

TUHFETÜ'L-İHVÂN

XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti

BOSNALI İNTİZÂMÎ

- Edebiyat ve Sanat Serisi* : 37
- Kitabın Adı* : TUHFETÜ'L-İHVÂN
XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti
- Müellifi* : Bosnalı İntizâmî (ö. 1611'den sonra)
- Özgün Dili* : Osmanlı Türkçesi
- Hazırlayan* : Prof. Dr. Cihan Okuyucu
Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Sadık Yazar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi
- Son Okuma* : Uğur Öztürk, Yazma Eser Uzmanı
- Arşiv Kayıt* : Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, Nr. 1150
Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, Nr. 108
- Kapak Görseli* : İntizâmî, III. Murad'ın huzurunda
Bosnalı İntizâmî, *Sûrnâme-i Hümayûn*, TSMK, H. 1344, 429a
- Kitap Tasarım* : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
- Baskı* : İmak Ofset Basım Yayın
Akçaburgaz Mah. 137. Sk. No: 12 34522 Esenyurt/İstanbul
Tel: 444 62 18 Sertifika No: 45523
- Baskı Yeri ve Yılı* : İstanbul 2020
- Baskı Miktarı* : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Bosnalı İntizâmî
XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti, *Tuhfetü'l-İhvân*
1. Edebiyat, 2. Türk Edebiyatı, 3. Mesnevi, 4. Sergüzeştname, 5. Otobiyografi, 6. Ben Anlatısı
ISBN: 978-975-17-4679-5

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TUHFETÜ'L-İHVÂN

XVI. YÜZYILDAN BİR KÂTİBİN SERGÜZEŞTİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

BOSNALI İNTİZÂMÎ

(ö. 1611'den sonra)

Hazırlayan

Cihan Okuyucu

Sadık Yazar

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasınının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kâhire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buharâ'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğ değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	11
KISALTMALAR	15
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	17
GİRİŞ	19
A. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA OTOBİYOGRAFİ TÜRLERİ VE SERGÜZEŞTNÂMELER	19
1. Ben Merkezli Türlerin Kültürle İlişkisi ve Gelişimi Hakkında Genel Bilgi	19
2. Türk Edebiyatında Otobiyografi Türleri	25
3. Sergüzeştnâmeler	31
B. <i>TUHFETÜ'L-İHVÂN</i> 'DAKİ OSMANLI COĞRAFYASI	38
1. Osmanlı Döneminde Bosna	39
2. Osmanlı İdaresinde Macaristan	41
a. İdarî Durum	42
b. Sosyal ve İktisadî Durum	45

İNCELEME

BİRİNCİ BÖLÜM: İNTİZÂMÎ VE *TUHFETÜ'L-İHVÂN*

A. İNTİZÂMÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	49
1. İntizâmî ve Eseri Hakkında Literatür Değerlendirmesi	49
2. İntizâmî'nin Kısa Hayat Hikâyesi	55
3. İntizâmî'nin Eserleri	56
a. Tuhfetü'l-İhvân	56
b. Sûrnâme	56
c. Budin Şehrengizi	66

B. TUHFETÜ'L-İHVÂN	67
1. Nüshaları	67
a. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 1150 (AE)	67
b. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları 108 (B)	76
2. Eserin Adı ve Türü Hakkında	79
3. Eserin Biçimsel Özellikleri	83
4. Eserin İthaf ve Yazım Tarihi	88
5. Yazım Sebebi	89
6. Eserin Muhtevası	92
a. İntizâmî'nin Adı ve Bazı Özellikleri	92
b. İntizâmî'nin Foça Yılları	93
c. İntizâmî'nin Budin'deki Yılları	102
d. Kıbrıs Ahvali-İntizâmî ve Kâsım Bey	110
e. Alacahisar Beyi İshak Bey'in Hizmetindeki Yıllar	122
f. İntizâmî ve Üveys Paşa	137
g. İntizâmî ve III. Murad Devri Olayları	143
h. Üçüncü Mehmed ve Eğri Seferi	158
i. Kuyucu Murad Paşa - Zitvatorok ve Celâlî Bahsi	165
j. Kuyucu Murad Paşa ve Celâlîler-Dönemin Celâlîleri	172
k. Kitaba Zeyl ve Nasuh Paşa Bahsi	184
7. Şairin Kronolojik Hayatı	190

İKİNCİ BÖLÜM: *TUHFETÜ'L-İHVÂN*'İN EDEBÎ DEĞERİ

A. <i>TUHFETÜ'L-İHVÂN</i> 'İN FESAHAT AÇISINDAN İNCELENMESİ	197
1. <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Aruz Kullanımı	198
a. İmâle	203
b. İmâle-i Memdûde	208
c. Zihaf	211
d. Vasl/Ulama ve Sekt	214

2. <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Kafiye Kullanımı	219
a. Kafiye Türlerine Dair	219
b. Kafiye Kusurları	225
3. Âhenk Unsuru Olarak <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Cinaslar	236
4. Âhengin ve Şekil Vermenin Zirve Noktası: Tarsî Örnekleri	243
B. <i>TUHFETÜ'L-İHVÂN</i> 'IN BEYÂN VE BEDÎ AÇISINDAN İNCELENMESİ	247
1. Mecaz ve Teşbih Kullanımı	249
2. Bir Durum/Hâl Tasviri Aracı Olarak <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Temsilî Teşbihler	259
3. Hüsn-i Ta'lîl Ağırlıklı İdealize Tasvirler	263
4. Övgü ve Yergi'nin Bir İfadesi Olarak <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Mübalağa	277
5. <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Mizahî Dil	284
6. Baskın Bir Anlatım Tarzı Olarak <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Tezat Sanatı	287
7. <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'da Kelime Oyunları ve Lafzî Sanatlar	290
C. <i>TUHFETÜ'L-İHVÂN</i> 'DA DİL VE SÖYLEYİŞE DAİR NOTLAR	298
SONUÇ	307
TENKİTLİ METİN	319
Hazırlanan Tenkitli Metinde Takip Edilen Usûl	321
<i>TUHFETÜ'L-İHVÂN</i>	325
KAYNAKÇA	675
EK 1: <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'daki Özel İsimler Dizini	685
EK 2: <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'daki Deyimsel İfadeler	691

ÖNSÖZ

Tüketdi sanma hezârân hikâyet-i aşkı
O kıssadan dahi söylenmedik neler kaldı

Keçecizâde İzzet Molla

Elyazmaları üzerinde çalışmanın erbabına malum olan birçok zorluğu yanında kendisine göre bir hazzı ve heyecanı vardır. Bir arkeoloğun yahut paleontoloğun kazı çalışmalarında duyduğu heyecanın bir benzerini elyazması uzmanı da incelediği eserlerde yaşar. Elinize aldığınız her eserde kalbinizi gizli bir ümit yoklar: Belki de sizi daha önce hiç kimsenin fark etmediği sürpriz bir eser yahut yeni bir bilgi bekliyordur, kim bilir?

Tabiatıyla bu fark ediş ancak çok yönlü bir müktesebatla mümkündür ama iş orada bitmez. Sonraki süreç kırık parçaları bir araya getirerek bütüne ulaşmaya çabalayan bir arkeolog hassasiyeti ve sabrı gerektirir. Çok zaman eldeki eserin, kendisi ve müellifi hakkında esirgediği bilgileri sizin çok değişik kaynakları tarayarak bir araya getirmeniz ve silik bir hayali belirgin bir fotoğrafa evirmeye çabalamanız gerekir.

Hem ülkemizde hem de dünyadaki elyazma envanterinin büyük ölçüde kayıt altına alındığı ve çoğu yerde dijital kayıtlarına ulaşma imkânının bulunduğu günümüzde araştırmacının sürpriz eserlerle karşılaşma şansının hayli azaldığı bir hakikattir. Yine de ömrünü bu sahaya sarf eden insanlar için kenarda köşede saklı hediyeler büsbütün bitmiş değildir.

İşte bizim açımızdan bu tip ödül eserlerden biri de on yedinci yüzyılın başlarında vefat etmiş olan İntizâmî'nin *Tuhfetül-İhvân* adlı eseridir. Bu eserdeki bilgilere göre asıl adı İbrâhim olan ve Hersek Sancağı'na bağlı Foça'da muhtemelen 1542 yılında bir tüccar çocuğu olarak dünyaya gelen İntizâmî, medrese tahsili ve ticaretle geçen çocukluğundan sonra kâtip olarak devlete kapılanmış ve sırayla; Osmanlı devletinin “koca” devlet adamlarından olan Sokullu Mehmed Paşa'nın amcasının oğlu olan Budun beyi Sokullu Mustafa Paşa, Hersek valisi Sokulluzâde Kâsım Paşa, Alacahisar beyi İshak Bey ve Budun Beylerbeyi Üveys Paşa'ya hizmet etmiştir. Daha sonra İstanbul'a yerleşen ve III. Mehmed'in sünnet düğününü anlatan bir surnâme kaleme alan şair bilahare III. Mehmed'in Eğri seferine katılmış, I. Ahmed dön-

mindeki Avusturya ve İran cephesinde cereyan eden önemli hadiselere ve bilhassa Celâlî isyanlarına da eserinde yer vermiştir. Nasuh Paşa'ya sunduğu 1021/1612 tarihli bir şiir, onun bu sıralarda hayatta olduğunu ve *Tuhfetü'l-İhvân*'a da son şeklini verdiğini göstermektedir. Ancak nerede ve kaç yılında öldüğü meçhuldür.

Şairin, 1582 yılında Şehzade III. Mehmed için yapılan sünnet düğününü anlatan *Sûrnâme'si* -yazarı tesbit edilemeyen bir eser olarak- Hammer ve Babinger gibi hayli eski araştırmacıların dikkatini çektiği ve bilhassa sanat tarihçilerinin çalışmalarına konu olduğu hâlde İntizâmî, yakın zamanlara kadar bilim âleminin meçhulü olarak kalmıştır. Nihayet Mehmet Aslan ve Şeref Boyraz'ın -aşağıda bahsi geçecek olan- çalışmalarıyla kısmen teşhis edilebilmiş ve hayatı hakkında bazı kısmî bilgilere ulaşılmıştır. Ancak onun bir nevi otobiyografik roman olan *Tuhfetü'l-İhvân*'ı on yıl kadar önce Sadık Yazar tarafından tespit edildikten sonradır ki hayatı bütün ayrıntısıyla ortaya çıkmış bulunuyor. Bu tespitten sonra birkaç tebliğin konusu olan *Tuhfetü'l-İhvân* uzun bir hazırlama evresinden sonra nihayet metin olarak da okuyucuyla buluşma imkânı buluyor.

Biri nispeten tam, diğeri çok eksik iki nüshası bulunan (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 1150 ve Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitapları, 108) ve bu nüshalardan yararlanarak kurduğumuz metne göre 4379 beyitten oluşan *Tuhfetü'l-İhvân* mesnevisi çeşitli yönleriyle büyük bir ilmî değer taşımaktadır. İntizâmî, bir yandan küçük bir Boşnak şehri olan Foçadaki çocukluğundan başlayarak, 70 yıllık renkli hayat hikâyesini bir otobiyografi çerçevesinde anlatırken diğer taraftan çok geniş bir coğrafyada geçen hayatı boyunca hizmetinde bulunduğu önemli devlet adamlarıyla ilgili tarihî hadiselere tanıklıkta bulunmaktadır. Bu özellikleriyle şimdiye kadar tespit edilen bütün benzerlerini geride bırakan bir değeri haiz olan eser, döneminin temel kaynakları arasına girmeye aday görünmektedir.

Çalışmamız bir Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Hayli geniş tuttuğumuz Giriş'in; "Klasik Türk Edebiyatında Otobiyografi Türleri ve Sergüzeşt-nâmeler" başlıklı ilk kısmında eserin ben merkezli türler arasındaki konumu ve ait olduğu kültürle zihniyet ilişkisi eleştirel olarak ele alınmış ve bu konudaki muhtelif fikirler özetlenmiştir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da anlatılan olayların büyük kısmı Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Macaristan topraklarında

geçmekte; bu topraklara ait birçok yer ve kişi adı, tarihî olay ve gelenekler zikredilmektedir. Anlatılan hadiselerin takibini kolaylaştırmak ve onları bir zaman ve mekân çerçevesine oturtabilmek amacıyla Giriş'in ikinci kısmını “*Tuhfetü'l-İhvân*'da Osmanlı Coğrafyası” başlığı altında Osmanlı dönemindeki Bosna ve Macaristan'a tahsis ettik. Bu kısımda Osmanlı idaresi altındaki Macaristan'ın idarî ve sosyal durumu hakkındaki özetimiz büyük ölçüde Sadık Müfit Bilge'nin kaleme aldığı *Osmanlı'nın Macaristanı* isimli kapsamlı esere dayanmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümü iki alt başlık hâlinde İntizâmî ve eserlerine tahsis edilmiştir. Daha çok *Sûrnâme*'nin üzerinde durduğumuz ilk kısımda İntizâmî'nin hayatı kısaca özetlenmiş ancak ayrıntısı *Tuhfetü'l-İhvân*'ın müstakilen ele alındığı ikinci alt bölüme bırakılmıştır. Bu kısımda eserin iki nüshası, dil ve imlâ özellikleri bakımından ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulmuş ve Ali Emiri nüshasının müellif hattı olup olmadığı, eserin adı, türü ve biçimsel özellikleri gibi bahisler irdelenmiştir. Eserin içerik kısmında ise alt başlıklar hâlinde İntizâmî'nin hayatının ve içinde bulunduğu hadiselerin kronolojik ve ayrıntılı bir dökümü bulunmaktadır. Bu meyanda bahsi geçen tarihî şahsiyetler ve hadiselerin anlaşılabilmesi için sıklıkla tarihî kaynaklara müracaat edilmiş ve bu yolla konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde İntizâmî'nin ilk elden tanık sıfatıyla anlattığı bahislerin bilhassa tarihçilerin ilgisini çekeceğini düşünüyoruz. *Tuhfetü'l-İhvân*, muhtevası bakımından olduğu gibi dili, kelime kadrosu ve anlatım özellikleri bakımından da sıra dışı bir eserdir. Bu bakımdan çalışmanın “*Tuhfetü'l-İhvân*'ın Edebî Değeri” başlığını taşıyan ikinci bölümünde eser geniş bir edebî tahlile tâbi tutulmuştur. Belâgat merkezli yapılmaya çalışılan bu tahlil iki temel alt bölümden oluşmaktadır. “Eserin Fesahat Açısından İncelenmesi” başlıklı kısımda *Tuhfetü'l-İhvân*'ın ses ve âhenk yönü ile sözün kalıba dökülüp şekillenmesine yönelik nazım tekniği daha ziyade fesahat bilgisi çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla eserdeki aruz, kafiye, redif, cinas, yinelemeler ve tarsî gibi kullanımlar bu alt bölümde incelenmiştir. “*Tuhfetü'l-İhvân*'ın Beyân ve Bedî Açısından İncelenmesi” başlıklı ikinci alt bölümde ise eser, anlamın/hikâyenin söze bürünmesi için başvurulan farklı anlatım yolları bakımından bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu bölümde, öncelikle eserde başvurulan mecaz ve teşbihler üzerinde durulmuş, sonrasında sergüzeştin lafza dökül-

mesinde temsili teşbihlerin etkisi ele alınmıştır. Mesnevideki tasvirlerle de uzunca bir yer verilen bu kısımda temelde hüsn-i ta'lîl sanatı çerçevesinde şairin betimlemeleri tahlil edilmiştir. İntizâmî'nin sergüzeştini dile getirmek için mübalağa ve tezat gibi sanatlardan yararlanma biçimi değerlendirildikten sonra bu bölüm mesnevideki lafız sanatları ve kelime oyunlarının çözümlendiği bir kısım ile sona erdirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan üçüncü alt başlık “*Tuhfetü'l-İhvân*'da Dil ve Söyleyişe Dair Notlar” olmuştur.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünü eserin yukarıda bahsi geçen iki nüshasına dayalı çeviri yazı metni teşkil etmektedir. Tenkitli metin oluşturulurken öncelikle Ali Emiri nüshasının karışmış olan varakları sıraya konmuş ve onun eksikleri kısmen diğer nüsha yardımıyla tamamlanmıştır. Bununla birlikte yine de bazı varak kayıpları olduğu, konudaki inkıtalardan anlaşılacaktır. Diğer taraftan her iki nüshada metnin kendine mahsus imlâsı ve yazarın kendine özgü dil tasarrufları dolayısıyla bazı kelimeleri okuma ve anlamlandırmakta çok zorlandığımızı, bu durumun çalışmamızı hayli uzattığını ifade etmeliyiz. Bütün gayretlerimize rağmen okunuşundan emin olmadığımız bu tür kelimelerin sonuna soru işareti koyduk.

Çalışmamızın sonunda metinde yer verilen özel isimleri gösteren bir dizin yer almakta, bunu da Ali Emiri nüshasının tıpkıbasımı takip etmektedir.

Sonuç olarak zevkli bir işbirliğinin sonucu olan eldeki çalışma; uzun soluklu, yorucu ve buna rağmen sonucu bakımından bize haz veren bir çalışma olmuştur. Zengin muhtevasıyla hak ettiği ilgiyi göreceğini ümit ettiğimiz çalışmanın tamamlanmasında birçok dostumuzun değerli katkıları olmuştur. Eserin basımını üstlenen Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına, başta Kurum Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit ve Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı olmak üzere eserin basım aşamasında katkılarını esirgemeyen İsmet İpek ve Uğur Öztürk'e şükranlarımızı sunarız. Ayrıca çalışmanın son safhasında hazırladığımız inceleme bölümünü okuyup yaptığı kıymetli tashihlerle çalışmaya katkıda bulunan Rumeysa Bayram'a teşekkürü borç biliriz.

Cihan Okuyucu
Sadık Yazar
İstanbul 2020

KISALTMALAR

AE	Ali Emiri
B	Belediye
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
M.S.	Milattan sonra
nr.	Numara
s.	Sayfa
sy.	Sayı
vs.	ve saire
Yay.	Yayın/ları
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

آ	Ā, ā, A, a E, e	ص	Ş, ş
ب	B, b	ض	D, d, Ž, ž
پ	P, p	ط	Ṭ, ṭ
ت	T, t	ظ	Z, z
ث	S, s	ع	‘
ج	C, c	غ	Ġ, ġ
چ	Ç, ç	ف	F, f
ح	H, h	ق	K, k
خ	Ḥ, ḥ	ك گ	K, k, G, g, ħ
د	D, d	ل	L, l
ذ	Z, z	م	M, m
ر	R, r	ن	N, n
ز	Z, z	و	V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, ū, ō
ژ	J, j	ه	H, h, E, e, A, a
س	S, s	ی	Y, y, I, i, Ĭ, ĭ, Ī, ī
ش	Ş, ş	ء	A, a

GİRİŞ

A. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA OTOBİYOGRAFİ TÜRLERİ VE SERGÜZEŞTNÂMELER

1. Ben Merkezli Türlerin Kültürle İlişkisi ve Gelişimi Hakkında Genel Bilgi¹

İntizâmî'nin *Tuhfetül-İhvân*'ı; merkezinde kendisinin olduğu, yolculuklarını, hayat tecrübesini, tanıklık ettiği tarihî hadiseleri aktardığı ben merkezli otobiyografik bir eserdir ve bu özellikleriyle klasik edebiyatımızın nâdir örnekleri arasındadır. Otobiyografik eserler bireyi esas alması bakımından hem tarihin hem de edebiyatın çok daha eski ve temel bir türü olan biyografiye benzemekle birlikte bazı özellikleriyle ondan farklılaşmaktadır. Zira biyografilerde, gerçek bir kişinin hayatı bir başkası tarafından ve doğumu esas alınarak yapılırken, otobiyografilerde yazar ve anlatıcı özdeştir ve anlatılan olaylar da yazarın seçimine tâbidir. Otobiyografi, biyografinin yanı sıra günce, anı (hatırat), deneme gibi edebî türlerle de önemli benzerlikler taşımaktadır. İslâm edebiyatlarında biyografinin yaygınlığına karşın “ben” duygusunu makbul görmeyen dinî-tasavvufî anlayışın güçlü etkisiyle otobiyografik eserlerin pek rağbet görmediği yaygın bir kabuldür. Belki bu kabulün de etkisiyle klasik edebiyatla ilgili akademik incelemelerin arttığı son yıllarda en fazla ilgiye mazhar olan alanlardan birinin otobiyografi alanı olduğunu söyleyebiliriz. Türe ait azımsanmayacak sayıda metnin tespiti ve neşri eskiden beri devam eden “otobiyografinin yokluğu” fikrini yeniden gözden geçirme ihtiyacını doğurmuştur. Bunun neticesi olarak otobiyografinin ortaya çıkışı, tarihî macerası, Doğu ve Batı edebiyatlarındaki eserlerde “ben” kavrayışının benzer ve farklı tarafları, bu türün fikrî ve estetik arka planı gibi hususlarda çeşitli yorum ve görüşler ortaya konmuştur. Biz de sergüzeşt bahsine fikrî bir alt yapı oluşturmak üzere öncelikle sanat eseriyle sanatkârın ilişkisi ve bunun otobiyografi alanına yansısı hususundaki fikir ve yorumları hulâsa etmek istiyoruz.

1 Bu bölümün teorik alt yapısı, Cihan Okuyucu'nun *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2010 künyeli çalışmasının “Sanatta Ferdiyet” başlıklı bölümünden özetlenmiştir.

Beşir Ayvazoğlu, Batı ve Doğu sanatlarının karakter farklarını izahta Niestzche'nin çok kullandığı Apollon-Dyonisos tiplerine başvurur. Sanat sahnesine farklı bir personayla çıkan Müslüman sanatkar orada gerçek hayattakinden farklı davranış kalıpları göstermek ve Dyonizik bir kişilik sergilemek zorundadır. “Ben” duygusu güçlü Apollonik tipe karşı Dionysos, “benliğini” sanatının önüne çıkarmayan mütevazı bir tiptir. O kendinde müstakil bir varlık görmediği için bir mütefekkir edasındadır ve mahviyetkârdır.² Bu tevazu, şahsî hayatlarında tasavvufla ilgileri olsun olmasın, bütün sanatkarların bir ön kabul olarak benimsedikleri tasavvufî varlık anlayışıyla ilgilidir. Coomaraswamy Ortaçağ boyunca bütün kültürlerde ortak olan bu sanatkar mahviyetinin sebebinin şöyle temellendirir:

Sanatçının anonim oluşu, kendi şahsi benliğinden kurtulma arzusunun ağırlıkta olduğu bir kültürde mümkündür. Bu felsefenin bütün çabası ‘Ben işimin failiyim’ (Bu işi yapan benim) şeklindeki aldatıcı hayale (gaffete) karşı mücadele etmektir. Ben aslında fail değil bir aletim; insanın şahsiyeti (Zahiri Ben’i) bir amaç değil sadece bir vasıta. Aletin tek görevi verimlilik ve itaattir; tabii olanın (tebaanın) gözü Taç’ta (krallıkta, yükseklerde) olmaz. Hz. İsa; “Hiçbir şeyi ben kendiliğimden yapmam” dediği halde nasıl olur da bir Hristiyan herhangi bir işi kendisinin yaptığını düşünür! Veya Krishna; “Algılayan (olayları, kavramları -yaranan değil, fakat -anlamaya çalışan) kişi, ben yaptığım işin failiyim şeklinde bir fikre sahip olamaz” dediği halde nasıl olur da bir Hindu failinin faili olduğunu düşünür. Ya da ‘bu işin failinin ben olduğum bilinsin’ düşüncesinin, henüz olgun (reşit) olmayan bir insanın düşüncesi olduğuna inanan bir Budist nasıl olur da failinin faili olduğunu düşünür.³

Ekrem Hakki Ayverdi de aynı mahviyeti mimarimizde bulur: “Türk ahlakında Mikel Anj’ın “Söyle” feveranıyla Hazret-i Musa heykelinin dizine çekiç indirmesi gibi tezahür ve gurur nakisesi yoktur. Hakiki sanatkar yaptığının “ezelin” elinden çıktığını bilendir.”⁴ Romantik eserde abartılmış sanatçı kişiliğine karşılık hemen bütün İslâm sanatlarında ustaların, eserlerine imza koymaktan çekinmesini karakteristik bir fark olarak hatırlayabiliriz.⁵ Öyle ki birçok kitabın müellifi bu tevazu sonu-

2 Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

3 R. Livingston, *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, İnsan Yayınları, (çev: Necat Özdemiroğlu), İstanbul 1998, s. 58 (dipnot 35).

4 Beşir Ayvazoğlu, *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 281.

5 Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, Kaknüs, İstanbul 1999, s. 190.

cunda meçhul kalmıştır. Esasen hat, tezhip ve minyatür gibi sanatlarda bir sanatkârın eserini diğerinden ayırmayı sağlayacak şahsiyeti tespit etmek nâdiren mümkündür. Eserler şahsîliğinden ziyade mükemmeliyet dereceleriyle ayrılırlar. Bu husus aynı zihniyetin bütün güzel sanatlarda tezahür ettiğini göstermektedir. Klasik edebiyatımızdaki bu gayrişahsî tutum Berna Moran'a göre Ortaçağ boyunca Batı'da da mevcuttur:

Gerçekte sanatçının iç dünyası ne eski çağlarda ne de orta çağlarda ilgi çekmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda romantizm akımında başlar bu ilgi. Artık işin merkezidir sanatçı... Eser artık bir ayna olmaktan çıkıyor da sanatçının iç dünyasına, ruhuna açılan bir pencere oluyor.⁶

Gerçi neo-klasiklerde de sanatçı duyguları anlatır; ama anlattığı duygular -bizdeki gibi- herkesin duyduğu ya da duyabileceği ortak duygulardır.⁷ Zira "Neo-klasiklere göre insan aslında her yerde aynıdır. İnsan tabiatının özünü yansıtmak demek, bu ortak yönleri belirtmek, bireysel olanı, yöresel olanı, anormal olanı bir tarafa bırakmak demektir... gerçek bilgi tümel değerlerin, ilkelerin ve özelliklerin bilgisidir (...) Homeros ve Shakespeare gibi yazarlar, yöresel ve öznel olana itibar etmez, savundukları değerler her zaman herkesin anlayacağı cinstendir."⁸ Ortaçağ sanatçılarının asıl dikkati insanın özüne yöneldiği için özgünlük değil, genellenabilir özelliklerle ilgiliydi. Yani her insanda ortak olan, genelleştirilebilir, benzer özelliklerin tanımlanmasının önemli olduğu düşünülüyordu. *Bireysellik*, bir olgu olarak Batı Avrupa'nın özgül tarihsel gelişiminin ürünüdür.⁹ Yukarıdaki tarifler çerçevesinde klasik sanatkârın "ben" anlayışı ile sanatta asıl ferdiyetin ortaya çıktığı Romantik dönem sonrası "ben" kavrayışının birbirinden hayli farklı olduğunu söylemek mümkündür. Bu husus, merkezinde "ben" in olduğu otobiyografik eserlerde de kendisini gösterir. Nermin Yazıcı, "Türk Edebiyatında Otobiyografi"¹⁰ başlığını taşıyan kapsamlı çalışmasında bu iki "ben" idrakinin farklarını tespit amacıyla Huck Gutman'ın; "*Bir Benlik Teknolojisi Rousseau'nun İtirafı*" adlı yazısını hulâsa eder. Gutman, türün Batı edebiyatındaki ilk örneği sayılan, Aziz Augustinus'un (M.S. 397) *Con-*

6 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 91.

7 Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, s. 92.

8 Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, s. 28-29.

9 Nermin Yazıcı, "Türk Edebiyatında Otobiyografi", *Türkbilgi*, 2006/11, s. 193.

10 Yazıcı, "Türk Edebiyatında Otobiyografi", *Türkbilgi*, s. 189-217.

fessiones (İtirafname) adlı eseriyle, modern otobiyografi türünün ilk örneği olarak Rousseau'nun *İtiraflar'ı* (Les Confessions 1781-88) arasındaki niyet ve nitelik farkları üzerinde duruyor.¹¹ Buna göre Aziz Augustinus; “kötü yoldan, günahkâr bir yaşamdan, kilise ve Tanrı'nın hizmetine dönüş macerasını gözler önüne sererek Tanrı'nın lutufkârlığının ve bağışlayıcılığının yüceltilmesine dönük bir niyet taşıırken Rousseau'ya göreysel benlik, söylevin öznesidir. Amacı Tanrı'yı yüceltmek değil, kendisini tepeden tırnağa okuyucunun gözleri önünde ifşa etmek, 'aleni'leştirmek, kendisine ilişkin gerçeği beyan etmektir.”¹² Aron Guryeviç, *Ortaçağ Avrupa'sında Birey* adlı kitabında bu süreçteki bireyin kendine bakışının seyrini ve onu belirleyen değerleri şöyle tasvir eder:

“Rousseau'nun eserine yansıyan 'ben'liği; bireysel, özerk, bağımsız nitelikte bir 'benlik'tir. Oysa Augustinus ve sonrasında Ortaçağ edebiyatı için böyle bir benlik algısı ve sunumu söz konusu değildir (...). Ortaçağ'da 'otobiyografi' bir yaşam hikâyesini anlatmaktan ziyade, önceden belirlenmiş bir amaca erişmek için yaşanan olayların anlatımını kapsamaktadır. Yaşam hikâyesi, ruhun gelişimini tamamlaması veya buna hizmet etmek gibi tek bir motif ekseninde belirlenmekte ve bu amaç gerçekleştiğinde de hikâye sona erdirilmektedir.”¹³

Diğer taraftan Guryeviç, Ortaçağ edebiyatında, yazar ile eseri arasında “retorik bir duvar”dan söz eder. Sanatkârın üslûbunu belirleyen Ortaçağ'a ait basmakalıp sözler, klişeler, otoritelerden alıntılar, darbimeseller, tevazu ve nedametle ilgili kalıp ifadelerin, yazarın insanî kişiliğinin ve gerçek güdülerinin derinliğiyle görülmesini engellediğini belirten Guryeviç, yazarın duygularını dile getirmek ya da başından geçen somut bir yaşam durumunu betimlemek için, kendisiyle Antik Çağ, Eski Ahit ve ilk Hıristiyanlık dönemi figürleri arasında benzerlik kurarak kendi benliğini onların arasına sakladığını söyler:

“Yazar, kendi 'Ben'ini karşılaştırmanın nesnesiyle özdeşleştirir ve bir anlamda, kendini bir figürün içinde eritir; yani kendi karakterini 'otoritelerden alınmış parçalar' ile yeniden inşa çabası içindedir ve böylece 'bir özne, başka bir öznedeki kendini hatırlar.”¹⁴

11 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s. 191-92.

12 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s. 82-84.

13 Aron Guryeviç, *Ortaçağ Avrupa'sında Birey*, (çev: İlknur İgan, Zeynep Ülgen), Afa Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 217.

14 Guryeviç, *Ortaçağ Avrupa'sında Birey*, s.125

“Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipoloji Üzerine” adlı makalesinde Javelidze de -bize göre biraz abartılı olarak- benzer tespitlerde bulunur:

“Bu sebeple Yakın Doğu Orta Çağ edebiyatında kendi bireysel ruh hali ve tekil, eşi olmayan (unique), psikolojik bir düzey ile gündeme gelen hiçbir somut insan örneği verilemez; bu edebiyat yazarın kendi kişisel duygularını, hazlarını ve kederlerini aktarmaz. Bireyi soyutlar, onu genelleştirir ve soyut ruhsallık ile karakterize edilen “kozmetik insan” kavramına yükseltir. Bundan dolayı, yazarın hissedışı, onun duygusal tecrübeleri, bireysel ve deneysel farklılıkları göz ardı edecek şekilde genelleme düzeyinde aktarılır.”¹⁵

Oysa modern anlamda ‘ben’in doğması için, ‘ben’ ile ‘ben-olmayan’ arasında bir ayrımın yapılması gerekir. Benliğin sınırları, benliğin ötesindeki, benlik olmayan her şeyden onu ayıran çizgilerdir. (...) Rousseau kafa ile yüreği, mantık ile duyguyu, doğa ile toplumu, benlik ile toplumu, ülke ile kenti ve benlik ile doğayı birbirinden ayırır, ardından bunlar arasındaki karşıtlığı görür.¹⁶ Guryeviç’in Ortaçağ Batı edebiyatı için yaptığı tespitlerin büyük ölçüde Ortaçağ İslâm edebiyatları için de geçerli olduğu bir hakikattir. Nitekim Guryeviç’in yukarıda bahsettiği ‘retorik duvar’ fikrini Tanpınar da “Daima bir ‘kendinin dışında’ konuşma, hatta kendi dışında yaşama ameliyesi ile görülür. Pek az edebiyatta konuşan benliğin bu cinsten ve bu kadar ısrarla kendisini inkârına rastlanır.” cümlesiyle ifade eder.¹⁷ Daima gayrişahsî bir mazmun lisanıyla konuşan ve bütün duygu ve fikirlerini geçmişteki tarihî ve efsanevi şahsiyetlerin kimliğiyle özdeşleştirdiği bir kimlik üzerinden ifade eden Müslüman sanatkar, çağdaşı olan Batılı meslektaşından ancak pek az hususta farklıdır. Bu farkların en önemlisi bir eserdeki “ben” duygusunun en iyi ifadesi olan trajedinin yokluğudur. Zira:

“Aynı mutlak varlığın yine kendisine dönecek değişik ve geçici tezahürleri olan bir dünyada elbette trajedi olamazdı. Aşk bile ne kadar velveleli başlarsa başlasın bu sistemde muayyen bir merhaleye erişir erişmez sadece fani objesini değil, duyan benliği de beraberce ortadan kaldıran bir ayniyette kendiliğinden değişiyordu. Hülasa, eski medeniyetimizde insan kendi kederi ile büyük manasında karşı karşıya kalmak fırsatını bulamıyordu.”¹⁸

15 Elizbar Javelidze, “Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipolojisi Üzerine”, (çev: M.Şakir Yılmaz) *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, YKY, İstanbul 1999, s.182.

16 Huck Gutman, “Bir Benlik Teknolojisi: Rousseau’nun İtirafı”, *Kendini Bilmek*, (çev: Gül Çağalı Güven), Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 87-88.

17 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 12.

18 Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 25.

Batılı Ortaçağ toplumları gibi büyük ölçüde dinî -ve bilhassa tasavvufî- bir kültür temeline sahip olmakla birlikte Müslüman toplumları Hıristiyan toplumlardan ayıran temel farklardan biri de İslâmî gelenekte Tanrı-kul ilişkisine aracılık eden bir ruhban sınıfı olmaması ve dolayısıyla günah çıkarma ritüelinin bulunmamasıdır. Tanpınar, Türk edebiyatında roman türüne geçişimizi engelleyen bir unsur olarak “birey”in olmayışı saptamasını yaparken tam da bu noktaya işaret eder: “Dinde günah çıkarmanın bulunmaması ferdin kendi içine eğilmesini daima men eder. Medeniyetimizin gözü önünde gelişen Rus romanının büyük hususiyetlerinin Ortodoks kilisesindeki alenî itiraf müessesesine neler borçlu olduğunu biliyoruz.”¹⁹ Sennett de günah çıkarmanın bireyin iç gelişimine, dolayısıyla otobiyografiye katkısını şöyle tarif ediyor:

“Günah çıkartan kişi günahlarını anlamlandırmaya çalıştığı için içe dönüklük de gerektiriyordu. Cemaat üyesi günahlarından bahsederken sadece soyut bir formülü takip etmeye değil rahibin yardımıyla kendi durumunu yorumlamaya da çalıştığı için, bu melankolik fikir teatileri ona güç veriyordu.”²⁰

Buraya kadar söylenenlere nazaran, gerek Osmanlı edebiyatında gerek Ortaçağ Batı edebiyatlarında mevcut birey ve benlik anlayışının otobiyografi türündeki metinlerin ortaya çıkması için pek uygun bir zemin oluşturmadığı, mevcut eserlerin de modern biyografilerden hayli farklı olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu yüzden Bahtin, Batıda modern otobiyografinin ortaya çıkışını ‘biyografik değerler’i layıkıyla tanımayan Ortaçağın ardından Aydınlanma çağına gerçekleşen bireyle ilgili bir dizi değişim ve gelişmeye bağlar. Aydınlanma çağı olarak adlandırılan XVIII. yüzyılda, Descartes’la felsefi ifadesini bulan bir dönüşümle Tanrı’nın aşkınlığı insan aklına aktarılmış, insan her şeyin merkezi ve belirleyicisi olarak kabul edilmiştir.²¹ Aydınlanma fikriyle birlikte modern otobiyografinin doğuşundaki asıl itici güç Romantizm hareketidir. Romantik akım Aydınlanma’nın katı, rasyonel, akılcı baskısına tepki olarak ve Aydınlanma’nın tek ve mutlak bilgisinin karşısına insan deneyiminin farklılığını ve dolayısıyla bireysel yaşantının çeşitliliğini, özgünlüğünü

19 Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 30.

20 Richard Sennett, *Ten ve Tas, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, (Çeviren:Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları. 2002, s. 158.

21 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s.195-196.

koymuş, “özgürlük”, “özgür irade” gibi kavramlar aracılığı ile olabildiğince kendimiz olma becerisini esas almıştır.²² Elias’a göre Romantizmle birlikte, vaktiyle insan insana mücadelede dolaysızca yaşanan gerilim ve tutkuların bir kısmını artık insan kendi içinde yaşamak zorunda kalıştır.²³

2. Türk Edebiyatında Otobiyografi Türleri

İntizâmî’nin eseri de dâhil, Osmanlı dönemine ait ben merkezli edebî türlerin çok zaman konu bakımından iç içe geçtiği ve bunların birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığı görülür. *Tuhfetü'l-İhvân* baskın özellikleri bakımından “sergüzeşt-nâme” tanımına uygun olmakla birlikte; “seyahat-nâme”, “esâret-nâme”, “zindannâme”, “hasbihal” veya “hâtırat” gibi isimlerle anılmaya da müsaittir. Bu bakımdan burada biz bütün bu otobiyografi türleri hakkında genel bilgi vermeyi faydadan hâlî bulmuyoruz. Zaîfî’nin *Sergüzeşt-nâmesi*’ni yayımlayan Vildan Serdaroğlu Coşkun, çalışmasının giriş kısmında otobiyografinin doğuşu ve gelişmesi hakkında bilgiler verir.²⁴ Yazarın nakline göre, otobiyografinin Arap Edebiyatındaki gelişme serüvenini inceleyen Dwight F. Reynolds bu türün kökenini Araplardaki soyla ilgili bir vakayı anlatım türü olan “ahbar” a kadar götürmektedir. Sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçilirken bu ahbar’lar biyografik türlerin nüvesini teşkil etti. Bilhassa Emeviler döneminde (661-750) “sîret”ten “tabakat” a, oradan “terceme” ye, “terceme”den biyografi’ye ve oradan da otobiyografi’ye geçildi. Otobiyografyanın ilk örnekleri XII. yüzyılın başlarında görülmeye başlanmıştır.²⁵ İslâm dünyasındaki en ilginç ve tanınmış otobiyografi örneklerinden birisi Ebû Hâmid el-Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) meşhur *el-Munkızu mine’d-dalâl* (*Dalâletten Kurtuluş*) isimli hayat serüvenidir. Yukarıda bahsi geçen Ortaçağ’daki otobiyografi estetiği ile ilgili birçok özelliği ihtiva eden bu eser üzerinde biraz durmak istiyoruz. Kenneth Garden tarafından yapılan incelemeye göre²⁶ Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Ömer Hayyâm (ö. 526/1131)

22 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s. 197.

23 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s. 202.

24 Vildan Serdaroğlu Coşkun, *Sergüzeştüm Güzel Hikayedür, Zaîfî’nin Sergüzeştnamesi, Sergüzeştname/ Otobiyografi*, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 13-25.

25 Coşkun, *Sergüzeştüm Güzel Hikayedür*, s. 13-14.

26 Kenneth Garden, “Zirveden İniş: Gazzalî’nin Otobiyografik Eserleri ve Yazıldıkları Bağlam Üzerine Bir Değerlendirme”, (çev. Abdullah Özkan), *Tasavvuf*, Yıl: 16 [Ocak-Haziran 2015] sy. 35, s. 187-207.

ve Nâsır-ı Hüsrev'e (ö. 481/1088) kadar pek çok yazarın otobiyografik çalışmalarından yararlanmakla beraber bu çalışmaları kendine mal edebilen Gazzâlî *el-Munkız*'da kendi hayatını; inançta şüpheler, araştırmalar, tereddüt ve dönüşümler, inziva ve yeniden geriye dönmeyi içeren mânevî bir dram olarak sunmaktadır. Bu dramda kendisinden başka karakterler yok denecek kadar azdır. Bunların en önemlisi kritik durumlarda olaya müdahale eden Allah'tır. Gerektiğinde halife ve sultan, evlad u iyal, gönül ehli, kanaat önderleri ve Allah'ın salih kulları onu, ailesine ve öğretim faaliyetine geri döndürebilmek için eserdeki yerlerini almaktadırlar. *el-Munkız*'daki Gazzâlî bilgi peşinde koşan yalnız bir sâlik olarak yola çıkmakta ve yolun sonunda dünya işlerinden elini eteğini çekerek *dağın zirvesindeki bilge* özdeyişine yaraşır bir hâle gelmektedir. Tahkiyede dönemin önemli şahsiyetleri ve olaylarıyla ilişkiler atlanarak onların önemsiz olduğu ima edilirken bağlamından arındırılmış bu hayatın kendisi ulvileştirilmektedir. *el-Munkız*'da Gazzâlî büyük ölçüde bağlamından koparılmış ve bedensizleştirilmiş bir hayatın tasvirini sunmaktadır. Kitapta sunulan dram neredeyse tamamen mânevî ve ruhanîdir. Gazzâlî farklı fikir akımlarını tartmakta, bunlardan şüphe etmekte, bu şüphe daha da ilerleyerek bir buhran hâlini almakta, sonra iyileşmekte, hakikat peşinde koştuğunu iddia eden farklı ekolleri incelemekte, bunların çöpüyle samanını birbirinden ayırdıktan sonra onlardan birinde (yani tasavvuf) karar kılmakta, on yıl kadar inzivaya çekilip onu tatbik etmektedir. Ancak Garden'e göre, bu anlatımların hiçbirisi bize -modern otobiyografide karşımıza çıkan- "gerçek" Gazzâlî'yi göstermemektedir. Çünkü içsel bir dürtüyle yalnız başına doğrunun peşinde koşan sâlik imajını bir kenara bıraktığımızda Gazzâlî'nin yazdıkları elindeki bütün imkânlarla zamanının dinî manzarasını canlandırma özlemiyle yanıp tutuşan aktif bir ilim adamının eserleri olarak yeni bir canlılık kazanmaktadır.²⁷ Sonuç olarak bütün bu otobiyografik malzemeyi veren Gazzâlî'nin asıl amacının kendinden bahsetmek değil kendi hikâyesi üzerinden bir tezi ispatlamak olduğu anlaşılıyor.

27 Garden, "Zirveden İniş: Gazzâlî'nin Otobiyografik Eserleri ve...", *Tasavvuf*, s. 207.

Türk edebiyatındaki ilk otobiyografi örnekleri ise Türkçenin bilinen en eski yazılı metinlerini olan Orhon Yazıtları'na (VIII. yüzyıl) kadar geriye gitmektedir. Bu metinlerde yer alan kimi ifadeler “otobiyografik” özellikler taşır. Klasik Osmanlı edebiyatının XV. yüzyıldan itibaren kendi dünyasını kurmasıyla birlikte XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, şairleri ele alan “tezkire-i şuarâ”lar, şairler hakkındaki biyografik bilgiler yanında bazıları, dîbâcelerinde yer alan müellife ait bilgiler bakımından da otobiyografik özellikler gösterir. Lâmiî (ö. 938/1532), *Dîvân*'ının dîbâcesinde eserini niye yazdığını, edebiyat alanındaki yerini söyledikten sonra yaşını, eğitimini ve eserinin ortaya çıkmasını sağlayan kimi koşulları anlatır. Ancak dikkat çekici olan, kendisini ‘ben’ olarak ifade etmemesi , “o” olarak anmasıdır. Fuzulî de Farsça ve Türkçe *Dîvân*'ında yer alan önsözlerde kendisini bazen ‘ben’ bazen de ‘o’ olarak anmaktadır.²⁸

Tarih, coğrafya, bibliyografya, biyografi, ahlâk, tasavvuf, tıp, matematik, astronomi ve sosyoloji gibi alanlarda kaleme aldığı eserleriyle XVII. yüzyıla damgasını vurmuş velûd bir ilim adamı olan Kâtib Çelebi (ö. 1067/1659) de hayatına ait orijinal bilgileri eserlerine serpiştirmiştir. 1067/1656'da telif ettiği *Mizânü'l-Hakk*'ın hâtime kısmında kendi hâl tercemesini veciz bir otobiyografi örneği şeklinde kaleme almıştır. Üslûp ve bilgi sıralaması bakımından tezkire usûlünü benimseyen yazar bu kısımda kendisinden, genellikle üçüncü tekil şahıs olarak söz etmekte, yer yer de birinci tekil şahıs anlatımını benimsemektedir.²⁹ Gelibolulu Âlî'nin eserlerine dağılmış otobiyografyası da C. Fleischer'e mükemmel bir biyografi yazdırmaya yetecek zenginliktedir. 1702'de bir otobiyografi yazmış olan Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi ise Arapça otobiyografisinde, hiçbir özeleştiride bulunmayan, bütün yaptıklarıyla gurur duyan bir tavırsergiler.³⁰

28 Yazıcı, “Türk Edebiyatında Otobiyografi”, *Türkbilgi*, s. 214-15.

29 Fikret Sarıcaoğlu, “Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 37 [Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı], s. 297-319; Pervin Çapan, “Otobiyografi Geleneğinde Veciz Bir Örnek: Kâtib Çelebi Biyografisi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, *Mine Mengi Özel Sayısı*, yıl 2, sy. 5, 2016, s. 45-62.

30 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 56-57.

Otobiyografi türleri arasında en yaygın olanı seyahatnâmelerdir.³¹ Geniş imparatorluk sınırları içinde; savaş, iş, meslek veya ticaret gibi muhtelif sebeplerle oldukça yaygın olan seyahat geleneğine rağmen bu tecrübelerin ancak pek azı yazıya intikal edebilmiştir. Yazıya intikal eden seyahatnâme türü eserlerin genellikle uzak ülke ve denizlere yapılan sefer ve savaşları konu alması insanların yabancı olana duydukları merakın eseri olmalıdır. Bu türün tarihi ve coğrafi bilgi bakımından öne çıkan örnekleri arasında en bilinenleri; Osmanlı seyyahlarından Ali Ekber'in Çin yolculuğunu ve bu ülkede dikkatini çeken hususları anlattığı *Hıtâyınâme'si*, Pîrî Reis'in (ö. 960/1553) okuyucuyu gezip gördüğü yerlerin coğrafi özellikleri hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan *Kitâb-ı Bahriye'si*, Seydi Ali Reis'in (ö. 970/1562) Hindistan seferi esnasında görüp yaşadığı sıradışı şeyleri anlattığı *Mir'âtü'l-Memâlik'i* ve *Kitâbü'l-Muhîr'i*, Âşık Mehmed b. Ömer'in (ö. 1006/1598'den sonra) Hazar, Karadeniz ve Akdeniz sahillerini kapsayan gezi ve gözlemlerini anlattığı *Menâzirü'l-Avâlim'i* ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) Kahire şehri ve halkı hakkında bilgi verdiği *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire'sidir*.³² Saydığımız isimler dışında konu genişliği bakımından sadece seyahatnâme türüne sokulamayacak kadar muhtevalı ve çok yönlü başka eserler de mevcuttur. Babür'ün hem seyahatnâme hem "günlük" özelliği taşıyan *Babürnâme'si*; Seyfi Çelebi'nin Orta Asya, Hindistan ve Çin coğrafyasına ait izlenimlerini anlattığı *Kitâb-ı Tenvârih-i Pâdişâhân-ı Vilâyet-i Hindûstân, Hıtay u Hoten u Kaşgar u Kal-muk u Çin ü Maçin*'i³³ ve hemen her konuda tam bir geçmiş kültür hazinesi olan Evliya Çelebi'nin (ö. 1095/1684 [?]) *Seyahatnâme'si* bu kapsamda ilk akla gelen eserlerdir. *Seyahatnâme'nin* otobiyografik malzemesi hakkında bir inceleme yapan Mine Mengi'ye göre³⁴ bu büyük eser on yedinci yüzyıl Osmanlı nesrinin değişik türlerinden izler taşır. Bunlardan tarih, coğrafya

31 Bu kısımda tanıtılan eserlerle ilgili malumat büyük ölçüde şu çalışmadan özetlenmiştir; Menderes Coşkun, *Bosnalı Muhlisin Manzum Seyahatnamesi; Delilü'l-Menabil ve Mürsidü'l-Merabil*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s. 9-29.

32 Eser için bk. Orhan Şaik Gökyay, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l- Adâti'z-Zâhire*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

33 Eser için bk. Defterdâr Seyfi Çelebi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi*, (Yayına hazırlayan: Serkan Acar), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

34 Mine Mengi, "Seyahatnamenin Otobiyografî/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri", *Hikmet Dergisi, Mine Mengi Özel Sayısı*, c. II, sy. 5, 2016, s. 87-95.

ve biyografi türleri eserde önceliklidir. Ancak Evliya Çelebi'nin kendisini tanıttığı, yaşadıklarını anlattığı otobiyografi bölümlerinin sayısı da az değildir. Bunların çoğu eski gelenekteki mensur sergüzeşt-nâmeleri andırır. Nitekim Evliya Çelebi de kendisini anlattığı bölümlerde çoğunlukla “sergüzeşt” kelimesini bazen de sergüzeşt ile ilişkili olan “hikâye”yi kullanmaktadır. “Sergüzeşt-i Evliyâ”, “Sergüzeşt-i Hakîr”, “Sergüzeşt-i hakîr Evliyâ-yı pür taksîr”, “Hikâye-i Hakîr” gibi başlıklar kullanır. Söz konusu bölümler latifeler, fıkralar, velî biyografileri ya da farklı konu sapmalarıyla zenginleştirilir. Evliya Çelebi'nin zamanın akışı içinde farklı coğrafyalarda yaşadıkları, görüp duydukları, kısacası oralardaki sergüzeştir. Dolayısıyla eserin adına *Sergüzeşt-i Evliyâ* ya da *Sergüzeşt-nâme-i Evliyâ* demek yanlış olmaz. *Seyahatnâme*'nin anılan ciltlerinde -özellikle birinci cildinde- Evliya Çelebi'nin kendi ağzından doğumu, ailesi, yaptığı işler, gösterdiği hünerler birkaç bölüm içinde müstakil olarak verilmiş olmakla birlikte yaşamöyküsünde önemli yeri olan seyahatleriyle ilgili yaşadıkları daha çok değişik bölümlerin içine serpiştirilerek verilmiştir.³⁵

Bilhassa XVII. yüzyıldan sonra bu türlere resmi gezi raporlarından oluşan sefâretnâmelerin de eklendiği görülür. Bu türün ilk örneği 1665 yılında elçi olarak Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Son sefâretnâme ise 1845 yılında A. Bâhir Efendi'nin Paris ve Londra izlenimleri olan *Risâle-i Sagîre*'sidir. Türün en bilinen eserleri ise 1720 yılında Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'nin (ö. 1144/1731) yazdığı *Fransa Sefâretnâmesi* ile Ahmed Resmî'nin (ö. 1783) *Viyana ve Berlin Sefâretnâmeleri*'dir. Avrupadan İran'a, Hindistan'dan Orta Asya ülkelerine kadar pek çok ülkeye gönderilen Osmanlı elçilerinin kaleme aldığı çok sayıdaki rapor zengin bir sefâretnâme külliyatı teşkil etmektedir.

Seyahatnâme türünün en yaygın alt kollarından biri de hac yolcuları için bir nevi kılavuz mahiyetinde yazılan Hac seyahatnâmeleridir. İlk örneği Ahmet Fakih'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi Şerîfe* olan bu türün en edebî mahsulü Nâbî'nin kendi hac yolculuğunu anlattığı *Tuhfetü'l-Harameyn*'idir. Bosnalı Muhlis'in *Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil*'i de diğer bir hac seyahatnâmesidir.

35 Mengi, “Seyahatnamenin Otobiyografi/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri”, *Hikmet Dergisi*, s. 88 vd.

Sergüzeşt türüne yakın bir alt alan da “günce” veya “hatırat” türüdür. Osmanlıdaki ben merkezli anlatılara dair makalelerini bir araya getirdiği *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* isimli eserinde Cemal Kafadar, Şeyh Seyyid Hasan’ın 1661-1665 yılları arasındaki 4 yıllık güncesi olan *Sohbetnâme* isimli eserini ele almadan önce “Ben ve Başkaları” (s. 39-58) başlıklı bölümde Osmanlı kaynaklarındaki ben merkezli eserler ve bilhassa günce türü hakkında teorik bazı yorumlarda bulunuyor. Yazar, günce formuna girebilecek diğer çağdaş metinler olarak Aziz Mahmud Hüdâyî’nin, günce ile menâkıbnâme arasında bir yere konabilecek olan *Vâkıât* isimli eserini, tasavvufî deneyimlerini anlattığı *Tecelliyât*’ı ve Niyâzî Mısırî’nin *Mecmuu’sını* anıyor. XVIII. yüzyılda ise günce türünün en bilinen örneği bir Osmanlı bürokratu olan Telhisi Mustafa Efendi’nin, 1711-1735 yılları arasındaki 24 yılı kapsayan ve dönemi bütün ayrıntılarını, kendisinin bunlar karşısındaki tavrıyla birlikte ele alan *Günlük*üdür.³⁶ Sıdkı Mustafa ismindeki genç bir müderrisin 1749-56 yılları arasında tuttuğu güncesi ise daha çok medrese çevresinin problemlerini yansıtır.³⁷ Kafadar’a göre otobiyografi ile ilişkili diğer bir alan da rüya yazımıdır. XVII. yüzyıl ortalarında Balkanlarda yaşayan Asiye Hatun’un tasavvufî rüyalarını kaydeden metin bu kabildendir.³⁸ Keza Sultan III. Murad’ın kendi rüyalarını titizlikle yazdırıp başta Aziz Mahmud Hüdâyî olmak üzere dönemin şeyhlerine yorumlattığı da kaynaklarda kayıtlıdır.³⁹

Biyografiyle ilgili diğer bir tür de özel “mektup”lardır. L. Fekete, döneme ait özel mektupların da “selam sabah ve boş laf”tan öte değer taşıdığına dikkat çekmiştir.⁴⁰

Yukarıda başlıca türleri sayılan otobiyografi aslında çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Sözgelimi Mehmet Kalaycı, istinsah ettiği bir mecmuadaki risalelerin sonunda yer alan ferâğ kayıtlarından hareketle Alî bin

36 Eser için bk. İsmail Erünsal, “Bir Osmanlı Efendisinin Günlüğü: Sadredinzade Telhisi Mustafa Efendi ve Ceridesi”, *Kaynaklar*, sy 2 (1984), s.77-81. Eserin ayrıntılı incelemesini konu alan bir çalışma için bk. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadredinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

37 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 48.

38 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 49 vd.

39 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 50.

40 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 54.

Ötemiş b. Süleymân isimli, “Alâ-i Ahlatı” olarak maruf bir Hanefî âliminin; Buharalı olduğu, Anadolu’ya gelip Ahlat’a yerleştiği, bilâhare Moğol istilasından 11 yıl önce tekrar Buhara’ya gidip ilim meclislerinde bulunduğu ve yeniden Ahlat’a döndüğü gibi muhtelif bilgiler çıkarma imkânı bulmuştur.⁴¹

3. Sergüzeşt-nâmeler

Tuhfetü'l-İhvân muhtelif biyografik türler içinde en çok sergüzeşt-nâme özelliği taşıyan bir eserdir. Farsçada “bir kişinin başından geçen olay, çekilen çile ve macera” anlamına gelen “ser-güzeşt” birleşik kelimesiyle yine Farsçadaki “nâme” kelimesinin birleşmesinden meydana gelen “sergüzeşt-nâme”; kişilerin, başlarından geçen olayları ve bu olaylarla ilgili duygu ve düşüncelerini çoğunlukla manzum, bazen de nesirle karışık olarak kaleme aldıkları edebî türe denir. Klasik Türk edebiyatındaki tahkiyeye dayalı eserleri, konu ve niteliklerine göre gruplara ayıran Agâh Sırrı Levend, “Sergüzeşt-nâme ve hasbihal yollu hikâyeler” adlandırmasıyla bu iki türü bir saydığını göstermektedir.⁴² Bu tasnif daha sonraki bazı çalışmalarda da benimsenerek tekrar edilmiştir.⁴³ Bu türün İslâmî edebiyat geleneğine yaslanan Türk edebiyatındaki serüvenini inceleyen Orhan Okay ise otobiyografi yahut sergüzeşt türünün hem bizde hem de Batı edebiyatlarında muhtelif isimlerle anıldığını belirtir. Batıda önceleri; annales, chroniques, commentaries, journal ve souvenirs gibi isimlerle anılan tür XVI. yüzyıldan sonra “memoires” terimiyle karşılanır olmuştur. Şemseddin Sami 1902’de yazdığı Fransızca-Türkçe sözlüğünde memoires kelimesini; vekayi, sergüzeşt-i levayih, defter-i âmâl gibi karşılıklar vermiştir.⁴⁴ Otobiyografi kelimesi ise önce 1798’de Almanya’da, 1809’da İngiltere’de ve 1842’de Fransa’da kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Doğu edebiyatlarında otobiyografi yazımını “birey”in varlığı

41 Mehmet Kalaycı, “7./13. Yüzyıl Anadolu’sunda Yaşamış Bir Hanefî Alimin Ferağ Kayıtlarında Saklı Otobiyografisi: Ala-i Ahlati ve Mecmuası”, *Dini Araştırmalar*, c. 20, Temmuz-Aralık 2017, sy. 52, s. 9-31.

42 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s.141.

43 İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II, Divan Şiiri*, 1986, s. 415-17; Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 270 vb.

44 M. Orhan Okay, “Hâtırat”, *DİA*, 1997, c. 16, s. 445-449.

45 Coşkun, *Sergüzeştüm Güzel Hikayedür*, s. 15.

ya da yokluğuyla açıklayan klasik tarifi dışına çıkan Dwight F.Reynolds'a göre otobiyografi; "yazarın hayatının büyük kısmını veya tamamını geriye doğru bakarak tasvir eden" eserdir. Bu tarife göre Türk edebiyatındaki ilk otobiyografik eser Halîlî'nin (ö. 890/1485) yazdığı *Firkatnâme*'dir. Ancak modern araştırmacılar genellikle bu türün ortaya çıkışını XIX. asırla başlatırlar. Bunlardan biri olan İsmail Habib Sevük, *Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi*⁴⁶ isimli eserinde, Ahmet Mithat Efendi'nin 1876 yılında yayımlanan *Menfa* isimli eserini Batılı anlamdaki ilk "öz yaşam öyküsü" olarak kabul etmektedir.⁴⁷ Elizabeth Siedler de aynı kanaati serdedir.⁴⁸ Richard Kreutel, 1954 yılında Temeşvarlı Osman Ağa'nın esaret hatıralarını ele aldığı bu metnin Osmanlı edebiyatındaki "bilinen tek yaşam öyküsü" olduğunu ileri sürmüşken⁴⁹ aradan geçen zaman içinde benzer birçok metnin ortaya çıkması, eskiden beri bu tür metinlerin yokluğunu Osmanlıda "birey" duygusunun öne çıkmasıyla bağlayan klasik anlayışın sorgulamasına yol açmıştır. Kafadar bilhassa XVII. yüzyılda bu tür metinlerin ortaya çıkmasını, bu asırda yaşanan kargaşa ve gerilemenin "hem kişiler hem toplumsal değişim düzeyinde bir kendinin farkında olma ve kendini gözleme sürecini beslemesi"yle ilişkilendiriyor.⁵⁰

Haluk Gökalp, sergüzeştâmelerle ilgili doktora tezinde şairin şahsî gözlemlerine dayalı bütün türler arasında bir karşılaştırma denemesi yapmış ve sergüzeşt türüne girdiğini düşündüğü 19 eseri listelemiştir. Ona göre bu türe giren eserler de önce, "Kurmaca sergüzeştâmeler" ve "Hatıralar" şeklinde ikiye ayrılır. Kurmaca olanlara örnekleri; Halîlî'nin *Firkatnâme*'si, Ca'fer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si ve Celîlî'nin *Hecrnâmesi*'dir. Gökalp, ikinci gruba giren hâtıratları da yine şu iki alt başlığa ayırmaktadır: 1. Şairlerin hayat hikâyelerini ele alanlar, 2. Şairlerin hayatlarındaki bir dönemi ya da bir hadiseyi ele alanlar.⁵¹ Ali Emre Özyıldırım, Levent'in hasbihal ve sergüzeşt kelimelerini aynı anlamda kullanmasını, şairlerin kendi eserlerini hem

46 Remzi Kitabevi, 1944, s. 187.

47 Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul 2006, s. 55.

48 Elizabeth Siedler, "Türk Otobiyografisi Üzerine Bir Deneme" (çev. Rana Temir) *Türk Kültürü*, c. 36, sy. 427, s. 669.

49 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 44.

50 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 44.

51 Haluk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeştâmeler*, Kitabevi İstanbul 2009, s. I-II.

sergüzeşt hem de hasbihal olarak nitelemelerinden gelen bir zaruret olarak niteliyor ve bu durumla ilgili örnekler veriyor. Ancak şairler bu kelimeleri çok zaman bir tür adı anlamında değil kelime anlamıyla kullanmışlardır.⁵² Diğer taraftan sergüzeşt kelimesinin kullanımı daha çok XVII. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır.⁵³ Belki bu durum bu asırdan itibaren edebiyatta “ben” duygusunun güçlenmeye başlamasının tabii sonucu olarak da kabul edilebilir.

Genellikle mesnevi türünün tercih edildiği sergüzeşt-nâmelerden tarihî değeri olmayan kurmaca olanları dışında kalan, yani gerçek bir hayat hikâyesine dayanan ve şairin yolculukları, başından geçen aşk, sürgün, hastalık gibi muhtelif olayları, kendi dönemi hakkındaki görüşleri ve tanıklıklarını dile getirdiği ikinci tür sergüzeşt-nâmeler sadece eser sahibi hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda müellif etrafındaki tarihî olaylar ve şahsiyetler hakkında da tarihî belge niteliği taşırlar. Bu tip gerçek hikâyelerin bazılarında şairin başından geçen bir veya birkaç önemli olay ele alınırken diğer bir kısmında onun hayatının tamamı konu edinilir. Vaka anlatımında yazarların bir kısmı birinci ağızdan konuşmayı tercih ederken, İntizâmî’de olduğu gibi, diğer bir kısmının 3. şahıs ağzıyla konuştukları görülür. Bu tip eserlerde anlatımı ve konuyu renklendirmek amacıyla şair zaman zaman ana konuyla ilgi kurduğu; nasihatnâme, hezliyyât, hicviyye, şitâiyye, methiye, sâkînâme gibi küçük metinlere de yer verir. Kurmaca sergüzeşt-nâmeler ise daha çok mecazi veya hakiki aşkı konu alır. Eserde üslûp ve anlatım tarzı duruma ve ihtiyaca göre değişir. Şair duruma göre; tasvir, tahkiye, özetleme, sahneleme, diyalog ve iç monolog gibi anlatım tarzlarına başvurur. Sergüzeşt-nâmeler gerek konu gerekse anlatım tarzı bakımından klasik Türk edebiyatının diğer türleri arasında en çok hasbihal, manzum seyahatnâme ve firaknâme gibi türlerle benzer özellikler taşımaktadırlar.

52 Ali Emre Özyıldırım, “Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihal veya Hasbihalin Sergüzeşti”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebi Türler*, Turkuaz, İstanbul 2009, s. 137-38.

53 Özyıldırım, “Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihal veya Hasbihalin Sergüzeşti”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4*, s. 139.

Türk edebiyatında sergüzeşt-nâmeler ve benzer türlerde tespit edilebilen eserlerin başlıcaları yazılış tarihlerine göre şöylece sıralanabilir:⁵⁴ 876'da (1471-72) Diyarbekirli Halilî tarafından yazılan *Firkatnâme*; Cemâlî'nin 1478'de Fâtiḥ Sultan Mehmed'le birlikte katıldığı Arnavutluk seferi izlenimlerini anlattığı *Sefernâme*; Tâcizâde Cafer Çelebi'nin (ö. 921/1515) *Hevesnâme'si*; Hamîdizâde Celilî'nin 915 (1509) yılında kaleme aldığı *Hecrnâme*; 1540'ta Şirvanlı Sevâdî tarafından yazılan *Hâlnâme-i Sevâdî*; Rumelili Zaîfî'nin 950'de (1543-44) kaleme aldığı *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Zaîfî*; Karaçelebizâde Abdülazîz'in 1636'dan sonra kaleme aldığı ve Kıbrıs sürgününü anlattığı *Gülşen-i Niyâz*; yazılış tarihi 1642'den sonra olduğu sanılan, Varvarî Ali Paşa'nın çocuk yaşta Bosna'dan devşirildikten sonraki kırk üç yıllık hayatını anlattığı, *Makâlât-ı Varvarî Ali*; Receb Dâî'nin 1649 yılında yazdığı *Nevhatü'l-Uşşâk*; İsmâil Belîğ'in 1702'de kaleme aldığı *Sergüzeşt-nâme-i Fakir be-Azîmet-i Tokat*; Kâtib Osman'ın 1736'da yazdığı *Sergüzeşt-nâme-i Kâtib Osman*; Necâtî Efendi'nin 1785'te yazdığı, Kırım'ın bağımsız hâle gelmesini anlatan *Sergüzeşt-nâme*; Enderunlu Fâzıl'ın 1795 yılından sonra kaleme aldığı *Defter-i Aşk*; Keçecizâde İzzet Molla'nın 1823-1824'te yazdığı *Mihnet-keşân*; 1855 yılında kaleme alınan *Mîr Ali Rızâ el-İstolcevî Sergüzeşti*; Koniçeli Kâzım Paşa'ya ait olup tahminen 1873 yılından sonra yazılan, ancak tamamlanamayan *Ser-nüvişt-nâme-i Âcizî*; Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî* ve Mehmed Rifat'ın 1887'de yazdığı *Efsâne-i İbret*'i. Bu eserlerin içeriğine örnek olmak üzere türün son örneklerinden biri olup 1272 (1855-56) senesinde Mir Ali Rızâ'nın kaleme aldığı *Sergüzeşt-i Fakîr u Hakîr-i Pür-Taksîr Mîr Ali Rızâ el-İstolcevî* ye kısaca bir göz atalım. Eserinin mensur mukaddimesinde hayatıyla ilgili verdiği bilgilere göre Bosna'nın Hersek Sancağında İstolça kasabasından olan ve eski hânedandan Derviş Bey'in soyuna mensup olan İstolçevî, atadan toruna tüm akrabasının Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalıştığını gururla dile getirir. 202 beyitten oluşan eserinde çeşitli paşaların yanındaki görevlerini, Bursa'daki zorunlu ikametini, Sultan Abdülmecid tarafından

54 Bu kısım büyük ölçüde şu çalışmadan özetlenmiştir: Orhan Kemal Tavukçu, "Sergüzeşt-nâme", *DİA*, 2009, c. 36, s. 559-560.

Konu ve eserler hakkında daha geniş bilgi için bk. Ahmet Kartal'ın, *Doğunun Uzun Hikayesi, Türk Edebiyatında Mesnevi* isimli eserinin her asra ait "Sergüzeşt-nâmeler ve Hasb-i haller" bahisleri (Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013).

affedilerek gurbetten kurtuluşunu ve İstanbul'a yerleştirilmesini, geçim sıkıntılarını, hastalığını ve Yenişehir Hastanesindeki tedavisini yer yer hayali unsurlar da eklemek suretiyle hikâye eder.⁵⁵

Yukarıda anılanlar dışında da diğer bazı eserlerin içinde yer alan muhtelif sergüzeşt örneklerine rastlanır. Sözelimi, Gülşah Taşkın XVI. yüzyılda yaşamış Mahfi-i Gilânî'ye ait şikâyetnâme özelliği de taşıyan bu türden bir metni tanıtmıştır.⁵⁶ Gilan (Geylan) hükümdarı Ebü'l-Muzaffer Bahadır Han'ın şairi iken Muzaffer Han'ın ölümü üzerine Safevilerin zulmünden kaçarak İstanbul'a gelip Kanûnî Sultan Süleyman'ın hizmetine giren Mahfi-i Gilânî, Kanûnî'ye sunulmak üzere muhtemelen 965/1557-1558 yılında manzum-mensur karışık olarak kaleme aldığı bu uzun şikâyet mektubunda bir yandan otobiyografik bilgiler vermekte bir yandan da İstanbul'daki hayal kırıklıklarını ve devlet büyükleri tarafından uğradığı haksızlıkları dile getirmektedir.

Sergüzeştâmenin bir alt kolu sayılabilecek diğer bir edebî tür muhtelif savaş esirlerinin esaret hayatlarını konu alan esâretnâmelerdir. Bu tür eserler yazılış gayesine göre; firâknâme, firkatnâme, gurbetnâme, hecrnâme, hicretnâme, zindânnâme, hâlnâme, habsiye, şekvâiyye gibi isimlerle de anılırlar. Bizde olduğu gibi Batı'da da esaret hatıraları hayli ilgi görmüştür. Bu tür eserler içinde en tanınmış İnebahtı savaşına iştirak eden ve bilâhare 1575'te Türklere esir düşerek 5 yıl Cezayir'de esir kalan Don Kişot yazarı Miguel de Cervantes'in hatıratlarıdır. İrvin Cemil Schick, Amerika ve Avrupa edebiyatlarında esaret hatıratlarının roman türünün öncüsü kabul edildiğini ve Don Kişot'tan, Robinson Cruseo'ya kadar birçok romanda “yabancı bir ülkede tutsaklık” motifine rastlandığını vurgular.⁵⁷ Klasik Türk edebiyatında ise, muhtemelen Haydar Çelebi tarafından kaleme alınan ve Cem Sultan'ın 13 yıllık gurbet hayatını anlatan *Vâkı'ât-ı Sultan Cem*; İnebahtı savaşında esir düşen Hindî Mahmûd'un *Sergüzeştâme'si*; Macuncuzâde Mustafa'nın yazdığı *Sergüzeşt-i Esîr-i Malta*; 1674 yılında

55 Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeştâmeler*, s. 151-165.

56 Gülşah Taşkın, “On altıncı Yüzyıla Ait Otobiyografik Bir Eser: Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilani”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 8/4 Spring 2013, s. 1339-1350.

57 İrvin Cemil Schick, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: “Türk” İllerinde Esaret Alıntıları* (Kitap Yayınevi, 2005, kapak yazısı).

İskenderiye'den İstanbul'a gelen bir tüccar gemisinde seyahat ederken esir edilen Yusuf Efendi'nin *Makale-i Zindancı Mahmud*; II. Viyana kuşatmasından sonra esir düşen Temeşvarlı Osman Ağa'nın hatıraları ve benzer bir macera yaşamış olan Süleyman Efendi'nin *Seyahatnâme*'si bu türün önemli örneklerindedir.⁵⁸ Esâretnâme türündeki eserler hakkında örnek olmak üzere bahsi geçen eserlerden birkaçını kısaca özetlemek istiyoruz.

Macuncuzâde Mustafa'nın, 1599 yılında yazdığı *Sergüzeşt-i Esirî-i Malta* isimli eser bir Osmanlı kadısı olan yazarın tayin dolayısıyla Bağ'a yaptığı üç haftalık deniz yolculuğunun sonunda Rodos Şövalyeleri tarafından tutsak edilmesi, Malta'ya götürülmesi ve orada geçirdiği iki yıllık esaret hayatı hakkında yazdıklarıdır. Malta'daki zindan koşulları, esirlerin günlük yaşayışları, beş yüz altınlık kurtuluş fidyesi müzakereleri, kader ortağı dostları, adadaki hastanede tedavi görmesi, bayram günlerindeki burukluk ve hüznüleri, İstanbul özlemleri, manga manga sayılmaları, maddi durumu iyi olan esirlerin zindan dışındaki evlerde ikamet edebilmesi ve kimi zaman Mustafa Efendi'yi dostlarının evde misafir etmesi, zindanın bir köşesinin mescit olarak kullanılması, tutsaklara verilen günlük tayin vs. hatıratı oluşturan en önemli konulardır.⁵⁹

Tutsaklık anıları bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer metin, on altıncı yüzyılda Akdeniz'de korsanlara esir düşen Abdî Çelebi'nin mektubudur. Halil Sahillioğlu tarafından yayımlanan söz konusu bu mektup, Mısır'da Reşid iskelesinden Eğridirek gemisine binen Abdî Çelebi'nin ve diğer yolcuların İskenderiye yakınlarında Şirden Burnu'na gelindiğinde Rodos sancağı taşıyan korsanlar tarafından tutsak edilmesi, Messina'ya götürülmeleri, Macuncuzâde'de olduğu gibi iki yüz altınlık fidye müzakereleri, esir fiyatları, penceresiz bir zindanda bir darı ekmeyle beslenmeleri vb. konuları içerir. Sahillioğlu bu mektubun önemini, Türk esirlerinin Batı'daki esaret günleri hakkında bir nebze daha bilgi edinmek ve XVI. asrın ilk yarısında Akdeniz tarihinin özel bazı noktalarını o günleri yaşayan bir

58 Kafadar, XVII. yüzyıl sonlarında Fransızlara esir düşen Osmanlı yeniçerisi Süleyman'ın Paris'teki hemen her konuyla ilgili izlenimleri ve bunlarla Osmanlı arasındaki mukayeselerini muhtevi eseri yayına hazırladığını haber veriyor. (Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 51.)

59 Furkan Öztürk, "Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağzdan Anlatılar Çerçevesinde Temeşvarlı Osman Ağa'nın Otobiyografisi", *Cedrus*, III (2005), s. 331; Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 50-55.

şahıstan öğrenebilmek olarak değerlendirir.⁶⁰ Bu türün belki de en tanınan eseri, Furkan Öztürk'ün, bir makale ile tanıttığı Temeşvarlı Osman Ağa'nın sergüzeştidir. Kendi eserinde verdiği bilgilere nazaran genç yaşlarda orduya katılarak sınır boyu süvari subayı olarak görev yapmıştır. 1687 Viyana Kuşatması bozgunundan dört yıl sonra görev için gittiği Lipova Kalesi'nin Avusturyalılar tarafından işgaliyle Temeşvarlının esaret hayatı başlar ve 12 yıl sürer. Önce Fischer adlı efendisine hizmet etmesi, fidyeye parası için arkadaşlarını rehin bırakarak Temeşvar'a gitmesi, parayı bulması fakat dönüş yolunda soyulması, başka bir generalin hizmetine girmesi, kaderin onu Viyana'ya sürüklemesi, orada dil öğrenmesi, şekerçilik ve pastacılık mesleğinde ilerlemesi, efendiliği ve dürüstlüğü ile kendini sevdirmesi ve nihayet Karlofça Antlaşması'nın sağlamış olduğu barış havasından yararlanarak Tuna Nehri üzerinden kaçması ve on iki yıllık tutsaklık hayatının sona ermesi eserin başlıca konularıdır. Esaretten sonra memleketi Temeşvar'da eski görevine iade edilen ve resmî tercümanlık yapan Osman Ağa, yıllar sonra doğup büyüdüğü yerlerin tek tek elden çıkması üzerine İstanbul'a göç edip Tophane semtine yerleşerek ömrünün geri kalanını buradageçirmiştir.⁶¹

Yakın zamanlarda tespit edilen Hindî Mahmûd'un *Sergüzeştname'si* de içeriği bakımından hayli renkli ve zengindir. 919'da (1513-14) Afyonkarahisar'da doğan Hindî Mahmûd önce Şehzade Selim'in maiyetine girmiş, Gürcistan'dan Yemen'e, Semerkand ve Buhara'ya, İstanbul'dan İtalya'ya kadar geniş bir coğrafyada çalkantılı bir hayat geçirmiştir. Divan kâtibi, müteferrika, elçi, kapıcıbaşı, defterdar, Hac mahmil kâtibi, ve dergâh-ı âlî müteferrikası gibi görevlerde bulunmuş, 1571 yılında, 60 yaşındayken yorgun Osmanlı donanmasının Don Juan komutasındaki Haçlı filosuyla yaptığı İnebahtı savaşında esir düşmüş, önce İspanyolların elinde, sonra Vatikan'da 4 yıl hapis hayatı yaşadıkdan sonra III. Murad'ın ilgisiyle 1575'te hürriyetine kavuşmuş ve *Hediyye* adını verdiği sergüzeştini Sultan'a sunmuştur. Hindî Mahmûd, eserde Don Juan'dan daima iyilikle bahsederken Papa'dan

60 Halil Sahillioğlu, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 17, (1962), s. 241-256.

61 Öztürk, "Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağzdan Anlatılar Çerçevesinde Temeşvarlı Osman Ağanın Otobiyografisi", *Cedrus*, s. 329-336.

nefret etmektedir. Esarete elbiselerinin soyulup zincirlenmeleri, 47 günlük bir yolculuktan sonra Sicilya'nın limanı Messina'ya getirilip hapsedilmeleri, Don Juan'ın iyi muamelesi, Papa'nın ısrarıyla Roma'ya nakledilmeleri, yolda Napoli'ye uğramaları, hapisane arkadaşları, bu hayatın zorlukları, Papa V. Pius'un ölümü, cenaze ayini tasvirleri ve yeni Papa XIII. Gregory hakkında bilgiler, Napoli, Messina ve Roma tasvirleri; sokaklar, çarşı-pazar ve insan manzaraları, gelenek ve görenekler vs. ile eser edebî kıymetinden çok tarihî değeri haizdir.⁶² Diğer taraftan Kafadar bu tür hatıratların bazan Montesquieu'nun *İran Mektupları*'nda olduğu üzere sadece konu anlatımı için kullanılan "edebî birer kılıf", yani muhayyel bir seyahatin anlatımına elverişli bir form olabileceğine dikkat çekiyor. Nitekim Yeniçeri Süleyman'ın deneyimleri de yazara göre anlatılmak istenen fikirlere giydirmiş bir "elbise" intibai vermektedir.⁶³ Keza, A. Tietze'nin tespitine göre, *Makale-i Zindancı Mahmut Kapudan* isimli eser gerçekte bir kaptana ait olduğu hâlde, merak uyandırıcı egzotik bir dekor sağlama amacıyla güya azad edilip ticarete atılmış bir köle ağzıyla kaleme alınmıştır.⁶⁴

Sonuç olarak bazı özellikleri bakımından modern otobiyografi ölçülerine uygunluğu sorgulanmakla birlikte klasik Türk/Osmanlı edebiyatında azımsanmayacak sayıda "ben" merkezli tür ve eser bulunduğu, bu türler içinde de sergüzeştânâmelerin önemli bir kalem teşkil ettiği söylenebilir.

B. TUHFETÜ'L-İHVÂN'DAKİ OSMANLI COĞRAFYASI

İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'da anlattığı hadiselerin büyük kısmı Osmanlı Avrupasında geçmekte ve bilhassa Bosna, Macaristan, Erdel, Eflak ve Boğdan gibi ülkeleri kapsamaktadır. Şairin, çeşitli görevlerle bulunduğu bu coğrafyayla ilgili intibaları, uzaktan bir müşahit sıfatıyla anlattığı Anadolu ve İran coğrafyasına göre daha canlı ve ayrıntılıdır. İncelememizde,

62 Ahmet Karataş, "Bir İnebahı Gâzisinin Esâret Hâturaları: Sergüzeştânâme-i Hindî Mahmûd", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 37, 2011, s. 17-48; Eserin neşri için bk. Ahmet Karataş, *Sergüzeştânâme-i Hindî Mahmûd, İnebahı Gâzisi Hindî Mahmûd ve Esâret Hâturaları*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.

63 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 52.

64 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 53.

eserde geçen ülke ve şehirlerle ilgili bilgileri yeri geldikçe ayrı ayrı ele alarak işleyeceğiz. Ancak burada söz konusu coğrafyadaki Osmanlı varlığının kısa ve toplu bir fotoğrafını vermeyi faydadan hâlî bulmuyoruz.

1. Osmanlı Döneminde Bosna

Yugoslavya'yı oluşturan federe cumhuriyetlerden biri iken 1991'de bağımsızlığını kazanan Bosna, günümüzde doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batıda ise Hırvatistan Cumhuriyetleriyle çevrilidir. Osmanlılar tarafından 1463 yılında ele geçirilen Bosna, Rumeli Beylerbeyliği'ne tâbi bir sancak merkeziydi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında bu bölgedeki faaliyetler sonucu sancağın sınırları genişlemeye başladı. 1526'daki Mohaç Zaferi sonrasında Yayca ve Banaluka ele geçirildi (1528). Sokullu ailesine mensup Ferhad Bey'in sancak beyliği sırasında Bosna stratejik ve askerî önemi sebebiyle bir eyalet hâline getirildi (1580). Daha sonraları Bosna Paşalığı adı ile de şöhret kazanacak olan eyalet, ilk teşkili sırasında Bosna, Hersek, Küs, Pojega, Orahoviçe (Rahoviçe), Kırka ve İzvornik sancaklarından meydana geliyordu. Ayrıca 1584'te bir ara Krupa veya Yenipazar sancak hâline getirilerek buraya bağlanmıştı. XVI. yüzyılın sonlarına ait bazı kayıtlara göre eyaletin çıkarttığı asker sayısı 3000 idi.⁶⁵

Osmanlı fethi Bosna-Hersek'in sosyal yapısında önemli gelişmelere sebep oldu. Bosna ve Hersek'te İslâmiyet'in yayılması, bugün bile hâlâ tartışılan bir konu olarak durmaktadır. Pek çok ilim adamı heretik bir Hıristiyanlık anlayışına sahip olan Bogomiller'in, Katolik kilisesinin baskısına tepki olarak ve ahlâkî esaslardaki benzerlik dolayısıyla kolay bir şekilde İslâmiyet'i kabul ettikleri fikrindedir.⁶⁶ Bir sınır bölgesi olması dolayısıyla Bosna'ya verilen önem yerli Müslümanların güç ve nüfuz kazanmalarını kolaylaştırdı. Osmanlıların Macar topraklarını fethi sonucu buradaki pek çok sipahi yeni topraklara nakledildi. Bosna-Hersek'te İslâmlaşma, sadece şehir halkı arasında değil köylüler arasında da taraftar bulmasıyla yeni ve kuvvetli bir tabanın oluşmasına zemin hazırlamıştı.

65 Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, 1992, c. 6, s. 297-305.

66 Geniş bilgi için bk. Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türklüğü*, Logosa Yayınları, Üsküp 2004, s. 112-24.

Bosna ve Hersek sancakları tahrir defterleri, toplu hâlde İslâmlaşmanın şehirlerde ve onu çevreleyen köylerde vuku bulduğunu desteklemektedir. Söz konusu defterlere göre başlangıçta Bosna sancağında İslâmiyet'i kabul eden köylüler sadece Saraybosna ve çevresinde bulunanlardı. 1489'da sancakta 130.000 kadar Hıristiyana karşılık Müslümanlar yaklaşık 25.000 kişi idiler. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, o vakte kadar tamamen İslâmlaşmış olan yerli beylerin gittikçe artan nüfuz ve güçlerini kontrol altında tutabilmek için bazı tedbirler alındı. Bosna sipahileri yeni fetih bölgelerine kaydırıldı, onlardan boşalan yerlere (timarlara) diğer bölgelerden gelen sipahiler getirildi ve çiftlikler normal reâyâ çiftliği hâline konuldu. Fakat özellikle sınır boylarının savunma ihtiyacı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında askerî çiftliklerin sayılarının artmasına yol açtı. Bosna'nın Beylerbeyilik olarak teşkili de yerli asilzadelerin güç kazanmalarına katkıda bulundu.

Çoğu maden ocakları yanında kurulmuş eski Bosna şehir ve kasabalarında Türk fethinden sonra büyük bir gelişme meydana geldi. Osmanlı esnaf teşkilâtı, lonca sistemi, kendine has özellikleriyle birlikte ilk iki yüzyıl boyunca büyük ölçüde gelişti. Dericilik, kuyumculuk, askerî teçhizat üretimi ve şehir halkının ihtiyacına yönelik sahalarla ilgili esnaf kolları büyük önem kazandı. Bunu, yerli tüccarın ve Dubrovnik tüccarının faaliyetleri sayesinde İtalyan şehirleriyle yapılmakta olan ticaretin hacmindeki artış takip etti. Şehirlerin Müslüman sakinleri Hıristiyan gruplardan ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısında genel olarak Osmanlı idaresinde görülen bunalım iktisadî durumda da kendini gösterdi ve bölgedeki Türk askerî gücü tedricen zayıfladı.

1699'da Karlofça Antlaşması'nın şartlarına uygun olarak Bosna eyaleti ufak değişikliklerle mevcut sınırlarını korudu. Eyalet bu sırada beş sancaktan oluşmaktaydı ve merkezi Travnik'e taşınmıştı. Macaristan, Slovenya, Hırvatistan ve Dalmaçya'da boşaltılan bölgelerin Müslüman mültecileri, Bosna'nın terk edilmiş bölgelerine ve az nüfuslu yerlerine yerleştirildiler. Bir kısmı da şehirlere göç etti. Bosna-Hersek üzerinde gitgide artan Avusturya nüfuzu 1878'de işgalle sonuçlandı ve Bosna-Hersek'te Osmanlı hâkimiyeti dönemi kapandı.

Edebî etkileşim: Türkçe, Arapça ve Farsça menşeli çok sayıda kelime ve deyim Sırp-Hırvat dilinin konuşulduğu yerlerdekinden çok daha büyük ölçüde Bosna-Hersek'te günlük konuşmalarda yer almıştır. Kendilerine has belirgin özellikler taşıyan Bosna-Hersek Müslümanlarının gazelleri arasında en popüler olanları “sevdalinka” denilen sevda şiirleriydi. Doğu dillerinde şiirler yazan Bosna-Hersek'in Müslüman şairleri daha ziyade Türkçeyi kullanmışlardır. Türkçe şiir yazarlar arasında çok tanınmış şairler de vardır. Bunlar arasında, Bosna Beylerbeyliği de yapmış olan Bayezid Ağaoğlu Derviş Paşa (ö. 1603) ile Saraybosna'da doğan ve müderrislik, kadılık yapmış olan Mehmed Nergisî (ö. 1044/1635) sayılabilir. Klasik şerh geleneğimizin önde gelen isimlerinden Ahmed Sûdî de (ö. 1007/1599 [?]) Bosnalı idi. Ayrıca daha çok Farsça şiir yazar Mostarlı Şeyh Fevzî (ö. 1159/1747), Ahmed Vahdetî (ö. 1006/1598), hem Türkçe hem de Sırp-Hırvat diliyle şiirler yazan Saraybosnalı Hasan Kâimî (ö. 1102/1691), Tuzlalı Hevâyî diye de anılan Üsküf-i Bosnevî (ö. 1059/1650) bunlara ilâve edilebilir. Bosna-Hersek'te Müslüman yazarların çoğu İslâm hukuku, devlet idaresi, tarih konularında da eserler verdiler. Bunlardan *Fusûsu'l-Hikem* şârihi Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), Bosna Akhisarı'nda doğan ve doğduğu yerde kadılık yapan, hukuk ve devlet düzeni hakkında eser yazan Hasan Kâfî özellikle belirtilmelidir. Din ve hukuk sahalarında eserler veren kırk kadar müellif daha vardır. Tarih sahasında da 1736-1739 Bosna olaylarını kaleme alıp *Gazavatnâme-i Hekimoğlu Ali Paşa* adlı eseri meydana getiren Novi kadısı Ömer Efendi başta gelen isimlerdendir. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başı arasında dönemin olayları hakkında yazılar yazan birkaç tarihçi daha vardır.⁶⁷

2. Osmanlı İdaresinde Macaristan

İntizâmî'nin eserinde geniş bir yer tutan Osmanlı idaresi altındaki Macaristan'ın idarî ve sosyal durumunu ele alan birçok çalışma arasında Sadık Müfit Bilge'nin kaleme aldığı *Osmanlı'nın Macaristanı* isimli eser ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Uzun bir araştırmanın mahsulü olan ve ilk elden kaynaklara dayanan eserde; kısa bir siyasî tarih özetinin yanında Macaris-

67 Branislav Djurdjev, “Bosna-Hersek”, *DİA*, 1992, c. 6, s. 297-305.

tan'daki Osmanlı idarî teşkilatı, demografik, iktisadî, askerî, mimari ve adli yapı hakkında ayrıntılı mâlûmat mevcuttur. Araştırmacı bu eserin bir muhassalasını; “Macaristan’da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi” isimli kapsamlı çalışmasında ortaya koymuştur. Biz de aşağıdaki bahisleri büyük ölçüde bu iki çalışmadan özetleyerek aktarmaya çalışacağız.⁶⁸

a. İdarî Durum

Kanûnî Sultan Süleyman’ın 1526 tarihinde başlayan “Engürüs Seferi”yle fethedilen Macaristan Krallığı, 1541 yılında “Budin Beylerbeyliği” olarak doğrudan Osmanlı topraklarına katılırken, Doğu Macaristan ve Transilvanya’da da tâbi bir hükümet olarak “Erdel Prenslığı” tesis edildi. Banat bölgesinde de Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa ve İkinci Vezir Damad Kara Ahmed Paşa’nın 1552 yılında sona eren “Erdel Seferi” sırasında, Temeşvar şehrinin fethi sonrası “Temeşvar Beylerbeyliği” kuruldu (1552). Büyük meşakkat ve gayretlerle fethedilen Macar ülkeleri, 1683’teki II. Viyana kuşatmasını takip eden “Felâket Seneleri”nin ardından 1699 yılında imzalanan “Karlofça Barışı” ile -Temeşvar hariç- kaybedildi. Temeşvar eyaleti de 1718 tarihindeki “Pasarofça Barışı” ile sona eren Osmanlı -Almanya savaşı neticesinde Almanya’ya bırakıldı. Macaristan’daki eyaletler padişahı temsil eden beylerbeyleri tarafından idare edilirdi. Vezir rütbesindeki beylerbeylerine vali, iki tuğlu paşalara ise doğrudan beylerbeyi denilirdi. Sancaklardan oluşan eyalette idare merkezinin bulunduğu yere “Paşa sancağı” denilirdi. Hayli itibarlı olan ve Osmanlı devlet protokolünde Mısır eyaletinden sonra gelen Budin beylerbeylerinin hasları da bu öneme sahip idi. XVI. yüzyılda Budin beylerbeylerinin ortalama hasları 900 bin akçe civarındaydı. Genellikle serhat ahvaline vâkıf idarecilerden seçilen valiler Macar kâtipleri vasıtasıyla komşu hükümetlerle yazışır, gelişmeler hakkında bilgi toplar, sınır ihtilaflarını halleder, devlet adına Habsburg imparatorunun verdiği haracı tahsil eder, vergileri düzenler, kale ve köprülerin tamiri, top dökümü, timar tevcihi, asker yoklaması ve esir

68 Bk. Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı’nın Macaristanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010; Sadık Müfit Bilge, “Macaristanda Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *OTAM*, 2001, sy. 11, s. 33-81.

değişimi gibi işlerle meşgul olurdu. Bütün bu işler eyalet idarecilerinin teşkil ettiği -Beylerbeyi başkanlığındaki- Beylerbeyi Divanı'nda görüşülür ve kararlar kâtipler tarafından kayda alınır. Eyalet valisine bağlı diğer görevlilere mukabil merkezden atanan ve asker maaşları dâhil eyaletin bütün maliyesinden sorumlu olan eyalet defterdarı -Beylerbeyi tarafından denetlenme dışında- işlerini bağımsız olarak yürütürdü. Eyaletlerle bağlı askerî ve idarî birimler olan sancaklarda da eyalet sistemine benzeyen bir işleyiş tarzı vardı. Sancakların askerî ve idarî yöneticisi olan ve muhtelif devlet görevlileri arasından merkezden seçilerek atanan sancak beylerinin yıllık geliri 200 ile 600 bin akçe arasında değişiyordu.

Macaristan'daki eyalet ve sancakların bir kısmı çeşitli vesilelerle *Tuhfetü'l-İhvân*'da zikredilmektedir. Bunlar hakkında ilgili bölümlerde bilgi verilecektir. Ancak toplu bir fikir vermek üzere Macaristan'daki eyaletler ve başlıca sancak merkezlerini burada da liste hâlinde göstermeyi faydadan hâlî bulmuyoruz:

Budin Eyaleti: 1541 yılında fethedilen Budin şehri merkez olmak üzere, bugünkü Macaristan'ın büyük kısmıyla Yugoslavya'nın bazı bölgelerini kapsayan ve 145 yıl boyunca bir Osmanlı eyaleti olan Budin'e başlangıçta sadece güneyde bulunan sancaklar; Semendire, Alacahisar, Vulçitrın, Izvornik ve Pojega bağlıydı. Sonra başka sancaklar da bunlara ilâve edildi. Budin Eyaleti'nin sınırları, 1596 yılında kurulan Eğri ve 1600 yılında kurulan Kanije Eyaletleri'ne bazı sancakların aktarılması sonucu oldukça daraldı. Budin Eyaleti Avusturya'ya karşı stratejik önemini ve Osmanlı ordularına üs olma durumunu daima korudu. Bu eyaletin başlıca sancakları şunlardı: Budin, Alacahisar, Ösek, Segedin, İzvornik, Filek, Hatvan, İstolni Belgrad Seksar, Semendire, Sigetvar, Sirem, Vespirem.

Tımışvar/Yanova Eyaleti: İkinci Vezir Damad Kara Ahmed Paşa tarafından 1552 yılında fethedilen Temeşvar şehri merkez olmak üzere, Budin Beylerbeyliği de yapan Beşkelek sancakbeyi Kâsım Paşa'nın beylerbeyliğe tayini ile kuruldu. Sonraları -1660-1688 yılları arasında- beylerbeylerinin Erdel ahvalini denetlemek amacıyla, Erdel'e daha yakın olan Yanova şehrinde oturması nedeniyle eyalet bu yıllarda Yanova eyaleti olarak adlandırıldı. Beylerbeyi hasları XVI. yüzyılda 806.790 akçe olan Temeşvar

eyaletinde bulunan ulûfeli askerlerin sayısı, 1591-1592 yılında 2637, 1613 yılında ise 3679 kişiydi. Temeşvar Beylerbeyi'nin görevleri arasında; serhadlerin denetimi, kalelerin tamir ve ikmali, vergi ve toprak meselelerinin halli, Almanya ahvalini araştırma ve Erdel Prenslığı'ni denetlemek de vardı. Karlofça Antlaşmasıyla bazı sancakları Almanya'ya geçen Temeşvar eyaleti, 1716 yılında bütünüyle Almanlarca işgaline kadar varlığını sürdürdü. Eyalet başlıca şu sancaklardan oluşuyordu: Temeşvar, Alacahisar, Gula, Beşkelek, Çanad, Kolaboş, Lipova, Semendire, Sirem, Vidin ve Yanova.

Yanık Eyaleti: Budin'in 110 km. kuzeybatısında, Raba ırmağının batı kıyısında, Tuna nehrinin az güneyinde bir kale olan Yanık'a bu adı, I. Viyana kuşatmasına giden Osmanlı ordusunun bu kaleyi yakması nedeniyle Kanûnî Sultan Süleyman vermişti. Yanık eyaleti 1594 tarihinde, Koca Sinan Paşa tarafından fethini müteakip kuruldu ise de 1598 tarihinde Avusturyalıların eline geçerek ortadan kaldırıldı.

Sigetvar Eyaleti: 1595 yılında Tiryaki Hasan Paşa'nın beylerbeyliğe tayini ile kurulan Sigetvar eyaletinin varlığı kısa sürmüş önce Budin sonra da yeni kurulan Kanije eyaletine ilhak edilmiştir.

Eğri Eyaleti: III. Mehmed tarafından 1596 yılında fethedilen Eğri şehri merkez olmak üzere, Budin eyaletinden ayrılan bazı sancakların aktarılması ve Erzurum Beylerbeyi Sofu Sinan Mehmed Paşa'nın beylerbeyliğe tayini ile kuruldu. Eğri eyaletinde Osmanlı hâkimiyetinin devam ettiği 91 yıl boyunca 58 beylerbeyi görev yaptı. Eğri Beylerbeyi'nin görevleri arasında; vergilendirme meseleleri ve reaya şikâyetlerinin halli, Erdel prenslerine yardım ve Almanya'ya yönelik seferlerde komutanlık da vardı. Beylerbeyi hasları XVII. yüzyıl ortalarında 650.000 akçe olan Eğri eyaletinde, 1605-1606 yılında 3409 ulûfeli asker bulunmaktaydı. Güneydoğu Slovakya ile kuzeydoğu Macaristan bölgelerini kaplayan Eğri eyaleti 1687 yılında Almanlarca işgaline kadar varlığını sürdürdü. Sancak merkezi olan Eğri (Macarca: "Eger") Budin'in 95 km. doğusunda Bük dağları eteğinde, Tisa Nehri'nin bir kolu olan Eger çayının kıyısında çok büyük ve sağlam kalesi olan bir şehirdi. Bu şehir, 1596 yılında, "Eğri Seferi" sırasında fethedilmesinden 1687 yılında Almanlarca işgal edilmesine kadar aynı adı taşıyan eyaletin paşa-sancağı oldu.

Varad Eyaleti: Vezir Köse Ali Paşa tarafından 1660 yılında fethedilen Varad şehri merkez olmak üzere, Erdel Prenslığı'nden ilhak edilen toprakların yeni bir eyalet hâlinde teşkilatlandırılması ile kurulan eyalet, 1691 yılında Almanya'ya geçene kadar varlık gösterdi.

Kanije Eyaleti: Sadrazam İbrahim Paşa tarafından 1600 yılında fethedilerek Peçuy, Pojega ve Sigetvar sancaklarının da bağlanmasıyla eyalet hâline getirildi. Balaton, Kopan, Nadaç, Sikloş, Rahoviçe, Sikloş ve Valpova eyaletin diğer sancakları idi. Eyalet geliri 1618-19 yılında 12.000.000 akçe civarındaydı. Aynı yıl Kanije ve bağlı kalelerde 3815 asker görev yapmaktaydı. Kanijedeki Osmanlı idaresi 1690 yılına kadar devam etti. 1660 yılında şehri gören Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu sırada 11 mahallesi bulunan şehirde 6 cami, 6 mescit, 2 medrese, 3 tekke, 4 han, 80 dükkân bulunuyordu.

Uyvar Eyaleti: Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1663 yılında fethedilerek eyalet hâline getirildi ve 22 yıl kadar Osmanlı idaresi altında kaldı. Ancak bu fetih İntizâmî sonrasında gerçekleştiği için daha fazla ayrıntıya lüzum görmüyoruz.

Erdel Prenslığı: Bugünkü Romanya'nın kuzeybatısında bulunan Transilvanya bölgesinin büyük bir kısmını kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti, 1541 yılında Budin'i eyalet hâline getirip doğrudan merkeze bağladığında Erdel bölgesini, Osmanlı hâkimiyetindeki Macar ve Erdel Kralı Szapolyai Janos'un oğlu Sigismund Janos'a verdi. Böylece Erdel 1541 yılında Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyen bir prenslik olarak kuruldu. Önceleri yıllık 10.000 altın olan Erdel'in haracı, 1575 yılında 15.000, 1658 yılında 40.000 altına çıkarıldı. "Ban" denilen Erdel Prensleri, Diet Meclisi'nin seçimi ve Osmanlı padişahının bu seçimi tasdiki suretiyle tayin ediliyordu. Erdel prensleri Osmanlı protokolünde, Eflak ve Boğdan voyvodalarının üzerinde ve vezir derecesinde sayılıyorlardı.

b. Sosyal ve İktisadî Durum

Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında sürekli bir serhad ve gaza meydanı olarak bakılan Macar ülkelerine ne Kanûnî Sultan Süleyman, ne de halefleri zamanında, Balkan yarımadasında olduğu gibi belli

bir iskân gayesi ile kitleler hâlinde Türk nüfus yerleştirilmemişti. Fetihlerini müteakip stratejik sebeplerle yerli halkı tamamen boşaltılarak yalnızca Müslüman halka yaşama hakkı tanınan Estergon, Vişegrad, Novigrad gibi istisnalar dışında Buda, Peşte, Vaç, Tolna, Segedin, İstolni Belgrad, Hatvan, Peçuy, Solnok şehirlerine sadece birkaç yüz Türk ailesi iskân edilirken, fethedilen diğer kale ve şehirlere de askerî -idarî vazifeler icra eden muhafız ve memurlar ile bunların iâşe ve günlük ihtiyaçlarını temin eden tüccar ve sanatkârlardan ibaret nisbeten az sayıda Müslüman göçmen gelmişti. Müslüman halk hiçbir zaman yerli halkın arasına yayılmayıp şehirlerde ya da sınırlardaki kalelerde onlardan ayrı olarak yaşıyordu. Demografik özellikler ve İslâm kültürü açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nin merkezî bölgelerine (Anadolu-Rumeli) hâkim olan karakteri Macar ülkeleri hiçbir zaman göstermemiştir.

XV. yüzyıl sonlarında Macaristan krallığı topraklarında 3-3,5 milyon kadar olduğu sanılan Macar nüfusu bir asır sonra Osmanlı idaresi altında 4 milyon civarına çıkmıştır. Uzun savaşlar ve yaygın veba salgınları Avrupa'nın diğer ülkeleri gibi Macaristan'da da nüfus artış hızının düşük olmasının başlıca âmilleridir. İkinci Viyana kuşatması öncesinde söz konusu nüfusun dağılımı da kısaca şöyleydi: Macaristan'ın doğrudan Osmanlıya bağlı Budin ve diğer eyaletlerinde 100 bin kadarı Türk olmak üzere 1 milyon insan yaşıyordu. Tâbi prenslik olan Erdel'de 800-900 bin ve Avusturya idaresinde kalan bölgede ise yaklaşık 1 milyon 800 bin insan yaşamakta idi.⁶⁹

Osmanlı Macaristanı'nda iktisadî ve askerî yapının temelini timar sistemi oluşturmaktaydı. Belli bir toprak parçasının gelirinin maaş olarak bir sipahiye tahsisi demek olan timar; senelik geliri 20 bin akçeye kadar olan dirliklerdi. Müslümanlar yanında gayrı-müslimlerin de timar sahibi olabildiği Macaristan'da, sözgelimi Budin ve Temeşvar eyaletlerinde 1631 yılındaki timar sayısı 8050 idi. Her padişahın tahta çıkmasıyla beraber timar ve zeâmet sahiplerinin beratları yenilenir veya kusuru görülenlerin beratları geri alınırdı. Bütün bu işlerin takibi de sancak beylerinin görevleri arasın-

69 Budin eyaletindeki çeşitli şehirlere vergi mükellefi olan gayrimüslim halkın sayısı için bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 108.

daydı. Timar ve zeâmete tahsis edilen topraklarda yaşayan köylüler toprağa bağlı idiler. Bunun dışında kalan topraklarda ise toprağın kullanım hakkı belli bir usûl dâhilinde çalışan kişilere aitti. Ziraat yanında Macar halkının başlıca geliri hayvancılığa, muhtelif sanatlara, ticarete, barut, güherçile ve tuz gibi madenlerin işletimine bağlıydı. Üretilen veya farklı bölgelerden getirilen mallar belli zamanlarda kurulan panayirlarda pazarlanır ve hayli canlı bir ticarî hayat yaşanırdı. Gerek ticaret gerekse askerî ikmal bakımından Tuna, Tisa, Sava ve Drava gibi nehirler üzerindeki nehir ulaşımı kara ulaşımından daha işlek durumdaydı. Eyalet gelirlerinin bir kısmı bütün bu faaliyetlerden alınan vergilerle gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinden oluşmakta ise de genellikle devlet giderleri gelirlerin çok üzerinde bir meblağ tutuyor ve bu açık bilhassa Mısır hazinesinden karşılanıyordu.⁷⁰ Hudut boylarında yaşanan sürekli sınır ihlalleri, karşılıklı baskınlar ve bir kısım halkın hem Türk hem Avusturya tarafına vergi ödemek durumunda olması gibi hususlar nüfus hareketlerine ve bazı toprakların boşalıp verimsizleşmesine yol açmakta ise de genellikle âdil ve inançlara müsamahalı Osmanlı idaresi altındaki Macarların, hayatlarından oldukça memnun oldukları Macar kaynaklarından anlaşılmaktadır.⁷¹

70 Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 123-24.

71 Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 81-91.

İNCELEME

BİRİNCİ BÖLÜM: İNTİZÂMÎ VE *TUH FETÜ'L-İHVÂN'I*

A. İNTİZÂMÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İntizâmî ve Eseri Hakkında Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı Müellifleri dışındaki klasik kaynakların hiçbirisinde adına tesadüf edilmeyen İntizâmî, yakın yıllarda, 1582 yılında Şehzade III. Mehmed için yapılan sünnet düğününü anlatan *Sûrnâme*'si keşfedilene kadar klasik edebiyatımızın meçhul isimlerinden biri olarak kalmıştır. Mehmet Arslan'ın 1990 yılında tamamlanan "Divan Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (İnceleme ve Metinler)" başlıklı çalışmasına kadar bu meçhullük devam etmiştir.⁷² Arslan bahsi geçen tezinde, eserin sonundaki beyitlerden hareketle *Sûrnâme-i Hümayûn* olarak literatüre giren eserin İntizâmî adlı biri tarafından yazıldığını tespit etmiştir. Bu tespitten sonra Şeref Boyraz 1994 yılında tamamladığı yüksek lisans tezinde, Arslan'ın verdiği ipuçlarından hareket ederek *Sûrnâme*'nin Atatürk Kitaplığı'ndaki nüshasına ulaşmıştır.⁷³ Boyraz, bu nüshanın derkenarında kayıtlı olan *Tuhfetü'l-İhvân*'in eksik nüshasını görmüşse de bunu müstakil bir eserden ziyade *Sûrnâme*'yle ilintili olarak İntizâmî tarafından kaydedilmiş manzumelerden⁷⁴

72 Mehmet Arslan'ın çalışmasıyla birlikte, *Sûrnâme*'nin yazarı tespit edildiği gibi, Atatürk Kitaplığı'nda yer alan nüshası sayesinde hayatı hakkında da önemli bilgiler tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmadan evvel, *Sûrnâme*'nin varlığı, özellikle havi olduğu minyatürleri dolayısıyla Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki nüshası sanat tarihi araştırmacıları tarafından birkaç araştırmaya konu edilmişti. A. Sermiha'nın 1935 yılında hazırladığı "Surnameler" başlıklı tezinden itibaren bazı çalışmalarda bahsi geçen bu eser, Hilmi Uran, Metin And, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Sezer Tansuğ ve Robert Elliout Stout gibi araştırmacılar tarafından dolaylı olarak ya da müstakil bir çalışma ile ele alınmıştır. Bununla birlikte doktora tezinden başlamak üzere *Sûrnâme*'deki minyatürler üzerine neşrettiği çalışmaları ve verdiği konferanslarla tanınan araştırmacı Nurhan Atasoy'dur. O, *Sûrnâme*'deki birçok minyatürü neşredip yorumladığı çalışmasının girişinde erken dönemdeki bu çalışmalardan bahsetmektedir. Bk. Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank, İstanbul 1997, s. 9.

73 Şeref Boyraz, "Sûrnâme-i Hümayûn'da Folklorik Unsurlar", Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Boyraz yüksek lisansında yer verdiği bu bilgileri kısa bir makale ile de neşretmiştir. Bk. Şeref Boyraz, "İlk Mensûr Sûrnâme Müellifi: İntizâmî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 1, 1995, s. 227-231.

74 Mehmet Arslan, bahsi geçen doktora tezini neşrettiği çalışmasında derkenardaki bu *Tuhfetü'l-İhvân* nüshasını "Bu eserin (nüsha kastetilmiştir) sayfa kenarlarında İntizâmî'ye ait birçok şiir, hasbîhal ve tarihçeler mevcut." şeklinde tarif eder. Bk. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 48.

ibaret görmüştür. Araştırmacı İntizâmî'nin *Sûrnâme* dışında bir eseri daha olduğunu tespit edemese de derkenardaki “bu manzume”lerden istifade ederek İntizâmî'nin görece geniş bir biyografisini oluşturmuştur. Dolayısıyla İntizâmî ile ilgili ilk derli toplu bilgiler Boyraz'ın bu tespitiyle ortaya çıkmış, sonrasında Mehmet Arslan ve birkaç araştırmacı tarafından da bu bilgiler kullanılmıştır.⁷⁵ Aşağıda kendi bahsinde anlatılacağı üzere *Sûrnâme* nüshalarında şair kendisine ait bazı bilgileri okuyucusu ile paylaşmaktadır. Ancak buradaki bilgilerden çok daha fazlası bizim bu çalışmayla tanıtmaya çalışacağımız *Tuhfetü'l-İhvân* isimli eserinde mevcuttur. Âdeta otobiyografik bir roman özelliği taşıyan bu mesnevi, şairin çok ayrıntılı bir hayat hikâyesini gözler önüne sermektedir. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın biri nispeten tam diğeri çok eksik iki nüshası bulunmaktadır. Bahsi geçen çalışmalarında Şeref Boyraz ve Mehmet Arslan, *Sûrnâme*'nin Atatürk Kitaplığı nüshasının kenarında kayıtlı olan eksik nüshasını da görmüş ve şairle ilgili bazı önemli bilgileri buradan iktibas etmişlerdir. Ancak araştırmacılar, bu eksik nüshada, kayıp varaklarda kaldığı için eser adını tespit edemediği gibi diğer bazı mühim bilgilere de ulaşamamışlardır.

Şairin *Sûrnâme*'sini neşreden Mehmet Arslan, yıllar süren taramalarına rağmen; tezkireler, vefeyatlar, *Kesfü'z-Zünûn*, *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye* ve *Mecelletü'n-Nisâb* gibi klasik kaynakların hiçbirisinde şairin adına tesadüf edemediğini bildiriyor.⁷⁶ Gerçekten bahsi geçen klasik kaynakların hiçbirinde şairin adı geçmiyor. Sadece -Mehmet Arslan'ın her nasılsa dikkatin-den kaçmış olan- *Osmanlı Müellifleri*'nde “İntizâmî-i Bosnavi” maddesinde, şu kısa fakat bilgi bakımından nispeten doğru malumat mevcuttur:

Sultân Ahmed b. Mehmed Hân mu'âsırı bir şair olup kısım-ı evveli ahlâkdan, kısım-ı sâniyi Nemçe seferinden bâhis Tuhfetül-İhvân isminde manzûm bir eseri vardır.

Mukaddimesinden:

*Hamd-ı bî-had o yüce sultâna
Ol kerîm u rahîm ü rahmâna*

75 Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Duğünleri ve Şenlikleri 2, İntizâmî Surnamesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009.

76 Arslan, *Osmanlı Saray Duğünleri ve Şenlikleri 2, İntizâmî Surnamesi*, s. 35.

*Birdir ol birliğin iden inkâr
Olur âhir makâm u menzili nâr*

*Hilye-i akl ile virip tertîb
İtdi insânı zübde-i hilkat⁷⁷*

Acaba Bursalı Tahir klasik kaynakların hiçbirinde olmayan bu bilgiye nereden ulaşmıştır? Her ne kadar kaynak vermiyorsa da muhtemelen o da bizim bu çalışmada ana nüsha olarak kullandığımız *Tuhfetü'l-İhvân*'ın Millet Kütüphanesi'nde bulunan Ali Emiri nüshasını görmüş olmalıdır. Zira yaptığı alıntı bu nüshayla uyduğu gibi eser adını tespit etmesi ve verdiği içeriğin de -“ilk kısmın ahlâka ait olması” ibaresi kısmen hatalı olmakla birlikte- isabetli olması bu bilgilerin bizzat eserden çıkarıldığı ihtimalini güçlendiriyor. Ali Emîrî'nin kitapları arasında bulunan bu nüshayı İbrahim Olgun da görmüştür. Türk Dili Dergisi'nin *Anı* özel sayısında bir anı kaynakçası hazırlayan Olgun, “Basılmamış Anı Yapıtlarından Saptanabilenler” başlıklı kısımda yazarın adını hataen Bosnalı Nizamî olarak kaydetmiş olsa da eserin adını ve türünü isabetli bir şekilde tespit edip künyesini de vermiştir;⁷⁸ ancak bu bilgi de araştırmacıların gözünden kaçmış gibidir.⁷⁹

Biz araştırmalarımızda, şair ve eseri hakkında yeni bir bilgi bulma umuduyla klasik kaynaklara ilâve olarak Bosna ve diğer Balkan ülkelerindeki kütüphaneleri, araştırma ve araştırmacıları da çalışmamıza dâhil ettik. Ancak üç yıl boyunca neredeyse bütün Balkan yazma kütüphanelerini kapsayan taramalarımızda İntizâmî'nin izine tesadüf edemediğimiz gibi temasta bulunduğumuz Boşnak meslektaşlarımızın da bu ismi duymadığına tanıklık olduk. Bu husus muhtemelen, şairin nisbeten genç yaşta İstanbul'a yerleşmesi ve eldeki iki eserini de burada yazması, diğer bir ifadeyle onun memleketiyle münasebetini kesmesiyle ilgili olmalıdır. Şairden bahseden daha yeni bir kaynak da Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Bosnavi Hanci isimli bir Boşnak yazarın 1944 yılında Kahire'de basılan *el-Cev-*

77 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, (hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000, s. 79. (Son beyitteki “tertîb”, kelimesi kurduğumuz metinde “zîner” şeklindedir. “Tertîb” tercihi muhtemelen dizgi hatasıdır; nitekim bu tercih kafiye bozmaktadır.)

78 Bk. İbrahim Olgun, “Anı Kaynakçası”, *Türk Dili*, Mart 1972, c. XXV, sy. 246, s. 678.

79 Bizim de gözümüzden kaçan bu çalışmayı Özlem Özdemir Kubar bize haber verme nezaketinde bulunmuştur. Bu vesileyle kendisine teşekkürü borç biliriz.

herü'l-Esnâ fi Terâcimi'ş-Şuarâi Bosna adını taşıyan Arapça eseridir. Ancak Bosnalı şair ve müelliflerin biyografyalarını tespit eden bu mühim eserdeki bilgiler birebir *Osmanlı Müellifleri*'ndeki mâlûmatın Arapçaya aktarımından ibarettir. Dolayısıyla bu modern fakat meçhul⁸⁰ Boşnak yazarının bize kazandırdığı yeni bir bilgi yoktur.⁸¹

Hammer ve Babinger'in, İntizâmî'ye ait *Sûrnâme*'nin Viyana Kütüphanesi nüshasını (nr. 1019) gördükleri ve ehemmiyeti üzerinde durdukları, ancak eser sahibini tespit edemedikleri anlaşılıyor.⁸² Hammer bazı karinelerden hareketle *Sûrnâme*'nin, 993/1585 yılı Çıldır seferini anlatan *Beyân-ı Ahvâl-i Çıldır* ile *Târîh-i Osmân Paşa* isimli eserlerin sahibi dergâh-ı âlî kâtiplerinden Çavuş Rahîmîzâde tarafından yazıldığını tahmin etmekte, ancak Babinger gerekçe göstermeden bu isnadı reddetmektedir.⁸³ Bu bilgileri iktibas eden Şeref Boyraz ve ondan iktibasla Mehmet Arslan ise İntizâmî ve Rahîmîzâde'nin hem çağdaş hem de aynı mesleğe mensup oluşları bakımından aynı kişi olabileceğini, diğer bir ifadeyle İntizâmî'nin lakabının Rahîmîzâde olabileceğini ileri sürmektedirler.⁸⁴ Ancak *Tuhfetü'l-İhvân*'da kendi adının İbrâhîm olduğunu belirten İntizâmî, söz konusu isnadı haklı çıkarır herhangi bir ipucu vermediği gibi, yukarıda Rahîmîzâde'ye isnad edilen eserleri yazdığından da hiç söz etmiyor.

80 Yazar eserinde kendisi hakkında hiç bilgi vermediği gibi daha sonra bu eser üzerinde bir tahkik çalışması yapan Abdülfetah Muhammed el-Hul'î'de (bk. *el-Cevherü'l-Esnâ fi Terâcimi ve Şuarâi Bosna*, Hece li't-tubaa ve'n-nur, Kahire 1992/1413) çalışmasının önsözünde, yazar hakkında bilinen bütün malumatın onun Ezher'de tahsil yaptığı ve 1944 yılında Kahire'de bastırıldığı bu eser dışında Hasan Kâfi Akhişârî'nin *Usulu'l-Hikem* isimli şerhini tevsii ettiği hususlarıyla sınırlı olduğunu belirtiyor. (bk. *el-Cevherü'l-Esnâ*, s. 2.)

81 1944 yılında Kahire'de basılan eserde yazar İntizâmî-i Bosnavi başlığı altında -*Osmanlı Müellifleri*'ndeki mâlûmatın Arapça tercümesi olan- şu kısa bilgiyi veriyor: كان في عصر السلطان احمد الاول و كان شاعراً مشهوراً له منظومة تسمى تحفة الاخوان قسمها الى قسمين القسم الاول يتكلم فيه على الاخلاق و في قسم الثاني عن السفر الى نمسا و في مقدمة يقول

Ĥamd-i bî-ĥad o yüce sübhâna
Ol kerim ü raĥîm ü raĥmâna

Birdür o birligin iden inkâr
Olur âĥir maĥâm u menzili nâr

Ĥilye-i 'aql ile virtüp terbiyet

İtdi insânî zübde-i ĥilĥat (*Osmanlı Müellifleri*, s. 47.)

82 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçök), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s. 122-23.

83 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 131.

84 Boyraz, "İlk Mensûr Sûrnâme Müellifi: İntizâmî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 228; Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 36.

Bu durumda Rahîmîzâde'nin İntizâmî'den başka biri olduğunu kabul etmek bizce daha makuldür.⁸⁵

İntizâmî'ye dair son zamanlarda ansiklopedi maddeleri de kaleme alınmıştır. Bunlardan biri çevrimiçi hizmet veren *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* isimli ansiklopedeki, Mehmet Arslan'ın kaleme aldığı madde olup⁸⁶ burada İntizâmî'ye dair yer verilen bilgiler araştırmacının yukarıda bahsi geçen eserindeki bilgilerden farksızdır. Bir diğer ansiklopedi maddesi de *The Encyclopaedia of Islam*'ın üçüncü versiyonunda yer alan maddedir. Şairin *Sûrnâme*'si üzerinde çalışan Gisela Maria Prochazka-Eisl tarafından yazılan bu maddede,⁸⁷ *Sûrnâme*, Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri ile yukarıda söz konusu edilen ilgili literatürdeki bilgilerden hareketle İntizâmî'nin biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Millet Kütüphanesi'ndeki nüshasının Sadık Yazar tarafından tespit edilmesiyle birlikte *Tuhfetü'l-İhvân*'ı ele alan bazı çalışmalar da yapılmıştır. MELCOM'un (*The European Association of Middle East Librarians*) 2010 yılında İspanya'nın Cordoba şehrinde düzenlediği sempozyumda Cihan Okuyucu "Bosnali Intizami and his work *Tuhfetü'l-İhvân*" başlıklı bir bildiri sunarak eseri tanıttı öneminden bahsetmiştir. Okuyucu, Türk Dil Kurumu ile Harran Üniversitesi'nin ortak faaliyeti olarak 5-6 Mayıs 2014 tarihleri arasında Urfa'da düzenlenen *III. Milletlerarası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*'nda da eseri konu alan "İlginç Bir Hayat Hikâyesi: Bosnali İntizâmî ve *Tuhfetü'l-İhvân*" başlıklı tebliğini sunmuştur. "XVI. Yüzyıl

85 "Harîmî'nin Manzum Mektubu" başlıklı makalede, İntizâmî'nin Rahîmîzâde olduğu varsayımına binaen bir tespit yapılmıştır. Buna göre bahsi geçen makalede, Rahîmîzâde Harîmî tarafından yazıldığı düşünülen manzum mektupta "*Sâ'âdethânesi hürrem olan meh-rû güzellerle / Karındaşum efendüm kâtib-i divâna 'aşk eyle' beytiyle söz konusu edilen kişi İntizâmî'dir. Beyitteki "kâtib-i divân" ifadesiyle de teyit edilen bu tespitin isabetli olmadığını düşünüyoruz. Zira Bağdat'ta yaşayan birine gönderilmiş olan söz konusu mektupta bu şehir ve civarında yaşayan şairler ele alınmaktadır. İntizâmî'nin Bağdat'ta bulunduğu dair herhangi bir ipuçtu olmadığı gibi onun Rahîmîzâde olamayacağı da kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla beyitte bahsi geçen "karındaş"ın İntizâmî olması zor bir ihtimaldir. Öte taraftan İntizâmî'nin bahsi geçen mektubun yazıldığı dönemlerde divân-ı hümayûn katibi olarak görev yaptığı doğru olmakla birlikte, beytin bağlamında kastedilen katibin İstanbul değil Bağdat'ta bir divan katibi olduğu anlaşılmaktadır. bk. Ahmet İçli, "Harîmî'nin Manzum Mektubu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 123, sy. 243, s. 255-56, 263.*

86 Bk. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/intizami>

87 Bahsi geçen ansiklopedinin birinci versiyonunda çok kısa bir madde olarak yer alan "İntizâmî" maddesi üçüncü versiyonda geliştirilmiştir. Bk. Gisela Maria Prochazka-Eisl, "İntizami", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 2018, c. VI, s. 105-06.

Şairlerinden İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân* isimli Manzum Sergüzeştname (Otobiyografisi)" başlıklı benzeri bir tebliğ de, 12-13 Mart 2020 tarihleri arasında İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde düzenlenen *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı*'nda Sadık Yazar tarafından sunulmuştur. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın türü içerisindeki değerini ve önemini vurgulayıp eseri bilim âlemine takdim etme gayesine matuf olarak sunulan bu tebliğler henüz neşredilmiş değildir.

Tuhfetü'l-İhvân'daki biyografik bilgiler yukarıda da belirtildiği üzere eserin bütününe dağılmış bulunmaktadır. *Sûrnâme*'ninse giriş ve hatime kısmında İntizâmî hem kendisi hem de eseri hakkında muhtelif bilgiler vermektedir. Birbirini kısmen açan kısmen de tekrar eden bu bilgiler yer yer *Tuhfetü'l-İhvân*'daki bilgileri teyit eder veya tamamlar mahiyettedir. Aşağıda gerek *Tuhfetü'l-İhvân*'dan gerekse *Sûrnâme*'den bahsedeceğimiz kısımlarda, bu eserlerde şair hakkındaki malumat daha geniş bir şekilde ele alınacaktır. Ancak bir ön fikir vermek gayesiyle her iki eserdeki dağınık bilgilerin kısa bir özetini burada vermeyi lüzumlu buluyoruz.

Tuhfetü'l-İhvân isimli mesnevisinde İntizâmî bir yandan küçük bir Boşnak şehri olan Foça'daki çocukluğundan başlayarak 70 yıllık hayat hikâyesini kronolojiye bağlı şekilde anlatırken diğer taraftan çevresinde bulunduğu önemli devlet adamları ve onlarla ilgili tarihî hadiseler hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla eser orijinal bir hayat hikâyesi olmanın ötesinde tarihe tanıklık etmek ve bazı önemli bilgileri vermek gibi bir özelliği de haizdir. Eserdeki bu iç içe geçmişlik dolayısıyla biyografik malzemeyi vermek aynı zamanda eseri özetlemeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan biz de aşağıda eserle yazara ait bilgileri -istisnai zaruretlar dışında- bir arada ele almayı tercih edecek ve biyografyayı tamamlayan hususlarda yer yer *Sûrnâme*'den de iktibaslarla bulunacağız. Ne var ki bu tarzdaki bir ele alış zaruri olarak biyografik mâlûmatın dağılmasını intaç edeceği için bu kısımda biz öncelikle bizden evvel yapılan çalışmalarda ulaşılan bilgileri hulâsa etmeyi faydalı buluyoruz.

2. İntizâmî'nin Kısa Hayat Hikâyesi

Tuhfetü'l-İhvân'daki bilgilere göre asıl adı İbrâhîm olan şair Hersek Sancağı'na bağlı Foça'da bir tüccar çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mesnevisinde Foça'daki çocukluk hayatına genişçe yer ayıran şair *Sûrnâme*'nin sonunda da aynı bilgiyi; "Fermân-şoden-i Tafsîl-i Sûriyye" başlığı altında; "Pes bu fakîr-i hakîr ki mevlidüm vilâyet-i Rûmili'nde livâ-i Hersek'de Foça-nâm kasabadur"⁸⁸ ifadeleriyle tekrar eder.

Ancak *Sûrnâme*'deki biyografik mâlûmat arasında asıl önemli olanı, eseri yazdığı sıralarda 30 yaşını bitirip 40 yaşına bastığını bildiren şu ifadeleridir:

(...) yüz belâ vü bin âşûbla otuzdan aşup kırka yetmiş ömrümde ziyâde kemâl ü ma'rifeti tahsîl ve 'ırz-ı nâm ve nâmûs-ı tekâ'üd ü tecâlûsi ehl-i 'irfân-la tekmîl eylemeği bî-hirâsân âsân sanurdum ve bu efkâr-ı dil-figârla cihân-ı mihnet-cehândan bîzâr olup usanurdum.⁸⁹

Şair *Sûrnâme*'ye 990/1582 yılında başlamış ve onu 992/1584 yılında tamamlamıştır. Mehmet Arslan bitiş tarihini esas alarak şairin yaşını 40 yıl geriye götürüyor.⁹⁰ Ancak *Sûrnâme* bahsinde açıklanacağı üzere bu ifade bizce ilk telif tarihi olan 1582 yılını göstermektedir. Dolayısıyla 40 yıl geriye gidildiğinde onun doğum tarihinin takriben 1542 yılına denk geldiği anlaşılıyor. *Tuhfetü'l-İhvân*'da kendi anlatımına göre şair, 12 yaşına kadar medrese tahsili görmüş, daha sonra hocasına küserek medreseden ayrılıp ticarete atılmış, ancak ticaretle meşgul olurken diğer taraftan ilimle irtibatını sürdürmüştür. Gençlik yıllarında, yardım ettiği bir medrese talebesi dolayısıyla iftiraya uğrayarak hapse atılmış ve bir hâmi arayışı içine girerek, ticareti bırakıp kâtip olarak devlete kapılanmıştır. Şair uzun süren kâtiplik hayatında sırayla: Budun beyi Mustafa Paşa, Hersek valisi Sokulluzâde Kâsım Paşa, Alaca Hisar beyi İshak Bey ve Budun Beylerbeyi Üveys Paşa'ya hizmet etmiştir. Bu paşalar etrafında cereyan eden tarihî olaylara tanık olan ve III. Mehmed'in sünnet düğünü sıralarında İstanbul'a yerleşen İntizâmî, yazdığı *Sûrnâme* ile padişahın lutfuna nail olur ve kendisine divan kâtipliği tevcih edilir. Şair bu görevde iken Sultan III. Mehmed'in Eğri seferine

88 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler 2*, s. 47.

89 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler 2*, s. 110.

90 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler 2*, s. 37.

katılır. Eserin uzunca bir bahsi bu seferin meşakkatlerine dairdir. Bizzat içinde bulunduğu III. Murad ve III. Mehmed devri olaylarından sonra I. Ahmed dönemi hadiselerini uzaktan seyreden şair Avusturya ve İran cephesinde cereyan eden önemli hadiselere ve bilhassa Celâlî isyanlarına da eserinde yer verir. Kuyucu Murad Paşa ve Nasuh Paşa'yla irtibat hâlinde olan ve kendi ifadesine göre 70 yaşını aşmış bulunan şairin, Nasuh Paşa'ya sunduğu 1021/1611 tarihli bir şiir, onun bu sırada hayatta olduğunu göstermektedir. Ancak nerede ve kaç yılında öldüğü meçhuldür.

Bu ana bilgiler yanında eserde şairin; tahsil ve ticaret hayatı, memuriyeti, nail olduğu caizeler, gönül ilişkisi, aile hayatı, yolculuk ve maceraları, karıştığı bazı hadiseler, afyon ve içki gibi bazı kötü alışkanlıkları, tasavvuffla irtibatı vs. gibi kendi özel hayatıyla ilgili pek çok teferruat yer almaktadır.

3. İntizâmî'nin Eserleri

a. Tuhfetü'l-İhvân

Çalışmamızın asıl konusu olan bu eser hakkında ilerleyen sayfalarda, eserin farklı veçhelerini dikkate alan bir tanıtım ve inceleme yapılacaktır.

b. Sûrnâme⁹¹

i. Sûrnâme'nin Konu Özeti

Osmanlı devrinde çeşitli vesilelerle icra edilen saray şenlikleri arasında en görkemli olanları şehzadelerin sünnet düğünleriydi. Birçok şehzade düğünü arasında gerek haşmeti gerekse süresi bakımından en çok iz bırakanı Sultan III. Murad'ın şehzadesi Mehmed için yaptırdığı 52 günlük sünnet düğünüdür. Yerli ve yabancı birçok esere konu olan bu düğün hakkında yazılan surnâmelerden biri de İntizâmî'nin *Sûrnâme*'sidir. Bahsi geçen düğün ve İntizâmî'nin bu düğünü tavsif ve tasvir ettiği eseri hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Düğünün icra edildiği tarihte Sultan III. Murad 36, oğlu şehzade Mehmed (daha sonraları tahta çıkacak olan Sultan III. Mehmed) ise 16 yaşında bulunuyordu. 1582 Haziranı başından 22 Temmuz'a kadar devam eden 52 günlük bu muhteşem düğünün hazırlıkları bir yıl

91 Düğünle ilgili mâlûmat şu eserden özetlenmiştir: Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler 2: İntizâmî Surnamesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009, s. 9-31.

önceden başladı. Yapacağı düğünün daha önceki düğünlerin hepsinden üstün olmasını arzu eden sultan, en geniş katılımı sağlamak amacıyla hem ülke içinde hem ülke dışında bütün önemli zevata davetiyeler gönderdi. Davetiye gönderilen krallar arasında; Fransa, Almanya, Venedik, Rusya, Lehistan, İran, Gürcistan, Özbek, Merakeş ve bazı Hint sultanları yanında Osmanlı'ya tâbi prenslikler olan; Transilvanya, Eflak, Boğdan, Ragoza, Dubrovenedik, Macaristan ve Kırım hanlığı gibi yerler de vardı. İmparatorluk dâhilinde de bütün eyaletlere davetiyeler gönderilmiş ve hiçbir yüksek devlet görevlisi unutulmamıştı.

At meydanında -şimdiki Sultan Ahmed Camii'nin kapladığı alan- icra edilecek olan düğünün tam bir düzen içinde geçmesi için muhtelif görevlendirmeler yapılmıştı. Düğünün bütününden Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa sorumlu idi. Onun emri altında, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa, Kaptan Kılıç Ali Paşa, Yeniçeri ağası Ferhâd Ağa, Matbah-ı Âmire emini Kara Bâlî Bey, eski nişancı Hamza Bey düğünle ilgili muhtelif görevleri paylaşıyordu. 600 sipahi güvenliği sağlıyor, 200 temizlikçi ve 50 saka düğün mahallinin temizliğini temin ediyor, soytarıbaşı da maiyetindeki 500 kişiyle birlikte hem ortalığı şenlendiriyor hem de düzene katkıda bulunuyordu. Meydanın bir yanındaki İbrahim Paşa Sarayı sultana ve saray erkânına tahsis edilmişti. Sarayın etrafında ve meydanın uygun yerlerinde devlet ricalinin, yabancı elçilerin ve önemli zevatın kalacağı kasırlarla, toplam 95 divanhane dışında halkın meydandaki temaşayı izleyebilmesi için de çok sayıda tahtapuşlar inşa edilmişti. Temaşa yerine yakın bir yerde de önemli zevata hizmet edecek büyük bir ziyafet çadırı kuruldu. Hal-ka verilecek ziyafetler için önceden gerekli malzeme alınıp depolanmış, yemek pişirmek için gerekli mutfaklar ve yemek takımları hazırlanmıştı. Meydanın ortasındaki iki uzun direğin biri, tepesine geçirilen bir çembere asılı yüzlerce fenerle geceleri ortalığı aydınlatma amacına hizmet ediyordu. Yağlanmış olan diğer direk ise tırmanma yarışları için düşünülmüştü.

Düğünün başladığı gün Topkapı sarayından çıkan Sultan, muhteşem maiyetiyle birlikte, etrafı çevreleyen meraklı izleyicilerin arasında tören alanına intikal etti. Bu töreni, şimdiki Üniversitenin yerinde bulunan Eski Saray'dan sırmalı elbiseleri ve kalabalık maiyetiyle çıkan şehzadenin, ken-

disini karşılayan mehter eşliğinde gösteri alanına intikal etmesi ve babasının elini öpmesi izledi. Meydana boyları yirmi beşer metreyi bulan büyük düğün nahılları (üzerinde balmumundan şekiller bulunan düğün ağacı) yanında muhtelif kuş ve hayvan şekillerinde dökülen dev şeker maketleri de getirilmiş ve bunlar parçalanarak halka ikram edilmişti. Meydanın iki ucuna konan ve azametli sesiyle İstanbul'un ufuklarını dolduran iki dev kös de tören boyunca muntazaman çalacak ve halkı meydana davet edecekti. Nihayet sultan, saray halkı ve devlet ricalinin yerlerini almasından sonra haftalar süren ziyafetler, eğlenceler ve gösteriler başladı. Törenler sırasında, yaşı böylesi bir operasyon için biraz geç olan şehzadenin sünnetini vezir Cerrah Mehmed Paşa bizzat kendi eliyle yaptı ve mukabilinde büyük ödüllere mazhar oldu.

Düğünü ilginç kılan hususlardan biri de muhtelif yabancı elçilerin kendilerine mahsus kılık kıyafetleri ve bazı alışılmadık hediyeleriydi. İran şahı Hüdebende'nin hediyeleri arasında Yakut hattı ve Bihzâd minyatürlü çok değerli eserler vardı. Lehistan elçisinin hediyeleri içinde iki dog köpeği, Alman elçisinin hediyeleri arasında da bir yaban domuzu dikkat çekiyordu. Sünnet düğününün en renkli sahnelerinden biri esnaf alaylarının resm-i geçitiydi. Sayısı yazarın ifadesine göre 250'yi -eserin elde bulunan kısmına göre ise 173'ü- bulan ve bir nevi rekabet hâlindeki esnaf alayları tahsis edilen gün ve saatlerde kendilerine mahsus kılık ve kıyafetleriyle, önlerinde meslek bayrakları meydandan hünerlerini icra ederek geçmişler ve bu geçiş 20 gün boyunca devam etmişti. Esnaf olmadıkları hâlde muhtelif tarikat mensupları ve Galata Rumları da resm-i geçitte yer almışlardı. Düğün boyunca devlet ricali ve halk için sürekli ziyafetler verilirken gösteri alanında da bir yandan ateşbazlar, canbazlar, hokkabazlar ve emsali hüner erbabı hayret verici hünerlerini sergileyerek ortalığı şenlendiriyor diğer yandan ok atma, cirit, ata binme ve güreş gibi spor müsabakaları cereyan ediyordu. Çok ilgi çeken gösterilerden birkaçı şöyleydi: Kılıç Ali Paşa meydana forsa kâfirlerine inşa ettirdiği yapma bir dağ getirtmişti. Dağ o kadar büyüktü ki içinde mağaralar, av hayvanları ve onları avlayan avcılarla, sürüsünü otlatan bir de çoban vardı. Keza saçlı sakallı hokkabazlardan biri eli kolu bağlı hâlde, ağzı düğümlemiş bir çuvalın içinde denize bırakılmış ve tam

öldüğü sanılırken denizden sağ olarak ve üstelik -yanında herhangi bir traş aleti olmadığı hâlde- traşlı bir şekilde dışarı çıkmıştı. Bu ve buna benzer hayrete düşürücü gösteriler pek çok çoktu. Şenlikler esnasında İstanbul'un yoksul ve yetimlerinden on bin çocuğun donatılarak sünnet edilmesi de düğüne bir hayır faaliyeti rengi katmıştı.

Türlü türlü sürpriz ve eğlencelerle devam eden düğünde 18 Temmuz'a gelindiğinde sipahilerle yeniçeriler arasında yaşanan ve büyüme istidadı gösteren bir tatsızlık herkesi ürküttü ve düğünü bir an evvel bitirme fikrine sevk etti. Bitiş için gerekli vecibelerin yerine getirilmesinden sonra 22 Temmuz'da sultan ve şehzadenin gayet sade bir şekilde saraya dönmesiyle düğün nihayete ermiş oldu.

ii. Eserin Dili ve Üslubu

Sûrnâme tarihî ve sosyal açıdan olduğu kadar dil açısından ve edebî açıdan da büyük bir önem taşımaktadır. Klasik bir inşâ diliyle yazılmış *Sûrnâme*'de şair bazen kendisine bazen diğer şairlere ait muhtelif nazım parçalarına da yer vermektedir. Kendisinden alıntı yaptığı şairlerin toplam sayısı 37'dir. Bu şiiirlerin bir kısmı ise kaynaklarda adı geçmeyen ve elimizde divanı olmayan bazı şairlere aittir ki bunlar edebiyat tarihi açısından da önem taşımaktadır. *Sûrnâme*, dil ve üslup bakımından *Tuhfetü'l-İhvân*'da her meslek erbabını kendi diliyle konuşturmakla övünen İntizâmî'yi haklı çıkaracak büyük bir renklilik ve zenginliğe sahiptir. Sözelimi çiçekçilerle ilgili kısımda şair bu meslekle ilgili gerçek ve mecazi anlamda 68 kadar kelime, deyim ve terim kullanmaktadır. Bu sayı çiftçilik bahsinde 40, koyun çobanları bahsinde 70 civarındadır. Dolayısıyla Türkçenin meslek sözlüğü bakımından eserin son derece zengin olduğu söylenebilir.⁹²

Örnek olarak musiki erbabını anlattığı bölümden bir parçayı aşağıya alıyoruz:

Âmeden-i Sâzendegân: Ba'dehu yine sâzendeler gelüp eski makâmlarında pîş-rev üstâdlarıyla sâzlarına yer yerin el urdılar ve nâ-sâz olup makâmlarına uymayanların kopuz-vârî kulağın burdılar. Hâric perdeleri seyr idenlerin çeng-âsâ kâmetin dü-tâ eylediler ve nâ-hemvâr olanları birbirine urup çâr-pâre gibi yek-bâre başlarına kakup anlar dahi kak sonra özrlerin dilediler. Hilâl-ebrû

92 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler* 2, s. 65-76.

kemânçeyi depretdikçe İsfahân u Irâk ehlinin reşk ile kâmetlerin yâ eylediler. Rakkâslar semâ'â girdükçe felegi kat kat ser-gerdân itdiler ve mu'allak-endâzlar takla urdukça ankebût-ı sipihrin perr ü bâline şikest virüp birbirine katdılar. Mesnevî:

Mugannîler elinden inledi çeng
Felek evcinde Zühre tutdı âheng

Deger çün nevbet ile nâya fırsat
Ağızlar da kalur engüşt-i hayret

Ser-âgâz eyleyüp küçek dehenler
İrişür râhatül'ervâha tenler

Çü ney şerh itdi nâr-ı iştiyâkı
Oda yakdı Sıfâhân u Irâk'ı

Figâna başlayınca büselikde
Nevâlar kopdı her bagrı delikde

Nesr: Andan sonra envâ'-ı oyuncılar birer nevbet san'atların sudûra ve esnâf-ı hâlet virüp mahâretlerin birer fasl zuhûra getürdiler. Muhassal herkes makdûrın sarf idüp nice rûzgârdan berü gûşe-i ihtimâmda tasnîf eyledikleri yeni lu'betleri ortaya çıkardılar ve hayliden berü küçe-i ikdâmde te'lîf eyledikleri mahâretleri tamâm murâdca becerdiler.⁹³

iii. Nüshaları Hakkında Kısa Bilgi

*Sûrnâme'*nin biri Topkapı Sarayı, biri Süleymaniye Kütüphanesi ve bir diğeri Atatürk Kitaplığı'nda olmak üzere İstanbul'da 3 ve Viyana'da 1 olmak üzere toplam 4 nüshası bulunmaktadır. Her birinin muhtelif yerlerinden eksik olması ve metin farklarının çokluğu dolayısıyla yakın zamanlara kadar bu nüshaların kime ait olduğu tespit edilemediği gibi aynı eserin varyantları olduğu da anlaşılammış idi. Ancak Mehmet Arslan 1990 yılında hazırladığı *Divan Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler* isimli doktora teziyle bu nüshaların hepsinin İntizâmî'nin *Sûrnâme'sinin* nüshaları olduğunu tespit etmiştir. Bu tezde nüsha bilgileri verildiği için biz burada konuya sadece bir iki cümleyle temasla iktifa edeceğiz.⁹⁴ Bu dört nüshadan en değerlisi ve Mehmet Arslan neşrine temel olanı Topkapı Saray Kütüphanesi, Hazine Bölümü, nr. 1344'te bulunmaktadır. Nurhan Atasoy'a göre 73 kadar varağı eksik olan bu minyatürlü nüsha mevcut hâliyle 432 sayfadır ve 427 minyatür ihtiva etmektedir.

93 Arslan, *Osmanlı Saray Düşünleri ve Şenlikleri 2*, s. 155-156.

94 Nüsha bilgileri için bk. *Osmanlı Saray Düşünleri ve Şenlikleri 2*, s. 61-63.

İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'da bahsettiği; sultanın 2 bin altın sarfıyla yazdırıp nakışlarla bezettiği nüsha bu olmalıdır. Ancak ne yazık ki sondaki eksiklik dolayısıyla İntizâmî'nin ikinci bir Yâkut olarak nitelediği müstensihin adı da kayıp varaklarda kalmıştır. Eserin 2. nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 642'de bulunmaktadır. 142 varak tutan ve 992 (1584) yılında istinsah edilen nüsha üzerinde Şeref Boyraz tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁹⁵ Üçüncü nüsha Viyana, Nationale Bibliothek, nr.1019'da bulunmakta olup 71 varaktır. Bu nüsha üzerinde Gisela Maria Prochazka-Eisl tarafından bir çalışma yapılmıştır (Prochazka-Eisl 1993). Sonuncu nüsha Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitapları Bölümü, nr. 0.108'de kayıtlıdır. Baş ve sondan eksik olan 72 varaklık nüshanın önemi sayfa kenarlarında *Tuhfetü'l-İhvân*'ın eksik ikinci nüshasının yer almış olmasıdır.

iv. *Sûrnâme*'de İntizâmî'nin Kendisi ve Eseri Hakkındaki Muhtelif Bilgiler

Sûrnâme'nin önemli yönlerinden biri de gerek giriş gerek hâtime kısmında İntizâmî'nin hem kendisi hem de eseri hakkında da muhtelif bilgiler vermesidir. Birbirini kısmen açan kısmen de tekrar eden bu bilgiler yer yer *Tuhfetü'l-İhvân*'daki bilgileri de teyit eder veya tamamlar mahiyettedir. Bu bilgilerin bir kısmı *Tuhfetü'l-İhvân* bahsinin ilgili kısımlarında kullanılmıştır. Şimdi bu tekrarlardan kaçınarak onun kendisi ve eseri hakkında bilgi verdiği ibareleri, aşağıda kısa izahlarla birlikte ele alalım.

Eserin yazımı sırasında şairin yaşı: *Sûrnâme*'deki biyografik mâlûmat arasında asıl önemli olanı, eseri yazdığı sıralarda onun 30 yaşını bitirip 40 yaşına bastığını bildiren şu ifadeleridir: “(...) yüz belâ vü bin âşûbla otuzdan aşup kırka yetmiş ‘ömrümde ziyâde kemâl ü ma’rifeti tahsîl ve ‘îrz-ı nâm ve nâmûs-ı tekâ’üd ü tecâlûsi ehl-i ‘îrfânla tekâmîl eylemeği bî-hîrâsân âsân sanurdum ve bu efkâr-ı dil-figârla cihân-ı mihnet-cehândan bîzâr olup usanurdum.”⁹⁶

95 Şeref Boyraz, *Surname-i Hümayunda Folklorik Unsurlar*, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

96 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 110.

Yazım sebebi: Nüshanın sonunda “(221b) Fermân-şoden-i Tafsil-i Sûriyye” başlığı altında:

“Pes bu fakîr-i hakîr ki mevlidim vilâyet-i Rûmilinde livâ-i Hersek'de Foça-nâm kasabadur” cümlesiyle kendisini tanıtan şair daha sonra eserin yazım sebebiyle ilgili olarak meâlen şunları söylüyor:

Düğünün başlangıcında gördüm ki sultan kendisine ihtiyaç arz eden hiç kimseden ikram ve iltifatını esirgemiyor. Durumu görünce hatırıma şu geldi ki padişahın Nil ve Fırat'a benzeyen cömertliği değil insanları, vahşi hayvanları ve karıncaları bile sularken benim gibi zayıf bir karıncanın yahut serçenin bu saadet eşliğine ve cömertlik harmanına gelip de tanesiz dönmesi mümkün mü!⁹⁷

Ancak eserin mukaddimesinde şair telifi, farklı iki sebebe bağlıyor. Sebeplerin ilki uzakta olup da katılma imkânı bulamayan meraklıların düğün hakkındaki meraklarını giderme arzusu, diğeri ise bu merasime götürileceği en iyi hediyenin bu olması:

İfâde vü istifâde cihetin sorarsan bu'd mesâfede sâkin niçe ehl-i hâl söz ehl-i kimesneler vardur ki mevânî'-i mühimme icâbıyla gelüp görmeğe 'adem-i iktidârlarından felâket-nihâd ve dûr u dirâz yollara düşüp kudreti yetişmemekle melâlet-fu'ûd olmuşdur. Fe-emmâ bu meserret-i 'uzmâ ve cem'iyyet-i kübrâ kademden kaleme nakl olunmağla havâtır-ı ıztırâr-pezîr kesb-i safâ ve kulûb-ı inkılâb-esîr cezb-i vefâ eyler. (...) sûr-ı meserrette med'ûv olan mesnûn-ı 'âdidür ki hâlince saçu getirüp mukâbelede ri'âyete mazhar ve müvâcebeten himâyete manzar düşer. Senün hod hediyyen bir tuhfedür ki gayr-ı mükerrer ve silk-i gevher-semîndür ki sayra-yân-ı basiret-temkîn takdîr-i bahâ itmede güng ü lâl olup hâlleri mükedder.⁹⁸

Divan kâtipliği tevcihi: Nüşhada 221b ile 222a/b arasında konunun birden farklılaşmasından, arada bazı varakların eksik olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yazımından bahsedilmesi muhtemel olan bu eksik varaklardan sonra 222b'de şair, bir köşede unutulmuş ve kimsenin adam yerine koymadığı bir hâlde iken yazıp sunduğu eser sayesinde kendisine Dîvân-ı Hümâyün kâtipliğinin tevcih edildiğini belirtiyor:

...esîr ile mâ-hüve'l-vâki' 'arz idüp mevki'-i kabûlde vâki' olup bu fakîr zâviye-i nîsyânda münzevî olmuş iken ve fakr u fâka müstevli olmağla hiç kimesne şey yerine saymaz iken dîvân-ı hümâyûn kitâbeti hıdmetin ihsân buyurup hâk-i mezelletden ref'i câ'iz gördüler.⁹⁹

97 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 47.

98 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 113.

99 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 487.

Sultanın genişletme talebi: Bu takdimin üzerinden bir müddet geçtikten sonra padişah eserin genişletilmesini ve her meslek erbabının daha ayrıntılı olarak tavsifini, böylece kitabın Hazîne-i Âmire'de kalıcı bir hatıra olacak değere yükseltilmesini emretmiş. Şair de bu emre uyararak kolları sıvamış:

Pes hâl bu minvâl üzere birkaç zamân mürûr ve ahvâl bu me'âl üzere 'ubûr it-dükden sonra yine tekrâr fermân-ı şerîf-i pâdişâhî ve emr-i münîf-i şehinşâhî şu yüzden oldı ki, ol nüsha-i gayr-ı mükerrere ki sûr-ı mesrûrun beyânında ketb ü derc olunmuşdur, sahife-i rûzgârdan mahv olmamak için her ehl-i hırefün şöbret ü zîneti ve zîver ü behceti 'alâ-tariki'l-ihimâm mufassalan tekrâr yazılup ve ke'n-nakş 'alêl-hacer kalem-i pülâd-nihâd ile kazılup şöbre-i rûzgâr ve nüsha-i hûb-kirdâr olup 'aynı ile her cem'iyetün meclisi ferdan nakş olup hazîne-i âmirrede bir yâdigâr ve sahife-i gerdûn-ı gerdânda u'cûbe-i rûzgâr ola. Bu hakîr dahi sem'an ve tâ'ah diyüp emr-i şerîf-i pâdişâhîye itâ'aten¹⁰⁰

Eserle ilgili beklentiler: Eser boyunca şair yazdıklarıyla bazen övünüyor, bazen da aczini ifade ediyor. Aşağıdaki ibarelerde onu hayli mütevazı bir tavır içinde görüyoruz. Şair kendi kabiliyetsizliğine rağmen eserinin sultanın iltifat nazarıyla değer kazanacağını umud ediyor:

Hod imlâ vü inşâ-i bendegî ki bâlden kâle ve cevâbdan su'âle cür'et olunmuşdur, her tarîk ile noksân-ı isti'dâduma ve her vech ile fıkâdân-ı isti'dâma mu'terif olup kalîlül-bizâ'a ve kasîrül-istitâ'a olduğumuz günden azher ve güneşden enverdür. Bu bendenün garaz u gâyeti netîce-i kelâmdan tasnif-i kitâb degül tavsif-i mâ-hüve'l-vâki' seyr ü temâşâ-yı sûr-ı meserret (..) "Muhassal bir kalender-i nemed-pûş iken iltifât-ı pâdişâhî ile akmîşe-i zîb ü zîvere gark olup mihr-i hâverî gibi şark u garba ziyâ virürse revâ ve bende-i halka-be-gûş iken i'tibâr-ı şehenşâhî ile Yûsuf-cemâl-i mısır-ı melâhat olup abrâr u 'abid nevâle-i seyr ü temâşâsı için bende-i halka-be-gûşolsalarsezâ.¹⁰¹

Yukarıdaki tevazu ifadelerine rağmen aslında şair yaptığı işin öneminin farkındadır. Farklı 250 meslek mensubunun her birini kendi diliyle konuşturmakla övünen şair mutludur:

...El-hak hâme-i serîül-beyân bir tercümândur ki yetmiş iki dil bilmek degül iki yüz elli ehl-i hıref ü sanâyi'ün zebânı ki birbirine ıstılâhat yüzünden müteğâyirdür, firâden dillerince edâ-yı garîbe ile beyân itmiş ve Attâr-ı fesâhat-bünyândur ki(..)¹⁰²

100 Arslan, *Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri* 2, s. 487.

101 Arslan, *Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri* 2, s. 488.

102 Arslan, *Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri* 2, s. 489.

Yardımcılar: Şair, eserinde telif esnasında kendileriyle istişare ettiği ve yardımlarını gördüğü iki ismi de -Mehmed Ağa ve Zeyrek Ağa¹⁰³ şükranla yad eder. Haklarında bilgi verilmeyen bu iki zâtın yardımı gönüllü bir yardım mıdır, yoksa şairin ifadesiyle “manzûr-ı lutf-ı pâdişâhî” olduklarına nazaran saray tarafından mı görevlendirilmişlerdir, bunu bilemiyoruz. Ancak bu üçlünün bir nevi heyet hâlinde çalıştıkları, diğer ikisinin şairin yazdıklarını kontrol ederek bazı düzeltmeler yaptıkları ve metnin nihai şeklini bu suretle kazandığı aşağıdaki bilgilerden anlaşılıyor. İntizâmî yardımlarına minnettar olduğu bu iki zâta hayır duasında bulunuyor:

Bu denlü takrîrât u tahrîrât ve 'ibârât u isti'ârât mefharü'l-havâs ve'l-mukarrebîn sâlifü'z-ziker Mehmed Ağa dâme 'uluvvuhû ve nikât u kiyâsetle mârif ve hüsn-i istikâmet ü sadâkatle mevsûf kıdvetül-emâcid ve'l-ekârim Zeyrek Ağa dâme mecdubû ile ekseriyâ müşâvere olunup ol nakd-i kâmilül-'ayâr ki mebekk-i kabûllerinde sûret-pezîr olup hayyiz-i cevâzda vâki' olurdu, yerlü yerinde harca sürülürdi ve ol ki ref' ü reddi lâzım gelüp bâzâr-ı tibyânda nâsere olmagın kâlâ-i gayra tebdil olunup tedârüki bir yüzden dahi görilürdi. El-hak mümâ-ileyhimâ radiyallahü 'anhümânun her veçbile lutflarından şermende ve şermsâr olup du'â-i bi'l-hayrları farz-ı 'ayn belki 'ayn-ı farz olup Kâdi'l-hâcâtdan mutazarri'dur ki dünyâda manzûr-ı lutf-ı pâdişâhî oldukları (224b) gibi 'ukbâda dahi mağfûr-ı Hâlık-ı ins ü cân ve merzûk-ı Râzık-ı kevn ü mekân olup maktûrları her bende-i muhtâcun hakkında sarf oldukça mukâbelede mesûbât-ı cezile ile müsâb u me'cûr olalar.¹⁰⁴

Nakkâş Osmân: Şair daha sonra “Vasf-ı nakkâş ve sıfat-ı û” başlığı altında sözü padişahın emriyle eseri süsleyen Nakkâş Osmân'a getiriyor ve ona aşağıdaki harareтли övgüleri yöneltiyor:

Ve ziker olunan mecâlisün nakkâşî ve ressamı mabrûse-i mezbûr ahâlisinden 'Osmân-nâm üstâd-ı mahâret-mu'tâddur ki nakkâşlık mahâretinde hâme-vâr işin başa iltmiş ve ressamlık san'atında Çin ü Hitâ'da Mânî-mânend adın didürtmiş. Bir resme şurû' eylese numûnesini nakkâşân-ı Hitâ vü Hutun ve ressamân-ı zamân u zemen yullarla kâr-nâme ve sermâye-i hâme iderler. Ta'şîrât-ı nâzûik ü ter ve tahrîrât-ı dil-keş ü hoş-ter derc itse 'âlem ehlinün fikir ü hayâlini şifte ve 'ukûlin firîfîe eyler. Mahâreti bâbında kitâbet-i Erjeng ve nakş-ı Mânî ana nisbet bir nüsha-i mensûh u defter-i ebter.(.)¹⁰⁵

103 Bahsi geçen ağaların himaye faaliyetleri üzerinde de durulan bir çalışma için bk. Zeren Tanındı, “Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, Yıl: 3, sy. 3, s. 41-56. Bahsi geçen Mehmed Ağa (Habeşi) için ayrıca bk. Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 40-49. Emine Fetvacı da İntizâmî'nin *Sürnâme'si* de dâhil olmak üzere Mehmed Ağa'nın (Habeşi) sanat hâmilîği kişiliği üzerinde durmaktadır. Bk. Emine Fetvacı, *Picturing History at the Ottoman Court*, Indiana University Press, Bloomington 2013, s. 149-90.

104 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri II*, s. 489.

105 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri II*, s. 489-90.

Eserin yazım tarihi: Gizli bir sesin kulağına fısıldadığı bu sözler üzerine nihayet ikna olan şair düğünü tâ baştan sona kadar tasvir eden ve türlü söz oyunlarıyla süslü olan eserini kaleme alıyor ve sonunu da sultan ve şehzadesinin mutluluk duasıyla bağlıyor:

Pes bu fakîr ü hakîr ol sadâ-yı mehbîb ve nidâ-yı acîbî gûş-ı hûşla ısgâ ve sem'-i kabûle ilkâ idicek zikir olunan sûr-ı meserret-nümâ 'arûsunun 'alâ-kadri't-tâka ahvâl-i rif'at-misâlin bezâr i'tizâr u iftikâr ile efser-i ibtidâdan halbâl-i intihâyâ dek gülgüne-i 'ibârât u isti'ârât ve âlgüne-i hüsn-i i'tibârât u işârât ile müzeyyen idüp hâtem-i ihtîâm-ı sââdet-encâm ile mahtûm olduğı hâlde derûn-ı dilden ve samîm-i cândan pâdişâh-ı felek-taht ve şehzâde-i cüvân-bahtun du'â-i devlet-i rûz-efzûn ve senâ-i rif'at-ı sââdet-makrûnını cân u cenânda yümn dutup bir ân andan hâlî olmayup dil ü dîdeye nûr-ı sürûr bâsıl idüp ehl-i dil ihvâna bezârân temellük ve rû-be-rû niçe bin i'tizâr ile ta'alluk eyleyüp târîh(..)

(7a) *Hâtif-i gaybî didi reşk eyleyüp
Sûr-ı mesrûrunda târîh 'işretün*¹⁰⁶

Sondaki tarih beytinde yer alan “işretün” kelimesi ebced hesabıyla, düğünün yapıldığı 990/1582 tarihini göstermektedir. Acaba bu tarih aynı zamanda telif tarihini de gösteriyor olabilir mi? Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu nüshasının sonunda “Rûz-ı çihl ü süyüm” başlığı altında; “yine mâh-ı mezbûrun yigirmi dördüncü günü ki rûz-ı şenbedir (...)” cümlesiyle başlayan kısımda şair eserini düğünün bitmesinden bir gün önce beyaza çekerek sultana sunduğunu belirtiyor. Bu durumda eserin ilk telifin hemen düğün sırasında gerçekleştiği anlaşılıyor. Dolayısıyla yukarıda “işretün” kelimesiyle düşürülen tarihin hem düğün hem de telif tarihini gösterdiğini düşünebiliriz. Aşağıdaki alıntının sonunda yer alan “Temme ve kemmele fî evâsıtı şehri Ramazânî'l-mübârek, li-sene 992” ibaresindeki tarihin ise eserin sultanın isteğiyle genişletilip tamamlanması tarihi olması icab eder:

Pes bu sûr-ı sââdet-mevfûrun rûz u şeb sudûra ve zuhûra gelen ahvâl-i devlet-me'âlin mahzâ sebeb-i hâk-bûs-i sütte-i şehenşâbî ve mûcib-i rû-mâl-i 'atebe-i 'aliyye-i pâdişâhî olmak için fakîrâne vü hakîrâne silk-i beyâna getirüp rûz-ı mezburda ki sûr-ı mesrûr-ı hâkânî itmâm u encâm bulmuş idi, bir gün mukaddem der-i devlete hakîrâne getirüp beyâz eyleyüp bu siyeh-nâmeğe hatt-ı hümayûn-ı sââdet-makrûn vârid olup ber-murâd u behre-mend olmağı revâ vü sezâ gördi. Hak 'alîm ü 'allâm u dânâdır ki du'â-yı devâm-ı devlet-i sultânî ve senâ-i kiryâm-ı rif'at-i hâkânî (142b) için rûz u şeb nasb-ı nefis idüp cemî'an tevâbî' u levâhıkla

ve bâ'is olup bu tarika sevk eyleyen ashâb-ı himmet için 'arz-ı hâcât itmeğe zimmetimde farz-ı 'ayn idüp dâ'i bendeleri olduğumuz günden azber ve güneşden enverdir. (...) Temme ve kemmele fi evâsıtı şehri Ramazâni'l-mübârek, li-sene 992.¹⁰⁷

c. Budin Şehrengizi

İntizâmî'nin yukarıdaki iki eserden başka Budin valisi Sokullu Mustafa Paşa'nın fermanıyla yazılan *Budin Şehrengizi* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Eser hakkındaki bilgiler hâlihazırda tamamıyla çalışmamıza konu edilen *Tuhfetü'l-Ihvân*'daki bilgilere dayanmaktadır. Eserinde şehrengizin yazımına “Budun Beglerbegisi Olan Muştafâ Paşa İntizâmî'ye Budun Şehrengizin Yazmağı Fermân İtdügidür” başlığıyla bağladığı müstakil bir bölüm ayıran İntizâmî, şehrengizi kaleme alma sürecini de burada anlatmıştır. Aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere şair eserini paşanın emri üzerine kaleme almıştır:

Oldı fermân-ı Muştafâ Paşa
Nazm idüp vaşfin eyleye inşâ
Dine ya'nî Budun'a şehr-engiz
Hüb evşâf-ile bula ta'ziz
Az zamân içre buldı çün itmâm
Haylî luţf idüp eyledi in'âm (1105-07)

Eserini kaleme aldıktan sonra paşaya sunduğunu, paşanın şehrengizi çok beğenip kendisiyle şakalaştığını anlatırken şehrengizinde Derz Hüseyin isimli birinin ele alındığı iki beyti de iktibas etmiştir. Paşa'nın bu eseri karşılığında şaire bir zeâmet ihsan ettiği de söz konusu bölümden anlaşılmaktadır. Ancak bütün taramalarımıza rağmen eserin bir nüshasına tesadüf edemedik.

107 Arslan, *Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri* 2, s. 630.

B. TUHFETÜ'L-İHVÂN

1. Nüshaları

Yaptığımız taramalar neticesinde *Tuhfetü'l-İhvân*'ın birbirini tamamlayan iki nüshasına ulaşılmıştır. Türkçe yazmaların dünya üzerinde çok farklı yerlere dağılmış olması, Türkçe yazma ihtiva eden birçok koleksiyonun henüz şahsî ellerde bulunması ya da bazı koleksiyonların henüz kataloğunun hazırlanmamış olması gibi sebeplere binaen tespit ettiğimiz nüshaların dışında başka nüshalarının da tespit edilebileceği unutulmamalıdır.

a. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 1150 (AE)

Sayfa ve metin alanı 205 x 135, 145 x 75 mm. olan bu nüsha, sırtı kırmızı renkte bez, kapaklar mukavva zemin üstü, kabartma kâğıtla kaplı bir ciltle kaplanmıştır. Krem rengi, kalın, aharlı, su yollu, filigranlı Avrupa kâğıdın kullanıldığı nüsha, her sayfası 17 satır olan 110 yapraktan oluşmaktadır. Metin yer yer dîvânî yazı özellikleri de gösteren bir ta'lik hat ile yazılmış olup düzenli olarak reddâde kullanılmıştır. Eser boyunca başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser yeniden ciltlenirken birkaç yerde sayfalar karışmıştır. Ayrıca sondan 14 varak kadar eksiktir.

Eserin başı: Eser 1b'de, bir besmeleden sonra, Allaha yakarış mahiyetindeki şu mısralarla başlıyor:

Ĥamd-i bî-ĥad o yüce subĥāna

Ol kerīm ü raĥīm ü raĥmāna

Birdür o birligin iden inkār

Olur āĥir maĥām u menzili nār

Sonu: Sondan eksik olan eser 109b'deki şu beyitle bitiyor:

Nemçe oldı çü izdiyād üzre

Zulmi evvelki i'tiyād üzre

Fevaid bilgileri: Eserin başladığı 1. yapraktan önce bir vikaye yaprağı bulunmaktadır. Bu yaprağın b yüzünde Molla Yûsuf adlı birinin bir şiiri yer alıyor:

Bu sefer üzre ocamış cāna
 Didüm iy sen de ālemüñ hüneri
 Birbirin başarağ nedür bu sefer
 omadı kīselerde sīm ü zeri
 Görmez oldı erini  avratlar
 asret-ile görür peder püseri
 Beyne beyne sefer tamām itdi
 Cevher-i cism ü uvvet-i kemeri
 Niçe yatsun sefer bu eşnāda
 Görme misin hücüm-ı sürğ-seri
 oğsan altı idi tamām idi
 İşte bu yıl kürūda eşeri
 İşidenler didi aña tārīğ
 oma başdı meded sefer seferi
 urrire fi 4 Rebī‘ u’l-evvel sene 1070.

1a’da ise birkaç kayıt yer almaktadır. Öncelikle sayfanın sol üst köşesinde Beşiktaşlı Es’ad b. Mustafa’ya ait bir mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Bu kaydın hemen altında aynı zâta ait “muhibb-i çâr yâr Es’ad” yazılı bir mühür mevcuttur. Daha alta da Yenişehirli Seyyid Ahmed b. el-Hâc Mehmed’in mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Bu kaydın hemen altında aynı hatla kitabın değerini gösteren “kıymet-i kitâbet 275” şeklindeki ibare yer almaktadır. Bu kaydın altında da bir mühür bulunmaktaysa da okunamamaktadır.

1b’da sağ üst kenarda “Haza Kitâb-ı Tuhfetü’l-İhvân li-tahallüs İntizâmî-i Bosnavî” ibaresi mevcuttur.

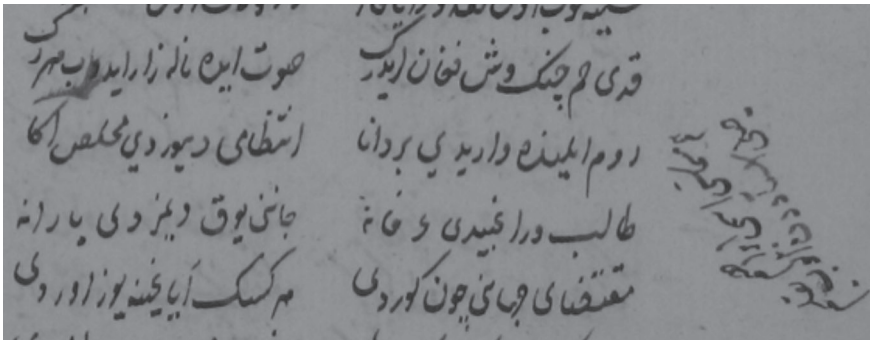
Nüsha üzerindeki bu kayıtlar, eserin birkaç kez el değiştirdiğini göstermektedir.

1a’da 1033 tarihli “bu dergih bin otuz üç senesinde çiftle gelen arpayı beyân ider” şeklinde bir kayıt vardır.

Tuhfetü'l-İhvân'ın bu nüshası, müellifin elinden çıktığına, yazarı tarafından en az bir kez gözden geçirildiğine dair güçlü işaretler ihtiva etmektedir. Öncelikle örnekler vererek bu işaretleri sıralamakta fayda vardır.

Eklmeler: Bu nüshada, birçok yaprağın kenarına bir ya da daha fazla sayıda beytin eklendiği görülmektedir. Hazırladığımız metne göre 137. beyte karşılık gelen beyit aşağıdaki görselde görüleceği üzere metnin yazıldığı standart alanın kenarına yazılmıştır. Sadece bu örnek üzerinden hareket edildiğinde, bu eklemenin istinsah sırasında da gerçekleşmiş olabileceği haklı olarak düşünülebilir; yani müstensih başka bir nüshaya bakıp bu nüshayı çoğaltırken bir beyti gözden kaçırmış, sonradan bunun farkına varıp beyti kenara yazmıştır diye düşünülebilir; ancak yazmada bunun gibi birçok eklemenin olduğu düşünüldüğünde bu ihtimal oldukça zayıflar ya da ihtimal devresinden çıkar.

Nüshanın tamamında 20 farklı yerde 1 beyitlik; 4 farklı yerde 2 beyitlik, birer yerde 3, 4, 7 ve 8 beyitlik, ikişer farklı yerde de 6 ve 9 beyitlik eklemeler yapılmıştır. Birkaç yerde bu eklemelerin oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Örneğin 52b'de başlığı da dâhil 12 beyitten oluşan bir bölüm eklenmiştir. Yine 84âda yapılan eklemeler derkenarın tamamına yayılmış olup 22 beyti bulmaktadır. Benzeri yoğun eklemeler 88b-89a'ya denk gelen sayfalarda da yapılmıştır. Burada da derkenarın tamamına yayılan eklemeler başlığıyla beraber eserin müstakil bir bölümüne denk gelecek kadar fazladır. Nüsha boyunca 10 kadar başlığın da kenara yazıldığını dikkate aldığımızda yapılan eklemeleri çok dikkatsiz bir müstensihe hamletmek zor bir ihtimal olur. Bu eklemelerin yerli yerinde olmaları da dikkate alındığında bunların müellifi tarafından sonradan yapılmış eklemeler olduğu daha makul görünmektedir.

Yapılan eklemeleri anlam ve bağlam açısından değerlendirdiğimizde de bu eklemelerin yazarı tarafından sonradan yapıldığına karar vermek zor olmaz. Örneğin yukarıdaki görselde yapılan ekleme üzerine duralım. Yapılan eklemenin de bulunduğu beyitler şu şekilde Latin harflerine aktarılabilir:

Ḳaddi ḥam çengveş fiğān iderek
Şavt ide nāle zār idüp her reg

Rūmili'nde var idi bir dānā
İntizāmī dinirdi maḥlaş aña

Hem müsemması ismi İbrāhīm

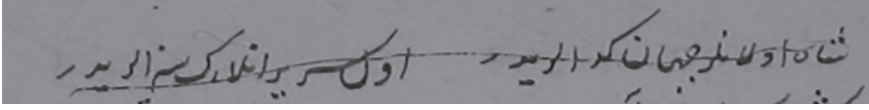
Ḥaylī üstāddan alup ta'lim

Ṭālib ü rāğīb-idi 'irfāna
Cānını yoḡ dimezdi yārāna

Muḫtezā-yı cihānı çün gördi
Herkesüñ ayağına yüz urdı

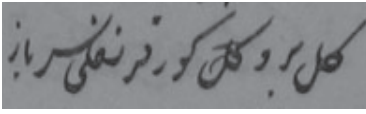
Yazarın kendisini tanıttığı bölümde yer alan yukarıdaki beyitlerden üçüncüsü, görselde görüleceği üzere sonradan kenara eklenmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki şair ilk metnini bu beyit olmadan kurmuş; ancak ikinci okuyuşta buraya bir ekleme yapmak gereği hissetmiştir. Nitekim şairin ismini açıkladığı bu beyit olmadan da beytin anlamında bir eksilme söz konusu değildir.

Silmeler: AE nüshasının müellif hattı olduğunu gösteren işaretler arasında nüshada yer alan silmeleri de göstermek mümkündür. Bu silmeler, iptal edilmek istenen sözcük, sözcük grubu, beyit ya da beyitler üzerine çizgi çizilerek yapılmıştır. Bunları ikiye ayırmak mümkündür. Birincisinde üzeri çizilen kısım tamamıyla eksiltilmiş olup silinenin yerine başka bir şey konulmamıştır. Bunların tespit edilen örnekleri çoğunlukla beyit düzeyindedir; az sayıda, mısra ve sözcük düzeyinde de olduğu görülebilmektedir. Birkaç örnekte, yapılan silmeden sonra “صح” kısaltmasının da konulduğu görülmektedir. Aşağıdaki görselde bir beytin, üzerine çizilen çizgi ile iptal edildiği görülmektedir:

(12a)

Bu türden eksiltmelerin de istinsah kaynaklı olduğu düşünülebilir. Örneğin müstensihin göz kayması sonucu daha evvel yazdığı bir beyti yeniden yazmış olup sonradan bunun farkına varıp üzerini çizerek yeniden yazılan beyti iptal etmiş olabileceği akla gelebilir; ancak *Tuhfetü'l-İhvân*'ın AE nüshasında böyle bir durum yoktur. Benzeri diğer eksiltmelerde de olduğu gibi eserin yazarı, en azından ikinci okumasında bu beytin ya da sözcüğün bağlama uygun olmadığını düşünmüş ve üzerini çizerek iptal ettiğini göstermiş olmalıdır.¹⁰⁸ Nitekim aşağıdaki örnekte görüleceği üzere sözcük düzeyindeki silmelerin metni tamir görevini gördüğü, silinen sözcüğün varlığı ile beytin vezin ve anlam açısından sorunlu olduğu görülmektedir.

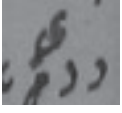

Gel beru gör çaranfilî ser-bâz

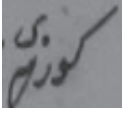
Dikkat edilecek olursa yukarıdaki beyitte silinen sözcük hem vezin hem de anlama hâlel getirmektedir.

İkinci türden silmeler ise bizim “tashih” olarak değerlendirdiğimiz silmelerdir. Bu türden silmelerde, silinen ek, sözcük, sözcük grubu, mısra ya da beyit ölçeğindeki metinlerin üzeri çizilip silinenin altında, üstünde, yanında ya da derkenarda eşdeğerinin/mukabilinin yazıldığı görülmektedir. Nüshanın tamamına yayılmış olup çoğu sayfasında örneği görülen bu tür tashihlerin daha ziyade sözcük düzeyinde zuhur ettiği görülmektedir. Ancak bir iki örnekte sadece bir harf değişikliğine de gidildiği görülmektedir:

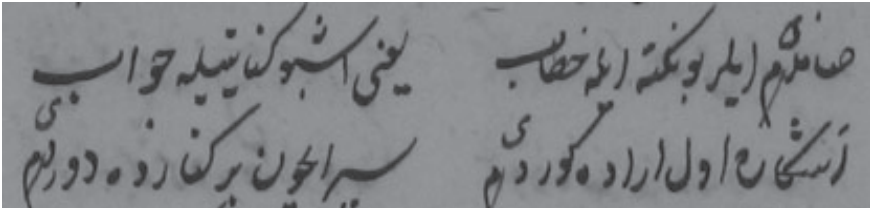
108 Bu türden üzeri çizilen beyit/ler için bk. 27a, 32b, 35b, 41b, 51a, 73a, 82b, 84a, 86b, 90a, 104a, 107a.

Bu örnekte şair öncelikle “didüm” diye bir sözcük yazmışken sonrasında mîm harfinin üzerini çizip üzerine yâ harfini ekleyerek sözcüğü “didi” şekline sokmuştur.

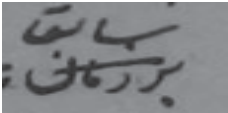

Bu örnekte de yukarıdakine benzer şekilde önce birinci şahıs iyelikle “gözüm” diye yazan şair, sonrasında mîm harfinin üzerini çizip üzerine yâ harfini ekleyerek sözcüğü “gözi” şekline sokmuştur. Bu iki örnek AE nüshasının, yazarı tarafından yazıldıktan sonra ikinci bir okumaya tâbi tutulduğunu oldukça kuvvetlendiren tashihlerdir. Şöyle ki *Tuhfetü'l-İhvân İntizâmı*'nin kendi hatıralarını anlattığı otobiyografik metnidir. Ancak yazar eserinde kendi maceralarını anlatırken birinci tekil şahıs değil de klasik Türk edebiyatındaki birçok örneğinde olduğu gibi üçüncü şahıs anlatımını tercih etmiştir. Metnin bütününde buna hassasiyetle dikkat eden şair, muhtemeldir ki yer yer istemsiz olarak birinci şahsa geçmişken ikinci okumada bunları fark edip üçüncü şahsa dönüştürmüştür. Bu türden tashihlerin aşağıdaki görselde üç defa üst üste yapıldığı görülmektedir:

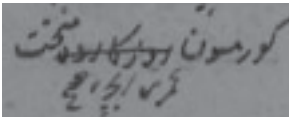

Aşağıdaki örneklerde sözcük ya da sözcük grubu düzeyinde tashihler yapıldığı görülmektedir:

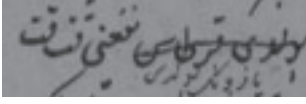
(bir zamân: sâbıkâ)

(Görmesün rûzgârda hiç minhat: Görmesün 'ömri içre hiç minhat

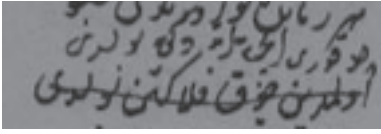

(buldı kırtās nef'ini kat kat: **Yazunuñ buldı** nef'ini kat kat)

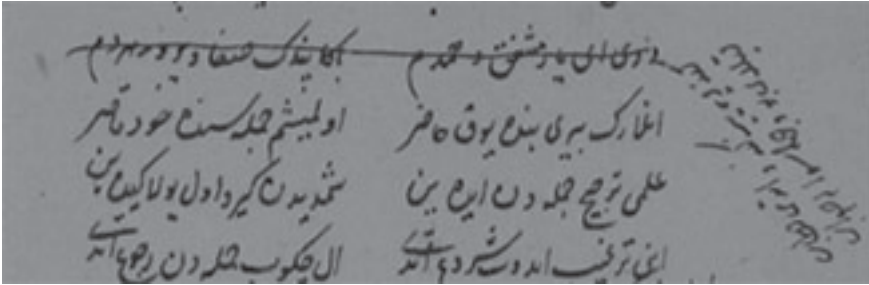

Aşağıdaki örnekte sadece bir mısraın üzeri çizilmiş, hemen üzerinde de yeni eşdeğeri yazılmıştır.

(Ölmedin çok felâketin gördi: Çukuru içre itdügin buldı)

Aşağıdaki örnekte ise mevcut bir beytin üzerini çizip yeni bir beyit eklediği görülmektedir.

Şair, ilk tercihi olan “Didi ey yâr-ı müşfik ü hem-dem / Baña pendün şafâ virür her-dem” beytinin bağlamı tam olarak izah etmediğini düşünmüş olsa gerek, bu beytin üzerini çizip yerine sonraki beyitlerin işlevini daha açık olarak veren şu beyti koymuştur:

Kendüye yine kendü itdi hîṭâb

Kıldı bu vech-ile su'âle cevâb

Nüshanın bütününde 140 civarında olan bu tashih örneklerinin şairi dışında biri tarafından yapılmış olması oldukça zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir.

Nüsha farkları: Bu nüshada muhtemelen ikinci okuma sırasında metindeki kimi sözcük ya da sözcük grubuna nüsha farkları da oluşturulmuş-

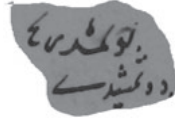
tur. Bunların bir kısmı “نخ” ile gösterilmişken bir kısmında ise bu işaret olmaksızın iki varyant (öncekinin üzeri çizilmeksizin) bir araya getirilmiştir.

Bu görselde; şairin ilk tercihi “kem” sözcüğü iken muhtemelen ikinci okumada “نسخ” kısaltması ile “bed” sözcüğü de bir tercih olarak okuyucuya sunulmuştur.

Bu görselde de “karışık” kelimesine “نسخ” kısaltmasıyla “mukhteliṭ” farkı verilmiştir.

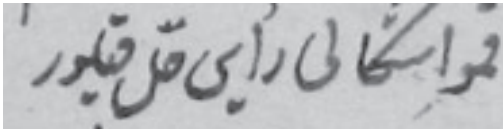

Yandaki örnekte ise “düşmüş-idi” sözcüğüne “bulmuş-idi” farkı verilmiştir.

Yukarıdaki örnekte ise “Kimsenün kimse mi ğamın yir idi” mısraına “Tök açuñ hîç ğamını mı yir idi” şeklinde bir fark girilmiştir.

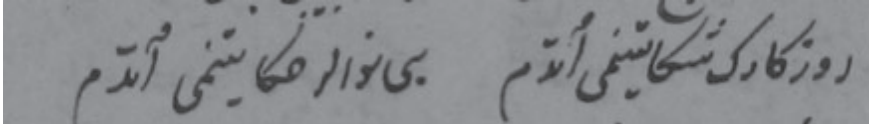
AE nüshasının bir diğer özelliği de yine birçok sözcükte harekeleme yapılmış olmasıdır. Muhtemelen yine şair tarafından ikinci kez okunan metindeki çoklu okumaya elverişli sözcük ya da hecelere hareke konularak muhtemel karışıklığın ya da yanlış okumanın önüne geçilmiştir. Örneğin aşağıdaki örnekte “işkâl” ya da “eşkâl” olarak okunmaya müsait sözcüğün ilk harfine hareke konularak bu muhtemel karışıklığın önüne geçildiği görülmektedir:

Aşağıdaki örnekte ise birkaç farklı okumaya elverişli lafız harekeleyerek tek okuma tercihinine yönlendirilmiştir:

AE nüshasında düzenli olarak gösterilen bir diğer husus da vezin icabı iki ünlünün birbirine katılması yani iki ünlünün birbirine vasledilmesi şeklindeki aruz uygulamasının diğer birçok yazma eserde olduğu gibi gösterilmiş olmasıdır. Aşağıdaki beyit bunun için tipik bir örnektir:

Rüzgāruñ şikāyetin mi_itdüm / Bī-nevālar hīkāyetin mi_itdüm

Yukarıda sıralanan karineler ve nüshanın bütünü üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde AE nüshasının müellif hattı olduğunu düşünüyoruz. Bizce bu nüsha şairin ilk yazdığı nüsha olup muhtemelen ölümüne kadar kendi mülkiyetinde bulunuyordu. Şair nüshayı bir defa yazıp bırakmamış, yaptığı iki ya da daha fazla okumayla metni önemli oranda tashih edip geliştirmiştir. Nüsha şairin vefatından sonra birkaç farklı ele geçmiş olmalıdır. Bu intikal sürecinde nüshanın metin kısmı çok fazla zarar görmemiştir; ancak şirazesinin tahrip olduğu, bundan ötürü bazı yaprakların koştugu bazılarının da birbirine karıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, AE nüshası sonu eksik olarak bitmektedir. Bu eksikliğin ne kadar olduğu kesin değilse de sonu daha tam olan B nüshasına göre bu noksanlık 1060 beyit kadardır. Bu ise yaklaşık olarak 31 varağa denk gelmektedir. Yine kurduğumuz metinde 3526-3572 arasına denk gelen bölüm B nüshasında olduğu hâlde kopukluktan dolayı AE nüshasında mevcut değildir. Bu da bir varaklık bir bölüme denk gelmektedir. Bunların dışında kurulan metnin farklı kısımlarında B nüshasında olup da AE nüshasında olmayan 5 beyit tespit edilmiştir.

AE nüshasında yaprakların birbirine karışmış olduğunu da söyledik. Birbirine karışmış hâli ile numaralandırılan metin eldeki numaralandırmaya göre 70b'ye kadar düzenli olarak devam ettikten sonra bu sayfadan 20 varak öteye, 92a'ya geçmektedir. Buradan 101b'ye kadar devam ettikten sonra 71a'ya döner. Buradan 91b'ye kadar devam eden metin 91b'den 110a'ya geçer. Nüshanın son sayfası olan 110b'den 102a'ya döner. Buradan

da 109b'nin sonuna kadar devam eden nüsha bu sayfada sonu eksik olarak biter.

b. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları 108 (B)

Sayfa ve metin alanı 210x145, 150x85 mm. olan bu nüsha, miklepli, üstü ebru kaplı çeharkûşe deri ciltle kaplanmıştır. 72 yapraktan oluşan nüsha nesihle yazılmıştır. İki eserin bir arada olduğu bu nüshada; normal sayfa alanında *Sûrnâme*, sayfa kenarında ise *Tuhfetü'l-İhvân* yer almaktadır. Bu nüsha baş ve ortadan epeyce eksik olduğu gibi yeniden ciltlenirken sayfaları da karışmış bulunuyor. Sayfaları birbirine karışmış hâli ile de bir numaralandırmaya tâbi tutulmuştur. Ancak bu hâliyle de son kısmı eksik olan Ali Emiri nüshasını tamamladığı için büyük bir değeri haizdir.

Başı: Nüsha 1b'de şu beyitle başlıyor:

Her ne efvâhdan ola şâdır
İle ihbâra dâyimâ hâzır

Sonu: Nüsha 18a'daki şu beyitle bitiyor:

Geldi Naşûh Paşa viridi cihâna revnağ
Yazıldı hûb târih "bâ-izzet ü sa'âdet

Nüshanın zahriyesinde (1a) eserin yazıldığı kalemde farklı bir kalemlle İntizâmî'nin yazmadaki ilk eseri "Sûrnâme" olarak kaydedilmiştir. Bunun altında "Hâşiyesinde İntizâmî-nâm şâ'irin mevzûn târihçesidir" şeklinde bir not vardır. *Tuhfetü'l-İhvân*'a dair yazılan bu not esere dair önemli bir ipucu verse de araştırmacıları yanıltan tarafı da olmuştur.

Nüshanın mevcut numaralandırmaya göre 72a sayfasında bir mühür varsa da bu mühür okunamamıştır.

Tuhfetü'l-İhvân'ın bu nüshası, AE nüshasına göre daha eksik bir nüsha olmakla birlikte onu tamamlayan bir özelliكتedir. Öncelikle eserin ilk 659 beyti bu nüshada yer almamaktadır. 660. beyitten itibaren mevcut numaralandırmaya göre 1b'den itibaren başlamakta olan B nüshasında 4 yapraktan sonra bir varaklık kopukluk daha ortaya çıkmaktadır. 825-870. beyitleri arasına denk gelen bu eksiklikten sonra nüsha 23a'da devam etmektedir. Aradaki birkaç beyitlik eksiklik hariç AE nüshasıyla paralel gi-

den B nüshasının 32b sayfasında, kurduğumuz metne göre 1323. beyitten sonra, 1323-1789. beyitleri arasına denk gelen uzunca bir kopukluk başlamaktadır. Bu da yaklaşık olarak B'de 5 yapraklık bir kopmanın olduğuna işaret etmektedir. B nüshası bu kopmadan sonra 33a'da 1789. beyitten itibaren AE nüshasıyla paralel olarak 52b'ye kadar yani kurduğumuz metne göre 2786. beyte kadar devam eder. Sonrasında yaprakların birbirine karışması dolayısıyla AE nüshasına göre arada bir kopukluk olmaksızın 63a'da devam eder. Nüshanın son sayfası olan 72b'den sonra kurduğumuz metinde 3265-3283. beyitleri arasına denk gelen bir kopma daha olmuştur ki bunun bir varaktan fazla olmaması gerekir. Sonrasında 5a'dan devam eden nüsha, AE'deki eksiklikleri de tamamlayacak şekilde eksiksiz olarak devam edip 18a'da son bulur.

Eldeki bu iki nüshayı birbiriyle karşılaştırıp arada bir akrabalık ilişkisi olup olmadığına bakmakta fayda vardır. İkisinin ortak olduğu kısımları bu gözle incelediğimizde, başlık kısımları hariç genellikle B nüshasının AE nüshasının tashih görmüş hâlini takip ettiği görülmektedir. Ancak sadece B nüshasında yer alan son kısım dikkate alındığında iki nüsha arasında ciddi farklar ortaya çıkmaktadır. Bu farkların başında, eserin sonunda Nasuh Paşa'ya hasredilen kısım gelmektedir. B nüshasına göre eser 4023. beyitte sonlanmış ve sonuna "temme" kaydı konulmuştur. Bu kayıttan sonra eserin asıl vezninden farklı bir vezinle yazılan 300 küsur beyitten oluşan bir bölümde Nasuh Paşa'dan bahsedilip onun himayesi istenmektedir. AE nüshası doğal bir şekilde değil de sonu kopuk olarak bittiği için bu bölümün hatta daha öncesinde Kuyucu Murad Paşa'ya hasredilen kısmın olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak eserin B nüshasında yer almayan baş kısmına bakıldığında B nüshasının sonunda Kuyucu Murad Paşa ve Nasuh Paşa'ya hasredilen kısımların A nüshasında bulunamayabileceği bir ihtimal olarak ortaya çıkar. Zira şair, eserin giriş kısmında devrin padişahı I. Ahmed'i övdüğü hâlde ne Murad Paşa ne de Nasuh Paşa'ya bir yer vermiş değildir. Bu karineleri dikkate aldığımızda, İntizâmî'nin sergüzeştini kaleme almaya niyetlendiğinde kafasında bu iki devlet adamına yer vermek, onlardan bahsetmek düşüncesi olmadığı, hatta bu iki zâtın olmadığı AE nüshasındaki versiyonu oluşturup tamamladığı bir ihtimal olarak düşü-

nülebilir. Bu ihtimalin bizi sevk ettiği sonraki aşama ise, İntizâmî'nin AE nüshasındaki ilk versiyonu oluşturduktan sonra gelişmelere bağlı olarak, kuvvetle muhtemeldir ki bu ilk versiyondan amaçladığı himayeyi temin edemediği için eserin sonunda önce Murad Paşa'ya yer verdiği, ancak eserini kendisine sunma fırsatı bulamadan paşanın vefatı üzerine Nasuh Paşa'ya da bir yer ayırıp eserin ikinci bir versiyonunu oluşturduğu olacaktır. Sadece bir tahminden ibaret olan bu faraziyeyi doğru kabul edecek olursak B nüshasını eserin ikinci versiyonu olarak kabul etmek mümkündür. Bu ihtimali güçlendiren bir husus da iki nüshanın başlıkları arasında yer yer ciddi farkların oluşmasıdır. Bu farkları aşağıdaki tablo ile karşılaştırmalı olarak vermek mümkündür.

AE Nüshası	B Nüshası
Yine İntizâmî'nün mezkûr Kâtib 'Ömer'e cevâb-ı bâ-şavâbidur	Ol naşîhat ile İntizâmî'nün cevâbidur mezkûr Kâtib 'Ömer'e
Zîkr olunan mektûbuñ mazmûnında İntizâmî'nün ve yârânınınûñ habs olunması sipâriş olunup mezkûrlar dañı emre imtişâl itdüklerinüñ beyânındadır	Ĥabsden nükül itmeyüp Ĥabse irâdetiyle İntizâmî rızâ virdügidür
MaĤbûslarunûñ Ĥasb-ı Ĥâli ve bahâr eyyâmınınûñ zamânı olup her biri fîrâdâ esirgeyüp Ĥâtır-ı fâırların tesellî itdükleri beyânındadır	Şıfat-ı bâğ u bisât u vaĤt-i gül-nâr olup ve aĤvâl-i rüzgârdan esirgeyüp tesellî itdükleridür
Benefşeye İntizâmî ĤiĤâben kendü derdine dermânı mülâĤazasıdır	İntizâmî'nün benefşeye ĤiĤâb idüp kendü derdine dermân mülâĤazasıdır
Ĥâsım Paşa fevt olmağla Ĥayl ü Ĥaşemi perişân olduğıdur	Müteveffâ Ĥâsım Paşa'nunûñ âdemleri târumâr olduğıdur

AE nüshası ile B nüshasının başlıklarını mukayeseli olarak gösteren yukarıdaki tabloda bariz olan bir husus vardır: Nüshalar arasındaki farklar istinsah sürecinin doğasına uygun olarak oluşan varyantlardan farklı olup söz dizimi ve anlam itibarıyla başlıkların iki ayrı telifin ürünü olduğu açıktır. Başka bir ifadeyle başlıklar istinsah ya da yeni bir versiyon oluşturulması sırasında yeniden yazılmıştır. Bu durumda B nüshasının, sergüzeştin İntizâmî tarafından oluşturulan ikinci versiyonunu yansıtan bir nüsha olduğu ihtimali daha da güçlenmektedir. Bu durumda akla bir soru daha gelmektedir: B nüshası, ikinci versiyonun müellif hattı nüshası olabilir

mi? Eldeki iki karine bu soruya olumlu cevap vermeyi güçleştirmektedir. Birincisi güçlü karinelerle müellif nüshası olduğuna karar verdiğimiz AE nüshasındaki yazı karakterinin B nüshasıyla benzeşmemesidir. İkincisi ise B nüshasındaki kimi farkların istinsah sürecinin doğasına uygun olarak yer yer aceleyle yazımdan, yer yer de metni anlamadan yazmaktan kaynaklanan hatalar ihtiva etmesidir. Aşağıdaki beyitte “devrân” sözcüğünün varyantı B nüshasında “gerdân” şeklindedir. Bu ise beytin bağlamına pek de uygun düşmemektedir:

Çaldı bu hâl üzre niçe zamân
Gör ne kâr itdi gerdiş-i devrân (712)

Aşağıdaki beyitte ise “enbiyâ” sözcüğünün B nüshasındaki varyantı “evliyâ”dır. Bu da bağlama uygun düşmemektedir:

Enbiyâya irer eşedd-i belâ
Mü'min olan ider mi andan ibâ (782)

Örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak bu tür farklar genel olarak aynı şeye işaret eder: B nüshasının müellifin elinden çıkmış olması zayıf bir ihtimaldir.

Toparlamak gerekirse, nüshalar üzerinde yaptığımız inceleme İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân* adlı eserinin iki ayrı versiyonuna ait iki nüsha olduğunu bir ihtimal olarak devreye sokmuştur. Nüshaların ortak olduğu kısımlarda köklü farkların daha ziyade başlıklarda gerçekleştiği, manzum metindeki farkların ise nicelik ve nitelik bakımından istinsah sürecinde oluşan tabii farkları aşmadığı söylenebilir. Ortak olmayan kısımların ise metnin bir bütünlük kesbetmesini sağladığı görülmüştür. Buna binaen metnin iki ayrı versiyonunun kurulmasına gerek görülmeyip bu iki nüsha birleştirilmiştir.

2. Eserin Adı ve Türü Hakkında

Klasik İslâm medeniyetinde, telif edilen eserlere isim verme âdeti yaygın olup bu isimler türlü saiklerle verilmektedir. Bunlardan biri de bir kişi ya da zümreye ithafı ifade etmektedir. Bu tür isimlendirmelerde “hediye” anlamındaki “tuhfe” kelimesinin bariz bir şekilde öne çıktığı görülmek-

tedir. İntizâmî de bu kelimeyi kullanarak eserine *Tuhfetü'l-İhvân* ismini vermiştir. “Dostlara Hediye” anlamındaki bu isimlendirme eserin yazılış sebebiyle uygunluk göstermekle birlikte, kitabın içeriğine, dolayısıyla da türüne dair herhangi bir iz ve işaret barındırmamaktadır. Birçok İslâmî yazmada görülebilen bu isimlendirme şekli, araştırmacılar için yanıltıcı olabildiği gibi birçok sürprize de gebe dir.

Birkaç yaprak okuduktan sonra İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ını, ben merkezli anlatılardan hâtırat türüne dâhil etmemiz gerektiğini kısa süre içerisinde anlarız. Ancak şairin kendisi de, klasik Türk edebiyatının kendi terminolojisiyle eserin türüne defalarca işaret etmektedir. Osmanlı edebiyatı geleneğinde, ben merkezli anlatılara dolaylı ya da dolaysız olarak işaret eden birçok sözcük bulunmaktadır. Bunların başında gelen en dolaysız sözcük “sergüzeşt” kelimesidir. İntizâmî eserinin türünü en çok bu kelime ile işaret etmektedir. Dördü sebep-i telif bölümünde olmak üzere eserde altı kez kullanılan bu sözcük “kişinin başından geçenler” anlamında kendisine yer bulmuştur. Eserinin sebep-i telifini, dostlarının ısrarlı taleplerine bina eden İntizâmî, onların ağzından “gayra benzer” olmayan bir hayat hikâyesine sahip olduğunu, “acâyib” ve “garâyib”le dolu olması dolayısıyla da bunun yazılmaya değer olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır:

Ser-güzeştü'n senü'n 'acâyibdür
Ġayra beñzer degül Ġarâyibdür (70)

Tehlikelerle dolu (74) olup hâle ve kâle sığmayacak kadar geniş olduğu (129) söylenen bu sergüzeşt, aşağıdaki beyitle “fesâne” kelimesiyle karşılıklı bağlamında kullanılarak kurgusallıktan da uzaklaştırılmıştır:

Şi'r ü inşâ için bahâne degül
Ser-güzeştü'n durur fesâne degül (2388)

İntizâmî bu beyitle, eserinde söz konusu ettiği hadiselerin yaşanmış olduğunu, bunun “fesâne”den, bir anlamda kurgusallıktan uzak olduğunu vurgulayarak eserinin “hâtırat” özelliğini öne çıkarmak istiyor görünmektedir.

Şairin eserin türüne işaret ettiği bir diğer edebî terim de “Hâlin/durumun nitelenmesi, tarif edilmesi” anlamındaki “vasf-ı hâl”dir. “Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, tamamı” anlamını

barındıran “hâl” sözcüğü her ne kadar muayyen bir zamana işaret etse de “vasf-ı hâl” terkihi “bir kişinin kısa hayat hikâyesi” anlamını da barındırmaktadır. İntizâmî de bu anlamıyla ve âdeta “sergüzeşt” kelimesinin yakın anlamlısı olarak söz konusu terkihi dört kez kullanmaktadır. Dostları, “sergüzeşt”inin benzersiz olduğunu söyledikten hemen sonra “vasf-ı hâl” terkihini kullandığı aşağıdaki beyitte bu sergüzeşt yazılacak olursa şairin şöhret bulacağını söyleyerek onu harekete geçirmeye çalışmaktadırlar:

Vaşf-ı hâlün velî çü bula nizâm
İştihâruñ cihânda ola tamâm (71)

Sebeb-i telifi sonlandırdıktan sonra, eserin asıl bölümüne başladığını ifade etmek üzere yer verdiği başlıkta da şairin “vasf-ı hâl” terimini kullandığı görülmektedir: “İntizâmî’nün **vaşf-ı hâline** şürü’ıdur.” İntizâmî sadece kendi hayat hikâyesi için değil eserinin sonlarına doğru yer verdiği Kuyucu Murad Paşa’nın hayatından kısaca bahsettiği bölümde de aynı terkihi bu sefer biyografi türüne işaret etmek üzere kullanır:

Vaşf-ı hâlin Murâd Paşa’nuñ
Muhtaşar kııl ol bahtı zî-şānuñ (3572)

Tuhfetü'l-İhvân’da, eserin türüne yönelik olarak kullanılan edebî terimlerden biri de “hasb-i hâl”dir. Klasik Türk edebiyatındaki otobiyografik metin türlerinden birini işaret eden bu kelime, daha ziyade kişinin (bu kişi genellikle sanatçıdır) içinde bulunduğu kötü durumdan şikâyet edip bu şikâyetini bir muhataba duyurmaya çalışmasını amaçlayan metinler için kullanılır. Genellikle başka metinler içerisinde yer alan hasbihallerin birkaç müstakil örneği de kaleme alınmıştır.¹⁰⁹ İntizâmî de bahsi geçen kavramı, içinde bulunduğu kötü durumu şikâyetle içiçe anlatmak üzere (6 defa) kullanmıştır. Hapiste bulunduğu sırada, şairin hâlini sırasıyla menekşe, gece, mum, kelebek ve ay gibi tabiat varlıklarına anlattığı bölüme verilen iki başlıkta (Ahşam irişüp İntizâmî kıra bahtın giceye i’lām idüp hasb-ı hâli beyânındadır) bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Eserin sonuna doğru, şairin içinde bulunduğu kötü durumu Kuyucu Murad Paşa’ya

109 Hasbihal türü için bk. Sâfi Cezerî Kâsım Paşa, *Hasbihâl-i Sâfi: İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, (hızl. Hanife Dilek Batislam), Kitabevi, İstanbul 2003.

arz ettiği kısımlarda da bu terimin üç defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kısımda yer verilen aşağıdaki beyit söz konusu şikâyet ile ilişkisini açıkça ortaya sermektedir:

Niçe bir İntizâmî bu şekvâ
Hasb-ı hâlûn işide ger paşa (3959)

“Mâh-tâba ‘arz-ı hâli beyânındadır” başlığında olduğu gibi “arz-ı hâl” teriminin de “hasb-i hâl” ve “vasf-ı hâl” terimlerinin anlam dairelerine girecek şekilde birkaç kez kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, *Tuhfetü'l-İhvân* otobiyografik bir eser olarak içerisinde biyografi unsurları da barındırmaktadır. Öncelikle eser, İntizâmî'nin biyografisini ele alması hasebiyle bir biyografidir; öte taraftan eserde şairin hâmesi olmuş birçok paşa ve sadrazamın da az çok, biyografilerine yer verildiği görülmektedir. Eserin bu biyografik yönüne işaret etmek üzere de “menâkıb” ve “kıssa” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere, “kıssa” sözcüğü havi olduğu “hisse” ile birlikte peygamberlerin hayat hikâyelerini ifade etmek için başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere İslâmî literatürde sıkça kullanılan bir kelimedir. Aynı şekilde “menâkıbe” ve bunun çoğulu olan “menâkıb” sözcükleri de daha ziyade velilerin “hisse” amaçlı hayat hikâyelerini ifade etmek için literatürde yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. İntizâmî her iki kelimeyi de eserinin türünü de işaret eder şekilde kendi hayat hikâyesini ifade etmek için kullanmıştır. “Yârân cevâbına pesend idüp kendü **menâkıbın** nazma getürmegi teklif itdükleridür” başlığında dostlarının kendisine hayat hikâyesini manzum olarak kaleme almasını teklif etmelerini dile getirirken “Menâkıb-ı İshâk Beg”, “Menâkıb-ı Boğdan voyvodası”, “Menâkıb-ı Ca’fer Paşa” gibi birkaç başlıkta da hâmelerin ya da diğer üçüncü şahısların hayat hikâyesini ifade etmek üzere bu kavramı kullanmıştır.

Eserde birçok kez kullanılan “kıssa” kelimesi ise çoğunlukla İntizâmî'nin hayat hikâyesine, dolayısıyla da eserin türüne işaret etmektedir. Şairin bu kelimeyi daha ziyade “Yine bir kışşayı beyân idelüm” şeklinde bölüm başlarında ve birkaç yerde de “hisse” kelimesiyle birlikte kullandığı gözlemlenmektedir:

Kışşa-i derdün özgedür gâyet
Cümleden hişşedür garaz gâyet (73)

Bu beter iş olur degül kışşa
Bu kadar bes durur bize hişşe (2212)

Kışşadan hişşedür garaz gâyet
Var mı kuru fesânede lezzet (3634)

“Kıssa” kelimesiyle aynı bağlamda “hikâyet” ve “rivâyet” sözcüklerinin de metnin türüne işaret eden kelimeler olduğu söylenebilir:

Yine bir hoş hikâyet eyleyelüm
Ser-güzeşti rivâyet eyleyelüm (1425)

Yukarıda yazılanları toparlamak gerekirse, İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân* adlı eseri, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinileceği ve hazırladığımız metinde de görüleceği üzere malzeme yönünden oldukça zengin, otobiyografik bir metindir. Eserin bu özelliği, bizzat şairi tarafından da klasik Türk edebiyatında ben merkezli anlatılara işaret eden birçok terimin defalarca kullanılmasıyla vurgulanmış ve eserin özgünlüğü bu özelliği üzerine temellendirilmiştir.

3. Eserin Biçimsel Özellikleri

Tuhfetü'l-İhvân, mesnevi nazım biçimi ve aruzun “fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” kalıbı ile yazılmış olup hazırladığımız metnine göre 4379 beyitten oluşmaktadır. Ancak eserin 4003. beytinden sonraki kısmı aruzun “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün” kalıbı ile yazılmıştır.

Eser düzenli ve sık aralıklarla başlıklandırılmıştır. Ali Emre Özyıldırım'ın da ifade ettiği üzere, mesnevilerde yer alan başlıkların temelde iki işlevi vardır. Bunlardan biri roman ve benzeri modern anlatılardaki bölüm başlıklarıyla benzer fonksiyonda olup konu akışındaki dönüm noktalarını bildirerek okuyucuya kolaylık sağlamaktır. Bir diğeri ise eser içindeki biçimsel veya türsel değişiklikleri bildirmek amacıyla konan not mahiyetindeki başlıklardır.¹¹⁰ *Tuhfetü'l-İhvân*'daki başlıkların az sayıda bir kısmını

110 Ali Emre Özyıldırım, *Mâşîzâde Fikrî Çelebi ve Ebkâr-ı Efkâr'ı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s. 98.

ikinci türden başlıklara örnek vermek mümkün ise de bunların çok büyük bir kısmı birinci türden başlıklardır. Yalın bir dil ve anlatımla kaleme alınıp konunun akışını eksiksiz bir şekilde veren bu başlıklar genellikle tek cümleden oluşurken bir kısmı ise bir satırı aşan uzunca cümlelere dönüşürülmüştür. Öyle ki söz konusu başlıklar peşisıra bir araya getirilecek olursa eserin, kendi içerisinde bir bütünlük arz eden mensur ve muhtasar bir versiyonu elde edilebilir. Dolayısıyla sadece bu başlıklar üzerinden bile eserin içeriğine dair fikir sahibi olmak mümkündür.

İntizâmî *Tuhfetü'l-İhvân*'ı manzum olarak kaleme almış olup eserine bu şekli vermek için de klasik Türk edebiyatının geniş nazım biçimi repertuarı içerisinde yer alan mesnevi nazım biçimini tercih etmiştir. Eserini nazmen kaleme alma kararı aldıktan sonra, teorik olarak önündeki nazım biçimi repertuarından herhangi birini seçmesi mümkün görünse de gelenekselleşen uygulama, klasik Türk edebiyatı nazariyesinin teamülleri, şairin önünde çok fazla seçenek bırakmamaktadır. Zira onun elinde, 60-70 yıllık bir ömre sığdırdığı macera ve gerilim dolu anılar gibi geniş bir içerik bulunmaktadır. Bu malzeme ile başvuracağı tek seçenek, kısa vezinlerle yazılıp kafiyenin her bir beyitte yenilendiği (yinelenmediği), bu itibarla da uzun anlatılara oldukça elverişli olan mesnevi nazım biçimi olmaktadır. Bu da şairin sergüzeştini manzum olarak kaleme almayı kararlaştırdıktan sonraki nazım biçimi kararının tercihe bağlı değil de zorunlu olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İntizâmî'nin eserini yazmak için mesnevi nazım biçimini seçmesini sorgulamak, klasik Türk şiirinin geleneği çerçevesinde çok da anlamlı değildir. Ancak anlamlı olabilecek bir sorgulama, neden kendisini daha rahat ifade edebileceği nesri değil de nazmı tercih etmiş olmasıdır. Şairin kendi ifadelerinde buna dair net bilgiler bulunmasa da, örtük olarak, eseri manzum olarak kaleme almasında arkadaşlarından gelen telkinin müessir olduğunu şu beyitle ifade eder:

Didiler hâk bu sözlerün hâkdur
 Andan özge elem dahı yoğdur
 Ser-güzeştün senün 'acâyibdür
 Ğayra beñzer degül Ğarâyibdür

Vâsf-ı hâlûn velî çü bula **nizâm**
İştihâruñ cihânda ola tamâm (69-71)

Arkadaşlarının ağzından dile getirilen bu beyitlerin sonuncusunda kullanılan “nizâm” kelimesi, “bula” sözcüğüyle birlikte söz konusu edilen vâsf-ı hâlîni “düzen ve tertip bulma”sı anlamına gelmekteyse de bunun manzum olarak yazılmasını da anımsatmak üzere kasten seçilen bir kelime olması kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla, şairin ifadelerine göre eserin yazılmasını isteyen arkadaşları, eserin biçimini de belirlemiş olmuşlardır. Ancak böyle bir sonuç, varılabilecek en safiyane sonuç olur. Haddizatında şairin sebep-i telifinin de kurgusalıktan azade olmadığını düşündüğümüzde İntizâmî'nin bu kararını arkadaşlarının telkinine bağlamak yetersiz bir izah olur diye düşünüyoruz. Onun bu kararını birkaç ihtimal ile daha izah etmek mümkündür.

Dostları onun vâsf-ı hâlîni özellikle manzum olarak yazmasını isterken nazım değerine gönderme yaparlar. Onlara göre sözün inci gibi değerli olması onun nazma bürünmesine bağlıdır. Vâsf-ı hâlîni bu şekilde dile getirilmesi aynı zamanda şairin var olan şöhretini tüm dünyaya yayacaktır. Bu durumda İntizâmî, nazmı daha ideal bir anlatım biçimi olarak gördüğü için seçmiş olabilir.

Öte taraftan İntizâmî'nin hayatı hisse alınabilir bir kıssadır. Bu da Kur'ân'dan başlamak üzere, İslâm hikâye geleneğinde kıssa-hisse ilişkisini hatırlatmaktadır.¹¹¹ İntizâmî'nin bu ilişkiyi gözeterek klasik şairler için ideal ve erişilmez bir metin olan Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz şiirselliğine öykündüğü de düşünülebilir. Son bir ihtimal olarak, *Sûrnâme*'si ile inşâ yeteneğini kabul ettirdiği XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyat çevrelerine bu eseriyle de nazım sahasındaki yeteneğini göstermek amacıyla olduğunu akla getirebilir.

Mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olmakla birlikte mesnevi geleneğinde sıklıkla karşılaşılabilen bir tasarruf olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da başka nazım biçimindeki şiirlere de yer verilmiştir. Mesnevinin içine yedirilen ilk farklı nazım biçimi, gerek İntizâmî'nin edebî kişiliği gerekse klasik Türk edebi-

111 Doğu hikâye geleneğinde, kıssa-hisse ilişkisini detaylandıran bir çalışma için bk. Necip Tosun, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017.

yatı tarihi açısından önemli bir belge niteliğinde olan kıt'a nazım biçimiyle yazılan şehrengizdir. Çalışmamızın ilgili bölümünde üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı üzere İntizâmî çalışmamıza konu olan *Tuhfetü'l-İhvân* adlı otobiyografik eserinin 1100-1139. beyitleri arasına denk gelen kısmında Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kendisine Budin şehrengizi yazdırma sürecini anlatmaktadır. *Sûrnâme* adlı eserinde de yapacağı gibi, İntizâmî bu mesnevîde eserlerinin yazılış süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi vererek eserinin otobiyografik değerini yükseltirken araştırmacılar için belge niteliğinde önemli bilgiler sunmaktadır. Şair bahsi geçen beyit aralığı içerisinde şehrengizi yazıp paşaya takdim etmesini, paşanın şehrengizi çok beğenip takdir ve beğeni duygularını dile getirmesini anlattıktan sonra "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" vezni ile kaleme aldığı bu şehrengizden, mesleği terzilik olan Hüseyin adlı bir güzeli ele aldığı iki beyti eserinde iktibas etmektedir.

İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'a yerleştirdiği ikinci bir şiir de 1913-1929. beyitleri arasına denk gelen ve aruzun "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbı ile yazılan 17 beyitlik mersiye türündeki manzumedir. Biçimsel özellikleri bakımından kıt'a nazım biçiminde olan şiiri, şairin kendisine çok muhabbet beslediği anlaşılın hâmisî Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Kâsım Paşa'nın vefatı üzerine kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Mersiyenin sonunda mesnevîdeki üçüncü farklı nazım biçimindeki şiir olarak değerlendirilebilecek "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezninde yazılmış bir beyit yer almakta olup şair bu beyitte bahsi geçen paşanın vefatını ebced hesabı ile tarihlendirmektedir.

Tuhfetü'l-İhvân'daki bir diğer şiir de 2268. beyitte başlayan 8 beyitlik bir gazeldir. Konunun bağlamına uygun olarak yer alan bu gazel "meclis" redifli olup râ sesinin tekrarlandığı mücerred bir kafiye ve aruzun "mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıbı ile yazılmıştır. İntizâmî'nin, şaraba düşkünlüğünü vurguladığı serhad beyi Mîr İshak'ın himayesinde bulunduğu yıllardan bahsettiği kısımda yer alan bu gazel, Batı ile Osmanlı Devleti arasında girişilecek muhtemel bir savaşın son anda barış antlaşmasıyla bertaraf edilmesi sonucunda Mîr İshak'ın sancağına dönüp meclis tertip ettiğinin ifade edildiği bir bağlamda mesnevîye dâhil edilmiştir.

Tuhfetü'l-İhvân'da yukarıdaki gazelden sonra üç tarih manzumesine yer verilmiştir. Bunlardan birincisi bir beyitten oluşmakta olup “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” vezninde yazılmıştır. Şair bu beyitle Eğri Kalesi'nin fethini tarihlendirmiştir. İkinci tarih manzumesi, 4002-4008. beyitler arasında yer alan, 5 beyitlik kıt'a nazım biçimidir. “Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla yazılıp Kuyucu Murad Paşa'nın gazasına tarih düşürülen bu şiirin ilk dört beytinde şairin himayesine girmek istediği paşanın övgüsünü yaptığı beşinci beyitte de onun gazasını tarihlendirdiği görülmektedir. Bu kıt'anın peşi sıra gelen 5 beyit de aynı devlet adamı için aynı vezin ve nazım biçimiyle düşürülen bir tarih manzumesidir.

Esere dâhil edilen bir diğer şiir de şairin Kuyucu Murad Paşa'nın medhiyesinde kaleme aldığı 11 beyitlik bir kasidedir. “Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün” kalıbı ve rā sesinin tekrarlandığı mücerred bir kafiye ile yazılan bu kasideyle şairin Murad Paşa'nın himayesine girmeyi amaçladığı görülmektedir. Şairin paşanın övgüsüyle birlikte bu şiirde hayatının son dönemlerindeki zor durumunu da anlatmaya çalıştığı müşahede edilirken söz konusu şiiri bu yapıyla bir hasbihal olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu itibarla bu şiir aynı zamanda otobiyografik bir metnin içerisine yerleştirilen başka bir otobiyografik metin olması bakımından ayrı bir önem kazanmaktadır.

Tuhfetü'l-İhvân'daki son nazım biçimi de yine bir beyitten müteşekkil olan bir tarih manzumesidir. “Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün” vezni ile yazılan bu beyitte şair eserinin sonunda kendisi için bir ekleme yaptığı anlaşılan Nasuh Paşa'nın bir seferi için tarih düşürmüştür.

Sonuç olarak İntizâmî mesnevi nazım biçiminde kaleme aldığı eserine toplamı 43 beyit tutan 4 kıt'a, 3 müfred, bir kaside ve bir gazel dâhil etmiştir. Tamamı kendisine ait olan bu şiirler, İntizâmî'nin günümüze ulaşan eserleri dışında başka şiirlerinin de varlığını belgeleyip bir divanının olabileceğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Nitekim şair kendisi de Foça'yı terk edip Budin'e yerleşince burada kadir kıymet görüp insanlar arasında bilgisi ve irfanı ile şöhret bulduğunu anlatarak “Buldı pes iştihâr eş'arı (1102)” beytiyle şiirlerinin de bu şöhretten nasibini aldığını dile ge-

tirirken buna işaret eder gibidir.¹¹² Öte taraftan şair Eğri seferine iştirakini anlatıp buranın fethini özet olarak anlattığı bölümde aşağıdaki beyitlerde ifade ettiği üzere Eğri Kalesi'nin fethi için de bir kaside yazıp bunu padişahın huzurunda okumuştur:

İntizâmî orada yazdı şarîh
Fethine bir kaçışde vü târih
Pâdişâha oğundı çün mazmûn
İtdi ihsân yigirmi dört altun (3432-33)

Eserin yapısı karmaşık bir görüntü arz etmez. Mesnevi nazım biçiminin gelenekselleşen giriş bölümlerinden sonra eserin asıl konusu başlamaktadır. İdeal mesnevi tertibinden farklı olarak eser hâtime vasfını haiz bir bölümle sona ermemektedir. İlgili bölümde üzerinde durulacağı üzere, giriş bölümleri oldukça kısa tutulduktan sonra eserin sebep-i telif bölümü için kurgulanmış bir hazân tasvirine yer verilmiştir. Eserin sebep-i telifine yer verildikten sonra da sergüzeştin anlatımına başlanmıştır. Sergüzeşt kısmı ise bariz bir şekilde kronolojik düzene bağlı olarak kaleme alınmıştır. Şair genel olarak kapılandığı hâmileleri merkeze alarak ana çizgiler üzerinden hayatını anlatmaktadır. Bu itibarla *Tuhfetü'l-İhvân* şairin hâmi arayışı hikâyesi olarak da okunmaya elverişlidir. O aşama aşama hâmisinin mertebesini yükseltip nihai kertede dolaylı bir biçimde de olsa ulaşılacak en üst hâmi olan padişahın himayesini kazanmıştır. Eserinin sonundaki ifadeleri dikkate alınırsa himayenin zirvesini gördükten sonra dramatik bir şekilde bu zirveden tepetaklak aşağı yuvarlanmıştır. İntizâmî'nin yukarıda bahsi geçen kronolojik yapıyı sadece bir geri dönüşle bozduğu görülmektedir. Hâmisi Üveys Paşa'ya yapılan haksızlığı anlattıktan sonra kendisinin de benzer bir haksızlığa uğradığını anlatmak üzere hocasının kendisini maruz bıraktığı adaletsizliği ve kayırmasını tahkiye için çocukluk yıllarına dönmüştür.

4. Eserin İthaf ve Yazım Tarihi

AE ve B nüshasından hareketle hazırladığımız metne göre *Tuhfetü'l-İhvân* Allah'a yakarış mahiyetindeki dokuz beyitlik bir münacatla başlamak-

112 *Sûmâme*'sinde çok sayıdaki gazelinin bulunması, İntizâmî'nin gazel vadisinde de behresi olduğunu gösterdiği gibi bunları bir araya getirdiği bir divanın da olabileceğine de işaret eder.

ta, bunu kısa bir na'at takip etmektedir. Daha sonra “Pâdişâh-ı İslâm Sulţân Aḥmed bin Sulţân Muḥammed’ün vaşfi beyânındadır” başlığı altında bir medhiye yer almaktadır. Bu kısa medhiyede şair sultanın bilhassa dindarlığına vurguda bulunuyor. Bu duruma göre eserin I. Ahmed’in¹¹³ saltanat yılları, yani 1603-1617 arasında yazıldığı anlaşılıyor. Tam tarih ve yazım vesilesi belirtilmemekle birlikte medhiyede yer alan:

Taḥt-ı İslâm’a mihr-i tâbende
Çâr-deh mehdür irdi on dörde (21)

beytinden hareketle eserin yazımı esnasında hükümdarın 14 yaşında olduğu istidlal edilebilir. I. Ahmed 1603 yılında ve 14 yaşında tahta geçtiğine göre eserin bu tarihte ve belki de cülus münasebetiyle yazıldığını tahmin edebiliriz. Ancak ileride tekrar değinileceği üzere -sonradan yapılan ilâveyi saymazsak- eserin ilk hatimesinde yer alan Kuyucu Murad Paşa’ya ithaf edilmiş tarih şiiri 1017/1608 yılını göstermektedir. Bu durumda eserin nüshalarını tanıtırken ileri sürdüğümüz ihtimalleri burada da hatırlayıp I. Ahmed’in tahta çıktığı yıl olan 1603 yılında eserin birinci versiyonunun yazıldığını, sonraki gelişmelere bağlı olarak şairin 1608 yılında ikinci bir versiyonu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Nasuh Paşa için eklenen kısmın ise, bu kısmın sonunda yer alan tarih beytine nazaran 1020/1611 yılında kaleme alındığı ileri sürülebilir.

5. Yazım Sebebi

Yukarıda bahis mevzuu edilen methiyeden sonra şair bir bahaneyle eserin yazım sebebine intikal ediyor. Önce “Şıfat-ı Hazân” başlığı altında hüznü bir sonbahar tasviri yapan şair bir sonbahar günü perişan olmuş bir bağ ziyareti esnasında dostlarıyla dünyada en çileli şeyin ne olduğu hususunda mübaheseye tutuşmuştur. Bunun üzerine mecliste bulunan

113 **I. Ahmed:** Osmanlı padişahı (1603-1617). 1590’da Manisa’da doğdu ve 14 yaşında tahta geçti. Saltanat yıllarının en önemli hadiseleri arasında; Avrupa devletleri karşısındaki mutlak Türk üstünlüğünü ortadan kaldıran Zitvatorok Anlaşması, Kuyucu Murad Paşa’nın gayretleriyle bastırılan Celâli isyanları, Nasuh Paşa’nın gayretiyle 1612’de imzalanan Osmanlı-Safevî antlaşması sayılabilir. Saltanatta; “Ekberiyet” ve “Erşediyet” usûlünün benimsenmesi de onun zamanındadır. 22 Kasım 1617’de yirmi sekiz yaşında vefat etti. Şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan Sultan Ahmed’in küçük bir *Divân*’ı vardır. Osmanlı sanat tarihinde önemli bir yeri olan Sultan Ahmed Camii ve külliyesi onun tarafından inşa ettirilmiştir (Bk. Mücteba İlgürel, “Ahmed I”, *DİA*, 1989, c. 2, s. 30-33.).

dostlarından kimi fakr u zaruretten kimi gurbet acısından kimi de borç belâsından söz eder. Arkadaşlarının verdiği cevaplara katılmayan İntizâmî, söz konusu edilen durumların Allah'ın bir lutfu olduğunu ifade edip şu dünyada en büyük derdi şu beyitle açıklar:

Bil nifâk oldu özge derd ü belâ
Tağlar eylemez taḥammül aña (66)

Arkadaşları “nifak”ı en çileli dert olarak gören İntizâmî'ye hak verip şu sözlerle onu ilginç hayat hikâyesini yazmaya teşvik etmişler:

Didiler ḫaḫ bu sözlerün ḫaḫdur
Andan özge elem daḫı yoḫdur
Ser-güzeştün senün 'acâyibdür
Ġayra beñzer degül Ġarâyibdür
Vaşf-ı ḫâlün velî çü bula nizâm
İştihâruñ cihânda ola tamâm (69-71)

İntizâmî, irfan ehlinin raġbet görmeyip rezil insanların el üstünde tutulduğu bir dönemde yaşadığı için yazacağı eserin bir değer ifade etmeyeceğini ileri sürüp dostlarının teklifini reddetmeye yanaşsa da arkadaşları türlü örneklemelerle şairin bu düşüncesini uygun görmezler. Aşağıdaki beyitlerde şair konuşturduğu dostlarının ağızından eserle ilgili bazı beklentilerini de dile getiriyor. Bunlardan biri kendisine isnad edilen bazı suçlardan tezkiyesi, diğeri de “rifat ü ikbal” vesilesi olması:

Bî-günâh olduġuna vire ḫaber
Râstî toġruluga bes o eṣer
Piç ü tâb içre dâyimâ ola cîm
Ol aradan sürile dîv-i racîm
Dâl-i devlet ola ser-i her dâl
Âḫîr el vire rif'at ü iḫbâl (78-80)

Bunun üzerine İntizâmî arkadaşlarına hak verip onların teklifini kabul ediyor ve dile gelmez maceralarını hâvi eserine, dostlara bir armağan olduğunu ifade amacıyla, *Tuhfetül-İhvân* adını koyuyor:

Ser-güzeştüm füzûndan efzûn

Hâlden taşra kâlden birûn

Adına dindi *Tuhfetü'l-İhvân*

Ola hâdî 'inâyet-i Subhân (129-30)

Sebeb-i telifindeki anlatıya bakılacak olursa İntizâmî, klasik Türk edebiyatında birçok eserin yazımına sebep gösterildiği üzere dostlarının isteği üzerine bu eseri kaleme almıştır. Ancak bu bölümdeki ifadelerine yakından bakıldığında şairin eserini kaleme alırken pratik bir yarar da gözettiği sezilenmektedir. Gerek sebeb-i telif kısmı gerekse de eserin sonlarında yer verdiği hasbihalindeki ifadeleri dikkate alındığında İntizâmî ömrünün son demlerinde sıkıntı içerisinde bulunmaktadır. Kalabalık bir ailenin maişetiyle yükümlü olduğu anlaşılan İntizâmî'nin ifadelerine bakılırsa bir nifâk neticesinde haksızlığa uğramıştır. Anlaşılan o ki bu haksızlık neticesinde hâmisini, belki de işini de kaybeden İntizâmî eserini kaleme alırken yaş geçkin bir hâlde karşı karşıya kaldığı zorlukların üstesinden gelip kendisine yöneltilen suçlamaları bertaraf ederek yeniden bir hâmi bulma amacını da gütmüştür. Nitekim eserin sonuna sonradan eklendiği anlaşılan bölümde “İntizâmî'nün Hâsb-i Hâli ve İ'tizârı Beyânındadır” başlığıyla şair içinde bulunduğu kötü durumu daha açık ifadelerle anlatıp Murad Paşadan kendisini himaye etmesini açık ifadelerle istemektedir. “Tâzeler devri pîre yir yokdur/ Raḥm ider aḳ şaḳala bir yokdur” (3947) beytiyle genç meslektaşları arasında değer görmediğini anlatan şair, yaşlılığı dolayısıyla mesleğini icra etmekte zorlandığını, bir köşeye çekilip feragat etmek gibi bir lüksünün olmadığını paşaya duyurmaya çalışırken paşanın da kendisi gibi yaşlı olduğunu, kendisini anlayacağını umut eder:

Niçe bir İntizâmî bu şekvâ

Hâsb-ı hâlûn işide ger paşa

Nâ-murâd eylemez seni elbet

Pây-bûsına eylegil cür'et

Pîrdür pîre meyli râḡbeti var

Ehl-i inşâfdur hem ehl-i nâzar

Ḥālūni bilüp ide merḥameti
Za‘fuñ işidüp ide mekremeti (3959-62)

Murad Paşa’dan umduğunu bulmadığı anlaşılan şair, onun halefi olan Nasuh Paşa’ya da eserinin sonunda bir bölüm ayırıp ona da hâlini arz etmektedir. Bu kısımda talebini net olarak ifade eden şair, aşağıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere emeklilik maaşının artırılmasını talep etmektedir:

Yigirmi dört aqçayla tekâ‘üd
Yetişmez maşraf u ḥarcuña lâ-büd
İderse ḥazret-i Paşa ger iḥsân
Ten-i fersüdeñe ire yeñi cân
Yigirmi dördi irüşdürse kırka
Gam u güşşa ser-â-ser vara ğarķa (4373-75)

Verilen bu bilgiler dikkate alındığında *Tuhfetü’l-İhvân*’ın sadece dostların talebi üzerine yazılmadığını, şairin bu eseriyle yaşlılık döneminde içine girdiği ekonomik darboğazdan çıkmasını sağlayacak bir hâmi bulma amacını da güttüğünü düşünüyoruz.

6. Eserin Muhtevası

a. İntizâmî’nin Adı ve Bazı Özellikleri

Mesnevinin gelenekselleşen giriş bölümlerinden sonra kendi sergüzeştini anlatmaya başlayan İntizâmî eserinde kendisinden 3. şahıs olarak bahsedip eser boyunca anlattığı konuya uygun küçük başlıklar kullanmaktadır. Öncelikle kendisini okuyucuya tanıtmakla hikâyesine başlamak isteyen şairin, “İntizâmî’nün vaşf-ı ḥâline âġâz idüp ve kendüsini ḳadḥ eyledügidür” başlığı altında verdiği aşağıdaki bilgilerden adının İbrâhîm, mahlasının ise İntizâmî olduğunu öğrendiğimiz gibi, ilme düşkün ve büyüklerine saygılı olma gibi diğer bazı özellikleri hakkında da bilgi ediniyoruz.

Rûmili’nde var idi bir dâna
İntizâmî dinirdi maḥlaş aña
Hem müsemması ismi İbrâhîm
Ḥaylî üstâddan alup ta‘lîm

Tâlib ü râğıb-idi 'ırfâna
 Cânını yok dimezdi yârâna
 Muḳtezâ-yı cihânı çün gördi
 Herkesün ayağına yüz urdı
 Vâlideynün rızâsın ister-idi
 Şeyḥ ü şâba ri'âyet eyler-idi (136-40)

Şairin adına eser boyunca bir daha rastlamıyoruz. Ancak mahlası çeşitli vesilelerle defalarca karşımıza çıkmaktadır.

b. İntizâmî'nin Foça Yılları

i. Çocukluk ve Gençlik Yılları: Tahsil mi Ticaret mi?

Anlatılan hayat hikâyesi prensip olarak kronolojik olmakla birlikte şair eserinin ilerideki bir bahsinde yanında çalıştığı Üveys Paşa'nın uğradığı bir haksızlık vesilesiyle kendi çocukluğunda maruz kaldığı bir haksızlığı hatırlıyor. İlgi bakımından aşağıya aldığımız bu beyitlerde onun henüz on iki yaşında iken sınıf başı olduğunu ve iki akçe maaş aldığını ama hocanın kadıya rüşvet vermek suretiyle kendi kardeşini onun yerine geçirmesi üzerine gücenip okulu bıraktığını öğreniyoruz:

Mektebe İntizâmî varur-idi
 Sebağın ḥocasından alur-idi
 Tıfl idi daḥı on iki yaşda
 Ḥoca yanında oturur başda
 Olmuş-ıdı ḥalife-i şıbyân
 İki akçe vazîfe yirdi hemân
 Ḥoca idüp qarındaşına murâd
 Kâḍıdan 'arz alup ider bî-dâd
 Bî-ḥaber bu berâtın ol getürür
 'Âdetâ eski yirde bu oturur
 Ders-i şıbyâna idicek âğâz
 Ol hevâdan idem diyü pervâz

Hoca geldi çü bağıdı öte berü
 Kıardaşına didi gelüp dur örü

Ol seher bu imiş meger virdi
 Eline çün berätını virdi

İntizâmî'ye geldi pes gayret
 Lâzım oldu yirin vire elbet

Şandüğün kıoltuğına aldı hemân
 Mektebün taşrasına oldu revân (3000-3009)

Fakat şairin okulu bırakmakla birlikte kendisini yetiştirmek konusunda gayretini bırakmadığını da diğerk bazı beyitlerden öğreniyoruz. O azlin verdiği gayretle nerede ilim ehli birini bulsa yanına gitmiş, saygı gösterip istifade yolunu seçmiştir. Çocukluğundan bahsederken yuvarlak ifadeler kullanan İntizâmî erken yaşlarda hem ticaret hem ilim için gurbete çıkmış. Şair bu kısımda Şeyh Sa'dî'den gurbete çıkmayı caiz kılan; tarikate süluk, gezme, ticaret, sanat öğrenme ve ilim tahsili gibi beş hususla ilgili olarak uzun bir alıntı yapıyor. Bunların her birinin önemi hakkında çeşitli fikirler irad ettikten sonra ilmi tercihe karar veriyor (154-68).

Şair, ticaret bahanesiyle gittiği her yerde ilim ehliyle buluşur, görüşür. Amacı elinden kitabı düşürmemek ve kazandığı malı ilim için sarf etmektir. Aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığına göre şair kısa zamanda mesafe alır, Türkçe, Farsça ve Çağatayca nazım ve nesre aşına olur, muammada, hesap tutmakta, inşâda ve her türlü nazım şeklinde behre kazanır:

Türki vü Fârisî Nevâyî hem
 Hâtırına huşur idüp her dem

Nazm u neşr-ile aşınâ oldu
 Dîde-i zihni rüşenâ oldu

Bir mu'ammâ-küşâyı kim buldı
 Nâmını bildi tîlibi oldu

Rakamuñ kıapusını çün açdı
 Defter ile hesâbına geçdi

Çün mu‘ammâyı fethe kıldı şürü‘
 Nâm çıkardı ğayra itdi rücū‘
 İtdi inşāya vaḳti-kim ḫarekāt
 Aġzını açdı baḳa-ḳaldı devāt
 Meşnevî vü ğazel ḳamu eş‘ār
 İtdi beytül’l-ferahda ḫüb iş‘ār (209-215)

ii. İntizâmî ve Foça

Şair bu şekilde epey gezdiğini belirtiyor ama bunların neresi olduğunu söylemiyor. Sonunda o gezmeden usanmış ve kendi vatanı olan Hersek’in Foça şehrinde karar kılmıştır:

Rûm’da Hersek’i idüp tercîḫ
 Meylini aña eyledi taşriḫ
 Vâkı‘â gördi ḳamudan aḫsen
 Zikri dilde ḫadıṣ-i ḫubb-ı vaṫan
 Foça şehrini eyleyüp me’vâ
 Göñlini egler idi âb u hevâ (202-204)

İntizâmî bu vesileyle kendi şehrini övüyor ve onu cennetle bir tutuyor. Aşağıda İntizâmî’nin memleketiyle ilgili diğer bazı ifadelerine de yer vereceğiz. Ancak öncelikle şairin doğum yeri olan Foça’ya kısaca bakmakta fayda vardır.

iii. Foça’ya Kısa Bir Bakış¹¹⁴

Bosna-Hersek’te Çehotina (Ceotina) nehrinin Drina’ya kavuştuğu yerde bulunan bu küçük şehrin Osmanlı idaresine geçişi 1465’te gerçekleşmiştir. Foça, Osmanlı hâkimiyeti altında, İstanbul’u Dubrovnik’e bağlayan ticarî yol kavşağında bulunması ve iklimin tarım ve meyve yetiştirmeye uygun olması sebebiyle önemli bir ticaret ve idare merkezi hâline geldi. 1470’te yeni teşkil edilen Hersek sancağının merkezi oldu. Bu durum 1572’de

114 Foça hakkındaki bilgiler şu iki kaynaktan özetlenmiştir: Nenad Moaçanın, “Foça”, *DİA*, 1996, c. 13, s. 166-7; *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul 2011, c. 6, s. 254-58.

sancak merkezinin Foça'dan Taşlıca'ya (Pljevlja) taşınmasına kadar devam etti. 1585 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Foça önemli bir İslâm şehri hüviyeti kazanmıştı. Burada on yedisi Müslüman, biri hem Müslüman hem de Hıristiyan yerleşmesine açılmış bulunan on sekiz mahalle yer almaktaydı. Hıristiyanlarla Müslümanların ortaklaşa oturdukları mahalle varoş kesimindeydi. Tamamı Müslümanlarla meskûn mahallelerin en kalabalık olanları ise Mustafa Paşa, Hacı Ali, Hacı Mustafa, Mümin Bey, İbrahim Çelebi adlarını taşıyordu. Sultan Bayezid adını taşıyan cami çevresi de yine bir mahalle durumundaydı. Bu tarihte, şehirde toplam Müslüman hâne sayısı 550-600 dolayında idi ve bu da 2500-3000 kişiye tekabül ediyordu.

Foça hakkındaki tarihî kaynaklar arasında Evliya Çelebi seyahatnâmesi başta gelir. Evliya Çelebi; şehrin coğrafi konumu, idarî yapısı, nüfus dağılımı, mimari eserleri ve ekonomik faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgiler veriyor. "Der vâsf-ı nehr-i Tihotine" başlığı altında verilen bilgilere göre ortasından geçen Tihotin nehrinin ikiye ayırdığı Foça'nın iki yakası iki tahta köprüyle birbirine bağlanmakta imiş. Şehrin insan manzaraları, karakterleri, âdetleri ve kılık kıyafetleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren yazarıma göre Foça ahali "pâk, mümin muvahhid" kimseler imiş... Erkekleri renkli çuka giyer ve âyân takımı beyaz sarık sararken halktan kimseler zerdeva kalpak kullanırmış. Ekseriyeti sanat ve ticaret ehli olan Foça ahali arasında bilhassa tıp ilminde hâzık âlimler de çok imiş.

Evliya Çelebi'nin 1664 yılına dair verdiği nüfus bilgileri ise diğer kaynaklarla çelişmektedir. Bu bilgilere göre 77 âdet nahiye ve köyü kapsayan Foça'nın merkezinde mevcut 18 mahallenin 10'u Müslüman, 7'si Hıristiyan (Ortodoks ve Katolik), biri Yahudi mahallesiydi; toplam hâne sayısı da 2160 idi. Hâne sayısına göre 10.000'den fazla nüfusu gösteren bu rakam biraz abartılı görünüyor. Çünkü ondan kırk yıl öncesine ait, 1625 tarihli olduğu sanılan Venedik kayıtlarına göre bir kadı tarafından idare edilmekte olan Foça'da ancak 400 hâne (yaklaşık 2000 kişi) vardı. Bu rakam XVI. yüzyıl sonlarındaki sayılara da yakındır. Osmanlı idaresinin son devrelerinde Foça XVI. yüzyılda sahip olduğu önemini yitirmişti; 1878'de 2968 nüfuslu kazada sadece 594 hâne bulunuyordu.

Evliya Çelebi'nin Foça çarşısında 540 dükkân gördüğünü belirtmesi, bu sayının mübalağalı olması ihtimali bir yana buradaki üretim faaliyetlerinin yoğunluğuna işaret eder. Esnaf grupları arasında en dikkati çekenleri bıçakçılar ve XX. yüzyılın ortalarına kadar kesintisiz devam eden kuyumculardı. Orta büyüklükteki bir Bosna kasabasında varlığı pek düşünülmeyen ciltçilik, ipekçilik, yün tarakçılığı ve kahve dükkânı işletmeciliği gibi değişik meslek sahipleri de mevcuttu. Evliya bu bahiste; “gerçi bezzâzistânı yokdur ammâ yine her metâ‘ mevcûddur” bilgisine de yer veriyor.

Mimarisiyle de meşhur olan şehrin Büyük Foça kısmında Evliya Çelebi'ye göre 6 medrese, 1 dârulkurrâ, 3 dârülhadîs, 8 tekke, 3 hamam, 2 imaret çarşısı bulunmakta imiş. Şehrin ilk mescidi fetih dönemine (1470-1477) aittir ve Hersek'in ilk sancak beyi Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır. 957'de (1550) Bosna madenleri nâzırı Hasan Nâzır Ağa tarafından yaptırılan -Evliya Çelebi'nin büyük bir sitayişle bahsettiği- Alaca Camii ise Osmanlı mimarisinin en önemli eserlerindedir. Diğer önemli bir eser 952'de (1545-46) yapılan Atık Ali Paşa Camii (Musluk Camii)dir.¹¹⁵

iv. Tuhfetü'l-İhvân'da Foça

Eserin giriş kısmında Foça'ya geniş yer ayıran İntizâmî bu kısımda havası ve suyuyla bir benzeri olmayan Foça'yı hararetle övüyor¹¹⁶ ve şehirle, şehir âdetleriyle ilgili bazı bilgiler veriyor. Bu bilgileri şöyle özetlemek mümkündür:

115 Müslüman kimliğini yakın zamanlara kadar koruyan Foça'da, hemen savaş öncesinde, 1991'de 14.335 olarak tespit edilen şehir nüfusunun çoğunluğunu Boşnaklar oluşturuyordu. Ancak 1992'de Sırp ordusunun burayı işgali sırasında Boşnakların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı sürülmüş ve şehrin İslâmî kimliği tahrip edilmiştir. Bugün birkaç kişi dışında şehrin tamamı Sırp'lardan meydana gelmekte olup birkaç kalıntıdan başka Osmanlı eseri mevcut değildir (Bk. Nenad Moacanin, “Foça”, *DIA*, c. 13, s. 166-67).

116 Evliya Çelebi de İntizâmî'yi doğrular tarzda Hersek sancağında tabii güzelliğiyle meşhur iki yerden birinin Mostar, diğerinin Foça olduğunu belirtiyor. Bu tabii güzellikler insanlara da yansımış: *Ammâ şehri-i Foça'nın âb u hevâsının letâfetinden mabbûb u mabbûbesi gâyet memdûhdur. Hatta gilmânı yigirmi yaşına bâliğ olunca henüz kemâlin bulmuş mümtâz u müsellemler cüvan yiğit olurlar* (Bk. *Şeyhatnâme*, c. VI, s. 257).

Ceotina (eserdeki adıyla Tihutin)¹¹⁷ ve Dirin¹¹⁸ nehirlerinin buluştuğu Foça'da kışın odun ihtiyacını karşılamak için yüce dağ başına çıkan insanlar kestikleri tomruklara kendi işaretlerini koyar ve onları uçurumdan nehre doğru yuvarlarlar. Gerisinden gemiyle sürülen bu tomrukları şehre taşıyınca herkes kendi işaretinden tomruğunu tanır ve alır. Yaz gelip sular ısınınca aynı nehir bu sefer genç âşıkların yüzme, eğlenme ve buluşma mahalli olur. Yıl orucunu bozarak köprü başlarında buluşan yahut sulara kimi kucak kucağa, kimi dudak dudağa olan bu âşıkları görünce zavallı İntizâmî'nin aklı başından uçar. Yine bahar gelip de balıklar aşağı doğru akmaya başlayınca halk gece balık yoluna ağ bırakır ve tutulan balıkları da gündüzleri su kenarında satar. Şehrin tabii güzellikleri gibi halkı da güzel huylu, okuma yazmayla meşgul ve gönlü tok kimselerdir:

Cem'-i 'irfân çolu her cânib
 Halkınuñ çoğı kâmil ü kâtib
 Luţf-ı tab'-ile âdemisi zarîf
 Dâyimâ âbı vü hevâsı laţîf
 Bâğ u bâğçe ne cânibe bakşañ
 Âbı kevşer ne yire kim aqşañ
 Hep ganî vü fakîri müstağnî
 Her birisi ğayûr u gönli ğanî (281-85)

Şair, bazı içmeleri ve mesire yerlerini över; âlimlerle, hayırsever zenginlerle dolu olan Foça'da bilhassa Nâzır Mehmed Beg isimli birisinin faziletlerini sayar. Hâtem-i Tay'den bile cömert olan, nice fakirin kızını oğlunu everen, alçak gönüllü, yüce himmetli biri olan bu zât birçok borçluyu

117 Evliya Çelebi "Nehr-i Tihotine" başlığı altında bu nehirle ilgili şu bilgiyi veriyor: *Mezkûr Tihotine, Prizren ve Dukagîn sancağı hudûdunda Arnavutluk içre Pla(?) kalası dağlarından çıkup İstari Ulah kurbundan geçüp Foça'da nehr-i Dirine mahlût olur. Dirin nebrıyla ikisi Foça şehrinden aşağı Ostikolina kasabasına uğrar. Andan kal'a-i Vişegrad şehri dibinde Sokullu Mehmet Paşa'nın on iki göz cisr-i azîmi altından ubûr edüp mezkûr kal'a-i Draç dibinde nehr-i azîm Sava'ya mahlut olup (..) (Bk. Seyahatnâme, c. III, s. 186).*

118 Balkanlar'da uzanan, Sava Irmağı'nın 346 km boyundaki en büyük kolunun adıdır. Karadağ'dan gelen Piva ile Tara akarsularının birleşmesinden meydana gelir ve Foça'dan geçtikten sonra doğuya yönelir. Büyük bölümü **Sırbistan** ile **Bosna-Hersek** arasındaki sınırı oluşturan bu nehir, Avusturya sınırında Sava'ya dökülür (Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı A'lâm*, c. 3, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 2141-2142). Nehir, bilhassa Vişegrad'da Mimar Sinan eseri olup aynı isimli meşhur romana da isim olan meşhur Dirina köprüsüyle anılmaktadır.

borcundan kurtarıp zengin etmiş, birçok mescid ve mektep yaptırmıştır. İntizâmî her taraftan getirdiği ticarî mallarla epey kazanmış ve şehrin nam- lı zenginleri arasına girmiş. Öyle ki arayan istediği her türlü malı onda bulurmuş.

v. Para mı İlim mi?

Bu zenginlik zamanla ondaki ilim aşkını küllemeye ve evvelce aldığı serveti ilme hadim kılma emelini unutturmaya başlamış. Şair bu hususta samimi itiraflarda bulunuyor ve evvelce muma benzeyen kalbinin taş gibi sertleştiğini, altın ve gümüş sevgisiyle dolduğunu bildiriyor (324). Böylece hayli mal mülk edinmiş olan şairin birkaç yılı böyle gelip geçmiş. Ne zaman sonra İntizâmî'nin içinde tekrar eski hevesleri depresmiş ve nerede bir irfan meclisi bulsa katılmaya başlamış, nerede bir ilim ehli görse teveccüh ve yardımını esirgememiş.

vi. Umulmadık bir İftira

Ancak bu yardımseverliği şairin başına umulmadık bir dert açar. O bir keresinde kendisinden yardım isteyen yabancı ve fakir bir medrese talebe- sine ihtiyacı olan bir kitabı ödünç verir. Ancak bir gece İntizâmî, verdiği kitabı geri almak için talebenin yanına gidince onun 8 alacaklı tarafından ölesiye dövüldüğünü görür ve araya girmeye çalışır. Lakin zifirî karanlıkta onu tanıyamayan alacaklılar suç ortağı sanarak İntizâmî'yi de adamakıllı döverler, başını gözünü yararlar. Bu arada yabancı talebe de bir fırsatını bulup kaçmıştır. Bir ara ay çıkınca dövdükleri kişiyi tanıyan hemşehrileri özür beyan eder, pişmanlıklarını dile getirirler. Şair onları affetmeye hazır- dır ama hadise bununla da bitmez.

v. Şairin Hâmisi Nâzır Mehmed Bey

Bu arada şair tekrar yukarıda adı geçen Mehmed Bey'in güzel özellik- lerine geri dönüyor ve onun kendisine muhabbetinden söz ediyor. Tarif- lerden yetkili biri olduğu anlaşılan Mehmed Bey (Paşa) onu öz oğlu gibi sever, korur ve çeşitli hediyelerle taltif edermiş:

İntizâmî'ye luṭf idi kârı
 'İvâzın eyleye anuñ Bârî
 Kendü öz oğlı gibi sevmiş-idi
 Hep münâfıklar anı bilmiş-idi
 Luṭf-ile yâd idüp anı her bâr
 Gâh hil'at virüp gehî destâr (454-46)

vii. Mîrmîran Hüseyn Paşa ve Hapis

Fakat olayın olduğu sırada Mehmed Paşa bazı devlet işleri için -bir yıldan beri- İstanbul'da bulunmakta iken Mîrmîran Hüseyn Paşa Hersek valisi olur. Bu arada bazı fitneciler bu iki zâtın arasını bozmak için planlar yaparlar ve İntizâmî'yi bir dilekçeyle henüz İstanbul'da olan yeni valiye kötülerler. Bilhassa üç arabozucu vardır ki biri Hayderîlerle¹¹⁹ oturup kalkan ve şairin isnadına göre birçok kötü huylarla muttasıf Baba Cafer ismindeki müezzindir. İkinci fitneci Dubrovnik kalesi emini olan Ahmed, üçüncüsü ise Selver lakaplı Hasan'dır. Her biri daha sonra çeşitli felâketlere uğrayacak olan bu üç kişi kadiya gidip herkese zarar verdikten sonra ortadan kaybolan talebeden İntizâmî'yi sorumlu tutarlar; nereye gizledi ise bulsun, derler. Başkalarının da şikâyetçi kafilesine katılmasıyla durum kadiya intikal eder. İntizâmî kendisine yönelik bu düşmanlığın sebebini açıklamıyor. Ancak metindeki kapalı ifadelerden şikâyetçilerin şikâyet edilmekten korkarak daha erken davrandıkları anlaşılıyor. Dolayısıyla onların da talebe kavgası esnasında bilmeden İntizâmî'yi dövenler arasında olduğu düşünülebilir. Davanın arz edildiği Kadı da rüşvetle iş gören biridir ve şaire hak etmediği bir ceza vermek üzeredir. Fakat sara hastası olan kadı mahkeme esnasında sara nöbetine tutulur ve ölür. Bunun üzerine dava tehir edilir. Şair bu kısımda rüşvetçi kadıyı karikatürize ediyor ve ironik bir dille alaya alıyor. Bu tehlikeli durumda şairin dostları onunla selâmı sabahı keserler. O da bu münasebetle dostların vefasızlığından acı acı yakınır. Bir gün gerçek dostlarından biri olan Kâtip Ömer, şairin mizahî bir tarzda tasvir ettiği üzere, korka korka ve gizlice yanına gelir ve ona ticaret yapmak üzere bir süre

119 **Hayderîlik:** Kutbüddîn Haydar-ı Zâveî (ö. 618/1221 [?] isimli mutasavvıfa nisbet edilen batını tarihçi. Ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Haydariyye", *DİA*, 1998, c. 17, s. 35-36.

memleketinden uzaklaşmasını tavsiye eder. İntizâmî de bu tavsiyeye uyup uymama hususunda tereddüt hâlinde iken eskiden beri tanıdığı şehrin su-başısı yanına uğrar ve vali Hüseyin Paşa'nın tutuklama emrini tebliğ eder.

Van valiliğinden mazul ve aslen Hersekli olan Hüseyin Paşa subaşıya yazdığı mektupta kendisi gelinceye kadar tutuklanacak kişilerin isimle-rini yazmıştır. Hersekli ve Van valiliğinden mazul olmasına nazaran bu zâtın *Sicill-i Osmânî*'de adı geçen Bodur Hüseyin Paşa olması icap eder.¹²⁰ *Sicill*'deki muhtasar bilgiler arasında Paşa'nın Hersek'e atanma kaydı ve zamanı yer almıyor. Ancak Wikipedia bilgilerinde bu görevin 1567-69 yıl-larına rastladığı görülüyor.¹²¹ Dolayısıyla bu karşılaşmanın 1567 yılında gerçekleştiği ve *-Sûrnâme*'deki bir kayda göre- 1542 yıllarında doğmuş bu-lunan İntizâmî'nin bu sıralarda tahminen 25 yaşında olduğu söylenebilir. Aslında diğer mahkûmların tek suçu onunla yakınlıklarıdır. Böylece şai-rin de aralarında bulunduğu tutuklular hapse konur. Şairin ifadesine göre, kendilerini hapsedmek üzere yerleştirdikleri mekân aslında bir mescid ve hânkâhdır. Birbirine zincirle bağlı olan mahkûmların vakti tesbihle, ibadet ve taatle geçmektedir. Evvelce her biri kişizade olan mahkûmlar arasında zindanda da büyük bir saygı ve nezaket söz konusudur. Bundan sonra şa-irin kendi durumundan yakındığı sayfalar gelmektedir. O bahar gelince derdini çiçeklere açar, yakınır. Sonra geceyle, mumla, pervaneyle ve meh-tabla dertleşir. Tabiatı da kendi derdine ortak eden bu psikolojik tasvirler oldukça gerçekçi ve başarılıdır. Kurban bayramı gelince diğer mahkûmlar serbest kalır ve hapiste yalnızlık ona daha da ağır gelir. Nihayet Hüseyin

120 "Hersek'lidir. Enderun'da yetişip çeşnigirbaşlıkla saraydan çıktı. Sonra sancakbeyi oldu. Sonra Van ve Budin beylerbeyi olup 979'da (1571-72) Bağdad, 989'da (1573-74) Mısır beylerbeyi oldu. (...) 983'de (Temmuz 1575) Anadolu beylerbeyi olup vilayetleri dolaştı. Sonra Şam Beylerbeyi oldu. 1003 (1594-95) yılından sonra vefat etti. Adalete eğilimli, zulümden uzak dururdu. Praca'da bir cami yaptı" (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, (hzl. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996, s. 719).

121 Bu zât Boşnak kaynaklarında Hüseyin Pasha Boljanic olarak geçiyor. Bu bilgilere göre; Karadağ böl-gesindeki Pljevljija civarında Boljanici'de doğmuş. Büyük kardeşi Sinan, Sokullu Mehmed Paşa'nın kızıyla evliymiş. Sokullu genç Hüseyin'i İstanbul'a alıp Enderun'da iyi bir eğitime tâbi tuttuktan son-ra, Hersek beyi olan abisinin ardından 1567-69 arasında Hersek'de Sancak beyi yapmış. Hüseyin Paşa, 1569 sonrasında Bosna (1569-72), Şam, Diyarbekir, Budin, Halep ve Van valiliğinin ardından Anadolu Beylerbeyi ve 1573 yılında da Mısır valisi olmuş. 1575-1585 arasındaki hayatı karanlık olan Paşa 1585 yılında Bağdat ve 1594'de ise tekrar Bosna valisi olduktan sonra 1595 yılında vefat et-miş. Bk. https://en.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCseyin_Pasha_Boljanic. Yılmaz Öztuna, Paşa'nın Mısır valiliğini biraz daha ayrıntılı olarak 2.5.1573-13.1.1575 tarihleri arasında gösteriyor. (bk. *Devletler ve Hanedanlar*: 1154; Ayrıca bk. Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi**, Ötügen Yay. 1994, s. 412-416).

Paşa şehre gelir ve onu huzuruna celb edip davacılarla yüzleştirir. 7 gün süren savunma sonucu Paşa, İntizâmî'nin suçsuzluğunu anlar ve serbest bırakır.

viii. Devlet Kapısı Emniyet Kapısı

Bu hadiseden sonra bir gün dostlarla oturup başına gelenleri paylaşırken dostlarından biri ona şehirli bir zengin olmaksızın sipahi olmanın daha iyi olduğunu, zira padişah kuluna kimsenin ilişemeyeceğini söyler. Bu bilgiler dönemin bakışını yansıtmaları bakımından ehemmiyeti haizdir:

Yok sipâhiye didi böyle sitem
Her zamânda çeker şehirlü nedem
Pâdişeh kulu olmayan âdem
Hiç bir sâ'at idemez 'âlem
Kim oğur hâlini yâ kim diñler
Olur olmaz kimesne cebr eyler
Yeg sipâhiye olasin bende
Mâl-i Qarûn olmadan sende (986-989)

c. İntizâmî Budin'deki Yılları

i. İntizâmî Budin Valisi Mustafa Paşa'nın Yanına Gidiyor

Yukarıdaki tavsiyeleri yapan dostu, şaire Budin beyi Mustafa Paşa'yı metheder ve ona kapılanmasını salık verir. Adı geçen zât, *Sicill-i Os-mânî*'nin 974-986 (1566-78) yılları arasında Budin valisi olarak gösterdiği Sokullu'nun amcazadesi Mustafa Paşa'dır.¹²² Yılmaz Öztuna ise daha

122 Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Os-mânî*, c. 6, s. 814. Peçevî'nin verdiği bilgilere göre Mustafa Paşa, çeşitli yararlılıkları üzerine Sigetvar seferi öncesinde Arslan Paşa'nın yerine Budin Beyliği'ne atanmış ve 13 sene Budin'i büyük bir başarıyla idare etmiştir. II. Selim zamanında vezirlik payesi de verilen hayırsever Paşa yoksullara, yetimlere yardımları yanında Budin'de çok sayıda cami, han, medrese ve ılıca inşa ettirmiş. Nitekim paşa hakkında yapılan akademik çalışmalar da bunu doğrulamaktadır. Bk. Mehmet Emin Yılmaz, Gökçe Günel, "Sâhibül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", *OTAM*, 38 (Güz 2015), s. 219-252; Meryem Kaçan Erdoğan, "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Marcaristan'daki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 35 (2016), s. 67-116; Fatih Bayram, "Feridun Ahmed Bey'in Nüzhet-i Esrar'ında Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa", *Avrasya Etüdüleri*, sy. 56, (2019), s. 203-219.

ayrıntılı olarak bu tarihleri 1.8.1566 ile 10.10.1578 arasında gösteriyor.¹²³ İntizâmî dostunun tavsiyesi üzerine kalkıp Budin'e¹²⁴ gider. Eserde bu vesile ile "Vasf-ı Kal'a-i Budun" başlığı altında şehirle ilgili tarif ve övgüler yer alıyor. Şehrin kaleleri; yonma taştan yapılmış ve nakışlarla süslenmiş 6-7 katlı evleri, ılıcaları, sarayları ve bazı şehir âdetleri gibi bahislerden sonra şair "Gül Baba Zâviyesinin vasfı beyânındadır" başlığı altında daha o zamanlarda bile şehir kültüründe önemli bir yer tuttuğu anlaşılan Gül Baba zaviyesi etrafındaki bazı âdetleri tasvire geçiyor.

ii. Gül Baba Tasviri

Bu tasvirlerde küçük büyük herkesin bu tekkeyi ziyaret ettiği, gazilerin sefer öncesinde oraya adaklar adadığı, kalabalık misafirler için sürekli yemek bulunduğu, bilhassa Mustafa Paşa'nın zâviyenin imarı için çok masraf ettiği; kale gibi etrafını çevirerek zâviyeyi içeri aldığı, mektep ve medresesini imar ettiği ve birçok mezra ve emlaki bu işe vakfettiği; tekke münte-

Ne var ki Budin baruthanesine yıldırım isabet etmesini bahane eden rakiplerinin gammazlamasıyla Mirahor Ferhâd Ağa eliyle idam edilmiştir. (bk. İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, c. II, (nşr. Murat Uraz), Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 288). 996/1578'de gerçekleşen bu idamın, Sokullu'nun gözden düşüğü son yıllarda biraz da ona gözdağı olmak üzere icra edildiği anlaşılıyor. Bk. Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, 2009, c. 37, s. 354-357.

Sokullu Mustafa Paşa'nın menakıbı, başka bir ifadeyle hayat hikâyesi Nahîfî mahlaslı bir müellif tarafından Cevâhirü'l-Menâkıb isimli bir eserde ele alınmıştır. Hem amcasıoğlu Sokullu Mehmed Paşa hem de Mustafa Paşa'nın devşirilmesini tahkiye etmesi dolayısıyla önemli görülen eseri İbrahim Pazan bir incelemeyle birlikte neşretmiştir. Bk. Nahîfî Mehmed Efendi, *Cevâhirü'l-Menâkıb: Sokullu Mustafa Paşa'nın Hayatı*, (hzl. İbrahim Pazan), Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

123 Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi*, c. X, Ötügen Yayınları, İstanbul 1994, s. 9.

124 **Budin**: Bugün Macaristan'ın başşehri Budapeşte'nin bir kısmı olan Bud'a'nın Osmanlılar dönemindeki adı ve eyalet merkezidir. Kanûnî tarafından ilk olarak 1526'da fethedilen Budin ve onun karşısındaki Peşte, bir buçuk asırlık bir Türk hâkimiyetinden sonra 1686'da elden çıkmıştı. Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla İstanbul'dan nisbeten kolay ulaşılan bir beylerbeylik merkezi olan ve ticaret yollarının birleştiği bir yerde bulunan Budin'de kurulan çeşitli vakıflar bu Orta Avrupa merkezine bir Osmanlı-Türk şehri manzarası vermişti. Budin vilâyeti; Budin, Semendire, İzvornik, Vulçitrin, Pojega, Peçuy, İstolni Belgrad, Östörgon, Segedin, Sirem, Hatvan, Şimontorna, Kopan, Filek, Seksar, Sigetvar, Seçen, Novigrad, Solnik, Sekçöy sancaklarından oluşuyordu. XVI. yüzyıl sonlarında şehrin toplam nüfusu 7000-7500 civarındaydı ve bunun üçte bir kadarını gayri-müslimler teşkil ediyordu. Aynı dönemde ticaretin de büyük bir öneme sahip olduğu yine Türk kaynaklarından anlaşılmaktadır. 1073 (1662-63) yılında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Budin ve Peşte'nin etraflı bir tasviri bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği sayıları toplayan Ekrem Hakkı Ayverdi, Yukarı Hisar, Debbaghâne varoşu ve Büyük varoшта toplam yirmi beş cami, kırk yedi mescid, on iki medrese, on altı sibyan mektebi, on tekke ve onların eki olan velî türbeleri, iki hamam, dokuz han, sekiz ılıca, bir çeşme, bir baruthane bulunduğunu ortaya koymuştur. Camilerden bazıları Türk yapısı olmakla beraber birkaç istisna ile eserlerin çoğu Budin ve Peşte'nin Türk hâkimiyetinde olduğu yıllarda inşa edilmiştir (Bk. Géza Dávid, "Budın", *DİA*, 1992, c.6, s. 344-348).

siplerinin kılık kıyafeti, gelenekleri, hâl ve tavırları gibi mühim bilgiler yer almaktadır. Bu tasvirler Gül Baba ve dergâhı hakkındaki tarihî bilgilerle büyükölçüde örtüşmektedir.¹²⁵

iii. Budin'e Bir Nazar:

İntizâmî zaviyeden sonra Mustafa Paşa'nın yaptığı camiye tasvire başlar. Bu tasvirlerden bu benzersiz caminin kalabalık bir cemaati olduğu, birçok yerinde "Süleymân" mührü bulunduğu vs. anlaşılıyor (35a). Evliya Çelebi'de ve diğer bazı kaynaklarda ismine tesadüf edilmekle birlikte, şairin Budin'e geliş tarihini tespit açısından önemli olan caminin yapım tarihi ne yazık ki tespit edilememiştir.¹²⁶ Budin hakkında bilgi veren kaynaklar

125 **Gülbaba ve Gülbaba Türbesi:** Mutasavvıf ve şair olan Gülbaba'nın (ö. 948/1541) hayatı ve tarihi şahsiyeti hakkında çeşitli rivayetler vardır. Evliya Çelebi'nin babasından naklen verdiği bilgiye göre bir Bektaşî dervishi olan Gülbaba Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fâthî Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerindeki birçok savaşa katılmış ve 948'de (1541) Budin seferinde şehit olmuştur. Budin fethedildikten sonra 200.000 askerinin katıldığı ve Kanûnî'nin de hazır bulunduğu cenaze namazını Ebüssüüd Efendi kıldırması, Osmanlı Türklerinin Gültepe ya da Gülbaba bayırı olarak adlandırdıkları, Budapeşte'nin Buda yakasındaki kalenin dışında bir tepeye defnedilmiştir. Gülbaba'nın *Misâli* mahlasıyla manzum ve mensur bazı eserler yazdığı ve Hurûfî olduğu kanaati yaygındır. Ancak bu eserlerin Gülbaba'ya aidiyeti kesin bir şekilde tesbit edilememiştir (Bk. Mustafa S. Kaçalın, "Gülbaba", *DİA*, 1996, c. 14, s. 227-228).

Gülbaba türbe ve tekkesi ise Budin'in fethinden kısa bir süre sonra, 1543-1548 yıllarında Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbe, klasik Osmanlı dönemi Türk türbe üslûbuna uygun biçimde sekizgen bir yapı olarak ve muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Ancak kiliseye dönüştürüldüğü daha sonraki yıllarda yapılan müdahalelerle orijinalliğini kaybetmiştir. Budin'in kaybedilmesinden yirmi dört yıl önce 1073'te (1662) burayı ziyaret eden Evliya Çelebi, Türbenin tafsilatlı bir tasvirini verir. Bu yıllarda Budin'in en büyük Müslüman mezarlığının Gülbaba Türbesi çevresinde olduğu eski bir gravürden anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "nice Zaloğlu Rüstem gibi yiğitlerin" yattığı bu kabristan Budin kaybedildikten sonra ortadan kaldırılmış, XVIII. yüzyılda da bir Hıristiyan mezarlığına dönüştürülmüştür. Gülbaba Tekkesinin birçok zengin vakıfları vardı. Budin'in kaybedildiği yıllarda şehre gelen Giovanni Paolo Zenarolla, Gülbaba Tekkesi'nde altmış derviş bulunduğunu, gelen misafirlerin saygı ve ikram gördüğünü söyler. Bütün bu bilgiler İntizâmî'nin verdiği bilgileri doğrular mahiyettedir. Tarih boyunca Türkler kadar Macarların da ilgisini çeken Gülbaba Macarların edebî hayatında da izler bırakmış; hikâye, şiir, makale ve piyeslere konu olmuş, yaşayan folklor malzemesi olarak menkıbeleri defalarca yayımlanmıştır (Bk. Semavi Eyice, "Gülbaba Tekkesi ve Türbesi", *DİA*, 1996, c. 14, s. 228-230).

126 Evliya Çelebi eserinde bu camiye bir benzetme vesilesiyle anıyorsa da daha fazla bilgi vermiyor. Buna göre Gerz İlyas Baba Dağı'ndan bakınca Budin şehri bir kadırgaya, Mustafa Paşa minaresi de trinketa direğine benzermiş. (*Seyahatnâme*, c. 6, s. 138) Semavi Eyice'ye göre bu kubbeli cami, Mimar Sinan'ın eserlerinin adlarını veren *Tezkiretü'l-Ebniye*'de geçmesine nazaran Sinan'ın eseridir. (Semavi Eyice, "Gülbaba Tekkesi ve Türbesi", *DİA*, 1996, c. 14, s. 228-230). Eyice; caminin akıbeti hakkında da şunları söylüyor. "Kuşatma sırasında 1686'da çizilen ve üzerinde L. N. de Hallart ile M. Wening'in imzaları bulunan güzel bir gravürde (...) başka bir caminin sadece minaresinin şerefeden yukarısı görülmektedir. Bunun da Mimar Sinan'ın eseri olan Mustafa Paşa Camii'ne ait olduğunu sanıyoruz. Bu camiye ait bir Kur'an-ı Kerim Almanya'da Leipzig'de bulunmuştur. Cami 1749'da yıkılarak yerine bir kilise yapılmıştır" (Semavi Eyice, "Budin", *DİA*, 1992, c. 6, s. 350).

Mustafa Paşa'nın bu şehre cami dışında da birçok eser kazandırdığını göstermektedir.¹²⁷ Cami hakkındaki bilgilerden sonra şair İstanbulla Galata'yı andıran Budin'in iki yakası, topları, kuleleri ve zincirli köprüsü¹²⁸ ile ilgili çeşitli benzetmeler yapıyor.

iv. Paşa Budin Şehrengizi İstiyor

İntizâmî daha sonra Mustafa Paşa'yla tanışma faslına geçiyor. Paşa, şairleriyle tanınmaya başlayan şaire değer vermiş, yakınları arasına almış ve ondan Budinle ilgili bir şehrengiz yazmasını istemiş. O da bunu kısa sürede yazıp bitirmiş ve iltifata nail olmuştur:

Oldı fermân-ı Muştafâ Paşa
 Nazm idüp vaşfın eyleye inşâ
 Dine ya'nî Budun'a şehrengiz
 Hüb evşâf-ile bula ta'ziz
 Az zamân içre buldı çün itmâm
 Haylî luţf idüp eyledi in'âm (1105-07)

127 Eyice, Mustafa Paşa'nın Budin'deki diğer eserleri hakkında da kısa bilgiler veriyor. Buna göre; "Tuna kıyısında 1566-1578 yılları arasındaki beylerbeyliği sırasında Sokullu Mustafa Paşa tarafından bir bent ile birlikte yaptırılan baruthane ise Budin elden çıktıktan sonra "Kral değirmeni" adıyla geçen yüzyıl içlerine kadar kullanılmıştır. Eski gravürlerden, bunun dört köşesinde dört kulesi olan kare planlı hisar görünümünde bir yapı olduğu anlaşılır. (...) Evliya Çelebi sekiz ılıcdan bahseder. Bunlardan dört tanesi sonraları çok değişikliğe uğramakla beraber Türk mimari karakterindeki özlerini muhafaza etmektedir. Horozkapısı, Mustafa Paşa, Deb-bağhâne ve Velî Bey ılıcaları bugün mevcuttur. Horozkapısı ılıcasının Kirâly ılıcası adıyla anıldığı söylenmektedir. (...) Bazılarına göre bu ılıca Yahya Paşa oğlu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Fakat yaygın görüş Sokullu Mustafa Paşa'nın eseri olduğu yolundadır. (...) İlica 1686'dan sonra birkaç defa sahip değiştirmesinin ardından Kirâly ailesinin mülkiyetine geçmiş ve çeşitli ilâvelerle etrafı sarılmıştır. 1958-1960 yıllarındaki tamirde şimdiki görünümünü almıştır. Budin'in en önemli kaplıca yapısı ise Sokullu Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilen Yeşildirekli ılıcdır. Evliya Çelebi'nin oldukça etraflı şekilde tarif ettiği bu bina Rudas kaplıcası olarak adlandırılmaktadır. (...) Budin'de bugün işler durumdaki dördüncü eser Velî Bey ılıcası denilen tesis olup şimdi Czarar ılıcası olarak tanınır. Evvelce içinde olan kırmızı renkte bir taş levhaya işlenmiş uzun kitabesi, bunun Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa tarafından 977'de (1569-70) yaptırıldığını bildirir" (Eyice, "Budin", s. 351).

128 S. Müfit Bilge'nin eserinde de söz konusu köprüyle ilgili şu bilgiler mevcuttur: "Budin ile Peşte arasındaki ulaşım Budin valisi Sokullu Mustafa Paşa tarafından 1567 yılında yaptırılan, Tuna üzerinde birbirine zincirle bağlanmış 70 kayıkla kurulmuş, 700 adım uzunluğunda, yedi adım genişliğindeki Zincirli Köprü ile sağlanıyordu" (Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 129).

v. İntizâmî Sipahi Oluyor

Mustafa Paşa, “matla-ı nâme”de kendisinin övüldüğü bu şehrengizi çok beğenir ve mükâfat olarak İntizâmî’yi timarlı sipahi¹²⁹ zümresine kabul eder. Bu bilgilerden İntizâmî’nin mevcut iki eserinden -*Sûrnâme* ve *Tuhfetü’l-İhvân*- başka bir de *Budin Şehrengizi* yazdığı anlaşılmakta ise de yaptığımız kütüphane taramalarında bu esere ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak şair bir vesile ile bu eserin bir kıtasını eserinde iktibas etmektedir. Paşa bunun üzerine şaire; böyle şeyler yazdığı için şehir güzellerinin kendisine kin bağlayacağını söyleyerek takılmış. Bu nükte vesilesiyle bu kayıp eserin hiç olmazsa bir kıtası elimize geçmiş bulunmaktadır. Şair bu sıralarda bir hemşehri hasediyle sıkıntılı günler yaşamış. Neyse ki lakabı Kurd Eminzade ve adı Musa olan ve her nedense İntizâmî’yi sevmeyen bu hemşehri Foça’daki mahkeme meselesini Paşa’ya anlatmak üzere iken aniden ölmüş ve şair yeni bir sıkıntıdan kurtulmuş. Şair bu kısımda yaşlı bir tanıdık dilinden devlet kapısında kul olmanın âdâbı ve prensipleri hakkında bazı fikirleri dile getiriyor.

vi. Sıkıntılı Bir Foça Yolculuğu

Timar sahibi olma emeline erişen şair bir müddet Budin’de kaldıktan sonra memleketine geri dönmek ister. Mustafa Paşa’nın Budin valiliğinin 1566-78 yıllarına denk geldiğini yukarıda belirtmiştik. Acaba şair bu tarih aralığında hangi yıl Budin’de bulunmuştur? Aşağıda belirtileceği üzere onu 1569-70 yılları arasında Hersek valisi Kâsım Bey’in yanında göreceğiz. Diğer taraftan yukarıda Bodur Hüseyin Paşa bahsinde geçtiği üzere şair 1567 yılında Foça’da hapiste bulunmakta idi. Hem bu durum hem de *Tuhfetü’l-İhvân*’ın Budin tasvirinde Mustafa Paşa’nın Budin’deki birçok hayır eserinden bahsedilmiş olmasına ve bilhassa yukarıda belirtildiği üzere

129 Osmanlı askerî teşkilatında Kapıkulu süvarilerinin en seçkin grubunu sipahiler teşkil ediyordu. Sipahilerin Timarlı olarak anılan diğer sınıfı ise dirlik olarak kendilerine verilen araziden aldığı vergi karşılığında atı ve yardımcısıyla sefere katılmakla yükümlüydü. Yeniçerilere mukabil sipahiler için evlenme yasağı yoktu. Kapıkulu sipahileri barış zamanlarında başlarında bir ağayla birlikte Koyun vergisi ve benzeri vergileri tahsile giderlerdi. Avusturya elçisi Busbeq eserinde gösterişli Türk sipahilerini, elbise ve silahlarıyla birlikte hayranlıkla tasvir eder. Sayıları zamanla değişen sipahilerin sayıları XVI. yüzyılda 5-10 bin arasında idi. Budin’deki sipahi sayısı ise, 1580 yılında 126 olarak tespit edilmiştir (Bk. Erhan Afyoncu, “Sipahi”, *DİA*, 2009, c. 37, s. 256-258. Ayrıca Macaristan sipahileri için bk. Bilge, *Osmanlı’nın Macaristanı*, s. 144-45).

1567 yılında yaptırdığı bilinen Zincirli Köprü'den söz edilmesine nazaran şairin Budin'e gelişinin bu tarihten sonra ve muhtemelen 1568 civarında gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir. 1569 yılında Kâsım Paşa'nın yanında göreceğimiz İntizâmî araya bir de Foça ziyareti sıkıştırdığına göre onun Budin'de fazla kalmadığı anlaşılıyor.

Şiddetli bir kışa rastlayan Foça yolculuğu şair için çok sıkıntılı geçer. Önce Tuna kenarına geldiğinde koca nehrin cam içindeki cin gibi baştan-başta buz kaplı olduğunu ve karşıya geçmeye cesaret edemeyen insanların kenarda beklediğini görür. Oradakilerden birinin cesaretlendirmesiyle atını buz üstüne süren taze sipahi, incelmış buz üstünde kayar ve atının altında kalır. Güç hâl ile boğulmaktan kurtulan şair ıslak üstü başıyla donmaya başlamışken yardımsever bir sipahi tarafından kurtarılır. Bu tecrübeli sipahi şairin önce üstünü değiştirir sonra da yakınlardaki Birnivar/ Birnüvar¹³⁰ kalesine götürüp hamamı olan bir evde onu iyice ısıtır ve iyileştirir. İyi bir bakımdan sonra tekrar yola çıkan yazarı Hersek dağlarında yeni bir felâket beklemektedir. Yolcumuz buz tutmuş dağda uçurumdan düşer ve çığ altında kalır. Tam ölecekken İstanbul'a yıllık haracını götürmekte olan Dubrovnik¹³¹ elçisinin beraberindeki yüz kadar

130 Evliya Çelebi Krasıçe gölünden söz ederken onun Darda hisarıyla Birnivar kalesi arasında olduğunu belirtiyor. Birnivar kalesi hakkında bilgi vermeyen seyyahımız buradan 5 saat mesafede olan Birnivar palankası hakkında ise sunları söylüyor: "Menzil-i palanka-i Birnivar:Lisan-ı Boşnakçada (...) demektir. Bânisi Süleymân Handır. Hâk-i pâk-i Mihaç sancağıdır ve yüz elli akçe payesiyle kazadır. Kal'a dizdari ve cümle seksen aded neferatları ve elli kadar tahta örümlü hanedanları ve bir camii ve cebehanesi ve anbar-ı gılâli ve yigirmi aded şâhi toprakları ve garba nâzir bir ağaç kapusu ve handaki mamur bir haşeb palankadır. Ve taşra varoşu yüz aded tahtalı hanelerdir ve bir küçük hanı ve on aded dükkanı var. Ve bu kal'anın canib-i erba'ası Peçoy sahrasından gelme nehr-i (...) batağıdır. Ve bu azmak su üzre bir haşeb cisr-i metini var, anı cümle asâkir-i İslam ubür edüp (...)" (bk. *Seyahatnâme*, c. VI, s. 111).

131 Günümüzde Hırvatistan Cumhuriyetinin Dalmaçya sahillerinde tarihi bir liman şehri olan Dubrovnik 1365'ten 1806 yılına kadar kendi ismiyle Osmanlı Devleti'nin himayesinde varlığını sürdürmüş küçük bir cumhuriyet idaresinin merkezi idi. Bazı Osmanlı kaynaklarında adı Venedik ile ilişkili sanılarak Dobrovenedik biçiminde kaydedilen şehir coğrafi konumu sayesinde sadece Adriyatik ticaretinde değil Asya-Avrupa ticaretinde de önemli bir merkez konumundaydı. Cumhuriyetin himaye bedeli olarak Osmanlı devletine ödediği ve miktarı dönem dönem değişen haraç genelde her yıl İstanbul'a gönderilen elçiler aracılığı ile hazineye teslim ediliyordu. İntizâmî'nin hayatını kurtaran kürekçilerin de muhtemelen yıllık vergisini ödemek üzere İstanbul'a giden Dubrovnik elçisine refakat edenler olduğu anlaşılıyor. Osmanlı başşehirine karadan giden elçilere Hersek sancak beylerince görevlendirilen bir çavuş eşlik ediyordu. Karlofça Antlaşması ile (1699) Avusturya'nın Dalmaçya'yı ele geçirmesi Dubrovnik üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini zayıflattı. Nihayet Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızlar, 27 Mayıs 1806'da Dubrovnik'i zaptederek bu küçük devlete son verdiler (Bk. Şerafettin Turan, "Dubrovnik", *DİA*, 1994, c. 9, s. 542-544.). Sührab Mehmet Paşa'nın bazı işlerini takip etmek üzere bu şehre gelen Evliya Çelebi de eserinde "Evsâf-ı tahtgâh-ı kavm-i Latin ya'nî kal'a-i Dobro-Venedik-i bi-din" başlığı altında geniş bilgi vermektedir (Bk. *Seyahatnâme*, c. VI, s. 263-65).

kürekçi imdada yetişir ve onu kar altından çıkarır. Nihayet Foça'ya gelen ve bir daha sefere çıkmaya tevbe eden şair ana-babasını ziyaret eder, eski dostlarla güzel günler geçirir ve eski mesleğine geri döner. O ticarete dönüş sebebini şöyle açıklıyor:

Fikri bu kim sipāhī çün oldum
Mağşadumdı murādumı buldum
Māni' olmaz ticāretüme dağı
Mañşibumdur yine deminde ağı (1318-19)

vii. İntizâmî Yangına Uğruyor ve Yeniden Macaristan'a Gidiyor

Şair ticarete iyi kazanmaktadır. Ancak bir gece Foça çarşısı tutuşur ve onun dükkânı da içindeki akmişelerle (kumaşlarla) birlikte yanar. Şair uzun uzadıya ilginç benzetmelerle anlattığı bu yangın yüzünden yoksulluğa düşünce kimse onu arayıp sormaz olur, eski itibarı kalmaz. Bu durum şairi sarsar. Bu dünyada yok olmayacak şeyin ilim ve marifet olduğunu yeniden hatırlar. Onun şimdiki niyeti yeniden Engürüs'e dönmek ve eski tanıdıklarla buluşmaktır. Fakat yolda onu yeni bir felâket beklemektedir. Yol arkadaşlarıyla birlikte bir üzüm bağı kenarında dinlenirken içlerinden biri bağdan üzüm koparır. Durumu fark eden yaygaracı bağ sahibi köy halkını yardıma çağırır ve yolculara saldırır. Çıkan kavgada köylülerden biri şişlenir. Durum kadıya intikal eder ve suçlu hapse atılır.

viii. Adalet Ahvali

Ancak duruşmadan önce İntizâmî yol arkadaşını kurtarmak için kadıya rüşvet verir. Bu rüşvet vesilesiyle şair ironik bir dille kadının işi kitabına uydurma konusunda düştüğü hâlleri tasvir eder ve adalet sisteminin bozukluğunu gözler önüne serer:

Beş filori virüp cerîmesine
Vardı begden temessük almasına
Yunup arınup oldu eyü kişi
Ağça her bir kıpuda işler işi (1508-09)

Ne var ki kurtulan yolcu vefasız çıkar ve rehin verdiği parayı geri isteyerek şairi hayal kırıklığına uğratar. Yaptığı iyilikten pişman olan ve yoldaşlarından nefret eden İntizâmî yola yalnız devam eder ve Tuna'nın¹³² taşkın vaktinde Ösek iskelesine gelir.¹³³ Ösekle Kadıköy¹³⁴ arasında her gün bir gemi vardır. Açgözlü kaptan kapasiteden çok yolcu aldığı için gemi önce

132 **Tuna:** Avrupa'yı batıdan doğuya doğru aşarak Karadeniz'e dökülen nehir. Avrupa dillerinde farklı isimlerle anılan nehir Türkler tarafından Tuna adıyla anılmıştır. Avrupa'nın Volga'dan sonra en uzun nehri (2860 km.) olan Tuna Almanya'da doğar, Avusturya, Slovakya, Macaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan, Moldova Cumhuriyeti ve Ukrayna'dan çoğu defa bu ülkelerin sınır hattını oluşturacak biçimde geçer ve Romanya'da Karadeniz'e dökülür. XVI. asrın sonunda Budin'den Karadeniz'e kadar bütün Tuna havzası tamamen Osmanlı idaresi altına alındı ve Tuna nehri artık bir Osmanlı su yolu oldu. Osmanlı Tunası üzerinde yer alan Belgrad ve Budin çok önemli ticarî-askerî noktaldı. Avrupa'ya yapılan seferler sırasında asker, ağır silah ve toplar, erzak ve diğer harp levazımı gemilerle Tunadan sevk edilirdi. Bu yol kara yolundan çok daha emindi ve kısa zamanda katediliyordu. İkinci Viyana kuşatmasından sonra Tuna üzerindeki hâkimiyetleri tedricen azalan Osmanlılar, Bulgaristan'ın da elden çıkmasıyla Tunayla irtibatlarını bütünüyle kaybettiler (Bk. Mihai Maxim, "Tuna", *DIA*, 2012, c. 41, s. 372-374).

133 1526 yılında Mohaç Muharebesiyle Osmanlıların eline geçen Ösek şehri, savaştan önce bakımsız bir yerleşke iken Osmanlılar tarafından ihya ve imar edilerek tipik bir Balkan Osmanlı şehrine dönüştü. Boşnakların iskân edildiği Ösek'te 1546 yılında 233 Müslüman hânesine mukabil 41 Hıristiyan hânesi bulunuyordu. Şehrin gelişmesinin başlıca nedeni 1566'da Kanûni döneminde şehir yanından geçen Drava Nehri üzerine 8 km. uzunluğunda mavnalar üzerine kurulmuş büyük bir tahta köprüünün yapılması ve bu köprüünün Balkanları, Tuna'nın kuzeyine bağlayan yolun ana bağlantısı olmasıydı. Bu tarihten sonra Avusturya, Macaristan ve Orta Avrupa ile yapılan ticaret ve buralara yapılan büyük askerî seferler, söz konusu Ösek Köprüsü üzerinden olmuştur. XVII. yüzyılda Ösek Budin Eyaletine bağlı sancak merkezi hâlinde idi. Şehir ve stratejik köprüsü Osmanlıların II. Viyana Bozgunu'ndan sonra çok daha önem kazandı. Osmanlılar 1687'de Ösek şehrini kaybettiler. Günümüzde şehir Hırvatistan'a bağlıdır. (Daha geniş bilgi için bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 201-02) Evliya Çelebi de eserinde "Evsâf-ı dâr-ı küffâr-ı seğ ya'ni palanka-i azîm kal'a-i Ösek" başlığı altında, kalenin fethinden başlayarak; konumu, iç içe 3 kalesi, bu kalelerde yer alan belli başlı yapılar, askerî durum ve diğer bazı hususlarda genişçe bilgi veriyor. (Bk. *Seyahatnâme*, c. VI, s. 105-110). Bu bilgilere göre 3 tarafını Drava nehrinin çevrelediği bu önemli kale Tuna nehrine bir top atımı mesafede imiş. Tamamı ahşap 400 kadar evi, en önemlileri Sultan Süleyman ve Kâsım Paşa Camii üzere cuma kılınan 6 camisi, 40 mahalle mescidi, 4 medresesi, 4 tekkesi, 5 sıbyan mektebi, 12 sebili, 1 hamamı, 6 hanı, 1 kervansaray ve Hint'ten Çin'e kadar her yerin malını satan 200 tane de kumaşçı dükkânı mevcuttmuş. Çelebi'nin söylediğine göre Ösek'in yanında pek düzenli bin ahşap dükkândan meydana gelen bir panayır yeri vardı. Kıraz mevsiminde buraya Belh, Buhara, Hind, Sind, Arap, Rus hemen her milletten 100 bin tüccar toplanıp sayısız mal yığar ve 40 gün süren bu pazar insan deryasından geçilmezdi. Yazarımız Osmanlı ülkesinde bu pazarın bir benzerini görmediğini vurguluyor. Evliya Çelebi'nin hakkında bilgi verdiği ilginç yapılardan birisi de Kanûni zamanında bataklık araziden askerini geçmesini temin için kalın kalaslar üzerinde inşa ettirdiği -yukarıda bahsi geçen- uzun ahşap köprüdür. Çelebi, yan yana iki arabanın geçebileceği genişlikteki bu köprüünün üzerinden iki saatte geçmiş. Kale halkının özellikleriyle ilgili olarak da eserdeki şu cümleleri paylaşalım:
"Ahâlî-i Ösek cümle serhadli kalpağı ve günâgün gümüş düğmeli çuka dolamalar geyüp kimi tüccâr, kimi züvvâr ehl-i ırz âdemlerdir. Cümle Boşnakça ve Macarca kelimât ederler. Âb u hevâsî latif olduğundan câ-be-câ ten-dürüst mahbûbları olur ve ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü muammer olurlar(...) Cümle ahâlileri garîb-dost müsâfir katlanır sâhib-i kerem gâzi ademleri var." (*Seyahatnâme*, c. VI, s. 109).

134 Metinden Ösek karşısındaki bir iskele olduğu anlaşılan bu yer hakkında Evliya Çelebi ve emsali kaynaklarda bir kayıt bulamadık.

batma tehlikesi geçirir ardından da sığ bir yerde karaya oturur. Nihayet insan gücüyle gemi yürütülüp bin zahmetle karşıya geçince şair bir daha dizini aşan suya girmemeye ahd eder. Nehirden sonraki dert üzerlerine bulut gibi çöken sivrisinek belâsıdır. Bunca belâdan sonra şair nihayet yine Budin'e gelir. Şair yolculuğuyla ilgili bunca tafsilata rağmen evvelce ayrıldığı Budin'e niçin yeniden döndüğü sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

d. Kıbrıs Ahvali-İntizâmî ve Kâsım Bey

i. Kıbrıs Ahvali

İntizâmî “Medh-i Sulţân Selim Hân ve Kıbrıs aĥvâlinüñ beyânında-dur” başlığı altında yeni ve uzun bir bahse giriş yapıyor ve Kıbrıs'ın fethine tekaddüm eden günlerdeki bazı olayları hulâsa ediyor. Bu bahisle birlikte eserde, daha ziyade hatıra niteliğindeki önceki kısımlara nazaran tarihî olaylar ve şahsiyetlerde bir artış söz konusudur.

İntizâmî'nin aşağıda verdiği bilgilere bir zemin olması açısından burada öncelikle Kıbrıs ve Kıbrıs'ın fethi ile ilgili özet bilgi vermek istiyoruz.

Miladî 648-49 yıllarında ilk defa Müslümanların eline geçen Kıbrıs adası birkaç kere el değiştirdikten sonra 1489 yılında Venedik idaresine girdi. Önceleri Memlûklere vergi veren ada Yavuz'dan itibaren Osmanlılara vergi vermeye başladı. Zigetvar seferinden sonra Avusturya ve İran ile kısmi bir sulh dönemi yaşayan Osmanlı devleti bu boşluğu Akdeniz'de ticaret gemilerine rahat vermeyen -nitekim II. Selim şehzade iken Mısır'dan gönderilen hediye atları taşıyan gemi de böyle bir müsadereye uğramıştı ve Anadolu sahillerine yakınlığı bakımından da bir tehdit unsuru olan Kıbrıs'ı ele geçirmek için bir fırsat olarak gördü. Ebüssuûd'un eski İslâm toprağı olan Kıbrıs üzerinde Müslümanların hakkının baki olduğu şeklindeki bir fetvasıyla sefer açıldı. Sokullu'nun muhalefetine karşılık Lala Mustafa Paşa ve donanma komutanı Piyale Paşa sefere taraftar idiler.¹³⁵

Devlet sefer niyetini gizli tutmakla birlikte durumu sezen Venedik, papa aracılığıyla ittifak arayışlarına girmiş fakat Avusturya, Fransa ve İran'dan umduğu desteği alamamıştı. İttifaka sadece İspanya kralı Filip, Papalık, Malta

135 Besim Darkot, “Kıbrıs”, *İslam Ansikloedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, c. VI, s. 672-76.

şövalyeleri ve Venedik dâhil oldu. O sıralarda her iki tarafın da haber kaynağı olan Dubrovnik hükümeti tarafından bildirilen bu ittifak haberi üzerine Osmanlı, Bosna eyaletinin Hersek ve Kilis taraflarındaki sancaklara tahkimat yapılması emrini verdi. Müttefik donanması Girit'in Suda limanında buluşarak 1570 yılının Eylül ayında Meyis adası önüne geldiler. Ancak burada bir fırtınaya tutularak daha ileri gidemedikleri gibi o sırada Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşe'nin de zabtı haberini alınca harbi bir sonraki yıla bıraktılar. Bu arada Venedik donanması Bosna'nın Kilis sancağında İşkodra, Epir, Delvine ve Yanya taraflarına tacizde bulunmuş ve Osmanlı devleti bunların üzerine kuvvet sevk etmişti. Bu sıralarda yeni papa Beşinci Pi idi. Müttefik donanmasına İspanya kralı II. Filip'in kardeşi 23 yaşındaki Don Juan kumanda ediyordu. 7 Ekim 1571 yılında gerçekleşen İnebahtı savaşında Don Juan Osmanlı kaptan-ı deryâsı Müezzinzade Ali Paşa'nın tedbirsiz davranışlarından da istifade ederek büyük bir zafer kazandı ve Osmanlı donanmasının büyük kısmı battı. Sadece sağ cenah kumandanı olan Uluç Ali Paşa kendi tarafındaki düşmanı perişan ettikten sonra gemilerini de kurtarma imkânı bulabildi. Bu zafer Avrupa'da büyük yankı uyandırmış ve papanın amirali Mark Antonya Kolona bir zafer alayı ile Roma'ya girmişti.¹³⁶

ii. İntizâmî'nin Eserinde Kıbrıs Savaşı

Bu bilgilerden sonra şimdi de İntizâmî'nin eserindeki anlatıya geçebiliriz. *Tuhfetü'l-İhvân*'da yukarıda özetlenen hadiselerin sadece ilk kısmı yer alıyor ve İnebahtı kısmına hiç temas edilmiyor. Eserinde Kıbrıs ahvaline geçmeden önce Sultan II. Selimi çeşitli yönleriyle öven şair sonra sözü Kıbrıs meselesine getiriyor. Yukarıda Sokullu'nun bu sefere karşı olduğunu belirtmiştik. Buna karşılık İntizâmî anlatısında -çeşitli vasıflarıyla övdüğü- Sokullu'yu, Kıbrıs'ın fethi için şartların uygun olduğu hususunda sultanı ikna eden kişi olarak takdim ediyor:

Qıbrıs aḥvâlin eyledi i'lâm
 Didi ğayretdür ey şeh-i İslâm
 Şimdi lâyıkdur idevüz iḳdâm
 Ola Qıbrıs memâlik-i İslâm

136 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 9-15.

İdelüm luṭf-ile ṭaleb anı
 ‘Unf-ile girü istenür şānī
 Pâdişāh-ı cihān görüp ma’ḳül
 İşbu tedbîr didi key maḳbûl (1646-50)

iii. İntizâmî Kâsım Bey’in Hizmetinde

Bu tavsiyeye uyan sultanın aldığı savaş kararı üzerine Engürüs uçlarını koyan gaziler kâh “dirlik muradı”yla kâh “şehadet ümidi”yle bir araya toplanmaya başlamış. Şair de bir iç konuşması yapmış ve gaza niyetiyle Hersek beyi olan Mehmed Paşazâde Mîr Kâsım’ın emrinde savaşa katılmaya karar vermiştir.

iv. Babanın Vefatı

Şair bu niyette iken, Ramazan’dan bir gün evvel ayı gözlemeye çıktığı bir sırada bir tanıdığı ona babasının vefat haberini getirir. Bunun üzerine kendisi gibi tüccar olan babasının cenazesi için birkaç günlüğüne memleketine gidip gelir. Memleket dönüşünde şair Kâsım Bey’in kâtibi olarak göreve başlar.

Kâsım Bey’le tanışma ve onun hizmetine girme konusunda şair ayrıntıya girmiyor ve bir tarih de vermiyor. Ancak aşağıda belirtileceği üzere Kâsım Bey Hersek valiliğine 1569 yılında atandığına ve -fethi 11 ay geciken Magosa sayılmazsa- Kıbrıs fethi de 1570 Eylülünde gerçekleştiğine göre şairin onunla tanışması da babasının vefatı da bu iki tarih aralığı arasında olmalıdır. Buna göre yukarıda belirtildiği üzere ticaret yapmak üzere Budin’den memleketine dönen İntizâmî’nin Foça’da ve bilâhare gittiği Budin’de çok kalmadığı ve bu aralığın da 1568-69 yıllarına denk geldiğini söyleyebiliriz.

v. Savaş Sahneleri

Tuhfetü’l-İhvân’ın bu kısmında yer yer savaşın safhaları hakkında bilgiler verilmekte ve Kâsım Bey’in kahramanlıkları anlatılmaktadır. Bu sahnelerden biri düşmanın sefer hazırlığına dairdir. Bir gün Firenk şahı beyleriyle birlikte ziyafette iken kadehteki şarabın köpürmesini -deniz

üstündeki memleketinin de köpük gibi dağılacağı şeklinde- uğursuzluğa yorar. Savaştaki müşkül vaziyetten yakınlıkla Sultan Selim'le ve bilhassa kendilerine karada ve denizde büyük zarar veren Hersek Beyi Mir Kasım'la nasıl baş edebileceğini danışır. Sofradakilerden biri Papa tarafından görevlendirilen ve kahramanlığıyla bilinen Rodos¹³⁷ beyi ve kralın da beylerbeyi olan Malataste'dir.¹³⁸ Malateste büyük iddialarla kahramanlık izhar eder:

Dār-ı İslâm'a velvele bırağam
 Edrine şehrine aķını şalam
 Kimin oda urup kimini yıķam
 Yaķa yıķa Sitanbül'ına çıķam
 Bulduğum erkeğine tiğ urayın
 Höd dişisin esir idüp süreyin (1711-14)

Şair orada oturan diğeri beyleri de bu iddialara ortak ediyor ve onlara şu sözleri söyletiyor:

Ķamumuz baş yoluñda kesdürevüz
 Türk ķanda ķaçarsa bulduravuz
 Yazaruz her bir âdem on Türk'e
 Şâyed işide gelmeye ürke
 Ulu Türk işide bu da'vîyi ger
 Ser-fürü itse kim 'inâd eyler (1718-20)

Kral bu sözlerle kendinden geçmiş ve Firenk âdetine göre en büyük ihsan olmak üzere her birine birer kadeh ikram etmiş. Böylece gemilere

137 **Rodos:** Ege denizinin güneydoğusunda Yunanistan'ın dördüncü büyük adası. Müslüman Arapların birkaç kere ele geçirip tekrar kaybettikleri Rodos, zamanla Rodos şövalyelerinin idaresinde Akdeniz ticaret yolunu tehdit eden bir merkez özelliği kazandı. Önceki birkaç teşebbüsün ardından Kanûnî tarafından 1522 yılında fethedilen Rodos bu tarihten 1912 yılına kadar Osmanlı Devleti idaresi altında kaldı. Fetihten sonraki iskânlarla 1000/1592 yılında adanın Müslüman nüfusu 5600, Hıristiyanlar da dâhil toplam nüfusu ise 27.000 idi. 1670 yılında Girit savaşlarından hemen sonra Rodos adasını ziyaret eden Evliya Çelebi burada otuz altı cami ve mescid (altı cami, otuz mescid) olduğunu yazar. Günümüzde Rodos adasının Müslüman nüfusu 800 kişi civarındadır (Bk. Machiel Kiel, "Rodos", *DİA*, 2008, c. 35, s. 155-158).

138 İntizâmî'nin Rodos beyi olarak zikrettiği Malateste'ya tarihî kaynaklarda tesadüf edemedik.

binen düşman askerleri Hersek serhaddindeki Resne'ye¹³⁹ çıkmışlar. Yurukarıda 1570 yılında Kıbrıs'a yardıma gelen Haçlı donanmasının Hersek sahillerine çıkarma yaptığını nakletmiştik. Dolayısıyla şairin bahsettiği bu Resne çıkarması da aynı zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır. Durumu öğrenip imdada yetişen Kâsım Bey Resne dağlarının askerle, denizin de gemilerle dolu olduğunu görür. Şair çok zaman olduğu gibi savaşı ve savaş toplarını tasvir ederken sık sık teşhis sanatına baş vurur.

vi. İntizâmî İkinci Ağa Oluyor

Kaleminden sonra kılıcıyla da kendini isbat etmek isteyen şair de bu savaşa katılmış ve hayli yararlılık göstermiş:

Seyl idüp şanı cân sebîl itdi
Dürüşüp cür'et-i cezîl itdi (1796)

Kanlı bir savaştan sonra düşman bozulup kaçır. Kibirli Malatiste ise çelimsiz bir asker tarafından esir alınır. Savaş zaferle bitince herkese ganimet dağıtılırken Kâsım Bey sultanın da oluruyla şaire yüz askerın başı demek olan ikinci ağalık rütbesini verir. Bu görevin azeb sınıfına ait olduğu aşağıdaki ifadelerden anlaşılıyor.¹⁴⁰

Pes haşîr İntizâmî'ye de o dem
Mîr-i mezbûr itdi luş u kerem

139 **Resne:** Makedonya'nın güneybatısında, Ohri Gölü'nün biraz doğusunda bulunur. Resne, 14. yüzyılda (1385) civarıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına girmiş ve 20. yüzyıl başlarına (1912-1913) kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre o sıralarda kiremitli ve bahçeli 180 ev ve iki mahalleden oluşan Resne nüfusunun yarısı Hıristiyan, diğer yarısı Müslümanlardan meydana gelmekte idi. Kasabada 2 cami, 1 medrese, bir tekke, 1 hamam, 20 dükkân bulunuyordu (Bk. *Seyahatnâme*, c. VIII, s. 331).

140 **Azeb:** Osmanlı askerî teşkilâtında kara ve deniz hafif piyadeleri için kullanılan bir tabir. Osmanlılar'da yeniçeri teşkilâtından önce kurulmuş olan ve hafif okçu olarak orduya katılan azebler savaşlarda öncü kuvvet mahiyetinde idiler. Kara ve deniz azebleri olmak üzere ikiye ayrılan azeblerin karacı sınıfı XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında kullanılmaya başlanmış maaşlı bir sınıf hâline gelmişti. Eyaletlerdeki azebler beylerbeyinin maiyetinde sefere katılırlardı. Kara azebleri, kale muhafazlığından başka zaman zaman köprücülük ve lağımçılık hizmetlerinde de kullanılmışlardır (Bk. İdris Bostan, "Azab", *DİA*, 1991, c. 4, s. 312-313). Ağa unvanı Osmanlı devlet ve bilhassa askerî teşkilâtında en çok kullanılan unvanlardan biri idi. Askerî teşkilâtta bütün âmirler ağa diye anılırdı.

‘Arz-ı hâl itdi nezd-i şâh-ı cihân
 Eyledi bir aġaluġı ihsân
 Sedd-i İslâm ‘azeblerinüñ aña
 Şânî aġalığını itdi ‘aṭâ
 Yüz nefer ġâzîye emîr oldı
 Tîġ u hâmeyle ḡadrini buldı (1816-20)

Eserin bütününde daima eleştirel bir dil kullanan şair bu kısımda da ganimet dağıtımı münasebetiyle hakkın yerini bulmadığından, savaşta gayret yerine mensubiyetin esas alındığından yakınıyor. S. Müfid Bilge, daha çok iç kale hizmetleri, köprü ve laġım gibi hizmetleri ifa eden azeb sınıfı aġalarının günlük maaşlarının 20 ile 45 akçe arasında olduğunu belirtiyor.¹⁴¹ Şairin şikâyeti belki de bu sınırlar arasında umduğunu bulamaması ile ilgili olabilir.

vii. Kâsım Bey’in Vefatı

Bu zafer bir telhisle kendisine bildirilince padişah (II. Selim), Kâsım Bey’e hilat ve altın kılıç ihsan ederek kendisini Halep Beylerbeyliğine atamış. Ancak Kâsım Bey yanına Malatiste’yi de alarak İstanbul’a geldiğinde çiçek hastalığına yakalanıp tulum gibi şişmiş ve burada vefat etmiştir. Şair bu vesileyle yine ilginç benzetmelerle bir cenaze ve yas merasimini tasvir ediyor. Bu sırada padişahla beraber Edirne’de olan Sadrazam Mehmed Paşa kendi yerine geçeceğini ümit ettiği oğlunun ağır hastalığını haber veren bir mektup alınca aceleyle İstanbul’a gelmiş ama oğlunun vefatına yetişememiş. Şair bu vesileyle sadrazamı çeşitli yönleriyle övüyor ve bir benzerinin daha gelmediğini vurguluyor. İntizâmî bu vefat için “saf saf” redifli bir mersiye söylüyor ve cenazeyi tasvir ediyor. Şiirin sonunda da şu vefat tarihini düşürüyor.

Fevtinüñ hâtif didi târihîni
 Eylesün Allâh rahmet cânına (1930)

141 Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 141.

Metin kenarına sonradan eklenmiş olan ve yanına da 980 yazılan bu beytin sıhhatiyle ilgili değerlendirmemizi bu kısmın sonundaki ilgili bahse bırakıyoruz. Aşağıdaki ilk beyitten cenaze namazının Eyüp Sultan türbesi önünde kılındığını, ikincisinden de mezarın Eyüp Sultan'a komşu olduğunu öğreniyoruz.

Türbe önünde namâzına cemâ'at mi  turur
 ol  avuşmuşdur otağına yâ leşker şaf şaf (1926)

...

Mağfiretle mezârın it merğüb
Cârıdur  azret-i Ebâ-Eyyüb (1905)

Buraya kadar özetlediğimiz bilgiler, Kâsım Paşa hakkındaki bazı karanlık noktaları aydınlatır mahiyettedir. Bu bakımdan aşağıda önce Kâsım Paşa hakkında mevcut bilgileri özetleyecek, sonra da İntizâmî'nin bilgileriyle mukayese edeceğiz.

viii. Kâsım Paşa Kimdir?

Kaynakların verdiği kısıtlı bilgilere göre Kâsım Bey, Sokullu Mehmed Paşa'nın cariyeye kökenli birinci eşinden olan iki erkek çocuğundan -diğeri Hasan Paşa'dır- birisidir. Sokullu genç yaşta vefat eden oğlu Kâsım Paşa için Edirne yolu üzerindeki Havsa'da menzil-külliye tarzında bir vakıf yaptırmıştır. Kâsım Paşa hakkında en geniş bilgiler bu külliye hakkında uzun bir araştırma yazısı yazmış olan Murat Yıldız'a aittir.¹⁴² Yazarın bildirdiğine göre kaynaklarda; "Şehid Mehmed Paşazade Kâsım Paşa Vakfı" adıyla geçen ve Mimar Sinan eseri olan bu vakıf muhtemelen 1576 veya ona yakın bir tarihte kurulmuş olup cami, medrese, mektep, hazire, dua kubbesi, suyolları, köprü, tekye, çeşme, imaret ile onlara gelir sağlayan değirmen, hanlar, hamamlar, dükkânlar, arazilerden oluşan bu vakıftan günümüze sadece cami, dua kubbesi ve hazire kısımları ulaşabilmiştir. Ancak bu kapsamlı yazınının bizi ilgilendiren tarafı -burada özetleyerek vereceğimiz- Kâsım Bey/Paşa hakkında verdiği mâlûmattır.

142 Murat Yıldız, "Havsa'daki Şehit Mehmed Paşazade Kâsım Paşa Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, Haziran 2014, s. 97-114.

Yazar dönem tarihlerinin Kâsım Bey'le ilgili verdiği bilgilerin son derece sınırlı olmasını, hatta bir nevi suskunluğunu şaşkırtıcı ve dikkat çekici buluyor ve bununla ilgili aşağıda vereceğimiz, bazı tahmin ve yorumlar yapıyor. Diğer taraftan bazı yeni araştırmacıların Kâsım Bey'i 1543-1551 arasında Mohaç ve Tımişvar Beylerbeyi olarak göstermesi onun bu tarihlerde söz konusu görevleri yapmış olan ve 971/1563-64'te Tımişvar Beylerbeyi iken vefat eden diğer bir Kâsım Paşa ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır.

Makaledeki bilgilere göre Kâsım Bey ile ilgili ilk kayıt Selanikî Mustafa Efendi'nin Sigetvar Seferi bahsinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre sefer esnasında 1566 yılının Temmuz ayının sonunda (974 Muharreminin başında) ordu Peçuy sahrasında konaklayınca, vezirlerin alaylarını denetleyen Padişah, Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın alayının yanından geçerken Kâsım Bey, kardeşi Hasan Bey ve diğer güzel sesli altı kişi ile birlikte alay bayrağı altında yüksek sesle Fetih sûresini okumuştur. Ancak kaynağımız onun bu sefere hangi görev veya sıfatla katıldığı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Murat Yıldız'a göre, Kâsım Bey'le ilgili en işe yarar bilgiler Dubrovnik kaynaklarından faydalanan Radovan Samarcic'in çalışmasında mevcuttur.¹⁴³ Samarcic'e göre bu genç sancakbeyi babası tarafından 1569 yılının sonlarına doğru bu sorunlu bölgede kısa sürede tecrübe kazanması amacıyla gönderilmiş, o da 2 yıl süren bu görevinde babasını yanıltmamış; Venediklilere karşı Dubrovnik'i korumak, Venediklilerin burayı kullanarak Türk topraklarına çıkarma yapmasını engellemek, Hersek'te güveni sağlamak gibi hususlarda muvaffak olmuştur. Samarcic, Dubrovniklilerin ona daha önce hiçbir sancak beyine vermedikleri kadar para ve kıymetli armağanlar verdiğini ve Foça'da inşa ettirdiği sarayın inşa ve tezyinatında önemli katkılar sağladığını, kendisini bir padişah veya sadrazam gibi ağırladığını ifade etmektedir.¹⁴⁴ Murat Yıldız, Kâsım Bey'in bu faaliyetlerini doğrulayan bazı mühimme kayıtlarından da örnekler veriyor. Buna göre 24 Nisan 1570 tarihinde kendisine gönderilen bir hükümlle Bergoriçe kalesinin yeni kuvvetlerle takviye edilmesi ve o civardaki kıyıların muhafazası için talep ettiği yeni kuvvetlerin gönderilmesi teklifi kabul edilmiş. Yine Nova ve

143 Radovan Samarcic, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam: Sokullu Mehmed Paşa* (çev. M.Gaspıralı), Sabah Kitapları, İstanbul 1995.

144 Samarcic, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam*, s. 262-65.

Udovina kaleleri ile diğer kale ve yerleşim yerlerine saldırılma ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alınması ve etraf beylerinin de kendisine yardımcı olması istenmiş. Bunlar yanında sınırdaki bütün kalelerin mühimmatinin temini, casusluk faaliyetleri ile mücadele ve düşmanla ilgili istihbarî faaliyetlerde bulunma gibi işler yapmış. Yazar, onun ne zamana kadar bu görevde kaldığını tespit edemediğini, ancak 7 Şaban 979/25 Aralık 1571 tarihli bir hükme göre Hersek sancak beyinin Sinan Bey olması dolayısıyla Kâsım Bey'in bu tarihte artık Hersek sancak beyliği görevinde olmadığını anlaşıldığını belirtiyor. Samarčić de İnebahtı Savaşı hengâmesinde genç sancak beyinin akibetinin ne olduğunun bilinmediğini, onun 1571 yılının sonlarına doğru ya vebadan ya da Sokullu ailesinde sıkça rastlanan veremden ölmüş olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁴⁵ Öte yandan yazar, bir Venedik diplomatının verdiği bilgiye dayanan Neciboğlu'ndan,¹⁴⁶ Kâsım Paşa'nın son görevi esnasında henüz 20'li yaşlarda olduğu bilgisini aktarıyor ve dolayısıyla pek genç yaşta öldüğü sonucunu çıkarıyor. Samarčić'in tahminler yürüttüğü Kâsım Bey'in ölümü meselesindeki en geniş -fakat aşağıda açıklanacağı üzere muhtemelen hayalî- mâlûmat Evliya Çelebi'de bulunmaktadır. *Seyahatnâmesi*'nin üçüncü cildinde "Sebeb-i katl-i Kâsım ibni Sokullu Mehemmed Paşa" başlığı altında anlatılan olaya göre; Kâsım Paşa Budin valisi iken halka çok zulmetmiş. Halkın şikâyetlerine de babasına güvenip kulak asmamış. Nihayet iş II. Selim'e intikal edince sultan öfkelenip bir an evvel bu işi halletmesini sadrazamına emretmiş. Çaresiz kalan Sokullu, oğlunun idam fermanını yazdırıp Budin'e göndermiş ve 10 gün sonra gelen oğlunun kesik başını padişahın önüne koymuş. Ancak sultan idamdan sonra duyduğu pişmanlıkla, uygulanagelen yöntemin aksine Kâsım Paşa'nın mallarına el koymayıp, hepsini Sokullu'ya iade etmiş ve o da bu parayı bahsi geçen vakfa harcamış.¹⁴⁷

İpuçlarından hareketle bu idamın 1572-1574 yılları arası bir tarihte gerçekleştiği tahmininde bulunan yazar, Mühimme defterlerinde geçen "mukaddemâ Haleb beglerbegisi iken fevt olan Kâsım Beg" yahut "bun-

145 Samarčić, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam*, s. 265.

146 Gülru Neciboğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 596.

147 Hikâyenin tafsilatı için bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. III, s. 269-270.

dan akdem Halep beglerbegisi iken vefat eyleyen Kâsım” şeklindeki ifadeleri de ihtiyatla karşılıyor ve bunları tarihî realiteye pek uygun bulmuyor.

Bütün bu zengin mâlûmattan sonra yazısının tezini Evliya Çelebi'nin rivayetine dayandıran yazar Kâsım Bey'in zulmü dolayısıyla öldürüldüğü, ancak sultanın bilâhare hükümden pişman olduğu sonucunu çıkarıyor ve dönem tarihçilerinin suskunluğunu da söz konusu pişmanlığa bağlıyor. Bu bilgi ve tahminlerle yukarıda verdiğimiz, İntizâmî'nin bilgileri yan yana getirilince müphem bazı noktalar aydınlandığı gibi Evliya Çelebi rivayetinin doğru olmadığı da anlaşılmaktadır. Olayın birinci dereceden tanığı olan İntizâmî'nin ifadeleri Halep Beylerbeyiliğine atanan Kâsım Bey'in henüz İstanbul'da iken çiçek hastalığından vefat ettiğini ve Eyüp'te defnedildiğini kanıtlamakta ve Halep Beylerbeyiliği konusundaki karışıklığı da aydınlatmaktadır.

Kâsım Bey hakkındaki müphem bir nokta da ismiyle ilgilidir. Sokullu hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan M. Tayyip Gökbilgin¹⁴⁸ ve Erhan Afyoncu¹⁴⁹ onun 3 oğlu olarak; Kurd Bey, Hasan Paşa ve İbrahim Hanzade adlarını anıyor ancak başka çocuklarından ve Kâsım Bey'den hiç söz etmiyorlar. Murat Yıldız ise yukarıda özetlediğimiz makalesinde “Kurd Kâsım Bey” demek suretiyle Kâsım Bey'le Kurd Bey'i aynı kimlikte birleştiriyor. Ancak Sokullu Türbesi hakkında kapsamlı bir çalışma yapan H. Fahrünnisa Ensari (Kara) Sokullu türbesinde medfun Sokullu ve çocuklarını, birtakım yan bilgilerle birlikte, şöyle sıralıyor:

“Türbede gömülü olduğu bilinen isimler şunlardır: 1. Sokullu Mehmed Paşa 2. Sokullu-zade Hasan Paşa (H.1013/1604'de Tokat'ta şehid edilmiştir.) 3. Sokullu-zade İbrahim Paşa (ö. H.1013/1621. İbrahim Han-zade ailesinin ceddidir.) 4. Sokullu-zade Kurd Bey (ö. H.974/1566) 5. Sokullu-zade Mahmud Bey (ö. H.933/1585, Eylül ortalarında, Ramazan'ın sonlarında, elli günlük iken vefat etmiştir.) 6. Sokullu-zade Mustafa Bey 7. Sokullu-zade Safiyye Hanım Sultan (Cafer Paşa'nın eşi. d. 970/1562) 8. Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Sultan-zade pir Mehmed Bey (ö. H.977/1569) olup, üç yaşında vefat etmiştir (...) 9. Sokullu Meh-

148 M. Tayyip Gökbilgin, “Mehmed Paşa Sokullu”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. VII, s. 595-605.

149 Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, *DİA*, s. 355.

med Paşa'nın oğlu Sultan-zade Ahmed Bey (vefatında dört yaşında idi. (..) 13. Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Kâsım Paşa (Lüleburgaz'da siyaseten şehit edilmiş, kesik başı babasının türbesine gömülmüştür. Baş taşı dolama sikkeli olup, ince şahidesinde kelime-i tevhid yazılıdır. Ayak taşındaki 979/1571 tarihli kitabesi şahidenin dış yüzüne yazılarak türbe dışından okunması sağlanmıştı. Sokullu Mehmed Paşa Hafsa'daki camii oğlu Kâsım Paşa'nın ruhu için yaptırmıştır.)"¹⁵⁰

Sokullu'nun bir kısmı çocuk yaşta vefat etmiş biri kız 9 evladının sıralandığı bu listede bizim için önemli olan, Kurd Bey'le Kâsım Paşa'nın iki ayrı şahsiyet olarak yer almalarıdır. 13. sırada yer alan Kâsım Paşa'nın vefat tarihi 979/1571 olarak gösterilmiştir. Kâsım Paşa'nın Lüleburgaz'da idam edilerek kesik başının buraya getirildiğini söyleyen yazar bu bilgiyi nereden aldığını belirtmiyor. Belirtilmeyen kaynağın Evliya Çelebi olduğunu düşünmemize de aradaki bilgi farkı mani olmaktadır.¹⁵¹

Bizzat gözden geçirdiğimiz Sokullu Türbesinde mevcut Kâsım Paşa'ya ait kabir kitabesinde Nihâlî'ye¹⁵² ait şu metin yer alıyor:

Gitdi Kâsım Paşa ferzend-i Mehemmed Paşa
Menzili cennet ola rahmet ide Bârî Hudâ

Kabrini ravza-i Rıdvân gibi pür-nûr ide Hak
Fevtine didi Nihâlî iki târih-i du'â¹⁵³

Diyelim rûhı için fâtiha dâyim el açup (sene 979)
'Ale'l-a'lâyı (?) makâm eyleye Kâsım Paşa (sene 979)

150 H. Fahrünnisa Ensari (Kara), "Eyüpte Yatan Büyük Devlet Adamı Sokullu Mehmet Paşa", *Eyüp Sempozumu* (?), c. X, 201-37, 224.

151 Bu bilgilerin kaynağı için kendisine başvurduğumuz Dr. Fahrünnisa Kara, kaynağını hatırlayamamıştır.

152 Dönem tezkirelerinde bu mahlası taşıyan 4 Nihâlî'den ilki muhtelif müderrislik ve kadılıklarda bulunduğundan sonra 949/1542 yılında vefat eden Bursalı Cafer Çelebi'dir ki tarihten bu şiirin sahibi olamayacağı açıktır. Tezkirelerde adı geçen Nihâlî mahlaslı şairlerden iki tanesi de daha geç tarihlerde yaşadıkları için bu manzumenin sahibi olamazlar. Şiir sahibi olması muhtemel sonuncu Nihâlî'nin ise asıl adı Mehmed idi. "Vekil Sinân" namıyla maruf bir kadının oğlu olup bazı medreselerde müderrislikler yaptıktan sonra 1027/1618 yılında İstanbul'da vefat eden bu zât güzelliği ile nam salmıştı. (Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s. 340).

153 "târih-i du'â" metinde "târih ü" şeklinde geçmektedir.

Manzumedeki 979 tarihi İntizâmî'nin -yukarıda verdiğimiz- vefata düşürdüğü, "Eylesün Allâh rahmet cânına" tarih mısraıyla çelişmektedir. İntizâmî'de beytin kenarına 980 tarihi yazılmakla birlikte mısraın çözümlü bize, yanlışlığı şüphesiz olan, 914 rakamını veriyor. Bu durumda herhalde bu üç tarih arasında şahidede yer alan 979/1571-72 tarihine itibar etmek daha sağlıklı görünüyor. Bu tarih Samarcî'yi doğrularken, M. Yıldız'ın verdiği tahmini tarihi (1572-74) ise tashih etmektedir. Yukarıda Kâsım Bey'in, Hersek'e 1569 yılı sonlarında atandığını 1571 yılında ise bu görevin Sinan Bey'e intikal ettiğini nakletmiştik. Bu bilgiye nazaran Kâsım Bey'in vefatının da aynı yıl gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu bilgilere göre şairin onun yanındaki hizmet aralığı da 1569/70 -1571 yılları olmalıdır.

ix. Foça'da Bir Gönül Macerası

Paşa ölünce maiyeti dağılır ve şairimiz de Foça'ya geri döner. O da herkesle birlikte ıyş u işrete koyulur. Şair aşağıdaki beyitte -telmihen- bu durumu bizzat sultanın da içki müptelası olmasına bağlıyor:

Hân Selim'ün zamânı 'izzetde
Herkesün fikri 'iş ü 'işretde (1960)

Fakat bu sefer Foça'da sıkıntılı bir gönül ilişkisi onu beklemektedir. İlişkiyi ahlâksızlığa vurdurmadığını söyleyen şairimiz sevdiği kızın evine, kızın ağabeyine yakalanmamak için, gizlice girip çıkmaya başlamış. Bu gizli ziyaretler esnasında birkaç kere ciddi tehlikeler de atlatmış. Bir keresinde aniden eve gelen erkek kardeşe yakalanma tehlikesinden bir hasıra sarılarak kurtulmuş. Başka bir sefer fazla cesur davranan kız, abisi evdeyken onu kadın kıyafetine sokarak içeri almış ama beriki durumdan kuşkulunmuş. Neyse ki kız ve suç ortağı olan anası bin bir hileyle zavallı aşığı eli baltalı abinin pençesinden kurtarmışlar.

e. Alacahisar Beyi İshak Bey'in Hizmetindeki Yıllar

i. İntizâmî İshak Bey'in Hizmetinde

Bu mecazi aşktan tevbe eden şair bir gün meyhanede içerken Alacahisar¹⁵⁴ beyi İshak Bey'den bir davet gelir. Kâtibi ölen İshak Bey şairimize kâtiplik teklif etmektedir. O da hem mecazi aşkıdan kurtulmak isteği hem de meşreb benzerliği dolayısıyla İshak Bey'in teklifini kabul eder:

Kendü renginde anlayup anı
Sevdi hem-meşreb olmağın cânı (2057)

Şairin İshak Bey'in Bosnalı olduğunu belirtirken kullandığı:

Bosna idi anuñ dağlı aşlı
İntizâmî'ye çıkdı ħod nesli (2068)

Bu ifadelerden şairimizin de soyca Boşnak ve belki de İshak Beyle uzak-tan akraba olduğunu tahmin edebiliriz. Şairden, Neve'yi¹⁵⁵ korumak için

154 **Alacahisar:** Sırbistan'ın Kruşevac şehrinin Osmanlılar zamanındaki adı. Belgrad ile Üsküp arasında yer alan ve Sırp Kralı Lazar zamanında Sırbistan'ın merkezi olan şehir II. Murad tarafından 1428 yılında fethedildi. Stratejik önemi sebebiyle, bir sancak sayılarak önce Rumeli eyaletine bağlandı; sonra Budin ve 1559 tarihinde de Temeşvar eyaletine aktarıldı. Sancağın merkezi olan Alacahisar'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında mahalle sayısı on sekiz olup bunun on beşi Müslüman mahallesi idi. 1560 yılı civarında nüfus 1500 Müslüman, 200 Hıristiyan olmak üzere 1700'e ulaştı. Şehrin Türk halkı akıncı statüsünde olup sınır boylarında savaşmak, şehir civarını korumak ve gözlemekle yükümlüydü. Evliya Çelebi "Evsâf-ı binâ-yı üstüvâr, ya'nî kal'a-i Alacahisar" başlığı altında şehirdeki mimari eserlerin ayrıntılı bir dökümünü vermektedir. Bu bilgilere göre 9 mahalleden meydana gelen kale varoşunda 1 medrese, 2 tekke, 3 mektep, 1 hammam, 3 bezirgân hanı ve 150 bakımsız dükkân varmış. Güzelleriyle meşhur olan Alacahisar halkı serhadli elbisesi giyen ve Türkçe, Sırpça, Bulgarca konuşan garip dostu gaziler imiş (Bk. *Seyahatnâme*, c. V, s. 316.). Alacahisar kesintisiz 300 sene devam eden Türk hâkimiyetinden sonra ilk defa 1737'de ve sonra 1789-1791 yıllarında Avusturya işgaline uğrayıp sonra Osmanlılar'a terk edildi ise de 1806-1813 arasında Sırp sergerdesi Kara Yorgi tarafından ele geçirildi. Günümüzde Türk eserlerinden hemen hiçbir şey kalmamıştır (Feridun Emecen, "Alacahisar", *DİA*, 1989, c. 2, s. 314-315).

155 Evliya Çelebi'de şehir adı Nova olarak geçmektedir. Seyyahımız Dobro-Venediklilerin bir şikâyetini halletmek üzere Sührab Mehmet Paşa'nın temsilcisi olarak buraya giderken Nova kalesinde de misafir oluyor ve "Evsâf-ı hısın-ı hasıneyn ve sedd-i metıneyn ya'nî kal'a-i Novateyn" başlığı altında kale hakkında hayli zengin bilgi veriyor. Hersek sancağına bağlı 150 akçelik bir kaza olan ve her sınıftan 1900 askeri bulunan Nova'nın karşısında 3 mil uzaktaki Rosa limanı Kotur kâfirî hükmünde imiş ve Nova gazileri Kotur kalesini korumak için burada olan kâfir gemilerine fırsat buldukça gece baskını yapar, elde ettikleri esirlerle geri dönermiş. Evliya Çelebi, kalenin konumu, kale halkı ve gelenekleri hakkında da şu bilgileri veriyor:

"Hersek sancağı hâkinde Venedik körfezi içinde bir küçük körfez ağzında iki aded kaladır. Biri aşağıda Büyük Nova kal'asıdır ve biri yukarı iç hisâr-ı Nova kal'asıdır... Aşağı kal'a ile yukarı kal'a mabeyni bir tüfeng menzili bağ u bahçelerdir.." (s. 269) "Ekseriyâ halkı Arnavud ve Boşnak ve Hırvat yiğitlerdir kim cümle Cezayirli esbâbı gibi daracık esvab geyüp çatal bıçak ve pala kürde kılıç ve başlarında kırmızı fes ve bağır yelekleri ve elvân çukalardan geçirme peşli-nam yelekler geyüp cümle baldırı çıplak

o taraflara gelen İshak Bey'in sürekli içtiğini ama görevini ihmal etmediği gibi bir vakit namazı da kazaya bırakmadığını öğreniyoruz. İntizâmî bu kısımda İshak Bey'in savaştaki yararlılığına da değinirken mizahî bir sahneye de yer veriyor. Neve'nin karşısındaki tepede şairin pek gülünç bir şekilde tasvir ettiği, hasta ve uyuz bir at varmış. Tasviri uzayıp giden bu zavallı at bir gün büyük bir telaşa sebep olur. Gözetlemeci askerlerden biri uzaktan onun sallanan kuyruğunu düşman bayrağı sanıp İshak Bey'e haber verir. Bu ihtimali makul bulmayan bey durumu tahkik edince gülünç gerçek ortaya çıkar.

ii. Hasan Paşa

Bu nükteden sonra İntizâmî, Frenk kralına haber götüren düşman casusu ağzından sınırdaki durumla ilgili bilgiler veriyor. Bu bilgiye nazaran daha önce vefat eden Herseg beyi Mir Kasım'ın yerine Hasan Paşa'nın geçtiği anlaşılmaktadır. Acaba bu Hasan Paşa kimdir? Muhtemel zevat arasında ilk isim Kâsım Bey'in büyük kardeşi Sokulluzade Hasan Paşa'dır. Hasan Paşa 9 Kasım 1571 yılında Bosna Sancak beyliğine atanmış ve 22 Şubat 1572 yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁵⁶ Kanije zaferiyle maruf Tir-yaki Hasan Paşa da Enderun'dan çıktıktan sonra Bosna sınırında Kilis ve emsali yerlerde sancak beyliği yapmış ve 985/1577 yılında İzvornik sancak beyliğine getirilmiştir.¹⁵⁷ Muhtemel diğer bir isim ise 1572-74 yılları arasında bu görevde bulunan Telli Hasan Paşa'dır.¹⁵⁸ Ancak bahsi geçen kişinin

gezer bir alay gâzilerdir amma gayet eşkiyâ ve zorba ve erazol Maryol levend yiğitleri var amma en ednâsı kırk elli dirhem onar karış dalyan tûfeng atar büyüğü ve küçüğü gâzilerdir. Ekseriyâ fırkataler ile karşularında olan âsi Arnavudlukda Kilimente ve Karadağ kâfirlerin ve Pulya ceziresi ve İspanyanın Klorâ kıyıları ve Cicilya yakaların yıka yıka mal-ı ganâimler alup gâret ederek Kal'a-i Novaya gelirler (...)” (s. 268) “Ve bu şehrin tâli-i imareti be-kavl-i müneccimîn mirrih olmağile halkı hûnriş olup bi-rahm ve kattâl gâzilerdir. Şeb u rûz eğer berren ve bahren çeteye ve poturaya gidüp kâfire asla aman vermezler. Daima kılıçları bellerinde ve tûfengleri ellerinde olup Kotur kâfirleriyle ceng ederler. Ve cümlesi Boşnakça ve Sırfça ve Latince kelimât edüp niceleri lisân-ı Arnavudçayı fasih bilirler, zira bu Nova Körfezinin karşısı cümle Arnavudistanın Kilimente ve Karadağ ve Podgoriçe kal'aları dağlarıdır. Ve bu kal'a içi sokakları daracıktır amma pak kaldırım döşelidir ve halkı cümle garib-dost gâzilerdir.” (s. 271).

Evlîya Çelebi'nin verdiği diğer bilgilerden kale ve çevresinde 306 hâne, 2 cami, 44 mescit, 2 medrese, 7 sıbyan mektebi ve birkaç abdalın tekkesi, 5 çeşme, 1 hamam, 1 han ve 300 dükkân bulunduğunu öğreniyoruz (Bk. *Seyahatnâme*, c. VI, s. 268-71).

156 Erhan Afyoncu, “Sokulluzâde Hasan Paşa”, *DİA*, 2009, c. 37, s. 366-368.

157 Mahmut Ak, “Tiryâki Hasan Paşa”, *DİA*, 2012, c. 41, s. 205-207.

158 Sırp kaynaklarında **Predojević**, Türk kaynaklarında **Telli, Deli, Gazi** veya Bosna'nın Krayina bölgesinde doğduğu için **Hersekli** diye bilinen Hasan Paşa (1530-93), bir devşirme çocuğu olup Ende-

kimliği hakkında tam bir fikir vermeyen -düşman ağzından anlatılan- söz konusu beyitlerden bir kaçını aşağıya alıyoruz:

Mîr Kāsım bilüni bükmiş iken
 Bunca miḥnet başuña üşmiş iken
 Key fūrümānde idi aḥvālün
 Oldı nā-yāb milket ü māluñ
 Yirine geldi ḥod Ḥasan Paşa
 Ḥilekār ile olmaya ḥāşā
 Ḥile vü āldür ḫamu kārı
 Şimdi oldur bu ceyš sālārı
 İtmez ol āşikāre ḫarb u ḫitāl
 Eyler illā nihānē ḫile vü āl (2146-50)

iii. İshak Bey Kimdir?

Bunu takip eden aşağıdaki beyitlerden düşmana mukabele için gelen kişinin İshak Bey olduğu anlaşılıyor. Yine casus ağzından Alacahisar beyi İshak Bey'i ve askerlerini uzun uzun öven şairin verdiği bilgilere göre çok savaşçı, bilhassa iyi ciritçi olan İshak Bey bir ara Mısır emîri/Beylerbeyi (?) olmuş:¹⁵⁹

Mışr ilinde o mîr olmuşdur
 Luḫfina ḫalḫ eṣir olmuşdur (2161)

Frenk kralı yukarıdaki bilgileri getiren ve kendisine Sultan II. Selim'le barışmasını tavsiye eden haberciye kızar ve onu hapse attırır. Bu sefer kralın ağzından düşmanın durumu, kimlerden oluştuğu ve amaçlarıyla ilgili bilgileri öğreniyoruz. Buna göre kral çeşitli takviyelerle İstanbul'a kadar her yeri ata çığnetme iddiasındadır:

run'da eğitim gördükten sonra Hersek taraflarında muhtelif sancaklarda ve Segedin'de -1591 yılına kadar- sancak beyliği yaptı. Avusturya içlerine yaptığı başarılı hücumlar zaman zaman İstanbul'a şikâyet konusu olan Hasan Paşa 1593 yılında Sisak taraflarında üstün düşman kuvvetlerine karşı savaşırken üzerinden geçtiği köprünün yıkılmasıyla yanındakilerle birlikte şehit oldu (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 69).

159 Tarihî kaynaklarda İshak Bey'in adına rastlayamadık. Keza Mısır valileri/beylerbeyileri arasında da bu isim geçmiyor. (Sözelimi bk. *Sicill-i Osmani*, c. 6, s. 1812 ve Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 412-13) Dolayısıyla metinde geçen "mir" sıfatıyla başka bir görevin, belki bir nevi askeri komutanlığın kastedildiğini düşünebiliriz.

Beç'den irişdi niçe biñ 'asker
 T̄onadup keşt̄ aldılar leşker
 Rīm Papa 'askerine yoğ ḥad ḥod
 Cümle ṭop u t̄ufeng-ile mevcūd
 Fırnaçe 'askeri yanar āteş
 Leşker içinde eyle yoğ ser-keş
 Nemçe vaqt̄a kim eyleye ḥamle
 Mülk-i İslām'ı fet̄h ide cümle (2183-86)

Gerçek durumu öğrenmek için Neve kalesinden dil almak üzere iki kadırğa gönderen kral, gelen habercilerin de hapse attırıldığı casusu doğrulamaları üzerine antlaşmaya mecbur kalır ve Sultan Selim'e bir barış teklifi sunar. Anlaşma şartı olarak kral tazminat ödemeye ve o zamana kadar esir düşen Osmanlı beyzade ve paşazadelerini de serbest bırakmaya razı olur. İlgili beyitlerde yer alan bazı ifade ve telmihlerden anlatılan hadiselerin Kıbrıs savaşı ve muhtemelen İnebahtı savaşı sonrasına ait olduğunu tahmin edilebilir. Daha evvel de bahsedildiği üzere düşman donanması İnebahtı sonrasında yeni bir saldırı için fırsat gözlemiş ancak geçen süre içinde hızla savunma hazırlıklarını alan Osmanlı devleti karşısında başarılı olamayacağını anlayarak 1573 yılında bir barış anlaşması yapmaktazorundakalmıştı.¹⁶⁰

160 Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi üzerine (978/1570), başta papalık olmak üzere Venedik ve İspanya gibi büyük donanmalara sahip devletlerin öncülüğünde Kıbrıs'ı kurtarmak için kurulan Haçlı ittifakı (20 Mayıs 1571) donanması, her ne kadar bu amacına nail olamadıysa da 7 Ekim 1571 tarihinde İnebahtı'da Osmanlı donanmasını büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Osmanlı donanmasının 20 bin kayıp verdiği bu savaşta başta Kaptan-ı deryâ Müezzinzâde Ali Paşa olmak üzere pek çok sancak ve alay beyi ile namlı reis hayatını kaybetmiş, ayrıca Trablusgarp Beylerbeyi Cafer Paşa ve Müezzinzâde Ali Paşa'nın iki oğlunun da aralarında bulunduğu 3000 kişi de esir düşmüştü. Sadece Uluç Ali Paşa'nın kendi kuvvetlerini kurtarabildiği savaşı takip eden kış mevsiminde bütün tersanelerini gemi yapımına tahsis eden devlet 5-6 ay içinde 250 kadırğa ve 300 kadar gönüllü reisin çektiğesinden oluşan dev bir donanmayı 1 Safer 980'de (13 Haziran 1572) Kılıç Ali Paşa'nın kaptan-ı deryâlığı altında denize indirmeyi başardı. Osmanlı donanmasının kayıplarını bu kadar hızlı telafi etmesi karşısında şaşkınlığa düşen Kutsal İttifak donanması yeni bir savaşı göze alamadı ve savaşı başlatan Venedik çok geçmeden yeni bir ahidnâme ile (981/1573) dostluk kurmak, Kıbrıs için savaş tazminatı vermek ve Zenta adası için ödediği haracı arttırmak zorunda kalmıştır. İntizâm'ın yukarıdaki ifadelerine bakılırsa barış şartları arasında bazı savaş esirlerinin iadesinin de söz konusu olması icab eder (Bk. Kemal Çiçek, "Kıbrıs", DİA, 2002, c. 25, s. 374-380; Ahmet Karataş, *Sergüzeştname-i Hindi Mahmûd*, Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 56-64).

Bunun üzerine Mir İshak da askeriyle birlikte Hersek'e geri döner. Mir İshak Mavçe denilen ırmak kenarında bir işret meclisi kurar. Şair de 'meclis' redifli bir gazelle bu meclisi övüyor.

iv. İntizâmî Ürgüp'te Hasta Oluyor

Bu tasvirten sonra "Seferden 'Avdet İdüp Ürgüp Kaşabasına Vâşıl Olduklarıdır" başlığı altında şairi bu sefer Ürgüp kasabasında¹⁶¹ görüyoruz.

Şair:

Lik Ürgüp didükleri şehriñ
 Vâki' olmuş kenârı bir nehrüñ
 Yazda gâyet 'ufünetüñ kânı
 Kışda ammâ bürüdetüñ kânı
 Serçeyi şıtma dutsa ger yiridür
 'Âkıl iseñ ol aradan berî dur (2277-79)

şeklinde tasvir ettiği Ürgüp kasabasında sarılık olmuş ve çok ağır bir hastalık geçirmiş. O, "İntizâmî Nâ-Gâh Haste Olup Ölüm Hâline Varup ve A'zâsınuñ Her Biri Başka Bir Belâya Mübtelâ Olduğudur" başlığı altında nasıl ölümden döndüğünü biraz mizahî bir üslûpla ve ayrıntılı olarak anlatıyor. İntizâmî bu kasabada Durmuş Dede diye şöhret kazanan bir meczupla da tanışmış ve onun bazı fevkalâde hâllerine şahit olmuş. O önce halkın itibar ettiği bu meczubu hafife almış. Lakin o gece rüyasında kendisini ve meczubu aynı evde görmüş. Meczup öyle büyümüş ve evi doldurmuş ki az kalsın sıkışıklıktan kemikleri kırılacaktı. Bu hâli görünce zâhire aldanmamak gerektiğini anlayarak evvelki hâline tevbe etmiş.¹⁶²

161 **Ürgüp:** İntizâmî'nin bahsettiği Ürgüp hakkında Ahmet Rifar'de şu kısa bilgi mevcuttur: "Niş sancağında dahi bu namda bir kaza vardır" (*Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye*, c. I, Kaşgar Neşriyat, Ankara 2004, s. 296.). Balkan şehirleri hakkında genellikle geniş bilgi veren Evliya Çelebi'de de Alacahisar civarındaki bu kaza hakkındaki bilgiler şu yarım kalmış satırlardan ibarettir:

"Evsâf-ı vilâyet-i hûb ya'nî (...) Ürküp: Fâtihî yine 843 tarihinde Murâd-ı sânidir. Hîn-i marekede, 'Bire bunda asker ürküp dağılmadan feth olsun' buyurdıklarında feth olup ismine kal'a-i Ürküp dediler. Hâlâ Rumeli eyâletinde (...) sancağı hâkinde (...)" (Bk. *Seyahatnâme*, c. V, s. 315.) S. Müftî Bilge'nin eserinden de Ürküp'ün Alacahisar sancağının nahiyelerinden biri olduğu ve XVI. yüzyıl ortalarında burada 1 cami, 3 mescid ve 1 hamam bulunduğunu öğreniyoruz (Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 168-69).

162 Nev'izâde Atâyi, Akkirman taraflarında gezerken gemi reislerinden biri tarafından getirilip Rumelihi-sarı'ndaki Bektaşî tekkesine bırakılan ve bilâhare burada gemiciler arasında itibar kazanarak, sadaka ve nezir adanan meşhur biri hâline gelmiş bir Durmuş Dede'den bahsediyor. Bu zât, 20 yıl kadar bu

v. İntizâmî Boğdan Seferinde

İntizâmî, “Şıfat-ı Seher ve Boğdan Begi ‘Âşî Olup Üzerine Varmağı Rümili ‘Askerine Emr Olmağla İshâk Beg Daği Me’mür Olup ‘Askeri İle Revâne Olduğudur” başlığı altında yeni bir konuya giriş yapıyor. Onun anlattığı hadiselerin anlaşılabilmesi için öncelikle bu dönemde Boğdan ahvali hakkında Uzunçarşılı’daki tarihî mâlûmatı özetleyelim:

Romanya’nın Moldavya bölgesi Osmanlı kaynaklarında Kara Boğdan yahut sadece Boğdan şeklinde anılmıştır. İstanbul’un fethinden sonra Osmanlı Devleti’ne tâbi olan Boğdan prensliği II. Bayezid zamanında kesin olarak Osmanlı Devleti’ne bağlanmış ve merkezden tayin edilen voyvodalar eliyle idare edilmiştir. Osmanlılarla Lehler ve Avusturya arasında bir nüfuz rekabetine sahne olan Boğdan’da 1568 yılında voyvoda olan IV. Boğdan gizlice Lehistan’la anlaşmış bulunuyordu. Durumun farkında olan İstanbul, voyvodanın Lehistan’ı ziyareti sırasında onun aleyhinde birleşen boyarların seçtiği Yuvan (Jan) Çel Kamplit ismindeki kişinin voyvodalığını derhal tasdik etti (1572). Yeni voyvoda memleketi idare hususunda çok sert bir politika takip ettiği gibi İstanbul’la münasebetlerinde de ikiyüzlü bir siyaset izliyordu. 1573 yılında ödediği verginin arttırılmasını bahane ederek isyan bayrağını kaldıran Yuvan, ilk elde üzerine sevk edilen Eflak ve Kazak kuvvetlerini Bucak’ta mağlup etti. Bu durumdan telaşa düşen Osmanlı hükümeti Kırım Hanı, Erdel ve Eflak voyvodaları, Rumeli Beylerbeyi ve çevredeki Bender, Akkirman, Silistre, Niğbolu, Vidin, Köstendil ve Alacahisar beylerini onun üzerine sevk etti. Siret suyu kenarında yapılan son savaşta Silistre sancakbeyi Davud Bey ile Vilçitrin beyi Hızır Bey tarafından mağlup edilen Yuvan’ın başı kesilerek İstanbul’a gönderildi (1574). Maktul voyvodanın yerine de Eflak voyvodası Aleksandr’ın kardeşi Topal Petro tayin edildi.¹⁶³

hâlde yaşadıkdan sonra I. Ahmed zamanında vefat etmiş ve üzerine bir türbe yapılmış. Atâyî, şuuru tamamen kaybetmiş olan dedenin, sadece dervişlerin telkiniyle, gidenlere, “Uğur olsun!” diyebildiğini belirtiyor ve hâlen türbesinin ziyaret edildiğini haber veriyor. (bk. Atâyî, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik*, c. II, s. 1543) Bu zâtın İntizâmî’de bahsi geçen kişiyle bir ilgisi olup olmadığını tespit mümkün olmuyor.

163 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 89-91.

vi. İshak Bey Boğdan Seferinde

Şimdi de yukarıda özetlediğimiz olayların İntizâmî'nin eserine yansımasına geçelim: Padişah'tan gelen bir ferman Leh, Çeh ve Nemçe askerinin de desteğini alan Kara Boğdan beyinin âsi olduğunu bildirmekte ve İshak Bey'i, isyanı bastırmaya giden Rumeli mirine katılmaya çağırılmaktadır. İshak Bey askerini toplayıp hemen yola koyulur. Ama şiddetli bir yağmurla taşan Timok nehri¹⁶⁴ birçok insan zayıatına yol açtığı gibi onlara iki gün kaybettirir. Sular biraz çekilince tekrar yola koyulan ordu sekiz ırmaktan geçer ve hayli zahmet çekerek Dobruca'ya¹⁶⁵ ulaşır. Kafile Karasu kenarında iken karşıdan gelen bir atlı zafer haberini getirir. İshak Bey kazanılan zaferi kaçırdığı için çok üzülür. Şair kazanılan savaş ve savaştan sonra düşman komutanının akıbetiyle ilgili bazı bilgiler veriyor. Buna göre 53 bin kişilik düşman ordusundan pek azı kaçıp kurtulabilmiş, komutan da develere çektirilip parçalanmış. Takip eden beyitlerde

164 Morava ile birlikte Tuna'nın sağ kollarından biri olan Timok, Sırbistan'ın doğusu ile Bulgaristan'ın kuzeybatısından akar. Geçtiği bölgede Branicevo, Doğu Morova, Bor ve Zajecar şehirleri vardır. Vidin taraflarını geçen Evliya Çelebi nehri Tomok adıyla ve şu birkaç satırla veriyor: "Nehr-i Tomok (...) Bu nehir heman bu mahalde Tomok dağından çıkıp Vidin ile Feth-i İslamkal'ası mabeyninde nehr-i Tunaya mahlut olur." (Bk. *Seyahatnâme*, c. VI, s. 100) S. Müfit Bilge'nin eserinden Vidin sancağına bağlı bu isimde bir de kasaba bulunduğunu öğreniyoruz (Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s.114 ve 283).

165 **Dobruca**: Bugün Romanya ve Bulgaristan sınırları içinde bulunan bir bölge. Dobruca'nın Osmanlı idaresine giriş tarihi kesin olarak belli değildir. Zaman zaman el değiştiren ve Çelebi Mehmed'in yenden fethiyle (1419) kesin olarak Osmanlı idaresine giren Dobruca 460 yıl kadar Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlılar zamanında askerî, idarî bir üs ve geçit yeri olarak kullanılan Dobruca'nın halkı eşkinî, müsellemler, cambaz, tatar gibi sınıflara ayrılmış ve bunlar askerî amaçlarla istihdam edilmiştir. Uzun süre Silistre'den idare edilen Dobruca'nın idarî ve askerî ağırlığı zamanla Babadağı'na kaydırılmıştır. Baba Sarı Saltuk'un şehri olan Babadağı, XV-XVII. yüzyıllarda kuzeye yönelik seferlerin idarî-askerî merkezi olmuştur. Osmanlıların iskân politikası sonucu Dobruca halkının ekseriyetini Müslüman Türkler oluşturdu. Dobruca'yı birkaç defa ziyaret eden Evliya Çelebi bölge hakkında oldukça geniş bilgi vermekte, özellikle Babadağı'ndan ve Sarı Saltuk'tan uzun uzadıya söz etmektedir. Kırım Harbi (1853-1856) sırasında Kırım halkından yüz binlerce kişi Dobruca'ya göç etmiş ve bunlar bilhassa eski Karasu kasabasının yerinde kurulan Mecidiye'ye iskân edilmiştir. 1864'te Tuna vilâyeti teşkil edilince buraya bağlanan Dobruca Berlin Antlaşması ile elden çıkmış, kuzeyi Romanya'ya, güneyi Bulgaristan'a verilmiştir (Bk. Kemal Karpat, "Dobruca", *DİA*, 1994, c. 9, s. 482-486.).

de bu işin Sarı Saltuk'un¹⁶⁶ kabrinin bulunduğu Babaşehir¹⁶⁷ civarında gerçekleştiğini öğreniyoruz.

vii. İntizâmî'nin Sıla Ziyareti

Ordu burada oturak hâlinde iken padişahın İshak Bey'e Ürgüp'e dönme emri gelir. İlgili beyitlerden, annesini özleyen İntizâmî'nin bu sırada beyden izin alıp kısa bir silâ ziyareti yaptığı anlaşılıyor. Bu beyitleri takip eden

Cümle ehl ü 'iyâli ile yine

Buldı rağbet kemâli ile yine (2436)

beytinden şairin bu sıralarda evli barklı olduğu anlaşılıyor.

166 **Sarı Saltuk (ö. 697/1297-98)**: Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşip Müslümanlaşmasındaki etkisiyle adı etrafında menkıbeler oluşmuş bir alperen. Sarı Saltuk Sünnî, Alevî ve Bektaşî çevrelerince farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir isimdir. Hayatından daha çok menâkıbnâme türündeki eserlerde bahsedildiğinden tarihi kimliğini tesbit etmek güçtür. Sarı Saltuk, Yazıcıoğlu Ali'nin *Oğuznâme'si*-ne göre 660'ta (1261-62) kardeşine yenilip Bizansa sığınan ve kendisine Dobruca'da ikamet hakkı verilen Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un beraberindeki Türkmenlerin lideri idi. Muhtelif seyahatlerden sonra Dobruca'ya dönerek burada 1293 yılına kadar yaşadığı ve ölümünün ardından Babadağı'ndaki zaviyesine gömüldüğü şeklinde farklı rivayetler vardır. Sarı Saltuk hakkındaki en geniş menkıbevi bilgiler 1480'de tamamlanan Ebülhayr Rûmî'nin *Saltuknâme'si* ile 1481-1500'lü yıllarda kaleme alınan *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi*'nde yer alır. Babadağı'ndaki zâviye 1484'te II. Bayezid'in emriyle külliyeye dönüştürülmüş ve etrafında yeni bir şehir olarak Babadağı kurulmuştur. Buradaki tek kubbeli basit türbe binası zaman zaman onarılarak günümüze kadar gelmiştir (Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, 2009, c. 36, s. 147-150.).

167 Daha çok Babadağı olarak bilinen bu yerleşim yeri Romanya'da Dobruca bölgesinin kuzeyinde kalır. Adını civar tepelerden biri üzerinde türbesi bulunan Sarı Saltuk Baba'dan almıştır. Babadağı ve çevresi Çelebi Sultan Mehmed'in Eflak Voyvodası Mircea ile oğlu Mihail'i mağlup etmesinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girdi (619/1416). İlk defa Osmanlı padişahlarından II. Bayezid, Saltuk Baba'nın türbesini tamir ettirmek ve yanına bir cami yaptırıp geniş araziler vakfetmek suretiyle bu kasabayı ihya etti. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si*nde anlatıldığına göre 300 akçe pâyeli bir kaza olan Babadağı'nın yedi nahiyesi ve 100 köyü vardı. Kaza merkezinde 3000 kâgır bina, sekiz han, başta Bayezid ve Ali Paşa hamamları olmak üzere üç büyük hamam, 390 dükkân, sekiz kahve ve çoğunlukla okçu, yayıcı ve çuhacı dükkânlarının yer aldığı bir çarşı bulunuyordu. II. Bayezid'in yaptırdığı Ulucami, Gazi Ali Paşa Camii ve Defterdar Derviş Paşa Camii'nden başka birçok cami, mescid ve medresenin yanında on bir tekke ile yirmi kadar sıbyan mektebi kazanın belli başlı binalarını teşkil ediyordu. Birkaç kere Rusların eline düşen ve geri alınan Babadağı 1878 Berlin Antlaşması ile Dobruca bölgesinin Roman-ya'ya terk edilmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı (Bk. M. Münir Aktepe, "Babadağı", *DİA*, 1991, c. 4, s. 371-372.).

viii. İshak Bey Gula Beyi Oluyor

O döndüğü sıralarda İshak Bey de Macaristan'daki Gula¹⁶⁸ beyliğine atanmış:

Az zamân içre Mir İshâk'a
 Üngürüs serhadine müştâka
 Gula beglügin itdiler ihsân
 Durmadın oldılar o semte revân (2437-38)

Gula kafilesi Tuna'dan geçerken iskelede bir sivrisinek hücumuna uğrar. Şair mizahî bir tavırla kendisi ve atının neler çektiğini tasvir ediyor. Sinek ısırmasıyla şişen atı, bir sipahinin ağzına çaldığı katranla kendine gelebilmiş. "Gula Kâl'asınıñ Ve Vilâyetinüñ Medhî Beyânındadır" başlığı altında Akkiriş nehrinin çevrelediği Gula kalesini, topraklarını, çevresini

168 **Gula:** (Mac. Gyula) Bazı Türkçe kaynaklarda Göle şeklinde de karşımıza çıkan Gula, Macaristan'ın güneydoğusunda, Romanya sınırında, Békés ilinin bir kasabası olup Ak Körös çayının kıyısındadır. İkinci Vezir Pertev Paşa tarafından 1 Eylül 1566 tarihinde fethedilerek sancak hâlinde teşkilatlandırılan Gula, 1698 yılında Almanlarca işgaline kadar Temeşvar eyaletinin sancağı oldu. Sancağın 1571 yılında 4 şehri ve 222 köyü bulunmaktaydı. Bilhassa barut yapımında kullanılan güherçile kaynaklarıyla önemli olan sancakta 1579 yılında 3 Müslüman 3 Hıristiyan mahallesi bulunuyordu (Bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 271-73. Ayrıca bk. Geza David, "Arad ve Gyula Sancakbeyleri", *TDA*, sy. 120, 1999, s. 58.). Evliya Çelebi eserinde Gula'ya, "Gula kalasına gittiğimiz konakları beyân eder" başlığı altında uzunca bir bölüm ayırıyor. Onun şehrin fethiyle ilgili anlatıtları tarihî gerçeklerle örtüşüyor. Bu anlatıya göre Kanûnî Sigetvar'a giderken Tımuşvar valisi Ahmet Paşa'dan Gula kâfirlerinin tasallutundan şikâyet eden bir haber gelmiş ve bunun üzerine Sultan, 3. vezir Pertev Paşa'yı Gula üzerine göndermiş. Kuşatması 40 gün süren kale Sigetvarla aynı gün fethedilmiş. Çelebi, Gula'nın idarî ve askerî durumuyla ilgili şu bilgileri veriyor:

"Kânûn üzre bu Gula sancağı beğinin hâssı 340000 yük akçedir. Erbâb-ı zuamâsı 13 adeddır. Alaybeyi ve çeribaşı ve yüzbaşları vardır. Hîn-i mârekede kânûn üzre cümle erbâb-ı tımârın cebelüleriyle ve beğinin ve kal'a neferâtlarıyla cümle sekiz bin aded güzide müsellaah ve mükemmel asker olur. Kânûn üzre şeyhülislâmı ve nakibü'l-eshrâfî ve üç yüz akçe payesiyle kadısı ve sipah kethudayeri ve yeniçeri serdari ve Eğre ve Budin kulu serdarları ve yeniçeri ocağından kal'a dizdari ve on iki aded tuğ sahibi kal'a ağaları ve cümle bin sekiz yüz aded gazi ve bahadır ve Rüstem-misâl kala neferâtları ve topçubaşı ve cebecibaşı ve gümrük emini ve muhtesib ağası ve bâcdarı ve mimar ağası ve kapudanı ve sair ağavat, a'yân-ı eshrâfları mevcüddür" (s.146-48) Eserde hayli müstahkem ve iç içe üç kaleden oluşan Gula Kalesi'nin ve şehrin ayrıntılı bir mimarî tasviri mevcuttur:

"Ve cümle dörd mahalle ve dörd mihrâbdır. Evvela Süleymân Hân Câmii ve Ali Beğ Câmii bir kurşumlu câmi-i zibâdır. Sâhibü'l-hayrât Ali Beğ dahi câmii haziresinde bir kurşumlu kubbe-i âlî içinde âsûde-hâl yatır. Bu iki câmi ve Ali Beğ türbesinden gayrı bu kal'a içre rusas-ı hâs ile mestûr hayrât-ı mamûr yokdur. Ve bu iki câmiden gayrı kargir minâreli mabedgâh dahi yokdur. Ma'adâ cümle tokuz aded mahalle zaviyeleridir. Ve cümle 3 aded medrese-i âlimandır. Ve cümle 2 aded tekye-i dervişandır ve cümle 3 aded mekteb-i sıbyân-ı püserândır. Ve cümle bir dane Ali Beğ hammâmı vardır. Ve cümle 200 aded dükkânları var. Gerçi bezzâzistânı yokdur amma cemî'i zi-kiymet eşyâ-yı nevâdir bi-kiymet hâzir bulunur." (s.148) Evliya şehrin insan manzaralarından ve geçimlerinden de çeşitli kesitler vermekten geri kalmıyor (Bk. *Seyahatnâme*, c. VII, s. 149).

tasvir eder. İntizâmî'ye bakılırsa, tabiatı yanında emsalsiz Gula güzelleri de hayli dikkat çekici imiş. Daha sonra sultandan Gula serhaddindeki Bekeş kalesinin yeniden yapılması emri gelir. Ve kale Tımışvar mîrmîranı Cafer Paşa¹⁶⁹ tarafından tamir edilir.

ix. Cafer Paşa Bahsi

Burada şair “Menâkıb-ı Ca'fer Paşa Mîr-Mîrân-ı Tımışvar” başlığı altında Tımışvar Beylerbeyi Cafer Bey'in adaletinden ve halka iyiliklerinden örnekler veriyor. Meselâ, o verdiği zeâmet karşılığı kendisine teklif edilen paraya elini bile sürmemiş ve muhtaçlara aktarmış. Aşağıdaki beyitlerde şair Tımışvar'da 16 yıl görev yapan Paşa'ya dua ediyor ve bu eseri yazmasını da onun iyiliklerini anmaya bağlıyor.

Dutdı on altı yıl Tımışvar'ı
 Oldı ol ser-ħadûn nigehdârı
 İntizâmî'ye luṭf idi kârı
 Şoñ dem imân ide Ĥudâ bârı
 ‘Adle mâyil du‘âya lâyıḳdur
 Luṭfı ġâlib şenâya lâyıḳdur
 Bu kitâba sebep şorusla nedür
 Niçe iḥsân-dîde yâdıdur (2563-66)

Şairin Cafer Paşa'yı yakından tanıdığı ve bazı iyiliklerine nail olduğunu ima eden bu ifadeler izaha muhtaçtır. Kendisi daha fazla bilgi vermemekle

169 Peçevî'nin, Vezir Hadım Cafer Paşa maddesinde verdiği bilgilere göre Gula sancağından ve Macar aslından olan bu zât Kilercibaşılıktan önce Gula, bilâhare İstolni Belgrad'a mirliva olmuş. Ardından Trablus ve Şam beylerbeyliği ve yenilenen Tebriz kalesine vezirlik rütbesiyle ve Diyarbakır arpalığı da eklenmek suretiyle muhafız olarak atanmış. İran ve Gürcistan üzerine yapılan savaşlarda büyük yararlıklar gösteren Paşa, Eğri savaşında Avusturya cephesinde serdar olarak görev yaptıktan sonra yeniden gönderildiği Tebriz'de Demirkapı'da vefat ederek oraya defnedilmiş (Peçevî, *Peçevî Tarîhi*, c. II, s. 287-88.). M. Süreyya Bey'in verdiği ilâve bilgilere göre Paşa 988/1580'de Kefe, 991/1583'te Şirvan valisi olmuş. Tebriz dönüşünde vilayete dönüştürülen Boğdan'a vali atanmış ve yeniden döndüğü Tebriz'de de 1009/1600 yılında vefat etmiş (Bk. *Sicill-i Osmânî*, c. II, s. 381.). Uzunçarşılı'nın eserinde de Cafer Paşa'nın bazı faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Buna göre Paşa, 990/1582 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa'ya gelen imdat kuvvetini Derbend'e götürmüştü (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarîhi*, c. III, s. 60.). 994/1586 yılında Tebriz'i İran kuvvetlerine karşı savunmuş (s. 62) ve Eğri seferinde öncü kuvvetlere kumanda etmiştir (s. 76).

birlikte bu tanışıklık, şairin görev yaptığı Alacahisar ve Gula'nın Timişvar¹⁷⁰ eyaletine bağlı olmasıyla izah edilebilir.

Bu ifadeleri takiben derkenar olarak yazılan aşağıdaki beyitlerde ise Paşa'nın hem sonraki görevleri hem de artık hayatta olmadığı anlatılmaktadır. Anlaşılan bu derkenar beyitler şair tarafından bilâhare eklenmiştir:

Ba'dehû şarğa olicek me'mür
 Şarf kıldı o serhade maq'dür
 Pâdişâh-ı güzîn-i 'Oşmânî
 İtdi a'zam vezîr-i 'Oşmânî
 Şarq ilinü'n fütühı olduqda
 Ol vilâyet rüsühı bulduqda
 Anı kôdı Demürkapu'da vekîl
 Bula Hâk'dan hemîşe ecr-i cezil
 Anda imiş meger ki toprağı
 Şoldı bâğ-ı vücûdı yaprağı
 Geldi vü gitdi kâldı hoş nâmı
 Şühedâ ile ola ârâmı (2567-72)

x. Bekeş Kalesi

Araya Cafer Paşa bahsini sıkıştıran şair daha sonra kaldığı konuya geri dönüyor ve “Bekeş Kal'asına Mübâşeret Olunup 'an-Şarîb İtmâ-

170 **Temeşvar Eyaleti:** İkinci Vezir Damad Kara Ahmed Paşa tarafından 1552 tarihinde fethedilen Temeşvar şehri merkez olmak üzere kuruldu. Beylerbeyi hasları XVI. yüzyılda 806.790 akçe olan Temeşvar eyaletinin beylerbeyi divanı; hazine defterdarı, tımar defterdarı, defter kethüdası, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, alaybeyi ve çeribaşlarından meydana geliyordu. Temeşvar eyaletinde bulunan ulûfeli askerlerin sayısı, 1591-1592 yılında 2637; 1613 yılında ise 3679'du. Temeşvar Beylerbeyi'nin görevleri arasında; serhadlerin denetimi, kalelerin tamir ve ikmali, vergi ve toprak meselelerinin halli, Almanya ahvalini araştırma ve Erdel Prensiği'ni denetlemek de vardı. Karlofça Antlaşmasıyla bazı sancakları Almanya'ya geçen Temeşvar eyaleti 1716 yılında Almanlarca işgaline kadar devam etti. **Merkez sancağı olan Temeşvar:** (Rom. Timişoara) Belgrad'ın 130 km. kuzeydoğusunda, Tisa ırmağına dökülen Bega çayı üzerindedir. İntizâmî'nin görev yaptığı Alacahisar (Kruşevaç) da önce Budin eyaletine bağlı iken 1559 yılında Temeşvar eyaletine aktarıldı ve Rumeli eyaletine bağlandığı XVII. yüzyıl başlarına kadar Temeşvar eyaletinin sancağı oldu. (Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 60) Yine İntizâmî'nin eserinde bahsettiği Gula (Gyula) da 1698 yılında Almanlarca işgaline kadar Temeşvar eyaletinin sancaklarındandı. Eyaletin diğer sancakları ise Beşkelek, Çanad, Kolaboş, Lipova, Semendire, Sirem ve Vidin idi (Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 258-61).

mı Müyesser Olup ve Toplarının Evşâfı Beyânındadır” başlığı altında kalenin büyük bir çabayla kısa zamanda tamamlandığını ve görevlilerin tayin edildiğini bildiriyor. Bu arada Erdel çevresinin kâfir fedayileri Bekeş kalesini¹⁷¹ ele geçirmek için büyük bir toplantı düzenlemişler. Ancak bunu haber veren kale topunu duyan İshak Bey onların üzerine ani bir baskın yapmış. Şair bu olayı anlatırken bazı serhat âdetlerine de yer veriyor.

Dāyim ol serhadün bu ‘âdetidür
 Top şadâsı ne dem kim işidilür
 Beg olan atlanur gider fevrî
 Dirlik ehli olan u ger ğayrı
 Kimse qalmaz bularda ‘âdetdür
 Ger qalursa ulu hıyânetdür (2631-33)

Baskına uğrayan düşmanın büyük kısmı telef olurken pek azı Jaka¹⁷² kalesinin yanındaki büyük nehrin öbür tarafına kaçmak ve aradaki köprü-yü bozmak suretiyle başını kurtarabilmiş.

xi. İntizâmî Zaim Oluyor

Zaferle dönen İshak Bey savaş ganimetinden bir kısmını İstanbul’a yollamış kalan diğer kısmından İntizâmî de payını almış. Yine aşağıdaki beyte nazaran İntizâmî zeâmet sahibi olmuştur.

Hâlin itdi çü luţfına teslîm
 İntizâmî de ol dem oldı za’im (2681)

Zeâmet 20 bin ile 100 bin akçe arasında değişmekle birlikte kâtiplerin zeâmetinin 40 bin akçeyi aşmaması prensibine göre şairin gelirin 20 ile

171 1566 yılında Gula kalesiyle birlikte fethedilen Bekeş’te (Macarca Bekes) Osmanlılar bir kale inşa ettiler. Ancak bu kale Macarlara karşı savunma amacıyla 1595 yılında yıkıldı. Yüz yıllık bir Osmanlı idaresinden sonra 1695 yılında Bekeş, II Rákóczi tarafından ele geçirildi. Günümüzde Bekeş, Romanya kıyısında yer alan bir Macar şehridir (Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 271).

172 Kaynaklarda bu isimde bir kaleye rastlayamadık. Ancak Evliya Çelebi’nin eserinde Vidin civarında Tuna’ya karışan bir su olarak Jakva Deresi adı geçtiği gibi (*Seyahatnâme*, c. VI, s. 17) Bilge’de Tise’yle birleşen bir nehir olarak adı geçen Zakva da aynı nehrin değişik bir ismi olmalı (Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 231).

40 bin akçe arasında bir rakam olduğunu tahmin edebiliriz.¹⁷³ Keza aşağıdaki beyitten de şairin hararetle övdüğü İshak Bey'in yanında 7 yıl hizmet ettiği anlaşılıyor:

Laḥmuke laḥmî oluban yidi yıl
 İntizāmî'ye itdi luṭf-ı cezil
 Añar anı du'â ile her ân
 Hiç unutturmaz itdüğü iḥsân (2687-88),

Acaba şairin yukarıda bahsettiği bu hizmet yılları ne zamana denk gelmektedir? Yukarıda onun 979/1571-72 yılında Kâsım Bey'in vefatı üzerine önce memleketine döndüğünü ve bilâhare İshak Bey'den gelen davet üzerine ona kapılandığını belirtmiştik. Şairin memleketinde geçirdiği süre bilinmediği için kapılanma tarihini de tam olarak tespit etmek mümkün olmuyor. Ancak tahminimizce Kâsım Bey'in vefatıyla İshak Bey'in yanına gidişi arasında fazla zaman geçmemiş olmalıdır. Nitekim gerek yukarıda ihtiyat kaydıyla verdiğimiz 1573 yılında gerçekleşen Venedik-Osmanlı barışı sırasında ve gerekse Boğdan Beyi'nin 1573 yılındaki isyanı esnasında İshak Bey'in yanında olduğuna göre bu göreve başlama tarihi 1573'ten daha sonraya gidemez. Keza ileride anlatılacağı üzere şairimizin Üveys Paşa'nın yanında hizmete başlaması da yaklaşık 1579 yılına denk geldiğine göre bu tarihten 7 yıl geriye gittiğimizde 1572 tarihini elde etmekteyiz. Dolayısıyla tahminimizce şairin İshak Bey'in yanındaki hizmet yılları yaklaşık 1572-79 yılları arasını kapsamaktadır. Geza David'in, muhtelif arşiv kayıtları ve bilhassa ruûs defterlerine istinad eden *Arad ve Gyula Sancak Beyleri* isimli çalışması bu tahminlere bazı katkılar getirmektedir. Bu çalışmadaki Gula sancak beyleri listesine göre İshak Bey'le selefi Hadım Cafer Bey'in tahmini görev süreleri şöyledir: Hadım Cafer, 26 Şubat 1574-Mart

173 **Zeâmet:** Osmanlı tımar sisteminde genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikleri ifade eder. Bu dirlikleri tasarruf eden kimselere *zaim* denilir. Zeâmet Divân-ı Hümayun'da görev yapan bürokratlara ve savaşlarda büyük yararlılık gösterenlere tahsis edilirdi. Sefer görevini aksatma yahut başka işlerle uğraşması hâlinde zaimlerin zeâmetleri ellerinden alınır. Zeâmet tahsisi için gereken berat merkezde hazırlanırdı. Kâtiplerin tasarruf ettikleri zeâmetlere zaman zaman bazı sınırlamalar getirilmiştir. Meselâ Defterhâne-i Âmiri kâtiplerinin XVII. yüzyılın başında zeâmetlerinin 40.000 akçeyi geçmemesi yönünde ferman çıkarılmıştır. Zaimler savaş dışında buldukları bölgede kadînin denetiminde asayiş sağlamaya çalışırlar, ayrıca vergi toplarlardı. XVI. yüzyılın sonlarında 914 tanesi Rumeli eyaletinde olmak üzere imparatorlukta toplam 35.934 tımar ve 2375 zeâmet mevcuttu. (Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *DİA*, 2013, c. 44, s. 162-164).

1575 arası; İshak Bey, Ekim.1577- (adının geçtiği son yazı) Temmuz 1578 arası. İshak Bey'in sancak hasının da 370.398 akçe olduğunu belirten bu çalışmadan onun en azından Temmuz 1578 tarihine kadar Gula'da görev yaptığı anlaşılıyor. Başka bir yazışmaya göre ise İshak Bey 8 Temmuz 1578 tarihinde artık Szeged'de görevli gösterilmekte imiş.¹⁷⁴ Yukarıdaki bilgilerde Cafer Bey'le İshak Bey'in göreve başlama tarihleri arasındaki iki buçuk yıllık boşluk bir soru işareti olarak kalmaktadır. Yazışmalardan hareketle takribi tarihleri tespit eden yazar, bu süre içinde Cafer Bey'in görevinin ne zaman bittiğini ve İshak Bey'in tam olarak hangi tarihte göreve başladığını belirleyememektedir. İfade ve bilgi bakımından hayli problemlili olan kaynaklarda Cafer Bey'le İshak Bey'e ait bazı mâlûmat karışmış görünüyor. Bu durumda belki de İshak Bey'in tayin tarihinin hemen selefinden sonra yani Mart 1575'te başladığı düşünülebilir. Nitekim İntizâmî'nin, yukarıda alıntıladığımız ifadelerinde, bu tayini Boğdan Beyi'nin 1574'te gerçekleşen idamından sonra göstermesi de bu ihtimali güçlendirmektedir. Diğer bir husus şairin İshak Bey'e, Szeged görevinde de eşlik edip etmediğidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere şairin 7 yıllık hizmet süresinin dolması için -şayet bu ifade takribi değilse- onun 1578 sonrasında de bir müddet İshak Bey'in yanında kaldığı tahmin edilebilir. Ele alınması gereken diğer bir konu da şairin Cafer Paşa hakkında söyledikleridir. S. Müfit Bilge, Tımsıvar Beylerbeyleri listesinde Cafer Paşa'yı; Eylül 1568-1569, 1574-77 ve Ağustos 1595-Haziran 1596 olmak üzere üç kere bu görevde gösteriyor.¹⁷⁵ Bu sürelerin toplamı 5-6 yıl civarında olduğuna göre İntizâmî'nin yukarıda bahsettiği 16 yıllık Tımsıvar görevini nereden çıkardığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Şairin, paşanın beylerbeylik dışında, Tımsıvar sancaklarında geçen diğer bazı görevlerini de hesaba dâhil ettiği düşünülebilir.

xii. İshak Bey'den İzin ve Memleket Yolunda Çekilen Sıkıntılar

Yedi yıllık bir hizmetten sonra İshak Bey'in yanındaki işinden usanan şair bir iç muhasebesi yapmış ve el kapısında bunca yıl çalışmayı kâfi görerek, memlekete dönme arzusuyla işten feragatini istemiş. Şair, "İntizâmî

174 Geza David, "Arad ve Gyula Sancakbeyleri", (çev. Eşref Bengi Özbilgen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 120, 1999, s. 62 ve 70.

175 Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 335-36.

Müşârün İleyhden Mücâz Olup Şılasına Ehl ü ‘İyâliyle Teveccüh İdüp Giderken Niçe İztırâba Uğraduklarınıñ Beyânındadır” başlığı altında memlekete dönüş yolunda uğradığı sıkıntıları uzun uzadıya hikâye ediyor. Hikâyeye göre beyin elini öpüp yola koyulan şairin eşi ve süt emen çocuğu yolculukta bir koçu¹⁷⁶ ile arkadan gelmektedir. Ancak şair çoluk çocuğuyla böyle bir yolculuğa çıktığı için kendi kendisine kızmaktadır. Onun fikrince kadın evinden ancak bir kere, o da tabut içinde çıkmalıdır:

Bir gün anlarla eyleme seferi
Ol yola uğramağdan it hâzeri
Çâr dīvâr içinde vir kûtı
Bes durur çıka taşra tâbütı
Hiç ibn-i sebîl olur mı nisâ
Seyri için mezâr yeter aña (2703-05)

xiii. İntizâmî’nin Evliliğe Bakışı

Bu vesileyle şairin kadın ve evlilik konusundaki fikirlerini de öğrenme fırsatı buluyoruz. O evli birisinin başkasının koynuna girmesini, “yad bostanda gül dermesini” hoş görmüyor. Irz ehli için en iyisi evlenmektir:

Evlülük hoşdur ehl-i ‘ırz olana
Hürmet ıssı helâlini bulana (2716)

xiv. İki Önemli Kaza

Şairin aileyle yola çıkma konusundaki pişmanlığının sebebi metnin ilerleyen kısmında gelişen olaylardan anlaşılıyor. Yolda bir ara arabayı süren hizmetçi uyuklayıp dizgini elinden düşürünce atlar ileri fırlar. Yolun bir kenarı

176 **Koçu:** Eskiden kullanılan, oda biçiminde, dışı sade süsüz dört tekerden ibaret bir araba idi. Üzeri eğri denilen çenberle korunaklı ve pencereleri de kafesliydi. Kapısı arkadan açılır ve 3-4 basamaklı bir merdivenle girilirdi. Merdiven kullanıldıktan sonra kaldırılıp kapı kenarında bir çiviye asılırdı. İki beygir tarafından çekilen iç kısmı kaplamalı, ayna, minder ve yastıklarla kısmen tefrişli olan bu arabalara yalnız kadınlar binerdi. Koçular şehirler arası yolculuklarda da kullanılır, sözgelimi elçilere koçu tahsis edilirdi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, c. II, s. 286). S. Müfit Bilge, yukarıdaki bilgiden farklı olarak koçunun tek atla çekildiğini bildiriyor (Bilge, *Osmanlı’nın Macaristanı*, s. 132) ise de İntizâmî’nin eserindeki koçunun çift atla çekildiği anlaşılıyor.

derin bir uçurum, diğer tarafı Dirin nehridir. Neyse ki durumu vaktinde fark eden İntizâmî atları zor belâ dizginleyip ailesini kurtarır. Ancak bir teker parçalanmış ve araba yolda kalmıştır. Tamir edilen tekerle zar zor İzvornik'e¹⁷⁷ kadar gelen şair arabayı orda bırakır ve at üzerindeki bir mehafeyle¹⁷⁸ yoluna devam eder. Bu defa da at yüksek bir dağda, uçurum kenarında giderken tökezler ve annesinin kucağından fırlayan bebek bir dereye uçar. Neyse ki çocuğa bir şey olmamıştır. Nihayet Foça'ya varan şair böyle çoluk çocukla yola çıktığı için kendi aklına şaşmaktadır. Foça'da evvelce bahsi geçen Nâzır Mehmed Bey şaire nice gün ziyafetler çeker. Bu esnada şairi ömrünün muhasebesini yaparken ve boşa geçen zamanları için hayıflanırken kullandığı ifadeler İshak Bey'den ayrılmasının bir tatsızlık veya azl neticesinde olduğu intibai vermektedir.

Şan'atı kâtibün kalem iledür
Şanma âsân velî elem iledür

Manşibında yazudan el mi deger
'Azli hâlinde kesbidür yâ nider

Bunca yıl hîdmet oldı cümle hebâ
Virmedi elde devlet-i dünyâ (2805-07)

f. İntizâmî ve Üveys Paşa

i. Tuhfetü'l-İhvân'da Üveys Paşa Evsafi

Bu uzun iç konuşmada şair uzlete meyleder görünmektedir. Ancak Nâzır Mehmet Bey onun bu fikrini beğenmez ve şairi o sıra Budin Beylerbeyi olan Üveys Paşa'nın hizmetine sevk eder. Böylece yazarın yeni kâtiplik

177 Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde tarihi bir kasaba olan İzvornik (Zvornik) ülkenin kuzeydoğusunda, bugünkü Sırbistan ile Bosna-Hersek sınırında Drina nehrinin sol tarafında yer alır. Osmanlılar burayı 1460'ta fethettiler, idari ve askerî konumu bakımından bir kaza merkezi yaptılar. 1628 tarihli bir Venedik raporu İzvornik'te sancak beyi ve kadı ile 600 hânenin bulunduğunu kaydetmiştir. Bu kayıt, 1664'te İzvornik'e gelen Evliya Çelebi'nin verdiği hâne sayısına (938) yakındır. Kaynaklarda o dönemde İzvornik'te altı cami, sekiz tekke, üç hamam, üç han, yedi ilk mektep, üç medrese ve sekiz mescid bulunduğu kaydedilmektedir. Sanat değeri pek olmamasına rağmen şehirdeki en meşhur mimari eser Kâimi Baba olarak da bilinen Şeyh Hasan'ın türbesidir. 1878'de Avusturya-Macaristan hâkimiyetine geçen İzvornik hâlen Bosna-Hersek Cumhuriyeti topraklarındadır. Ancak savaş sırasında şehir Müslümanlardan tamamen arındırıldığı gibi mevcut otuz altı cami de ya tamamen yahut kısmen tahrip edilmiştir. (Nenad Moaçanın, "İzvornik", *DİA*, 2001, c. 23, s. 553-554).

178 Binek hayvanlarının sırtına konulan, içinde iki kişinin karşılıklı oturabileceği biçimde yapılmış sepet.

dönemi başlar. Şairin ayrıntısını vermediği bu görevin eyaletlerde kurulan Beylerbeyi Divanı Kâtipliği olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁷⁹

Bu kısımda şair “Menâkıb-ı Üveys Paşa” başlığı altında Paşa hakkında bilgi veriyor ve iyiliklerini örnekendiriyor. İlimde “kat’-ı menazil” ettiği, kadılık yaptığı, sonra mertebeler katederek -Budin’den hemen önce gerçekleşen- defterdarlık görevine geldiğini bildiriyor.

Sonraki beyitlerden bu göreve kabul edilen şairin paşayla önce Belgrad’da görüşüp hizmetine girdiği, oradan Budin’e birlikte gittiği anlaşılıyor.

İntizâmî işitti bu haberi
Eyledi hâtırına çün eşeri
Ol söz-ile varup Beliğrad’a
Oldı paşa kulu ol arada
Kâtibi oldı hizmetin gördi
Hürmetin buldı devletin sürdi
Çün Budun’a qarîb geldiler
Haberin ulu kiçi aldılar
Karşu hep cümle çıkdı ‘izzet-ile
Budun’a dâhil oldı şöhret-ile (2894-98)

Bu vesileyle İntizâmî, Paşa’nın adaletine çeşitli örnekler veriyor. Sözgelimi o İntizâmî’ye, görev sırası bekleyen 2 bin mazul mülazımı deftere yazdırıp sıraya koydurmuş ve sırası gelene layık olduğu görevi vermiş.¹⁸⁰ Timar

179 Paşa Konağının Divanhanesinde toplanan Beylerbeyi Divanında önemli yerel yöneticilerle birlikte Divan Kâtibi de bulunur ve toplanan tutanaklarını kayda geçirirdi. İstanbul’dan gelen emirlerin, tahrir defterlerinin, beylerbeyliğine ait gelir gider çizelgelerinin kopyalanması ve muhafazası da kâtibin görevleri arasında idi. Yazışmaları yapan kâtiplerin bir kısmı aynı zamanda Macarca da bilirdi (Bilge, *Osmanlı’nın Macaristanı*, s. 70-71 ve 137). Dolayısıyla İntizâmî’nin görevlerinin de bu çerçevede olduğu düşünülebilir.

180 Çocukluğunda Budin’de Üveys Paşa’yı tanıyan Peçevî de onun adaleti hakkında İntizâmî’nin bu sözlerini doğrulamaktadır. Buna göre Peçevî’nin henüz pek genç iki kardeşi peş peşe vefat edince onların ortada kalan timar ve zeâmetinin kendisine aktarılmasını isteyen babaları Üveys Paşa’ya yüklü bir hediye (yahut rüşvet) takdim etmiş. Ancak takdim ettiği para kendisine iade edilince talebinin reddediği zehabına kapılarak tekrar Paşa’nın kapısına varan baba Paşa’nın şu mealdeki cevabıyla karşılaşmış: *Vallahi ben sözümden dönmedim. Lakin iki genç evladını kaybetmişken senden bu akçeyi almaya vicdanım razı olmadı*. Babasının ağzından bu hadiseyi nakleden Peçevî sonra da şunu soruyor: “İnsaf olunsun, bu asırda bu lutfu eden var mı?” (Peçevî, *Peçevî Tarihi*, c. II, s. 277-78).

mazulu zevattan biri de Nağmî isminde, nazm ve nesirde mahir, kopuz ve şeşta çalmakta usta bir şair imiş. Paşa, huzuruna çıkıp şiirler takdim eden bu şaire de boşa kalan bin filori değerindeki bir timarı ihsan etmiş. Önceki beylerbeyi Mustafa Paşa'ya da şiirler takdim eden ve bazen ondan bir altın alan Nağmî,¹⁸¹ cimri diye bilinen Üveys Paşa'nın bu büyük cömertliği karşısında şaşırıp kalmış.¹⁸² İntizâmî'nin metin kenarına "vefâtına qarîb bu beyti dimişdür" notuyla Paşadan naklettiği şu beyit onun aynı zamanda şiirle de iştigal ettiğini gösteriyor:

Dem-i âhirde şanmañ menzilüm zîr-i türâb itdüm
Günâhum çokluğundan yirlere geçdüm hicâb itdüm (AE 66a)

Şair, rüşvetin işlemediği bu adaletli kapıda 3 yıl hizmette bulunmuş ve paşadan kötü bir laf bile işitmemiş. Ancak bir gün Budin yakınlarındaki Can Beg semtinden gelip etrafta otlayan davarları götüren bir düşman çetesine yapılan bir karşı baskında öldürülen çok sayıdaki çeteciye mukabil, atından düşen Peşte kaptanı ile 32 yoldaşı şehit olunca, Üveys Paşa'yı çekemeyen bazı fitneciler bu kaybı abartarak İstanbul'a bildirmiş ve onu görevden aldirmişlar. Adaletini;

181 Nail Tuman, "نغمي" maddesinde Kâfzâde ve Riyâzî'yi kaynak göstererek şu kısa bilgi veriyor:

"Nagami Çelebi, Belgradlı timar sipahisi;
Şahin gibi salınsam Nağmi olur uçlara
Bir turna telli gürze aceb çakırım çeker
-

Dem-i âhirde sanma menzilim zîr-i türâb itdüm

Günâhum çokluğundan bir kere geçdim hicab itdüm (bk Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, hzl. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, c. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000, s. 1087).

Bu bilgiye kaynaklık eden Riyâzî'deki "Nagami" maddesinde şu kısa bilgi mevcut:

"Nagami, Belgradî'dür. Timâr sipâhisi idi. Hoş-âvâz olmağla Nagami tahallüsine karar virmişdür. Bu beyt-i meşhûr anundur:

Dem-i âhirde sanma menzilim zîr-i türâb itdüm
Günâhum çokluğundan yerlere geçdim hicab itdüm"

(Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzî'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*, hzl. Namık Açıkgoz, Kültür Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017, s. 318).

İntizâmî'nin metninde veznin akışına göre "Nağmi" olarak okuduğumuz mahlas, *Riyâzî'ş-Şu'ârâ'da* "Nagami" olarak okunmuştur. Kafzâde'nin *Zübdetü'l-Eş'âr* neşrinde de aynı şekilde okunmuştur. Bk. Bekir Kayabaşı, "Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr", İnönü Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1996, s. 551. İntizâmî'nin kaydına binaen mahlasın Nağmî olarak da okunabileceği dikkat alınmalıdır diye düşünüyoruz.

182 Paşaya isnad edilen cimrilikle ilgili olarak bk. Sandor Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler*, MEB Yayınları, Ankara 1970, s. 37.

İki haşm irse aña rüy-be-rü
 Da'vde dursalar öninde örü
 Oğlına kıardaşına rahm itmez
 Kimsenün haqqı kimsede yitmez (2989-90)

beyitleriyle övdüğü paşanın uğradığı haksızlık vesilesiyle kendisinin çocuklukta uğradığı -baştaki tahsil bahsinde andığımız- bir haksızlığı hatırlayan şair araya koyduğu bu hatıradan sonra tekrar kaldığı konuya dönüyor ve mazul paşayla birlikte İstanbul'a gelişini anlatıyor. Burada suçsuz olduğu anlaşılan Paşa önce Halep'e sonra Mısır'a mîrmîran olarak atanır. Paşa onu da yanında götürmek ister ama şair İstanbul'da kalmayı tercih eder.

Mısr' uñ olunca mîr-mîrânı
 Didiler yûri yap o vîrânı
 İntizâmî'ye eyledi teklif
 Bile varmağı eyledi ta'rif
 İtdüm İstanbul'ı didi mesken
 İtmişem 'ahdi taşraya gitmen (3023-25)

ii. Üveys Paşa-İntizâmî Münasebeti

Şimdi araya girerek şairin Üveys Paşa'yla birlikte olduğu yılları tespit etmeye çalışacağız. Ancak öncelikle konuyu tamamlamak üzere M. Tayyib Gökbilgin'in; "Kara Üveys Paşa'nın Budin Bey'lerbeyliği (1578-80)" başlıklı geniş çalışmasında paşa hakkındaki bilgileri özetlemekte fayda vardır. "Kara" ve "Defterdar" lakaplarıyla anılan ve tarihlerde daha çok zekâsıyla anılan Üveys Paşa, Aydın'ın eski ailelerinden Mevlana Kadı Nâzır Muhyiddîn Mehmed'in oğludur. Tahsilinden sonra Tire kadılığı esnasında Şehzade III. Murad'la dostluk tesis eden Üveys, şehzadenin saltanata geliş sırasında onunla birlikte İstanbul'a geldi ve bazı icraatlarıyla muahaza olunmakla birlikte yükselerek kısa zamanda başdefterdar oldu. Saraydaki güç dağılımında Sokullu karşıtları arasında yer alan paşa, Budin Beylerbeyi Sokulluzade Mustafa Paşa'nın idamından sonra pek de hevesli olmadığı bu göreve getirildi. Gökbilgin'e göre, 18 Eylül 1578'de, S. Takats, Öztuna ve

Bilge'ye göre ise 10.10. 1578'de¹⁸³ tayin edilen Paşa, göreve gitme konusunu biraz ağırdan almış ve kendisi yolda iken Budin'e ait işleri kâhyası olan Ferhad Kâhya eliyle idare etmişti. Öyle ki 1579 Kânun (Ekim) ayı başında hâlâ Budin'e varmamıştı. Üveys Paşa, Budin'de, Mustafa Paşa'nın da katline sebep olan -bir yıldırım isabetiyle- barut mahzeninin patlamasının harab ettiği bir şehirle karşılaştı. Şehrin bütün evleri, esirlerin tutulduğu kule ve gemilerle yapılan meşhur köprü bütünüyle tahrib olmuş vaziyetteydi. Bu olumsuz şartlarda Üveys Paşa zekâsıyla kısa zamanda meseleleri kavradı ve başarılı bir idareci oldu. Sınır ihtilaflarında, sözgelimi Solnok ve Gula sancaklarına tâbi 170 köyün kime ait olduğu meselesinde Osmanlı lehine bir kararın ortaya çıkmasını sağladığı gibi tahrirler yaptırmak ve gelir işini ciddiyetle takip suretiyle daha evvel merkezden destek alan Budin hazinesini Babiali'ye yardım eder hâle getirmişti. Ancak bu uygulamalar paşa aleyhine bazı cereyanların uyanmasına da yol açmıştı. Onun başlıca icraati arasında, bazı kadıların haksız hükümlerine karşı davacılara redd-i hâkim hakkı tanınması, hak etmeden parayla yeniçeri olan kesimlerin askerlikten ihracı, sınır kalelerinin güvenliğini temin gibi hususlar sayılabilir. Paşa'nın, muhtelif konularda İmparator Rudolf II, Arşidük Ernest ve Macar asilzadelere yazdığı Macarca mektupları vardır. O sırada İran gailisiyle meşgul olan Osmanlı devleti Batı'da yeni bir cephe açılmasını arzu etmediği için Üveys Paşa sınırdaki eksik olmayan küçük çaplı yağma hareketlerini daima diplomasi yoluyla çözmeyi tercih etmiştir. Ancak 21 Safer 988 (7 Nisan 1580) yılında 5 bin kadar Avusturya askerinin Hatvan'a tecavüzü esnasında uğranılan zayıat Üveys Paşa aleyhtarları için yeni bir karalama fırsatı oldu. Tedbirsizlikle suçlanan Üveys Paşa yeni vali görevine başlayınca kadar makamında kalmak üzere görevinden alınarak yerine 19 Rebiülahir 988'de (3 Haziran 1580) Kalaylıkoz Ali Paşa tayin edildi.¹⁸⁴

S. Takats, Öztuna ve Bilge ittifakla Kara Üveys Paşa'nın 10 Kasım 1578 ile Mayıs 1580 tarihleri arasında iki yıla yakın bir süreyle bu gö-

183 Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler*, s. 431; Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. X, s. 9; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 330.

184 M. Tayyip Gökbilgin, "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578-80)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 2, sy. 3-4, İstanbul 1950, s. 17-34; Paşa'nın diğer bazı icraatları için de bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 40.

revde kaldığını belirtiyorlar.¹⁸⁵ Üveys Paşa'yı Damat Ali Paşa'nın halefi olarak 986/1578 yılında bu görevde gösteren *Sicill-i Osmânî*'de ise görev süresiyle ilgili net bir bilgi mevcut değildir.¹⁸⁶ T. Gökbilgin ise azil tarihini vermemekle birlikte, hem halefi olan Kalaylıkoz Ali Paşa'nın tayin tarihini vermek hem de onun göreve başlamasına kadar işleri yürütmekle sorumlu bırakıldığını söylemek suretiyle dönüş tarihini biraz daha netleştiriyor. Bu bilgilere nazaran şairin de en az 3 Haziran 1580 tarihine, ama Kalaylıkoz Ali Paşa'nın Budin'e vasil olmasına kadar geçen zaman da hesap edilirse bu tarihten birkaç ay sonrasına kadar Budin'de kaldığını ve yılsonuna doğru paşayla birlikte İstanbul'a geldiğini tahmin edebiliriz. Bu bilgilere nazaran Üveys Paşa'nın Budin görevi yaklaşık iki yıl sürdüğüne ve üstelik -yukarıda belirtildiği üzere- bu sürenin de yarısı Budin'e varmadan önce geçtiğine ve şair ona Budin'de iken -yani 1579 sonlarında- katıldığına göre, İntizâmî'nin onun yanında 3 yıl geçirdiğine dair ifadelerini nasıl anlamalıyız? M. Süreyya eserinin defterdarlar listesinde Üveys Çelebi isminde bir zâtı önce 989/1581 ve ikinci defa 994/1586'da iki defa bu görevde gösteriyor.¹⁸⁷ Öztuna ise Üveys Çelebi/Paşa'yı birincisi 1575-30.10.1578; ikincisi 1581-82 ve üçüncüsü 31.3.1586-7.3.1587 tarihleri arasında olmak üzere üç defa başdefterdar olarak kaydetmektedir.¹⁸⁸ Birbirini doğrulayan bu bilgilere nazaran Üveys Paşa'nın Budin valiliğinden sonra geldiği İstanbul'da suçsuzluğu anlaşılacak bir yıl kadar başdefterdarlık yaptığı, sonra Halep'e ve Şam'a atandığı, şairimizin de birer yıl süren her iki atama esnasında yine paşanın yanında yahut hizmetinde bulunduğu ve 3 yılı bu şekilde tamamladığı düşünülebilir. Ancak

185 Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler*, s. 431; Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. X, s. 9; Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 330.

186 *Sicill*'e göre Damat Ali Paşa 993/1585 yılında ikinci defa bu göreve gelmiştir. Bu duruma göre Üveys Paşa'nın görev süresi 986-993 (1578-1585) arasını kapsar gözüküyor. Yine *Sicill*, Paşanın 993'te İstanbul'da başdefterdar olup bilâhare Cemaziyelvel 995/Mayıs 1588'de Mısır valiliğine atandığını bildiriyor. Sonraları vezir payesini ihraz eden paşa, 998/Eylül 1590'da burada vefat ederek Karafe'de defnedilmiş. Diğer üç kaynakla çalışmakla birlikte kendi içindeki bilgileri bakımından tutarlı gözükken Mehmed Süreyya esas alındığı takdirde (bk. c. V, s. 1545-46) İntizâmî'nin Üveys Paşa'nın yanında geçen üç yılı, 986-993 (1578-1585) yılları arasındaki son 3 yıla, yani 1582-85 yılları arasına denk düşmüş görünüyor. Ne var ki -aşağıda bahsi geçeceği üzere- şairimizin Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü sıralarında yani 990/1582 yılında İstanbul'da bulunduğu kesin olduğundan yukarıdaki ihtimal imkânsız hâle geliyor.

187 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. VI, s. 1794.

188 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 1064.

İntizâmî'nin bu tahminleri doğrular hiçbir ifadesi olmaması bu ihtimal-leri ortada bırakmaktadır. Öztuna'nın eserinde Halep Beylerbeyleri arasında Üveys Paşa'nın adı geçmiyor. Ancak paşayı birincisi 1583-84 diğeri 1584-85 yıllarında olmak üzere iki defa Şam Beylerbeyi olarak görüyoruz.¹⁸⁹ Onun Şam görevinden sonra 10 Rebiülevvel 994 /1 Mart 1586 yılında başdeftardarığa getirildiği ve Mısır Beylerbeyliği'ne atandığı 995 Rebiülevvel sonlarına (1587 Mart başı) kadar bu görevde kaldığı *Selanikî Tarihi*'ndeki kayıtlardan anlaşılıyor.¹⁹⁰ Yukarıda yaptığımız alıntıda İntizâmî, Üveys Paşa'nın kendisini Mısır'a götürmek istediğinden bahsettiğine göre onun bu tarihte Paşa'nın yanında çalıştığını tahmin edebiliriz. Diğer taraftan aşağıda belirtileceği üzere İntizâmî, Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin kâtipleri arasında yer aldığını belirtiyor. Çivizade, 1581'de Rumeli kazaskerliğine ve 21 Ocak 1582 tarihinde şeyhülislâmlığa getirildiğine göre şairin onun yanındaki görevi de bu tarihler arasındaki kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır.

g. İntizâmî ve III. Murad Devri Olayları

i. İran Seferleri

Üveys Paşa ile olan hikâyesini sonlandıran şair yeni bir bahse kapı arayarak, sözü Sultan III. Murad devrindeki İran seferlerine getiriyor. İntizâmî'nin ifadelerine geçmeden önce kısaca söz konusu bahsi özetlemekte fayda vardır. Osmanlı'ya karşı tecavüzkâr bir tutum takınan İran hükümdarı II. Şah İsmail'in 984/1578 yılında ölümünden sonra İran'da taht kavgaları başlayınca bu fırsatı değerlendirmek isteyen Bâb-ı Ali -Sokullu'nun muhalefetine rağmen- İran'a karşı savaş başlattı. Sefer serdarı Lala Mustafa Paşa idi. Aralıklarla devam eden savaşın ilk kısmı 985-997/1577-1589 yılları arasını kapsar. Lala Mustafa Paşa, 1578'de Çıldır savaşında Tokmak Han'ı mağlup etti ve Gürcistan, Şirvan ve Şamahı bölgelerini işgal ederek geri döndü. Daha sonraki yıllarda savaş Özdemiroğlu Osman Paşa, Sinan

189 Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 1142.

190 Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, (hzl. Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 167 ve 180. Selanikî'den Paşanın 26 Recep 999/20 Mayıs 1591 yılındaki vefatına kadar bu görevde kaldığı anlaşılıyor. Öztuna'da ise Mısır görevi 30.5.1587-30.4.1591 tarihleri arasında gösterilmiş (Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 1154).

Paşa ve Ferhat Paşa tarafından idare edildi. Bazı el değiştirmelere mukabil savaşı; Tebriz, Revan, Tiflis, Karabağ, Gence, Nihavend gibi şehirlerin Osmanlı'ya aidiyetini tescilleyen bir anlaşmayla sonuçlandı. İran şahı Abbâs anlaşma yapmak üzere kardeşi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı Erdebil valisi Ustaclu Mehdi Kulu Han'la birlikte o sırada serdar olan Ferhad Paşa'ya gönderdi, o da bunları alarak İstanbul'a götürdü. 998/1590 tarihli bu anlaşmayla İran harbinin ilk safhası kapanmış oldu.¹⁹¹

ii. *Tuhfetü'l-İhvân*'da İran Seferi

Şimdi de hadisenin İntizâmî'deki anlatımına geçelim. Bir gün tefekkür hâlindeki padişah birden, Şehzade Bayezid¹⁹² ve çocuklarının İran'da başına gelen olayları hatırlamış ve bunun intikamını almak üzere sefer açmaya niyetlenmiş.

Daha sonra serdar olarak Mustafa Paşa¹⁹³ görevlendirilmiş. O da bu görevi ifa etmiş. Şair bu savaşı özetleyeceğini söylüyor:

Bunda tafşîle virelüm icmâl
 Darb u harb oldu bir niçe meh ü sâl (3043)

İran'a açılan ve aralıklarla 17 yıl süren savaş sırasında Sultan, oğlu Şehzade Mehmed için büyük bir sünnet töreni düzenler. Şair İran'dan alınan

191 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 57-63.

192 Şehzade Mustafa'nın trajik ölümünden sonra taht varisi olan Bayezid ve Selim'in arası gittikçe gerinleşmiş ve çatışmaya dönmüştü. 22 Şaban 966'da (30 Mayıs 1559) Konya ovasında yapılan savaşı kaybeden Bayezid önce Amasya'ya çekildi, ardından İran'a kaçtı. Devlet aleyhinde kullanılması korkusuyla Bayezid'in ve oğullarının iadesi için yapılan diplomatik baskı, ödenen yüklü para ve bırakılan Kars Kalesi mukabilinde Şah Tahmasb Şehzade Bayezid'i Osmanlı temsilcilerine verdi. Şehzade 21 Zilkade 969'da (23 Temmuz 1562) oğulları ile birlikte idam edilerek Sivasa defnedildi (Feridun Emeçen, "Süleyman I", *DİA*, 2010, c. 38, s. 62-74).

193 **Lala Mustafa Paşa** (ö. 988/1580): Kıbrıs, Şirvan ve Gürcistan fâtihî unvanıyla anılan Osmanlı veziri. Bosna'nın Sokol köyünden Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) devşirilerek saraya alındı ve sarayda çeşitli görevlerde bulundu. Ardından lalası olduğu Şehzade Selim ile Bayezid'in taht kavgasında Selim'in kazanmasında etkili oldu. Bu savaşın (966/1559) ardından Tımışvar, Van, Erzurum, Halep ve Şam beylerbeyi oldu. Sokullu Mehmed Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi kuvvetli muhaliflerine rağmen lalalığını yaptığı II. Selim'in himayesiyle yükselişini sürdüren Mustafa Paşa, Kıbrıs seferi serdarlığına getirildi ve adanın fethini sağladı. 985'teki (1577-78) İran seferine serdar olan Lala Mustafa Paşa birkaç savaşı kazandıktan sonra Tiflis ve Şirvan'ı fethetti. Alınan yerleri dört beylerbeyliğe ayıran Mustafa Paşa, Dağıstan ve Gürcü beylerinin itaatini sağladı. Erzurum'da bulunduğu sırada rakibi Koca Sinan Paşa'nın tesiriyle serdarlıktan azledilerek İstanbul'a döndü. III. Murad zamanında sadâret kaymakamı olan Mustafa Paşa 25 Cemâziyelâhir 988'de (7 Ağustos 1580) vefat etti. Kaynaklarda akıllı ve tedbirli bir devlet adamı olarak anılan Mustafa Paşa'nın birçok hayrat eseri vardır (Bekir Kürtükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, 2003, c. 27, s. 73-74).

Tebriz, Revan, Şirvan gibi şehir isimleriyle ilgili kelime oyunları yaptığı müteakip beyitlerde barışa mecbur kalan şahın hem haracını hem de rehin olarak kardeşinin oğlunu gönderişini ve böylece padişahın tatmin oluşunu anlatıyor.

iii. İntizâmî Kazasker Kâtibi

İran seferiyle ilgili özetlemeden sonra sözü şehzade düğünü bahsine getiren şairi bu sıralarda Kazasker¹⁹⁴ Çivizade Mehmed Efendi'nin¹⁹⁵ kâtipleri arasında görüyoruz:

İntizâmî meger o günlerde
Kâtib olmuşdı kâdî-askerde
Kâdî-asker idi Çivi-zâde
Aña ol mansıb itdi âmâde (3063-64)

Ancak diğer kâtipler kıdemlerinden bahisle onu hafife almışlar; o da bunun üzerine kendi isteğiyle bu görevden ayrılmış. Kazaskerlerin muhtelif işlerde istihdam ettikleri kâtipleri olduğu bilinmekle birlikte bu konuda bilgi vermediği için şairin tam olarak görevini bilemiyoruz.¹⁹⁶ Buna

194 **Kazasker:** İslâm tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Divân-ı Hümâyün'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusu. Osmanlılarda Kazaskerliğin resmî bir kurum hâlinde ortaya çıkışı I. Murad dönemi başlarında olup bu müessesenin başına getirilen ilk kişi Çandarlı Kara Halil'dir (1361-62). Fâtih Sultan Mehmed döneminin sonlarında Rumeli ve Anadolu kazaskerliği ortaya çıktı. Kazaskerlerin görevlerini idarî ve kazâî olarak başlıca iki alanda toplamak mümkündür. Kadıların, müderrislerin tayinleri-azilleri ve diğer işlemleriyle uğraşmak başlıca vazifeleri idi. Rumeli kazaskeri birinci kazasker sıfatını elde ederek Rumeli'deki, Anadolu kazaskeri Anadolu ve Arabistan'daki ilmiye mensuplarının işlerine bakmışlardır (Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, 2002, c. 25, s. 140-143).

195 Şeyhülislâm Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin oğlu olan Çivizade Mehmed Efendi 937 (1530-31) yılında İstanbul'da doğdu. 959 (1552) yılında Abdurrahman Efendi'den mülâzim oldu. 1557-1564 yılları arasında Kasımpaşa, Mîhrimah Sultan, Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra kadılığa geçerek 1569'da Şam, bir yıl sonra Mısır, 1572'de Bursa, ardından Edirne ve 1575'te de İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl Anadolu kazaskerliğine, 1577 ve 1581'de iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 21 Ocak 1582 tarihinde Mâlulzâde Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirildi. Beş yıl üç ay kadar bu makamda kaldıktan sonra 6 Mayıs 1587'de vebadan öldü ve Eyüp'te babasının yanına defnedildi. Nev'izâde Atâyî sülûs ve nesih yazıda usta bir hattat olan Çivizade'nin ilmi ve dürüstlüğü ile örnek bir âlim olduğunu belirtir (Mehmet İpşirli, "Çivizade Mehmed Efendi", *DİA*, 1993, c. 8, s. 347-348).

196 Kazaskerler ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil, terfi gibi işlemlerini "rûz-nâmçe" adı verilen defterlere kaydederdiler. Rumeli kazaskerinin İstanbul ve Galata bedestenlerinde bulunan kassam memurları kalabalık personele sahipti. Ayrıca zabıt kâtibi niteliğinde bir vekâyi' kâtibi de vardı. XVII. yüzyılda bu kazasker kâtipleri cihet ve medrese beratlarını kaleme alırlar, mektupçu mansıb mektuplarını yazar, mukayyid ise bunu deftere geçirirdi (Mehmet İpşirli, "Kazasker", s. 143).

mukabil söz konusu görev tarihi Çivizade'nin biyografyasından hareketle tahmin edilebilir. İkinci defa 1581'de Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Çivizade 21 Ocak 1582'de şeyhülislâmlığa getirildiğine göre İntizâmî'nin kazasker kâtipliği de bu iki tarih arasında gerçekleşmiş olmalıdır.

iv. *Sûrnâme*'deki Tamamlayıcı Bilgiler

Şimdi de şairin *Sûrnâme*'deki -yukarıdaki bilgileri tamamlayan- bazı ifadelerine yer verelim. Aşağıdaki ifadelerinden İntizâmî'nin, İstanbul'a geliş esnasında, uzlette ve aza kanaatle geçecek bir hayatı arzuladığı ancak daha sonra kimsenin kimsenin hâlinden haberdar olmadığı bu kalabalık ve pahalı şehirde geçinme zaruretiyle bir iş arayışına girdiği anlaşılıyor:

Bahâne-i kût-ı lâ-yemût murâdum ve gel-geç dünyâsında bir geçinme maksûd-ı fu'âdim olup gûşe-i 'uzlette mu'tekif olup kût-ı lâ-yemûti pîşe ve sabr u karârı endişe idinmiş idim. Bu üslûb üzre eyyâmım mürûr ve hengâmım 'ubûr üzere iken, mısır-ı erbâb-ı devlet ve şehir-i ashâb-ı miknet olan mahrûsa-i Kostantiniyye, hemâha'llâhu 'an-küllil'-beliyyeye dâhil olmagın, derûnında temekkün-i fukarâ su'ûbet-nihâd ve dâhilinde tavattun-ı gurabâ huşûnet-mu'tâd olup ne kimse kimsenin hâl-i fakrından haberdâr (3a) ve ne kıssa-i mihnetinden hisse-güzârdur. Elbette her kişiye bir bâ'is-i zindegânî ve hâllü hâlince mûris-i kadr ü tüvânî lâzım olmagın (...) ¹⁹⁷

Bu arayışlar neticesinde o da kâtipler zümresine kabul edilmiş ama ilk vazifesi kimsenin ciddiye almadığı meslekteki müptedilerin yeri olan kapı eşiği olmuş. Şair şer'î meselelerin yazımıyla ilgili olması dışında bu kâtipliğin mahiyetinden söz etmiyor. Ancak bunun yukarıda naklettiğimiz *Tuhfetü'l-İhvân*'da bahsi geçen kazasker kâtipliği olduğunu tahmin edebiliriz:

Pes âhirü'l-emr, kuyûd-ı 'avâyık ile mutlak mukayyed olup zümre-i küttâb-ı sa'âdet-ünvâna ilhâka ilticâ ve ol fırka-i sâhib-kemâli istircâ idüp, evvelâ saf-f-ı ni'âl tabakasında olan mütelâzime ile mahdûd ve sıfır gibi kitâbetde dâhil hisâbda hâric olanlar ile ma'dûd olup, niçe zamândan berü tahsîl-i vukûf-ı umûr-ı şer'iyyeye mülâzim iken" (...) ¹⁹⁸

Ancak şair *Sûrnâme*'de -*Tuhfetü'l-İhvân*'ın aksine- bu görevden istifa ettiğini bildiren bir ifade kullanmıyor.

197 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s. 110.

198 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2*, s.110

v. *Sûrnâme* Bahsi

Tuhfetü'l-İhvân'da şair bahsi geçen düğüne ve bu düğünü anlatmak üzere yazdığı *Sûrnâme*'ye genişçe yer veriyor. Her iki eserdeki bilgileri birbirini tamamladığı için burada biz yeri geldikçe her ikisinden de alıntıda bulunacağız. *Sûrnâme*'nin naklettiğimiz yukarıdaki ifadelerinde pek de mutlu olmadığı anlaşılan bir vaziyette iken birisi ona bu durumdan kurtulmak için yol göstermiş ve padişah düğünü münasebetiyle hak eden herkese ih-san ve in'amların dağıtıldığı bu fırsat ortamında kendisi gibi her fenne âşına bir insanın mahrum kalmasının caiz olmadığından bahisle bu fırsatı iyi değerlendirmesini ve düğünü tasvir eden bir eser vücuda getirmesini salık vermiş:

(...)gûş-ı bendegîye sürüş-ı gaybdan işbu işâret-i pür-beşâret ikâ' olundu ki (...) zamânede ol ki zû-fünûn-ı mahâret-nümûndur, saff-ı ni'âlde yer virmezler(...) Görmez misin ki velvele-i sûr-ı sultânî dünyâyı toldurdu ve zemzeme-i (4b) in'âm-ı hâkânî her nerede ise fukarâ vü mesâkîni güldürdü(...) ashâb-ı kemâl ü ma'rifetden bir kimesne mukâbelesine varmadı ki az çok ma'rifeti ile küllî ihsânına mazhar ve ashâb-ı erbâb-ı hırefden bu cem'iyet-i meserrete ferd-i vâhid gelmedi ki eyü yatlu san'at satmağla in'âmına manzar düşmedi (...) Ey bî-çâre seni bu sûr-ı mesrûrda bir bîkr-i ma'nâya vâsıl ve bu cem'iyet-i mes-nûnede farzâ nice ihsânî mücib maksûd ki mütevâsıl olayın dîrsen mukâbele-i pâdişâhîde herkes bir mahâreti zuhûra ve semtince bir san'atı sudûra getir-rüp, muhassal-i kelâm mülâhhasü'l-merâm olmuştur. Hod müte'ârif olan mahârâtun her birinde yâd-dâştıyla elün ve ma'ârif ü kemâlün ekserinde dilün vardır, işbu 'arûs-ı encümeni gülgüne-i ma'ârifle müzeyyen idüp niçe ebkâr-ı ma'ânî zuhûra ve şâhid-i cem'iyet-i bâ-şöhrete âlgüne-i fünûn-ı isti'ârât u 'ibârâtla zînet virüp, nezâketle sudûra getürmek gereksin.¹⁹⁹

Şimdi *Sûrnâme*'den naklettiğimiz bu bilgileri tamamlamak üzere tekrar *Tuhfetü'l-İhvân*'daki bilgilere dönebiliriz.

vi. *Sûrnâme* ve Süleyman Efendi

Yukarıda içinde bulunduğu durumu anlatan şair bir gün birkaç arkadaşıyla At Meydanı'nda icra edilen şehzade düğününü seyre gitmiş. Orada karşılaştığı, Ebüssüûd'un mülâzımlarından Süleyman Efendi isimli meşhur bir kadı ona bir surnâme yazmasını teklif etmiş:

199 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri* 2. 110-11.

İntizâmî'ye anda itdi hitâb
 Yaz bu sûrı ola bir özge kitâb
 Ol bahâneyle olasın âsân
 Beyne'l-aqrân kâtib-i divân (3082-83)

Şairin burada kendisinden söz ettiği Süleyman Efendi acaba kimdir? Atâyî'de adı geçen birkaç Süleyman Efendi arasında iki tanesinin Ebüssüüd Efendi mülâzımı olduğu görülüyor. Ancak bunlardan 982 yılında vefat eden Kepenekçi Süleyman, düğünün icra edildiği 1582 yılında hayatta olmadığına göre söz konusu zât Bıyıklı Süleyman Efendi olmalıdır.²⁰⁰

vii. Doğancıbaşı Hasan Ağa

Sonraki beyitlerden şairin bu tavsiyeye uyarak örnek olmak üzere bir günlük gözlemini yazıp Doğancıbaşı²⁰¹ Hasan Ağa²⁰²'ya verdiğini ve sultanın kanaatini öğrenmek istediğini anlıyoruz. Amacı yazdıkları beğenilmezse boş yere emek harcamamaktır.

200 Şakâ'ikteki bilgilere göre aslen Usturumcalı olan bu zât Ebüssüüd Efendi'den mülâzım olmuş ve muhtelif medreselerde görev yaptıktan sonra 1004 yılında Süleymaniye Medresesi'nden Halep kadılığına intikal etmiş. Şam hâkimi iken emekli olarak 1010 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı civarına defnedilmiştir. Atâyî süslü ifadelerle onun edebiyatla da ilgili olduğunu ihsas ettiriyor (Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'ikül-Hakâ'ik fi Tekmiletî'ş-Şakâ'ik*, hzl. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017, c. II, s. 1224-25).

201 **Doğancı:** Osmanlı Devleti'nde av ve avcılıkla ilgili saray görevlilerinden bir sınıfın adı. Osmanlılarda avcılık çok gelişmiş, teşkilatlanmış ve ülkenin her tarafında yaygınlaştırılmıştır. Enderun'da bir doğancı koğuşu vardı ve âmiri doğancıbaşı idi. Saray doğancıları devşirme yoluyla alınan acemi oğlanları arasından seçilirdi. Padişahla birlikte ava çıkan Doğancıbaşılar arasında terfi ederek beylerbeyi ve vezirliğe kadar çıkanlar olmuştur. Doğancıların sayısı sultanların av merakına göre değişirdi. Enderun'daki doğancı teşkilâtı Avcı Sultan IV. Mehmed zamanında (1648-1687) kaldırılmıştır. Eyaletlerde de merkezdeki gibi hepsi tımarlı ve doğancıbaşının emri altında çalışan ve yetiştirdikleri kuşları yılın belli zamanlarında İstanbul'a götürüp teslim eden doğancı teşkilâtları vardı. Zamanla önemi azalmakla birlikte 1830 yılı sonlarına kadar ismen varlığını sürdüren doğancı teşkilâtı bu tarihte II. Mahmud tarafından resmen lağvedilmiştir (Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *DİA*, 1994, c. 9, s. 487-489).

202 Bahsi geçen Doğancıbaşı Hasan Ağa, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 numaralı filori defterinde 988 dolaylarında ismi birçok defa geçen Doğancıbaşı Hasan Ağa ile aynı kişi olmalıdır. Genellikle in'âm ya da saray harcamaları için hazineye çıkarılan paraların gerekli yerlere teslimi için aracı olarak ismi geçen bu ağanın birkaç kayıta kendisinin de in'ama hak kazandığı görülmektedir. Bk. Osman Yiğit, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018. Batuhan İsmail Kıran da III. Murad'ın doğancıbaşı olan Kara Mehmed Ağa ve onun halefi Hasan Ağa'nın ayrıcalıklı konumlarını kullanarak kardeşlerini doğancı olarak saraya aldıklarını ifade ederken kuvvetle muhtemeldir ki İntizâmî'nin *Sûrnâme'sini* teslim ettiği kişiden bahsetmektedir. Bk. Batuhan İsmail Kıran, "Sarayda, Seferde ve Ölümde Aileyi Hatırlamak: İç Oğlanları ve Aile İlişkileri", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, sy. 4, 2018, s. 291.

viii. İntizâmî Divan Kâtibi Oluyor

Sultan yazılan örnek metni beğenir ve onun düğünü baştan sona kadar tasvir eden eserini bir an önce tamamlamasını ister. O da bu şevkle kolları sıvar ve yazıp sunduğu eser karşılığında divan kâtibi atanır:

Çün bu hîdmet tamâmına irdi
 Bir müdevven kitâb idüp virdi
 Pâdişâhuñ olınca mağbûlı
 Hâşılı hâşıl oldu me'mûlı
 Didi dîvânda kâtibüm olsun
 Ma'rifet ehlidür yirin bulsun (3097-99)

Divan kâtipliğinin birçok alt kolu arasında şair tam olarak görev alanının ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır.²⁰³

ix. *Sûrnâme'* nin Telif ve Tezyin Süreci

*Sûrnâme'*deki telifle ilgili bilgiler *Tuhfetü'l-İhvân'*dan aktardığımız yukarıdaki bilgileri biraz daha belirginleştirmektedir. *Sûrnâme* tanıtılırken daha geniş olarak açıklanacağı üzere şair eserinin tam şeklini düğünün bitiminden bir gün önce tamamlamış ve sultana takdim etmiştir. Eser beğenilmiştir ama aradan 3 yıl geçtikten sonra sultan bu eserin her meslek erbabını ayrı ayrı tasvir edecek şekilde genişletilmesini ister. Bu iş tamam olunca

203 **Divan Kâtibi:** Nişancı, reisülküttâb ve beylikçi nezaretinde çalışan ve padişahın başkanlığında devlet işlerini görmek üzere toplanan Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen evrakları ilgili yerlere havale eden, emir ve hüküm defterlerini tutan, gerek gelen gerekse gidecek yazıları tasnif edip çoğaltan görevlilerdir. Bu görevliler; sadâret mektubî, beylik, tahvil, ruûs, âmedi, teşrifâtçılık, vakanüvislik, tercümanlık ve hazine-i evrak gibi görev gruplarına ayrılıyordu. Kâtipler genellikle usta çırağ ilişkisiyle kurum içinde yetiştirilmekle birlikte bazan daire dışından sözgelimi beylerbeyi ve vezir gibi çeşitli devlet görevlilerinin adamları ve çocuklarıyla taşra bürokrasisinden yetişen kâtiplerin de merkez bürokrasisinde kâtip olabildikleri vakidir. Osmanlı merkez teşkilâtında çalışan kâtiplerin sayısı tam olarak tesbit edilememektedir. Ekim 1635'te, bir hatt-ı hümâyûn ile divandaki kâtip sayısı 60 olarak sınırlandırılmıştır. Merkez kadrosu dışındaki bütün divan ve defterhâne kâtiplerinin seferlere orduyla birlikte iştirak etmesi gerekmektedir. Yapılan yoklamalarda seferde mevcut bulunmayan kâtiplerin ellerinden, timar veya ulûfe gibi gelir kaynakları alınır. Kâtiplerin görev süreleri genellikle uzundu. Çok gerekmedikçe emekli olmadıkları, ağır hasta veya iyice yaşlanmadan görevi bırakmadıkları görülmektedir. Merkez bürokrasisinde görev yapan kâtiplerin birkaç çeşit geliri bulunmaktaydı. Defterhâne ve divan kâtipleri genellikle 30.000 akçe civarında zeâmete sahiptiler. Farklı rakamlara mani olmak için XVII. yüzyılın başlarında kâtiplerin zeâmetlerinin 40.000 akçeden çok olmaması yönünde ferman çıkarılmıştır (Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, "Kâtip", *DİA*, 2002, c. 25, s. 53-55).

devrin nakkaşları gayet güzel resimlerle eseri süslerler. Saray bu iş için üç yüz bin akçe ayırmıştır.²⁰⁴

Eserin daha ileriki bölümlerinde şair, İstanbul'a geldiği yılları andığı bir kısımda divan kâtibi olmasına vesile olan bu eser hakkında tamamlayıcı bazı bilgiler veriyor. Nail olduğu ihsana kimin aracılık ettiğini soran dönemin Yeniçeri Ağası ile karşılıklı konuşma tarzındaki müteakip beyitlerde, hükümdarın bizzat ilgisine mazhar olan eserin ikinci bir Yakut olan Mustafa²⁰⁵ isminde bir hattat tarafından yazılıp Nakkâş Osmân²⁰⁶ tarafından da resimlendiğini ve bu işler için de iki bin altın sarf edildiğini öğreniyoruz:

Oğunur mı didi kitâbı meger

Didi bi'z-zât şâh-ı dîn-perver

Muştafâ-nâm hatı-ile ma'rûf

Her kalemde liyâkati mevşûf

Evvelâ kâğıd aldı sulţânî

Yazdı Yâkût hatına şânî

Nâmı 'Osmân dinürdi bir nakkâş

Mânî olmaz-idi âna pâdaş

Nakş u taşvîrine idüp içdâm

Her cihet birle itdiler itmâm

204 Bu nüsha hâlen Topkapı Saray Kütüphanesi'nde; Hazine Bölümü 1344 numarada bulunmaktadır.

205 Şairin bahsettiği Topkapı Sarayı nüshası sondan eksik olduğu için bahsi geçen kâtibin tam adını tespit mümkün olmamaktadır.

206 **Nakkâş Osmân:** Osmanlı klasik minyatür sanatının en olgun ve verimli dönemi olan XVI. yüzyılın ikinci yarısında, sarayın baş minyatürcüsü olan Nakkâş Osmân'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Tarihiçi Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı kitabında övüldüğü sanatçı, döneminin diğer nakkaşlarıyla birlikte klasik Osmanlı tasvir sanatının karakterini belirlemiş ve önceki İslâm minyatürlerinden ayırt edici özellikler kazandırmıştır. II. Selim ve III. Murad devrine ait bazı eserlerde 600'den fazla minyatürü bulunur. III. Murad'ın (1574-1595) sanata ve tarihe olan merakı, resimli yazmaları hazırlayan nakkaş ve yazarlarla yakından ilgilenip masraftan kaçınmaması Nakkâş Osmân'a iyi imkânlar sağlamış ve sanatkâr, devrin şehnamecisi olarak anılan Seyyid Lokmân'ın dönem padişahlarına dair yazdığı birçok eseri resimlemiştir. Bu eserlerden biri I. Osmân'dan III. Murad'a kadar on iki Osmanlı padişahının portresinin yer aldığı 1579 tarihli *Kıyâfetü'l-İnsâniye fi Şemâil-i'Osmâniye* adlı eserdir. Bu ikilinin diğer eserleri arasında; *Târih-i Sultân Süleymân*, *Şehnâme-i Selim Hân*, *Şehnâme-i Sultân Murâd III*, *Hünernâme*, *Zübdetü'l-Tevârih* sayılabilir. Bunlar dışında İran seferlerini anlatan *Şecâatnâme*, *Kitâb-ı Gencine-i Fetih-i Gence* gibi eserleri, metni İntizâmî tarafından yazılan III. Mehmed *Sürnâme*'sini ve Erzurumlu Darîr'in *Siyer-i Nebî*'sini de resimleyen Nakkâş Osmân, Osmanlı minyatür sanatının en üretken temsilcisi olmuştur (Bk. Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1996, s. 33-46; F. Banu Mahir, "Minyatür", *DİA*, 2005, c. 30, s. 118-123).

Ehl-i 'irfâna himmetü'n yok mı
 Bu kitâbet o hîdmete çok mı
 İki biñ zerr-i eşrefi maşraf
 Oldı şehden aña yeter bu şeref (3386-92)

Sûrnâme'de de yukarıdaki bilgileri tekrar eden İntizâmî fazla olarak telif esnasında kendisine yardımcı olan Mehmed Ağa ve Zeyrek Ağa isminde iki kişiyi minnetle anıyor ve telif tarihi olarak da 992/1584 yılını veriyor. Bu bilgiler daha geniş olarak *Sûrnâme* bahsinde verilecektir.

x. İntizâmî ve Koyun Defteri

Sultan bu hizmete karşılık hazine ağasından şairin ne istediğini sorudur. Karşılıklı konuşma tarzındaki bu kısımda; bölük kitabeti, miri'den yahut selâtin vakıflarının zevayidinden maaş bağlanması veya zeâmet verilmesi gibi muhtelif seçenekler dile getirilir. Bu karşılıklı konuşmada hazine ağasının şaire tavsiyede bulunurken;

Didi evvel düşen ze'âmeti al
 Esb-i maşşüduñu o yollara şal (3128)

demesi şairimizin daha evvel verilen zeâmetinin burada belirtilmeyen bir sebeple elinden çıkmış olduğunu düşündürmektedir. Ancak şair garantili bulmadığı bu gelirler yerine bir "koyun hakkı defteri"ne²⁰⁷ talip olur. Sultan da 3 yük (300 bin) akçe²⁰⁸ değerindeki bu isteği onayladığı gibi bir de hılat hediye eder:

207 Şairin kastı koyun ve ağıl vergisi geliri olmalıdır. Osmanlılar'da küçükbaş hayvandan alınan vergiye koyun vergisi anlamında, resm-i ganem yahut âdet-i ağnam denirdi. Şer'i vergilerden sayılan ağnam vergisi Fâtih kanununa göre üç koyundan bir akçe iken daha sonra bu miktar zamana ve bölgelere göre değişiklik arz etmiştir. Sözelimi 1004 (1595-96) yılında mirî, yani hass-ı hümâyün için alınan ağnam resmi, her bir koyundan bir akçe olarak tespit edilmişti. Bir koyun sürüsü 100 ilâ 300 koyundan ibaretti ve ağnam resminden başka bu sürülerden sipahi tarafından ağıl, otlak, yaylak ve kışlak hakkı olarak ayrıca vergi alınmakta idi. Etrafı çevrili, genellikle üstü açık hayvan barınağı mânasına gelen ağıldan alınan bu vergi, ağnam resmine bağlı olup kanunnâmelerde yatak resmi, yatak hakkı veya çit parası olarak da geçer. Kışlatmak veya kuzulutmak için koyun ve keçi sürüleri herhangi bir timar sahibinin arazisine getirilir ve etrafı çevrilerek ağıl yapılırsa, o yerin vergilerini toplayan sipahi, sürü hesabına göre miktarı kanunnâmelerle belirtilmiş olan bir vergiyi sürü sahibinden isteme hakkına sahip olurdu. Osmanlılarda ağnam gibi ağıl vergisinin miktarı da zamana ve bölgelerin özelliklerine göre değişiklik göstermekteydi (Feridun Emecen, "Ağıl Resmi", *DİA*, 1988, c.1, s. 467-468).

208 Osmanlı döneminde basılan küçük gümüş paraya akçe denilirdi. Gerek hazine rûznâmçe defterlerine gerekse diğer maliye ve para ile alakalı kayıtlara göre 1 yük akçe 100.000 akçe karşılığı olarak geçmektedir. (Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, 1989, c. 2, s. 224-227). **Yük:** Yüzbin akçe yerine kullanılır bir tabirdir (Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 639).

Hil'at-ı fâhireyle şâh-ı cihân
 Ol koyun defterin idüp ihsân
 Üç yük akçeydi defterün şemeni
 Gönli bād-ı hevâdan oldu ğanî (3136-37)

Fakat sipahilerin defter yüzünden çıkardığı bir kavgada beylerbeyi ve defterdar şehid olup vezirler bile azille kurtulunca şair yanlış bir tercih-te bulunduğunu anlar. Şairin tarih ve isim vermeden anlattığı bu hadise 997/1589 yılında vuku bulan sipahi isyanı ve kurbanları da III. Murad'ın musahibi Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Defterdar Mahmûd Efendi'dir.²⁰⁹ Vergi memurlarının halktan koyun ve ağıl vergisini zulümle toplaması ve topladıklarını da vergi sahibinden esirgemesi onu tercihine pişman etmiştir. Bu kısımda şair vergi sistemiyle ilgili sosyal tenkitlerde bulunmaktadır.

xi. *Sûrnâme*yle Övünme

İntizâmî araya birkaç konu dâhil ettikten sonra tekrar *Sûrnâme*'ye geri dönüyor ve padişah hazinesi için altınla yazılan ve devlet bütçesinden 2 bin altın masraf edilen eserinin sarayda elden ele dolaştığını ve herkes tarafından beğenildiğini belirterek bununla teselli oluyor. İntizâmî, sayısız meşhur şair bulunan İstanbul'da, "dili dönmez" bir Rumelili olarak kendisinin bu *Sûrnâme*'yi yazabilmesiyle ve eserinde 500 sanat erbabını kendi tabirleriyle kaleme almakla iftihar ediyor, muarızlarına da benzer bir eser yazma hususunda meydan okuyor:

Gele bir Rûmili dili dönmez
 Degme ca'li pesende alunmaz (3276)
 ...
 Biş yüz ehl-i şanâyî'ün kâmusın
 Bir iki üç degül kâmu sürüsün
 Eyleyüp dillerince ta'bîri
 İtmeyüp hîç birine tağyîri (3283-84)

209 997/1589 yılında kendilerine ulûfe olarak verilen akçenin mağsuş, yani ayarının düşük olması gerekçeyle esnaf tarafından kabul edilmemesi üzerine isyan eden sipahiler bu işin müsebbibi bildikleri padişah musahibi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın konağına giderek kendisini izaç etmişler, onun da sert mukabelesi üzerine iş büyümüş ve askerî Divân-ı Hümâyun'u basarak tehdit etmesine kadar varmıştı. Mehmed Paşa'yı kışkananların da teşvikiyle işi isyana götüren sipahileri yatıştırmak ancak Paşa'nın ve Defterdar Mahmûd Efendi'nin idamıyla mümkün olabilmiştir (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 279).

xii. Şairin Bazı Kötü Alışkanlıkları

Eserin bu bölümlerinden anlaşıldığı kadarıyla şair o sıralar afyon ve berşe (esrar) mübtela olmuş ve acınacak hâllere düşmüş. Şair içtiği miktarı ve düştüğü durumu şöyle tasvir ediyor:

Berş ü afyona mübtelâ oldu
Kendü kendüye bir belâ oldu
On diremden ziyâde idi ğidâ
Rûz-merre bu idi haĥĥ-ı edâ
Bir heyülâ idi hemân cismi
Ėalmış eşbâhınuñ hemân resmi (3173-75)

Bu iptiladan kurtulmak için bir arkadaşının tavsiyesiyle Şeyh Bâli²¹⁰ ter-kibi olan katranlı bir macun yaptırmış. Fakat kendisine çok eziyet veren bu macundan bir fayda görmemiş:

Esnese şanki ayrılır çeñesi
Dutdı dünyâyı aĥsuruĥla sesi (3186)

Bu arada başka bir tanıdık ona afyondan kurtulmak için şarab içmesini tavsiye etmiş. Yazar bu sefer de içkiye mübtela olmuş. Bir gün evinde Bâ-de-âver isimli hizmetçisini içki hazırlamaya gönderdikten sonra, bu acınası hâllerini düşünüp bir oto-kritik yapan İntizâmî kendisinden utanmış ve annesine gidip tevbekâr olduğunu bildirmiş. Aşağıdaki beyitten o sırada şairin annesinin hayatta -ve İstanbul'da şairimizle birlikte- olduğu anlaşılıyor:

Sâ'atinde Ĥudâ çü luĥf itdi
İçerü vâlidesine gitdi (3205)

210 **Bâli Efendi, Sofyalı** (ö. 960/1553): *Fusûsü'l-Hikem* şarihi, âlim, şair ve mutasavvif. Usturumcâda doğdu, tahsilini Sofya ve İstanbul'da tamamladı. Daha sonra Halveti şeyhlerinden Kasım Çelebi'ye intisap etti. Kanûni Sultan Süleyman'ın takdir ve iltifatını kazandı. Sofya yakınlarında Sâlihiye'de vefat etti ve orada defnedildi. Daha sonraki yıllarda aynı yerde adına cami, türbe ve zaviye yapıldı. Sofyalı Bâli hem zâhiri ilimler hem de tasavvufi meseleler hakkında eser vermiştir. Kaza ve kader konusunda İbn Kemal'e yazdığı reddiye kelâm ilmindeki dirayetini, tasavvuf tarihinin en çok tartışılan eseri *Fusûsü'l-Hikem*'e şerh yazması da bu sahadaki vukufunun derinliğini ortaya koyar. Bâli Efendi'nin Şeyh Bedreddin Simâvî aleyhinde olması ise fikrî-tasavvufi meseleler karşısında orta bir yol tuttuğunu gösterir. Bâli Efendi'nin en meşhur eseri Arapça olarak kaleme aldığı *Şerhu'l-Fusûs*'tur. Bu eserin en önemli özelliği, bazı konularda diğer *Fusûsü'l-Hikem* şarihlerine muhalif görüşler ihtiva etmesidir. Diğer eserleri şunlardır: *Etvâr-ı Seb'a*, *Şerhu Hadisi Küntü Kenzen*, *Risâletü'l-Kazâ ve'l-Kader*, *Kıssa-i İbrâhîm Aleyhisselam*, *Mecmû'âtü'n-Nesâib*, *Risâletü'l-Tasavvuf* ve *Vâridât*. Mutasavvifâne bazı şiirlerine ve mektuplarına mecmualarda rastlanmaktadır (Mustafa Kara, "Bâli Efendi, Sofyalı", *DİA*, 1992, c. 5, s. 20-21).

xiii. İntizâmî Bir Şeyh Arıyor

Dünyadan soğuyan şair kendisine bir şeyh aramaya başlar. Yattığı isti-harede kendisine tavsiye edilen ve Rumelili bir şeyh olan Hasan Efendi'ye intisab eder. Bu kısımda şair şeyhini hararetle övmektedir. Takvâda ikinci bir Bayezid(-ı Bistami), fetvada da ikinci bir Ebüssuûd olan şeyh, Rumelili imiş ve fazlaca gezmiş biriymiş:

Rûmili toprağı kavıyyü'd-dîn
 Diğğat ü ihtimâmına taħsîn
 Yolın arayı gezmiş eṭrâfi
 Zâyir olup mezâr-ı eṣrâfi (3224-25)

İntizâmî'nin aşağıdaki beytinden söz konusu zâtın Halveti olduğu anlaşıyor:

Ḥalvetiler yolına bağdı ħadem
 Cümle itdüklerine çekdi nedem (3232)

xiv. Hasan Efendi Kimdir?

Zikri geçen bu zâtın, Atâyî'de mevcut muasır şeyhler arasında “Nefâ-yisî” lakabıyla anılan Hasan Efendi veya Alacahisarlı Şeyh Hasan Efen-di'den biri olması muhtemeldir. İntizâmî şeyhinin Rumelili olduğunu belirtirken Atâyî, Nefâ-yisî'nin nereli olduğu hakkında bilgi vermiyor. Nefâ-yisî Hasan Efendi, önce ilim ve bilâhare Nureddînzâde'den tasavvuf tahsil etmiş. Karagümrük'deki Kethüda Kadın Camii'nde vaazla görevli iken konuşmasının parlaklığı dolayısıyla Nefâ-yisî diye anılır olmuş. Atâyî 1020 hududunda vefat eden bu zâtı tefsirdeki gücü ve güzel ahlâkıyla övüyor²¹¹ Ancak tahminimizce İntizâmî'nin şeyhi, Atâyî'de, Şeyh Hasan ibni's-şeyh Mehmed b. Bahadır Bey namıyla kaydedilen diğēr zât olmalı-dır. Aslen -İntizâmî'nin de bir müddet görev yaptığı- Alacahisarlı olan bu zâtın babası Sofyalı Bâlî Efendi halifelerinden imiş. -Burada İntizâmî'nin de afyondan kurtulmak için Bâlî Efendi macunu kullandığını hatırla-yalım- Hasan Efendi Kanûnî'nin son zamanlarında İstanbul'a gelerek

211 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'ikül-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*, hzl. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017, c. II, s. 1526.

Mirahor Zaviyesi'ne yerleşmiş; zâhir ve bâtın ilimleriyle meşgul olmuş. Bilâhare ilme süluk ederek Şeyhülislâm Şeyhî Efendi'den mülazemet almış. Daha sonra Langa zaviyesinde Gülşenî halifesi Hasan Zarîfî'ye, onun vefatından sonra da Yakup Efendi'ye intisap etmiş. Bir iki yıl Kahire'de kaldıktan sonra 985 yılında Mustafa Paşa zaviyesinde şeyh olmuş ve uzun yıllar burada görev yapmış. Atâyî onun Sultan III. Murad asrında ilk defa minarelerde kandil yakma âdeti getirdiğini ve bilâhare sultanın emriyle yaygınlaşan bu geleneğin mucidi olması dolayısıyla da “Necmedîn” lakabıyla anıldığını belirtiyor. Bilhassa evliya kabirlerinin ziyaretine düşkün olan şeyh -yukarıda İntizâmî'nin de şeyhini; “Yolın arayu gezmiş eçrâfi/Zâyir olup mezâr-ı eşrâfi”, diye tavsif ettiğini hatırlayalım- birçok kere hac yapmış ve ömrünün sonlarında 1019 yılında Bağdat'tan Mekke ve Yemen taraflarına gitmiş, Veyselkaranî'yi ziyareti sırasında vefat ederek oraya gömülmüş. Atâyî'nin övgülerinden bu zâtın hayli cezbeli ve her türlü ilme vâkıf bir zât olduğu anlaşılıyor.²¹²

xv. İntizâmî Müstensih Oluyor

Hayatındaki bu değişiklikten sonra yeni bir iç muhasebeyle şair istin-sahla geçinme kararı veriyor. Buna göre gece gündüz elde kalem-kâğıt doluşacak ve ücreti karşılığında isteyenlere yazıyla hizmet edecektir. O bunları düşünürken gelen bevvalar kethüdası²¹³ şaire sultan fermanıyla bütün kitabet işlerinden muaf tutulduğu haberini verir.

212 Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, c. II, s. 1524-25.

213 **Kethüdâ-yı bevâbin:** Bu tabir dar mânada Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayun ve Orta kapısını bekleyen kapıcıların âmiri için kullanılırdı. Bu zât, Dîvân-ı Hümayun'da bulunarak ayakta hizmet eder ve padişahla sadrazam arasında ve yazılı görüşmelerde vasıta olurdu (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 253). Ancak şair bu tabiri daha genel mânasıyla da kullanmış olabilir. Osmanlı Devleti'nde saray; Harem, Enderun ve Birun denilen üç ayrı teşkilâtla yönetiliyordu. Darüssaade Ağası denilen Harem ağaları ile Enderun teşkilâtında Bâbüs-saâde cemaatine mensup ağalar tavâşi (hadım) idi. Bunlar beyaz hadımlar (akağalar) ve zenci hadımlar (karağalar) olmak üzere iki ayrı sınıftı. Akağalar, sarayın Enderun bölümünün başladığı yer olan ve Bâbüs-saâde denilen kapısında görevli olduklarından kendilerine Bâbüs-saâde ağaları unvanı verilmişti. Âmirleri olan Bâbüs-saâde ağası, aynı zamanda bütün Enderun ve Harem görevlilerinin âmiriydi. Dârüssaâde ağası bütün Harem ağalarının âmiriydi. Görevleri gereği padişahlara ve padişah ailelerine olan yakınlıkları sebebiyle önce sarayda, sonra da özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda devlet yönetiminde etkili idiler. Aslı görevleri Harem'in idaresi olan Dârüssaâde ağalarına başka önemli işler ve görevler de verildi. Dârüssaâde ağaları sarayın pek çok işini padişah adına takip eder, hatta ölümleri sırasında bile onların yanında bulunur durumu sadrazama bildirirler, tahta çıkacak olan şehzadeyi silâhdar ağa ile birlikte Bâbüs-saâde'de kurulan tahta oturma ve ilân törenlerinin düzenlenmesini sağladılar (Ülkü Altındağ, “Dârüssaâde”, *DİA*, 1994, c. 9, s. 1-3).

Afv olup rāygān-ı hîdmetden
 Dinç ola kulağı o miñnetden
 Nevbetüñ hîdmetinden ola berî
 Ola ebnâ-yı cinsi mu‘teberi (3255-56)

Şairin yukarıda geçen “nevbet hizmetinden berî olma” ifadesiyle bir azilden mi yoksa bir mesai muafiyetinden mi bahsettiği tam anlaşılamiyor. Ama birkaç beyit sonra şair uzun zaman herhangi bir devlet görevi almaksızın, kazancına kanaat ederek yazıyla geçindiğini belirtirken mazul olduğu intibai veren ifadeler kullanıyor:

Gerçi ehl ü ‘iyâl gayreti çok
 Elde tîmâr-ile ‘ulûfesi yok (3322)
 ...
 ‘Ömri içinde manşib u dirlik
 İtmedi zabt irdi tâ pîrlük
 Hâme ile çün eyledi hareket
 Buldı kedd-i yeminden bereket (3329-30)

Yukarıdaki beyitlerde şairin herhangi bir timar ve ulûfesi²¹⁴ (maaşı) olmadan yazıyla geçindiğini ifade eden sözleri izaha muhtaçtır. Zira aşağıda Eğri seferine giderken onun hâlâ kâtip olduğunu ifade ettiğini göreceğiz. Dolayısıyla -kronolojiyi atlayarak eseri yazdığı günlere ait olduğu anlaşılan bu beyitlerde- daha önce elde ettiği zeâmet ve dirliklerini kaybetmiş bile olsa şairin kâtiplik görevinden ne zaman ayrıldığı veya uzaklaştırıldığı hususu meçhuldür.

Her halükarda İntizâmî -bahsi geçen- bu boşluktan istifadeyle Ebüssuûd²¹⁵ tefsirinden dört tane kusursuz nüsha çoğaltmış.

214 **Ulûfe:** Asker ve sair memurlara verilen maaş. Günlük hesaplanan maaş her üç ayda bir verilirdi. Yeniçerilerin önceleri 2 akçe olan günlükleri zamanla 7 akçeye kadar çıkmıştır. Bu maaşların kaydedildiği defterlere ulûfe defteri denilir. Maaşların tevzii de kendisine mahsus usûl ve kanunlara tâbi idi. Tevzi günlerinde muhtelif merasimler icra edilir ve ziyafetler verilirdi (bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 544-48).

215 **Ebüsuûd Efendi** (ö. 982/1574): Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçu ve müfessir. Asıl adı Muhammed olan Ebüssuûd Efendi, daha sonraları Sivasi tekkesi diye bilinen tekkenin kurucusu olan İskilipli Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi'nin oğludur. Şeyh Yavsi veya Sultan II. Bayezid'e yakınlığı dolayısıyla “hünkâr şeyhi” diye de bilinir. Kuvvetli bir tahsilden sonra önce muhtelif medreselerde görev yaptı,

Şair, istinsahta Hz. Peygamber'in adı geçtikçe kısaltmaksızın salavatı tam olarak yazdığını belirtiyor ve bununla da övünüyor. Şairin akrabalarından olan ve evvelce ismi geçen Kadı Süleyman Efendi gibi kendisini seven Osman Efendi ismindeki büyük bir kadı bu kadar yazmanın gözüne zararlı olacağı konusunda onu uyarılmış. Ama şair ihlasının neticesi olarak şimdilerde yaşı 70'i aştığı hâlde hiç gözlüğe ihtiyacı olmadığını bildiriyor.

Aşdı 'ömr-i 'azîz seb'ini
Luţfına Hakk'ı'nı eyle taḥşîni
Gözlüğe hiç itmedi muḥtâc
Başaruñ artdı kuvveti gözün aç (3315-16)

xvi. İntizâmî ve Aile Ahvali

İlerleyen bölümlerde şairin kanaatle geçindiğini ve bu arada kızını, oğlunu everdiğini, torun sahibi olduğunu da öğreniyoruz.

Füls-i aḥmer idinmeyüp deynin
Kız çıkardı everdi hem oğlın
Kızınıñ oğlunuñ hem evlâdın
Oḥşayup aldı ağzınıñ dadın (3333-34)

Bu vesileyle şair kalabalık ailesiyle İstanbul'a ilk geldiği zamanlardaki bir hatırasını anıyor. "Ebnâ'-ı Sipâhiyân Ağası Üveys Ağa Keşret-i Ehl ü 'İyâliyle İstanbul'a Geldügin Ta'yîb İdüp ve İntizâmî'nün bî-Ḥuzûrluğla Cevâbı Beyânındadır" başlığıyla anlatıldığına göre, sipahiler ağası Üveys Ağa, bir bayram zamanı hemşehrileriyle birlikte kendisini ziyaret eden İntizâmî'nin İstanbul'a yerleşme kararını beğenmemiş ve onu kalabalık çocuk çocuğunu geçindiremeyeceğinden bahisle ağır ifadelerle ayıplamış.

ardından kadılığa intikal etti ve payeleri hızla tırmanarak 944 yılında Rumeli kazaskeri, 952'de şeyhülislâm oldu. Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülislâmlık yapan ve bu arada bazı siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen Ebüssuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 tarihinde vefat etti. Yüksek ilmi, devrin meselerini çözümleyen içtihatları, vakur ve saygın kişiliğiyle şeyhülislâmlık makamına itibar kazandıran Ebüssuûd Efendi ilmiye teşkilâtına çeki düzen vermiş ve birçok eser telif etmiştir. Gerek Kanûnî, gerekse II. Selim Ebüssuûd'a gereken saygıyı göstermiştir. Ebüssuûd Efendi; Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde şeyhülislâmlık, kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkilerde bulunan birçok âlimin hocası olmuştur. Eserleri arasında bilhassa *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm* adını taşıyan Arapça tefsiri haklı bir şöhret kazanmıştır. (Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, 1994, c. 10, s. 365-371).

Saña ururdum iki yüz çapraz
 ‘Ârı yok ğayreti yok utanmaz
 Bunda ehl ü ‘iyâl-ile geldün
 Çâresüz maşrafuñda kat kıldıñ
 Şehri İstanbul’uñ gedâ yiri mi
 Ne şanursın bu bî-nevâ yiri mi (3352-54)

Ancak şair bu ayıplamalara rızkın Allah’a ait olduğunu ifadeyle mukabele eder. Nitekim hemen bayram ertesinde divan kâtibi olduğu haberi gelir. Bunu takip eden kurban bayramında yine arkadaşlarıyla ziyaret ettiği Sipahi Ağası, durumu öğrenince hayrete duçar olur.

h. Üçüncü Mehmed ve Eğri Seferi

i. Eğri Seferi

Eserin bundan sonraki uzunca bir bölümü Sultan III. Mehmed’in²¹⁶ Eğri seferine dairdir. Dolayısıyla aşağıda şairin bu seferle ilgili anlattıklarına geçmeden önce kısaca Eğri savaşı hakkında bilgi verelim.

Dönemin yaşlı fakat haris sadrazamı Sinan Paşa,²¹⁷ 1002/1593 yılında, İranla yapılan anlaşmanın verdiği rahatlıkla, Batı’da da benzer bir başarı elde etme ümidiyle, Sultan III. Mehmed’i Avusturya’ya harp ilanına razı

216 **Mehmed III:** 973/1566’da Manisa’da doğdu. Babası III. Murad, annesi Arnavut asıllı Safiye Sultan’dır. On altı gibi geç sayılabilecek bir yaşta, 29 Mayıs 1582’de başlayan ve 56-57 gün süren muhteşem bir törenle ve eğlencelerle sünnet edildi. Bir yıl sonra kalabalık maiyetiyle sancak beyi olarak Manisa’ya gönderildi ve orada on iki yıl idarecilik yaptı. Babasının vefatı üzerine 1595 yılında tahta çıktı. Memleket meselelerinde meşverete önem vermesi ve bilhassa hocası Hoca Sâdeddin Efendi ile sıkça bir araya gelişi başta iyi bir intibaya yol açmakla birlikte yumuşak mizacından dolayı zamanla Safiye Sultan ve harem halkının etkisiyle kontrolü kaybetmiştir. III. Mehmed döneminin en önemli başarısı biraz da istemeden katıldığı Haçova zaferidir. III. Mehmed zamanı, Haçova sonrasında da vezirlerin rekabeti, annesinin iktidar mücadelesi ve saltanat iddiasıyla ortaya çıkan Karayazıcı ve Abdülhalim gibi büyük Celâli reislerinin isyanlarıyla geçti. Kanije’yi kuşatan Habsburg ordusunun başarısızlığı uğratılması bu dönemin başarıları arasındadır. Sipahi isyanları ve yerine göz diktiğinden şüphelendiği oğlu Mahmud’u öldürme üzüntüsüyle rahatsızlanarak 20 Aralık 1603’te vefat etti. Türbesi Ayasofya Camii haziresindedir. Devrin kaynaklarında saf, kolayca inanmaya mütemayil, sakin tabiatlı, son derece dindar bir padişah olarak anılan III. Mehmed’in çok çabuk üzülen ve kötü olaylar karşısında metanetini koruyamayan bir yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Entelektüel bir kimliği olduğu, iyi şiir yazdığı ve Adli mahlasını kullandığı bilinmektedir. (Feridun Emecen, “Mehmed III”, *DİA*, 2003, c. 28, s. 407-413).

217 Sinan Paşa için bk. Mehmet İpşirli, “Koca Sinan Paşa”, *DİA*, 2002, c. 26, s. 137-139; Ahmet Önal, “Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012; Elif Özgen, “Grand Vizier Koca Sinan Paşa and Factional Politics in the Court Of Murad III”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, (Basılmamış Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

etti. Ne var ki Avusturya bu sırada Papanın da teşvikiyle, Osmanlı'ya tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan Beyleriyle gizlice ittifak sağlamıştı. Böylece 1594 yılında Boğdan voyvodası Aron ve Eflak voyvodası Mihâl, ardından da Erdel voyvodası Osmanlı'ya isyan ettiler. Bu âsiler arasında bilhassa Mihâl ele geçirdiği şehirlerde katliamlar yaparak büyük bir şöhrat kazanmıştı. Cepheden birbiri ardına gelen kötü haberler ve özellikle çok önem verilen Estergon Kalesi'nin düşüşü üzerine halkta genç sultanın da sefere çıkma arzusu oluşmuş, yeniçeriler de sefere ancak padişahla gideceklerini, artık vezîriâzam veya serdarların idaresindeki orduya katılmayacaklarını dile getirmişler ve bu isteklerini kabul ettirmişlerdi. İktidarını paylaşan Safiye Sultan ve Harem halkının üzerindeki baskısından bunalan III. Mehmed'in sefere çıkma kararı vermesinde kazanacağı bir başarıyla iktidarını güçlendirme arzusunun da payı vardı. Bu sırada sultan önce lalası Mehmet Paşa'nın, ardından da kendisini bu sefere teşvik eden Sinan Paşa'nın ölümü üzerine Damad İbrahim Paşa'yı vezîriâzamlığa getirmeye mecbur oldu. III. Mehmed seferin hedefini Beç (Viyana) olarak ilân ettikten sonra 23 Şevval 1004'te (20 Haziran 1596) İstanbul'dan büyük merasimle yola çıktı. Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra ilk defa bir Osmanlı padişahının ordunun başında sefere çıkması halkta büyük bir memnuniyet uyandırmıştı.

Bazı küçük başarılar ve Eğri Kalesi'nin alınmasını kâfi görerek, yaklaşan büyük Avusturya ordusuna karşı idareyi sadrazama bırakarak geri dönmeyi düşünen sultan bilhassa Hoca Sâdeddin Efendi'nin ısrarıyla kalmaya ikna edildi. Haçova'da Avusturya, Macar, İspanya, Çeh, Leh, Papa ve Erdel kuvvetlerinden oluşan ve sayısı 300 bine ulaşan büyük Haçlı ittifakıyla muharebeye tutuşan Osmanlı ordusu başlangıçta kuvvetle sarsıldı. Bir düşman kuvvetinin padişahın çadırının bulunduğu yere kadar sokulması büyük heyecana yol açtı, bazı vezirler ve İbrahim Paşa padişahın kıyafet değiştirip kaçırılması teklifinde bulundular. Ancak Hoca Sâdeddin Efendi etkili sözlerle onun yerinde kalmasını sağladı. Üzerinde peygamber hırkası, dizinde peygamber kılıcı olduğu hâlde sancak altında duran padişahın büyük bir korkuya kapılmasına rağmen yerinden ayrılmaması, onun belirtilenlerin aksine savaşın gidişinin değişeceği inancındaki kararlılığının göstergesidir. III. Mehmed, bir bakıma saltanat hayatının ilk ve son kararlılık

gösterisini bu çok kritik saatlerde yapmış, onun yerinden ayrılmadığını gören ordu yeniden toparlanarak savaşın gidişini değiştirmiştir. Ne var ki serhat Beylerbeylerinin kesin netice alınabilmesi bakımından o kışı Budin yahut Belgrad'da geçirerek ertesi yıl tekrar düşman üzerine sefere çıkması hususunda arzlar sunduğu sultanın bu tavsiyelere kulak asmayarak, işi serdarlara bırakıp İstanbul'a dönmesi kazanılan zaferin değerini hiç indirmiş ve savaşın sonraki yıllara sarkmasına yol açmıştır.²¹⁸

ii. İntizâmî'de Eğri Seferi

İntizâmî eserinde yukarıda anlatılan teferruata girmeden, sefer tercihini bizzat Sultan'ın idealizmine bağlıyor. Bu anlatıma göre III. Mehmed tahta oturunca Şehzade Bayezid'in intikamını almak için İran'a savaş açan ve şahı dize getiren babası gibi kendisi de Kanûnî'nin yarım bıraktığı Viyana seferini tamamlamak üzere ordu başında sefere çıkmaya karar verir ve Eğri kalesine²¹⁹ yönelir. Şair de önce pek niyeti olmadığı hâlde annesinin teşviki ile bu sefere katılmış. O bu vesileyle niyetinin timar yahut dirlik değil gaza olduğunu belirtiyor. Söz konusu beyitlerden şairin bu sırada Dîvân-ı Hümâyun'da hâlâ kâtip olduğu anlaşılıyor. Sefere iştirak etmeyen kâtiplerin azledildiklerine nazaran şairin bu sefere belki de işini kaybetmemek için katıldığını düşünebiliriz.

iii. İntizâmî Tarih Düşürüyor

İntizâmî'nin ayrıntısına girmeden birkaç beyitle hulûsa ettiği savaş "yüzbinden artuk" düşmanın maktul düşmesiyle ve zaferle neticelenir. O

218 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 74-79.

219 Kuzey Macaristan'ın en önemli merkezlerinden olan Eğri, Mohaç Meydan Muharebesiyle (1526) Osmanlı tehditini hisseder hâle gelmişti. 1596 yılında III. Mehmed ordunun başında Macar topraklarına doğru sefere çıktığında bu seferin ana hedefini Eğri teşkil etti. Üç hafta süren mücadele, kısmen Osmanlı kuvvetlerinin sayı ve silah üstünlüğü, kısmen de Türk lağımclarının bir burcu havaya uçurmaları sonucunda kale muhafızlarının teslim olması ile neticelendi. Beylerbeyilik hâline getirilen Eğri eyaleti 1687'ye kadar devam etti. Buraya tayin edilen ilk beylerbeyi, daha Önce Budin ve Timişvar'da bulunan Sofu Sinan Paşa idi. 1632-1641 yılları arasında tutulan bir deftere göre eyalet Segedin, Szolnok, Hatvan ve Filek sancaklarından oluşmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarında sancak merkezinde 3000 ile 4000 kişinin yaşadığı tahmin edilebilir. XVII. yüzyılda ise şehirde 5000-6000 kişilik bir nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. 1664'te şehri gören Evliya Çelebi, kale ve varoşu hakkında uzun uzadıya bilgiler verir ve önemli mimari eserlerini sayar. Eğri, 1683 Viyana bozgunundan sonra 1687 ortalarında müttefik Avrupalı güçler tarafından kuşatıldı ve dört aylık bir mukavemetten sonra teslim oldu (Géza Dávid, "Eğri", *DİA*, 1994, c. 10, s. 489-491).

da bu münasebetle bir kaside ve bir tarih yazmış ve kendisine 24 “altun” ihsan edilmiş:

İntizâmî orada yazdı şarîh
Fethine bir kaşide vü târih
Pâdişâha oğundı çün mazmûn
İtdi ihsân yigirmi dört altun (3432-33)

Şairin 1005/1596-97 tarihini veren tarih beyti şudur:

Mülemma' târih-i Egri

Hân Muhammed toğrulup feth itdi Egri kâl'asın
Beç kıralı bağına uruldı bir târih-i dâğ (3434)

O sırada maddi sıkıntısı dolayısıyla bu altınların her biri şaire bin altın gibi görünmüş.

iv. Dönüş Sıkıntıları

Zaferden sonra kışın gelmesi üzerine Sultan, Viyana işini başka sefere bırakarak geri döner. Bu dönüş esnasında büyük bir karışıklık yaşanır ve şair çok zahmet çeker. Uzun uzadıya anlatığına göre İntizâmî, hademeleri atlarla kaçınca bir atı ve yükü dolu koçusu (arabasıyla) ortada kalakalmış. O hengâmede kimsenin kimseyle ilgilenecek hâli yokmuş. Arabasını nasıl taşıyacağını düşünürken uzakta bir atlı görmüş. O atı da arabaya koşarak bir müddet birlikte yol almışlar. Ancak huysuz at sahibi Eğri suyuna gelince ortaklığı bozmuş ve arabadan çözdüğü atına binip gitmiş. Su kenarında tam bir çaresizlik içindeki şair Allah'a yalvarıp yakarıırken uzakta iki atını yedekleyip götüren bir Tatar görmüş. Aslında atlar elli altın edermiş ama Tatar sadece 6 altına her ikisini de satmış. Böylece yola revan olan şair iki gün daha gitmiş ve yorgunluktan canlı cenazeye dönen atların yanında yayan yürüyerek zahmetle Segedin²²⁰ kalesine gelmiş. Orada arabayı birine

220 **Segedin** (Macarca: Szeged): Tisza ve Maros (Mureş) ırmaklarının birleştiği yerde Macaristan, Romanya ve Sırbistan sınırı yakınında yer alan şehir 1526'daki Mohaç zaferinin ardından fethedilerek Budin Eyaleti'nin sancağı hâline getirildi. Segedin Sancakbeyi hasları XVI. yüzyılda 500.000 akçe idi. Eğri Eyaleti'nin kurulmasını müteakip bu eyalete bağlandı. Segedin'de önceleri askerî garnizon dışında sivil Müslüman yoktu; şehir nüfusu askerler, aile fertleri ve buradaki memur ve tüccarlarla birlikte 1000-1500 kişiyi buluyordu. XVII. yüzyılda ise Segedin'in nüfusu 10.000 dolayındaydı ve bunun yarısını Balkan Slavları ve Müslümanlar oluşturuyordu. II. Viyana Kuşatması'ndan sonra 1686 yılın-

hediye ettikten sonra artık yürüyemez hâle gelen araba beygirini de azat etmiş. Yükün değerli kısmını bir sepete koyup bir hammala yüklemiş ve Tuna kenarına inmiş ama orada da büyük bir izdihamla karşılaşmış:

BİR nefer her geminün içinde
Kimi önünde vü kimi kıçında
Her biri mîrîye dutulmuş-ıdı
İçi taş ھاڭına ھاatılmış-ıdı (3477-78)

Şair nihayet boş bir gemi bulur ama onun da ne kaptanı ne kürekçisi ortadadır. Duruma el koyan İntizâmî, geminin sorumluluğunu üstüne alır ve yolculardan da yol masraflarını toplamak suretiyle karşıya geçmeyi başarır.²²¹ Oradan Belgrad'a²²² geçen şair bir at ve bir seyishane (yük hayvanı) temin ederek yalnız başına tekrar yola koyulur. Yağmurlu çamurlu bir

da Avusturya ordusuna teslim oldu (Sándor Papp, "Segedin", *DİA*, 2009, c. 36, s. 306-309). Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden kalede 11 kilise, bir cami, 200 dükkân, iki tekke ve iki sıbyan mektebi mevcut olduğunu öğreniyoruz (Bk. *Seyahatnâme*, c. VII, s. 142).

221 Bilge'nin eserinden bu dönemde hayli işlek bir ulaşım kanalı olan Tuna üzerinde birçok iskele olduğunu ve iskeleler arasında gemilerin yolcu ve mal taşıdığını öğreniyoruz. Bu gemilerin seline denilen büyük tipleri 1200-1400 kile, şayka denilen daha küçükleri ise bunun yarısı kadar yük taşırlardı. 1571'de Budin'e, Belgrad, Ösek ve Semendire gibi muhtelif şehir ve iskelelerden gelen irili ufaklı deniz taşıtlarının sayısı 426 idi (Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 99-100). Tuna Kapudanının komutası altındaki askerî nehir filosu nehir güvenliğini korumakla meşguldü. XVI. ve XVII. yüzyılda Tuna Kapudanının emrinde 300 kadar gemi ve 10 bin civarında gemici mevcuttu. III. Mehmed'in Eğri seferinde zahire taşımak için 200 nakliye gemisi ve 120 şayka yanında top nakli için de uygun yapıdaki 50 tekne kullanılmıştı (Bu filonun yapımı ve kullanım tarzı hakkında daha geniş bilgi için bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 146-47).

222 **Belgrad:** Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği bir mevkiye, Kuzey ve Orta Avrupa'yı Karadeniz ve Ege denizine bağlayan tabii yollar üzerinde bulunduğundan eski dönemlerden beri önemli bir yerleşim merkezi olan Belgrad, Osmanlılar tarafından ilk defa II. Murad ve ikinci defa Fâtih Sultan Mehmed tarafından kuşatılmışsa da bir sonuç alınamadı. Nihayet şehir Kanûnî'nin Macaristan'a yaptığı sefer sonunda 1521 yılında fethedildi ve sancak merkezi oldu. Budin eyaletinin teşekkülünden (1541) sonra sancak bu eyalete bağlandı. 1541'de Budin'in alınışına kadar Osmanlılar'ın Avrupa içlerine doğru yapacakları fetihler için önemli bir askerî üs olan şehir zamanla yeni iskânlar ve yapılan mimari eserlerle İslâmî bir hüviyet kazandı. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında önemli bir gelişme dönemi geçiren Belgrad, Evliya Çelebi'ye göre 98.000 nüfusa sahipti. O dönemde büyük bir karargâha dönüşen şehirde askerî maksatlarla inşa edilmiş zahire ambarları, tophane, baruthane gibi binalar bulunuyor ve Tunadaki donanma kumandanı da burada oturuyordu. 217 cami, on üç mescid, on yedi tekke, dokuz dârülhadis, sekiz medrese ve yedi hamamın yer aldığı Belgrad'da bulunan, altı kervansaray, 21 han ve 3700 dükkândan oluşan Sük-ı Sultânî adlı çarşı ile diğer çarşılar buradaki ticarî hayatın canlılığını göstermektedir. Daha sonraki Avrupa seferlerinde yine en önemli askerî üs olan şehir Viyana bozgunundan sonra Osmanlı ve Avusturya arasında birkaç defa el değiştirdikten sonra XIX. yüzyılın başlarında çıkan Sırp isyanları sonunda 1867'de Sırpların eline geçti. Yaklaşık üç asır Osmanlı idaresinde kalan Belgrad'da sayısı yüzleri bulan Türk mimari eserlerinden bugüne hiçbir şey ulaşmamıştır. Evliya Çelebi'nin haber verdiği 250'ye yakın camiden bugün sadece Bayraklı Cami ayakta kalabilmiştir (Divna Djuric-Zamolo, "Belgrad", *DİA*, 1992, c. 5, s. 407-08).

yolculukta önünü taşkın bir su keser. Çeşitli tehlikeler içinde zar zor suyu aşır karşıya geçer. Yol boyunca iki yük hayvanıyla büyük sıkıntılar çeker ve nihayet İstanbul'a ulaşır, ailesine kavuşur:

Böylelikle Sitanbul'a geldi
At yanınca piyâde kıt kıldı
Oldı ehl ü 'iyâline vâşıl
Ol seferden şevâb idüp hâşıl (3516-17)

İntizâmî'nin mizahî bir dille tasvir ettiği bitkin atlar pazara götürülür ve az çok demeden satılır. Bütün bu zahmetten eli boş dönen şair de bir daha sefere çıkmama ve mansıp istememe hususunda kendi kendisiyle ahitleşir.

v. Yol Güzergâhı

Yukarıda kısaca özetlediğimiz bu dönüşün güzergâhı ve zamanı tarihî bilgilerle desteklenerek biraz daha açılabilir. 26 Ekim 1596 Cumartesi günü kazanılan Haçova zaferinin ardından yaklaşan kışa yakalanmamak için bir an evvel İstanbul'a dönmeyi düşünen III. Mehmed orduyla beraber 2 Kasım'da Haçova sahrasını terk ederek ertesi gün Eğri'ye geldi. 4 gün Eğri'de kalan ordu, savaşta ele geçen topları burada bırakarak 7 Kasım'da tekrar hareket etti ve Tisa nehrinin batı kıyısını takip ederek güneye indi. Szolnok ve Segedin'den Tisa ile Tuna'nın birleştiği Novi Sad'a gelindi ve buradan Tuna geçildi. Oradan Petervaradin'e gelen ve Sava nehrini aşan ordu Belgrad'a gelerek burada 2 gün konakladı. Daha sonra Morava nehrini geçerek Niş'e, oradan da Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelindi. III. Mehmed 45 günlük bir yolculuktan sonra 22 Aralık'ta İstanbul'a girdi.²²³ İntizâmî'nin anlatımı bu kadar ayrıntılı olmadığı için verilen dönüş bilgilerinin onun için de geçerli olup olmadığını bilemiyoruz.²²⁴ Esasen kendi anlatımından dönüş yolunda ordunun biraz dağınık olduğu anlaşılıyor. Yine de gerek tarih, gerekse güzergâh bakımından askerî birlikler arasında küçük farklar olması ihtimali bir yana şairimizin de dönüş

223 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 380.

224 İstanbul'dan başlayıp Avrupa içlerine uzanan ve Orta, Sağ ve Sol kol denilen üç ana güzergâh ve bu güzergâhlar üzerindeki belli başlı yerleşim yerlerinin ayrıntılı bir dökümü için bk. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 127-128.

zamanı ve güzergâhının yukarıda verilen bilgilerle örtüştüğünü tahmin edebiliriz. Şair bir daha sefere çıkmama hususundaki kararına hayatının sonuna kadar riayet etmiş olmalıdır. Zira eserinde anlattığı daha sonraki hadiselerle bizzat katıldığına dair bir ifade kullanmamaktadır.

vi. Mansıbdan Liyakat

Bu bahisten sonra şair yeni bir başlık altında bir iç muhasebesini aktarıyor. Tefekkür hâlindeki şair, mansıpların tevziinde liyakata ve meslekî hiyerarşiye riayet edilmemesinden ve gençlerin yaşlılara saygısızlığından yakınıyor:

Gör menâşib ecânib-ile tolu
 Ne kiçi bellü oldı ne hüd ulu
 İtdi her manşib ehl olana vedâ^c
 Hâk kelâm olur oldı kıru şudâ^c
 Şadr u şaff-ı ni'âl fark olmaz
 Manşıbı gör ki ehlini bulmaz
 Niyyeti yok kimesnenüñ hayra
 Kendü öz nefisine degül ğayra
 Aķ saķallu ger ihtiyâr olasın
 Şimdi şanma ki bahtiyâr olasın
 Tâzeler tutdı 'âlemi yekser
 Cins cinse meyil ider ekşer (3559-64)

Bu yakınmalara nazaran şairin eski görevi olan kâtiplik mesleğine devam ettiğini ancak bu meslekte umduğu takdiri görmediğini düşünebiliriz. Ancak bu ifadeler muhtemelen Eğri seferini takip eden günlere değil eserin yazıldığı zamanlara ait olmalıdır.

vii. *Tuhfetü'l-İhvân*'da Eğri Seferi'nden Sonraki Yıllar

Yukarıdaki yakınmalardan sonra şair “Menâkıb-ı Hâzret-i Murâd Paşa” başlığı altında yeni bir bahse geçiş yapıyor. Şimdiye kadar anlattığı hadiselerin bizzat içinde olan şair bundan sonraki bahisleri daha çok dışarıdan

bir gözlemci tavrıyla anlatmaktadır. Zira şair -daha evvel anlattığı zevatın aksine- gerek Kuyucu Murad Paşa gerekse daha sonra gelecek olan Nasuh Paşa'nın yanında görev yapmış değildir. Diğer taraftan bu bahse kadar kendi biyografyasıyla ilgili anlatımında boşluk bulunmayan *Tuhfetü'l-İhvân*'da Eğri Seferi'nden²²⁵ sonraki mâlûmat pek az ve dolaylıdır.

i. Kuyucu Murad Paşa - Zitvatorok ve Celâlî Bahsi

i. Kuyucu Murad Paşa Medhi

Şairin bahsi geçen yakınmaları üzerine hatiften gelen bir ses;

Ṭālî'ûn ḥuftedür olur bîdâr
Ṭa'ñ mı hem-şehrilükde nisbeti var (3577)

diyerek şairi hemşehrisi olan paşayla münasebet kurmaya davet eder. O da bu tavsiyeyle eline kalemi alır ve Kuyucu Murad Paşa'yı²²⁶ övmeye koyulur. Bu esnada kendi hakkındaki aşağıdaki ifadelerden şairin yaşının 70'i geçtiğini öğreniyoruz.

Geçdi 'ömr-i 'azîz seb'ini
İdegör bu zamâna taḥsîni (3588)

İntizâmî'nin tasviriyile Murad Paşa her mansıba basamak basamak hak ederek çıkmış, şarkta ve garbda görev yapmış, iş bilir, zalimi mazlumdan

225 Eğri Seferi'ni ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bk. Günhan Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı (Ciltli): Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Ruznamesi (1596)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2016.

226 **Kuyucu Murad Paşa**: 1522 yılı dolayında doğduğu tahmin edilen Hırvat asıllı Osmanlı vezirîazamı. Saraydaki eğitiminden sonra uzun süre Yemen, Mısır ve Trablusşam'da görev yapan Murad Paşa 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferinde İranlılara esir düştü ve 5 sene esir olarak kaldı. Daha sonra, Kıbrıs, Trablusşam, Şam ve Diyarbekir beylerbeyliğine getirildi. Haçova Meydan Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi. Zitvatorok anlaşmasının imzalanmasına kadarki süreçte büyük emeği geçti. Bu arada Rumeli eyaleti ve Budin muhafızlığı ve Macaristan serdarlığı görevlerini başarıyla yürüttü. I. Ahmed devrinde Anadolu'daki Celâlî isyanları devleti tehdit eder boyutlara gelince azledilen Derviş Paşa'nın yerine sadârete getirildi (Aralık 1606). Temmuz 1607'de harekete geçen Murad Paşa geçtiği bölgelerdeki irili ufaklı âsileri ortadan kaldırarak ilerlemeye başladı. Bir kısmını tenkil bir kısmını ikna yoluyla bertaraf ettiği şakilerin en önemlileri; Kalenderoğlu, Canbolatoğlu, Muslu Çavuş, Tavil Halil ve kardeşi Meymun gibi zevattu. Paşa kendisini İran'a sevk eden I. Ahmed'i ikna ederek beraberindeki 400 civarındaki bayrağı ile İstanbul'a geldi (18 Aralık 1608). Anadolu'da Celâlî isyanlarını bitiren Murad Paşa 1019'da (1610) doğrudan doğruya İran'a yürüdü. Ancak kış mevsimini Diyarbekir'de geçirdikten sonra yeni sefer hazırlıkları yaparken 25 Cemâziyelevvel 1020'de (5 Ağustos 1611) Cülek'te vefat etti. Kaynaklarda Osmanlı devlet nizamına ve an'anelerine bağlı, dindar fakat Celâlîler'i ortadan kaldırmada ifrata varan uygulamaları olan bir kişi olarak tasvir edilir. Öldürdüğü Celâlî sayısının 60-70.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. (Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *DİA*, 2002, c. 26, s. 507-508).

ayırır, kalbi “defatir-i âlem” olan ve “padişah yoluna can veren” bir “pîr-i rûşen-zamir”dir. İntizâmî yaşlılıktaki ortaklığı dolayısıyla Murad Paşa'nın kendisini anlayacağını ümit ediyor olmalıdır.

ii. Reîsülküttâb Mecd Efendi

Şair daha sonra “Re’is-i Küttâb Olan Mecd Efendi’nün Vaşfi Beyânın-dadır” başlığıyla bu kez bu zâtı övmeye koyuluyor; hem sadrazam hem de sultan katındaki değerini saydığı bu zâtın kılıçta da kalemde de mahir olduğunu belirtiyor:

Mecd Efendi mücidd ü muşdimdür
Hakka sevğ eylemekde mübrimdür

Ol olicek re’is-i küttâbı
Kamu âmâde devlet esbâbı (3615-16)

...

Erde lâzım durur kılıç yâ kalem
Ser-firâz olup ilde ola ‘alem

İkisi daği anda hâzırdur
Gün gibi tecrübeyle zâhirdür (3623-34)

Şairin bahsettiği Reîsülküttâb Mecd Mehmed Efendi hakkında kaynaklar pek az bilgi vermektedir. *Sicill*deki bilgi onun; ‘Babialiden yetişip tezkireci olduktan sonra 1015’de (1606) birinci ve azilden sonra 1024’de (1615) ikinci defa ve 1025’de (1616) azledilip 1026’da (1617) üçüncü defa reîsülküttâb olduğu ve sonra vefat eylediği’ hususlarından ibarettir.²²⁷ Muhtemelen bu bilginin kaynağı Ahmet Resmî’nin *Hâlifetü’r-Rüesâ*’daki şu cümlesi olmalıdır: “Mecd Mehmed Efendi: Bin on beş hilâlinde evvelâ, yirmi dörtde sâniyâ, yirmi altıda sâlisâ reîsülküttâb olduğu kuyûdât-ı divâniden mefhûmdur, tevârîh-i tercümesine müte’arrız değıldir.”²²⁸ Mecd Efendi’nin 1026 (1617-1618) tarihlerinde yine bu makamda bulunduğu bu yıla ait mühimme defterinden de anlaşılmakta ise de vefat tarihi

227 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 935.

228 Ahmet Resmî, *Hâlifetü’r-Rüesâ*, (Tıpkıbasım-İndeks: Recep Ahıskalı), (Önsöz: Mücteba İlgürel), 1992, s. 27.

meçhuldür.²²⁹ Yukarıdaki bilgilere göre ilk defa 1606 yılında bu göreve getirilen Mecd Efendi'nin bu görevde ne kadar kaldığı bilinmiyor. Ancak Kuyucu Murad Paşa, Aralık 1606 yılında sadrazam olduğuna ve bu şiirde İntizâmî her ikisini bir arada andığına göre şiir, 1606'dan sonra -aşağıda gerekçeleri anlatılacağı üzere- muhtemelen de Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu 28 Aralık 1608-24 Mayıs 1610 tarihleri arasında yazılıp sunulmuş olmalıdır. Bu övgülerden sonra şair asıl maksadını açığa vuruyor:

İntizâmî gel eyle istizân
Pây-büs-ı vezîr-i şâh-ı cihân
Ol cüvân-baht re'yi pîrâne
Bir bahâne ara hüd ihsâne (3630-31)

Nihayet konuya gelen şair; “Nemçe ve Beç Kırallarının Teba'iyyeti ve İlçilerinin Beyânındadır” başlığı altında uzun bir bahse başlıyor ve Haçova zaferi sonrasındaki gelişmeleri tasvir ediyor. Aşağıda nakledeceğimiz bu tasvirlere geçmeden önce kısaca söz konusu hadiseler hakkındaki tarihî mâlûmatı özetleyelim.

iii. Zitvotorak Anlaşmasına Giden Süreçte Murad Paşa

Haçova zaferinden sonra sultanın işi bitirmeden ve zaferin sonuçlarını devşirmeden geri döndüğünü yukarıda belirtmiştik. Haçova sonrasında da savaş bir yandan bazı kalelerin karşılıklı el değiştirmesi şeklinde devam ederken öte yandan da barış teşebbüsleri devam etmekte idi. Nitekim 1597 yılında, o sırada Diyarbakır Beylerbeyi olan Kuyucu Murad Paşa ile damadı Kadı Alî Paşa, Vaç adasında Avusturya murahhasları ile görüşmüş fakat bir sonuç

229 1026-1027 (1617-1618) yılına ait mühimme defterinde iki yerde Mecd Efendi adıyla karşılaşıyoruz: “Tırhala kâdisına hüküm ki: İftihârü'l-ümerâ' ve'l-ekâbir sâbıkâ Tuğrâ-yı şerîfüm hıdmetinde olup bi'l-fi'l Re'isü'l-küttâbum olan Muhammed Mecd dâme ulüvühünün taht-ı kazânda vâkı' ze'âmeti karyelerinden Dobruca-nâm karyesinin müsteriki olan Muslî Çavus-nâm kimesne mahsûlin kabzidüp ve Corce-nâm karyesinin mahsûlin dahî tevâbi'ından Kırkık-nâm kapucuya kabzidürmekle mûmâ-ileyhün mahsûline gadrolduğı i'lâm olunmağın (...)Yevmü'l-Ahad, fi 14 sehri Şevvâli'l-mükerrerem, sene: 1026 (Belge no. 2); Diğeri Filibe'de müteveffâ Vezîr-i a'zam Alî Paşa Evkâfî'ndan olup Reisülküttâb Mecd Muhammed'in tapu ile tasarrufunda bulunan Karagözlü ve Müderris diye bilinen vakıf yaylağa, etraf köyler ahâlîsinden bazı kimseler tarafından yapılan müdâhalenin önlenmesi. Yevmü's-Sebt, fi 18 Za., sene: 102” (Belge no. 33; 334) (Bk. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım-, Proje Yöneticisi: Dr. Yusuf Sarıncay, Yayına Hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 2000, sy. 2).

alınamamıştı. Nâimâ, 1008 Safer'inde, yine Murad Paşa'nın görev aldığı benzer bir teşebbüsten sonuç alınamadığını bildiriyor.²³⁰ Uzun süren savaşta yer yer yaşanan başarısızlıklara rağmen Kanije zaferi (1601), Estergon'un geri alınması ve âsi Mihâl'in -Avusturyalılar tarafından- öldürülmesi, Eflak ve Boğdan isyanlarının bitirilmesi gibi başarılar üzerine Avusturya nihayet barışa razı oldu ve iki taraf arasında Zitvatorok anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaları önce Avusturya serdarı ve bilâhare vefat eden Lala Mehmed Paşa yerine sadrazam olan Kuyucu Murad Paşa idare etti. Elçi heyetinde kendisiyle birlikte 1597 yılındaki ilk anlaşma teşebbüsünde görev alan damadı, Budin valisi Ali Paşa da bulunmakta idi. 1606 Kasımında imzalanan anlaşma Avusturya kralının sultanla denklüğünü kabul etmek gibi bazı prestij kayıplarına rağmen genel olarak Osmanlı lehine bir anlaşma olarak kabul edilebilir.²³¹

iv. *Tuhfetü'l-İhvân*'da Zitvatorok

Bu özetlemeden sonra şimdi de İntizâm'ın anlatımına geçelim. Şairin ifadesine göre Kanuni zamanında Macaristan'ın fethi ve Nemçe'nin cizyeye bağlanmasından sonra; Leh, Çeh, Erdel ve Boğdan'ın bir olup başkaldırmasıyla sulh bozuluyor ve 16 yıl süren bir savaş başlıyor, nice serdarlar gidip geliyor ama bir türlü istenen sonuç alınamıyor. Nihayet hatıra Murad Paşa geliyor ve onun atanmasıyla hak yerini buluyor:

Ehl-i hâk çün murâdını buldı
Bâtiluñ bağı kıan-ile taldı (3655)

Murad Paşa'nın atanmasını duyan hasta kral derdinden ölür ve yerine oğullarından biri geçer. Burada bir parantez açan şair Macaristan'ın fethinden sonra Macar krallarının Beç'e (Avusturya'ya) tâbi olduğunu ama Beç kralının zulumlerinin Macar halkını bezdirdiğini anlatıyor. Bu hâlde iken Eğri ve Kanije kaleleri ehl-i İslâm eline geçer. Bu arada düşman da Estergon²³² kalesini kuşatır. Hayli hasarlı olan kalenin muhafazasının

230 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 94.

231 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 79; Sándor Papp, "Zitvatorok Antlaşması", *DİA*, 2013, c. 44, s. 472-474.

232 **Estergon**: Budin'in 40 km kadar kuzeybatısında, Tuna kenarındaki yüksek bir tepe üzerinde yer alan ve Macaristan'ın önemli dini merkezlerinden biri olan Estergon, Kanûni tarafından ilk defa 1529 ve -kısa bir kaybın ardından- ikinci defa 1543 yılında fethedildi. Stratejik amaçlarla sadece Müslüman-

güçlüğünü gören kaledekiler vire ile kaleyi teslim ederler. Düşman kaleyi güzelce tamir ettikten sonra ise muhasara etmek suretiyle yeniden ele geçirirler. Bu durum düşmana çok ağır gelir:

Estrağon idi iftiyhârları
 Biribirine i'tibârları
 O daği gitdi cânları çıkdı
 Top-ı miñnet bedenlerin yıkdı (3696-97)

Bu sırada ölen kralın iki oğlundan Beç kralı olan oğlu savaş taraftarı iken Macar kralı olan kardeşi barış taraftarıdır. Barış isteyen kardeş Budin Beylerbeyi Kadızade Ali Paşa'ya²³³ da haber göndererek Kral olmak için yardım talebinde bulunur. Şair, söz konusu Ali Paşa'ya ve onun sadrazamla olan münasebetine de temas ediyor. Buna göre Damat Ali Paşa, Sadrazam Murad Paşanın kızına talip olmuş, yanına Macarları da alarak 30 bin askerle Beç sahrasına konmuş. Bu durumdan ürken ve kardeşinin de kendisine ihanet ettiğini gören kral, Rim Papa ile meşveretten sonra birikmiş vergilerini vermek üzere barışmak zorunda kalır:

Cürmini bildi diledi özrin
 Rim papasına virüben nezrin
 Bunca yıllık hârâcın elçisini
 Boynına her yıl aldı cizyesini
 Pişkeşin düzdi elçisin koşdı
 Cümle edyâna velvele düşdi (3722-24)

ların iskânına izin verilen Estergon'da 1570 yılında, 3000-3300 kadarı Müslüman ve gerisi Hıristiyan olmak üzere 3700-4000 kişi yaşıyordu. Biri varošta diğeri kalede olmak üzere iki cami, bir mektep, bir kilise, iki hamam ve 80 dükkân mevcuttu. Serhat gazilerinin en namlı merkezlerinden olan Estergon'da 1589 tarihinde 1126 asker bulunmaktaydı. 1595 yılında Alman-Macar ordusuna vire ile teslim edilen Estergon Veziriazam Lala Mehmed Paşa tarafından Ekim 1605 tarihinde geri alındı ve Polonya kralı Jean Sobieski tarafından işgal edildiği 1683 yılına kadar Osmanlı sancağı olarak kaldı (Bilge, *Osmanlının Macaristanı*, s. 171-77).

233 "Kuyucu Murad Paşa'nın damadıdır. Yetişip beylerden oldu. 998'de (1590) Bağdad valisi olup azilden sonra Budin valisi, 1012'de (1603-4) Silistre, 1014'de (1605-6) Budin valisi oldu. 1020'de (1611) kayınpederinin vefatında Nasuh Paşa'nın arzıyla 1021'de (1612) Vize sancağı verilerek azledildi. 1023'de (1614) üçüncü defa Budin valisi oldu. 1030'da (1621) ayrıldı. 1032'de (1623) vefat etti. Sadık, dindar ve akıllıydı." (bk. *Sicill-i Osmâni*, c. I, s. 288).

v. Bu anlatının Bilgi Değeri

Şimdi kronolojiye çok uymayan bu serbest anlatının tarihî gerçeklere ne kadar örtüştüğünü ele alalım. Şair Avusturya ile savaşın 16 yıl sürdüğünü söylerken yanılmaktadır. Zira Vezîriâzam Sinan Paşa'nın ihtirasi eseri olan bu gereksiz ve yıpratıcı savaşın başı ile bitimi arasındaki süre 13 yıl 4 aydır. Şairin yukarıdaki anlatıda Estergon'un kaybını taktik bir çekilme olarak vermesi de Osmanlı gururu ile açıklanabilir. Zira bizzat hadisenin tanığı olan Peçevî'nin anlatımına göre imparator II. Rudolf'un kardeşi Arşidük Mathias komutasındaki 70 bin kişilik müttefik ordusuna karşı 2 ay boyunca kaleyi kahramanca savunan az sayıdaki kale muhafızı bütün savunma imkânları bittikten sonra dışarıdan yardım gelmesinden de umudu kesince kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardı. Türk tarafına çok ağır gelen bu kayıp 10 yıl sonra telafi edilmiş ve Sadrazam Lala Mehmed Paşa 3 Ekim 1605 tarihinde serhatlerin sembolü olan Estergon'u tekrar fethetmiştir.²³⁴ Haçova savaşının öncesinde, Avusturya'nın elindeki Macar kalelerinin en mühimmi olan Eğri'nin fethi (12 Ekim 1596) şairin de belirttiği gibi Avusturya açısından ciddi bir moral kaybı idi. İntizâmî, yukarıda naklettiğimiz “Macaristan'ın fethinden sonra Macar krallarının Beç'e (Avusturya'ya) tâbi olduğunu ama Beç kralının zulümlerinin Macar halkını bezdirdiği” şeklindeki ifadeleriyle isim vermeden Erdel meselesine temas etmektedir.²³⁵

234 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 366-67.

235 **Erdel:** Bugün Romanya'nın kuzeybatısında Transilvanya denilen idarî bölgenin Osmanlılar dönemindeki adı. I. Murad döneminden (1360-1389) itibaren Osmanlı akınlarına maruz kalan bölge 1526'daki Mohaç Muharebesi'nden sonraki yıllarda Macar kralı Szapolyai tarafından, Avusturya'ya karşı Kanûni Sultan Süleyman'ın himayesi talep edilerek Osmanlı idaresine girdi. 1541'de Erdel Osmanlılara bağlı haraç-güzâr statüsünde bir voyvodalık hâline geldi. Erdel XVI ve XVII. yüzyıllarda yaklaşık 150 yıl süre ile iç işlerinde sahip olduğu geniş muhtariyete karşılık dış işlerinde İstanbul'a bağlı olarak hareket etti. Istvan Bathory (1571-1576), Erdel'in Osmanlı ve Habsburglar arasında bir denge unsuru olmasını sağlayıp ülkesini geliştirmeyi başarmış, ancak halefleri, bilhassa Zsigmond Bathory (1581-1598, 1601-1602) Türkler aleyhine dönmüştür. Zsigmond, Osmanlı-Habsburg savaşları döneminde (1593-1606) Habsburglar ve bir ara Eflak Beyi Mihal ile anlaşmalar yapmış, hatta geçici olarak onlara tâbi olmuştur. Dengesiz bir siyaset takip eden Zsigmond sonuçta Erdel'in tekrar Habsburg idaresine girmesine yol açtı (1601-1602). Osmanlı idaresini Erdel'de yeniden sağlamak için bir Sekel asilzadesi olan Mözes Szekely İstanbul ile anlaşarak harekete geçtiyse de başarısızlığa uğradı. Buna rağmen önemli bir kısmı Protestan olan Erdel asilzadeleri kendi imtiyazlarını korumak için Türklerin tarafını tutup Katolikliğin savunucusu Habsburglara karşı savaşı sürdürdüler. Nitekim İstván Bocskay Osmanlı orduları ile beraber hareket ederek Erdel'e hâkim olmuş, Habsburgların meşhur generali Basta'yı mağlûp etmeyi başarmıştı. Lala Mehmed Paşa Budin'de Bocskay'ı Macar kralı ilan etti ve ona İstanbul'da yaptırılan altın bir taç giydirdi (1606). Nihayet Osmanlılar Eflak,

İki devlet arasında dâimî bir rekabet konusu olan Erdel'de, Macar asilzadelerinin çoğu koyu Katolik politikası uygulayan Avusturya'ya karşı müsamahakâr Türk idaresi taraftarı idiler. Türk taraftarı olan asilzadelerin desteğini alan Boçkay, Avusturya hâmilliğini talep eden Zsigmond'a isyan ederek Lala Mehmed Paşa'dan yardım talep etti. İntizâmî ise Boçkay'ın bu talebi Budin valisi Kadızade Ali Paşa'ya yaptığını söylüyor. Zitvatorok anlaşmasının arefesinde hem Erdel'i, hem de Osmanlı sınırları dışında kalan bütün Macarları kendi yanına çekmek suretiyle Avusturya imparatorunun Macaristan kralı olduğu iddiasını boşa çıkarmak isteyen Lala Mehmed Paşa, bu fırsatı değerlendirdi. Paşa, 20 Kasım 1605 tarihinde Rakos sahrasında tertip edilen ve İntizâmî'ye göre 30 bin kişilik Türk ordusu yanında her taraftan gelen binlerce Macarın iştirak ettiği²³⁶ bir törende, sahrayı inleyen top sesleri arasında diz çökerek elini 3 kere öpen Prens'in başına özel olarak hazırlanan murassa tacı koydu ve "Hâlâ biz padişaha kul olduk" diyerek bağlılığını beyan eden Bockay'ı Orta Macar kralı ilan etti.²³⁷ Gerek bu taktikle elde edilen başarı gerekse daha evvel elde edilen askerî başarılar üzerine durumun gitgide kendi aleyhlerine döndüğünü gören Macaristan'daki ordunun kumandanı Arşidük Matyas, Avusturya kralı olan kardeşi II. Rudolf'u barışa razı etmek konusunda ısrarcı olmuş ve nihayet razı etmişti.²³⁸ İntizâmî'nin anlatısında ise adı verilmemekle birlikte kralın kendisine ihanet eden kardeşi olarak gösterilen Boçkay ile Matyas'ın yer yer birbirine karıştırıldığı söylenebilir. İntizâmî'nin sulh anlaşmasında Avusturya kralının birikmiş vergilerini ödemeyi kabullendiği şeklindeki ifadesi de tashihe muhtaçtır. Zira bu anlaşma ile Avusturya'nın evvelden

Boğdan beyleri ve Kırım hanının yardımı ile 1613'te Erdel'i tekrar Osmanlı idaresine soktukları gibi Gâbor Bethlen'i Erdel'in müstakil prensi tayin ettiler. Bethlen Türklerle dost kaldı. Onun siyasetini I. Râkoczi György (1630-1648) de devam ettirdi. Fakat onun oğlu II. György, diğer Erdel beyleri gibi Lehistan Krallığı'nı elde etme arzusuna kapıldı. Sonuçta Osmanlı hükümet merkezine arası açıldı ve giriştiği bir savaşta hayatını kaybetti. Köprülüler devrinde Osmanlıların yeniden güçlenmesi etkilerini Erdel'de de gösterdi. Az zaman içinde bu eyaletin prensleri tam anlamıyla İstanbul'un emri altına girdiler. Osmanlı Devleti'nin Viyana'da 1683'te hezimete uğraması Erdel tarihinde önemli değişikliklere yol açtı. Avusturya orduları Macaristan ve Budin'i aldıktan sonra 1697'de Erdel'i de işgal ettiler. Sonunda 1699 Karlofça Antlaşması ile Erdel Avusturya'ya terk edildi. Zaman içinde Macaristanla Romanya arasında daima bir ihtilaf konusu olan Erdel, 1920'de Romanya'ya kesin olarak bağlandı (Kemal Karpat, "Erdel", *DİA*, 1995, c. 11, s. 280-283).

236 Uzunçarşılı katılan Macar sayısını 10 bin olarak gösteriyor, bk. *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 93.

237 Öztuna; *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 407-8.

238 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 95.

beri verdiği vergi kaldırılmış buna mukabil bir savaş tazminatı ödemesi ve 3 yılda bir İstanbul'a hediye göndermesi kararlaştırılmıştı.²³⁹

Şair bu başarıyı Murad Paşa'ya bağlıyor ve kral gibi çevre ülkelerin de anlaşmak için elçi ve haraçlarını gönderdiklerini belirtiyor:

Bunca tedbîr ü anca re'y-i güzîn
 Hâzretü'ndür hezâr şad taḥşîn
 Daḥî kaçmadın o şîr-i nerri
 Geldi her cānibūn ḥod ilçileri
 Kanda ḥâkim var ise yâ vālî
 İtmediler ḥarāca ihmālî (3728-30)

j. Kuyucu Murad Paşa ve Celâlîler - Döneminin Celâlîleri

Böylece Batı seferiyle ilgili anlatısını bitiren İntizâmî bu sefer uzun zamandır Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları²⁴⁰ içinde en mühim âsilerden biri olan İbni Pûlad'ın (Canbolatoğlu'nun) isyanı sebebiyle açılan doğu seferini anlatmaya koyuluyor. Bu kısımda Canbolatoğlu ile birlikte Kalenderoğlu ve diğer bazı Celâlî reislerinin de tenkili ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Biz de şairin ifadelerine geçmeden önce kısaca İntizâmî'de isimleri geçen Celâlîler hakkında bilgi verelim. Celâlî isyanları içinde siyasî ağırlığı bakımından en önemlisi Canbolatoğlu Ali Paşa isyanı idi. Kilis,

239 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 411.

240 Burada Canbolatoğlu isyanına kadarki belli başlı Celâlî hareketleri hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Çok değişik sosyal ve siyasî sebeplerle Anadolu'da ortaya çıkan Celâlî hareketleri, devletin Avusturya ve İranla savaşta olduğu uzun yıllar boyunca otorite boşluğunun da tesiriyle hızla büyüdü ve yaygınlık kazandı. İrili ufaklı yüzlerce Celâlî gurubuna hükmeden ve genellikle azledilmiş yahut gadre uğramış eski devlet görevlilerinden oluşan isyan liderleri sahip oldukları idarî tecrübeyle kendi etraflarında bir nevi devlet idaresine benzeyen bir yapı meydana getiriyorlardı. Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında ilk büyük Celâlî isyanını başlatan Karayazıcı Abdülhalim de eski bir devlet görevlisiydi. Cigalazâde Sinan Paşa'nın yoklaması sırasında (1596) Anadolu'ya kaçan zeâmet ve timar sahipleri ile kapıkulu askerlerinden bir kısmının da katılımıyla 30 bine ulaşan askerlerini kapıkulu teşkilâtına benzer şekilde teşkilâtlandırın, hatta hükümdarlığını ilân edip etrafa "Halîm Şah muzaffer bâda" ibareli fermanlar göndermeye başlayan Karayazıcı, üzerine gönderilen bir orduyu bozduktan sonra Malatya yakınlarında Sokulluzâde Hasan Paşa'ya yenildi (1601). Ancak Karayazıcı'nın yerine geçen kardeşi Deli Hasan Tokar'ta muhasara ettiği Sokulluzâde'yi öldürdüğü gibi nüfuz alanını Kütahya ve Afyonkarahisar taraflarına kadar genişletmişti. Meseleyi tatlılıkla halletmek isteyen devlet Deli Hasan'ı Bosna beylerbeyliğine tayin etmişti (1603) ancak orada da zararlı faaliyetlerine devam edince o sırada Rumeli beylerbeyi olan Tiryaki Hasan Paşa tarafından 1606 yılında Belgrad'da katledildi (Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 99-113). Kuyucu Murad Paşa tarafından tenkil edilen Canbolatoğlu ve diğer Celâlî reislerinden yukarıda bahsedildiği için onları tekrara lüzum görmüyoruz.

Azâz ve Halep taraflarında ortaya çıkan ve daha sonra Lübnan'a kadar yayılan bir Dürzî ailesine mensup olan Canbolat Bey, Osmanlı sarayında yetişmiş, daha sonra Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verilmiştir. Bölgeyi âsilerden temizleme görevinde ve daha sonra Kıbrıs fethinde büyük hizmetler ifa etti. 1572'de vefat eden Canbolat Bey'in yerine geçen oğlu Hüseyin Paşa ve kardeşleri de bölgedeki asayişin korunmasında devlete çeşitli hizmetlerde bulundular. Böylece nüfuz ve itibar kazanan Hüseyin Paşa, İran seferi sırasında azledilen Nasuh Paşa'nın yerine Halep valiliğine getirildi. Ancak şehrin teslimiyle ilgili ihtilâftan dolayı o sırada geriden gelecek yardımı bekleyen İran serdarı Cigalazâde'nin seferine iştirak etmekte gecikti. Yaşanan mağlubiyetin faturasını Hüseyin Paşa'ya çıkaran Cigalazâde Sinan Paşa sefer dönüşünde Van'da Hüseyin Paşa'yı idam ettirdi (1604). Hüseyin Paşa'nın kardeşi yahut yeğeni olan Ali Paşa bunun üzerine isyan etti. Hızla nüfuzunu arttırarak Şam ve Halep'e hâkim oldu ve bağımsız bir devlet olma iddiasıyla işi kendi adına hutbe okutup sikke kestirmeye kadar vardırdı. Çok tehlikeli bir hâle gelen bu isyan ancak 1607 yılında Kuyucu Murad Paşa tarafından bastırılabilirdi. Murad Paşa 40 bin kişilik kuvvetiyle kendisini Bağras boğazında bekleyen Canbolat'ı şaşkırtan bir manevra ile İskenderun'daki Belen boğazından güneye inerek Oruç ovasında düşmanla harbe tutuştu. Lübnan'ın Dürzî reisi Ma'noğlu Fahreddîn ile birlikte hareket eden Canbolatoğlu 30.000'den fazla tüfekli askeriyle önce Osmanlı kuvvetlerini zor durumda bıraktı. Asker bozulmak üzere iken Murad Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa'nın ileri atılmasıyla durum âsilerin aleyhine döndü. Bozulan Canbolatoğlu Ali Paşa önce Kilis'e, oradan Halep'e kaçtı. Bilâhare canını İstanbul'a atan Canbolatoğlu, padişahın affı ile Tımişvar eyaletine atanmış ise de orada da zulmü devam ettiği için Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle, o sırada Belgrad muhafızı olan Kadı Ali Paşa tarafından Belgrad'da idam edilmiştir.²⁴¹

Kuyucu Murad Paşa'nın bertaraf ettiği çok mühim bir diğer Celâlî reisi Kalenderoğlu²⁴² idi. Kuyucu Murad Paşa, Canbolatoğlu isyanını bastırmaya giderken, arkasını emniyete almak maksadıyla, Manisa ve civarına hükmeden Kalenderoğlu'na Ankara sancak beyliğini vermişti. Fakat halkın

241 Daha geniş bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları", *DİA*, 1993, c. 7, s. 144-145.

242 Daha geniş bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *DİA*, 2001, c. 24, s. 256-257.

muhalefeti üzerine Ankara'ya bilfiil sahip olamayınca yeniden isyan eden Kalenderoğlu, bozulan Canbolatoğlu kuvvetlerinden bir kısmını celb suretiyle daha da güçlenmiş ve Bursa taraflarına kadar yayılarak İstanbul'a korku salmıştı (1607). Üzerine gönderilen birkaç orduyu mağlûp eden Kalenderoğlu Halep'ten dönmekte olan Kuyucu Murad Paşa'yla Göksun Boğazı civarında tutuştuğu savaşı kaybederek İran'a kaçtı ve Şah'a sığındı. Padişah son celâlileri de temizlemesi için Murad Paşa'nın 1608-9 kışını Anadolu'da geçirmesini istiyordu. Ancak kendi yokluğunda rakiplerinin Dîvân'da aleyhine bir hava estirme gayretlerine muttali olan Paşa 18 Aralık 1608'de İstanbul'a döndü ve 24 Mayıs 1610 tarihine kadar burada kaldı.²⁴³ 29 Nisan 1610'da İran seferi bahanesiyle tekrar Üsküdar'a geçerek otağ kuran ve 24 Mayıs'a kadar burada kalan Paşa²⁴⁴ hâlâ faaliyetlerini sürdüren bazı celâlî reislerine mektuplar yazarak tatlı dille onları devlet hizmetine davet etmiş ve bu vaatlere kanan bazılarının hakkından gelmişti. Bunlardan birisi Aydın'a hükmeden Yusuf Paşa, diğeri ise İçel'de sancak verdiği Musli Çavuştu. Zülfikar Paşa ve Tekeli Mehmet Paşa gibi diğer bazıları ise Paşa'nın affına uğramışlardı. Kuyucu Murad Paşa 3 sene süren bu faaliyetleri neticesinde toplam 65 bin kadar Celâlîyi öldürmek suretiyle âdetâ elden çıkmış bulunan Anadolu'da nisbî bir sükûn sağlamayı başarmıştır.²⁴⁵

i. İntizâmî'de Celâlîler

Şimdi yukarıdaki çerçeveyi aklımızda tutarak İntizâmî'nin eserinde anlatılanlara dönebiliriz. İntizâmî'nin, İbni Pulad diye andığı Canbolatoğlu, saltanat davası güderek Şam'ı ve Halep'i zaptettikten sonra, başına topladığı 50 binden fazla âsiyle etrafı yakıp yıkmaya başlamış ve Adana taraflarına kadar uzanmış. Şaire göre İbn-i Pulad'ın amacı Mısır, Şam ve Halep'i ele geçirerek, Kâbe yoluna hâkim olmaktır. Bu amaçla her yere görevliler atar ve kendi adına hutbe okutmaya kalkar (62a). Otağının kapısını şarka açarak Doğu seferine çıkmış süsü veren sadrazam ona mültefit bir mektup yazarak, askerinin azlığından bahisle Kızılbaş üzerine çıktığı bu seferde onun yardımına muhtaç olduğunu bildirir ve şayet zafer kazanılırsa padişahın

243 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 436.

244 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 438.

245 Bk. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi, Anadolu İsyancıları ve Kuyucu Murâd Paşa", c. 3, s. 99-113.

aldığı izinle hâlen hükmettiği yerlerin kendisine ihsan edileceğini vadeder. Bu mektupla gerçek amacını gizleyen sadrazam aniden yönünü Halep'e çevirir ve Mîrmîran Zülfikar Paşa'ya²⁴⁶ da bir an evvel topları geçitlerden geçirip hazır etmesini emreder. Dar yollarda toplar omuzda taşınarak geçitlerden geçirilir. İbni Pulad durumu öğrendiğinde artık çok geçtir. Sadece B nüshasında devam eden bu kısım aradaki yaklaşık bir yapraklık kopukluktan dolayı kesintiye uğramıştır. Bu eksik kısımda İbni Pulad bahsini anlattığı anlaşılın şairin bundan sonra içlerinde İbn-i Kalender'in (Kalenderoğlu) de bulunduğu anlaşılın bazı âsilerin İran şahına sığınmaları, şahın da kabul şartı olarak onlardan ashaba sövmelerini istemelerinden bahsetmiştir. İbni Kalender bu isteğe uymuş ama adı Saîd isimli biri buna razı olmadığı için şehid edilmiş.

ii. Dönemin Osmanlı-İran İlişkileri

Şair bu bahisten sonra, "Serdâr Arz-i Rûm'da Kışlamağa Niyet İtdüğü" başlığı altında paşanın Erzurum günlerini ve bilâhare İstanbul'a dönüşünü ve İran seferiyle ilgili hazırlıklarını anlatıyor. Gerek bu kısımda gerekse daha sonra gelecek olan Nasuh Paşa'yla ilgili kısımda ana konu Osmanlı-İran ilişkileri olduğu için burada kısaca sözü geçen olayları özetlemeye çalışacağız.

Sünnî Özbek hanları Şiî İran'a karşı Osmanlı ile ortak hareket etmekte idiler. Bu işbirliğinin sonucu olarak 1588 yılında İran serdarı Ferhad Paşa Gence taraflarına sefere çıktığında Şeybânî hanı II. Abdullah Han da İran'ı doğudan sıkıştırmış ve Horasan'da bazı şehirleri ele geçirmişti. Aynı anda her iki cepheyle baş edemeyeceğini anlayan İran hükümdarı Şah Abbas, Osmanlı serdarıyla bir sulh imzalamış (1590) ve bütün enerjisini Özbeklere tahvil etmişti. 1598 yılında Abdullah Han'ın vefatı üzerine başlayan saltanat kavgaları devleti İran karşısında güçsüz bıraktı. Yeni hükümdar Pir Mehmed, Şah Abbas'la yaptığı savaşı kaybederek öldürüldü. (1599) Böylece İran kaybettiği Horasan'ı geri alma imkânı buldu.²⁴⁷ Kendini toplayan

246 **Deli Zülfikar Paşa:** "Taşralarda bulunarak beylerbeyi payesi verildi. 1016/1607-8'da Konya valisi olup emr-i âli ile şaki Musli Çavuş'u cezalandırdı. 1019'da (1610) Diyarbakır valisi olarak 1020'de (1611) azlolunup sonra vefat etti" (*Sicill-i Osmânî*, c. V, s. 1721).

247 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 255-6.

Şah, Avrupâda da kendisine müttefik arayışına girdi. Osmanlıların Celâlî meselesinden başını kaldıracak hâli olmadığını anlayan Şah, 1603 tarihinde sürpriz bir taarruzla Tebriz'i ele geçirdi. Böylece 1618 yılına kadar sürecek İran savaşları başladı. Tebriz'in ardından Revan ve diğer birçok şehir Şah'ın eline geçti. Şah, Revan Beylerbeyliği'ne Emir Gune'yi getirdi. I. Ahmed'in tahta geçmesi üzerine İran'a serdar olarak gönderilen Cigalazâde Sinan Paşa bir iş göremeden Diyarbakır'da vefat edince Şirvan tarafları da elden çıktı (1605). Bundan sonra Kuyucu Murad Paşa'nın 24 Mayıs 1610 tarihinde İran seferine çıkmasına kadar bu cephe serdarsız kaldı. Şah'ın bulunduğu Tebriz üzerine yürüyen Sadrazam, şartların müsait olmamasından dolayı savaşa cesaret edemeyerek barış imkânlarını aramaya başladı. Şah da Avusturya ve Celâlî işini başarıyla kapatan Osmanlılar'la başa çıkamayacağını hesap ederek bir barış yapılmasını arzu ediyordu. Ancak Şah Abbas ele geçirdiği toprakları iadeye yanaşmadığı için anlaşma sağlanamadı. 76 yaşındaki yaşlı sadrazamın kışı geçirdiği Diyarbakır'da 5 Ağustos 1611'de ölmesi üzerine yerine geçen Nasuh Paşa, şahın 200 yük ipek vergi verme teklifini kabul ederek barış yaptı. Barışı imzalamak üzere İstanbul'a bir İran elçisi geldi ve böylece pek çok toprak kaybını beraberinde getiren bu anlaşma imzalandı (1021/1612).²⁴⁸

iii. İntizâmî'de İran Seferi

İntizâmî'nin eserine göre ise o sıralarda Özbek Hanı, Şah'ı mağlup etmiş ve Şah'ın bağlılarından Emre Han'ın (Emir Gune'yi kastediyor olmalı) hâkim olduğu Şirvan da taarruza açık imiş.²⁴⁹ Serdar bu fırsatı değerlendirmek ve bütün Acem illerini paymal etmek istemiş ve arkadan Rumeli askerinin takviyeye geleceği ümidiyle epey zaman Bayburt'ta oturmuş. Gerçi bir miktar asker gelmiş ama bu arada kış da başladığı için sefer fırsatı kaçmış. Diğer taraftan Kalenderoğlu zebun hâlde Şirvan tarafına gelince Emre Han onu konuklamış. Bunu duyan asker serdarın başına üşüşüp bahar mevsiminde İran'a akın salma ve her yeri yakıp yıkmaya konusunda taleplerini bildirmişler.

248 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 63-67.

249 Şairin bu sözlerinde bir bilgi karışıklığı olmalıdır. Zira yukarıda belirtildiği gibi Özbek hanının İran şahını yenmesi hayli önceye, 1588 yılına ait bir hadisedir.

iv. Kuyucu İstanbul'a Dönüyor

Ne var ki o sıra Murad Paşa'ya Padişah'tan yerine Nasuh Paşa'yı bırakarak İstanbul'a dönmesini emreden bir mektup gelmiş. Mektupta Sultan, vezirine olan güvenini ifade şöyle etmekte:

Sañadur i'tikād ğayra degül
Seni buldum cihanda hâliş kıl (3839)

Sadrizam da bu emre uymuş ve gerekli tedbirleri alarak geri dönmüş²⁵⁰ ama eşkiyaya da yol boyunca kuyu kazmaktan geri kalmamış:

Çanda çondı çazdı niçe çuyu
Ele girenden ellerün yüri yu
Üsküdâr'a çü geldi devlet-ile
Geçdi İstanbul'a sa'adet-ile (3844-45)

v. Diğer Celâlîleri Tenkil

Onun İstanbul'a gelişinden duyulan sevinci ve yapılan şenlikleri anlatan şair, ardından yine Celâlî bahsine intikal ediyor ve yaşanan sıkıntıları özetliyor. Buna göre paşanın dönüşünün ardından Anadolu'daki eşkiya yine yer yer başkaldırmaya başlamış ve görevlilerin de ihmalinden bunalan halk bölgeyi boşaltmaya başlamış:

Mîr-mîrân olanlar ihmâli
Manşib ehlinün özge iğfâli
Ba'zı ili düşürdi ğavġāya
Döndi şeh'r ü kûrâsı şahrâya (3862-63)

Bu kısımda bahsi geçenlerden biri Aydın ilinin hâkimi Yusuf Paşa'dır. Canik Dağlarını mesken tutan Musli Çavuş, Sivas taraflarında hüküm süren Tekye oğlu ve Kınalızade ismi geçen diğer âsi elebaşlarıdır. B nüshasının 6b sayfası ve devamında padişah sadrazamın evvelki hizmetlerini över ve onu yeniden doğuya, Celâlî üzerine sevk etmek ister:

250 Şair Murad Paşa'nın geri dönüşünü padişah'tan aldığı emre bağlarken yanılıyor olmalı. Zira -yukarıda da belirttiğimiz üzere- kaynaklarda Paşa'nın, Sultan'dan gelen İran seferine çıkması emrine rağmen, henüz Celâlî işini tamamiyle bitirmeden böyle bir sefere çıkmayı doğru bulmadığı ve bu sırada rakiplerinin sarayda aleyhine çevirdiği entrikaları engellemek için döndüğü kayıtlıdır (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 110).

Ba‘dehü şark iline eyle sefer
İşbu gayretle bahri eyle güzer (2889)

Bu emirle otağını Üsküdar’a kuran Sadrazam Padişah’tan, âsileri sulh yoluyla yola getirmek için izin ister. Kendilerine bağışlanma haberi ulaşan âsilerin bazıları gelip bağlılık yemini ederler ve her biri çeşitli hilat ve mansıblarla memnun edilir. İntizâmî, Celâlî meselesinin böylece iyilikle halledildiğini söylüyor ve âsilerin sonraki akıbetleri hakkında bilgi vermiyor. Konuyu tamamlamak için bu bilgileri biz ekleyelim. Erzurum’dan dönen Sadrazam, İstanbul’da 24 Mayıs 1610 tarihine kadar 1 yıl 5 ay kalmıştı. Üsküdar’daki otağından işleri idare eden Kuyucu, Silifke’de eşkiyalık yapan Musli Çavuş’u bulunduğu yere sancak beyi yaptı. Daha sonra Karaman Beylerbeyliği vaadiyle Konya’ya giden Musli, kendisine gelen sadrazam emriyle Beylerbeyi Zülfikar Paşa tarafından öldürüldü. Evvelce Üveys Paşa’nın kethüdası iken beylerbeyilik verilmesine rağmen isyan edip tahkim ettiği Aydın kalesine kapanarak etrafı haraca kesen Yusuf Paşa da sureta affedilerek İran seferine katılmak üzere İstanbul’a çağrılmıştı. Bu vaade kânan Yusuf Paşa Üsküdar’a gelir gelmez öldürüldü.²⁵¹

vi. İntizâmî’nin Hasbihali: Şair ve Ailesi Hakkında Bazı Bilgiler

İntizâmî devleti masrafa sokmadan akıllıca meseleyi halleden paşanın tedbirini övüyor. Fakat bu işler olurken Kasım ayı gelmiş ve çadırları basan iki büyük sel askere büyük sıkıntılar yaşatmış. Bu anlatıdan sonra şair “İntizâmî’nün Hasb-ı Hâli ve İ’tizârı Beyânındadır” başlığı altında hem kendi durumu -yaşı, ailesi ve maddi durumu- hakkında bazı bilgiler veriyor hem de bu kısmı tahsis ettiği paşadan beklentilerini dile getiriyor. Aşağıdaki beyitlerden o sıralarda yaşının 70’i aştığı ve hâlâ divan kâtibi olduğu anlaşılıyor:

İntizâmî du‘acı bendesidür
Dâyim o kapunuñ figendesidür
Aşdı seb‘ini za‘fa yüz tıtdı
Neylesün böyle bir demi gütdi (3944-45)

251 Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 436.

...

Az kalmış durur aña aqrân

Olalıdan o kâtib-i dîvân

Hâmeden ğayrı istinâdı mı var

Yazudan ğayra i'tibârı mı var (3948-49)

Şair sonraki beyitlerde yaşlılığı ile ilgili olarak mesleğiyle ilgili bazı benzetme ve oyunlara başvuruyor: Kalem, parmaklarının güçsüzlüğünü görüp hayretinden kaskatı kesilmiş ve ağzı hayretten açık kalmış, kâğıt da yüzünü çevirmiş, vs.

Peki, şairimiz hayli yaşlı olduğu hâlde niye hâlâ çalışmakta? Aşağıdaki beyitlerde o bunu kalabalık ailesini geçindirme zaruretine bağlıyor ve kendisi gibi yaşlı olan Paşadan bir timar umuyor:

Çâre künc-i ferâğata yokdur

Harcı lâzım 'iyâli ğod çokdur (3953)

...

Teng-destlük idüp durur bîmâr

Aña dirlükle olsa ger timâr (3957)

...

Niçe bir İntizâmî bu şekvâ

Hâsb-ı hâlün işide ger paşa

Nâ-murâd eylemez seni elbet

Pây-büsına eylegil cür'et (3959-60)

vii. Şairin Ailesi Hakkında *Sûrnâme*'deki Tamamlayıcı Bilgiler

Şimdi de şairin *Sûrnâme*'sinde yer alan yukarıdaki konuyu tamamlayıcı mahiyetteki bilgilere yer verelim. *Sûrnâme*'nin giriş kısmından nakledeceğimiz ilk cümlelerde şair, uzun zamandır muhtelif devlet görevlilerinin hizmetinde kâtiplik yaptığını ve geçimini teminle yükümlü olduğu kalabalık çoluk çocuğunun yükü altında ezildiğini ifade ediyor:

Ammâ bādü, bu bende-i kalilü'l-emel ve efkende-i (s.2) kesrü'l-emel mürûr-i

zamân ve ‘ubûr-ı âvândan berü erbâb-ı ‘izz ü devlet ve ashâb-ı câh u miknetün hıdmet-i kitâbetinde olup ehl ü ‘iyâlümün bâ’is-i ma’îşeti hâme-i serî’ü’l-beyân ve vecd ü hâlimün mûris-i mikneti hıdmet-i kitâbet-i ehl-i dîvân-ı mekrümet-‘ünyân iken kesret-i bâr-ı ‘iyâl kâmetüm ham ve vefret-i levâzım-ı bî-ih-tiyâr dîde-i gam-dîdeyi pür-nem idüp, ahmâl-i meşakkat-i ‘iyâl ve eşkâl-ı mih-net-i etfâl ile cânımdan geçüp(..)²⁵²

Acaba şairin kimliklerini belirtmediği bu kalabalık aile kimlerden teşekkül ediyor? Daha önce özetlediğimiz kısımda anlaşılacağı üzere şairin babasının bu sıralarda artık hayatta olmadığı kesindir. Annesinin ise -şairin kötü alışkanlıklarından söz ettiği kısımda verdiği bilgilerden- bu tarihten hayli zaman sonra hâlâ hayatta olduğu anlaşılıyor. Keza onun baba memleketini ziyaret ettiği sıralarda bir çocuğu olduğunu da yine kendi eserinden tespit etmiştik. Anlaşılan geçen zaman içinde aileye yeni çocuk veya çocuklar katılmış ve nüfus artmış olmalıdır. *Tuhfetü’l-İhvân*’ın son kısımlarında çocuklarından söz ederken kız ve oğlan çocuklarını everdiğinden ve torun sevgisini tattığından söz eden şair yazık ki yine isim ve sayı vermiyor.

viii. Kitabın Hatimesi ve Şairin Temennileri

Bu kısımdan sonra şair; “İntizâmî’nün Tazarru’ı ve Kitâbınuñ İhtitâmıdur” başlığı altında Allah’tan başışlanma diliyor. Bu kısımda yine;

Pîrlük irdi hüd nihâyetine
‘Ömr ise irdi şimdi gâyetine (3978)

gibi beyitlerde sık sık yaşına telmihte bulunan şair, kendi samimi hayat hikâyesi olan bu yazdıklarıyla ilgili beklenti ve temennilerini de dile getiriyor. Buna göre eser yazmaktan amacı geriye bir isim bırakmaktan ibarettir. Her ne kadar hak etmese de Murad Paşa’nın adı geçtiği cihetle eserinin okunmaya değer bulunacağını umut ediyor:

Kendünün hasb-i hâli dur[ur] eger
Oğuyandan du‘â-yı hayr diler
‘Āriyetden kâmusıdur ‘ārī
Söz alup şatma olmadı kârı (3984-85)

...

252 Arslan, *Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri 2*, s. 109.

Nazm u neşr ehli itdügi tek bu
 Her muşannif murâdudur bu kıamu
 Kendü gitdükde kıala bir eşeri
 Andan ol yazılan vire haberu
 Bâ-ıuşûşâ Murâd Paşa'nun
 Ol müşîr-i 'azîm-i zî-şânun
 Ola nâm-ı mübâreki mestûr
 Ola dillerde umarum mezkûr
 Ol ecilden okunması kıabil
 Cân u dilden du'âyâ yoğ hâyil (3991-95)

Bu kısım;

Bizi yâd eyleyen du'âsı ile
 Ber-murâd ola Hâk rızâsı ile (4002)

beyti ve “Temme bi'l-hayr” ifadesiyle bittiğine göre şairin eserini burada bitirdiğini düşünebiliriz. Ancak metinde bundan sonra ikisi Murad Paşa'nın celâlîleri tenkili, diğeri şairin kendi beklentisini ifade eden 3 manzume daha yer almaktadır. İlk manzumenin tarih beyti şöyle:

Efendi bir ziyâde 'izzet-ile
 Didi hâtif yazuñ (?) târih-i “ğâzî²⁵³” (غازي) sene 1017

ix. İntizâmî'nin Memuriyetiyet Hayatı Hakkında Bazı Önemli Bilgiler

Üçüncü şiiirdeyse 30 yıllık devlet hizmetlerinden söz etmek suretiyle Paşa'dan bir yardım umuyor:

Hâkîrün kendü hâttı oldu taşşış olıcağ fermân
 Velî tebdîli kıâbildür 'inâyet itse paşa ger
 'Umûm üzre yazılandan 'inâyet eylese tañ mı
 El ayak tutmayan demde olurdu dest-res ekşer

253 Tamiyeli olan bu tarihin çözümlü şöyledir: “غازي” kelimesini oluşturan harflerin toplamı 1018'dir. Beyitteki “bir ziyâde” ipucundan hareketle bu sayıdan 1 çıkarıldığında istenen tarih olan 1017 elde edilir.

Ru'ûsuñ şüreti koynumda kaldı bir hamâyildür
 İçinde derc olan luţf ile ihsân gönlümi eglr
 Aşup seb'ini hâme ile gerçi hem-zebân oldum
 Ne diller şakķ idüpdür ol bugündür çok ķavı yıllar (4015-18)
 ...
 Otuz yıldan berü sa'yüm ki beytü'l-mâle olmuşdur
 Bu deñlüye bizi lâyıķ görür inşâfa mâyiller
 Yüzüm alup ele düstür-ı ekrem luţfi yâdıyla
 Tazarru'-nâme ile 'arz-ı hâlüm eyleyüp ezber
 Ne cüz'î bu haķırüñ ber-murâd olması yanında
 Cihâna luţfi şâmildür gedâyı kâmrân eyler
 T̄abî'at ehline ol âferîn kim ola ma'nîdâr
 Olur iy İntizâmî her dem iz'ânı teraķķiler (4020-23)

Şimdi şairin biraz kapalı ve farklı şekillerde anlaşılmaya müsait olan bu ifadelerini anlayıp yorumlamaya çalışalım. İlk ihtimale göre, manzum bir dilekçe mahiyetindeki şiirinde İntizâmî'nin padişah fermanıyla yapılan kadro tahsisi üzerine, Dîvân-ı Hümâyün kalemlerinden ruûs kalemine²⁵⁴ tayin olduğunu, yazısı bizzat kendi kaleminden çıkan bu tahsis belgesinin bir kopyasını muska gibi koynunda taşıdığını, ancak yaşına ve 30 yıllık Beytülmal hizmetine binaen Paşadın, tahsis edilen nizami maaşın arttırılması için himmet beklediği söylenebilir. Aynı beyitleri farklı bir

254 **Ruûs Kalemi:** Dîvân-ı Hümâyün kalemlerinden biridir. Genellikle küçük berat olarak da tarif edilir. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve vilâyet kadısı derecesine çıkmış, ilmiye sınıfı hariç olmak üzere, bütün devlet memuriyetlerine intisab edenlerin veya kendilerine evkaftan vazife verilenlerin muameleleriyle meşgul olan ve kayıtlarını tutan Tahvil ve Ruûs kalemleri, bugünkü özlük işlerinin görevini yaparlardı. Tercih edilen paye ve rütbelerin verilmesine dair emirlere "ruûs emri" denilirdi. Bütün işlemler ruûs defterlerine yazılırdı (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 71-72).

Ruûs: Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyılın sonuna kadar resmî tayinlerin kaydedildiği defterleri ifade eder. Tımar dışında kalan atamalar ve onaylar ruûs kaleminin işiydi. Dîvân-ı Hümâyünde vezirîâzam ve seferle görevli serdarların yaptığı tayinler ve maaş artışları ruûs defterine kaydedilirdi. Önemi dolayısıyla bu defterler doğrudan reisülküttâb tarafından tutulur, işlemler ilgili kalem tarafından bu belgeye dayanarak gerçekleştirilirdi. Maaş artışlarında izdiyad tezkiresi verilir ve bu tezkire ilgili kişinin kalem defterine işlenerek yürürlüğe girerdi. Kâtipler ve sipahiler gibi maaşını Küçük Ruznamçe Kaleminden alanlar da ruûs kaleminden verilen ruûs tezkiresiyle işleme konurdu. XVII. yüzyıl ortalarına kadar ruûs işlemleri Dîvân-ı Hümâyün kalemindeki kâtipler tarafından yapılıyordu (Recep Ahışalı, "Ruûs", *DİA*, 2008, c. 35, s. 272-273).

ihtimalle de; şairin çalıştığı ruûs kaleminden emekli olduğu ancak tahsis edilen maaşı kâfi görmeyerek, paşanın tavassutuyla “umum”un üzerinde bir “terakki” umduğu şeklinde anlamak da mümkündür. Bu ikinci ihtimali güçlendiren husus biraz daha ileride Nasuh Paşa bahsinde karşımıza çıkacaktır. Acaba şair 30 yıldır beytümâl hizmetinde olduğunu söylerken neyi kastetmektedir? Dar anlamıyla maliye dairesi geniş anlamıyla da devlet hazinesi için kullanılan bu tabir Osmanlı devletinde aynı zamanda varis bırakmadan vefat eden kişilere ait malları emaneten muhafaza eden birim için de kullanılırdı.²⁵⁵ Şairin evvelden beri Dîvân-ı Hümâyun’da kâtip olduğu düşünülür ve yukarıdaki ruûs kaleminde çalıştığı ifadesine bakılırsa, “beytü’l-mal” hizmetini genel mânada devlet hizmeti olarak kabul etmek daha makul görünüyor. Şairin Dîvân-ı Hümâyun kâtipliği daha evvel belirtildiği üzere 990/1582 yılında başladığına göre acaba bu şiir ne zaman yazılmıştır? Bu tarihin bir üstteki şiirde Paşa’nın celâlîleri tenkili münasebetiyle düşürülen 1017/1608-09 tarihinden daha eski olamayacağı tabiidir. Diğer taraftan Kuyucu Murad Paşa’nın İstanbul’a 18 Aralık 1608 tarihinde döndüğünü ve 29 Nisan 1610 tarihinde otağını Üsküdar’a kurduktan sonra 24 Mayıs 1610 tarihinde İran seferine çıktığını yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla bu şiir de paşanın İstanbul’da bulunduğu 28 Aralık 1608-24 Mayıs 1610 tarihleri arasında yazılıp sunulmuş olmalıdır. 1019/1610 yılı esas alındığı takdirde 29 yıllık bir Divan kâtipliği geçmişi ortaya çıkıyor ki şairin 30 yıl derken yuvarlak bir ifade kullandığı düşünülebilir.

255 “Beytümâl” için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, c. I, s. 222-26.

k. Kitaba Zeyl ve Nasuh Paşa²⁵⁶ Bahsi

Yukarıda naklettiğimiz “İntizâmî’nün Tazarru‘ı ve Kitâbının İhtitâmıdır” ifadesine nazaran İntizâmî eserini Kuyucu Murad Paşa bahsiyle bitirmeye niyetlenmiş olmalıdır. Ancak şair B nüshasında 9b-10a arasındaki bir boşluktan sonra 10b’de, “Vezîr-i A‘zam Naşûh Paşa *yessera’llâhu mâ-yürîd ve-mâ-yeşânuñ* Ba‘zı Menâkıbı Beyânındadır” başlığıyla yeni bir bahse başlıyor ve bu sefer de Nasuh Paşa’dan uzun uzadıya bahsediyor. Murad Paşa’nın vefatından sonra sadârete atanan Nasuh Paşa’nın icraatlarının anlatıldığı bu 8 varaklık zeyl muhtemelen Murad Paşa’nın vefatından sonra eserini yeni sadrazama takdim etmek isteyen şair tarafından esere sonradan ilâve edilmiştir.

Bazı Sosyal Tenkitler

Bu bölümün başında isim vermeden devrin hükümdarı sultan I. Ahmed’i adaleti ve dindarlığı²⁵⁷ ile öven İntizâmî sonra lafı devrin bozukluğuna getiriyor ve uzun uzadıya; atamalarda liyakata dikkat edilmeyişinden,

256 **Nasuh Paşa:** Osmanlı sadrazamı. Rum yahut Arnavut asıllı bir devşirme çocuğu olarak Gümülcine’de doğdu. Sarayda eğitim aldı ve ardından kapıcılar kethüdâsı iken yaptığı başarılı icraatlarla dikkat çekti. 1012/1603’te kapıcıbaşılıktan Halep beylerbeyliğine Celâlîleri tenkil göreviyle gönderildi. Ancak Celâlî reisi Tavil Ahmet karşısında mağlup oldu ve yaralandı. Ardından getirildiği Diyarbakır Beylerbeyliği görevinde iken Bitlis Hanı Şeref Han’a damat oldu ve büyük servet kazandı. Canbolatoglu ve Kalenderoglu’nu tenkili esnasında Kuyucu Murad Paşa’nın acele gelmesini emreden yazılarına lakayt kaldı. Kuyucu Murad Paşa onu idam ettirmek istediye de padişah buna rıza göstermedi. 1019/1610’da Kuyucu Murad Paşa’nın İran seferine Diyarbakır valisi olarak katılan Nasuh Paşa bu esnada Mısır’a tayin edildi. Ancak bu tayin münasebetiyle verdiği ziyafete katılan Kuyucu Murad Paşa’nın aniden vefatı (5 Ağustos 1611) bazı kaynaklarca onun Nasuh Paşa tarafından zehirlendiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu vefatın ardından sadâret mührüne nail olan Nasuh Paşa’nın ilk önemli icraatı İranlılarla Kuyucu arasındaki barış görüşmelerini hızlandırarak her yıl 200 yük ipek haraç verme karşılığında barış teklifini kabul etmesidir. Mayıs 1612’de Diyarbakır’dan Halep’e geçen Nasuh Paşa, bir yandan İran elçilerini beklerken öte yandan bölgenin emniyeti ve vergi tahsilyle meşgul oldu. Bu arada Şah Abbas, kazaskerini, yanına İsfahan ve Kazvin kadılarını da katarak elçilikle Nasuh Paşa’ya gönderdi. Sadrazam elçilik heyetiyle birlikte İstanbul’a geldi ve 26 Ramazan 1021’de (20 Kasım 1612) 962 (1555) sulhü esas alınmak suretiyle barış yapıldı. Nasuh Paşa -daha önce gıyabında kendisiyle nikâhlandığı- sultanın 3 yaşındaki kızı Ayşe Sultan’la 1021 Şevvalinde (Aralık 1612) bir düğün merasimiyle evlendi. Sadâreti esnasında I. Ahmed’in yanında büyük itibar gören Nasuh Paşa, kendisine husumet beslediği Ma’noğlu Fahreddin’i vergisini eksik gönderdiği bahanesiyle tenkil edip kaçırması, Kazaklar’ın Sinop baskını (Ağustos 1614) önemsiz göstererek padişahı yanıltmaya kalkışması, Anadolu’da kanunsuz vergi ve haraç toplatması, bazen sultana bile kafa tutacak tavırlar göstermesi üzerine zamanla gözden düştü ve 13 Ramazan 1023’te (17 Ekim 1614) idam edildi. (Ömer İşbilir, “Nasuh Paşa”, *DİA*, 2006, c. 32, s. 426-428; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 365-66).

257 Dindarlığı hem bütün kaynaklarca tasdik edilen genç hükümdar, Müslümanlar için şarap yasağı getirmiş ve bilhassa Sultan Ahmet Camii gibi bir mimari şaheserini yaptırma konusunda büyük bir istek göstermişti.

ocak erinin itibarsızlığından, bunun sonucu olarak askerin atını öküze değişmesinden, timar dağıtımındaki haksızlıktan, kılıcıyla geçinenlerin atını satıp öküz almasından, “defterliyim” diye seferden kaytaranlardan, timar konusunda sık değişen kararlardan, azil korkusundan, geçim sıkıntısıyla hanımının çeyizini satmak zorunda kalanlardan, defterliyim diye seferden kaytaranlardan, kahve, tütün ve afyon müptelâlarından, yaşa ve bilgiye saygı gösterilmemesinden vs. yakınıyor. Bu vesileyle tütün kullanımı hakkında da ilginç yergilerde bulunuyor.

Nasuh Paşa'nın Özellikleri:

Bütün bu haksızlıkları sayıp dökken şair, “acaba bunları önleyecek biri gelecek mi?” diye düşünürken uyuyakalıyor ve rüyasında bir pir, mührün yerini bulduğunu ve sadrazam Nasuh Paşa'nın geleceğini müjdeliyor:

Kim olduğın şorarsań ol mükerrerem
Naşûh Paşa durur serdâr-ı a'zam (4077)

Şair bu sefer de pir ağzından, Nasuh Paşa'nın faziletlerini sayıp dökmeye başlıyor; kahramanlığından, liyakatinden, adaleti icradaki titizliğinden, şeriata bağlılığından, tevazuundan, âsileri yola getirme becerisinden vs. uzun uzadıya bahsediyor.²⁵⁸ Bu övgülerden sonra şair, “Merhûm Murâd Paşa'nuñ Vaşfi ve Vefâtıdur” başlığı altında evvelki sadrazamın vefatından önce Nasuh Paşa'ya vasiyetlerini anlatıyor. Murad Paşa öleceğini anlayınca halefini yanına çağırılmış, askeri ve hazineyi ona teslim etmiş ve kendisine olan güvenini belirterek gözünü kapamış.²⁵⁹ Paşa'nın defninden sonra kimin sadrazam olacağı merakla beklenirken padişahın Nasuh Paşa'ya sadâret mührü gelmiş. Paşa da yanındakilere, padişah huzuruna çıktığında yapacakları -askerin hakkını koruma, haksız atamalara mani olma, belgesiz hareket etmeme vs.- ile ilgili çeşitli vaatlerde bulunmuş. Şair “Naşûh Paşa Hâzretlerinüñ ‘Adâletidür” baş-

258 Tarihî kaynaklardaki bilgilere göre Nasuh Paşa'nın bu iltifatları hak ettiği şüphelidir. Paşa'nın iyi ve kötü özellikleri hakkında bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 367. Bilhassa Nâimâ'nın paşa hakkındaki kanaati hiç de müsbet değildir (Bk. Mustafa Nâimâ Efendi, *Târih-i Nâimâ: (Ravzatü'l-Hüseyn fi bulâsati Abbâri'l-hafikayn)*, hzl. Mehmet İpşirli, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 416-17).

259 İntizâmî'nin bu ifadeleri tarihi gerçeklerle pek örtüşmüyor. Daha önce birkaç kere Kuyucu Murad Paşa'yla ters düşen ve ölüm tehlikesi atlatan Nasuh Paşa, selefinin yerine geçer geçmez onun yakın adamlarını bertaraf ettiği gibi geriye kalan emlakine de el koydurmuştu (Ömer İşbilir, “Nasuh Paşa”, *DİA*, 2006, c. 32, s. 426-28).

lığı altında paşanın bilhassa kahramanlığı ile ilgili cömert övgülerini sıralıyor. Bu mısralarda, Paşa'nın sadâreti ve bilhassa Sultan Ahmed'e damad olması haberi üzerine tebrik elçisi gönderen ülkeler -Leh, Çeh, Fireng, Nemçe, Tâtâr, Venedik Papa, Dubrovník, Çasar, Erdel, Mosşkov, Boğdan, Eflâk, Macar, Deşt-i Kıpçak, Fiyanda, Alaman vs- ve onların Paşa hakkındaki fikirleri sıralanıyor. Bunlar arasında bilhassa, onun hiçbir sözünün Padişah katında red olmadığı şeklindeki ifade, gözden düşmeden önce Paşa'nın itibarını göstermektedir:

Aña ta'zîm idüp Sulţân Aħmed
 Yanında hîç olmaz bir sözi red
 Du'ası-çün idindi anı dāmād
 O dahı kulluğına oldı münkād (4180-81)
 ...
 On onbeş yıldur ider şarkı tālān
 İdüpdür cümleten a'dāyı nālān
 Sebeb kılp düğünine şacıyı
 İdelüm peşkeş için cüst-ü-cüyı (4186-87)

Şairin, paşanın 10-15 yıldır "şarkı talan" ettiğine dair yukarıdaki ifadeleri küçük bir tashihe muhtaçtır. Onun, 1603 yılındaki Halep'e tayini esas alınırca sadrazam olarak İstanbul'a geldiği 1612 yılına kadar doğuda geçen toplam süre 9 yıl civarındadır. Dolayısıyla şairin ifadesini yuvarlak bir ifade olarak anlamak icab eder.

i. İranla Anlaşma

Casusları -yukarıdaki- haberleri ulaştırdınca İran Şahı da gecikmeden bir ahidname ile elçisini gönderir. Bu kısımda şair daha önceki görevlilerin her birini bir hileyle alt eden Şah'a, bütün hilelerini bilen Nasuh Paşa karşısındaki aczini itiraf ettiriyor.

Çamu hîlelerüm yanında muhtel
 Gerekdür baña bir 'âkıl muhaşşal (4212)

Şairin konuşturduğu Şah, Osmanlı-İran savaşlarındaki temel sebeplerden biri olan ashaba sövme hususunda atalarının izlediği yolun hatalı olduğunu itiraf ediyor,²⁶⁰ evvelki hatalarının affını diliyor ve göndereceği elçinin evvelki anlaşmayı yenilemesini umuyor:

Şuçumuz 'afv ide luţf ide zâhir
Ağır peşkeşle giden ola hâzır (4228)

Şah'ın makbul bir elçisi, yanında birkaç hanzade ile birlikte²⁶¹ Acem tarzı süslenmiş olan çok sayıda at, katır ve develerden oluşan hediyelerle yeni sadrazama ulaşır. Paşanın askerleri de en yeni giyim kuşamlarıyla elçi heyetini karşılarlar. Elçi, sefer dönüşünde dağılmış sandığı askerinin çokluğu ve zineti karşısında hayretini gizleyemez. Serdar elçi heyetiyle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkar. Yol boyunca onun asayişini sağlama konusuyla da ilgilendiği anlaşılıyor. Bu kapsamda vergisini eksik yollayan Maanoğlu'na²⁶² eksigi tamamlaması için Seyfoğlu'nu²⁶³ yolluyor.

Halep'e de uğrayan serdar orada geniş bir teftiş yaptırır ve davaları halleder. Onun yol boyunca yaptığı icraatları ve her yerde gözcüleri olduğunu duyan bazı Celâlî reisleri de korkularından yanlarındaki adamlarını dağıtıp tebdil-i kıyafetle kendilerini gizlemişler yahut tövbekâr olmuşlar.

ii. Nasuh Paşa İstanbul'da

Bu şekilde etrafa velvele saçarak İstanbul'a gelen Paşa, Sultan'ın emriyle bütün devlet adamları ve askerî sınıflar tarafından karşılanmış, ilgi ve iltifat görmüş. Bilâhare sultanın huzurunda sefer ahvalini anlatmış ve anlattıkları takdirle karşılanmış.

260 Daha önce İran'la 1590 yılında İstanbul'da imzalanan *Ferhat Paşa Anlaşması*'ndaki maddelerden biri de bundan böyle ilk üç halifeye ve Hz. Aişe'ye sövülmemesi maddesi idi (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 245). *Nasuh Paşa Anlaşması*'nda da ehl-i sünnet mezhebinde olanlara fena muamele edilmemesi ve ashaba sövülmemesiyle ilgili bir madde olduğunu Nâimâ'dan öğreniyoruz. (Bk. Nâimâ, *Tarih-i Nâimâ*, c. II, s. 404).

261 Nasuh Paşa Halep'teyken, Şah Abbas'ın gönderdiği elçilik heyetinde; şahın kazaskeri yanında İsfahan ve Kazvin kadıları da bulunmakta idi (İşbilir, "Nasuh Paşa", *DİA*, s. 427).

262 Nasuh Paşa sadrazam olduktan sonra Halep beylerbeyi iken yakından tanıdığı Ma'noğlu Fahreddin'i dikkatle takip ettirdi. Beslediği husumetle, her yıl ödemekte olduğu maktû vergisini eksik gönderdiği bahanesiyle Şam Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa'yı Fahreddin üzerine sevk etti. Fahreddin, Saydâdan ayrılarak İtalya'ya kaçtı (Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", *DİA*, 1995, c. 12, s. 80-82. Daha geniş bilgi için bk. Nâimâ, *Nâimâ Tarihi*, c. II, s. 410-11).

263 Merindeki ifade Maanoğlu ile birlikte Seyfoğlu'na da vergi eksigini ödemesi için adam gönderildiği şeklinde anlaşılabilirse de gerçekte o sıralarda Trablusşam valisi olan Seyfoğlu Hüseyin Bey (*Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 698) Maanoğlu vakasında âsileri tedible görevli idi (bk. *Nâimâ Tarihi*, c. II, s. 411).

Şehinşâh-ı cihân sultân-ı ‘âdil
 Kâmu re’yi rezîn ü ‘âklı kâmil
 Kâmudan özge itdi iltifâtı
 Hâşûduñ görüben uçdı hâyâtı (4320-21)

Sonra divan kurulmuş ve paşa evvelki sözlerini yerine getirmeyi unutmamış. Evvelce yersiz istekleriyle divanın huzurunu bozanlar, orayı bir ticaret meydanına çevirenler ve aracılardan eli kolu bağlanmış, korkudan kendi isteklerini bile dile getiremez olmuşlar:

Sebük âdemler ararken faķîri
 Olur iken beş on aķça esîri
 Kiminde tezkere kiminde defter
 Faķîri şaķlamak şaydını yoklar
 Olardan ‘âciz iken ehl-i hâcât
 Gezerken elden ele hep mühimmât
 Bu def’a cümlesi ‘arza yapındı
 Dimege kendü hâcâtın şaķındı (4332-35)

Şair düzelen işler arasında kendi mesleğini de sayıyor, liyakat ve yaşlıya saygının geri geldiğini, aradaki lüzumsuz aracılardan kalktığını, işlerin kolaylaştığını bildiriyor. Sonra da bu anlattıklarının aslında gerçeğin onda biri bile olmadığını iddia ediyor:

Saña ey İntizâmî daħl idenler
 Bu taķrîr itdügüñi işidenler
 ...
 Su’âl itsün daħı bir ğayrılardan
 Beyâna gelmemişdür biri ondan (4349)

iii. İntizâmî’nin Nasuh Paşa’dan Emekli Maaşıyla İlgili Talebi

Bu kısmın sonunda şair sözü yine meslekteki kıdemine getiriyor ve 30-40 yıldan beri timar ehli olduğunu belirtiyor. O bir yandan bir ayağının çukurda olduğundan bahisle mansıb arzusunda olmadığını ifade ederken diğer yan-

dan da böyle bir beklentisi olduğunu sezdirecek ifadeler kullanıyor:

Otuz kırk yıl olup tîmâra me'nûs
Berât olmakda daħi şüret-i rûs
Kimi tîmâr yir kimi 'ulûfe
Meh-i 'ömrün senün vardı kûsûfa
Çuķurda ayaġuñ hiĉ olma ġamġin
Saña mañşib yeter techîz ü tekfîn (4352-54)

Nitekim eserin son bahsi olmak üzere “Serdâr-ı 'Âlî-şâna İntizâmî'nün Du'â vü Recâsı Beyânıdur” başlığı altında şair bu beklentisini daha açık bir şekilde ifade ediyor. Bu beyitlerden onun Kuyucu Murad Paşa zamanında günlük 24 akçeyle emekli olduğu, Nasuh Paşa'dan geçimine yetmeyen bu meblağı 40 akçeye tamamlamasını umduğu anlaşılıyor:

Murâd Paşa ki saña itdi ihsân
İde rûhına rahmet Hâķ Ta'âlâ
Yigirmi dört aķçayla tekâ'üd
Yetişmez maşraf u harcuña lâ-büd
İderse hâzret-i Paşa ger ihsân
Ten-i fersüdeñe ire yeñi cân
Yigirmi dördi irüşdürse kırķa
Ĝam u ġuşşa ser-â-ser vara ġarķa (4371-74)

Şiir 18a'da Nasuh Paşa'nın sadârete gelişine düşürülen şu tarih beytiyle bitiyor:

Şadâķatle bilüñdi çünki ķadri
“Azîm” (عظیم) oldı anuñ țârîh-i şadri (4378)

iv. Yazım tarihi

Yukarıdaki şiirin altında İntizâmî 1021 tarihini gösteren bir tarih beyti daha düşürüyor:

Geldi Naşûh Paşa virdi cihâna revnaķ
Yazıldı hûb târîh “bâ-'izzet ü sa'âdet (4379)

Dolayısıyla zeyl mahiyetindeki bu kısmın 1021/1612 yılında yazıldığı ve İstanbul'a gelişi esnasında -Ayşe Sultan'la evlenmesinden söz ettiğine göre belki de düğün tarihi olan Aralık 1612'den sonraki bir tarihte- Paşa'ya sunulduğunu tahmin edebiliriz.

7. Şairin Kronolojik Hayatı

1542	Şair, Foça'da muhtemelen bu tarihte doğdu.
1554	12 yaşında iken uğradığı bir haksızlığa binaen medreseden ayrıldı ve baba mesleği olan ticaret hayatına atıldı.
1567	Bodur Hüseyin Paşa'nın Hersek Valiliğine atandığı yıl uğradığı bir iftira neticesinde Foça'da hapse girip çıktı.
1568-69 arası bir dönemde	Budin valisi Sokullu Mustafa Paşa'nın yanına kapılandı. Ona bir Budin şehrengizi sundu ve karşılığında sipahi oldu.
1568-69 arası bir dönemde	Foça'ya döndü ve dönüş yolunda iki önemli kaza atlattı.
1568-69 yılları arasında	Foça'da ticarete başladı ve geçirdiği bir yangınla bütün sermayesini kaybedince yeniden Budin'e döndü. Dönüş yolunda bir kavgaya karıştı ve arkadaşını kurtarmak için kadiya rüşvet verdi. Tuna'dan geçerken bindiği gemi batma tehlikesi atlattı.
1569	Budin'de iken Foça'daki babasının vefat haberini aldı ve Foça'ya geldi.
1569-70	Hersek valisi Kâsım Bey'in kâtibi oldu ve gösterdiği yararlıklara karşılık olarak kendisine Azep ikinci ağalığı verildi.
1570-71 yılları arasında	Kâsım Paşa'nın vefatı üzerine Foça'ya döndü ve orada tehlikeli bir gönül macerası yaşadı.
1572-79	Aldığı bir davetle kapılandığı Alacahisar Beyi İshak Bey'in yanında kâtiplik yaptı.
1573 suları	Ürgüp kasabasında sarılığa yakalandı ve ölümden döndü. Burada Durmuş Dede isminde bir zâtın kerametlerine şahit oldu.
1574	İshak Bey'le birlikte âsi Boğdan Beyi üzerine sefere gitti ve dönüşte annesini ziyaret için memleketine döndü.
1575 (yahut 1577)-78	İshak Bey'in Macaristan'daki Gula Sancağındaki görev yılları esnasında İntizâmî de onunla birlikte Gula'da bulundu.
1575 (yahut 1577)-78	Bu sıralarda Tımişvar beyi Cafer Paşa'yla münasebetleri oldu.
1577-78	İshak Bey, Bekeş kalesini basan Erdel kâfirlerini karşı baskınla bozdu ve zafer mükâfatu olarak İntizâmî de zaim (zeâmet sahibi) oldu.
1578-79(?)	İshak Bey'in Szeged Beyliği sırasında muhtemelen şair de onunla birlikteydi.
1579 (?)	İntizâmî İshak Bey'den izin alarak hanımı ve süt emen çocuğuyla Foça'ya döndü. Dönüş yolunda iki ciddi kaza geçirdi.
1579-80	İntizâmî uzlete meyletmişken hâmisî Nazır Mehmet Bey'in teşvikiyle kâtip olarak Budin valisi Üveys Paşa'nın yanına kapılandı.
1581	Üveys Paşa'nın başdeftardarlığı sırasında İntizâmî de muhtemelen onunla birlikte ve kalabalık ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi.

1581 ile 21 Ocak 1582 arası	Rumeli kazaskeri Çivizade Mehmet Efendi'nin kâtibi oldu ve bilâhare istifa etti.
1582	Şehzade Mehmed'in düğününü anlatan <i>Sûrnâme</i> 'yi kaleme aldı ve sultana sundu. Mükâfat olarak kendisine Dîvân-ı Hümâyün kâtipliği verildi.
1584	İntizâmî, sultanın isteği üzerine <i>Sûrnâme</i> 'yi genişleterek tekrar sundu. Bunun karşılığında 300 bin akçe değerindeki bir Koyun defteri ile ödüllendirildi.
?	Şair önce afyon sonra içki müptelâsı oldu ve bundan kurtulmak için çeşitli yöntemlere başvurdu.
?	Tövbekâr olan şair bir şeyh arayışına girdi ve Gülşeni şeyhi Hasan Efendi'ye intisab etti.
?	İntizâmî istinsahla geçinmeye karar verdi ve <i>Ebüsuûd Tefsiri</i> 'nden 4 nüsha çoğalttı. Bu arada Dîvân-ı Hümâyün'daki kitabet işlerinden muaf tutuldu.
1596	İntizâmî, annesinin yönlendirmesiyle Eğri seferine iştirak etti ve zafere düşürdüğü bir tarihi 24 altınla ödüllendirildi. Dönüş yolunda büyük sıkıntılar çekti ve ganimetin pek az kısmını koruyabildi. Bu tecrübeden sonra bir daha sefere çıkmaya tevbe etti.
1608-1610	İntizâmî <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> 'in ilk telifini bitirip Kuyucu Murad Paşa'ya ithaf etti ve emekli maaşının artırılması için ondan yardım talep etti. Şair bu sırada 70'ini aşmış, çoluk çocuğunu evermiş ve torun sahibi olmuş durumdaydı.
1611	Şair, bir zeyl eklediği eserini yeni Sadrazam Nasuh Paşa'ya sundu ve ondan 24 akçelik emekli maaşının 40 akçeye çıkarılmasını talep etti.

8. İntizâmî'nin Seyahat Rotası

İntizâmî Foça'da doğdu ve gençlik yıllarındaki seyahatlerini Foça merkezli olarak gerçekleştirdi.

1568-69 arası bir dönemde Budin'e gidip Sokullu Mustafa Paşa'nın himayesinde çalıştı.

1568-69 arası bir dönemde Foça'ya döndü. Dönüş sırasında Tuna Nehri'ni geçtikten sonra Birnivar Kalesi'ne uğradı. Daha sonra Hersek dağları üzerinden Foça'ya vardı.

1568-69 yılları arasında Foça'dan Engürüs'e gitti. Yolculuk sırasında Ösek-Kadıköy arasındaki geçiş üzerinden Tuna'yı geçip Budin'e vardı.

1569'da babasının vefatı dolayısıyla Foça'ya kısa bir yolculuk yapıp yeniden Budin'e döndü.

1569-70 arasında Kasım Bey'le birlikte Resne'de cereyan eden savaşa iştirak etti. Sefer sonrası Kasım Bey'le İstanbul'a gitti.

1570-71 yılları arasında Kasım Bey'in vefatından sonra Foça'ya döndü.

1572 sularında Alacahisar'a gidip İshak Bey'in hizmetinden katip olarak çalıştı.

1573 suları İshak Bey'in maiyetinde sefer amacıyla Nova'ya kadar gitti. Nova'dan dönüşü sırasında Ürgüp'te hastlandı.

1574 yılında Boğdan seferi için Alacahisar'dan yola çıktı. Yol üzerinde Timok Nehri'ni geçip Dobruca'ya vardı. Karasu'ya vardığında savaşın kazanıldığı haberi üzerine geri döndü.

Sefer dönüşü, sıla-i rahim için Ürgüp üzerinden Foça'ya gidip Alacahisar'a döndü.

1575-78 arasında İshak Bey'in atanması üzerine onun maiyetinde Gula'ya gitti. Yolculuk sırasında Tuna'yı geçti.

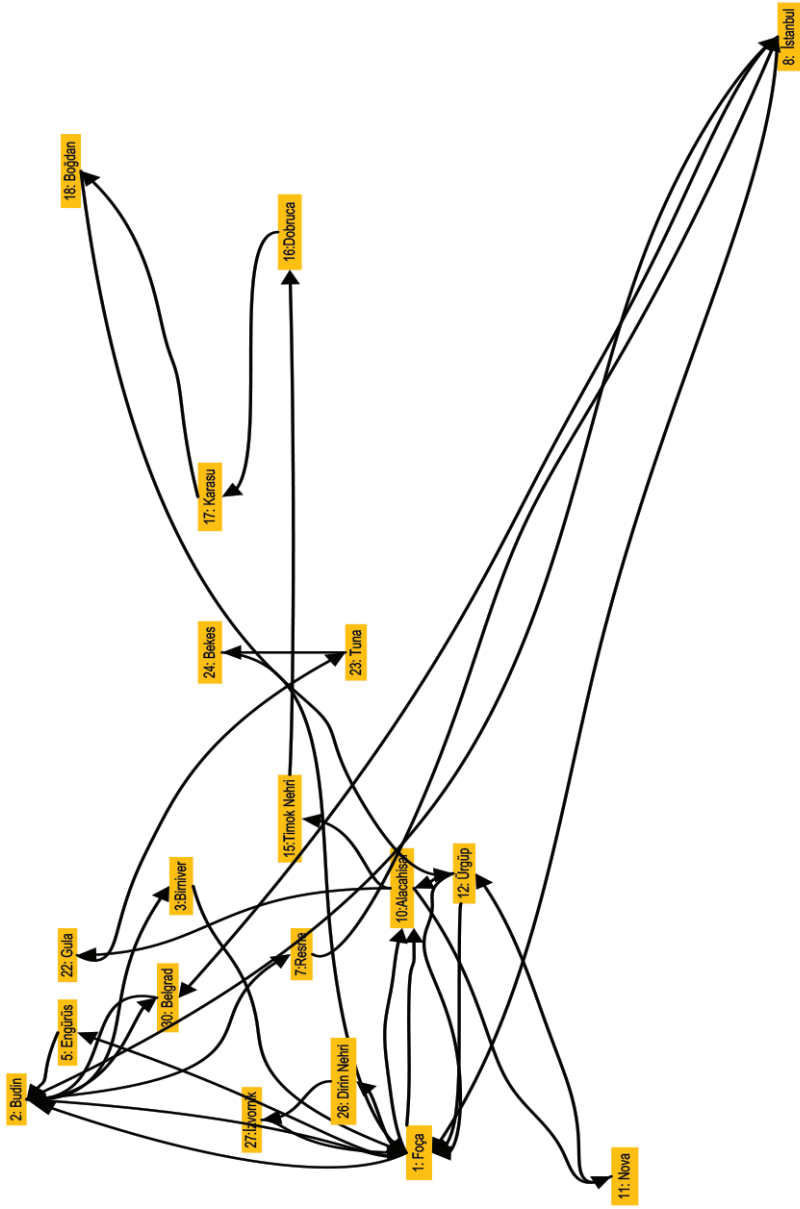
1577-78 arasında Gula'da iken Bekes Kalesi'ne kısa bir yolculuk yaptı.

1579 sıralarında ailesiyle birlikte Gula'dan Foça'ya döndü. Yolculuk sırasında bir müddet Dirin Nehri'nin kenarı boyunca gitti. İzvornik'e uğrayıp Foça'ya vardı.

1579-80 yılları arasında Üveys Paşa'nın himayesine girmek için Foça'dan Budin'e gitti. Bu arada Belgrad'a uğradı, sonrasında Budin'e vardı.

1581 yılında Üveys Paşa'yla birlikte Budin'den İstanbul'a gitti.

1596 yılında Eğri seferine katılıp sefer sonrasında zorlu bir yolculuktan sonra (Eğri suyu, Segedin Kalesi, Belgrad gibi yerlere uğrayarak) İstanbul'a döndü.

İKİNCİ BÖLÜM: *TUHFETÜ'L-İHVÂN*'IN EDEBÎ DEĞERİ

Bu bölümde, *Tuhfetü'l-İhvân*'ın edebî değerini ortaya çıkarmaya yönelik bir inceleme yapılacaktır. Başta divan ve mesneviler olmak üzere klasik Türk edebiyatı geleneğinde üretilen birçok metin muhtelif bilimsel çalışmalara konu edilip farklı açılardan incelenip tahlil edilmiştir. Bu anlamda bahsi geçen eserlerin içerik tahlillerine yönelik araştırmalarda epeyce mesafe kat edildiği hâlde bu metinlerin edebî değerlerini tespit ve tahlil etmeye yönelik çalışmalar gerek nicelik gerekse nitelik bakımından daha sınırlı çerçevede ilerlemektedir. Mesnevi geleneğinde yer alan metinlerle ilgili akademik çalışmalarda da durum çok farklı değildir. Muhtevası ayrıntılı olarak incelenen mesnevilerin genellikle aruz ve kafiyenin biçimsel ya da dış unsur olarak değerlendirildiği bir incelemeden sonra daha ziyade roman ve hikâye gibi metinlerin tahlilinde kullanılan kimi modern edebiyat eleştirisi yöntemleri bağlamında tahlil edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Uzun bir anlatı olarak değerlendirildiğinde bu yöntemlerle yapılan incelemelerin önemli katkılar sağladığı şüphesizdir; ancak bu yöntemlerin mesnevilerdeki edebî yapıyı ortaya koymada çok yeterli bir yöntem olmadığını düşünüyoruz. Biz çalışmamızın bu kısmında, *Tuhfetü'l-İhvân*'ın edebî değerini ortaya koymak amacıyla, eseri, bu metinlerin üzerine kurulduğu belâgat bilgisi ve nazariyesi açısından incelemeye çalışacağız. Ancak bunu yaparken eserde geçen sanatları teker teker tespit edip sıralamaktan ziyade belâgat kitaplarında anlatılan edebî sanatların işlevlerini merkeze alarak eserin şairi tarafından nasıl edebîleştirildiğini ortaya koymaya çalışacağız.²⁶⁴

Bunun için temel iki sorumuz olacaktır:

1. *Tuhfetü'l-İhvân* bir edebî eser olarak değerlendirilebilir mi?
2. Eğer öyle ise şair/nâzım bunu nasıl sağlamıştır?

Eserin bizzat kendisini incelemeye geçmeden evvel, İntizâmî'nin sözlüsel bağlamda eserine dair edebî bir iddia gütmeyeceğini ifade etmekte fayda vardır. Sebeb-i telifi ya da başka bir bölümü olsun, eserde, özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerindeki güçlü edebîlik iddiası çok daha sönük ifadelerle dile getirilmiştir. Eserinin sebeb-i telif kısmında şairin dostlarına söylediği cümlelerde, eserin kaleme alınışı, temelde İntizâmî'nin "acâ-

yib”, “garâyib”, “özge”, “gayra benzer degül” ve bir “hisse” değerinde olan sergüzeştinin sadrdan çıkartılıp satra aktarılması amacına bina edilmiştir. Bu bölümdeki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla şairin bu eseri kaleme almaktaki birincil amacı, sanat gösterisi yapmak değildir. Onun asıl amacı kıssa üzerinden hisse vermek gibidir. Eserin bazı satır aralarından ama daha önemlisi şairin “Bî-günâh olduğuna vire haber” şeklindeki bariz ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla İntizâmî’nin bu genel amacının yanında uğradığı haksızlığı dile getirmek, kendisine yöneltilen suçlamalardan kendisini temize çıkarmak gibi özel bir amacı da bulunmaktadır. Yine şairin ifadesine göre bu amacın gerçekleştirilmesinde nazım bir araç görevi üstlenmiş gibidir. O “Eğer bir söz mücevher kadar değerli ise onun nazım ipliğine dizilmesi gerekir.” (72) diyerek vurguyu konuya yani hisse dolu hikâyelerden oluşan sergüzeşte yapar.

Şairin söylemini bir tarafa bırakıp bizzat eserin kendisini edebî değer bakımından incelediğimizde ortaya çıkan manzaranın şairin söylemsel bağlamdaki amacının büyük oranda gerçekleştiği bir görüntü olduğunu söylemek mümkündür. Âhenk ve sözün şekle sokulması/kalıba dökülmesi bakımından güçlü bir manzume olduğu hâlde *Tuhfetü’l-İhvân*’ın sözün mecazla ilişkisi, “garîb” değerindeki özgün teşbih kullanımları ve şiirselliğin meşru gördüğü makul düzeyde mübhemiyet oluşturma bakımından daha sınırlı bir kabiliyetin ve çabanın ürünü olduğu görülmektedir.

A. TUHFETÜ'L-İHVÂN'IN FESAHAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bir metnin mevzun ve mukaffa olarak yazılması, o metni daha en başında alelâde bir söz yığını olmaktan çıkarır. Zira vezin ve kafiye sözün, gelişigüzel dizilip sıralanmasını engelleyerek düzenli bir dizime tâbi tutulup kalıba dökülmesi ve şekil almasını sağlar. Vezin ve kafiyenin zorlamasıyla oluşturulan düzenli ve bir tarafıyla doğal ses birlikleri, şair ya da nâzımların kabiliyetleri ölççeğince daha düzenli ve müzikal bir seviyeye yükseltilebilir ya da vezin ve kafiyenin sağladığı doğallıkta bırakılabilir. Ne seviyede olursa olsun manzum söz bu yapıyla daha en başında edebîlikle ilişkilendirilmeye elverişli hâle gelir. Zira tüm edebiyat geleneklerinde olduğu gibi klasik Türk edebiyatında da edebîliğin öncelikli olarak aranan özelliklerinden ve ölçütlerinden biri ses, âhenk ve musiki yönüdür. *Tuhfetü'l-İhvân* da manzum bir eser olarak vezin ve kafiyenin tabii olarak sağladığı âhenge sahip olması bakımından edebiyatla ilişkilendirilmesi gereken bir eserdir. Tabiidir ki her manzum eser, ses değerinin çok yüksek olduğu dolayısıyla edebîlik değerinin çok güçlü olduğu eser değildir. Ezberleme ve ezber yoluyla eğitime bir araç olarak sözü şekle sokmayı birincil amaç olarak öne çıkaran kimi metinlerde, oluşturulan ses değerinin vezin ve kafiyenin sağladığı doğallıktan öteye çıkarılmadığı görülmektedir. Öte taraftan kimi metinlerde ise vezin ve kafiyenin oluşturduğu doğal âhenk değerinin itinalı sözcük seçimi, tarsî ve yinelemeler gibi diğer âhenk unsurlarıyla çok daha artırıldığı görülmektedir. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın böyle bir manzum eser olduğunu en başında söylemek mümkündür. Eserin yazıldığı dönemde bundaki payını zikretmek gerekir. Bilindiği üzere XVI. yüzyıl, şiirin musiki ve lafız sanatlarının nitelikli kullanımıyla değer gördüğü bir dönem olup müzikal şiirin usta şairi olarak görülen Bâkî gibi şairlerin yetiştiği bir yüzyıldır. Yaşadığı dönemin bu edebiyat anlayışının etkisinde olduğunu düşündüğümüz İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân* adlı eserini bu açıdan nasıl geliştirdiğini, söze şekil ve kalıp vererek kalıcılık değerini artırmak ve tabii ki bir edebî değer olarak eserinin ses ve âhenk yönünü nasıl artırdığını burada çözümlenmek istiyoruz. Bunun için uygun temelin fesahat bilgisi olduğunu düşünüyoruz. "Açık seçik ve berrak bir hâlde bulunma, saf ve halis olmayı" ifade eden fesahat kavramı, bir belâgat terimi olarak "lafızların telaffuzla-

rının akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da kulağa hoş gelmesidir.”²⁶⁵ Saraç’ın da ifade ettiği üzere fesahat, edebî metinlerde başlıca iki faktörden biri olan sözcükler ve onların güzel ve etkileyici bir tarzda bir araya getirilişi bir anlamda kelime sarraflığının esaslarını vermektedir. Bu anlamda şairi ya da bir edebî metin kurucusunu elden geldiğince âhenk değeri yüksek ses dizilerini, ses kümelerini arayıp bulmaya icbar eder. Gerek kelimenin bağımsız bir hâlde iken onu oluşturan sesler arasında gerekse de bir söz dizimi içerisinde başka kelimelerle birlikteliğinde “tenâfür” adı verilen söyleyiş zorluğunun sınırlarını çizip konuşanı bundan şiddetle men ederken “selaset” adı verilen lafızların birbiriyle güzel uyuşmasından meydana gelen akıcılığı bir hedef olarak öne sürer. Anlam bakımından da açıklık peşinde olan fesahat nazariyesi, belli bir aşamaya kadar meşru gördüğü veciz anlatımın sınırlarına riayet edilmesini beklerken “tak’îd” adı verilen anlam kapalılığından uzak durmayı bir gereklilik olarak belirler. Hâl böyle olunca bir mesnevinin aruz, kafiye, cinas, redif, tarsî ve türlü şekillerde gerçekleşen ses yinelemelerini fesahat nokta-i nazarında ele almanın uygun bir yöntem olduğunu düşünüyoruz. Öte taraftan belâğatin bedî kısmında tasnif edilip tanımlanan kimi lafız sanatlarının da konuyla ilgili olması dolayısıyla gerekli görüldüğü yerde bu bilgilere de başvurulacaktır.

1. *Tuhfetü’l-İhvân*’da Aruz Kullanımı

İntizâmî’nin bu uzun anlatı için tercih ettiği vezin, cedîd bahrinin “fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” kalıbıdır. Şairin bu tercihi hece sayısı bakımından mesnevî nazım biçimi için, özellikle uzun soluklu mesneviler düşünüldüğünde geleneksel bir tercih olarak kabul edilebilir. Zira bu türden uzun anlatıları hece sayısının 14, 15 ya da 16 olduğu vezinlerle yazmak oldukça güçtür;²⁶⁶ bundan dolayı da birçok şair mesnevî nazım biçimi için

265 M. Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 3. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s. 37.

266 Bununla birlikte bu zorluğa katlanan kimi şair ya da nazımlar da yok değildir. Örneğin XVI. yüzyıl şairlerinden Konyalı Muhyî, Sultan Veleddin’in *İbtidânâme*’sini Türkçeye tercüme ettiği 2742 beyitten müteşekkil mesnevisini remel bahrinin 15 heceden oluşan “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” vezni ile yazmıştır. Bk. Cihan Okuyucu-Sadık Yazar, *Konyalı Muhyî Tercüme-i İbtidânâme [İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara 2018. Ayrıca Ahmet Kartal da mesnevî geleneğine hasrettiği çalışmasında Remel bahrinin 15 heceden oluşan “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” vezni ile yazılan 9 mesnevî olduğu bilgisini vermektedir. Bk. Ahmet Kartal, *Doğunun Uzun Hikayesi: Türk Edebiyatında Mesnevî*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013, s. 90.

11 heceden oluşan vezinleri kullanmıştır. Ancak şairin 11 heceden oluşan birkaç adet vezin içerisinde bu vezni seçmesinde özel bir sebep olabilir mi? Bu soruya cevap vermeden evvel bahsi geçen vezne daha yakından bakmakta fayda vardır. Bu vezin evvel emirde hece değerleri bakımından önemli bir farklılığı bünyesinde barındırmaktadır. Klasik Türk şiirinde kullanılan vezinlerin kahir ekseriyeti, uzun (kapalı) hecelerin yoğun/daha fazla olduğu vezinlerdir. “Fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” kalıbı ise, asıl hâli ile 6 kısa (açık) 5 uzun (kapalı) heceye sahip olarak kısa hecelerin uzun hecelerden fazla olduğu nadir vezinlerden birini oluşturmaktadır. Bu bilgi saf hâliyle bir anlam ifade etmeyebilir; ancak Arapça ve Farsçada uzun/kapalı seslerin kısa/açık seslere göre daha fazla olduğu, buna karşılık Türkçede ise kısa hecelerin daha fazla olduğu dikkate alındığında bu veznin hece değerleri önem kesbetmektedir. Zira aruzun Türkçeye intibakında ortaya çıkan önemli güçlüklerin başında Türkçede, uzun heceler ile Arapça ve Farsçada olduğu gibi hece değerlerinin yükselip indiği kelimelerin azlığı gelmiştir. Hâl böyle olunca klasik şairler, kuruluş devirlerinde aruzu Türkçe metinlerde uygularken zorlandıklarını vurgulu olarak ifade edip bundan duydukları şikâyetleri dile getirmişlerdir. İlerleyen dönemlerde, özellikle de İstanbul’un fethiyle birlikte imparatorluk psikolojisi ve anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte aruzun Türkçeye intibakında yaşanan zorluklar, Arapça ve Farsçadan sözcüklerin ödünçlenmesiyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu yönünün Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye girişini hızlandırdığı farklı araştırmalarda dile getirilmişse de aruzun intibakında Türkçe kelimeleri geri plana ittiği ise pek vurgulanmamıştır. Henüz aruzun kullanımına yönelik bu açıdan bir çalışma yapılmamışsa da yaptığımız okumalarda, özellikle uzun anlatılarda seçilen veznin -burada izahı uzayacak başka birçok etkenle birlikte- Türkçe asıllı kelimelerin metinlere dâhil edilmesine de etki ettiği görülmüştür. Tercih edilen vezin “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün” gibi uzun hecelerin ekseriyette olduğu bir vezin ise şairin Türkçe asıllı kelimeleri bu vezindeki bir metne dâhil etmede zorlanması tabii olacaktır. Ancak “fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” vezni ise sahip olduğu çok sayıdaki kısa hece ile bu durumu tersine çevirerek Türkçe asıllı kelimelerin metne dâhil edilmesini kolaylaştırıcı bir etki sağlamaktadır. Sadece kısa hece sayısı değil, bu hecelerin dizimi de kanaatimizce bu yönde bir kolaylık sağlamaktadır. Zira

bu vezinde yer alan kısa heceler, ikişerli gruplar olarak peşpeşe sıralanmaktadır. Bu ise inişli çıkışlı hece değerleri bakımından zayıf olan Türkçe asıllı sözcüklere başka açıdan bir davetiye çıkarmaktadır.

Rumeli coğrafyasında doğup büyüyen ve merkezdeki çağdaşı şair ve edebiyatçılara göre Arapça ve Farsça hayranlığı daha sınırlı olup yetiştiği muhitin yönlendirmesiyle Türkçe asıllı sözcükleri daha fazla tercih etme eğiliminde olduğu anlaşılan İntizâmî'nin de diğer vezinlere nazaran Türkçe asıllı kelimelere daha kolayca başvurabileceği bu vezni kullanmaya bilinçli bir tercih neticesinde karar verdiği düşünülebilir. Ancak bu tercihte bahsi geçen veznin hece değerleri yanında, esnek/değişken yapısı da artı bir etki sağlamış olabilir. Zira aruz bilgisinin verdiği cevaza göre, bu veznin ilk tefilesi ile son tefilesi tercihe bağlı olarak uygulamada farklılaştırılabilmektedir. Buna göre veznin (++--) değerindeki ilk tefilesi (-+--) olabilirken son tefilesi de (--) değerine dönüştürülüp kısaltılabilmektedir. Nitekim klasik Türk şairleri sadece bu vezinde değil bu özelliğin olduğu diğer vezinleri uygularken bu imkândan çokça yararlanmışlardır. Bu özellik vezni uygulayacak şair ya da nâzıma önemli oranda bir rahatlık sağlayarak daha rahat hareket edip daha fazla seçenek sahibi olmasını sağlamaktadır. İntizâmî'nin seçiminde bu özelliğin de etkili olduğu düşünülebilir.

İntizâmî'nin tercih ettiği vezne dair yapılan bu değerlendirmeden sonra seçtiği bu vezni mesnevisinde nasıl uyguladığına daha yakından bakabiliriz. Bu noktada evvel emirde “İntizâmî'nin mesnevisinde herhangi bir aruz uygulamasına başvurmadan kurabildiği beyit ya da beyitler var mı?” sorusu sorulabilir. Çünkü klasik Türk şiiri ile iştil edenlerin bildiği üzere, aruzun en ideal düzeyde uygulandığı gazel nazım biçimi de dâhil olmak üzere, şairlerin aruz uygulamalarına, en azından imâle-i maksûreye başvurmadan kendilerini alkoymaları oldukça zordur. Hâl böyle olunca klasik Türk şiirinin bütününde herhangi bir aruz tasarrufuna başvurulmadan kurulan beyitlerin sayısı başvuru beyitlere göre çok daha azdır. Hâl böyle olunca klasik Türk şiirinin bütününde herhangi bir aruz tasarrufuna başvurulmadan kurulan beyitlerin sayısı başvuru beyitlere göre çok daha azdır. Ancak *Tuhfetü'l-İhvân*'da herhangi bir aruz tasarrufuna başvurulmadan kurulan onlarca beyitin varlığı dikkat çekmektedir. Bu beyitlerin tespitinde

veznin sağladığı esnekliğin dikkate alınmadığını belirtmek gerekir. Yani şairin ilk ve son tefileyi nasıl kullandığına bakılmaksızın yapılmıştır. Bu noktada birkaç örnek vermek gerekirse; tam bir tarsî örneği olup simetrik yapıda oluşturulan aşağıdaki beyitte veznin asıl hece değerini oluşturan (+ + - / + - + / + - -) diziminin herhangi bir aruz uygulamasına başvurulmadan uygulandığı görülmektedir:

Yine yārā/n-ı bā-şafā/ya irüp
 Yine ihvā/n-ı bā-vefā/ya irüp (1300)
 (+ + - / + - + / + - -)

Aşağıdaki beyitte ise ilk tefile her iki mısradaki (- + - -) değerinde kullanılmış olup diğer tefileler aslî hece değerinde kullanılmıştır:

‘Ālemün ḥā/li oldı çün/ki tebeh
 Lālenün bağ/rı ḥoldı ḥū/n-ı siyeh (31)
 Ḥāletün baḥ/tumuñ nümü/nesidür
 Tāli‘ün dū/d-ı āhumuñ/ nesidür (828)
 (- + - / + - + - / + - -)

Tercih edilen veznin esnekliğinden yararlanan aşağıdaki beyitte de her iki mısradaki olmak üzere son tefileler aslî hâlden farklı olarak (- -) hece değerinde kabul edilmiştir:

Bu temelluḡ/la ser-keşün/ kimdür
 Ḳara baḥtuñ/da mehveşün/ kimdür (819)
 (+ + - / + - + - / - -)

Şu beyitlerde ise her iki mısradaki olmak üzere ilk tefileler aslî hâlden farklı olarak (- + - -) son tefileler ise (- -) hece değerinde kullanılmıştır:

Ser-güzeştün/ senün ‘acā/yibdür
 Ğayra beñzer/ degül ġarā/yibdür (70)
 Gülşenün bir/ ġaribidür /bülbül
 Güş ider nağ/mesin velî /her gül (164)

‘Işka beñzer/ degül bu miñ/netler
Ġayra beñzer/ degül bu ‘il/letler (880)

Bunca cem‘iy/yet ol kadar/ enbüh
Bunca ġavġā/ vü ol kadar /endüh (953)

(-+--/+--/--)

Mısralardaki yerleri itibarıyla hecelerin değer açısından birbirine mukabil olduğu, bu itibarla da görece daha yüksek düzeyde bir âheng ve simetrik yapının yakalandığı bu beyitler yanında, orta tefile hariç mısralardaki diğer tefilelerin hece değerleri açısından birbirine tam olarak denk gelmediği, daha karmaşık ancak herhangi bir aruz tasarrufuna başvurulmayan beyitler de mesnevide yer almaktadır. Haddizatında aruz uygulamalarına başvurulmayan beyitlerin kahir ekseriyeti bu şekilde oluşturulmuş olup yukarıdaki beyitlere oranla ses değerleri ve ritmik tekrarı daha sınırlıdır. Ancak hece değerlerinin birbirine tam denk gelmediği bu nevi örneklerin de ekseriyetle tek hece farklılığından oluştuğunu, aynı anda birden fazla hecenin uyumsuz olduğu örneklerin yok denecek kadar az olduğunu belirtmek gerekir:

Cümle eşyā/ bürüdet üz/re idi
Ġamu ‘âlem/ küdüret üz/re idi (1183)

Ġapudan taş/ra atdı çün/ kendin
Ġurtarup gör/di Ġağ anuñ/ ġaydın (2039)

Temel malzemesi sözcükler olup hecelerin kısa ve uzun değerlerine göre aynı anda hem anlamı açık ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya vermek hem de tercih ettiği veznin akışına uygun olarak bir dizim geliştirmek zorunda kalan şair/nâzım çok kısa süre sonra sadece hecelerin kısa ve uzun değerlerine riayet ederek bir manzume oluşturamayacağını anlar. Bu andan itibaren de kendisine yardımcı olabilecek çıkış noktaları arar. İşte imâle, zihâf, vasl gibi aruz uygulamaları şair/nâzımın bu zor anında yardımına koşan tasarruflardır. Bunların kullanımında Arapça, Farsça ve Türkçe edebiyata göre bazı temel ortaklıklar yanında kimi farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin imâle-i maksûre kullanımı Türkçenin kendine özgü koşullarından dolayı diğer dillerdeki edebî metinlere göre daha fazla başvurulan bir uygulama olup bu tasarruf olmadan şiir yazmak çok zordur. Klasik Türk edebiyatında

bu aruz tasarruflarının kullanımına yönelik teorik bilgi yok denecek kadar azdır; ancak uygulama üzerinden özellikle de aruz kullanımının ustalıklı uygulandığı XVI. yüzyıldaki gazel nazım biçimi dikkate alındığında ideal düzeyde uygulanan aruzun kaidelerini çıkarmak mümkündür. Aruzun bu ideal kullanımı, şiirin/nazımın uzamasına, şairin/metnin amacı ve metnin türü gibi koşullara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Kısa bir nazım biçimi ve türü olan gazelde, çok daha titiz davranıp bu titiz tutumunu şiirinin sonuna kadar koruyan şair, yukarıdaki koşullar gerçekleştiğinde bu titiz tutumunu bütüne yaymakta zorlanır. Hâl böyle olunca başvurulmuş aruz tasarruflarının sayısı ve genişliği ideal aruz kullanımına halel verip âhenk ve müzikaliteyi düşürecek şekilde artmaya başlar. Bu bölümde İntizâmî'nin mesnevisindeki aruz tasarruflarına başvurmasını, eserin farklı bölümlerinden, belli bir ölçüte bağlı kalmadan seçilen beyitler²⁶⁷ üzerinden inceleyip onun eserini fesahat bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

a. İmâle

Bir kelimedede bulunan ünlüyü/açık heceyi veznin gerektirdiği durumda uzun/kapalı hece değerinde okumaya imâle denir.²⁶⁸ Klasik Türk şiirinde imâle-i maksûrenin kullanım alanı zamanla tayin edilmiştir. Buna göre imâle genellikle şu alanlarda meşru olarak başvurulmuş bir aruz uygulamadır:

- Türkçe kelimelerin kök ve ekleri
- Farsça yapılı isim ve sıfat tamlamalarında terkîb sesi (i)
- Bağlaç vâvı

Klasik şairler, elverişli olan Türkçe eklerde herhangi bir eleme/seçme yapmaksızın veznin akışında ihtiyaç duydukları yerde imâle-i maksûreye başvururlarken Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerinde ise daha eklektik ve ihtiyatlı davranırlar. Hâl böyle olunca Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerinde imâle-i maksûreye başvuru oranı, diğer meşru alanlara göre olduk-

267 Eserin aşağıdaki aralıklarda yer alan 213 beyti üzerinden aruz tasarruflarına yönelik bir inceleme yapılmıştır; ancak bazı bilgi ve değerlendirmelerde eserin bütünlüğü de göz önünde bulundurulmuştur: 1-20, 86-95, 152-162, 190-224, 529-530, 645-655, 1005-1010, 1270-1280, 1510-1520, 1989-2000, 2408-2418, 2800-2810, 3138-3148, 3314-3324, 3970-4002.

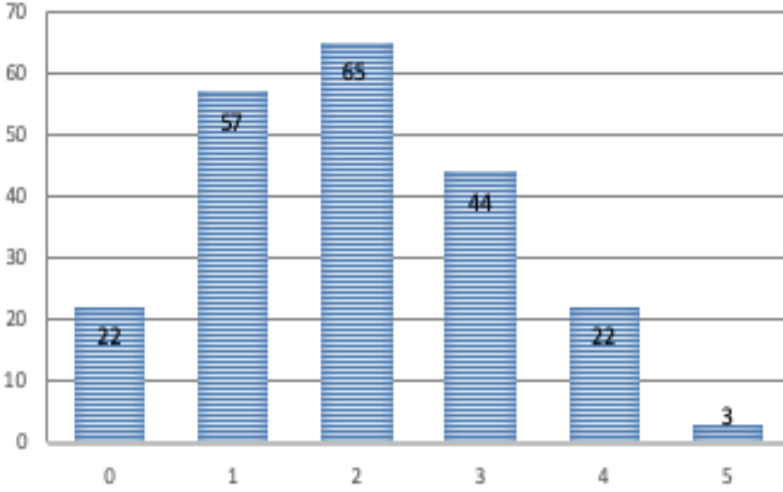
268 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 210.

ça düşük olup genellikle vokallerin med harfleriyle gösterildiği çok daha sınırlı kelimelerde imâle-i maksûreye rastlanmaktadır. Bu anlamda Arap harfleri ile yazılışında vokali med harfleriyle gösterilen hecelerde imâleye daha rahatlıkla başvuran şairler, ilk hece ortasındaki “e” sesi gibi vokalin med harfi ile gösterilmediği hecelerde ise imâleyi âdetâ bir kusur gibi değerlendirip bu gibi hecelerde elden geldiğince imâle yapmamaya çalışmışlardır.

Öte taraftan imâle-i maksûrenin başvurulmayacağı alan da yine belirlenmiştir. Buna göre Arapça ya da Farsça asıllı sözcüklerin kısa ünlü ile biten heceleri imâle-i maksûreye tâbi tutulup uzun hece olarak değerlendirilemez. Bu yapıldığında açık ve fahiş bir kusur ortaya çıkıp ses ve âhenk açısından metni önemli oranda zayıflatır. Ancak bu genel kuralı, hece değeri Arapça ve Farsça asıllı kelimelerdeki olağan kısa ünlüden daha farklı olup kısa ile uzun hece arasında yer alan müenneslik tâsı ya da hâ-ı resmî ile biten heceler bozar. Şairler okunduğunda uzun heceye göre daha az uzatılan ancak durulduğunda bir kapalı hece değerine dönüşen bu alanı da ustalıkla yakalayıp vezin gerektiriyorsa bu hecelerde de imâle-i maksûreye, diğer meşru alanlara göre çok daha sınırlı sayıda olmak üzere başvurmadan çekinmezler. Manzum olmayan Arapça ya da Farsça iktibaslar da diğer tüm aruz tasarruflarında çok da dikkat edilmediği üzere imâle-i maksûrede de bir istisna alanıdır. Şairler Arapça ya da Farsça bir iktibası Türkçe bir metnin içerisine yedirmekte zorlandıkları anda önlerindeki meşru olmayan imâle-i maksûre alanlarında da gezinmeye başlarlar.

Bu bilgiler doğrultusunda İntizâmî'nin imâle-i maksûre uygulamasını incelediğimizde, evvel emirde şu tespiti yapmak gerekir. Şairin tercih ettiği vezin onun imâle-i maksûre kullanımını bariz bir şekilde etkilemiştir. Daha evvel de ifade edildiği üzere, tercih ettiği veznin kısa heceler açısından zengin olması dolayısıyla mesnevisinde çok fazla imâle-i maksûreye başvurmadan Türkçe asıllı kelimeleri çok yoğun olarak kullanma fırsatı bulmuştur. Aruz tasarrufları için kullandığımız 213 beyitte şairin imâle-i maksûreye başvuru sayısının beyit başına ortalaması, 1,98'dir. Bu ortalama gazel nazım biçimi de dâhil olmak üzere klasik Türk şiirindeki kısa ya da uzun nazım biçimlerindeki imâle uygulamasına göre düşük bir sayıdır. Bu

ortalamayı teyit eden bir veri olarak incelemeye aldığımız 213 beytin 22 adedinde hiç bir imâle-i maksûreye başvurulmadığı görülmüştür. Mesneviden seçilen 213 beyitte, kaç beyitte kaç kez imâle-i maksûreye başvurulduğunu şu tablo ile göstermek mümkündür:

Şekil 1: İmâle-i Maksûre Sayısının Beyitlere Dağılımı

Bir beyitte 5 adet imâlenin kullanım sıklığının düşük olup bir beyitte daha fazla sayıdaki imâlenin kullanılmamış olması da yukarıda yapılan tespiti destekleyen başka bir veridir.

Tuhfetü'l-İhvân'da imâle-i maksûrenin başvurulduğu alanlar bu uygulamanın klasik Türk edebiyatındaki genel kullanımından biraz farklılık gösterir. Genel kullanımda Farsça terkiib i'leri, bağlaç vavları ve Türkçe asıllı kelimelerdeki eklerde imâle-i maksûre kullanımı birbirine yakın bir görünüm arz ederken İntizâmî'nin mesnevisinde imâle-i maksûreye başvuru oranının bariz bir şekilde Türkçe asıllı sözcüklerin hem kök ve gövdeleri hem de eklerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Aşağıdaki grafik, incelenen 213 beyitte imâle-i maksûrenin başvuru alanlarının sayılarını vermektedir:

Şekil 2: İmâle-i Maksûrenin Gerçekleştiği Alanlar

Grafikteki yüzdeler, *Tuhfetül-İhvân*'daki imâle-i maksûre kullanımının %90'a yakın bir oranda Türkçe asıllı kelimelerde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu ortalama eserin yazıldığı döneme göre oldukça farklı olup özellikle Farsça terkiplerdeki imâle-i maksûre kullanımının çok düşük olduğunu göstermektedir. Bu veriler farklı şekillerde yorumlanabilirse de eserdeki Türkçe söz varlığının yoğunluğunun bu sonucu ortaya çıkarmada çok etkili olduğunu söylemek gerekir. Türkçe asıllı sözcüklerin kök ve gövdelerinde yer verilen imâle-i maksûrelerin tamamı vokalin med harfi ile yazıldığı dolayısıyla doğal bir imâle alanının bulunduğu hecelerde gerçekleştirilmiştir. Bu hecelerin bulunduğu sözcüklerin çok fazla çeşitlilik arz etmediği, *İntizâmî*'nin çok sınırlı sayıdaki sözcüğün imâle-i maksûreye uygun hecelerine sıklıkla başvurduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sözcüklerin kahir ekseriyeti “ile, sana, dahı, an(a,ı,un), için” gibi zamir, edat ya da bağlaç fonksiyonunda sözcüklerdir. “imek” fiilinin hikâye, rivayet ve şart hâli de sıklıkla imâle yapılan sözcüklerdir. “ol-, di-, bak-” gibi fiil soylu sözcükler yanında “kamu, kapu, kayu, kara” gibi kimi isim türündeki sözcüklerde de sıklıkla imâle yapıldığı görülmektedir. 213 beyit üzerinden yapılan incelemede, kullanılan Türkçe eklerde sonu ünlü ile biten bulunma, belirtme, yönelme, üçüncü şahıs iyelik eki/tamlanan, görülen geçmiş

zaman, istek kipi fonksiyonundaki eklerde imâle uygulamasına 161 kez başvurulduğu görülmüştür. Daha az örnekte ise imâlenin olumsuzluk anlamı veren ma/me eki ile soru anlamı katan mı/mi ekinde tercih edildiği dikkat çekmektedir. Tüm bu ekler içerisinde klasik Türk edebiyatındaki genel temayüle uygun olarak yönelme hâlinde imâle kullanımının daha yoğun olduğu görülmektedir.

Eserde “halka, kal’a, seyyi’e, nāsere, vâlîde, hâne, cebe, hediyye, cerre, cümle, bî-çâre, velvele, hazîne, ziyâde, itâle, hîle, efsâne, fâhte, vesîle, tezkire, hâme, rûz-merre” gibi müenneslik tâsı ya da hâ-ı resmî ile biten hecelerdeki imâle kullanımı sınırlı sayıda ve sözcükte gerçekleşmekle birlikte bu verilerin, bu hecelerde imâleyle başvurunun meşru bir alan olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Aşağıdaki beyitte böyle bir kullanım söz konusudur:

Zerre luţfuñ irerse keffesine
Seyyi’esi şamu ola şasene (3982)

Tuhfetü'l-İhvân’da diğer aruz uygulamalarında da görüldüğü üzere, kimi imâle-i maksûrelerin oluşumunda tarsî benzeri simetrik yapıların da belirleyici olduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyit üzerinden bu durumu örneklendirmek mümkündür. Beyitte yer verilen iki adet imâle-i maksûre mısralarda birbirine mukabil hecelerde kullanılmıştır:

Eyle şaḥşuñ/ aşılmasız/ yeg-idi
Eyle ğavġâ/ başılmasız/ yeg-idi

İntizâmî eserinde Arapça ya da Farsça asıllı sözcükteki kısa ünlüyü imâle-i maksûre uygulaması ile uzun olarak değerlendirmemiştir; ancak birkaç iktibas bunun istisnasını teşkil etmektedir. Şair eserinde birkaç Arapça ve Farsça iktibasa da yer vermiştir. Bunların çoğunu imâle bağlamında sorunsuz bir şekilde beyte dâhil ederken birkaçında Arapça ya da Farsça asıllı bir sözcükte imâle-i maksûre uygulamasına başvurmadan kendisini kurtaramamıştır. Aşağıdaki beyitte şair iki ayrı iktibasa yer vermişken bunların ikincisinde yer alan “tebâreke” sözcüğünün son hecesinde imâle-i maksûreye başvurmuştur:

Ol ki yasın kıılır dir ‘amme nevâl
 Hâtmin Allâh *tebâreke* ve *te’âl* (581)

Yukarıda yer verilen sayısal veriler eserin fesahat yönüne yönelik yorumlandığında şu çıkarımlar yapılabilir. Anlama doğrudan katkısı olan kimi aruz tasarrufları bir tarafa bırakılırsa, genel olarak imâle, vasl, zihaf gibi aruz uygulamaları âhenk bozucu özellikte olup genel olarak ideal bir müzikalite için başvurulmaması daha uygun görülen uygulamalardır. Ancak başvurulacaksa da bunların asgari düzeyde tutulması hedeflenir. İntizâmî’nin eserinde çok fazla Türkçe asıllı kelime kullanmasına karşın bu kadar düşük bir ortalama ile imâle-i maksûreye başvurması onun bu uygulama bağlamında eserinin ses yönünü güçlü tuttuğuna hamledilebilir. Ancak bunu yaparken şairin seçtiği veznin çok belirleyici ve imkân kolaylaştırıcı etkisini unutmamak gerekir.

b. İmâle-i Memdûde

Uzatma, çekme anlamlarına gelen medd, Arapça ve Farsça kelimelerde uzun ünlüden sonra bir ünsüzle biten ya da iki ünsüzle biten hecelerin bir buçuk hece değerinde okunmasıdır. Bu bilgiye göre hece, iki ünsüz ile bitiyorsa ya da bir uzun ünlüden sonra bir ya da iki ünsüz geliyorsa bu hecelerin bir kapalı bir açık yani bir buçuk hece değerinde okunmasına imâle-i memdûde denir. Bu çeşit hecelerden sonraki kelime eğer ünlü ile başlarsa bu durumda ulama imkânı olduğundan med ortadan kalkar. Aynı zamanda medli hece Farsça terkinin ilk kelimesi olduğunda da med kalkabilir. Bu husus, aruzun yazılışı değil okunuşu esas alması ile ilgili bir durumdur.²⁶⁹

Tuhfetü’l-İhvân’daki imâle-i memdûde uygulaması genel olarak değerlendirildiğinde gazel nazım biçiminde gösterilen ihtimamın bu esere yansımadığı, şairin imâle-i memdûde kullanımında görece daha rahat bir tavır sergilediği görülmektedir. Bununla birlikte eserinin geneline bakıldığında nispeten daha az sayıda yer verdiği medli heceleri ya imâle-i memdûde ile uzattığını ya da ulama/vasl imkânı ile hecenin asli değerini bir uzun hece değerine düşürebildiği görülmektedir. İncelemeye alınan 213 beyitte şairin

269 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 211-212.

yer verdiği 66 medli heceyi, sonrasında bir ünlü ses ile (terkîb i'si, bağlaç vavı Türkçe asıllı bir ek ya da ünlü ile başlayan başka bir kelime) ulayarak ses değerini düşürdüğü görülmektedir. Bu sayının düşük olması şairin eserinde Türkçe söz varlığını kullanmaya eğilimli olmasından olsa gerektir; zira ortalama bir mesnevide kullanılıp da medli hece değeri düşürülen hece sayısı oldukça yüksektir; örneğin Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde ilk 45 beyitte 66 adet ulanarak hece değeri düşürülmüş medli heceye yer verilmiştir. Sonraki beyitlerde de aynı oranda devam eden bu sayı İntizâmî'nin mesnevisinin 4-5 katı daha fazladır. Biz bu sayısal verideki farkların şairin Arapça ve Farsça söz varlığına eserini kaleme aldığı dönemdeki ortalama-dan daha düşük bir ortalama başvurmasına hamlediyoruz.

İncelemeye alınan 213 beyitte şairin 73 medli heceyi ise imâle-i memdûde uygulaması ile bir buçuk hece değerinde okuduğu görülmektedir. “hîç” gibi bu hecelerin bulunduğu bazı kelimelerin sadece incelemeye alınan beyitlerde değil eserin bütününde sıklıkla imâle-i memdûde uygulamasına tâbi tutulduğu görülmektedir. Şairin imâle-i memdûde ile uzattığı hecelerin büyük bir kısmı “**fâhte**” örneğinde olduğu gibi bir med harfinden sonra ünsüz bir sesle biten hecelerdir; daha az kısmı ise iki ünsüz ile biten hecelerdir. Bu türden hecelerde ünsüz harfler ayrı cinsten harflerdir; ancak aşağıdaki örnekte şairin aynı cinsten iki ünsüz ile biten hecede de imâle-i memdûde yaptığı görülmektedir:

Dürr kıymet/ mi bula der/yâda
Kişi devlet /mi bula rü³/yâda (106)

İmâle-i memdûde uygulamasında nûn sesinin istisna bir ses olduğu, şairlerin bu ses ile biten medli hecelere bir buçuk hece değeri vermek yerine bir uzun/kapalı hece değerinde görmek temayülünde oldukları görülmektedir. Kimi kaynaklarda nûn sesi ile biten medli heceleri bir buçuk değerinde okumak hatalı olarak da değerlendirilmiştir.²⁷⁰ *Tuhfetü'l-İhvân*'da bu kaideye genel olarak uyulmaya çalışıldığı görülmekle birlikte şairin nûn sesiyle bittiği hâlde kimi medli heceleri bir buçuk değerinde de okuduğu görülmektedir. İncelemeye alınan kısımda nûn sesiyle biten yedi adet med-

270 Bk. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1999, s. 150.

li hece tek uzun hece olarak değerlendirilip imâle-i memdûde yapılmazken yedisinde ise imâle-i memdûdenin yapıldığı görülmüştür. Şairin bu türden kimi kullanımları anlama katkı sağlamaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte “hân” sözcüğünün bir padişah isminden evvelki telaffuzu, özellikle takdim cümlelerinde uzatılarak okunur. Bu durumu dikkate almış olmalı ki şair de aşağıdaki beyitte bu sözcüğü üst üste iki defa imâle-i memdûde uygulaması ile uzatmaktadır:

Ḥān bin ḥā/n şāh bin/ şehdür
Ġayrı şehler /nücüm ol/ mehdür (20)

İmâle-i memdûde uygulaması ile ilgili bir diğer husus da ulama imkânına rağmen medli bir heceyi bir buçuk değerinde değerlendirmektir. Bu kullanım dilin tabii akışına ters olup beyitteki âhengın zedelenip yer yer tenafür olgusunun oluşmasına sebep olur. İntizâm’ın mesnevisinde bunun örnekleri az değildir. İncelemeye alınan kısımda 8 yerde ulamaya rağmen imâle-i memdûdeyi uygulamaya çalıştığı görülürken bunların az bir kısmında anlama katkısı da göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Yukarıdaki beyitte geçen “nücüm ol” kelimeleri arasında ulama imkânı varken ulamaya rağmen med yapılması ve bu tercihin de takti esnasında âhengi zedelediğinin düşünülmesi bu hususu örnekler mahiyettedir.

İmâle-i memdûde uygulaması daha ziyade Arapça ve Farsça asıllı sözcüklerde başvurulan bir aruz hadisesidir. Ancak klasik Türk şairleri uzun anlatılarda özellikle de sanatsal gayelerin görece daha arka planda tutulduğu metinlerde Türkçe kelimelerde de imâle-i memdûde yapmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaç bazen anlamla doğrudan ilgili bilinçli bir tercih olabildiği gibi çoğunlukla şair ya da nâzımın zihnindeki anlamı vezne, dolayısıyla da ses ve âhenge tercih etmesiyle ilgilidir. İntizâm’ın mesnevisinde, “tağ, az, çağ, bir, aç, baş, dinç, at, dir, aq, iş” gibi sözcüklerde olmak üzere yaklaşık 20 kez, Türkçe asıllı sözcükte yapılan imâle-i memdûde vardır. Aşağıdaki örneklerde imâle-i memdûde ile Türkçe asıllı sözcüklerde yapılan uzatma/uzun okumanın anlamın daha vurgulu olarak ifade edilmesinde katkısı olduğu düşünülebilir:

Bil nifaḫ ol/dı özge der/d ü belā
Ṭağlar ey/lemez taḫam/mül aña (66)
 Çün ḫalāş ol/dı gül-ile/ vüzerā
Dir dir dit/reşür-idi /küberā (3141)

Ancak aşağıdaki örnekte -ulamaya rağmen- yapılan imâle-i memdûde-
 de anlama bir ilgi kurmak biraz güçtür:

Serv karşı/ durup **ḫılu/r** enîn
 İde ümmet/-i mü'minî/ni emîn (2241)

c. Zihaf

Uzun okunması gereken hecenin kısa okunmasına yani kapalı olan he-
 ceyi açık hâle getirmeye zihaf denir. Zihaf, metnin edebî değerini düşüren
 ve edebî değerine hâle getirmeyip bir anlamda hoş görülen olmak üzere
 iki kısma ayrılmaktadır. Metnin edebî değerini düşürenler, uzun okun-
 ması gereken hecelerin kısa ünlü şeklinde değerlendirildiği, edebî değer
 açısından makbul kabul edilenlerin ise medli hecelerin bir buçuk değer-
 rinde okunmaksızın kısa okunması, *hiç* ve *Allâh* lafzı gibi çok kullanılan
 kelimelerin bir buçuk değerinde okunmaması ve sonlarında nispet î'si bu-
 lunduran kelimelerin terkibe girdiğinde sondaki nispet ekinin açık hece
 hükmünde kabul edilmesi şeklinde görülen zihaflardır.²⁷¹

Tuhfetü'l-İhvân'da uzun ünlü ile biten bir hecenin kısa okunduğu zihaf
 örneklerinin sayısı kısa nazım biçimlerine oranla oldukça fazladır. Eserin
 bütünü dikkate alınarak yaptığımız incelemede 85 ayrı kelimenin kulla-
 nımıyla 367 kez bu türdeki zihafa başvurulduğu görülmektedir. Bunların
 ancak 10 tanesi ā ve ü sesiyle sona eren heceler olup diğerlerinin tamamı î
 sesi ile biten hecelerdir. Bu veriler klasik Türk edebiyatında zihaf kullanı-
 mından çok farklı veriler değildir. İntizâmî'nin eserinin bütününde sıklıkla
 kullanıp yaydığı zihaf sözcükleri “ḫaylî”, “ya'nî” ve “İntizâmî” sözcükleri-
 dir. Eserde sıklıkla başvuru olan zihaf sözcüklerini şu tablo ile vermek müm-
 kündür:

271 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 215-216.

Kelime	Zihaf olarak kullanım sayısı
haylî	78
ya'nî	41
İntizâmî	24
gâzî	17
kâdî	15
da'vî	13
cüz'î	8
vâdî	8
keştî	7
ânî	6

Şairin zihaf uygulamasında kullandığı diğer kelimeler, zihafın gerçekleştiği med harfine göre şu şekilde taksim edilip alfabetik olarak sıralanabilir:

Elif harf-i meddi: *Âlây, Hâşâ-lillâh, illâ, sâ'at, yâ, yâhüd;*

Vâv harf-i meddi: *dârî, lûle, pehlû, yâhû, Yûsuf*

Yâ harf-i meddi: *a'nî, âşî, âyîne, bādî, bāğî, bārî, berî, cābî, 'ālî, cündî, derûnî, destî, fânî, fevrî, gāhî, kārî, ğaybî, hālî, hāmî, İlāhî, izdiyādî, Kistrî, kudsî, küllî, kürsî, lahmî, ma'ânî, mâ'î, ma'nî, māhî, Mānî, menāhî, mîrî, Muşlî, mûzî, müftî, müstağnî, nā-gehānî, Nağmî, nihānî, Rabbānî, rā'î, rāzî, rûzî, Sa'dî, sākî, sānî, sînî, sipāhî, şûfî, sultānî, şurāhî, Sünnî, şāhî, şākî, şebhûn, şer'î, tâğî, tekāzî, tiryākî, tütî, vālî, zārî.*

Bu kelimeler, gerek kısa gerekse uzun nazım biçimlerinde olsun zihaf bağlamında görmeye alışık olduğumuz sözcüklerdir. Bu itibarla İntizâmî'nin zihaf uygulamasına başvururken seçici davranıp zihafa elverişli olan her uzun hecede zihaf yapmadığını söylemek mümkündür. Öte taraftan o “şebhûn” örneği hariç, geleneksel uygulamaya tâbi olarak zihafi kelime sonundaki uzun ünlülerde yapmış kelime başı ya da ortasındaki hecelerde uygulamamıştır. Şairlerin bu tercihinde aslen metnin âhengine zarar verecek bir uygulamanın olumsuz etkisini azaltmak amacı vardır. Bu olumsuz etkiyi daha da aza indirip âdeti zihafın uygulanmadığı intibanı vermek için de şairlerin son hecesinde zihaf yaptıkları kelimeyi Farsça yapılı terkibe

dâhil ettikleri bilinmektedir.²⁷² “İtdi bir gün/ teğâzî-i/ dîdâr” örneğinde olduğu gibi bu tasarrufla birlikte aslen uzun ünlülü olan seste, dilin doğal akışına uyarak tabii bir kısalma olur. Klasik Türk şairleri zihaf uygulamasını elden geldiğince bu şekilde terkibe dâhil ederek kullanma eğiliminde olmuşlardır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da başvuru zihaf örneklerinin bir kısmında gerek terkîb i'si gerekse de benzeri başka ekler getirilerek zihafın olumsuz etkisi aza indirilmeye çalışılmışsa da eserin bütününde bu yönde bir dikkat olduğunu söylemek güçtür. Başvuru zihafın çoğu kelimedden sonra bir ek getirilmeden yapılmıştır. Bu tür yalın kullanımlarda ise zihaf uygulaması daha hissedilir bir kullanımda olup metnin âhengine bir anlamda feshat yönüne daha fazla olumsuz etki yapar. Bu noktada şairin zihaf olarak kullandığı “ğâzî, kâdî” gibi kimi kelimelerin Türkçeleşmiş telaffuzunun da dikkate alındığını düşünüyoruz.

Aşağıdaki örnekte kafiyeyi oluşturan “şâhî” ve “İlâhî” kelimelerinin uzun ünlü ile biten son hecelerinde, simetrik anlatımın da etkisi gözetilerek zihaf uygulamasına başvurulduğu görülmektedir:

Mîr İshâ/k emr-i şâ/hî ile
Furşat u nuş/ret-i İlâ/hî ile (2358)

Aruz ilminde zihaf olarak değerlendirilen bir diğer alan da aslen bir buçuk hece değerinde olan medli bir hecenin kendi ses tabiatına aykırı olarak kısaltılıp bir uzun/kapalı hece değerinde değerlendirilmesidir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da bu türden zihafın örnekleri de bulunmaktadır. Eserin bütününde yaklaşık 20 kez başvuru zihafın bu kelimelerde gerçekleştirilmiştir:

Allâh, bârekallâh, hadîş, hâl, hamdülillâh, hîç, hûb, metâ', mîr, naşîb, Naşûh, pây, pîr, şabâh, şa'b, şudâ', şecî', şîş, çulû', vâh, vakt'

“Allâh” lafzının ikinci hecesinin imâle-i memdûde ya da bu türdeki zihaf uygulamasında diğer birçok metinde âdeta bir istisna olarak görülüp bu şekilde tasarruflara tâbi tutulduğu görülebilmektedir.

272 Bk. Ahmet Emin Saraç, “Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2018, s. 154.

d. Vasl/Ulama ve Sekt

Aruz tatbikinde şair/nâzımlara önemli bir kolaylık sağlayan uygulama, Türkçe “ulama” sözcüğü ile karşılanan “vasl”dır. Bu uygulama ile sonu ünsüz ile biten bir kapalı hece sonrasında getirilecek ünlü ile başlayan bir heceye ulanarak açık/kısa hece ihtiyacı giderilebildiği gibi bir buçuk hece değerindeki medli hecelerin değeri de aynı şekilde bir uzun hece hâline getirilebilmektedir. Bu tasarruf, dilin doğallığına uygun olup şairlere önemli bir imkân sağladığından her türlü nazım biçiminde sıklıkla başvurulan bir uygulamadır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da da bu şekilde gerçekleşen vasl uygulamasının sayısı çok fazladır. Aşağıdaki beyitte şair, her iki mısraın ilk tefilelerinde vasl uygulaması ile tercih ettiği vezni tatbik edebilmiştir. Bahsi geçen ilk tefilenin ikinci heceleri aslen kapalı olan heceler olup veznin akışına aykırıdırlar. Ancak şair bu iki heceden sonra ünlü ses ile başlayan heceler getirince okuyuşta dilin doğasına uygun olarak ilk kelimelerin sonundaki ünsüz ses ikinci kelimenin başındaki ünlüye ulanır. Böylece aslen kapalı olan hece tabii bir şekilde açılarak veznin akışı sağlanır.

Birdür_ol bir/ligin iden /inkâr

Olu_r_âhir /makâm_u men/zili nâr

Yukarıdaki beytin ikinci mısraının ikinci tefilesinde ise “makâm” sözcüğünün bir buçuk hece değerindeki uzunluğu, sonrasında getirilen bağlaç vavına ulanıp veznin akışına uygun olarak düşürülmüştür. Bu tür hecelerde okuyuş, birinci türdekine oranla ulamaya daha fazla icbar eder bir akışta olup bu tür hecelerde ulama yapılmaması sesi önemli oranda zedeler. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın ilk 27 beytindeki vasl uygulamasına yakından baktığımızda, şairin veznin akışını bozan 19 ünsüz heceyi sonrasında gelen bir sözcüğün ünlü ile başlayan sesine uladığı görülürken 31 medli hecenin ise ulama imkânı ile ses değerini düşürüp veznin akışına uygun hâle getirdiği görülmektedir. Ancak bunlardan 12 tanesinin, aruz uygulamasında ünlü ile başlayan bir ekten farksız olan Farsça yapılı tamlamayı gösteren i sesine, 10 tanesinde ise bağlaç vavına ulandığı görülmüştür. Dolayısıyla bu tür hecelerden (medli heceler) sonra başka bir sözcük getirip hecenin değerini düşürme şeklindeki örneklerin sayısı oldukça azdır. İlk 27 beyitteki incelemeye göre, beş kez “ile” edatına ulanan medli hecelerin, dört örnekte de

“odur, “itme” (2 adet) ve “ide” fiil soylu sözcüklerin ünlü seslerine ulandığı görölmektedir.

Vasl uygulaması sadece aruz tatbikinde değil gerek günlük dilde gerekse yazılı bir metnin okunması sırasında meydana gelen tabii bir hadise olup yukarıda izah edilen ulama imkânı ortaya çıktığında dilin tabii akışı ulamayı icbar eder. Başka bir ifadeyle böyle bir durumda vasl yapılmaması konuşan/okuyan için bir zorluk oluşturur. Hâl böyle olunca mana yönünden bir tefrik ihtiyacı olmadığı müddetçe ihtimal dâhiline sokulan bir vasl uygulamasını tatbik etmemek, sesin doğal akışını bozacağından aruz tatbikinde pek hoş görölmemiş olup “sekt” diye isimlendirilmiştir. “Durma, kesilme, kesintiye uğrama” anlamına gelen bu sözcük, aslen olumsuz bir uygulama olup, ancak anlam yönünden bir katkısı olursa “sekt-i melîh” isimlendirilmesiyle hoş görölen bir hadisedir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da şairin kaçınılması oldukça zor olan sekt uygulamasına seyrek aralıklarla başvurduğu görölmüştür. Örneğin ilk 27 beyit içerisinde 5 kez²⁷³ sekt yapmaktan kendisini alamayan şairin bunların bir kısmında anlamı göz önünde tuttuğu çok açıktır. Mesnevinin ilk beyti olan aşağıdaki örnekte şairin “bî-had” sözcüğünden sonra “o” zamirini getirerek doğal bir ulama imkânı oluşturduğu hâlde bunu uygulamadığı görölmektedir. Çünkü şairin sekt yaptığı kısım mana açısından bir ayırma ihtiyacının açıkça hissedildiği bir yer olup sekt âdeta virgül ihtiyacını gidermiş gibi görünmektedir. Ayrıca sekt alanının tefilenin sonunda yer alması da doğal akıştaki zedelenmenin asgari düzeyde inmesini sağlamıştır:

Ĥamd-i bî-ĥad/ o yüce Süb/ĥân'a
Ol Kerîm ü /Raĥîm ü Raĥ/mân'a (1)

Her kelimesinin simetrik olarak birbirine mukabil olması açısından, mesnevideki ses yönü oldukça yüksek olan aşağıda yer alan tarsî örneğindeki beyitte karşılıklı iki sektin ise sesin doğal akışını bozduğunu düşünürüz:

Mürte**kib ol**/mayup menâ/hîye
Mülte**fit ol**/mayup melâ/hîye (19)

273 154-168 arasındaki 15 beyitte 3, 616-635 arasındaki 20 beyitte 2 adet sekte başvurulmuştur.

Yukarıdaki örnekte, tefile ortasında ulama imkânı oluşturulduğu hâlde bunun uygulanmaması, sesin doğal akışını bozmuştur.

Şairin medli hecelerde de sesin tabii akışını bozan sektlerden kendisini kurtaramadığı görülmektedir. Eserin bütününde bunların sayısı 65 kadardır. İmâle-i memdude bölümünde yer verilen sayısal veriler dikkate alındığında bunların 4000 küsur beyit gibi uzun bir mesnevi için çok fazla olmayıp uzun bir anlatının kaçınılmaz uygulamaları olarak görülmeye elverişli oldukları düşünülebilir. Simetrik yapının zorlamasıyla aşağıdaki beytin iki mısraında birbirine mukabil olarak yer verilen sektler bu türdendir. Bu beyti vezne göre okuyan biri, ikinci tefilelerin ikinci hecelerinden sonra tabii akışa uygun olarak ulama yaptıktan sonra bunun vezni bozduğunu anlayıp aynı heceye dönerek bu sefer bu heceleri bir buçuk değerinde uzattıktan sonra, bir sonraki heceyi okur. Bu tam olarak sesin doğal akışının bozulmasıdır:

Çağ mezellet/-pezîr it/di anı
Çok belâya/ esîr it/di anı (1327)

Vasl/ulama uygulamasının bir şekli de aruz uygulamasında var olan bir hecenin düşürülmesini sağlayan, bu yönde şair/nâzıma yardımcı olan iki ünlü sesin birbirine katılmasıdır. Gazel nazım biçiminde “ki_ola”, “nice_ola” gibi Türkçe asıllı, görece dar kapsamdaki bir söz varlığında ve daha az sıklıkla başvuru olan bu hadise, hassaten mesnevi gibi uzun anlatılarda aruz tatbikini güçleştiren sebepler ortaya çıktığında çok daha geniş ve daha sıklıkla başvuru olan bir hadise hâline gelir. Böylece veznin akışı sağlanır; ancak âhenge de zarar verilmiş olur. *Tuhfetül-İhvân*'da bu türden ulamalara başvuru sıklığı ve kapsamı benzeri birçok uzun anlatıya göre oldukça düşüktür. Eserin bütününde tespit edilen bu türden ulamaların sayısı 12 olup bunların altısı “nice” sözcüğünden sonra getirilen bir yardımcı eyleme ulanması şeklinde oluşmuştur. Bu ise bu türden vasl uygulamasının âhenge asgari düzeyde zarar verildiği başarılı uygulamanın olduğuna işaret etmektedir.

Klasik Türk şiirindeki aruz uygulamasına dair bilgi veren kaynaklarda çok hoş karşılanmadığı belirtilen vasl-ı ayn, yani ünsüz bir sesi ile başlayan bir kelimeye ulamak şeklindeki vaslın da *Tuhfetü'l-İhvân*'da az sayıda örnekleri vardır. Eserin bütününde bu türden tespit edilen ulamaların sayısı altıdır. Aşağıdaki örnekte şair, okuyuşun sağladığı imkâna sığınarak, ikinci mısraın ikinci tefilesinde yer alan üçüncü heceyi veznin akışına uydurmak için aslen bir ünsüz olan ayn sesine ulamıştır.

Ḥod kerīmūn/ kerem kerā/metidür
Ol kerāmet/ ezelden_‘ā/detidür (120)

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi şairin üç beyitte medli hecenin değerini düşürmek için ayn sesine ulama yaptığı görülmektedir:

Şad hezār_‘özü ile ‘ubüdiyyet
Her kemāl ehline idüp minnet (112)

Klasik Türk edebiyatında, daha ziyade mesnevi gibi uzun anlatılarda olmak üzere, şair ve nâzımların yukarıda söz konusu edilen aruz tasarruflarıyla veznin akışını sağlayamadıkları kimi alanlarda, bir bakıma aruzu tatbikte çok zorlandıkları yerlerde kelimenin doğal seslerinde saptırma yoluna başvurdıkları görülmektedir. Özel isimler, yazılışı ve söylenişi saptırılan bu kelimelerin başında gelmektedir. Çok fazla özel ismin yer aldığı *Tuhfetü'l-İhvân*'da da bazı özel isimlerin vezne uydurulması amacıyla asıl söylenişinden farklı söylendiği görülmektedir. Bunların başında “İstanbul” sözcüğü gelir. İntizâmî, eserinde İstanbul sözcüğünü yedi kez standart okunuşuyla vezne uydurmuşken aynı kelimeyi 10 kez “Sitanbul” şeklinde standart şeklinden farklı değerlendirerek vezne uydurabilmiştir. Bu örnek dışında şairin vezne uydurmak için farklı okuyup değerlendirdiği sözcükler şu tablo ile verilebilir:

Standart özel isim	Değiştirilmiş hâli	Beyit no
Belgrad	Beligrad	2895
Dobruca	Doburca	2396
Edirne	Edrine	1711, 1874
Estragon	Estragon	3680, 3696

Şairin zorlandığı alanlara işaret eden bu saptırmaların birkaç örnekte özel isimlerin dışında da oluştuğu görülmektedir. Aşağıdaki 3689 ve 4324. beyitlerde “evvelkiden” sözcüğünü vezne uydururken kelimenin aslında olan çift sesi teke indirip “evelkiden” şeklinde okuyarak uydurmuştur. Başka bir ifadeyle şeddeli bir kelimeyi hafifleterek okuyup aruz ilminde tahfif adı verilen bir tasarrufa başvurur. Bu tasarrufta bahsi geçen sözcüğün konuşma dilindeki okunuşunun etkili olması ihtimal dâhilindedir:

Eylediler/ **evelkiden**/ muhkem
Oldı hışn-ı/ haşin-i müs/tahkem (3689)

Tahfifin zıddı olan teşdîd uygulaması da eserde birkaç kez görülen bir uygulama olup kelimelerin aruz uydurulması amacıyla saptırılmasına örnek verilebilir. Aşağıdaki beyitte “ner” sözcüğü aslen şeddesiz olduğu hâlde vezne uydurulması için şeddeli olarak teşdîd uygulamasına başvurulmuştur:

Dağı kaçma/dın o şîr-i /**nerri**
Geldi her cā/nibün hod il/çileri (3729)

Aşağıdaki beyitte ise “zer” sözcüğünde aynı uygulamaya başvurulduğu görülmektedir:

İki biñ zer/r-i eşrefi/ maşraf
Oldı şehden /aña yeter /bu şeref (3392)

Aruz açısından yapılan bu inceleme neticesinde, İntizâm’ın genel olarak yaygın aruz bilgisine bağlı kalıp bu konuda geliştirilen teamülleri dikkate aldığını söylemek mümkündür. İmâle-i memdûde gibi kimi aruz uygulamalarında, gazel nazım biçimi gibi daha kısa ve sanatsal gayeyi daha fazla önceleyen nazım biçimlerindeki titizlik ve dikkat gösterilememiştir. Ancak uzun anlatılara araç olarak kullanılan mesnevi nazım biçimiyle yazılan birçok metinde de görülen bu uygulamayı İntizâm’ın bireysel bir tasarrufu olarak görmemek gerekir.

2. *Tuhfetü'l-İhvân*'da Kafiye Kullanımı²⁷⁴

a. Kafiye Türlerine Dair

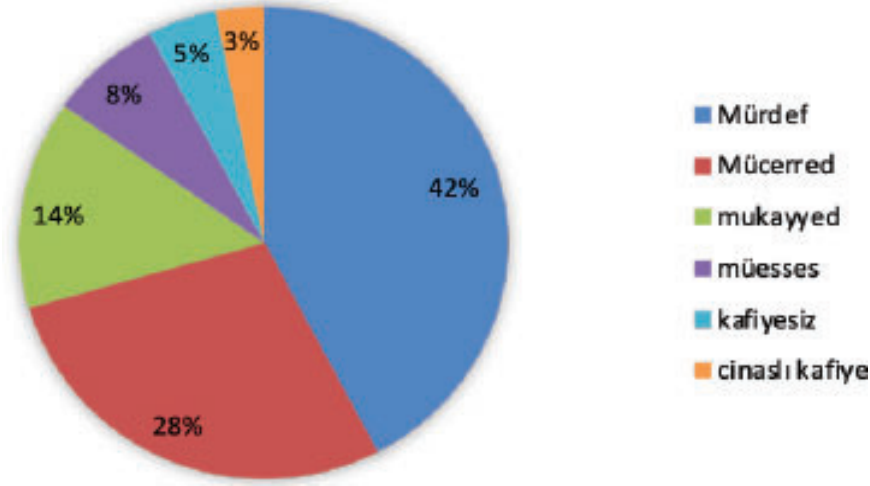
Klasik Türk edebiyatında manzum bir metne biçim verip o metnin âhengini artırarak şiirsel kılmanın önemli bir aracı da yinelemelerdir. Bunların başında ise düzenli olarak tekrarlanan kafiye ve redif yinelemeleri gelmektedir. Aruz vezni sayesinde her beytin mısralarını hece sayısı ve değerleri açısından düzenli diziler oluşturan şairler, seslerin düzenli ve paralel bir şekilde uzayıp kısılmasını sağlayarak ritmik ses bütünleri oluşturup kafiye ve redif gibi yinelemeler sayesinde metni daha fazla biçimlendirdiği gibi âhenk değerini de daha fazla yükseltir.

Aruzda olduğu gibi kafiye konusunda da Arap ve Fars edebiyatlarında gelenekselleşen kafiye bilgisine bağlı kalan klasik Türk şairleri, kafiye konusuna çok önem vermişlerdir. Bu doğrultuda kafiyeye dair nazari bilgiler tercüme yoluyla Türkçeye aktarılmaya çalışıldığı gibi kafiye kelimelerine dair hazır malzeme sağlamaya yönelik kafiye sözlüklerinin de oluşturulduğu görülmektedir.²⁷⁵ Bu nazariye üzerine kafiyeyi tatbik eden şairlerin Arapça ve Farsça kelimeleri kafiye yaparken kurallara sıkı sıkı bağlı kalmaya çalıştıkları; ancak Türkçe kelimeleri kafiye olarak tercih ettiklerinde daha esnek hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Tuhfetü'l-İhvân'daki 350 beyit üzerinden yapılan incelemede; 148 beyitte mürdef, 99 beyitte mücerred, 50 beyitte mukayyed, 26 beyitte de müesses kafiye kullanıldığı görülmüştür. 11 beyitte tespit edilen kafiye kelimeleri eş sesli (cinaslı) sözcükler iken 16 beyitte kafiye tanımına uygun olarak aynı anlam ve fonksiyonda olmayan ses yinelemelerinin bulunmadığı dolayısıyla kafiye kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu sayısal verileri şu grafikte yüzdeler olarak göstermek mümkündür.

274 *Tuhfetü'l-İhvân*'daki kafiye kullanımı incelenirken kafiye kusurları gibi bazı konularda eserin bütünü dikkate alınmışken, başvuru kafiye türleri, kafiye sesleri, kafiye kelimelerinin orijinleri gibi konularda ise herhangi bir ölçüte bağlı kalmadan eserin farklı bölümlerinden seçilen beyitler üzerinden inceleme yapılmıştır. 350 beyit tutan bu seçme şu beyitler aralığından yapılmıştır: 1-30, 86-95, 163-189, 225-256, 294-339, 575-624, 810-860, 1980-2030, 3580-3630, 4281-82.

275 Konuyla ilgili olarak bk. Songül Yağcıoğlu, "Klâsik Edebiyat Döneminde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sy. 2, (2012), s. 127-170.

Şekil 3: *Tuhfetü'l-İhvân*'da Başvurulan Kafiye Türleri

Grafikteki oranlar, klasik Türk şiirindeki genel kafiye kullanımıyla aynı doğrultudadır. Mürdef kafiye çoğu incelemede en çok kullanılan kafiye türü olarak öne çıkmaktadır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da da durum değişmemiştir; ancak sayının bu metinde çok daha yüksek olmasında “yoğ/çoğ (/ یوغ / چوغ)”, “ağlar/çağlar (آغلر / چاغلر)” örneklerinde olduğu gibi, Arapça ve Farsça asıllı sözcüklerde mürdef kafiye oluşumunu sağlayan koşulları Türkçe asıllı sözcükler için de kabul etmek olmuştur. Haklı olarak bu türden Türkçe asıllı kelimelerdeki med harflerinin uzatmadan ziyade vokal görevinde olduğu dolayısıyla bunların mürdef kafiyeden beklenen ses zenginliğini sağlayamadığı ileri sürülebilir. Kafiyeye dair nazari bilgi veren klasik ve modern kaynaklarda bu yönde kesin bir bilgi yoktur; ancak uygulamaya bakıldığında şairlerin bu türden sesleri de mürdef kafiyeye dâhil ettiklerine dair işaretler vardır. Bu işaretleri elimizdeki metin üzerinden örneklemek gerekirse şairin birçok beyitte, bir mısradaki yer verdiği Arapça ya da Farsça asıllı mürdef kelimelere eş olarak bu türden Türkçe kelimeler getirdiği görülmektedir. 350 beyitlik incelemede bunların sayısı yedi olup bahsi geçen kafiye kelimeleri şöyledir:

ide gör (كور) / manzûr (منظور)

Dirin (ديرين) / tahsîn (تحسين)

Ma'şûk (معشوق) / yok (يوق)

Yıl (ييل) / tahsîl (تحصيل)

Kâr (كار) / var (وار)

Çâre (چاره) / kara (قاره)

Mihmân (مهمان) / kan (قان)

Eserin bütününde sayısı artan bu tercihler, şairlerin sonu vokal görevinde bulunan med harfinden sonra bir sessiz harf ile biten Türkçe asıllı sözcükleri de mürdef olarak değerlendirdiklerine güçlü bir işaret olarak yorumlanabilir. Aşağıdaki örnekte şairin sadece Türkçe asıllı kelimelerde değil, Batı dilleri kaynaklı yer adı olan Dirin (ديرين) kelimesini de bu şekilde değerlendirebildiklerine işaret etmektedir:

Biri Tiḥutin ü birisi Dirin

Dirin'ün lezzetine şad taḥsîn (232)

İntizâmî incelemeye dâhil ettiğimiz 350 beytin otuz dördünde sadece Türkçe asıllı sözcüklerle bu türden mürdef kafiye yapıları oluşturmuştur. Bu, eserin yazıldığı döneme oranla mürdef kafiye kelimelerindeki Arapçanın daha az olarak Farsçanın ezici üstünlüğünü önemli oranda düşüren sayısal verilerdir. Bunu İntizâmî'nin Türkçe asıllı kelimeleri yoğun kullanma temayülüne bağlamak mümkündür. Nitekim genel olarak kafiye kelimelerini tercih etmek noktasında da şairin Türkçe kelimeleri tercih etmeye yönelik rağbeti açıkça görülebilmektedir. 350 beyit üzerinden kafiye kelimelerinin dillerine yönelik bir inceleme yapıldığında şu tablodaki sayı ve oranların ortaya çıktığı görülmektedir:

Kafiye Kelimelerinin Dillere Göre Dağılımı		
Dil	Sayı	Oran
Arapça	157	%45
Türkçe	88	%25
Farsça	36	%10
Farsça-Arapça	23	%6
Arapça-Farsça	16	%4
Farsça-Türkçe	10	%3
Arapça-Türkçe	9	%3
Türkçe-Arapça	9	%3
Türkçe-Farsça	2	%1

Bu veriler; 350 beyit içerisinde kafiye için kullanılan 700 kelimedenden 206 adedinin (%30) Türkçe asıllı sözcüklerden seçildiğini göstermektedir. Eserin bütününde de benzeri bir görünüm arz eden bu veriler XVI. yüzyıl Türkçe mesnevi geleneği için yüksek bir sayı ve orandır. Türkçe asıllı kelimelerle kafiye nazariyesinde yer alan her türden kafiye örneğini oluşturabilen İntizâmî, Türkçenin imkânlarından güçlü bir şekilde yararlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte şair, aynı vezinde/kalıpta Türkçe asıllı iki sözcükle sadece bir harf farklı olan güçlü bir ses yinelemesi oluşturmuştur.

Ƙara buluƔ gibi çü **sızıldı**
İtdi sızıldı ile **vızıldı** (1607)

Yukarıdaki tabloya göre 700 kafiye kelimesinden 371'i (%53) ise Arapçadır. Bu oran en kısa nazım biçiminden en uzun nazım biçimine kadar, klasik Türk şiirinin bütününde benzer bir görünüm arz eder. Benzeri birçok metinde bu sayı ve oranın daha yüksek olması çok şaşırtıcı olmayacaktır. Arapça asıllı sözcüklerin bu kadar yüksek oranda kullanılması sadece geleneksel bir tavırla açıklanabilir mi? Bizce bunun ardında çok önemli bir sebep daha durmaktadır. Bilindiği üzere Arapça bükümlü bir dil olup bir kök kelimenin farklı kalıp/vezinlere dâhil edilmesiyle yeni anlamların türetildiği bir dildir. Bu vezinler, kök kelimeye eklenen zait harfler, bunların yeri ve hareketlerin farklılığı ile birbirinden tefrik edilir. Dolayısıyla birden fazla kök kelime aynı vezne dâhil edildiğinde aynı sırayla aynı zait harfleri alıp kelimelerin binası

(hareke durumu) aynı olur. Örnek vermek gerekirse, “ilm”, “zıkr”, “şükr” kelimeleri kök hâlinindedir. Bu kök kelimelerden eylemden etkilenen anlamı elde etmek istediğimizde kelimeleri ism-i mef’ûl kalıbına dâhil etmek gerekecektir. Bu durumda “ma’lûm, mezkûr ve meşkûr” sözcükleri elde edilir. Dikkat edilecek olursa kök harfler farklı olsa da başa gelen mîm ve asli ikinci harften sonra gelen vâv sesleri her üç kelimedede de aynı sırada yer almaktadır. Bundan öte, her üç kelimenin hareke durumu da aynıdır. Bu durum bütün harfleri aynı olmadığı hâlde bir bütün olarak bu kelimelerde bir yineleme olduğu hissini uyandırmaktadır. Bu durumu çok iyi çözümlediği anlaşılan klasik şairler, kafiye, redif ve tarsî tarzındaki şiirsel yinelemelerde bu hususu bir fırsata çevirmişlerdir. İntizâmî de eserinde Arapça kelimelerin bu yapısından istifade ederek güçlü tarsî örnekleri ortaya koyduğu gibi kafiye nazariyesinde adı konulan ses yinelemelerini aşan, böylece kafiye alanlarındaki yinelemeleri çok daha güçlü bir ses ve musiki unsuru hâline getiren ses dizileri oluşturur. Bunu sayısal verilerle örneklemek gerekirse; İntizâmî’nin 350 beytin 61 beytinde, “kelâm/enâm, vifâk/nifâk, habîb/nasîb, inkiyâd/i’tikâd, intiķâm/ihtimâm, Tevhîd/temcîd, sekenât/harekât, hutûr/zuhûr, menfûr/memhûr, ıslâh/ıflâh” gibi mürdef kafiye olarak kullandığı Arapça asıllı kelime çiftlerinden otuzu aynı vezindedir. Aynı şekilde 24 beyitte başvuru kafiye kelimelerinden “inâyet/hidâyet, menâhî/melâhî, lâyıķ/fâyıķ, ekâbir/esâgir, tilâvet/rî’âyet, münâsebet/müvâneset” gibi örneklerde olduğu gibi kahir ekseriyetinin (21 adet kelime çiftinin) aynı vezinde hassaten sülasi mücerred ism-i fâil vezninde olduğu görülmektedir. Mücerred ve mukayyed kafiye türleri için seçilen Arapça asıllı kafiye kelimelerinde de durum çok farklı değildir. 24 beyitte mukayyed kafiye türü için seçilen kelime çiftlerinin “ukalâ/fuzalâ, dehr/behr, ruhsat/fursat, hareket/bereket, vefret/kesret, kıssa/hisse, garaz/maraz, tefekkür/tezekkür, evvel/ahvel, dikkat/rikkat, meşveret/ma’zeret, melek/felek” örneklerinde olduğu gibi 22’sinin aynı vezinde olduğu görülmüştür. “mesâ/senâ, Ahmed/es’ad, eser/haber, hamd/cehd, şehir/seyr, mekteb/matlab, nüncer/muğreb, cürm/zülm, ni’met/rif’at, mukarrer/musavver, mukdim/mübrim, muķaddet/muķarrer, musâhabet/müvâneset” örneklerinde olduğu gibi 36 beyitte mücerred kafiye olarak kullanılan Arapça kelime çiftlerinden 22’sinin aynı vezinde olduğu tespit edilmiştir.

Klasik Türk şiirinde, kafiye tatbikinde öne çıkan bir diğer husus da cinaslı sözcük kullanma eğilimidir. Bu eğilim öyle bir hâl almıştır ki mesnevinin bütünü ya da büyük bir kısmını cinaslı kafiyelerle oluşturan birkaç mesnevi bile yazılmıştır.²⁷⁶ İntizâmî'nin metninde 350 beyit içerisinde yapılan incelemede 9 beyitte seçilen kafiye kelimelerinin birbiriyle eş sesli olup klasik cinas bilgisine göre tam cinasa örnek oldukları görülmüştür. Cinaslı kelime kullanmak ses yinelemesi olarak beyitte âhenge katkı sağlamak yanında bir tür kelime oyunu yapmak gibi aynı anda birden fazla amacın gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. İncelememizin ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere İntizâmî, XVI. yüzyıl şiirinde oldukça rağbet gören kelime oyunları şeklindeki edebî sanatlara düşkündür. Onun mesnevisinde cinaslı kafiyelere yoğun olarak yönelmesinde bu düşkünlüğünün, başka bir ifadeyle bir metni edebî kılmanın bir aracı olarak cinaslı kelimeleri de görmesinin etkisi olduğunu düşünüyoruz.

Tuhfetü'l-İhvân'da kafiyeyle birlikte âhengin artırılması için rediften de yararlanıldığı görülmektedir. Redif, kafiyeyle oluşturulan sestten sonra aynı anlam ve fonksiyonda gelen ses tekrarlarına denir. Redifler, ek, kelime ya da kelime grupları şeklinde şiirde var olup sağladıkları âhenk ile şiirin muhtevasına da ışık tutmaları açısından önem arz etmektedirler.²⁷⁷ İntizâmî'nin metninde 350 beyit içerisinde 172 beyitte redif kullanılmışken 178 beyitte redife başvurulmamıştır. Üç örnek hariç şairin kullandığı rediflerin tamamı Türkçe asıllı kelimeler olup bunların çoğu ek durumundaki sözcüklerdir. Bu bilgiler dikkate alındığında mesnevisindeki Türkçe asıllı söz varlığına yer verme temayülü bir kez daha anlaşılan şairin kafiyeyle oranla redifteki yinelemeleri görece daha zayıf bir araç olarak kullandığı görülmektedir.

276 Bk. Üsküplü Ata, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, (hzl. İ. Hakkı Aksoyak), Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2006; XVI. yüzyılın ilk çeyreğini idrak etmiş Uzun Firdevsî'nin yakın zamanda tespit edilen *Süleymân u Belkısname* adlı eseri de bu gayeyi de esas alan bir metindir. Bk. Himmet Büke, "Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. VII, sy. 13, Aralık 2015, s. 481-501; Nurefşan Kapal, "Uzun Firdevsî'nin hayât-nâme'si (İnceleme-metin)", İstanbul Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018, s. 48-49.

277 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 260.

b. Kafiye Kusurları

Klasik kafiye bilgisine göre, kafiye hatalarının başında aynı anlam ya da fonksiyonda iki sözcüğü kafiye yapmak gelmektedir. “Îtâ” adı verilen bu kusurun oluşmasında aynı kelimenin tekrarı esas olmakla birlikte, M. A. Yekta Saraç, Farsça ve Türkçe asıllı eklerin tekrarının da bu kusurun gerçekleşmesine sebep olacağını belirtmektedir.²⁷⁸ *Tuhfetü'l-İhvân*'da kafiye sözcüklerinin tamamıyla Arapça ya da Farsça asıllı sözcüklerden oluştuğu kısımlarda bu noktada bir hata tespit edilememiştir; ancak Türkçe orijinli sözcük ya da eklerde bu yönde birçok örnek tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle İntizâmî'nin kafiye kelimelerini Türkçe sözcüklerden seçtiği birçok beyitte aynı anlam ve fonksiyondaki sesleri yinelemekle yetindiği, bir bakıma kafiye sesi (revi harfi) kullanmaksızın redifle iktifa ettiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte şairin mısra sonlarında yinelediği sesler aynı fonksiyonda iki ektir (ilgi ve bulunma hâli eki). Bu eklerin öncesinde ise yinelenen ses yoktur. Burada hatalı bir okuma ya da istinsah sırasında oluşan bir hatadan bahsedilebilir; ancak gerek yazmadaki açık yazım gerekse de beytin anlamı ve bağlamı dikkate alındığında böyle bir hatanın olmadığı açıktır. Kaldı ki incelemeye alınan 350 beytin içerisinde bu örneğin haricinde 14 beyitte daha kafiyenin bu şekilde sağlandığı görülmektedir. Bu oranın eserin bütününe de yayıldığı dikkate alındığında, özellikle Türkçe asıllı kelimelerde uygulama ile teorik bilginin çatıştığından bahsetmek mümkün müdür? Acaba ne şekilde olursa olsun oluşan her ses tekrarının şair için bir değeri mi vardı? Bu noktada daha rahat konuşabilmek için bu yönde başka sayısal verilere ihtiyaç vardır. Şimdilik İntizâmî'nin tatbikine işaret ederek iktifa edelim.

Az ile çok bir ola yanunda
 Hâmd-ı Râzık ola nihâduunda (174)

Tuhfetü'l-İhvân'da onlarca örneği bulunan bu durumu, aşağıdaki tabloda farklı fonksiyondaki seslerin tekrarını örneklendirmek üzere birkaç farklı beyitle vermekte fayda vardır:

278 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 274.

Beyit	Beyit no	Yinelenen ses	Yinelenen sesin Fonksiyonu
Nâyveş dil yine hevâya düşer Beñzi âhîr çü berg-i sāza döner	133	-r/ر	Geniş zaman eki
Dâhil ü hârice girüp çıka ol Niçe dârü'l-âhadîzde söz açā ol	310	-a Ol/ه- اول	İstek kipi ve üçüncü teklik şahıs işaret zamiri
Feth-i bâb itdi yanına oçudı Mağşadı bir kitâb imiş bildi	354	-dı/di/دي	Görülen geçmiş zaman eki
Bir Hudâvendigâr kullarıdır Cây-ı mezkûr evleri önîdür	451	-dur-dür/ در	Bildirme eki
Ķulağın pîr-i tekye delmiş-idi Tâzeluğında çak geçürmiş-idi	493	-miş-idi/ مشيدى	Geçmiş zamanın hikâyesi
Âhîr oldı cevâbı böyle anuñ Ĥazret-i ĤaĶ'dur istinâdı anuñ	709	Anuñ/آنك	Üçüncü şahıs teklik işaret zamiri ve ilgi eki
Gerçi söyletdiler veli diñmez Ĥoğrudan ĝayrı bir sözi bilmez	950	-mez/مز	Geniş zaman olumsuzluk eki
Degme bir hâfızı mağâmında Şanki bülbüldür âşiyânında	1093	-ında/نده	Üçüncü şahıs iyelik eki ve bulunma hâli

Eserin bütününde bu şekilde, aynı anlam ya da fonksiyondaki seslerin tekrarından oluşup klasik kafiye bilgisine göre bir revî harfî barındırmayan birçok örnek vardır.²⁷⁹ Tabloda da görüleceği üzere bu tür beyitlerin kahir ekseriyetinde kafiye kelimeleri Türkçe asıllı sözcüklerden seçilmiştir. Bu durum klasik şairlerin Türkçe asıllı sözcüklerde redif tekrarını da kafiye değerinde gördüklerinin bir işareti olabilir mi? Bu soruya cevap verebilmek için benzeri birçok mesnevinin bu türden incelemelere konu edilip bu yöndeki verilerin artmasına ihtiyaç duyulmaktadır. *Tuhfetü'l-İhvân* özetinde konuşmak gerekirse İntizâmî'nin bu türden kafiye örneklerine çokça yer vermesi, bu noktada bir cevaz gördüğünü imlemektedir.

Tuhfetü'l-İhvân'ın iki beytinde ise redif dâhil hiçbir şekilde bir ses tekrarının oluşmadığı görülmektedir. Âdeta kafiyesiz olan bu beyitlerin kiminde aynı vezinde kelimeler tekrarlanmış olsa da kelimelerin son sesleri birbirinden farklıdır. Aşağıdaki örnekte aynı vezindeki kafiye kelimelerinden biri mîm biri ise lâm harfî ile sona ermektedir:

Dâhilinde var iki nehr-i 'azîm

İçse bulur şifâ mizâcî 'alîl (230)

279 134, 140, 272, 720, 746, 769, 795, 841, 928, 988, 997, 1288, 1558, 1580, 1612, 1711, 1718, 1738, 1747, 1756, 1791, 1869, 1948, 1963, 1978 numaralı beyitler kafiyelerin sadece rediften oluşup bir revî harfinin yer almadığı tespit edilen beyitlerdir.

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de kafiye sesleri arasında bir uyum yoktur. Bu uyumsuzluğun bilinçli bir tercih mi yoksa zühul eseri olarak mı gerçekleştiğini anlamak güçtür; ancak seslerin mahreç bakımından birbirine çok yakın olduklarını söylemek zordur:

Oldı serdâr vâkıfu'l-esrâr
Eyledi cümle 'askeri hoş-ḥâl (3920)

Kafiye kusurlarının sıklıkla olduğu alanlardan biri de revî, kayd, te'sîs adı verilen kafiye harfleri ile bunlardan önceki harflerin hareke durumlarının farklı olmasıdır. Böyle bir durumda her ne kadar aynı anlamda ve fonksiyonda olmayan bir ses tekrarı bulunsa da bu sesin tamamlayıcısı olan hareketlerdeki uyumsuzluk bu tekrarın pürüzlü olmasına ya da beklenen ses değerinin ve âhenginin oluşmamasına sebep olmaktadır. Nazari bilgi, uygulamacıyı (şair/nâzım) bu durumdan sakındırmakla birlikte özellikle uzun anlatılarda şair ve nâzımların kendilerini bütünüyle bu durumdan kurtaramadıkları görülmektedir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da kafiyenin Arapça ya da Farsça asıllı sözcüklerle sağlandığı beyitlerde bu türden kusurların sayısı çok az sayıda tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnekte şair sadece revî harfinin tekrarıyla oluşan mücerred kafiyeğe yer vermiştir. Kafiye için seçtiği kelimeler Arapça asıllı olup ikisi de mimli masdar/ism-i mekân kalıbında olmakla birlikte farklı binadaki fiil köklerinden türediklerinden son harfleri olan dâl (د) harfinden önceki seslerin hareketlerinde uyumsuzluk vardır. Bu ise şairin aynı vezindeki Arapça zait kelimeleri seçerek sağladığı yüksek ses değerine az da olsa halel vermektedir.

Bir gün irişdi yine maḫşadına
Foça dinen mekân u mevlîdine (1298)

Ḳamu Ḥaḫ virdüğine şükr iderüz
Şoñra ecr-i cezîli fikr iderüz (884)

Aşağıdaki örnekte ise aynı durum Farsça asıllı sözcüklerde gerçekleşmiştir. Şair sîn ve tâ (س ت) seslerinin tekrarına dayanan mukayyed bir kafiye oluşturup bunu aynı fonksiyondaki ses yinelemeleri ile desteklemişken kayd harfinden önceki harflerinde ortaya çıkan hareke uyumsuzluğu bu yinelemeleri olumsuz yönde etkilemiştir:

Çurd tâciyla ayı **postı** ile
Nîze vü tîğ ü çüb-destî ile (1469)

Olma yârân degme bed-**bahta**
Olma hâm İntizâmî ol **puhta** (1521)

Şairin birkaç örnekte bu durumu Farsça ve Türkçe asıllı iki sözcük arasında da yaptığı görülmektedir. Aşağıdaki iki örnekte şair, mukayyed kafiye kullanmıştır. İki sessiz harfin peş peşe kullanımını gerektiren bu kafiye türüne kelimeler bulmak diğer kafiye türlerine oranla daha zordur. Şair bu örneklerde Farsça asıllı “dest” ve “hırka” sözcüklerine Türkçe asıllı “üst” ve “arka” sözcüklerini başarılı bir şekilde eş yapmış ve redif tekrarlarıyla birlikte beyitlerin âhengini yükseltmişken kayd harflerinden önceki harflerin harekesinde oluşan uyumsuzluk bu âhengin daha üst noktaya taşınmasını engellemiştir:

Geydügi toñdı cümle **üstinde**
Pâre-yağ uyan oldu **destinde** (1253)

Şaklayup İntizâmî **hırkasını**
Bi'z-zarûrî dutardı **arkasını** (1462)

Aşağıdaki örnekte şair, sin harfi ile mücerred bir kafiye oluşturmuştur. Ancak bu revî harfinden önceki seslerin birincisi sahih ve meczum bir harf iken ikincisi ise med harfidir. Bu durum revî öncesi ses uyumuna önemli oranda hâlel vermiştir.

Varmadın şer'e gitmemüz **habse**
Zulm-i fâhiş gelür **çamu nâsa** (881)

Benzeri durum aşağıdaki beyitte de ortaya çıkmıştır; birinci kafiye kelimesinde reviden önceki ses meczum iken ikinci mısradaki kafiye kelimesinde revinin makabli harekeli olarak bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır:

Bir güneh eylemez eşer **fevrî**
Çayrı yirlerden irişür **eşeri** (883)

Yüze yapışdı **haylî cevri** itdi
Burnına girdi **vâh neler** itdi (1608)

Bu ni‘met şükri aķşâ-yı murādum
Ecelden ger emân vire efendüm (4144)

Tuhfetü'l-İhvân'da, Türkçe asıllı sözcüklerle yapılan kafiyelerde ise bu türden kusur olarak değeriendirilen tasarrufların çok sayıda örneği tespit edilmiştir. Aşğıdaki beyitlerde reviden önceki harflerin hareketleri ya da vokallare işaret eden med harfleri farklı olup yapılan yinelemenin pürüzlü olmasına sebep olmuştur:

Bâğbân yil mi esdürürdi **güle**
Tünd-bād uş düşürdi elden **ele** (38)

Didiler **haķ** bu sözlerün **haķ**dur
Andan özge elem dağı **yoķ**dur (69)

Ehl-i ‘irfân **bilür** kemâl ehlin
Lâbüd elbet **bulur** kemâl ehlin (100)

Âdeme her belâ ki **geldi** ise
Kendü nefinden oldu **bildi** ise (146)

Dehr tebdil-i ders **ķılmış**-idi
Đav²-ı mişbâhdan **çök**elmiş idi (360)

Bizi mücrim ider o **toğrı** **ķıķar**
Bir cevâbıyla cümlemüzi **yaķar** (484)

Eserin bütününde; **kul/dil**, **gelsün/bulsun**, **yüri/güzeri**, **bildi/güldi**, **agarmış/virmiş**, **ķıkdı/takdı**, **düşdün/taşdın**, **yoķ/açuķ**, **eyle/söyle**, **dut/git**, **gel/bil**, **at/git**, **ayrul/seril**, **aş/düş**, **erün/sorun**, **gel/bul**, **var/sor**, **el/dil**, **hırka/arka**, **gör/vir**, **gel/bil**, **it/dut**, **söyle/eyle**, **al-/ol-**, **buraya/araya**, **çekdi/çökdi**, **yüri/eri**, **iç-/aç-**, **gel-/bil**, **sat-/it-**, **ir-/dür-**, **kar-/vir-**, **ir-/dur-**, **kaşanur/üşenür**, **ķıkışur/takışur**, **eyle/toyla-**, **elde/ilde**, **ķeri/biri**, **al/gel-**, **toprağ/yaprağ**, **ir-/gör-** gibi örneklerde revî ya da başka bir kafiye harfinden önceki sesin hareketinde uyumsuzluk olduğu tespit edilmiştir.

Bu mealden olarak bazı kafiye kelimelerinde revî sesinden önceki ses Arabî harflere göre aynı olsa da söyleyişte farklı seslerdir. Şair bu yerlerde göz kafiyesine sığınmış gibidir:

Çanda bir ehl-i ma'rifet gördi
Yanına vardı hizmete tırdı (205)

Rağamuñ kapusını çün açdı
Defter ile hesâbına geçdi (212)

Biribirini görmemiş geçinür
Sü'-i zannından illerün kaçınur (274)

Ağniyâ hâl-i fakrı hiç bilmez
Derdlüyi görse ger devâ kılmaz (351)

Yolda bir hü y u hâya duş geldi
Kendüyi baħr-ı hayrete şaldı (373)

Yukarıdaki örneklere göre biraz daha karmaşık olan aşağıdaki beyitte ise şair Türkçenin imkânlarından ustaca yararlanıp dört sessiz harfin yinelenmesine dayanan güçlü bir ses tekrarı oluşturmakla birlikte bu sesler arasında ünlü seslerin uyumsuzluğu bu yüksek ses değerine hanel vermiştir:

Nîm bismilveş eyle talbındı
Târmâr oldu başda dülbendi (391)

Bu durumla ilintili olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da Türkçe asıllı birkaç kelimenin kafiyeeye göre seslendirildiği görülmektedir. Bunların başında kapalı e (é) ile yazılan “yer” sözcüğü gelmektedir. Şair bu sözcüğü kimi örneklerde “yir” şeklinde kafiye yaparken bazı örneklerde ise “yer” olarak telaffuz etmiştir. Aşağıdaki örneklerde revî harfinden önceki harfin harekesinin fetha olduğu kelimelerle kafiye yapıldığı görülmektedir:

Ağız üşürdi yâreler yer yer
Tâ teselli-i hâtır eyleyeler (924)

İns ü cin ma'bedi durur yek-ser
Gör Süleymân mührini yer yer (1096)

Aynı kelime aşağıdaki örnekte ise revî harfinden önceki harfin harekesinin kesra olduğu bir kelimeye kafiye yapılmıştır:

Külbeler secde itmede yir yir
İntizâmî rukû'da hâzır (1364)

Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde “Degül” şeklinde seslendirilen sözcük de İntizâmî'nin esnekliğinden yararlandığı bir kelimedir. Aşağıdaki birinci örnekte şair sözcüğü revî harfinin makabli merfû “kul” sözcüğü ile kafiye yaparak “degül” şeklinde seslendirmişken ikinci örnekte ise revî harfinin makabli meksur olan bir “hâşıl” sözcüğüne kafiye yaparak kelimeyi bu sefer “degil” şeklinde seslendirmiştir.

Saınadur i'timâd ğayra degül
Seni buldum cihânda şadıķ kıl (3885)

Gün geçer mi ki izdiyâdî degil
Yürî 'ilm ü kemâli kıl hâşıl (1410)

Bu örneklerde şairin bahsi geçen kelimeleri değişken değerlendirmeyip bir kafiye kusuru işlediği de iddia edilebilir. Bizce bu zayıf bir ihtimaldir; zira bahsi geçen kelimelerin farklı telaffuzları konuşma ve yazı dilinde karşılıkları olan seslendirmelerdir; bunun farkında olan şairin bu durumu bir fırsata çevirerek kafiye noktasında zorlandığı durumlarda bu imkânı değerlendirdiğini düşünüyöruz. Dolayısıyla bu durum şairin sadece yazı diliyle yetinmeyip konuşma dilinin imkânlarından da istifade etmeye çalışması olarak telakki edilip bu tasarrufunu başarılı bir kullanım olarak görmek gerektiğini düşünüyöruz. Nitekim çalışmamızın ilgili kısımlarında üzerinde durulacağı üzere şairin başka bağlamlarda da konuşma ve günlük dilin imkânlarından sıklıkla yararlandığı görölmektedir.

Mukayyed kafiye türünde revî ve kayd harfiyle birlikte kayd harfinin makablindeki hareketin tekrarlanmasıyla oldukça güçlü bir ses tekrarı ortaya çıkarak beytin biçimlendirilmesi ve yüksek bir müzikaliteye erişmesinde önemli rol oynar. Ancak şairlerin bazen bu kafiye türünü oluştururken seçtikleri kafiye kelimelerini bütün olarak aynı vezinde getirdikleri hâlde kayd harfini tekrar etmedikleri görölmektedir. Âdeta bir “şibh-i mukayyed” olarak değerlendirilebilecek bu kullanım, Saraç'a göre yapılması tercih edilen ancak yapıldığında kusur olarak değerlendirilmeyen bir hadisedir.²⁸⁰ *Tuhfetü'l-İhvân*'da bu şekildeki “şibh-i mukayyed” örneklerine de rastlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte göröleceği üzere seçilen kafiye keli-

280 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 271.

melerinin aynı vezinde olması haddizatında güçlü bir ses yinelemesini sağlamakla birlikte kayd sesinin yinelenmemesi burada oluşan âhengin daha da yükselmesine mani olmuştur:

Şâh-ı nevrûzuñ irişüp devri
Çaç çağında ‘âlemüñ seyri (1957)
İntizâmî didi kâlem ehli
Yine eyler o semtine meyli (3116)

Benzerliğin biraz daha zedelenecek revî harfinin yazılışta yer almadığı, mevcut ses tekrarlarının “-uñ için” aynı anlam ve fonksiyonda olan sesler olduğu aşağıdaki örnekte şair, seçtiği kafiye kelimeleri arasında vezin/kalıp bakımından da tam bir denklik oluşturamadığı hâlde bir benzerlik oluşturmayı yakalamıştır. Aynı tutumunu revî harfi için de sürdüren şair, son harfleri itibarıyla yazılışta birbirinden farklı olan “lutf” ve “afv” sözcüklerinin söylenişte birbirine yakın olan ses değerlerinden ustalıkla yararlanmıştır.

Yâ ilâhî kemâl-i lutfuñ için
Dâyim ehl-i ‘uşâta ‘afvuñ için (14, 3965)
Bu eķâlîm-i seb‘a seyirin iden
Heft peyker nazîri fikrin iden (2525)

Kafiye kitaplarında bahsi geçen kusurlar ya da sakınılması gereken tasarruflardan biri de revî harfinin, kelimenin son asıl harfi olması gerektiğidir. “Biz/evliyiz” örneğinde olduğu gibi bu kural gereğince eklerin revî olarak kullanılması hoş görülmemeyen bir uygulamadır. Ancak *Tuhfetü’l-İhvân*’da bu şekildeki uygulamaya sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Şairin kimi örneklerde farklı fonksiyondaki ekler üzerinden kafiye sağladığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte kafiye seslerini lâm ve râ sesleri oluşturmaktadır. Bu sesler birinci mısradaki çokluk eki görevinde iken ikinci mısradaki fiilin kökünde yer alan lâm sesi ile geniş zaman eki fonksiyonundaki râ sesi ile oluşmuştur:

Zire in‘âm-ı Hâķ-durur bunlar
Hâķ kuluñ şabrın imtiḥân eyler (64)

Aşağıdaki beyit de şairin farklı fonksiyondaki eklerle kafiye oluşturduğu örneklerdir:

Tab'ı bî-raḥnedür baḫup gör**icek**
Virdi aña gönüllü bir gedü**cek** (113)

Yukarıdaki duruma göre daha fazla örneği görülen benzeri bir durum da Arapça ya da Farsça asıllı bir kelimenin Türkçe bir ekle kafiyeleşmesidir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da birçok örneği görülen bu durum, şair tarafından hatalı olarak değerlendirilmediği kanaatini doğuracak düzeydedir.

Ḳaddi ḫam çengveş fiğân idere**k**
Şavt ide nâle zâr idüp her **reg** (135)

Kimi dir gel bu dem başın keselü**m**
İdelüm yoğ olası cismini gü**m** (384)

Bu tarâḳa tarîkuña döşem**ek**
Darımışdur yoluında ḫç bî-ş**ek** (427)

İtdüğün her kişi bulur Ḥaḳ'**dan**
Bildi anlar ki oldılar reh-zen**n** (450)

Şairin birkaç örnekte Türkçe asıllı bir kelimeyi de Türkçe bir ekle kafiye yaptığı görülmektedir. Mücerred kafiye olan aşağıdaki örnekte, birinci mısradaki revî sesi bildirme ekinin sonunda râ sesi iken ikinci mısradaki revî fiilin kökünde yer alan râ sesidir:

Didi sende emânetüm vardur
İssine ol emâneti ḫapşur (1514)

Kafiye bulmak konusunda zorlandıklarında klasik Türk şairlerinin değerlendirdikleri bir boşluk ya da fırsat da mahreç (söyleyiş) açısından birbirine benzer sesleri kafiye yapmaktır. Kafiye nazariyesi bu durumu sakınılması gereken bir uygulama olarak değerlendirip “ikfâ” adı verilen bir kusur olarak tespit etmiştir. *Tuhfetü'l-İhvân*'da bu türden bazı uygulamalar da bulunmaktadır. Birçok klasik metinde görülebilen b/p ve c/ç seslerinin kafiyeleştirilmesi yanında İntizâmî'nin z/z sesleri arasında da kafiye yaptığı tespit edilmiştir. İki sessiz harfin yinelenmesi ile mukayyed kafiye oluş-

turulan aşağıdaki beyitte, kayd harfi birinci mısradaki z iken ikinci mısradaki z sesidir. Şairin söyleyişteki benzerliğe sığındığı anlaşılmaktadır:

Dâğ-ı sînem gibi dilün **âzer**
Eşk-i çeşmüm nücümüña beñ**zer** (892)

Aşağıdaki örnekte ise b/p sesleri birbiriyle kafiye yapılmıştır:

Çat kalmışdur atlarumuz hep
Erlük izhâr ider kim ola ‘ace**b** (1210)

İntizâmî'nin kafiye tatbikindeki önemli bir başarısı da Arapça ya da Farsça asıllı sözcüklere Türkçe asıllı sözcükleri başarılı bir şekilde eşleştirmesidir. Mürdef kafiye için Türkçe asıllı seslerin imlasında yer alan vokalleri kullanan şair, mukayyed ve müesses gibi kafiye türlerine de yer yer çok başarılı Türkçe eşler bulabilmektedir. Bu onun Türkçeye hâkimiyetini oldukça başarılı bir şekilde göstermektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, birinci mısradaki Arapça asıllı “tarz” sözcüğünü kafiye kelimesi olarak tercih ettikten sonra ikinci mısradaki buna karşılık olarak “ağz” sözcüğünün ek almış hâli “ağz” sözcüğünü getirerek “tarz” kelimesi ile aynı vezinde bir kafiye oluşturmuştur. Sonrasındaki redif sesleri ile birlikte güçlü bir ses tekrarı ortaya çıkmıştır

Sözleri bellü idi **tarzından**
Çapar alur cevâbı **agzından** (948)

Aşağıdaki örnekte ise Batı kaynaklı bir “dojd” sözcüğüne, “gör-” fiilinin geçmiş zaman hâli ile aynı vezinde oldukça başarılı bir mukabili bulunmuştur. Bu tür örneklerde şairin sadece kafiye sesini yakalamak peşinde olmadığı aynı zamanda kafiye kelimelerini bütün olarak benzer söyleyişte getirmeye çalıştığı hissedilmektedir.

Buldu yanında râğbeti **dojduñ**
Ma'nîsüz da'vîsini ĥod **gördüñ** (1715)

Gazel ve kaside nazım biçiminde aynı sözcüğü peşisıra kafiye yapmayı men eden kafiye kafiye teorisinin mesnevide bu derece katı olmadığı örneklerine *Tuhfetü'l-İhvân*'da rastlanılmaktadır:

Eline virmişümdür ihtiyârı
Mu'îni ola dâyim yüce **Bârî**

Vekîl-i mu'tlaqumdur hükmi cârî
Hidâyet ide her hâlinde **Bârî** (4137-38)

Genel olarak klasik kafiye bilgisine uygun hareket eden İntizâmî, sözün âhengini artırıp manayı şekle sokmak bakımından kafiye çok etkin ve başarılı bir şekilde kullanmıştır. Redif olgusundan daha sınırlı düzeyde yararlanan İntizâmî'nin Arapça ve Farsça asıllı kelimelerle yaptığı kafiye-lerde aynı vezindeki kelimeleri seçmeye gayret ederek kafiye alanından elde edebileceği en yüksek âhenk değerini yakalamaya çalıştığı görülmektedir. Böyle bir yönelimle birlikte bahsi geçen sözcüklerde sadece kelimelerin son harflerinde değil kelimelerin bütününde küllî bir tekrarı sağlamıştır; ancak Türkçe asıllı sözcüklerde ise aynı âhenk değerini yakalamada zorlandığı ifade edilebilir. Her ne kadar dülbendi/talbındı, vızıldı/sızıldı gibi kimi örneklerde benzeri bir başarı yakalamışsa da Türkçenin yapısı gereği bu sözcükler fazla bulunmadığından Türkçe kelimeleri kafiye yaptığı daha ziyade redif yinelemeleri ile yaptığı ses tekrarını güçlendirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Arapça ve Farsça asıllı sözcükleri kafiye olarak seçtiği durumlarda oldukça az kafiye hatası yapan şair, Türkçe asıllı kelimeleri tercih ettiği beyitlerde ise klasik kafiye bilgisine göre kusur olarak değerlendirilen tasarruflara başvurmadan kendisini kurtaramamıştır. Ancak bu inceleme de göstermiştir ki mesnevi geleneği bağlamında Türkçe asıllı sözcüklerin kafiye uygulamasına dâhil edilip kullanılması müstakil bir çalışmayı hak etmektedir.

Kafiye bahsini bitirmeden evvel, Tuhfetü'l-İhvân'da kafiye alanı dışında da türlü şekillerde oluşturulan ses yinelemeleri ile beyitlerde güçlü bir musiki yaratıldığını ifade etmek gerekir. Kimi beyitlerde ise kafiye kelimelerinin dışındaki bazı yinelemelerin ses ve vezin bakımından yine kafiye alanıyla eşleştirilip kafiye ile sağlanan ses ve âhengin daha da yükseltildiği görülmektedir. Aşağıdaki örneklerin birincisinde şair, -în sesi ile oluşturduğu mürdef kafiye türünü aynı ses değeri ile biten üçüncü bir kelime teyi ederken ikinci beyitte ise mukayyed kafiye türünü oluşturan kafiye kelimeleriyle aynı vezinde ve aynı ses değerinde üçüncü bir kelimeye yer verilmiştir:

Dürlü fikr-ile İntizâmî **hâzîn**
Gönlü **gamgîn** ü gözleri **nemgîn** (710)

Velvele şaldı şark-ile **garba**
Niyyeti itdi **darb** ile **harbe** (3894)

Yukarıdaki örnekte “şark” kelimesinin de kafiye kelimeleriyle farklı seslerde ancak aynı vezinde olması itibarıyla beyitte oluşan güçlü ses yinelemelerini desteklediği görülmektedir.

3. Âhenk unsuru olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da Cinaslar

Genellikle lafızla ilgili edebî bir sanat olarak belâğatin bedî konusunda ele alınan cinas, temelde ses tekrarına dayanan bir kullanımdır. Bu sanat, Cafer Mum'un Şemissâ'dan aktardığına göre musikî unsurlarından biridir.²⁸¹ Ancak bu ses tekrarı kafiye ve redifle sağlanan ses tekrarındandır. Kafiyedeki ses yinelemeleri anlamlı bir bütün oluşturmazken redifteki ses tekrarları ise aynı anlam ya da fonksiyondadır. Cinasta ise aynı seslerin yinlendiği en az iki farklı anlamlı sözcük oluşturulması bakımından farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu özelliğinden dolayı cinas alelâde bir ses tekrarıdan çıkıp okuyucu üzerinde çarpıcı bir etki bırakan kelime oyunlarının bir parçası hâline de gelir. Özellikle Sebki Hindî öncesi klasik dönem şiirinde, şiirselliğin önemli araçlarından biri olan kelime oyunları şairlerin sıkça rağbet ettiği sanatlardan olmuştur. Güçlü bir geometrik altyapı ve ustalık isteyen bir kelime işçiliğiyle tasarlanıp gizlenen bu kelime oyunları âdeta birer bulmaca ve bilmece gibi okuyuculara çözülmek üzere takdim edilir. Buradaki başarı ise bu yapının anlamın doğal akışını bozmadan, yapmacılıktan elden geldiğince uzaklaştırılmasıyla oluşur. İştikâk, i'ade, ihâm, tevriye gibi sanatlar dışında özellikle harf simgeciliğine dayanan daha birçok kelime oyununun klasik şairler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.²⁸²

281 Cafer Mum, “Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Cinasin Yeri”, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (yayına hazırlayanlar: Yunus Koç, Serdar Sağlam, Cahit Gelekçi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006, s. 153.

282 Kelime oyunları için bk. Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XLVIII, sy. 1, 2003, s. 71-113. Ayrıca bk. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Hece Yayınları, İstanbul 2003.

Hem bir âhenk unsuru olarak kullanılması hem de bir kelime oyunu olarak hüner gösterisine elverişli olması dolayısıyla şairlerin aynı anda birden çok fonksiyon yükledikleri cinasa dair teorik bilgi daha ziyade divanlarda yer alan nazım biçimleri ve türleri üzerinden verilmiş gibidir. Hâlbuki uzun anlatılara araç olan mesnevi nazım biçimindeki cinas kullanımının gazel ve kasidedeki kullanımından biraz farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılık temelde, cinasın kullanım yeridir. Özellikle gazelde beytin her tarafına yayılan cinas, mesnevi nazım biçiminde bariz bir şekilde beytin sonuna doğru kayarak kafiye ile güçlü bir bağlantı kurar. Başka bir ifadeyle gazel gibi kısa ve tek kafiyeden oluşan nazım biçimlerinde kafiye ile bağlantısı görece daha az olan cinas kullanımını mesnevilerde ise büyük oranda kafiye ile bağlantılı olarak tezahür eder. Hâl böyle olunca cinasın mesnevi nazım biçiminde bir musiki oluşturup beyti biçimlendirme fonksiyonunun daha öne çıktığını söylemek mümkündür.

Tuhfetü'l-İhvân kafiyeyi oluşturan bir unsur olarak cinas kullanımının yoğun olduğu bir mesnevidir. İçinde bulunduğu dönem edebiyatının rağbet gören bir unsuru olarak kelime oyunlarına düşkün olduğu gözlemlenen İntizâmî'nin cinasın her türünden örnekler verdiği görülmektedir. İncelemeye alınan 350 beyit içerisinde 24 beyitte kafiye, cinasın bir türüyle ilintili olarak kurulmuştur. %6,5 oranına denk gelen bu cinas kullanımı eserin bütünü ya da farklı aralıklarında farklılık arz edebilir. Aşağıdaki tabloda eserin farklı aralıklarından peşi sıra seçilen 450 beyitteki kullanıma bakılacak olursa bu oran çok daha yüksektir:

Beyit aralığı	Tam cinas sayısı	Tam olmayan cinas	Toplam	Oran
1500-1650	10	35	45	%30
2500-2650	5	28	33	%22
3000-3150	4	26	30	%20
Toplam	19	89	108	%24

Böyle yüksek bir oranın ortaya çıkmasında, gerek Arapça ve Farsça gerekse Türkçe asıllı tek heceden oluşan sözcüklerin etkisi çok fazladır. “râm/câm”, “serd/derd” ve “öz/göz” örneklerinde görüldüğü üzere bu sözcük-

ler, şairin özel bir çaba harcamadan anlamın akışına bağlı olarak tabii bir biçimde tam olmayan cinasa örnek olmuş gibidirler. Bu türden örnekler çıkarıldığında şairin cinasa başvuru oranı düşebilir; ancak bu İntizâmî'nin cinası her an aklında bulundurup bunu güçlü bir âhenk unsuru olarak kullandığı gerçekliğine hanel getirmez.

İntizâmî'nin kullandığı tam cinasların bir kısmı basit bir kısmı ise mürekkeptir. Aşağıdaki örneklerde aynı zamanda kafiye kelimesi konumunda bulunan sözcüklerin lafızları/yazılışları aynı olduğu hâlde anlamları farklı olan basit tam cinas örnekleri görülmektedir:

Çün qarîb oldı vü görindi **kenâr**
Herkes itdi biri birini **kenâr** (1575)

Hâşılı güşmâl oldı **aña**
Ditrer endâmı ger sefine **aña** (1596)

Çardaşum bu gice yabâna **gider**
İtme ihmâli ğafleti ço **gider** (1994)

‘Âkıl-iseñ hîç ehl-i **dîvâna**
Virme bir aqçe olma **dîvâne** (2561)

Çınından çıkmaz anuñ-kim **kılıcı**
Şecî‘ nâmı ile da‘vâ **kılıcı** (4043)

Bu türden basit cinasların bir kısmında söyleyişten ziyade yazılış esas alınarak cinas yapılmıştır. Aşağıdaki örnekte Arabî harflerle yazılışları aynı olan fakat okunuşları birbirinden farklı olan sözcükler arasında cinas yapıldığı görülmektedir:

Bir o biz dört aña ğarîm **oluruz** (اولورز)
Yâ anı öldürür yâ biz **ölürüz** (اولورز)

Tanımı ve hakkında verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, cinasın ayırt edici özelliği yapılan ses yinelemelerinin farklı anlamlarda sözcükler oluşturmasıdır. Kaynaklarda aranan bu anlam farklılığı üzerinde pek durulmamıştır. Yukarıda verilen örneklerde oluşan ses yinelemeleri tamamıyla farklı anlamda kelimeler olup bu noktada bir problem teşkil etmemek-

tedir; ancak İntizâmî'nin kimi cinas tercihlerinde, bir kelimenin hakiki anlamıyla aynı kelimenin yan ya da ikinci anlamları ile mecazî ve deyimsel anlamlarını eşleştirdiği görülebilmektedir. Aşağıdaki örnekte şair, “hakk” sözcüğünün birbirine yakın iki anlamını kullanarak cinas oluşturmuştur.

Bu senün didügün koyun **hakkı**
Zehr-i kâtil durur Hudâ **hakkı** (3148)

Sesteş olan “mecrûh” sözcüklerinin kafiyeyi oluşturduğu aşağıdaki örnekte de durum aynıdır. Birinci mısradaki maddi bir yaralamak söz konusu edilmişken ikinci mısradaki aynı kelimenin kırılmak, incinmek gibi mecazi anlamı kastedilmiştir.

İtdi bir darb ile anı **mecrûh**
Oldı darbı niçe gönül **mecrûh** (1464)

Aşağıdaki örnekte şair “ceza” kelimesinin yakın anlamlarını cinasa malzeme yapmıştır:

Bulup tãğî ile bâğî **cezâsın**
O kim hakk üzredür virdi **cezâsın** (4268)

Aşağıdaki örnekte de “kemâl” sözcüğünün hakiki ve mecazi anlamları cinas oluşturmak için yeterli görülmüştür.

Setr iden ‘aybını **kemâlinden**
Nesne fevt ola mı **kemâlinden** (117)

Aşağıdaki örnekte de “yirlerine” sözcüğünün aynı şekilde cinas olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır:

Varup cühhâl eski **yirlerine**
Ma‘arif ehli vara **yirlerine** (4075)

Benzer şekilde *Tuhfetü'l-İhvân*'da, bir kelimenin yalın hâli ile birleşik bir kelimedeki yer alması da anlamsal olarak farklı görülmüş olmalı ki bu tür örneklerde de cinas yapıldığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte “gerdân” sözcüğü birinci mısradaki yalın hâlde, ikinci mısradaki ise “ser-gerdân” birleşik kelimesinin bir parçası olarak cinasın oluşmasına zemin hazırlamıştır:

Kiminün kellesi olup **gerdân**

Kellesüz kim dönerdi ser-**gerdân** (1784)

Şairin aşağıdaki örnekte de yapmak istediği bu türden cinasta vâv ve dâl sesinin farklılığı tam bir cinası engellemişse de maksud tam cinas gibidir:

Anuñ mânendi hîç gelmedi **serdâr**

Bu luğfinda Hüdâ'nuñ özge **sır var** (4179)

İntizâmî'nin başvurduğu tam cinasların bir kısmı da mürekkeb, yani cinası meydana getiren lafızlardan en az birisinin iki kelimedenden ibaret olduğu örneklerdir. Bu türden cinasların çoğu, her ikisi müstakil kelimeler olmayıp biri diğerrinin bir parçası hâlinde olan ve merfû adı verilen cinaslardır.

“nâm/enâm, dem/âdem, hâdî/Ferhâdî, geh/âgeh, dem/çadem, yâd/fer-yâd, kat/dikçkat, ğam/müdğam, gün/sürgün” gibi örneklerde karşılaşılan bu türden cinasların bir kısmı da Türkçe asıllı sözcüklerde başarılı olarak uygulanmıştır. Aşağıdaki örnekte şairin ikinci mısradaki kullandığı kafiye kelimesi Arabî harflerle yazılışı (دوره ين) dikkate alındığında ilk mısradaki kafiye kelimesinin bir parçasını teşkil etmektedir. Şairin burada yaptığı cinasta, söyleyişten çok yazılışı kullandığı görülmektedir.

Mümü nâ-gâh ben söyündüreyin

Sen eve gir öninde ben **durayın** (2005)

Aşağıdaki örnekte ise şairin “nesidür” sözcüğünü başka bir kelimenin içine gizlediği görülmektedir:

Hâletün bahtumuñ nümüne**sidür**

Ṭâli'ün dūd-ı âhumuñ **nesidür** (828)

Cinasların oluşumunda bir tür kelime oyunu olarak da değerlendirilebilen iştikak sanatının da önemli katkısı vardır. Aşağıdaki örnekte aynı kökten türemiş farklı vezinlerdeki iki kelime kafiye kelimesi olarak belirlenmişken, bu kelimeler aynı zamanda mefrûk adı verilen cinas türünü de ortaya çıkarmıştır. Bu tasarrufuyla şair, güçlü bir ses yinelemesi ile kafiyeyi oluştururken aynı anda iştikâk ve cinas yapma hünerini de gösterme fırsatı yakalamıştır:

Şıdķ ile andan idüp **istimdād**
Rūh-ı pākinden irişür **imdād** (1073)

Şoruldı her ķonaklarda **mezālim**
Tereddüdsüz sezāsın buldı **zālim** (4263)

Aşağıdaki örnekte ise aynı kökten gelen farklı vezindeki kelimeler iş-tikāk sanatına örnek olduğu gibi cinās-ı lāhik adı verilen tek harfin farklı olduğu cinasa da örnek oluşturmaktadır:

İşbu sözden hzç olmadı **mülzem**
Didi vaşfı durur anuñ **elzem** (3585)

Bunların bir kısmı ise yazılışları farklı olan sesteş kelimelerden oluşup mefrūk adı verilen cinaslardır. Bir yarım tarsi örneği olarak değerlendirilebilecek, dolayısıyla ses tekrarının beytin tamamına yayıldığı aşağıdaki beyitte birinci mısradaki “سوزينه” şeklinde birleşik yazıldığı hâlde ikinci mısradaki “سوزي نه” şeklinde yazılmış olup farklı anlamlarda iki sözcük oluşmuştur. Beyitte aynı zamanda “kāmīl/kemāl” sözcükleri arasında tam bir iştikāk sağlandıktan sonra bu kelimeler “kelām” sözcüğü ile de si-bh-i iştikāk ilişkisiyle bir araya getirilmiştir. Öte taraftan beyitte “kemāl/kelām” sözcükleri arasında da ters çevrilmiş bir cinas örneği olan kalb cinas bulunmaktadır.

Kāmīlūñ baķ kemāline **sözine**
Cāhilūñ ĥod kelāmı ne **sözi ne** (339)

Aşağıdaki örnekte ise şair, birinci mısradaki kafiye kelimesi yaptığı “دنيدار” sözcüğüne ikinci mısradaki üç ayrı kelimedenden oluşan eşdeğerini “دون يا دور” getirmiştir. Bu eşdeğer, yazılışta tam olarak eşine uymasa da söyleyişte benzerlik açıktır:

Gerçi miĥnet-pezīr **dünyādur**
Ķādir-iseñ efendi **dön yā dur** (869)

Tuhfetü'l-İhvân'da daha sınırlı düzeyde ses tekrarları oluşturan, hassaten kalb cinasta olduğu gibi kelime oyunu özelliğini de korumaya devam eden ve sesteş olma özelliği hareke, harf ve nokta bakımından tam olarak birbirine uymayan kelimelerden oluşan cinas örnekleri de bulunmaktadır.

Tam olmayan cinas olarak isimlendirilen bu cinasların bir kısmını aşağıdaki tablo ile göstermekte fayda vardır:

Beyit	Beyit no	Cinas türü
İhtilâle düşer diyânet ümüz Her kapuda dinür hiyânet ümüz	1553	Mütekârib/lâhık
Pâdişeh dirligini ol ki şatar Nağd-ı vaqtını hâsirine katâr	2554	Mütekârib/lâhık
Anda imiş meger ki toprağı Şoldı bağ-ı vücûdı yaprağı	2571	Mütekârib/lâhık
Künc-i vaḥdetde mu'tekif olagör Cürm-i 'işyâna mu'terif olagör	2819	Mütekârib/lâhık
Oldı mâni' bu mâcerâya çü şu Geçidin ḥod aradılar her sü	2666	Mütekârib/muzârî
Geldi andan daḥı çü ḳalbe ġinâ Cümleden lâyiḥ oldı câna 'anâ	2784	Hattî
Hânesinden yaña idüp da'vet Kendi önince eyleyüp 'avdet	716	Kalb
İrmiş idi meger ki vaqt-i mesâ Ḳaraya irmiş-idi fülk-i semâ	833	Kalb
Virgil ehl-i nifâka bir miḥnet Görmesün 'ömri içre hiç minḥat	1331	Kalb
Ol ucuñ pehlüvânıdur yâ meger Bağlamış biline Dımışki kemer	2506	Kalb

Aşağıdaki örnekte şair, Arabî harflerle yazılışında küçük farklar olan ve ses yönünden birbirine çok benzeyen üç kelimeyi aynı anda cinas ilişkisine dâhil etmiştir:

Velî gör yirini buldı **sefâhet**
'Ayân oldı **fezâhatla feşâhat** (4341)

İntizâmî'nin daha ziyade kafiye ile ilişkili olarak sağladığı cinasların bir kısmı kafiye öncesi alanlarda da gelişerek kafiye sağlanan ses yinelemesini daha fazla teyit etmektedir. Aşağıdaki örnekte peşisıra yinelenen “felekler” ve “melekler” baş harfleri hariç aynı seslerde oluşan farklı iki anlamda kelimedir.

Feleklerde melekler bu şadâda
Yir ü gök ehli cümle bu nevâda (4073)

4. Âhengin ve Şekil Vermenin Zirve Noktası: Tarsî Örnekleri

Seci konusuyla yakından ilişkili olan tarsî sanatı bir anlamıyla murassa secinin şiirde uygulanmış biçimidir. Murassa seci ise “fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de mukabilleri olan kelimeler ile secili ve aynı vezinde olmasına” denir. Zübde-i emâsil ü akrân / umde-i efâdil ü a’yân bu duruma bir örnek olup dikkat edilecek olursa fıkralardaki her bir kelimenin vezin ve revî bakımından birbirine eşdeğer olduğu görülmektedir. İşte bu durumun bir beytin mısraları arasında gerçekleşmesine, yani bir beytin iki mısraında yer alan kelimelerin vezin ve revî bakımından simetrik olarak birbirine mukabil ya da benzer olmasına tarsî denir. Klasik Türk şairlerinin sıkça yararlandıkları bu uygulama, modern metin eleştirilerinde daha çok “paralelizm” kavramıyla bilinip uygulanmaktadır. Konuyu klasik Türk şiiri metinleri bağlamında ele alan öncü isimlerden biri olan Cem Dilçin, birkaç çalışmasında klasik Türk şiirindeki bu estetik yapının varlığına işaret edip divan şiiri metinlerinin bu açıdan incelenmesi gerektiğini ifade ettikten sonra 2004 yılında “Ahmet Paşa’nın Şiirlerinde Paralelizm” başlıklı bir makale ile bu konuyu müstakil bir çalışma olarak ele almıştır. Dilçin konuyu metin tenkidindeki katkıları bağlamında ele aldığı bir makalesinde, mısralar arasındaki bu düzenli paralelliklerin anlam ve estetik bakımından katkılarını şu şekilde ifade etmektedir:

Dizeler arasındaki paralellikler, anlamı pekiştirdiği gibi aynı söyleyiş kalıbının arka arkaya tekrarı da beyte hoş bir âhenk, etkileyici bir ritm ve bellekte kalıcılık sağlar. Belki bunlardan daha önemlisi de, birbirini anlam açısından destekleyen dizelerin metin eleştirisi ve onarımında araştırmacıyı doğru varyanta yönlendirmedeyararlı olmasıdır.²⁸³

Ahmet Paşa’nın şiirleri üzerine bu açıdan baktığı makalesinde ise paralel ve simetrik yapıların işlevlerini şu cümlelerle izah eder:

Divan şiirindeki paralel ve simetrik yapıların, övme, niteleme, betimleme ve tanımlama... gibi anlatım alanlarında sözün etkisini artırma, anlamı vurgulama, kavramı güçlendirme, konuyu pekiştirme ve özneye öncelik tanıma açısından çok önemli işlevleri vardır. Bu türlü söz yapıları ayrıca şiirdeki tekdüzeligi belli bir oranda yok ettiği gibi, bir tür nakarat görevi üstlenerek bellekte kalıcılığı da sağlamakta ve övgüyü daha çarpıcı bir biçimde öne çıkarmaktadır. Paralel söy-

283 Cem Dilçin, “Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma”, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 294.

leyişlerin âhenk yönünden şiire kazandırdığı ritmik akıcılık da hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Bu söyleyiş yapılarının, her çeşit anlatıda rastlanan kalıp söyleyişlerin görevlerini üstlendiğini de söylemek sanırım yanlış olmaz.²⁸⁴

Tuhfetü'l-İhvân'da tarsî örneği olarak değerlendirilebilecek 65 adet beyit tespit edilmiş olup eserin bütününe oranı %1,2 civarındadır. Cem Dilçin'in de ifade ettiği gibi, bu tür tarsî örnekleri farklı şekillerde yapılandırılabilir. Dilçin bunları; a) Tam paralellik ve simetri b) Yarı paralellik ve simetri c) Karışık paralellik ve simetri diye üçe ayırmaktadır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da da paralel yapıların bu türlerine yer verildiği görülmektedir. Kahir ekseriyeti fiil cümlelerinden oluşan tarsî örneklerinin genellikle benzer yapıda oluşturulduğu görülmektedir. Bu yapılarda, aynı vezinde ancak farklı kökteki Arapça asıllı sözcükler ile Türkçe asıllı kelime ya da eklerin paralel olarak yinlendiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte ortada paralel olarak yinlenen Türkçe zarf fiil durumundaki kelimelerin sağ ve soluna aynı vezindeki Arapça asıllı kelimeler ustalıkla yerleştirilmiştir, mısraların sonlarında ise yönelme eki tekrarlanmıştır:

Mürtekib/ olmayup/ menâhî/ye
Mültefit/ olmayup/ melâhî/ye (19)

Yukarıdaki yapıya oldukça benzeyen aşağıdaki örnekte ise mısraların başında Farsça asıllı “geh” sözcüğü paralel olarak yinelenirken yinelenen ek de ortaya çekilmiştir. Öte taraftan yukarıdaki örnekte mısra başlarında paralel olarak yinelenen kelimeler aynı vezinde olsalar da revileri aynı olmadığından tam bir tarsî oluşmasına mani olmuştur. Aşağıdaki örnekte ise revî noktasında bir pürüz bulunmazken mısraların sonunda yinelenen kelimeler aynı vezinde olmayıp ancak aynı vezindeymiş görüntüsünde olan kelimelerdir:

Geh/ tefekkür/den /eyleyüp /ihşân
Geh/ taşavvur/dan /eyleyüp /hüsran (203)

Benzer yapıdaki diğer tarsî örneklerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

284 Cem Dilçin, “Ahmet Paşa'nın Şiirlerinde Paralelizm”, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kambalçı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 438.

Diñleyüp/ herkesüñ/ muşâhabetin
Gözleyüp/ vaz'ınuñ/ münâsebetin (337)

Ahız/ iderdi /kemâl-i /yârânı
Reşk/ iderdi/ kelâm-ı /'ırfânı (338)

Kâmilüñ/ baĸ /kemâline /sözine
Câhilüñ/ ĸod/ kelâmı ne/ sözi ne (339)

ĸayrıya/ intiĸâm /idem/ dir-iken
Cehd-ile/ ihtimâm /idem/ dir-iken (423)

Mazhar/ olup /ĸazüb-ı/ gerdüna
Maĸrem/ olup/ rızâ-yı/ Bî-çün'a (444)

İntizâmî'nin sözü pürüzsüz bir şekilde kalıba döküp yüksek bir musiki değeri oluşturduğu tarsî örneklerinin bir kısmı bildirme ekinin bulunduğu isim cümlesidir.

Cinas açısından da teyit edilmiş aşağıdaki beyitte baş ve ortada yinelenen “ger” sözcükleri, sonlarda ise bildirme eki yinelenmiştir. Aynı vezinden getirilen Arapça asıllı kelimeler beyitte sağlanan tarsî yapısını oluşturmuştur:

Ger/ seĸâmet/ ger /istikâmetdür
Ger/ feşâhat/ ü ger /fezâhatdur (2996)

Ger/ vilâyet/ eger/ emâretdür
Ger/ ĸarâbe/ vü ger/ 'imâretdür (3747)

A'lemü'l-'âlimînsin /yâ Rab
Aĸkemü'l-ĸâkimînsin /yâ Rab (557)

Eyle /şaĸşuñ/ aşılmaz / yeg-idi
Eyle/ ĸavĸâ / başılması / yeg-idi (1511)

Bir/ oñulmaz / belâ / durur / bu ĸama'
Bir / yeñilmez / 'anâ / durur / bu ĸama' (1527)

Az / ĸama' / çoĸ / belâya / bâ'ışdür
Çaĸ / şafâ / var / cefâya / bâ'ışdür (1529)

İsim cümleleri ile kurulan bazı tarsî örnekleri ise eksiltili cümleler hâlinindedir.

Zıll-ı memdûdı melce²-i fuzalâ
 T̄ab⁶-ı maḳbûlı merci⁶-i ‘uḳalâ (24)
 ‘İlm-i/ zâhirde /fâyiḳu’l-/aḳrân
 ‘İlm-i/ bâḳında/ sâbıḳu’l-/meydân (3223)

Bu eksiltili isim cümlelerinden birkaçı soru cümlesi şeklinde yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte mısraların başı, ortası ve sonunda aynı anlam ve fonksiyondaki sözcükler yinelenirken bunların arasında yer alan Arapça asıllı sözcükler farklı anlamda ancak aynı vezinde sözcüklerden seçilerek beyitteki müzikalitenin değeri yükseltilmiş ve anlamın daha da etkili ve çarpıcı olarak ifadesi mümkün kılınmıştır:

Geh teraḳḳîde geh tedennîde
 Gâh müstaḡnî geh temennîde (893)
 Bir yaña ḫüzn-i ḡayret-i yârân
 Bir yaña reṣk-i şoḫbet-i ihvân (916)
 Ḳanı/ ol /rûz-ı /devlet /ü ‘izzet
 Ḳanı/ ol/ ‘îd-ı /şevket /ü rif’at (2103)
 Bu/ ferâḡat/ nedür/ sefâhet/ ne
 Bu/ şikâyet/ nedür/ ḫikâyet/ ne (2849)

Mesnevîde, isim cümlesiyle oluşturulan diğer tarsî örnekleri şöyledir:

Andan artuḳ zevâl aña yoḡ-imiş
 Bundan özge devâ buña yoḡ-imiş (2458)
 Her biri bir nişâna nâḳırdur
 Her biri bir kemîne ḫâzırdur (2583)

Aşağıdaki beyitte ise şairin daha ziyade Türkçe asıllı sözcüklerle bir paralelizm ve simetrik söyleyiş yakaladığı görülmektedir. Bununla şair beyitte iyelik eki almış bir özne ve yüklemden oluşan dört cümleyi aynı ya da benzer söyleyiş kalıbındaki kelimeleri paralel olarak yineleyerek birbirinin ardına sıralamıştır. Şairin kurduğu bu paralel yapıda dikkat çeken bir diğer

husus da ekler haricinde herhangi bir sözcüğün aynıyla tekrar etmemiş olmasıdır.

Gözi/ yaşardı/ başı/ çigzindi
Câni/ daraldı/ gönli/ ıalbındı (2281)

B. TUHFETÜ'L-İHVÂN'IN BEYÂN VE BEDÎ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Lafız yönünü fesahat açısından inceleyip kurulmak istenen âhenk ve musiki açısından edebî değerini ortaya koymaya çalıştığımız çalıştığımız yukarıdaki bölümden sonra bu başlık altında eseri lafız yönünden ziyade anlamın söze bürünmesi için başvurulan farklı anlatım yolları bakımından bir incelemeye tâbi tutmak istiyoruz. Böylece edebiliğın ikinci temel vec- hesi bakımından da *Tuhfetü'l-İhvân*'ı çözümleye çalışacağız.

Bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bah- seden beyân ilmi, ifade sahibinin dile getirmek istediğı bir anlamı çeşitli yollarla ifade etmesine imkân tanır. Kelimelerin hakikat anlamları ile bir maksadı dile getirmek mümkün olduğu gibi bu maksadı benzetmeler ve sözün mecazi anlamları ile de ifade etmek mümkündür. Anlama delaletin açıklığı bakımından birbirinden farklı olan bu ifade yollarının bir kısmı dolaysız bir kısmı da farklı dozlarda dolaylı anlatım yolları olarak değeri- lenirilebilir. Beyân ilmi, söz söyleyenin ve bu söze muhatap olanın durumu ile dile getirilen konu ve sözün bağlamı gözetilerek bu ifade yollarından birinin seçilmesini sağlar.²⁸⁵ Manaya delaleti açık ve mukteza-yı hâle uy- gun olan söz, bedî başlığı altında değerlendirilen sanatlar sayesinde lafız ve mana bakımından güzelleştirilir.

Eseri bu açıdan incelemeye başlamadan evvel yapacağımız tahlili te- mellendirecek birkaç saptamada bulunmakta fayda vardır. *Tuhfetü'l-İhvân*, manzum olarak kaleme alınmış bir mesnevi olmakla birlikte, özellikle çift kahramanlı aşk hikâyelerini tahkiye eden kimi mesnevilere kıyasla mecaz- lı anlatım bakımından daha sınırlı olan bir eserdir. Bunda yazarın metni kurmaktaki amacı önemli rol oynamıştır. Zira eldeki eser, gazel, kaside ya

285 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 89.

da kimi mesnevilerde olduğu gibi sanat kaygısının öncelikli olduğu bir metin değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki eserini kaleme alırken tabii olarak metnini türlü yollarla edebileştirme kaygısı taşımakla birlikte İntizâmî'nin birincil amacının, başından geçen hadiseleri nazım yoluyla kaleme alıp doluşma sokma, daha özelde ise bu eser sayesinde sesini bir hâmiye duyurmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amacına binaen zihnini “anlat”maya ve tahkiye etmeye yoğunlaştıran şairin kurduğu metni, sözün hakikat anlamı dışındaki kullanımlarına yoğun olarak başvurup edebileştirmesi, özellikle ses ve lafız açısından yaptığı edebileştirmeye oranla daha sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Dolayısıyla İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ını mecazi anlatım bakımından bütün olarak dikkate aldığımızda, anlama erişmenin daha basit ve dolaysız olduğu, bundan dolayı zihnin daha az çaba sarf ettiği orta düzeyde bir eser olarak değerlendirmek mümkündür. Eserin bütününde hakim olan anlatım, dolaysız olup mecaz-ı mürsel, kinaye, teşbih ve istiare gibi ifade yollarına görece daha az başvurulmuştur. Sebeb-i telif bölümü de dâhil olmak üzere eserin giriş bölümü bu durumu örneklendirmek için ideal bir alandır. İslâmî yazma geleneğinde, geleneksel bir yapıya sahip olan eserlerin girişlerinde öncelikle Allah'a hamd edilip Resul'ine salavat getirildikten sonra, ashab-ı kiramin yüceltildiği, devrin padişahı ve öne çıkan yöneticilerine övgüler yapıldığı, sonrasında eserin yazılış sebebinin anlatıldığı görülür. Tüm metinlerde olmasa bile manzum ya da mensur olması fark etmeksizin çoğu şair ya da müellifin bu içeriğin dile getirilmesinde imkânlarını zorladıkları ve bu alanları mecazi anlatımın daha ağırlıklı olduğu sanatlı bir yapıya büründürme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu anlamda eserin içeriğini okuyucuya daha ilk cümlelerden itibaren çağrıştıracak ve hissettirecek berâ'at-i istihlâl sanatı başta olmak üzere türlü türlü anlatım yollarıyla ve lafız ya da mana sanatlarıyla bu bölümün edebileştirilmeye çalışıldığı görülür.

Tuhfetü'l-İhvân'ın girişine bu genel bilgiler çerçevesinde bakıldığında, kimi iddialı mesnevi girişlerinde olduğu gibi özel bir planlama ve kafa yormaya dayanan bir giriş olduğunu söylemek güçtür. Çok daha sade bir girişle eserine başlayan şair, tevhidini Allah'ın insanoglunu akıl ve söz ile şereflendirdiğinin vurgulandığı bir zemin üzerine bina etmiştir. Şair bu gi-

rişle bir taraflıyla sözün övgüsünü de yaparken “hilye-i akl” gibi bir iki mecazlı kullanıma yer verir. Salat kısmı ise çok daha sade olup mecaz unsuru oldukça düşüktür. Devrin padişahı I. Ahmed’in medhiyesinde de bu sade anlatımına devam eden şairin bu bölümde eserinin diğer medhiye alanlarında sıklıkla yaptığı gibi padişahın niteliklerini sıralama (tensik-i sıfat) yoluna başvurduğu görülmektedir. Bunlar arasında sıraladığı “Erşed ü emced a’del ü es’ad” (17/2) sıfatları yüzyılın başında tahta geçiş sistemindeki değişikliğe işaret eder gibidir. İntizâmî’nin bu kısımda da padişahı ay ve güneşe benzetip diğer padişahları yıldızlara benzettiği bazı basit teşbihlere de yer verdiği görülmektedir. Salât bölümünün tamamını oluşturan aşağıdaki beyitlerin bütününde sözlerin hakikat anlamlarının devrede olduğu düz bir anlatım söz konusudur. Bu beyitleri edebilikle ilişkilendirmek sözün nazma aktarılması sırasında oluşan tabii âhenk ve şairin özel çabasıyla bunu daha üst düzeye çıkarmak için yaptığı yinelemelerle sınırlıdır.

Ol ḥabīb-i İläh’a nâ-ma’dūd
 Ola dāyim taḥiyyet-ile dūrūd
 Ol-durur ol güzīn ü faḥr-ı enām
 Aña dāyim şalāt birle selām
 Ḥayrū’l-āline ehline her bār
 İntizāmī dūrūd ola hezār
 Çār yāruñ muḥibbi bendesiyüz
 Kulları içre eñ figendesiyüz
 Yâ ilāhī kemāl-i luṭfuñ için
 Dāyim ehl-i ‘uşāta ‘afvuñ için
 Yâ ilāhī be-ḥaḳḳ-ı ḥubb-ı ḥabīb
 Eyle bize şefā‘atini naşib (10-15)

1. Mecaz ve Teşbih Kullanımı

Tuhfetü'l-İhvân'da tasvirin azalıp tahkiyenin merkezde olduğu kısımların ekseriyetinde, yukarıdaki örnekte olduğu gibi mecazlı anlatımın düşük düzeyde olduğu görülür. Eserde sözün hakikat alanının dışına çıkıldığı

kısımlara bakıldığında öncelikli olarak dikkat çeken unsurun eserin bütününe yayılıp sıklıkla başvurulan **deyimsele ifadeler** olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, deyimsele ifadeler genellikle mecaz-ı mürsel, teşbih, istiare ve kinaye gibi yollarla sözün hakikat dışı anlamlarının kullanımıyla oluşup zamanla yaygınlık kazanarak günlük dilin bir parçası hâline gelir. Bu andan itibaren mecazın sağladığı mübhemiyetten büyük oranda arınıp sahip oldukları bu yaygın anlamları, âdeta kendilerinin hakikat anlamlarının kapsamına dâhil olmaya başlar. Böyle bir niteliğe evrilen deyimsele ifadelerin edebî metinlerde kullanımı, fesahat ve beyân açısından sağlam bir zemine oturtulan söze, irsâl-i mesel gibi bedî sanatları açısından bir güzellik katar; ancak fesahat ya da beyân zemini olmayan sözü, tek başına sanatlı ve mecazlı bir yapıya büründürmez. İntizâmî'nin de sıklıkla kullandığı deyimsele ifadeleri bu bağlamda değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Onun daha ziyade Türkçe asıllı olan bu kullanımları, eserin kaleme alındığı dönemdeki günlük konuşma dilinin imkânlarını kullanmak ve bir kısmı Rumeli coğrafyasında kullanılan Türkçenin özelliklerini yansıtarak sözü bu ifadelerle desteklemek açısından önemlidir. Ancak bu kullanımların esere sınırlı düzeyde edebî değer kattığını da ifade etmek gerekir. İntizâmî'nin eserinde yer verilen deyimsele ifadelerin, daha çok insan vücudunun baş, kafa, ense, alın, yüz, göz, burun, kulak, el, ayak, göğüs gibi uzuvlarının türlü eylemlerle bağdaştırılmasıyla oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmanın sonunda ek olarak yer verilecek bu deyimlerin kahir ekseriyetle Türkçe asıllı olduğu görülecektir; bu şairin yaşadığı dönem ve coğrafyadaki Türkçenin imkânlarından cömertçe istifade ettiğini göstermektedir. Aşağıdaki örnekte şairin “Gözün üstünde kaşı olmak” deyimini, veznin zorlamasıyla asli diziminden biraz farklı olarak kullandığı görülmektedir:

Pâreler olsa seng ile başuñ
Gözün üstünde var dime kaşuñ (123)

Aşağıdaki beyitlerde ise “gökte ararken yerde bulmak”, “çam sakızı gibi yapışmak”, “ağzına bal çalmak”, “dünyayı gözüne dar etmek” gibi deyimlerin şair tarafından başarılı bir şekilde anlatımın bir parçası hâline getirildiği görülmektedir:

Bu sa'âdet degül midür şimdi
İstenden gökde yirde bulundı (2104)

Çam şakız gibi yapışur gitmez
Büy-ı kaṭrânsuz kaçup yitmez (2454)

Cüz'î kaṭrân var idi anda hele
Bal çalup ağzına hoş-âmedle (2482)

Cihânı dar ide şāhuñ gözine
Uyup 'âkıllaruñ vârid sözine (4192)

Eserdeki bazı nesne ve tabiat unsurlarının tasvir edildiği bölümlerde İntizâmî'nin bu türden deyimisel ifadeleri metnin edebî değerine daha fazla katkı sağlayacak şekilde kullandığı görülmektedir. Bu bölümlerde deyimisel ifadelerin sadece mecazi anlamlarını değil hakikat anlamlarını da devreye sokan ya da bu anlamı çağrıştıracak bir zemin hazırlayan şairin kinâye sanatına açık bir alan oluşturarak bir taraftan anlatımını biraz daha dolaylandırdığı öte taraftan da bir tür kelime oyunu yaptığını söylemek mümkündür. Bu kullanımın, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız hüsn-i ta'lîl sanatının da etkin kullanım alanı olduğunu ifade etmek gerekir. Aşağıdaki örnekte şair “yüzünü ekşitmek” deyimini şaraba atfederek kullanırken şarabın ekşimesi gerçekliğini de başarılı bir şekilde çağrıştırır:

Acı tatlu dinildügin ḵo hele
Mey yüzün ekşidürdi nâ-ehle (2263)

Aşağıdaki örnekte de sîn harfine yüklenen “diş bilemek” deyiminin aynı zamanda bu harfin dişli olması gerçekliğini de çağrıştırdığı görülmektedir. Birçok örneği bulunan bu tür kullanımların aynı zamanda şairin bir tabiat hadisesine şairane bir yorumla gerçekliğinden farklı bir sebep bulma anlamındaki hüsn-i ta'lîl ya da bahsi geçen mey ve sîn harfinin insana teşbih ilişkisinde istiare olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

Sîn ehl-i nifâḵa diş bileye
'Özrünü ehl-i ḵalden dileye (82)

İntizâmî'nin eserinde başvurduğu deyimsel ifadelerin bir kısmı bugün halkbilimi çalışmalarında atasözü olarak değerlendirilen sözlerdir. Bağlamı içerisinde suçsuz olduğundan emin olmayı ifade eden aşağıdaki atasözü (Hesabı temiz olan muhtesipten korkmaz) beytin bütününe yayılmıştır:

Bu meşeldür hesâb kim ola pāk
Muhtesibden ne bīm ider yāhū bāk (708)

Bunun dışında şairin; “Oğcı evvel uran durur” (504), “İtme ki bul-mayasın” (614), “Ağlayan ğayrınıñ yaşın silmez” (899), “Zire ebleh şeci olur ekşer” (1217), “Tıoğuzunda qazanup it iqdām / Tā ki üçinde olasın hoş-kām” (1272), “Üzüm üzüme göre dir qararur” (1441), “Hiç güneş balçığı-ıla örtülmez” (2967), “İltifātuñ qulı durur insān” (3285), “Tıatlu sözle yılan çıkar inden” (3909) lafızlarıyla başka atasözleri de kullandığı görülmektedir.

Bilindiği üzere beyân sanatlarının, anlatımı ve ifadenin geliştirilmesi noktasında çeşitli işlevleri görülmektedir. Kimi mecâz-ı mürseller, belîğ teşbihler ve istiareler başta olmak üzere bu sanatların sağladığı önemli işlevlerden biri de söze ta'kid derecesine varmayacak derecede belâgat geleneğinde meşru görülen bir mübhemiyet katmaktır. Yaygınlaşp özgünlük değerini yitiren, dolayısıyla mübhemiyet yönü de azalan örnekleri bir tarafa bırakılırsa istiareli ifadeler zihnın hemen manasına erişemediği ve okuyucunun hayal gücünü etkinleştiren kullanımlardır. Böyle bir yapı ile kurulan metni çözmek, anlamına vakıf olmak o metni dikkatli bir şekilde okumayı gerektirir. *Tuhfetül-İhvân*'a bu açıdan bakıldığında, eserde beyân sanatlarının sağladığı mübhemiyetin çok sınırlı olarak gerçekleştiği tespiti yapılabilmektedir. Öncelikle şairin anlatımını mübhemleştirecek edebî sanatlarla sınırlı çerçevede başvurduğu, bu anlamda örneğin teşbih-i belîğ ve istiare kullanımının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Başvurulan bu teşbih-i belîğ ve istiarelerin de genellikle özgünlük değerleri sınırlı olup XVI. yüzyıl edebiyat geleneğinde yaygınlaşan kullanımlar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İntizâmî'nin eserinde kullandığı mecaz ve teşbihlerin onun anlatımını mübhemleştirmek, dolaylamak bir tarafa ifadenin daha açık ve kolay bir şekilde anlaşılmasına hizmet ettiği çıkarımında bulunmak mümkündür. Bu noktada onun kullandığı teşbihlere yakından bakmakta

fayda vardır. Eserde başvurulan sınırlı sayıdaki teşbihlerin bir kısmı teşbih edatı ya da vech-i şebihin belirtildiği, örneklendirme, somutlaştırma ya da resmetme işlevleri öncelikli teşbihlerdir. Kişi, nesne, tabiat unsurları ve bazı durumlara yönelik yapılan bu teşbihlerin bir kısmı şairin gözlemlerine dayanan özgün teşbihlerdir. Üzerindeki yolcular ve yüklerle kıyıya varmadan nehrin sığ bir yerinde çöküp kalan gemiye dair geliştirilen teşbihler, bu bağlamda değerlendirilebilir. Şair bu durumda bulunan gemiyi aşağıdaki ilk beyitte baston kullanan bir yaşlıya ikincisinde ise üzerindeki ağır yük ile bir deveye benzetmektedir:

Dayanacak yire oturu baçar
Pirdür şan 'aşâ ile alar (1571)

aldı bār-ı girān-ile köpürür
Nāaveş ayağın çöküp oturur (1573)

“Nāka” sözcüğü şairin farklı teşbihler için kullandığı bir benzetilendir. Bu anlamda sel (seylān), Timok suyu ve atlar köpük saçıp deve gibi köpürür, yine at deve gibi boynunu uzatır. Başka şairlerin de sıklıkla kullandığı bu müşebbehün bih, kızgınlık neticesinde varılan taşkınlık ve köpürmenin ideal bir tasviri olması bakımından şairin hayal dünyasında yer etmiş gibidir. Konunun daha açık ve anlaşılmasını sağlayan bu örneklendirme amaçlı teşbihler yanında karşılaştırma amacı önde olan bazı teşbihlere de yer verilmiştir. Medhettiği hāmisini gökteki aya benzeten şair, buna karşın diğer padişahları yıldızlara benzetirken Hz. Muhammed ile tüm mahlûkatı da benzer bir teşbih etrafında ilişkilendirmiştir. Hz. Peygamber'i bir ağacın köküne (asl) benzeten şair, diğer mahlûkları da bu ağacın dalları (fer') olarak hayal etmiştir. Şairin başvurduğu kimi teşbih örneklerinde, bir durumun okuyucunun gözünde canlandırılması amaçlanmıştır. Aşağıdaki beyitte, şair karıştığı bir kavgada yarılıp kanla dolan başını şu şekilde betimler:

Seyr-i minetde şanki ol demde
Gül aındı bu gülşen-i ğamda (393)

Kafasından kanlar akan hālını gamdan oluşan bir gül bahçesinde dolaşırken başına gül takınan bir adama benzeten şair, içinde yaşadığı toplum-

dan kültürel kesitler sunacak şekilde güçlü bir gözlemleme kabiliyeti ile söz konusu kanlı olma durumunu okuyucunun zihninde canlandırdığı gibi özellikle “gülşen-i gam” tamlamasıyla birlikte bu durumu çok daha güçlü ve etkileyici bir biçimde anlatmayı başarmıştır. Şairin Budin şehrini ve buradaki yapıları tasvir edip bunlar hakkında bilgi verdiği bölümde de dikkat çekici teşbihlere yer verildiği görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, Tuna nehrinin böldüğü Budin ve Peşte’yi okuyucunun gözünde canlandırmak için İstanbul ile Galata’ya benzetir:

Ḥod Budun Peşte seyrini gelegör
Şan Sitānbul-ile Ğalaṭa durur (1097)

Foça’da bulunduğu sırada çarşıda yangın çıkması sonucunda kumaş dükkanı yanan İntizâmî, yangın anını canlı tasvirlerle ortaya koyarken ateşler içinde kalan her dükkanı ağızından ateşler fışkıran bir ejderhaya benzetmektedir:

Her dükân ejdehâ-yı âteş-dem
Nârdan dem urur-idi ol-dem (1361)

İntizâmî’nin eserinde türlü amaçlarla yer verdiği teşbihlerin bir kısmını aşağıdaki tablo ile göstermekte fayda vardır:

Beyit	Müşebbeh	Müşebbehün bih
21	ol (şeh)	mihir-i tâbende
21	ol (şeh)	çâr-deh meh
133	dil	nâyveş hevâya düşer
135	kad	çengveş nâle iderek
179	pişe	altundan bilezik
202	kitâb	yâr-ı munis
216	İntizâmî	Ķaṭreves yüz ururdu ‘ummāna
254	Āb-ı şâfide dürlü mâhî-i ter	Sîm-i nâb içre balgamî gevher
263	Ḥüblar şuda birlige bitmiş	Burc-ı âbide gün qarâr itmiş
270	Meyzeri bilde şahid-i şehriñ	Şan bulut irdi nişfına bedriñ
271	Ṭaşra çıķduķça her o meh-pâre	Dökilür der yirine seyyâre
303	Maḥlûķ	Fer’
303	Hız. Peygamber	aşl

419	kişi	Güng ü lâl ola gönca gibi
420	kişi	Çeng-mänend regleri düriile
501	kişi	Kâddinüñ kâşrı ile şan Ye'cüc
562	Bağdı hâline kâđz-i şehriñ	Oldı vâkıf husûfına bedriñ
566	Sara hastalığına tutulmuş kadı	Puhte ser gibi dişleri sırdur
1093	degme bir hâfiz	sanki bülbüldür
1094	minber üzre hañib	Çarh-ı çârümde şanasın ki Mesih
1095	mihrâb	Tâk-ı ebrü-yı yârdur
1108	şehrengizin her bir beyti	cennetler
1110	Şehrengizin siyah mürekkeple yazılan yazıları arasındaki nükteler	Kârañuda mişâl-i âb-ı hayât
1111	Mışra'ıñ her birisi	kufl-ı cenân
1112	Her elif	serv-ğad nigârâsâ
1113	Lafz içinde ma'anî-i mevzün	Şan şadef içre lü'lü'-i meknün
1114	Ter ma'anî kelâm-ı zâhirde	Hüb dilber libâs-ı fâhirde
1121	hañt-ı sevâdını	nev-hağ nigârdur mañbüb
1145	İntizâmî	Çekdi küh-ı vağârveş pâyin
1146	İntizâmî	Goncaveş sâkit olup itdi qarâr
1180	İntizâmî	Küh u vâdide şu gibi ağdı
1185	Tuna nehri	yağda rive beñzer idi
1185	Tuna nehri	şişe içinde dîve benzer
1247	Yağ	tahta-i billür
1260	İntizâmî	Mişl-i berg-i hazân-idi lertzân
1294	sefer	Câmedür oddan
1334	gece	Kâra bahtı gibi katı kara
1342	kişi	Ra'dvâr itdi na'ra-i der-yâb
1344	İntizâmî	Berğveş atılp örü-durdı
1354	İçi yanğunı ile ehl-i dükân	Dökülürdi niteki berg-i hazân
1375	herkes	misl-i hacar
1375	niçenün bağı yandı	misl-i ahker
1555	seylâb	nâkaveş köpürdü
1739	Her gemi	bir hilâle beñzer idi
1739	Sür'at	hayâle beñzer idi
1892	tomar	Zehr-i mâtem içinde ef'ivâr

1909	Kâsım Paşa	şehbâz
2114	peyk	Bâd-ı şarşar gibi olup püyân
2158	her bir asker	bîşe-i ğazâ şiri
2207	‘Asker eṭrâfa ḫaylî ḳonmıŝ-ıdı	Düz bedenden ḫişâra dönmiş-ıdı
2286	hasta İntizâmî	Sürinür cismi yirde sâye-mişâl
2295	hasta İntizâmî	Ḳolları ney gibi şaru dirsek
2475	at	Nâḳa-mânend boynın itdi dirâz
2651	Mîr İŝhâḳ	Bebrveş ṭoldı ḫün-ile çeşmi
2651	Mîr İŝhâḳ	Arttı varduḳça şirveş ḫaŝmı
2652	Mîr İŝhâḳ	Oldı âteş-feşân çün-ejderhâ
3665	Üngürüs mülki ḳaldı mihtersüz	Şanki bir keştî idi lengersüz

Teşbih sanatından beklenen asıl yarar anlatımı somut hâle getirip iletilmek istenen düşünce ve duyguyu dinleyiciye etkili bir şekilde aktarmaktır.²⁸⁶ Klasik Türk şiirinde, soyut kavramların genellikle belîğ teşbihler yoluyla somutlaştırıldığı görülür. Alışılmamış bağdaştırmalar adı verilen bu soyut-somut ilişkilendirmesi edebî metinlerin aslı özelliklerinden biri olup metin kurucusunun hayal dünyasını takip etmek açısından önemli kullanımlardır. Teşbih edatı ve yönü düşürülmüş olması dolayısıyla bu türden belîğ teşbihler ortak bir malzeme değerine dönüşmeyip şairin özgün bir hayali olduğu müddetçe okuyucunun hayal gücünü devreye sokan ve özgünlük değeri yüksek anlatım yollarıdır. Klasik Türk şiirinde “bahr-ı hayret” gibi daha ziyade Farsça yapılı terkiplerle karşımıza çıkan bu alışılmamış bağdaştırmalar, çağrışım ve telmih değeri yüksek veciz ifadeler olarak da şiir dilinin önemli özellikleri arasında yer alır. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde klasik Türk şiirinde şahsî özgünlüğün ürünü olan alışılmamış bağdaştırmalar yanında edebî metinlerde yaygın olarak kullanılır duruma gelip âdeta ortak malzeme hâline dönüşmüş birçok alışılmamış bağdaştırma örneği de oluşmuştur. Şenel Demirel’in yaptığı bir çalışmayla gösterdiği²⁸⁷ gibi Sebki Hindî şiiri, bu ortak malzemedен elden geldiğince uzaklaşarak ve daha girift bir yapı ve niteliğe sokarak alışılmamış bağdaştırmaları

286 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 119.

287 Şenel Demirel, “17. Yüzyıl Sebki Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm’in Şiirlerinde Somutlaştırma veya Alışılmamış Bağdaştırmalar”, *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebki Hindî*, (hzl. Hatice Aynur vd.), Turkuaz Yayınları, İstanbul 2006, s. 34-88.

önemli ve ayırıcı bir üslup özelliği hâline getirip bunları âdetâ tazeleyerek şiire bir nefes aldirmıştır.

Tuhfetü'l-İhvân'da da çoğunluğu ortak malzeme hâline gelen bazı alışılmamış bağdaştırma örneklerine yer verildiğini görmekteyiz. Aşağıdaki örnekte şairin soyut bir kavram olan “lutf” sözcüğünü ses anlamındaki “sıt” sözcüğüyle bağdaştırarak bir somutlaştırma yoluna gittiği görülmektedir.

O kim vîrân idi ma'mûr oldu
Cihâna cümle **şît-i luţfi** taldı (4298)

Bir medhiye bağlamında yer alan bu beyitte şair, başvurduğu bu somutlaştırma ile hâmisinin iyilikseverlik ve cömertliğinin her tarafa yayılıp herkes tarafından bilindiğini etkili olarak anlatmayı başarmıştır. Görece özgünlük değeri yüksek olan aşağıdaki alışılmamış bağdaştırmada şairin geleneksel telif geleneğinde önemli bir yeri olan şerh geleneğinden başarılı bir şekilde istifade ettiği görülmektedir. Şair sebep-i telif kısmında yer verdiği bu beyitte, *Tuhfetü'l-İhvân*'da hayatı boyunca başından geçen hadiseleri ele alacağını ifade ederken kendi durumunu şerh edilecek bir metne benzetmektedir. Yazacağı eseri ise bu metne yazılacak şerh olarak tasavvur etmiştir:

Metn-i hâlûn şürûhını diyüben
Ser-güzeştûn fütûhını diyüben (126)

Haksızlık yaptığını düşündüğü bir kadı'nın kendisini yargıladığı sırada sara nöbetine tutulmasını anlattığı kısımda yer verilen aşağıdaki beyitte şairin sara hastalığını, fırtına anlamındaki “sarsar” sözcüğü ile bağdaştırdığı görülmektedir:

Dest ü pâyı muharref alundı
Şarşar-ı sar'a ya'nî çalındı (563)

Kötü bir haber veren mektubu betimlediği bir bölümden alınan aşağıdaki beyitte ise şair yukarıdaki örneklerden farklı olarak “mihnet” soyut sözcüğü ile “sevâd” kelimesini Türkçe tamlama yapısı ile bağdaştırmıştır. Şair, mektubun getirdiği kötü haberi daha etkili ve canlı olarak anlatmak için sadece içeriğinden değil, mektubun hattı (yazısı) ve mürekkebiyle de kara haber getirdiğini ifade etmeye çalışmaktadır:

Haṭṭı **miḥnet sevâdı** idi hemîn
Düdesi düd-ı nâr-ı ḥaşm-ile kîn (726)

İntizâmî'nin eserinde başvurduğu alışılmamış bağdaştırmaların listesini şu tablo ile vermek mümkündür. Tablodaki verilere bakıldığında bunların ekseriyetinin eserin kaleme alındığı dönemde yazılan başka herhangi bir eserde de karşılaşılabilecek malzeme olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimizce İntizâmî, incelememizin başında da ifade etmeye çalıştığımız üzere, tahkiyeye odaklandığından özgün hayaller, görülüp işitilmemiş benzetmeler peşine düşmek yerine hazır malzemedен yararlanmayı yeğlemiş gibidir:

Alışılmamış Bağ- daştırma	Beyit no
ḥilye-i 'aql	3
baḥr-ı ta'n	107
Metn-i ḥâl	126
Naḫd-ı 'irfân	155
Burqa ^c -ı ıztırâr	175
Naḫd-ı vaḫt	190, 2554
Levḥa-i ḳalb	208
Dide-i zihn	210
Maṭbaḥ-ı miḥnet	340
dâr-ı ḥuzûr	367
küh-ı ḡam	381, 2484
gülşen-i ḡam	393
tîr-i ḳader	426
Ġam rehin	428
Şeytanet baḥri	480
bâz-ı ecel	503
Nâr-ı ifsâd	517
Şarşar-ı sar'a	563
Miḥnet arusu	590
bâd-ı âh	591
baḥr-ı zecr	591
Pister-i cism	626
Ḥâne-i ten	641

Rüz-ı ḳadr	642
Ten ḥişârı	647
'asker-i ḡam	647
Ṭ'a'ne taşu	649
küy-ı melâl	667
naḫd-ı fikret	688
Baḥr-ı fikr	713
lücce-i ḡam	713
miḥnet sevâdı	726
nâr-ı ḥaşm	726
Ceyş-i ḡam	830, 1585
Düd-ı âh	821, 823, 828
fîlk-i semâ	833
nâr-ı miḥnet	871, 1409
Ṭûtîz-i taḫ'ı	1116
Ṭür-ı dil	1160
baḥr-ı eşk	1326
Murg-ı rûḫı	1901
Baḥr-ı miḥnet	2288
Tîr-i maḳşüdü	2434
bâḡ-ı vücüd	2571
Nür-ı luṭf	2817
Künc-i vaḫdet	2819

Seng-i şabr	2821
Baħr-ı hayret	373, 2835, 3202
sâhil-i necât	2837
ğavl-ı ğaflet	2841
baħr-ı ferâgat	2847
Ṭab'ın atı	2931
Defter-i 'ömr	2978, 3143
Esb-i maqşüd	3128
Baħr-ı luṭf	3212
ķanâ'at hâzinesi	3244
Nâvek-i 'âr	3355
nâmı ħırmeni	3403
Baħr-ı râḫat	3539
Seferün defteri	3540
manşib ħurûfi	3551
ğam-ı efkâr	3554

Ḥ'âb-ı ğaflet	1320, 1339, 3554
Nevm-i ğaflet	1656, 3617
Bâĝ-ı temkîn	3626
ravza-i ömr	3628
Gülşen-i 'ömr	3629
'Ukde-i şulḫ	3642
Tiĝ-i ğayret	3650
Raḫş-ı ğayret	3651
Ḥırmen-i şabr	344, 3674
'Irķ-ı ğayret	3693
Ṭop-ı miḫnet	3697
Fitnenün ejderin	3748
Gönül mir'âtı	4208
şit-i luṭfi	4298
Meh-i 'ömr	4352

2. Bir Durum/Hâl Tasviri Aracı Olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da Temsilî Teşbihler

İntizâmî'nin eserini başvuru olan teşbihler bakımından daha özgün bir edebî değere yükselten anlatım yollarının temsilî teşbih ya da mezheb-i kelami sanatlarıyla ilintilendirilebilecek ifade tarzları olduğunu söylemek mümkündür. Eserin tasvir bölümlerinde yoğunlaşan bu teşbihler, tek tek kavramların birbirine benzetilmesinden ziyade bir durumun bir hâlin başka bir durum veya hâle benzetilmesini mümkün kılarak örneklendirme, somutlama ve canlandırma işlevlerini yerine getirir. Eserin edebî değerini tayinde önemli olması dolayısıyla mesnevinin bütününe yayılan örnekler üzerinden bu ifade yolunu izah etmeye çalışacağız.

Tuhfetü'l-İhvân'ın girişinde, İntizâmî arkadaşlarının kıssasını yazmalarını teklif etmeleri üzerine birçok eserde görmeye alıştığımız müzmin bir şikâyete yer verip irfan ehlinin yerlerde ezildiğini buna karşın erazilin rağbet gördüğünü söyleyince dostları buna itiraz edip irfanın hiçbir zaman zayı olmayacağını anlatmaya başlarlar. Bu durumu daha da açık hâle getirir-

mek ya da âdeta delillendirmek için aşağıdaki örneklendirmeye başvururlar. Buna göre herkesin değer verdiği ipek, ipek böceğinin verdiği bir ürün iken insanların çok sevdiği bal ise bir sineğin kusmuğundan başka bir şey değildir:

İbrişim kirm-i pîlenün ‘ameli
Sinegün kayyıdur görün ‘aseli
Beyne’l-insân o pûşîş-i a’lâ
Kamunuñ tatlusu durur bu ğidâ (101-02)

Dostları bu örnekleme yer verdikten sonra, şairin köşesine çekilip beklemek yerine harekete geçmesini salık verirlerken de yine örneklendirme yoluna başvurup sedef ağzını açmasa inci ortaya çıkmayacağını, aynı şekilde incinin denizin dibinde iken değer göremediği gibi kişinin de rüyasında mutluluğa erişemeyeceğini söylerler:

Ağız açmayicek şadef yek mû
Lü’lü’-i şâhvârdan el yu
Dürr kıymet mi bula deryâda
Kişi devlet mi bula rü’yâda (105-6)

Eserinin başlarında seyahat etme sebeplerinden bahseden İntizâmî, güzel sesli olmak için de seyahat edilebileceğini anlatırken aşağıdaki örneklendirmeye başvurur. Bülbül normalde gülbahçesindeki bir gariptir; ancak sesi o kadar güzeldir ki her gül onun sesine kulak kesilir:

Gülşenün bir ğarîbidür bülbül
Güş ider nağmesin velî her gül (164)

Bu beytin devamında şair aynı durumu ney, def, dere ve kumru üzerinden de örneklendirir. Ney güzel sesi sayesinde her şeker-ha ile dudak dudağa olmuştur, defe herkes kulak kesilir, serviye meylettüğinden beri dere Davudî bir ses çıkarır, üveyik kuşu da güzel sesli olduğu için servinin koynunda yer eder.

Foça’da bulunduğu sırada bir yanlış anlama sonucu olarak yöre halkının kendisine kötü davranıp onu tecrit etmesi neticesinde hakkaniyetli

bir dostu kendisine tavsiyede bulunup başka bir yere gitmesini salık verir. İntizâmî'nin tek başına onlarla baş edemeyeceğini anlatırken “Sinek ile fil aynı güçte olabilirler mi?” anlamındaki “Peşşe vü pîl olur mı hem-pençe” (673) mısraıyla durumu örneklendirir.

İntizâmî, padişahla sohbet etmeyi, ona yakın bulunmayı tehlikeli bulurken onun halîm ve ser-keş yönünü su ile ateşe benzetip padişahın sohbetinden sakınmayı, kuru pamuğu kızgın ateşten sakınmaya benzetir.

Şair, Tuna nehrinde seyreden geminin demir alıp suda hareket etmesi hâlini mesnevi geleneğinde sıklıkla görülen şu teşbih ile izah eder:

Seyr idüp keştî çünki itdi delâl
Burc-ı âbîye vardı şanki hilâl (1552)

İntizâmî eserin birkaç yerinde, başta mesnevi geleneği olmak üzere klasik Türk edebiyatında sıklıkla başvurulan bir sanatlı ifade tarzı olarak aynı durumu farklı teşbihlerle örneklendirme yoluna gider. Eserin başlarında, gecenin karanlığında başının yarılıp kafasından kanlar akma hâline dair yaptığı sıralı teşbihler bu duruma örnek verilebilir. Bu teşbihlerin birincisinde şair kendi hâlini mihnet gezisine çıkan birinin keder bahçesinde gül takınmasına benzetir. Bir diğer benzetmede aynı durum Kerbelâ çölü arzusuyla başına na'l kesen birine benzetilmiştir. Başka bir benzetmede ise derdine çare sormak için başındaki yaranın ağız açtığı bir kimse karşımıza çıkar. Aynı durum, bir diğer beyitte çılgın aşığın maşukunu seyr etmesi için başında bir pencere açılmasına benzetilirken diğer örneklerde şair bu benzetmeleri tecahül-i arif tarzındaki sorularla örneklendirme yoluna gidip “Yok olmak için yoksa felek başına bir damga mı vurdu. Yoksa ömür hattının satırını kazıyıp sure başlarını kırmızı ile mi yazdı? Yoksa o kavga içerisinde kırmızı altından bir miğfer mi başına giydirdi. Ya da Bî-Sütûn Dağı'nda Ferhad'a ünsiyet kurmak için açılan kanlı laleler miydi, yoksa felek onun başında bir ateş yaktı da dumansız alevleri mi peyda oldu?” gibi sorular sorar. Bir reel durumu idealize edilmiş farklı sahnelerle betimleyen bu sıralı teşbihler, klasik Türk şiirinde özellikle daha uzun anlatılarda bir durum/eylem/duygu/düşüncenin tek bir benzetme ile değil de birkaç benzetme ile betimleme iddiasının farklı bir görünümüdür.

Şair, Budin beylerbeyi olan Sokullu Mustafa Paşa'nın himayesini kazandıktan sonra dostları tarafından kıskanıldığını anlattığı kısımda da aynı şekilde bir durumu birkaç benzetme ile ifade eder. Kendisini kıskananlardan birinin hemşehrisi ve yakın dostu olduğunu anlayınca usul usul ondan ayağını keser. Şair bu hâlini yine farklı birkaç örneklendirme ile anlatırken temsili teşbihin imkânlarından yararlanır. Dostu kendisine el uzatmadan vakarlı dağ gibi ayağını çekmiştir. Ya da diken kendisine dil uzatmadan yerinde karar kılan gonca gibi sakinleşip yerinde karar kılmıştır. Arkadaşının susen gibi dilini uzatmaması için menekşe gibi boyu iki büklüm olup beklemiştir:

Dest-res bulmadın aña hâ'in
 Çekdi küh-ı vaķârveş pâyin
 Dil uzatmadın aña buğz-ile hâr
 Ğoncaveş sâkit olup itdi qarâr
 Mişl-i süsen dilin uzatmaya tâ
 Çün-benefşe hamîde ķaddi dü-tâ (1145-48)

İntizâmî Mustafa Paşa'nın kendisine ısmarladığı Budin şehrengizini yazıp paşaya takdim ettiği sırada da mecaz ve teşbihe dayalı ifadeyi yoğunlaştırır. Kendisine takdim edilen eserin beyitlerinde yer alan garib (orijinal) nükteleri gören Paşa'nın zevk almış hâli, Hızır'ın karanlıklarda bengisuyu görmesine benzetilmiştir:

Gördi ebyâtda ğarib nükât
 Hızrveş buldı şanki âb-ı hayât (1120)

Mustafa Paşa yazdığı şehrengiz karşısında şaire dilediğini verip onu mutlu edince şair bu sefer kendi durumunu “Mürde cismini eyledi ihyâ” (1137) (ölü cismini diriltmek) biçiminde temsili olarak ifade etmektedir.

Tuhfetü'l-İhvân'da, şairin tabiat, mitoloji, tarih, gelenekler ve sosyal hayat unsurlarından ilham aldığı bu türden temsili teşbihlerin daha birçok örneğini burada izah etmek mümkündür. Eserin edebî bir değer kazanmasında önemli bir rol oynayan bu tür teşbihlerin başka örneklerini de şu tablo ile vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz:

Müşebbeh durum	Müşebbehün bih
Bir kimsenin etrafında nifak ehlinin bulunması	Var mı hâlvâ ki olmaya düdü Var durur her Hâlıl Nemrüd'ı (1164)
Geceyle birlikte her tarafa karanlığın çökmesi	Güyyâ merz-i Rüm'a geldi yakîn Leşker-i Hind şalmış-idi aqın (1338)
Malatesta adı verilen Osmanlı düşmanı komutanının çok sayıdaki askerini vadiye salması	'Askerin dökdi kıraya o pelid Şanasın cüş kıldı bahır-ı sefid (1727)
Bir erkeğin kendi helali dışında birinin koyununa girmesi	Ğayrınuñ kıoynına dime gireyin Yâd bostânda gülleri direyin (2713)
Murad Paşa'nın kendisini övüp duran birçok meddahı bulunurken İntizâmî'nin bahsi geçen paşayı övmesi	Güneşüñ vaşfın ide mi zerre Behreyi bahre vire mi kaçre (3583)

3. Hüsn-i Ta'lîl Ağırlıklı İdealize Tasvirler

Tuhfetü'l-İhvân'ın beyân ve bedî açısından kanaatimizce en güç olduğu kısımlar, daha ziyade hüsn-i ta'lîl sanatının yoğun olarak kullanıldığı tasvir ağırlıklı bölümleridir. Bu kısımlarda şairin hüsn-i ta'lîl başta olmak üzere kimi beyân ya da bedî sanatlarını kullanarak var olan gerçekliği idealize etmeye çalıştığı, böylece edebî bir anlatım ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bir hadiseye veya bir duruma, ifadeye güzellik katacak tarzda, kendi sebebi dışında bir sebep göstermek anlamındaki hüsn-i ta'lîl,²⁸⁸ şairin tabiatı kendi ruh hâline ortak kılmasına imkân sağlar. Saraç'ın da ifade ettiği üzere, bu sanat sayesinde şairler, tabiatta gördükleri varlıkların tabii hâllerini ya da doğada olup biteni akla ve bilgiye dayanan makul bir şekilde açıklamak yerine içinde buldukları psikolojinin etkisiyle şairane hayaller ile yorumlayıp bunların tabii hâl ve eylemlerine edebî değer kesbedecek şekilde etkileyici sebepler ve amaçlar hamlederler. Bu itibarla hüsn-i ta'lîl bir şiirsel sapma olarak değerlendirilebilir. Zira şair var olan tabii gerçekliği saptırarak okuyucuya vermektedir. Bunu yaparken işin içine kelime oyunlarını da dâhil ederek çok işlevli bir edebî sanat kullanımı gerçekleştirir. Osmanlı edebiyat geleneğinde yer alan tüm edebî türlerde başvurulan bu sanat, mesnevi geleneğinde metnin edebî değerini tayin edici bir konuma yükselecek şekilde sıklıkla kullanılmaktadır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da bahsi geçen çoklu işlevleriyle şairin çok rağbet gösterdiği hüsn-i ta'lîlin ilk örnekleri eserin hemen

288 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 209.

başında karşımıza çıkar. Hamdele, salvele ve medhiye kısmından sonra yer verilen “sıfat-ı hazân” başlıklı kısımda şair, bir sonbahar betimlemesi yapmaya çalışır. Bunu yaparken tabiat unsurlarını istihdam eder. Örneğin bâd-ı vezân, bahârî yele vermiştir (Yile virdi bahârî bâd-ı vezân). Şair “yele vermek” ibaresini rüzgar ile ilişkilendirerek ifadenin hem gerçek anlamını ihtimal dairesine sokmuş hem de asıl maksudunu ibarenin deyimsel anlamı üzerinden ifade etmeye çalışmıştır. Bu bölümde şair, tabiatta gördüğü her bir nesneyi hazân mevsimini imleyecek şekilde kullanmaya devam eder. Servi salına salına yürümez, üveyik kuşu alışıldık sesiyle şakıyıp konuşmaz, her zaman hoş bir esinti getiren saba rüzgarı keder izlerini üzerinde taşıyıp bahçeye soğuk haberler getirmektedir. “Lâlenün bağı ıoldı hün-ı siyeh” (31/2) diyen şair yukarıdakine benzer şekilde “bağı kan dolmak” deyimsel ifadesini lalenin hakiki görünüşünü de hatırlatacak şekilde, bir anlamda kelimenin hem hakikat hem de mecazi anlamını beraberce kullanarak verir. Bu sahnede bülbülün de yeri vardır; o gülün öksüzü olarak bağdan avare olup çaresiz kalmıştır. Bu hâlde iken güllerin yerini dikenler kaplamış bülbüller de hazin hazin inlemektedirler. Çer çöp bahçeye dil uzatırken de benefşe yere yüz vurmışken de yukarıda anlatıldığı gibi şair sözün hem mecaz hem de hakikat anlamını devreye sokmak peşindedir. Servi ağacı aşığı olduğu sülünden nefret ediyor, gül ve bülbül de ayrılık içine düşmüştür. Ar’ar hayattan el yumuş, zalim felek zambağın tomarını parça parça etmiş, rüzgar gülün yüzüne tokat vururken nergisin gözüne de mil çekmiştir. Yüzü dönen benefşeye şairin atfettiği deyimsel anlam çarpıcıdır. Şair bu çiçeğin tabii görüntüsünü saralı bir hastaya benzeterek yüz döndürdüğünü söyler.²⁸⁹ Lale ise elbisesini parçalamıştır. Aynı zamanda doğadaki bu varlık ve nesnelere arasında bir kavga da vardır. Irmak rüzgar ile kavga etmekte, susen de diken ile yoğun bir savaş içerisindedir. Bülbülün yerine kargalar tünemişken gül perdenin ardında bile kendisini gizlemek peşindedir. Nergis lûc gibi eğri bakarken karanfilin felç geçirmiş biri gibi kolu tutmazdı. Gonca da o kadar hasta bir hâlde idi ki ağzına sinekler üşüşmüştü. Rüzgar o kadar soğuk esmiş ki gonca kulağını tutup yüz çevirmiştir.

289 İntizâmî eserinde sara hastalığını çokça anıp bununla ilgili benzetmeler geliştirir. Bunda şairin hayatına dair izler bulmak mümkün müdür? Şairin kendisi ya da yakınlarından biri bu hastalığa mı tâbiydi? Yoksa bu durum şairin algıda seçiciliği ile mi izah edilebilir? Bu sorulara şimdilik cevap vermek zordur.

İntizâmî böylece içinde bulunduğu psikolojik duruma da işaret edecek şekilde oldukça olumsuz bir tabiat tasviri çizer. Bu tasvirde görevli olmayan bir varlık ya da nesne yok gibidir, hepsinin eylemi hep aynı yönde ilerler. Kelime oyunlarına sıkça başvuru bu bölümde İntizâmî, içinde bulunduğu hâle tüm tabiatı da ortak eder. Şairin seçtiği mevsim de kendi psikoljisine uygundur. Bu tür sebep-i teliflerde daha ziyade bahar mevsimi seçilirken İntizâmî insan hayatının son evresini çok iyi imleyen ve birçok klasik şairin beslendiği bir benzetmeden yararlanır. Bu da hazan mevsimidir. Hazan hem ömrün son demine işaret edip “varlık”ın biraz sonra tamamıyla yok olacağına kuvvetle işaret ederken hem de varlığın bu son demindeki kötü duruma da işaret etmektedir. Otobiyografisinde verdiği bilgilere göre eserini yazdığında hayatının son deminde olup pek de iyi şartlarda bir hayat sürmediği anlaşılan İntizâmî’nin eserinin sebep-i telif bölümünde hazan mevsimini seçmesinde bu durumunun etkili olduğu düşünülebilir.

Tuhfetü'l-İhvân’da edebî anlatımın yoğunlaşmış tasvirin ağırlık kazandığı kısımların bir kısmı şehir tasvirleridir. Eserin başlarında yer alan Foça şehrinin tasviri bu anlamda örnek verilebilir. Şair bu bölümde mübalağa sanatının imkânlarıyla Foça’nın güzelliğini dile getirirken onu dokuzuncu cennet yapar. Foça’nın içinde geçen iki nehrin suyundan içen hastaların iyileştiğini söyleyerek mübalağalı anlatıma devam eder. Yukarıdaki hazan tasvirinden farklı olarak bu bölümde yapılan tasvirde realist çizgiler ağırlıkta olup şair âdeti bize şehrin bir görünümünü çizer. Bu bölümde şair, özellikle mahubları tasvir ettiği kısımda gazel türündeki klasik mazmunları da kullanır. Kelle-pûşun altından görünen kakül, âşıkların akıllarını başlarından alırken bunların her kılında nice gönüller esirdir.

Tihutin Nehri’nin betimlemesi de bu yönde bir örnektir. Bu bölümde bahsi geçen nehrin kısa bir betimlemesinden sonra suya giren mahubları tasvir etmeye çalışan şair, yaptığı “kimi ... kimi” tekrarlarıyla duygularını coşkunun bir şekilde verirken bu sahne karşısındaki heyecanını gizlemediğini açığa vurur.

Şairin edebî bir anlatıma başvurduğu yerlerden biri de mal ve paraya düşkünlüğünün arttığını ifade ettiği kısımdır. İntizâmî daha önce kendisine verdiği sözü (ilim yoluna gireceğine dair) unutup mal ve para sevda-

sına düştüğünü ifade ederken çok canlı bir portre çizer. Buna göre altın ve gümüşlerinden biri eksildiğinde gözlerinden yaşlar akar, bunlardan birini harcamak gerektiğinde ona duyduğu hasret benzini sarartır, altının yüzüne gelmediği anlarda sarılık illetine düşerdi. Bu gibi ifadelerle para hırsını canlı bir şekilde betimler.

Eserde, 357. beyitten itibaren başlayan gece tasviri de edebî anlatımın yoğunlaştığı kısımlardır. Bir suhtenin kitabını çalacağı gecenin karanlığını resmetmeye çalışırken şair, bağlama uygun bir teşbih ile gündüzün geceye dönüşümünü, dehrin dersini değiştirmesine benzetir.

İntizâmî, Hüseyin Paşa'dan kendisine gelen mektubun olumsuz içeriğini izah etmek için de güçlü bir tasvire başvurur. Bunun için mektubu tüm fiziksel unsurları üzerinden betimleme yoluna gider. Mübalağa ve teşbih sanatına başvuru bu bölümde, mektubun her satırı keskin bir hançer, mektuptaki her elif atılmış birer ok gibi gelmektedir. Mektuptaki sin harfleri birer testere gibi olup şair bunları okuyunca âdeta etini yiyip geçer. Mektuptaki diğer harfler de görünümleri bir halete benzetilerek hüsn-i ta'lîl bağlamında değerlendirilmiştir. İçinde bulunduğu edebî geleneğin hazır malzemesi olarak da görülebilecek bu benzetmelere şair daha evvel de eserinin başında yer vermiştir.

İntizâmî, hâpiste olduğu sırada baharın gelişiyi birlikte ağaçların meyveye durmaya başlamasını tasvir ederken yine mecazlı bir anlatıma geçer. Şair gördüğü tabiat varlıklarını şairane yorumlarla okuyucuya verir. Bu anlamda kirazlar tespîh çekip Allah'ı tane tane zikrederken hâpisi olanlara yardımcı dokunamayan bülbül dışarıdan feryad u figan ederken bu hâpisi hatırlayan goncanın gönlüne kan oturmuştu. Mahbus olanların oturur hâlini gören servi dal dal olurken nergisin gözü ağlamaktan ağarmış, gonca ise boğazını ele vermiştir. Bunun gibi başka tabiat varlıklarının da aynı şekilde mahbusların hâli karşısında doğal hâlleriyle onların durumlarına üzüldükleri gösterilir. Tabiat varlıklarının hâlini bu şekilde idealize bir biçimde tasvir ettikten sonra şairin kendi hâlini birkaç tabiat varlığına açtığı görülür. Uzunca bir kısma denk gelen bu tasvirler, mesnevinin mecaz ağırlıklı anlatımının yoğun olduğu bölümlerdir. Bu bağlamda şair öncelikle menekşe ile konuşur. Bu tasvirde şair hüsn-i ta'lîl sanatı ile menekşenin

görüntüsü üzerinden onda olumsuz bir halet görüp bunun sebebini sormaktadır. Şairin menekşenin tabii görüntüsünde mızrağın ucuna asılmış bir baş görmesi bu benzetmeler arasında dikkat çeker. Dağlarda yetişmesine göndermede bulunarak menekşeyi Ferhâd ile ilişkilendiren şair, boyunu iki büklüm edip ah dumanına boyanmasına bakarak onun da kendisi gibi dert sahibi olduğunu düşünür. Âdeta onu derdine ortak etmek istemektedir; ancak menekşeden bu anlamda bir ses çıkmaz. Sırada gece vardır. Şair gecenin de karanlığı üzerinden içindeki derdi anlamaya çalışıp bunun sebebine dair sorular sorar. Gecedden de bir cevap alamayan şair bu sefer gecenin karanlığını aydınlatan muma hitap edip ona derdini döker. Tepe-sinden duman çıkan mumun bir derdi olduğuna hükmeden şair, onu aşkı uğrunda zerrece dönmeyen kalenderler gibi soyunmuş bir varlık olarak tahayyül eder. Kendisiyle mum arasında bir birliktelik kuran şair mumun hâline acıyıp kendi derdini âdeta unuttur. Ancak artık mumdan da ümidini kesip kelebeğe hitap etmeye başlar. Onu tac ve hırkasını giyip takınan bir Mevlevî'ye benzeten şair gönlünde kıvılcımlar olduğu hâlde onun semaya durduğunu ifade eder. Muma klasik şiirde geleneksel olarak karşılaşılan âşıklık rolünü atfeden şair, onun hâlini anlamaya çalışır. Kelebeğe içini döküp kendisine attıkları iftirayı anlatan ve haksız yere hapse atıldığını söyleyen şair ondan da cevap alamayınca dolunaya hitap eder. Şair ayda ise kararsızlık hâli görür. Bu hâlden onun da bir derde mübtela olduğunu düşünür. Dolunayı da kendisiyle ilişkilendiren şair,

Dâğ-ı sînem gibi dilûn âzer
Eşk-i çeşmüm nücümüña beñzer (892)

beytiyle aralarındaki benzerliğe dikkat çeker. Ancak şair dolunaydan bir cevap alamayıp kimsenin kimsenin hâlinde anlamadığına karar vererek bu bölüme son verir. Bu bölümün devamında İntizâmî, arkadaşları serbest bırakılıp da kendisine işkence edilerek ellerine bent vurulmasına çok üzüldüğünü ifade ederken de oldukça lirik bir metin oluşturur.

Hapisten kurtulduktan sonra Budin'de yeni bir hayata başlayan şair bu bölümü ruhi hâline uygun olarak güneşin doğuşuna dair yaptığı bir tasvir ile başlatır. Teşbih ve hüsn-i ta'lillerle geliştirilen bu tasvirde şair güneşi ata binmiş bir padişaha benzeterek gökyüzünde ortaya çıktığını söyler. Bu

padişah başına altın bir miğfer koymuş olduğu hâlde dünyaya ışık salmaktadır. Devam eden beyitlerde de aynı yönde benzetmelerle güneşin doğuşu fatih bir padişah benzetmesi ile verilmeye çalışılır. Aynı hayali 2344. beyitte de kullanan şairin, genellikle ortak malzeme olarak değerlendirilebilecek anlatım kalıplarını kullanmak bir yana bunları yer yer eserin farklı bağlamlarında da yinelediği görülmektedir. Öte taraftan aşağıda yer verdiği benzetme ise özgün bir değere sahip gibidir. Şair yoğun bir yağmurun ardından bulutların ortadan kalkıp gökyüzünün bütün berraklığı ile ortaya çıkmasını şöyle yorumlar:

Gitdi gökden hicâb-ı zulmânî
Geydi tağ taş libâs-ı nûrânî (2390)

1010. beyitten itibaren başlayan Budin şehrinin tasvirinde de şairin daha edebî bir metin oluşturduğu görülür. Kalenin sağlamlığını ifade için “Âd bünyâdidur” diyerek bir mübalağayla başlayan şair, kulelerinin yüksekliğini vurgulamak için de Keyvân’a uzandığını söyler. Şehirdeki her bir ev o kadar sağlamdır ki Şeddâd sanki ondan nümune almıştır. Şair bu kısımda sözü iç saraydaki 12 burca getirip bunları gökyüzündeki yıldız ve sabitelere benzetir. Bunların her birisini birer beyitle dile getirir. Ancak şairin bu betimlemeleri genellikle reel tasvirler olup idealize edilmiş örnekler oldukça azdır. Budin şehrinin peşinde yer verilen “İlıcalar vasfı” da aynı değerdedir. Burada lüleler inciler (lü’lü’) saçmakta, sevgililerinin kederi âşıkların gözlerinden yaşlar akıtmaktadır. Aşağıdaki beyitte şairin sıkça başvurduğu bir hüsn-i ta’lîl görülmektedir. Şair hamamın göz göz camlarının tabii hâlini şu amaca yönelik yormaktadır:

Sâgar-ı yârda mı gördi habâb
Tâs tâs yarılurdu câm-ı kıbâb (1052)

Mahbubların ılıca içinde soyunuk hâllerini dolunayın yarısının bulutlar içinde gizlenmesi olarak hayal eden şair, mermerleri ise taş kaplı sevgilinin ayağına yayılıp onun uğruna canını veren âşık misali görür. Bu yönde birkaç teşbihten sonra sözü Gül Baba Türbesinin tasvirine getirir. Burayı daha realist çizgilerle tasvir eden şair sonrasında Mustafa Paşa’nın bina ettiği Cuma (cami)dan bahseder. Bu kısımdaki anlatımında da bazı

mecazlı anlatımlara yer verir. Bu anlamda camideki sıradan bir müezzinin bülbüle benzetilmesi, minber üzerindeki hatibin dördüncü kat semada bulunan Mesih'e benzetilmesi eserin edebî değerinin yüksek olduğu kısımlarıdır.

Şair Mustafa Paşa'nın emri üzerine yazdığı şehrengiz kitabını vasf edip överken de onu bazı benzetmelerle değerlendirmektedir. Bu anlamda eser, havi olduğu güzel anlamları ile cennet gibi rağbet görmektedir. Siyah renkteki yazıları içerisinde yer alan nükteleri, zulumat içindeki ab-ı hayat misalidir. Her bir mısraı cennet kilidi gibidir. Her elifi, servi boyulu bir sevgili gibi olup izzet vadisinde cilve göstermektedir. Yine lafzı içinde dağılan vezinli manalar sedef içinde gizlenmiş inciler gibidir. Zahir olarak ortada olan lafızları içerisindeki manalar alımlı elbiselere bürünmüş güzel gibidir. Şair eseri padişaha takdim ettiğinde de eserine dair farklı benzetmeleri bu sefer paşanın gözünden bazı hayaller geliştirerek verir. Onun siyah mürekkeple yazılmış metni ayva tüyleri yeni çıkmış bir mahbuba benzer.

İntizâmî'nin 1182. beyitten itibaren başlattığı kış tasviri de dikkate değer tasvirleri ve teşbihleri barındırmaktadır. Şair bu bölümde buz tutmuş Tuna'yı şişe içindeki cine benzetir. Kışın gelişini, ortaya çıkardığı görüntüyü de farklı şekillerde tahayyül eden şair, sanki felek değirmeni dönüp de her şeyi un ufak etmiştir, buz ve kar dalgalarını gören şair, meşhur Nakkâş Mânî'nin su üzerine nakış yapmasına benzetir. Bulutları ise feleğin bıkırlarını örtmek için perde çeken bir hizmetçiye benzetir. Onun eserinde yer verdiği bir diğer kış tasviri de 2129-40 beyitleri arasında yer almaktadır. Daha realist çizgilerle çizilen bu kış tasvirinde şair kış gelip her yerin karanlığa büründüğünü, insanların dışarıda gezmeyip evlerine kapandıklarını anlatırken şu beyitle namaz terimlerinden yararlanmaktadır:

Herkes ocağ başın idüp mihrâb
Ka'de-i 'âhire iderdi şitâb (2135)

Kar ve yağmurun el bir ederek peşi sıra yağdıklarını ifade eden şair, bu bölümde özgün hayaller geliştirir. Bunlardan birisinde şair, su üzerini kaplayan karı, seccadesini su üzerine kurarak bir velayet gösteren veliye benzetir:²⁹⁰

Gösterürdi velâyetin gūyâ
 Şuya seccâdesin döşetdi şitâ
 El bir etmiş şitâ ile bārân
 Ol yağardı bu doñdururdu hemân
 Tende pîrâhen oluban cevşen
 Hânçere dutmuş-ıdı müy-ı ten
 Bâd-ı şarşarla berf olunca bedîd
 Rîşi her nev-cüvânunı oldı sepîd (2137-40)

Şair Tuna'nın coşkunu ve ürkütücü hâlini de edebî bir şekilde tasvir etmektedir. Bu bölümde tabiatı yine hüsn-i ta'lillerle esere dâhil eden yazar, dünyayı aydınlatan güneşin âdeta Tuna'da boğulmaktan korktuğu için dağ başında durup baktığını söyler. Bu bölümde, taşıdığı yolcu ve yüklerle Tuna nehrinde çöküp kalan gemiye dair de birkaç benzetmenin geliştirildiği görülmektedir.

Şairin 1440. beyitten itibaren yer verdiği bir üzüm bağı tasviri de temsilci özelliğine sahiptir. Bağdaki unsurların kendi gerçeklikleriyle ilişkilendirilip idealize olarak tasvir edildiği bu bölüme, şair duh-ter-merd kelimelerinin karşıtlığından ustaca yararlanıp (Da'vz-i merd iderdı duh-ter-i rez) üzüme şahsiyet atfederek başlar. Âlemi eğlence içinde gören üzüm sanki düğün bayram gelmiş de yer yer parmaklarına kına yakmıştır. Asma pence-reden başını çıkarmış dışarıyı gözlemlemek peşindedir... 1450. beyte kadar uzanan bu idealize tasvirde şair, üzüm bağındaki türlü unsurlara kişilik atfederek çarpıcı hüsn-i ta'lil örneklerine yer vermektedir:

290 Keramet gösteren veli teşbihi, İntizâmî'nin *Sûrnâme*'inde de sıklıkla kullandığı bir hayaldir. Bir örnek vermek gerekirse; şair düğün sırasındaki geçitlerini anlatırken sıracılar zümresini "âlemde san'atları velâyet mertebesidir, oddan suyu peydâ ve külhandan cüyü hüveydâ idüp." ifadeleriyle niteler. Bk. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler 2: İntizâmî Surnamesi*, s. 148.

Īş ü 'işretde 'ālemi çü görür
 Üzüm üzüme göre dir ararur
 Yir yir engüştine yaup hınnā
 'Īd u sūr irmiř-idi řanki aña
 Aşma pencāreden ıardı başın
 İerüden görem dir idi şaşın
 Perde ekmiş niābdan ımaz
 Āřikāra hicābdan ımaz
 Gūřına ařdı řalımı mengūř
 'Ālemi itdi cümle hāla-be-gūř
 şanki āb-ı mu'allaq-ı ğabğab
 Tāze ter dilber olmiş-idi 'ineb
 Boğazın şıma isteyüp sākī
 Dir idi girü hūrmetüñ bākī
 Bula üzüm diyü fer ü tābı
 Duħter-i rez geyerdi 'unnābī (1442-48)

İntizāmî'nin eserinde oluşturduğu güçlü tabiat tasvirlerinden biri de Mîr İşhak'ın himayesinde bulunduğu sırada sefer sonrası Hersek'e dönerken dağlardaki tabiat unsurlarını yine hüsn-i ta'lille yorumlayarak idealize bir betimleme yaptığı kısımdır. şairin tabiat unsurlarını eklemleyip ortak kıldığı duygu ise hāmisinin hayal kırıklığıdır. İntizāmî, hāmisi Mîr İşhak'ı yiğit ve cesur bir serhat beyi olarak tasvir edip onun asla savaştan kaçmadığını eserinde vurgularken bunun bir devamı mahiyetinde Mîr İşhak'ın düşman ordularıyla karşı karşıya geldiği hâlde son anda gelen bir barış haberi ile kâfirlerle din uğrunda savaşamamasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmeye alışır. Böyle bir bağlamda yapılan bu betimlemede; dallar birbirine gemiş, her bir ağaç bir bastona dayanmıştır; ınar kâfir kasdıyla elini aıp dua ederken, servi ileri ıkıp savaşa hazır olmuştu; ancak kazanın bittiği haberini alınca bu sefer her biri tebrik ile uğraşır, nārven gazilere karşı ayağa kalkarken sanevber kıyama durmuştur. Bu beyitlerin ardında Mir İşhak'ın kurduğu işret meclisinde de yine tabiat unsurları baş

roldedir. Çemen yeşil örtüsünü sermişken, semen bu yeşil örtü üzerine cevherlerini saçmıştır. Susen çini sürahisini sunup “artık işret zamanıdır” der. Lale eline Cem’in kadehini almış, gonca ise kadehi dolu olarak meclis ehlini diriltmeye gelmiştir. Nergisin gözü mahmur, zerrin kadehi eline alıp sağına soluna şarap sunmakta, nergis neyzen bakışını atmaktadır.

Şundi çinî şürâhşin süsen
 Didi ‘işret zamânıdur şimden
 Lâle cām-ı Cem aluban eline
 Şoğdı la‘lîn kabāsını beline
 Ğonca geldi kabağı toptolu mey
 Meclis ehlini tā ki eyleye hay
 Göz göre çeşmi şanasın rencür
 Başı yaşduğda nergisün maħmür
 Cām-ı zerrîn-kadeh alup eline
 Şevk-ıla şundi şağına şolına
 Meclisi germ gördi çün süsen
 Didi ‘işret zamânıdur şimden (2254-59)

Hüsn-i ta‘lil sanatını başarılı bir şekilde kullanıp tabiat unsurlarını içinde bulunduğu hâle ve psikolojik duruma uygun olarak konumlandırıran şair, özellikle hüznü olduğu sıralarda buna daha fazla yer verir. Hâmisi Kâsım Paşa’nın vefatı üzerine yazdığı kısım da bu anlamda hüsn-i ta‘lil sanatının başarılı ve yoğun kullanımına dayanan edebi bir kısımdır. Kâsım Paşa’nın ölüm haberini babası Sokullu’ya getiren mektuptan başlayarak tüm tabiat unsurlarını bir matem havasına sokan şair, gül ve zanbakin tabii görünümünü şöyle yorumlar:

Şafha-i verd-i sürh şanma odur
 Kānlu yaş-ile nāme yazıludur
 Gördüğün şanma gonca-i zanbak
 Ta‘ziye-nāme yazılı el-ħağ (1892-93)

Çınar ellerini duaya tutup yasin okurken menekşe bağa gelip ensesinden dilini çıkararak haber verir. Dağlar, başlarını açıp velvele ederken nehir özünü taşlara vurur.

İntizâmî'nin eserinde yer alan başarılı tasvir örnekleri arasında at betimlemeleri de yer almaktadır. Mizahî şahsiyetinden akislerin de yansıdığı bu tasvirlerde şair güçlü mübalağalar eşliğinde teşbih ve hüsn-i ta'lîl sanatlarına başvurur. 2083-93 beyitleri arasında yer alan bir at tasviri bu anlamda kayda değerdir. Atın normal görünümünden ziyade zayıf ve güçsüz hâlinin betimlendiği bu bölümde başarılı mübalağa sanatları ile şair zayıflıktan atın boyunun iki kat olduğunu, açıklıktan dilini uzatıp yalandığını, gözlerinin suyu ile sulandığını belirtir. Kaskatı kalıp ayağını bükemediğini, yatmak için ancak yıkılarak çökebildiğini söylediği atın zayıf hâlini şu oldukça başarılı mübalağa sanatıyla dile getirir:

Karğanuñ kim gelür kimisi gider
Kuru kemük yinür mi diyü nider

Ditrer endâmı şalınur başı
Za'fdan durma dökülür yaşı

Girse ağzına ger meges ânî
İlmeyüben bulur o bir yanı (2086-88)

Buna göre at o kadar zayıftır ki peşisıra gelen leşçi kargalar bile “Kuru kemik yenir mi?” diyerek dönerlerken bir sinek ağzına girecek olursa başka hiçbir şeye dokunmadan diğer taraftan çıkar. Bu beyitlerin devamında da atın zayıflığını geliştirdiği çeşitli teşbihlerle resmetmeye devam eden İntizâmî, atın kulağının hazan yaprağı gibi solduğunu, cismi ve endamının söğüt yaprağı gibi titrediğini söylerken dört ayağını birer çevgana başını da topa benzetmiştir. Teninde ağız üşüren yaralar ise zavallı atın zayıflığını şerh eder bir metne teşbih edilmiştir. 2465-85 beyitleri arasında ise sivrisineklerin saldırısına uğrayıp güçsüzleşen atını benzer şekilde tasvir eden İntizâmî'nin bir diğer at betimlemesi de eserin sonlarında yer almaktadır.

Tuhfetü'l-İhvân'da yer verilen savaş sahnelerinin tasviri de İntizâmî'nin şairlik kabiliyetini zorladığı kısımlardır. Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hersek beyi Kâsım Bey'in kâtibi olduğu sıralarda gerçekleşen bir savaştan bahseden İntizâmî, düşmanın çok sayıdaki askeriyle denizden geldiği bilgisini verir. Düşmanın geldiği haberini alan Kâsım Bey, bir dağın tepesine çıkıp yukarıdan düşman askerini teftiş ederken şair onun perspektifi ile mübalağa ve teşbih sanatlarına dayalı bir tasvir yapar:

Bakdı vü gördi tağ u taş âdem
 Durup ârâm eyledi bir dem
 Berre dönmişdi rüy-ı baħır meger
 Hâyli keştî bırağmağın lenger
 Ağdeñiz qarası görünmez idi
 Bir ayak hâlî yir bulunmaz idi
 Her gemi bir hilâle beñzer idi
 Sür'at itse hâyâle beñzer idi (1736-39)

Devam eden beyitlerde savaş anını resmetmeye çalışan şair, “Rezmgeh oldı çün yem-i hün-âb/ Kelleler olmuş-idi mişl-i ħabâb” diyerek savaş alanının kandan bir denize, koparılan kelleleri de bu kan denizindeki su kabarcıklarına teşbih eder. Şair sonraki beyitlerde hüsn-i ta'lîlin egemenliğinde bazı savaş aletlerine şairane amaçlar hamledip güçlü bir edebî tasvir ortaya koyar. Özellikle topun ateşlenmesi sahnesi üzerinde daha fazla duran şair, bu sahneyi farklı şairane hayallerle okuyucuya verir. Bunlardan birisinde top, sinesinde yara bulunan bir insana benzetilmişken fitil onun bu yarasını tedavi etmeye çalışan bir tabibe benzetilmiştir:

Hâylden sinede cerâhâti var
 Yaresine fetil ider tîmâr (1752)

Bir diğer savaş aleti olan şesper, düşman ruhunun teninde gezdiğini görünce her kanadı ile yatağını aramaya başlar; ya da o başındaki haydarî tac ile savaşa soyunuk giren bir dilaver veya kalenderdir. Mızrak, bayrak, ok, yay, zırh, kement, kılıç, cevşen gibi savaş aletleri de bu bağlamda hüsn-i ta'lîl çerçevesinde idealize bir biçimde tasvir edilir. Böyle bir tasvirde şairin bu savaş

aletlerinin her birini birer asker olarak resmetmeye çalıştığı görülür. Bu bölüm mesnevinin edebî anlatımının oldukça yoğunlaştığı kısmı olduğu gibi savaş kültürü ve terminolojisine dair belge değerinde veri de sunmaktadır.

Savaş aletleriyle ilişkilendirilebilecek bir diğer tasvir de inşa edilen Bekeş kalesi ve ona konulan topa dairdir. Bazı teşbihlere başvurulmakla birlikte daha çok hüsn-i ta'îllerin baskın kullanımıyla topun görünümü ve ateşlenmesine dair farklı edebî manzaralar çizilmiş, farklı şairane yorumlar geliştirilmiştir. Bu idealize betimlemeye göre bahsi geçen top, bir tarafıyla bir şahin, bir tarafıyla ağızından ateş salan bir ejderhadır. Kimine göre avını bekleyen bir aslan kimine göre de hazinelerin başında bekleyen bir ejderhadır.

Bir ulu top konuldu fevķında
Rāstī burc u bārū farkında

Bir ayakda çü şāhīn ol evbāş
Per büküp kürsīsinde hāzır-bāş

Raḥne-i ğārdan çü ejderhā
Āteşīn dem-keşān u bī-pervā

Na'rasından gehī cihān lertzān
Geh sükūnetdedür çü kūh-ı girān

Şan şikārını şīr-i ner bekler
Yāḥu genc üzre oturur ejder (2584-88)

İntizāmî, etrafı sularla çevrili Gula kalesini tasvir ederken de birkaç hayal getirmektedir. Öncelikle kalenin, etrafı sularla çevrili hâline peşisıra farklı hayaller getirir:

Ķal'anuñ şanki yoḥsul u bayı
Sermiş eṭrāfa aṭlas-ı mā'ī

Ya şanasın ki genc-i pūr-gevher
Pāsbān ḥālķa oluban ejder

Şāhid-i sīm-sā'id anı yā ḥoş
Eylemişdür kenārda āĝūş

Şîr-i nerdür yâhûd olup naḥçîr

Kef şaçar gâhî pây-der-zencîr

Ol ucuñ pehlivânıdır yâ meger

Bağlamış biline Dımışkî kemer (2502-06)

Sonrasında şair iç kalesinin görüntüsünü de bazı benzetme ve hüsn-i ta'lillerle resmetmeye çalışır. Buna göre iç kale cismi yanık kalendere benzer ya da aldığı tüm darbelere karşı yerinde karar kılarak davasında sadık ve vefalı olan aşığa benzer. Aşağıdaki beyitte ise eserde nadir karşılaşılan soyutlama örneği olarak kalenin taştan yapısı, acıma ve merhamet bilmeyen sevgilinin kalbine benzetilmektedir:

Ḳal'a hemvâr şanki pâre-i seng

Dil-i pülâd-ı yârveş çatı berg (2510)

Tuhfetü'l-İhvân'da yer alan canlı kişi betimlemeleri de dikkat çekmektedir. Bunlardan biri İntizâm'ı yargıladığı sırada pek de adil davranmayan rüşvetçi bir kadı'dır. Kadı'nın hâline bakınca ayın tutulması hadisesine vakıf olduğunu söyleyerek eserinin birçok yerinde işaretlerini verdiği mizahî kişiliğinden de ipuçları veren şair, mahkeme odasında sara nöbetine tutulan hâkimin bu hâlini farklı benzetmelerle tasvir eder: "Puhte ser gibi dişleri sıridur", "Döndi şekl-i ğurâba ol ğammâz", "Ḳuruda mâhiyâne ıal-bındı" (565-69). Özellikle son benzetme şairin ne kadar iyi bir gözlemci olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İntizâm'ın kendisini konu alan bir tasviri de eserdeki kişi/şahıs betimlemeleri açısından oldukça başarılıdır. Şair, yazları tam bir sıtma kaynağı olduğunu belirttiği Ürgüp civarında hastalanıp takatsiz kalmışken ölüme yüz tutmuş hâlini, uzuvlarını mizahî bir dil ve hüsn-i ta'lille konuşTURARAK okuyucuya sunar. Bu betimlemede yer verdiği aşağıdaki beyit edebî değeri yüksek oldukça başarılı bir mübalağa örneği olarak değerlendirilebilir; şair bu hâlde takatsiz bir şekilde yatıp sineklerin etrafını sardığı bir bağlamda kendisinin yattığını gören sineğin kendisine acıyarak bir kanadını altına dşediğini söyler:

Yatduğın göricek meges acıdı
Bir kınadını altına döşedi (2290)

Mizahî bir dil kullandığı bu beyitteki ifadesini iki beyit sonrasına da taşıyan şair, aynı sineğe bu sefer kafasını ovdurur:

Başı ımızduğunu gördi meges
El açup ovmağına itdi heves (2293)

4. Övgü ve Yergi'nin Bir İfadesi Olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da Mübalağa

Büyük oranda himaye geleneği çerçevesinde şekillenen klasik Türk edebiyatı geleneğinde, çoğu ilmiye ve kalemiye sınıfına mensup olan sanatkarların genellikle bir hâminin desteği ile sanatını icra ettiği görülmektedir. Hayatının ilk dönemlerinde ticaretle uğraşp iyi para kazanan İntizâmî, sahip olduğu kumaş dükkanının yanması neticesinde bürokrasiye geçmeye karar verir. Bu kararıyla birlikte Rumeli'deki bazı paşa ve beylerin yanında kâtiplik görevinde bulunan şair, eserinde fırsat buldukça hâmilelerine dair de betimleyici bilgiler yanında onların güçlü ve erdemli yönlerini öne çıkarmak amaçlı övgülere de yer verir. Eserinin başında devrin padişahı I. Ahmed'den başlayarak Nâzır Mehmed Bey, Budin beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, onun oğlu Kâsım Bey, Alacahisar beyi İshâk Bey, II. Selim, Tımışvar beylerbeyi Ca'fer Paşa, Üveys Paşa, XVII. yüzyılın başında öne çıkan devlet adamları Kuyucu Murad Paşa ve Nasuh Paşa gibi hâmi konumundaki devlet adamları ile bir ara kendisine intisap ettiği Şeyh Hasan'ın vasıflarını sayıp övgülerini yapmaktadır. Şairin bu bölümlerde başvurduğu övgü dili baskın olarak tensik-i sıfat olarak değerlendirilebilecek sıfatların dökümü şeklinde yansıma bulmaktadır. Bu sıfat dökümü, söz konusu edilen memduhun konumuna uygun olarak onu yüceltip erdemli yönlerini öne çıkarır. Örneğin I. Ahmed'in 10 beyit içerisinde yapılan övgüsünde şu sıfatları sıralanmıştır:

Sultân Ahmed	Hüsrev-i berr ü baħrdır
	Erşed ü emced a' del ü es'ad
	Zıkr ü fikri menâhîden perhîz
	Hıbb-ı dünyâ katında ħod nâ-çiz
	Mürteķib olmayup menâhiye
	Mültefit olmayup melâhiye
	Hân bin hân şâh bin şehdür
	Ėayrı şehler nücüm ol mehdür
	Taht-ı İslâm'a mihr-i tâbende
	Çâr-deh mehdür irdi on dörde
	Mekke vü hem Medîne hâdimidür
	Niçe şeh kâpusı mülâzımıdur
	Şehler içre taşaddura lâyıķ
	Ferr ü şevketde cümleden fâyıķ
	Zıll-ı memdüdi melce'-i fuzalâ
	Tab'-ı maķbûli merci'-i 'uķalâ
	Sâye-i Kirdigâr u zıll-ı Hüdâ
	Şıgınr kâpusına bay u gedâ
	Şer'e her gâh inķiyadı dürüst
	Emr-i ma'rûfa i'tikâdı dürüst

Her biri bir mısradan oluşan bu sıfatların dile getirilişinde ancak iki üç tanesi teşbihle ilişkilendirilebilecekken diğerleri ritmik akışı yüksek ve güçlü bir musikiye sahip lafızlardan oluşsa da anlatımı yalın olan sıfatlardır. Bu sıfatların bir kısmı memduhun tarihî vesikalarla ya da bilgiler ile tevsik ve teyit edilen şahsiyetine has sıfatlardır; bir kısmı ise sultan konumunda olan herhangi bir memduh için de kullanılmaya elverişli ortak malzeme değerindeki ifadelerdir. Sıfatların bu şekildeki dökümü sırasında doğal olarak oluşan mübalağayla birlikte şairin övgü için kullandığı ifade yollarından biri de mukayesedir. O eseri boyunca yer verdiği medhiyelerin bir kısmında bu yola başvurup memduhunu bütün olarak ya da bir adalet ve cömertlik gibi muayyen bir özelliği ile mitolojik, tarihî ya da kültürel olarak üstün görülen şahıs ya da şahsiyetler ile karşılaştırmış, yer yer memduhunu bu şahsiyetlerden üstün tutmuştur. Aşağıdaki beyitler Sokullu Mehmed Paşa'ya dair yapılan medhiye kısmından alınmış olup şair, paşaya dair birçok sıfatının dökümünden sonra onu tarihte yaşamış ideal devlet adamlarından üstün tutmuştur:

Āşaf-ı Barḥayā aña nisbet
 Şanasın kim vezîr-i bî-müknet
 Āl-i Bermek göreydi meşveretin
 Kendü re'yinde ide ma'zeretin (1881-82)

Aşağıdaki beyitlerde ise benzer bir mukayese Nasuh Paşa'nın övgüsü için yapılmıştır:

Temelluḡda hemânâ ḡāk ile yeg
 Anuñ re'yinde 'âciz Āl-i Bermek
 Zamânında eger Āşaf geleydi
 Anuñ fikri ile raġbet bulaydı (4082-83)

Şair II. Selim'i övdüğü aşağıdaki beyitlerde "niçe" kelimesinin yinelenmesiyle teyit ettiği mübalaġa ifadeleriyle padişahı övmeye çalışırken aynı zamanda onu tarihte yaşamış bazı padişahlarla da karşılaştırıp memduhu bunlara üstün çıkarmaktadır:

Niçe ser-keşleri esîr itdi
 Taḡt-iken yirlerin ḡaşîr itdi
 Niçe Behrâm oldı emrine râm
 Niçe Cemşîd sürdi bezmine câm
 Niçe Darâ'nuñ itdi yirini dar
 Oldı maḡkûmı cümle dâr u diyâr (1629-31)

İntizâmî'nin, şahsiyetine çok yakın gördüğü hemşehrisi Mir İshak'ı övdüğü bölüm de eserdeki medhiye kısımları açısından yoğun olup şair bu kısımda memduhunu gökteki cisimlerle ilintilendirdiği bir övgü yanında başka bir övgüsünde klasik Türk edebiyatında, başta kasideler olmak üzere medhiye türü metinlerde sıklıkla karşılaşılabilecek klişe mukayeseler yapar:

Dest-çûpını yise ger Behrâm
 Göre cân atup eyleye ârâm
 Ḡahramân görse anı rezminde
 Ḡahrı ile olur ser-efgende

Ger Ferîdün göreydi şavletini
Diye budur ferîd-i dehr anı

Câm-keş bendesi durur Cemşîd
Sâde-rû bir ğulâmıdır Hürşîd (2641-44)

İntizâmî bir ara intisap ettiği Şeyh Hasan'ı okuyucuya tanıtmak ve ne kadar büyük ve ruhanî bir zât olduğunu anlatmak için de mübalağalı anlatım yoluna başvurur. İçine düştüğü ruhi bunalımdan kurtuluş yolu olarak bir şeyhe intisap etmeye karar veren İntizâmî hangi şeyhe biat edeceğine karar vermek için istihareye yatar. Rüyasında bir kişi bu kişinin Şeyh Hasan olduğunu şaire haber verirken şeyhin mübalağalı bir övgüsünü de yapar. Buna göre Şeyh Hasan, lafız ve manasıyla dört mukaddes kitabı hafızasına nakşetmiş, gündüz oruç tutup çalışırken geceleri ibadetle meşgul olarak uykusuz geçirmektedir. Bir anı bile ibadetsiz geçirmeyen şeyh, âdetta ikinci bir Bayezid olup zamanın Ebüssuûd'udur. Gerek zâhirî gerekse bâtinî ilimlerde akranlarından önde gelen bu zât gezip dolaşarak ileri gelen tasavvuf büyüklerinin mezarlarını ziyaret etmiştir. Osmanlı toplumunun sıradan bir üyesinin bir şeyhten beklentisini göstermesi bakımından belge değeri de taşıyan bu övgü kısımları şu beyitlerle sonlandırılır:

Bilmez 'ömrinde hîç ta'îli
Olmış anca 'ulüm taşşîli

Başdan ayağa nürdur cismi
Hüsn-i hâline dâldür ismi (3226-27)

İntizâmî, başkalarını övdüğü gibi yer yer eserinde kendisini de övmektedir. Bu kısımlarda da şairin mübalağa sanatını etkin olarak kullandığı görülmektedir. III. Murad döneminde tertip edilen sünnet düğününü kalem alan İntizâmî, bu eserin yazılış sürecini de eserinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bu kısımda eserin gördüğü rağbeti ve beğeniye de anlatan şair sayıları hesaba gelmeyen İstanbul'daki sanatkâr ve şairlerin Rumeli halkına değer vermeyip onları küçümsediklerini düşünmektedir. Bu küçümseme karşısında âdetta bir meydan okuyan İntizâmî,

Ger bahâne bulursa bir zeyrek
Yazsun ol birini dağı yigrek (3278)

beyti ile kendisini “Rumeli’nden gelmiş dili dönmez” biri olarak görüp kâle almayan, eserine yönelik takdirlerini esirgeyen muhaliflerini söz meydanına çağırır. Şairin *Sûrnâme*’siyle ilgili olarak övünmesi, birçok farklı meslek erbabını eserinde zikrederek bunları kendi dilleri ve jargonları ile söz konusu etmiş olması temelinde gelişmektedir.

Aña şâhid degül mi bunca hıref
 Dillerince kıamuya virdi şeref
 Biş yüz ehl-i şanâyi’uñ kıamusın
 Bir iki üç degül kıamu sürüsün
 Eyleyüp dillerince ta’biri
 İtmeyüp hıç birine tağıyiri
 Hep ‘ibârâtı cümle yâdında
 Dilde ancak degül nihâdında (3281-84)

Tuhfetü'l-İhvân yergi bakımından da zengin bir eser olup şairin bu temayı da dile getirmek için mübalağa sanatını etkin kullandığı görülmektedir. Eserde yergiyle karşılaştığımız ilk bölüm şairin nifak ehli olarak tanıttığı üç kimsedir. İntizâmî bunların adını teker teker verip her birinin olumsuz insani hasletlerini eleştirmektedir. Eleştirilen kimselerin bütün olarak yerildiği bu kısımda şair, mübalağa sanatının geniş imkânına sığınır. Bu kişilerden biri olan Baba Ca’fer isimli şahıs; baştan ayağa kinle dolu, cimriliği ile Hâtem’in zıddı bir kişi olarak tüm yakınlarını zillet içinde bırakmıştır. Rafiziliği güzel gören bu zât, şerh konusunda üstad olup hacı geçinen bir kişidir. Işıklarla ve Haydarîlerle gezip dolaşan bu şahıs sonunda hak ettiği cezayı bulup şairin ifadesine göre aşırı sıcaaktan ölür. Şair onun ölümünü şu şekilde ifade eder:

Bağar iken bağırıldı mişl-i himâr
 İtdi teslîm-i rûh o seg nâ-çâr (499)

Şairin şiddetle ve mübalağalı ifadelerle yerdığı bir diğer şahıs da Dobrovnik emini Ahmed’dir. Bu zâtın yergisinde ism/işm kelimeleri arasında oyun yapan şair, bu kişinin aldığı ismin kendisi için büyük günah olduğunu söyler. İşi gücü kin ve nefret olan bu zât, boyunun kısalığı ile âdeta Ye’cûc’dur.

Buğz-ile kîni eyleyüp iş güç
 Kâddinün kaşarı ile şan Ye'cüc (501)

İntizâmî, kendisini kadiya şikâyet eden bu şahsın sonunu da nahoş bitirir. Ona göre toprak onun cesedini kabul etmeyip üç defa dışarı atmıştır. Şairin bu kısımda hedefe oturttuğu üçüncü isim, Selver Hasan adlı biridir. Dayıma şirreti ezber eden bu zâtın da ölümünü gördüğünü söyleyen şair, dünyada bundan daha büyük bir mutluluk olmadığını ifade eder.

Tuhfetü'l-İhvân'da daha ince ve dolaylı bir dille yapılan yergiler ise kadılara yönelik olarak gelişmiştir. Eserdeki ilk kadı eleştirisi şairin doğum yeri olan Foça'da uğradığı bir haksızlık sonucu kendisini yargılayan kadiya yapılmıştır. Rüşvet yiyen bu kadı İntizâmî'yi azarlayıp onu peşinen suçlu saymıştır. Mahkeme odasında çok zor durumda kalan şair, bu rüşvetçi kadiya belâsını vermesi için Allah'a dua eder. Bir süre sonra kadı sara nöbetine tutulur. Bu andan itibaren İntizâmî, kadının fiziksel görünümünü türlü benzetmelerle dile getirip âdeta onunla alay eder. İntizâmî'nin ikinci kadı eleştirisi, ironik yönü güçlü bir ince eleştiridir. Şair bir yolculuğu sırasında tanıştığı bir arkadaşı ile bir köye uğrar. Arkadaşı birinin üzüm bağına dalıp bir salkım koparmak ister. Bunu gören köylüler, bunlarla kavgaya tutuşurlar. Arkadaşı kavga sırasında bir köylüyü şişleyerek ağır bir biçimde yaralar. İntizâmî çok zor durumda kalan bu arkadaşına acıyıp kendisini kurtarmak için kadiya rüşvet verme yolunu uygun görür. Birilerine sorup kadının meşrebini anlayınca arka kapıdan kadının odasına girer. İntizâmî derviş yaratılışlı olduğu için kadıyı bir kuruşa razı edince kadı önüne gelen bu yaralama vakasını yargılamaya başlar. Bu andan itibaren şair, ironik bir dille rüşvet yiyen kadının bariz bir şekilde haksız olan arkadaşını temize çıkarma çabasını tasvir eder. Cüzi bir rüşvete tav olan kadının aldığı parayı hemen seccadesinin altına attığını şair şu beyitle ifade eder:

Olta yutdı nihânî ol câda
 Bir o bildi vü bir de seccâde (1494)

Daha sonra yaralıya bakan kadı, şeriatin kurallarına gözünü kapatıp şer'î hileler bulmak peşine düşer. Önündeki kitabı karıştırıp dururken yaralının can çekişine bakmaz. Sonunda bir şekilde suçluyu temize çıkaran

kadıyı İntizâmî “doğru oturup eğri söyler idi” diyerek deyimsel bir ifadeyi güçlü ve etkili bir anlam ifadesi için şiirsel bir saptmaya maruz bırakmıştır.

Tuhfetü'l-İhvân'da övgü ve yergi dışında da mübalağalı anlatımın sıklıkla tercih edilen bir ifade tarzı olduğu görülmektedir. İntizâmî, bir arkadaşının bir yoculuk sırasında üzümlerini çaldığı bir köylüye şişlemesinden sonra yaralanan kişiden akan kanı aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi mübalağalı bir şekilde betimlemeye çalışır:

Yire düşdi vü ğarķ-ı hūn oldı
Dāmen-i kūh ķan-ile tōldı
Lālezāra dönüp o sūnbūlzār
Ya'nī pūr-yara her biri nā-ķār (1465-66)

Eserin “Boğdan Seferine Giderken Bî-ārām Yağmurun Keşreti Beyânındadır” başlıklı bölümünde de aşırı yağın yağmurun şiddeti büyük oranda başarılı mübalağalarla ifade edilmeye çalışılmıştır. “Tutdı her cānibi şehāb tamām” diyen şair, bulutların dünyayı göze göstermediğini ifade ettikten sonra yağmurla beraber oluşan seli şu beyitlerle resmetmiştir:

Dehr ğarķ-āb-ı seyl olup ānī
Şanki tūfān-ı Nūh idi sānī
Yiryirin oldı lücceler peydā
Oldı ğarķ-āb deşt-ile beydā (2366-67)

Bir sefer dönüşü sıtmaya tutulan İntizâmî o kadar zayıf düşer ki artık ölümü beklenir hâle gelir. Şair kendisinin bu durumunu, Osmanlı dönemindeki ölüm ritüelleri için de önemli veriler sunan şu beyitlerde mübalağalı bir ifade tarzı kullanarak anlatır. Yanındakiler İntizâmî'nin ne tür bir hastalığa yakalandığını bilmez bir hâlde ertesi güne çıkmayacağını beklemektedirler. Bu sıra da ölü yıkayıcısı bir işaret beklerken su koyucu ise kollarını sıvamıştır. Müezzinin aklından su salası geçerken sufinin dilinde dualar vardır. İmam ise iskât işleriyle uğraşmaya başlamıştır bile:

Ne seķāmet idüĝi anlanmaz
Her gören irteye ķalır şanmaz

Mürde-şü bir işârete nâzır
 K̄ol şıgâmış şu koyıcı hâzır
 Şu şalâsı mü'ezzinün fikri
 Dili ucında şüfînün zikri
 Hâzır olmuş imâm isşkâta
 Varişün fikri mâlı ifrâta (2298-2301)

İntizâmî'nin birkaç yerde de sivrisineğin verdiği eziyet ve sıkıntıyı okuyucunun gözünde başarılı bir şekilde canlandırırken temelde mübalağalı anlatıma başvurduğu görülmektedir.

Bir durumu olumlu ya da olumsuz olarak nitelemede aşırılığa kaçmak anlamında olan mübalağanın *Tuhfetü'l-İhvân*'da birçok örneğini saymak mümkündür. Şairin yer yer mizahî şahsiyetiyle de birleştirdiği mübalağa, uzun bir anlatı olan bu eserde önemli bir ifade tarzı olarak kullanılmıştır. Mübalağalı anlatımla yakın ilişkisi dolayısıyla bir sonraki başlıkta *Tuhfetü'l-İhvân*'daki mizahî dil ve anlatım üzerinde durmak istiyoruz.

5. *Tuhfetü'l-İhvân*'da Mizahî Dil

Hayatının son demlerini kaleme aldığı bölümlerde oldukça ağır ve ciddi bir tutum içinde olduğu görülen İntizâmî, gençlik dönemlerini ele aldığı kısımlarda ise daha coşkulu bir ruh hâli içerisinde olup yer yer mizahî bir dil kullanır. Muhtemeldir ki arkadaşları arasında şakacı ve latifesefer biri olarak da tanınan İntizâmî eserinde de birkaç latifeye yer verdiği gibi, kimi tasvirlerinde mizahî bir dil kullanmıştır. Onun yer verdiği bir latife, Budin beylerbeyi Mustafa Paşa ile kendisi arasında cereyan etmiştir. İntizâmî, paşanın emri ile yazdığı Budin şehrengizini sonlandırıp kendisine takdim ettiğinde Mustafa Paşa, mesnevide de ictibas edilen bir güzel tasvirini okuyunca İntizâmî'ye şaka yollu (mutâyebe yüzünden) takılıp, "Korkarım bu güzeller sana kin tutarlar." der. İntizâmî'nin verdiği cevap sadece paşanın beğenip kendisine hak vermesi açısından değil aynı zamanda şehrengiz geleneğinin oluşma sebeplerine de önemli ipuçları sunacak ifadelerdir. Şair, şehrengizine aldığı güzellerin adını ebedî kıldığı için onlara kötülük bir yana iyilik yaptığını dile getirir.

“Latîfe” başlığı ile verilen bir diğer gülünç hadise de İntizâmî'nin Mîr İshak'ın himayesinde bulunduğu sırada gerçekleşen bir yanlış anlamadır. Anlatıya göre Nova'nın karşısında bulunan Kuta adlı bir vadi bulunmaktadır. Bu vadinin tepesinin ardında oldukça zayıf ve cılız bir at otlamaktadır. Mîr İshak'ın askerleri arasında bulunan bir sipahi, düşmanı gözetlemek üzere nöbet tutarken gözü bu atın kuyruğuna takılır. Bunu düşman askerinin bayrağı sanan asker hemen yoldaşlarına haber verip düşman askerinin baskın yaptığını ilan eder. Asker içerisine bir telaş ve kargaşa düşünce İshak Bey askerleri coşturan bir konuşma yapıp zaten düşman ile Allah yolunda savaşmak üzere buralara geldiğini dolayısıyla kimseden korkmayacaklarını ifade eder. Bununla birlikte bu haber akıl karı değildir, zira düşman buna cesaret edemez deyince seri birkaç asker hızlıca tepeye çıkıp bakınca bayrak zannedilen şeyin zayıf atın güneş ışıklarının vurması ile farklı bir hâl alan kuyruğu ve yeleli olduğunu anlarlar.

Tuhfetü'l-İhvân'da hâl diliyle konuşmaların olduğu kısımları da mizahî anlatımla ilişkilendirmek mümkündür. İç monolog ve diyalog tekniği olarak da değerlendirilebilecek bu yöntemde şair kendi kendine ya da insan dışı başka bir varlıkla karşılıklı konuşmaktadır. İntizâmî'nin buzlanmış nehirde boğulma tehlikesi atlattıktan sonra hâl diliyle atıyla konuştuğu bölüm, *Tuhfetü'l-İhvân*'da mizahî anlatımın doruk noktaya çıktığı temsilci bir örnektir. Şair henüz yeni bir sipahi olarak kış mevsiminde atıyla yaptığı yolculuk sırasında buz tutmuş Tuna'nın kenarına varır. İnsanların atları ve yükleriyle toplanıp kaldıklarını görünce onlara neden hareket etmediklerini sorar. Topluluk içinde bulunan uyanık biri İntizâmî'yi tabiri caizse fişekler. İntizâmî'nin ne kadar genç, ne kadar cesur olduğundan dem vurunca henüz sipahi olmuş İntizâmî “Ol levendün sözine aldan”ıp atıyla birlikte donmuş nehrin üzerinden geçmeye karar verir. İntizâmî, dolduruluşa gelip tecrübesizce ve cahilce davrandığını şu beyitlerle ifade eder:

Zire ebleh şecî' olur ekşer
 Câhilâne niçe yarar iş ider
 Çıkacak hâli fikrine almaz
 Düşecek çâhî 'aynına gelmez (1217-18)

Atıyla buz üzerinde biraz yürüdüktan sonra aniden atın ayağı kayıp güvercin gibi takla atar, bu arada buz kırılır, at sele kapılır, İntizâmî atı tutmaya çalışır ancak bir müddet sonra onu kurtaramayacağını anlayınca bağırp yardım ister. Yardımına kimse gelmez. Biraz sonra buz üstünde yürümeye çalışan başka bir sipahi yardımına gelip atıyla kendisini boğulmaktan kurtarır. At silkinip ayağa kalkar, İntizâmî ise tir tir titremektedir. Bu anda İntizâmî at ile bakışır, hâl diliyle aralarında bir diyalog geçer. Muzip ve müşfik bir eda ile atına atlattıkları tehlikeden bahsedip “Buz seni tuzağa mı düşürdü? Yoksa bu göğün sana hilesi mi var? Ey saba rüzgarı gibi hızlı (atım) sana ne oldu da çaresizce buzun altına düştün, vadiler, çölleri aşın da dört ayağına tuzağa mı düştün?” der:

Seni yaḥ dâma mı düşürmüş-idi
Ânide fikrünü şaşurmuş-idi

Bu göğün saña âli mi vardur
Yoḥsa fikr-i muḥâli mi vardur

Bu seḫer nolduñ ey şabâ-reftâr
Geçe-yazduñ buz altına nâ-çâr

Deşt ü vâdiyi şevḳ ile aşduñ
Dört ayağıñla dâma mı düşdün (1243-46)

Boynunu burup kaskatı kalan atı ise İntizâmî ile aynı fikirde değildir. Ayağını depip kuyruğunu sallayarak “Bunların hepsi senin yüzünden oldu” der:

Her kılı bir dil oldu şekvâda
Senden oldu diyü o da‘vâda (1250)

İntizâmî, Mîr İshak’ın yanında bulunduğu sıralarda doğduğu yer olan Foça’ya koçî ile bir yolculuk yapar. Yolculuk sırasında uçuruma yuvarlanmaktan son anda kurtulan şair atlattığı büyük tehlikeden sonra kişinin sahip olduğu eğitim, birikim ve bilginin yol tehlikeleri sırasında işe yaramadığını yine mizahî bir ifadeyle ortaya koyar. Kalem ve kâğıda şahsiyet kazandırıp hüs-n-i ta’lîl sanatıyla bu iki nesneye doğal görünümlerine uygun olarak hayali eylemler atfeden şair, böylece sahip olduğu kâtiplik

mesleğinin bu tehlikeler sırasında kendisine bir şey kazandırmadığını şu beyitlerle ifade eder:

Göricek şab'ı oldı çoştolu hezm
 Aşşı ne eyleye şanāyi'-i nazm
 Okıyup yazmadur leşāfet-i nās
 Pusuda qaldı hāme vü kırtās
 Dü-zebān hāme durdı bī-harekāt
 Ağzını açdı baqaqaldı devāt
 Menfa'at virmedi orada biri
 Cümleden bi'z-zarūrī oldı berī (2755-58)

6. Baskın Bir Anlatım Tarzı Olarak *Tuhfetü'l-İhvân*'da Tezat Sanatı

İntizâmî, eserinde anlatımı güçlendirmek, tekdüzeliği kırmak, etkili ve çarpıcı bir ifade biçimi ortaya koymak için bedî sanatının adı konulmuş farklı sanatlarından istifade etmektedir. Bunların içerisinde anlam ile ilgili olanların bir kısmı anlam yakınlığına bir kısmı da anlam karşıtlığına dayanan sanatlar olarak öne çıkmaktadır. *Tuhfetü'l-İhvân*'da şairin anlam karşıtlığına dayanan tezat sanatını etkili ve çarpıcı bir anlatım için etkin bir ifade tarzı olarak kullandığı görülmektedir. Eser bu gözle incelendiğinde, sözcük düzeyinde kalan tezat sanatının farklı biçimleri ve türleri ile karşılaşılabılır, biz burada daha ziyade bir blok olarak şairin karşıtlıklardan yararlanması üzerinde durmaya çalışacağız.

Eserin baş kısımlarında şair kendi durumu ve psikolojisini imleyen bir hazan tasviri yaptıktan sonra sonra dostların bir araya toplandığı bir meclis tasviriyle devam eder. Mecliste sohbetin konusu “dehr-i dîn”ün yapıp ettikleridir. Bu bölümde şair, “dehr-i dîn”a güvenilemeyeceğini anlatmak için çarpıcı bazı zıtlıklar oluşturur. O bir nefes yüzüne gülecek olursa bundan bir nefeslik bir rahat bile vermez artık sana, onun zevki gamına değmediği gibi şekeri zehrine değmez.

Zevki dehrün deger mi hîç ğamına
Sükker ü şehdi zehr-ile semine (51)

Bir dem eylerse yüzüne ğande
Bir nefes râhatı ğomaz sende (52)

Bu ifadelerden sonra sadece insan oğluna değil “dehr-i dûn”un tabiat-taki varlıkları da bu şekilde rahatsız ettiğini ifade etmek için tabiat-taki bazı varlıkları yine eserine davet eder. Nergis saba rüzgarından feyz umarken rüzgar onu hasta etmiştir. Servi hür olayım derken ayağında zincir bulmuştur.

İntizâmî uğradığı bir iftira neticesinde hapse girdiği sırada tüm arkadaşları teker teker haptisten çıkarken tek başına kalır. Bu sırada Kurban bayramı olur. Çok hüznü ve mutsuz bir psikolojide olan şair kendisi ve bayramın mutluluğuyla kendisini dışarı atanlar arasındaki karşıtlığı, temelinde edebî değeri çok yüksek olan tezatlar üzerine bina eder. Özellikle bazı beyitlerde şair, birbirine simetrik karşıtlıklar kurarak sağlamak istediği tezatlı anlatımın değerini daha fazla arttırmıştır:

Halk fâhir libâs ile ğandân
Kendü mâtem-ğabâ ile giryân

Herkes eylerdi mālını işâr
Ol iderdi sirişk-i eşki nişâr

Halk varup gelmede biribirine
Cânı gelmez velî anuñ yirine (908-910)

...

Her kişi şalınurdu yâri ile
Hâlin ol ağlar idi zârî ile (913)

...

Herkes âzâde yâr-ile ğandân
Ağlayuban o silsile-gerdân (915)

İnsanlar giydikleri alımlı ve pahalı elbiselerle gülerken kendisi matem elbisesi ile ağlamaktadır. Herkes parasını saçıp eğlenirken şairin saçtığı tek

şey gözyaşlarıdır. Halk birbirine gidip gelmekte iken onun canı yerine gelememektedir. Her kişi sevgilisi ile salınıp dururken o ise inleyerek hâline ağlamaktadır. Herkes dostu ile hür bir şekilde gülüp eğlenirken o ise zincire bağlı bir şekilde ağlamaktadır.

Yukarıdaki örnek beyitlerde de görüldüğü üzere, şairler karşıtlıklardan yararlanırken yer yer bunun etkisini daha fazla arttırmak için birbirine zıt olan unsurları simetrik bir dizimde bir araya getirmeye çalışırlar. Bedî ilminde “Mukâbele” adı verilen bu uygulama İntizâmî'nin de eserinde yer yer başvurduğu güçlü bir ifade tarzıdır. Aşağıdaki beyit bu kullanımın güzel bir örneğidir. Beyitte birbirine karşıt üçer kelimenin simetrik bir sırada dizildiği görülmektedir:

Şâ'iri **medh** göklere uçurur
Qadh illâ ki yirlere geçürür (2933)

Aşağıdaki beyitte ise şairin biraz kelime oyunu tarafı da bulunan zeka boyutu güçlü, çarpıcı bir karşıtlıkla anlatımını güçlendirdiği görülmektedir. Şair yüceliği, gönül alçaklığında bulduğunu söyleyerek alçak/rif'at sözcükleri arasında başarılı bir tezat oluşturmuştur:

Hîç hakîkatden özge yok nimet
 Gönül alçaklığında dur rifat (609)

Aşağıdaki beyitler de İntizâmî'nin karşıtlıklara dayalı anlatım tarzından güçlü ve etkili bir şekilde yararlandığı kısımlardandır:

Didi her mihnetün oldı oranı
 Gidüp ednâ gelür alâ zamânı
 Bilenler bilmeyenler bula farkı
 Pür ide bu şadâ ğarb ile şarkı (4068-69)

Bir mukayesenin söz konusu edildiği aşağıdaki beyit, şairin karşıtlıklar bağlamında da eserinde Türkçe asıllı kelimelerden ustaca yararlanmasını gösteren temsilci bir örnek olarak değerlendirilebilir:

Bazı hamîsi olmağın kapuda
 Kimi **yıkmak**da vü kimi **yapuda** (3753)

7. *Tuhfetü'l-İhvân*'da Kelime Oyunları ve Lafzî Sanatlar

İntizâmî'nin eserine edebî değer katmak için başvurduğu bir ifade yolu, ekseriyeti lafız sanatlarından oluşan kelime oyunlarıdır. Eserin kaleme alındığı XVI. yüzyılda birçok şair tarafından oldukça rağbet gören bu lafız sanatlarının, diğer sanatlara kıyasla anlama katkısı daha sınırlı olarak edebî metinlerde yerlerini aldıkları görülür. Buna karşın bu tür edebî sanatlar, bedî sanatlarının genel işlevi olan mukteza-yı hâle uygun fasih sözün süslenmesi, güzelleştirilmesi işlevinin gerçekleşmesinde önemli oranda etkili olurlar. Cinas, iştikak gibi bir kısmı lafızların türlü şekillerde yinelenmesine dayanan bu sanatların bir kısmı ise tevriye ve iham sanatı gibi sözcüklerin çoklu anlamlarının kullanımına dayanmaktadır. Güçlü bir zeka istidadına işaret edip sağlam bir geometrik yapı oluşturulmasını elverişli kılan “iham”ın bu sanatlar içerisinde ayrı bir yeri vardır. Kafiye incelemesi bölümünde *Tuhfetü'l-İhvân*'da cinas sanatı çerçevesinde oluşan lafız sanatları üzerinde durulduğu için bu kısımda bu sanatın kullanımını üzerinde durulmayacaktır.

İntizâmî'nin kelime oyunları çerçevesinde dikkat çekip birkaç defa başvurduğu yol, harflerin hattı özelliklerine dair geliştirilen oyunlardır. Benzeri mesnevi türlerinde de sıklıkla karşılaşılan bu kullanımda şairin hüsn-i ta'lîl sanatının imkânlarından da yararlandığı görülmektedir. Eserinin sebeb-i telif bölümünde yazacağı kitabın işlevini bu kitapta yer verilen harfler üzerinden dile getiren şair, elif harfine şu işlevi atfeder:

Her elif şıdk-ı hâle dâl olsun
Düşmenün şâhib-ibtizâl olsun (76)

Eserde yer alan her elif harfinin yazacağı sergüzeştinin doğruluğuna işaret etmesini dileyen şair, elif harfinin yazılış itibarıyla düzlüğü yani doğruluğunu “sıdk” kelimesinin anlamıyla başarılı bir şekilde ilişkilendirirken “dâl” sözcüğünü de ustalıkla çağrışımsal bir düzleme oturtmuştur. Şair, bağlamı içerisinde öncelikli olarak “delalet eden, işaret eden” anlamına sahip bu sözcüğü bir harf adı olarak da iham yoluyla hem “elif” sözcüğü hem de “sıdk” sözcüğünün yazımındaki “dâl” harfiyle ilişkilendirmektedir. Dayıma pîç ü tâb (iç sıkıntısı, endişe) içinde olması istenen “cîm” harfi

sayesinde şeytanın aradan sürülmesini temenni eden İntizâmî, dâl harfine de şu görevi verir:

Dâl-i devlet ola ser-i her dâl
Âhir el vire rif'at ü iqbâl (80)

Görüldüğü üzere beyitte “dâl” sözcüğü farklı iki anlamda yinelenip başarılı bir cinas sanatının oluşması sağlanırken “ser-dâl-devlet” sözcükleri arasında bir kelime oyununa başvurulmuştur. Böylece bir taraftan metnin akışına uygun bir anlam oluşturan şair bir taraftan da “devlet” sözcüğünün ilk harfinin dâl harfi ile yazımı üzerinden bir kelime oyunu yapmaktadır. Beytin devamında, şair başka harflerin de hattî özellikleri çerçevesinde kelime oyunları yapmaya devam eder. Bu bağlamda, râ harfi “bu râ”yı izhar edip tüm “bed-râ”ların akıllarını başından alarak susturacaktır. Sîn nifak ehline dış bileyecek, sâd harfi hâlini dostlara ağlayacaktır. Kâf şairin sıkıntı ve eziyet dolu hikâyesini anlatırken işiten herkesin bağırını yaracak (şikâf edecek), hâ ise her iki gözüyle yemin edecektir.

İntizâmî yukarıda bahsi geçen aynı harfleri eserinin başka bir yerinde de benzer işlevlerle ancak farklı bir bağlam ve ruh hâline uygun olarak istihdam etmiştir. Şair, Hüseyin Paşa isimli bir devlet adamından kendisine gönderilen bir mektubun olumsuz içeriğini anlatırken mektubun maddî unsurlarını kullanmıştır. Bu mektubun hattı, âdeta bir sıkıntı karası gibi iken mürekkebinin isi ise kızgınlık ateşinin dumanı gibidir. Her satırı keskin bir hançer görünümünde olan bu mektuptaki harfler ise şaire farklı duyguları çağrıştırır. Mektuptaki her elif, bir ok her cîm bir yaya dönmüş, dendanesindeki her sîn harfi ise bir testereye dönüp şairin etini çekip yemiştir:

Tırveş her elif olup pertâb
Yâ gibi cîm itdi pîç-ile tâb
Sîn-i dendânesi çü erre idi
Oқuyınca etini çekdi yidi (728-29)

Temelde hüsn-i ta'lîl mantığıyla harflere şahsiyet verip onları muayyen bir eylem içerisinde gösteren şair bunu gelişigüzel değil de harflerin yazılışları itibarıyla sahip oldukları şekilsel özelliklerini dikkat alarak yapar. Bu

beyitlerin devamında aynı şekilde, sâd harfi gizlice göz kırpmakta, ayın harfi ağzını açıp kâf bağrını yarmakta, mîm harfi sessizliğe bürünüp ağzını açmamaktadır. Hâ'nın ise gözleri yaşarıp nemlenmiştir.

Eserinde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi blok hâlinde peşisıra birkaç beyti, kelime ya da harf oyunları üzerine bina eden İntizâm'ın bu yön-
deki kimi kullanımları bir beyit içerisinde tamamlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, câhil ile kâmilî mukayese ederken “Eğer bir cahil satılacak olsa onu hiçe alma, (zira) muradına erişmiş kâmil kimse başta yer alır” diye günümüz Türkçesine aktarılacak bir anlam çerçevesi oluşturur. Bunu yaparken şair, “kâm ile” ve “kâmil” sözcükleri arasında başarılı bir cinas sanatı oluştururken “başda yir ider” ibaresinin deyimsel yönünün arka planında kalan hakikat çerçevesini (“kâm” sözcüğünün “kâmil” sözcüğünün başında yer aldığı) çağrıştırıp bir kelime oyunu yapmıştır.

Hîçe alma şatulsa bir câhil
Kâm ile başda yir ider kâmil (104)

Tuhfetü'l-Ihvân'da birkaç defa tekrarlanan bir kelime oyunu da kalem ve kâğıt sözcükleriyle ilgilidir. Şair bu nesnelerin maddi yapısı ve görüntüsünü dikkate alarak klasik Türk şiirinin tüm edebî ürünlerinde karşılaşılabilecek klişe kelime oyunlarına başvurur. Bu kullanımlarda klasik yazma kültüründe kalem ve kâğıdın iki yüzlü olması gerçekliğinden hareket edildiği görülmektedir. Şair aşağıdaki beyitte kaleme “iki dillilik”, mektuba da “iki-yüzlülük” nitelmesini atfederken bu gerçeklikten yararlanmıştı. Bağlamı içerisinde bu iki nitelemenin deyimsel anlamları öne çıkarılmışken arka planda nesnelerin görünüşleri de çağrıştırılmıştır. Güçlü bir paralelizm ile ve düzenli ses yinelemeleri ile musiki değeri yükseltelen beytin bu yönü edebî değerini daha da arttırmıştır:

İki dillülük eyleyüp hâme
İki yüzlülük eyledi nâme (648)

Benzeri bir kelime oyununu da aşağıdaki beyitlerde divit ve kâğıt kelimelerine bina eden şair, yaşlılığı döneminde kâtiplik mesleğini icra etmek için zayıf düştüğünü dile getirmek için bu mesleğin temel araçlarından olan unsurları kullanır:

Zâhir oldukça za'f-ile harekât
 Ağzın açdı bağa-ğaldı devât
 Müzmin oldu nüşü'ı beyne'n-nâs
 Durdı yüzün çevirdi hem kırtâs (3951-52)

İntizâmî'nin parmaklarında oluşan zayıflığı gören kalem “Kaşkatı ğaldı ğayrete var” mışken divit ağzını açıp bakakalmış; kâğıt ise durup yüzünü çevirmiştir. Şair, “ağzını açıp bakakalmak” ve “yüzünü çevirmek” sözcüklerinin mecazi boyutlarıyla bu iki yazı aracına şahsiyet kazandırırken divitin ağız kısmının görünüşü ve kâğıdın yüzünü çevirmek bağlamındaki hakikat anlamlarını da okuyucu/dinleyiciye anımsatarak oyun yapmıştır.

Mesnevinin iki yerinde başvuru olan bir kelime oyunu da “ياسين” ve “عم” kelimeleri etrafında gelişmiştir. Şair bir cenaze törenine hazırlık için kullandığı aşağıdaki beyitte “ياسين” ve “عم” sözcüklerini ihâm-ı tenasüp ile bağlam içinde birincil olarak anlaşılan anlamları dışında iki sure ismi olması anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır:

Ol ki yasin kıılır dir 'amme nevâl
 Hatmin Allâh *tebâreke ve te'âl* (581)

İntizâmî “ياسين” kelimesini, Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Kâsım Paşa'nın vefatını haber verdiği kısımda da ihâm-ı tenasüp bağlamında kullanmaktadır. Ancak bu sefer şair, sözcüğün sure ismi anlamını beyit içerisinde kullanırken “yas” anlamını çağrıştırmıştır:

Ellerini tütup du'âya çınâr
 Hatm-i yâsini eyledi tekrâr (1856)

Aşağıdaki beyitte de şairin “derzi” kelimesinin beytin bağlamı içerisinde öncelikli olmayan “dürzi” şeklindeki okunuşunu da beyitteki diğer kelimelerle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.

Hüseyn-i dil-rübâ derzi birisi
 Yezid ağyâr olupdur hem-celîsi (1123)

Mesnevide Osmanlıların İran şahına galip gelip şahın kaybettiği şehirlerden bahsedilen kısımda da başarılı ihâm-ı tenasüplere ya da benzeri kullanımlara başvurulduğu görülmektedir.

Çünkü işitdi gitdi **Teb**rîz'i
 Ğam **te**binden nice_ide perhîzi

Gitdi cânı **Revân**'ını acıdı
 Ten-i bî-câna çâre n'ola didi

Şîrvân ülkesin tutup **şîrân**
 Ol hanâzîre virmediler emân

Gence vîrânına dili maḥzûn
 Ejdere döndi ḥaşm-ıla ol dûn (3054-57)

Yukarıdaki beyitlerin ilkinde “Tebrîz” sözcüğün ilk hecesi olan “teb”in sesteşi, bir şeyi yitirmeden kaynaklanan üzüntüyü ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Böylece çarpıcı ve etkili bir anlatım oluşması sağlanmıştır. İkinci beyitte ise şair bağlamı içerisinde bir yer adı olan “Revân” sözcüğünün “gönül, ruh, can” anlamındaki sesteşini ise iham-ı tenasüp yoluyla beyitte yer alan ten, cân kelimeleriyle ilişkilendirmiştir. Üçüncü beyitte şibh-i iştikâk ya da bir tür cinas oluşturmak yoluyla “Şîrvân/şîrân” sözcüklerini bir araya getiren şair, aynı zamanda “şîrân” sözcüğünü “hanâzîr” kelimesiyle karşıt olarak bir araya getirip beyitte ortaya çıkan anlamın güçlü bir şekilde görünümünü sağlamıştır. Şair son beyitte ise çok daha karmaşık bir sanatsal yapı ortaya koymuştur. Temelde “Gence” kelimesinin benzediği “genc” kelimesinin çağrışım dünyasından hareket eden şair, telmih yoluyla hazinelerin viran yerlerde bulunması ve bu hazinelerin başında bir ejderin beklediği inancısını okuyucuya anımsatmıştır. Ancak bunu tamamıyla seçtiği sözcüklerin çağrışımlarından hareketle yapan şair, “Gence” sözcüğünün bağlam içerisinde öncelikli olarak anlaşılan özel isim anlamını beyitteki “vîrân” ve “ejder” kelimeleriyle bir araya getirip arka planda benzer sesteşi olan “genc” kelimesini çağrıştırıp başarılı bir iham-ı tenasüp örneği ortaya koymuştur. Bununla iktifa etmeyen şair “Gence/vîrân/ejder” kelimelerinden oluşan ilişki ağına yine benzeterek dördüncü bir kelime olan “maḥzûn”u da ekler. “Hüzünlenmiş” anlamında olan bu kelime, söz konusu üç kelimeyle doğrudan ilişkili olan ve “gömülü/gömülmüş” anlamındaki “maḥzûn” kelimesine benzetilmiştir.

İntizâmî ihamı sadece sözcüklerin yakın anlamları arasında değil aşağıdaki örnekte olduğu gibi karşıt anlamları arasında da sağlamaktadır. Eğri

Kalesi'nin yol üzerinde olduğunu ifade eden şair, bağlam içerisinde bir yer adı olarak kullandığı “Egri” sözcüğünün metnin siyakı içerisinde akla gelmeyen diğer anlamını, “doğru” kelimesiyle karşıtlık bağlamında çağrıştırmıştır. Belâgat teorisinde “iham-ı tezât” adıyla isimlendirilen bu kullanım sözcüklerin tasarlanarak, üzerinde düşünülerek ve belli bir mimari yapı gözetilerek seçilip dizilmesini gerektirir:

Ka'f'a-i Egri toğru yolda idi
Evvelâ fetḥ idelüm anı didi (3413)

Bir beyit içerisinde aynı kökten türemiş sözcüklerin kullanımına dayanan ve iştikâk adı verilen sanat da şairlerin metinlerine edebî değer vermek için başvurdukları bir yoldur. Bu yolla şairler, aynı kökten gelen sözcükleri kullanarak muhtelif şekillerde tezahür eden ses yinelemeleri oluşturdukları gibi sözcüklerin teker teker anlamlarından ziyade toplu anlamlarından hareketle anlamın bir yöne evrilmesine de imkân sağlarlar. Bunun sanatsal bir kullanıma dönüşebilmesi için tabiiğin zedelenmemesi çok önemli olup sadece bu yönde bir sanat yapmak kaygısıyla başvurulan kullanımlar, tasannu' olarak değerlendirilip nahoş görülmüştür. *Tuhfetü'l-İhvân*'da da bu yola başvurulmuş olup daha ziyade Arapça asıllı, hatırı sayılır sayıda Türkçe asıllı, daha az sayıda ise Farsça asıllı bir sözcüğün farklı sayıda türevlerinin aynı beyitte kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte şair, Arapça asıllı “kerem” sözcüğünün kendisiyle beraber üç farklı türevini kullanırken bunlardan birini de yinelemiştir:

Hod **kerimün kerem kerâmetidür**
Ol **kerâmet** ezelden 'âdetidür (120)

Aşağıdaki beyitte ise çok daha başarılı bir uygulama ile şairin “zulm” kökünden türeyen dört ayrı kelimeyi kanaatimizce anlamın akışını zedelemek bir tarafa güçlendirerek bir beyit içerisinde kullandığı görülmektedir. Zira şair bağlamı içerisinde karanlık bir gecede haksızlığa uğradığını sadece kelimelerin teker teker anlamlarından değil aynı kökten gelen bu kelimelerin bütününden çıkan bir anlamla da teyit etmektedir.

Leyl-i **muzlimde zulm** idüp **zaleme**
Kaŋgı **mazlümü** düşürür eleme (408)

Tuhfetü'l-İhvân'da iştikak sanatının oldukça başarılı bir uygulamasını yansıtan aşağıdaki beyitte aynı kökten gelen dört kelime anlamın doğallığına hâle verilmeden bir araya getirilmiştir.

Münharif oldu hâl-i ehl-i **hiref**

Harf atarken **harîf**-i dehre selef (1360)

Kelime Sayısı	Beyit	Dil
2	Âb-deste ta kayyüdüñ yoğ-ise Q ayd-ı dünyâya diğkâtüñ çoğ-ise (186)	Arapça
3	Dâyimâ lu tf olur kelâm-ı la tîf Hîç le tâfet bulur mı tab'ı keşîf (3169)	Arapça
3	M übtelâ oldu bir be lâya dağı N'oldı bilmem o m übtelâya dağı (3188)	Arapça
2	B irdür ol bi rliğin iden inkâr Olur âhir mağâm u menzili nâr (2)	Türkçe

İntizâmî'nin başvurduğu iştikakların bir kısmı ise birbirinden farklı köklerden gelen hatta farklı dillerdeki sözcükler olmasına karşın söyleyiş bakımından aynı kökten geldiği intibai veren kelimelerin bir araya gerilmesi şeklindeki iştikaklardır. Şibh-i iştikak adı verilen bu kullanımlardan biri aşağıdaki beyitte “bahre/behre” sözcükleri arasında sağlanmıştı:

Güneşün vaşfin ide mi zerre

Behreyi bahre vire mi kaçre (3583)

Klasik Türk şiirindeki bir tür kelime oyunu da anlam olarak birbirine karşıt ancak lafız bakımından küçük değişikliklerle (nokta, harf, hareke gibi) birbirinden farklı olan sözcüklerin doğal bir siyak u sibak içerisinde bir araya getirilmesidir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere bu tür uygulamalara daha ziyade hâl ve durum dönüşümlerini ifade etmek için başvurulduğu görülmektedir. Şairlerin bu yola başvurarak bahsi geçen dönüşümü daha etkili ve çarpıcı bir şekilde ifade edip okuyucuda edebî bir zevk duygusunun hasıl olmasını sağlamak peşinde oldukları sezilenmektedir. Klasik Türk edebiyatı ürünleri bu gözle incelenecek olursa bu uygulama çerçevesinde belirli bir sözcük çifti hazinesinin oluştuğu görülecektir. Bunlardan ikisi sıklıkla başvuru alan “minhat/ miḥnat” ve “ni'met/naḫmet” kelime çiftleridir. İntizâmî de eserinde bu kelime çiftleri üzerinden birkaç kez sanatsal bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Aşağıdaki beyitte bu kelime

çiftleri simetrik bir yapı oluşturularak kullanılmış ve güçlü bir musiki eşliğinde bağlam içerisinde bahsi geçen kişinin iyi bir hâlden kötü bir hâle geçişi çok etkili bir şekilde dile getirilmiştir:

Minḥati oldu **miḥnete** tebdil
Ni‘meti itdi **naḫmeti** taḫşil (620)

Aşağıdaki örnekte ise yukarıdaki uygulamadan farklı olarak küçük değişikliklerle birbirine benzeyen “imhâl/ihmâl” sözcüklerinin karşıt değil de yakın anlamlı olduğu görülmektedir:

Olmamışlardı vâkıfu’l-aḫvâl
Kimi **ihmâl** ider kimi **imhâl** (940)

Tuhfetü'l-İhvân'ı fesahat açısından incelediğimiz bölümde kafiye unsuruyla ilişkilendirerek üzerinde durduğumuz bazı cinas kullanımlarının kafiye kelimeleri arasında değil de aynı mısra ya da mısralar arasındaki kafiye dışı alanlarda geliştiği görülebilmektedir. Aşağıdaki örnekte şair, “cây-ı ḥûn” tamlamasını ses benzerliğini dikkate alıp “Ceyḥûn” sözcüğü ile sesteş benzeri yineleme bağlamında bir araya getirirken kelimelerin anlam olarak da birbiriyle güçlü ilişkide olduklarını dikkate almıştır.

Ḳılıç uralum idelüm şebḫûn
Cûy-ı ḥûn aḳa nitekim **Ceyḥûn** (2605)

Benzeri bir durum da aşağıdaki beyitte “zûr/zâr” sözcükleri arasında sağlanmıştı:

Saydı fikr iderek şikâr olduk
Ḳaşd-ı **zûr** ide ide **zâr** olduk (2637)

Aşağıdaki örnek ise şairin Türkçenin imkânlarından ustalıkla istifadesini belgeler nitelikte, kafiye alanı dışında gerçekleşen bir sesteş yinelemesidir.

Göz döyer mi bu keşrete her bâr
Seni za‘f-ı **başar** **başar** nâ-çâr (3308)

Tuhfetü'l-İhvân'da lafız sanatlarıyla ilişkilendirilecek bir uygulama da akis adı verilen birden fazla sözcük ya da sözcük grubunun birbirinin yansması ya da aynadaki görüntüsü olacak şekilde bir araya getirilmesidir.

Örnekleri görece az olan bu uygulamanın aşağıdaki beyitte sözcük grupları arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Oldı zîrâ ki evceb ü elzem

Nî'mete şükür ü şükre nî'met hem (2315)

Belli başlı örnekler üzerinden örneklendirmeye çalıştığımız lafız sanatları ve kelime oyunları, İntizâmî'nin içinde bulunduğu edebî dönem ve geleneğe tâbi olarak rağbet gösterdiği uygulamalardır. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın edebî bir değer kesbetmesinde önemli rol oynayan bu kullanımların beyitlerin lafız bakımından güçlü bir yapıya bürünmesi ve anlatılmak istenen mananın güçlü, etkili ve çarpıcı bir şekilde ifadesini sağlamıştır.

C. TUHFETÜ'L-İHVÂN'DA DİL VE SÖYLEYİŞE DAİR NOTLAR

Edebî değerini klasik belâgat bilgisi çerçevesinde çözümlenmeye çalıştıktan sonra bu kısımda *Tuhfetü'l-İhvân*'da dil kullanımı ve söyleyiş bakımından dikkat çeken hususlara dair birkaç not yazmak istiyoruz. Ancak bu notların eserin dil yönüne dair son nokta olmadığını, dil kullanımı açısından metnin müstakil bir çalışmayı hak ettiğini ifade etmek isteriz.

Tuhfetü'l-İhvân'da dil ve söyleyiş bakımından dikkati çeken ilk husus, yazıldığı dönemdeki mukabili metin türlerine göre Türkçe yönünün güçlü olmasıdır. Eserin bütünü ya da herhangi bir aralığında yapılacak basit istatistiksel veriler Türkçe asıllı söz varlığı kullanımı oranının çok yüksek olduğunu bariz bir şekilde gösterecektir. İntizâmî eserin edebî incelemesinde de göstermeye çalıştığımız gibi, Türkçe asıllı sözcüklerin hakikat ve mecazî anlam dairelerini çok iyi tespit edip eserine edebî bir görünüm verirken bu anlam dairelerinden ustaca yararlanmasını bilmiş, böylece Türkçenin imkanlarını oldukça zorlamıştır. Bunu yaparken şairin en çok yararlandığı husus günlük konuşma dilinin daha serbest ve kuraldışı imkânlarından yararlanmak olmuştur. Bundan ötürüdür ki *Tuhfetü'l-İhvân*, konuşma dilinde yaygın olarak kullanılan ve daha ziyade Türkçe asıllı deyimsele ifadeler açısından oldukça zengin bir eserdir. Aşağıdaki tablo yaptığımız bu tespiti doğrular nitelikte olup *Tuhfetü'l-İhvân*'da sıklıkla kullanılan kelimelere yönelik veriler ihtiva etmektedir.

-ol	Türkçe	2000
-it	Türkçe	1425
bir	Türkçe	854
-Eyle	Türkçe	504
-di	Türkçe	400
-gör	Türkçe	371
ile	Türkçe	355
-gel	Türkçe	341
her	Türkçe	340
yir	Türkçe	252
hâk	Arapça	251
İntizâmî	Arapça	246
-bul	Türkçe	240
cümle	Arapça	203
hâl	Arapça	201
ehl	Arapça	199
-vir	Türkçe	196
nice	Türkçe	193
baş	Türkçe	189
çün	Farsça	189
dil	Farsça	160
el	Türkçe	167
yoğ	Türkçe	156
hiç	Farsça	152
-bil	Türkçe	150
beyân	Arapça	148
ķamu	Türkçe	146
kendi	Türkçe	145
-şan	Türkçe	145
hōd	Farsça	140
cân	Farsça	139
var	Türkçe	138
iş	Türkçe	135

ger	Farsça	133
dahı	Türkçe	120
hem	Farsça	120
yol	Türkçe	114
-kıl	Türkçe	111
dem	Farsça	106
göz	Türkçe	106
yüz	Türkçe	105
asker	Arapça	104
luğf	Arapça	104
söz	Türkçe	103
gün	Türkçe	101
paşa	Türkçe	101
-Geç	Türkçe	99
beg	Türkçe	97
şâh	Farsça	94
hep	Türkçe	92
yan	Türkçe	92
-al	Türkçe	90
cihân	Farsça	90
-gir	Türkçe	90
şâf	Arapça	90
çok	Türkçe	88
mîr	Farsça	88
zamân	Arapça	88
-düş	Türkçe	87
-yaz	Türkçe	84
böyle	Türkçe	83
iki	Türkçe	81
Ėayret	Arapça	80
âlem	Arapça	75
-aç	Türkçe	74
ayağ	Türkçe	74

nâm	Farsça	74
fıkr	Arapça	73
yine	Türkçe	72
iç	Türkçe	71
meger	Farsça	71
at	Türkçe	69
du'â	Arapça	69
-iriş	Türkçe	69
-ara	Türkçe	68
-bağ	Türkçe	68
-çek	Türkçe	67
-çiz	Türkçe	64
Hudâ	Farsça	64
pâdişâh	Farsça	63
ulu	Türkçe	63
belâ	Arapça	62
cevâb	Arapça	62
bunca	Türkçe	61
-var	Türkçe	60
gam	Farsça	59
derd	Farsça	56
hâşıl	Arapça	54
dehr	Farsça	53
içün	Türkçe	53
murâd	Arapça	53
şon	Türkçe	53
emr	Arapça	52
şimdi	Türkçe	52
eger	Farsça	51
âdem	Arapça	50
-afla	Türkçe	50
-tol	Türkçe	50

İ- fiilinin çekimli hâlleri, an, o, ol, sen, ben, siz, biz gibi şahıs zamirleri ve bunların çekimli hâlleri, ve, yâ, tâ, kim, bu ve ne gibi çok sayıda kullanılan sözcüklerin dâhil edilmediği bu listede 50 ve daha fazla sayıda kullanılan kelimeler kullanım sayısına göre çoktan aza doğru sıralanmıştır. Tabloda 98 kelime sıralanmış olup bunların 59 tanesi Türkçe asıllı, 20 tanesi Arapça, 19 tanesi de Farsça asıllı kelimelerdir. İlk onda yer alan sözcüklerin tamamı Türkçe asıllıdır. Sıralanan Türkçe asıllı kelimelerin ekseriyeti fiil soylu kelimeler olup it-, eyle-, kıl- gibi örneklerde olduğu gibi bunların bir kısmı Arapça asıllı sözcüklerle birleşik eylemler yapmak için kullanılmıştır. Bu durumu da göz önünde bulundurmak koşuluyla tabloya baktığımızda metinde Türkçe asıllı kelime kullanımının çok yüksek olduğu görülecektir. Tabloda yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin de dilde yaygın kullanımları sebebiyle “Türkçeleşmiş” kabul edilecek nitelikte oldukları dikkate alındığında *Tuhfetü'l-İhvân*'daki söz varlığına dair bir tahminde bulunmak güç değildir.

Tuhfetü'l-İhvân'daki dil ve söyleyiş kullanımlarını incelediğimizde eserde, birbiriyle bağlantılı yerlileşme/mahallileşme ve Rumeli tarzı adıyla klasik Türk edebiyatı incelemeleri literatürüne dâhil olan iki üslubun açık izlerine rastlanmıştır. Bu sonuç, Ali Emre Özyıldırım'ın Mâşî-zâde Fikrî'nin dil ve söyleyiş tercihleri bakımından vardığı sonuçlarla açık benzerlik gösterir. Yerlileşme, genellikle Necâtî gibi temsilci şairler üzerinden şiirde deyim, atasözü ve halk deyişlerinin bir üslup özelliği olarak görünüm sağlayacak şekilde sıklıkla ve yoğun olarak kullanılmasıyla izah edilir. Rumeli tarzı ise yerlileşme üslubunun özellikleri arasında gösterilen dil ve söyleyiş tercihlerine ek olarak Halil Çeltik'in müstakil bir çalışma²⁹¹ ile belirlemeye çalıştığı başka özellikleri de havidir. Çeltik'in çalışmasında da yer verildiği üzere, Rumeli tarzına ilk dikkat çeken isimlerden biri Fuad Köprülü'dür. Ona göre, günlük dilde yer alan teklifsiz konuşma cümlecikleri, senli-benli laubali “ya, hadi be, a be, bak a” gibi ifade kalıpları şiir dilinde fazlalık olarak görülebilir. Şairin amacı az sözle çok şey anlatmak olduğu için bu tür söyleyiş özellikleri şiirde çok az kullanılır. Ancak Rumeli şairlerinin şiirleri incelendiğinde, günlük konuşma dilinin ifadeleri, dikkat çekecek kadar

291 Halil Çeltik, *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2013.

yoğun bir biçimde karşımıza çıkar. Dolayısıyla Rumeli şairleri, söyleyiş bakımından bu yönleriyle diğer bölgelerin şairlerinden ayrılırlar.²⁹² Halil Çeltik Rumeli şairlerinde belirgin olarak ortaya çıkan söyleyiş özelliklerini birkaç farklı başlık altında ortaya çıkarmıştır. Özyıldırım'ın özetlemesiyle dil ve söyleyişe dair özellikleri şu şekilde maddelemek mümkündür:

1. Rumeli şairleri, şiirlerinde ünlem ifade eden, okura ya da başka bir muhataba hitap şeklinde belli kalıpları sürekli tekrarlar: a begüm, be deli, gel e, göre e, hey efendi, hele, vay, yürü var vs.

2. Küçültme eki kullanarak hitap etmekten hoşlanırlar: canancugum, oğlancugum, kardaşcugum.

3. Daima müstağni ve rindâne bir eda ile yazarlar, rintlikle ilgili kavramların (şarap, meyhane, saki vs.) sadece sembolik değil gerçek anlamlarını da söz konusu ederler.

4. Zaman zaman müstehcenlik sınırlarını zorlayan hatta bazen açık küfürler içeren, teklifsiz, senli-benli ve laübali bir söyleyişe meylederler.²⁹³

Rumeli tarzına dair tespit edilen yukarıdaki özelliklerin önemli bir kısmı İntizâmî'nin söyleyişinde de öne çıkan hususlardır. Her ne kadar eserinde sıklıkla idealize edilmiş tasvirlerle yer verse de İntizâmî'nin eseri bir divan metni olmayıp şairin bir ömür boyu başından geçen gerçek bazı hadiselerin anlatıldığı bir anlatı metnidir. Hâl böyle olunca sadece dil açısından değil içeriğin de kurgusalıktan daha fazla uzak olduğu *Tuhfetü'l-İhvân*'da yukarıda bahsedilen dil ve söyleyiş özellikleri de daha belirgin olarak görünüm kazanmıştır. Çeltik yukarıda bahsi geçen çalışmasında Rumeli şairlerinin yoğun olarak kullandığını ifade ettiği bazı ifade biçimlerini eserinde alfabetik olarak sıralayıp bunlara örnekler vermiştir. Sıralanan bu ifade biçimlerini bir kısmı İntizâmî'nin de kullandığı ifadelerdir. Bunlardan biri aşağıdaki örnekte görülen “bak bak” ifadesidir.

Ba'dehū sāğar-ile içdi 'arağ
Didi ehl-i velāyeti bağ bağ (2326)

292 M. Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, 1931, s. 133-35.

293 Özyıldırım, *Mâşîzâde Fikrî Çelebi ve Ebkâr-ı Efkâr*, s. 260.

Bu ifadelerden biri de “gel e” örneğinde olduğu gibi bir fiilin emir kipinden sonra ünlem bildiren “e” sesinin getirilmesidir. İntizâmî’nin de bu türden söyleyişlere yer verdiği görülmektedir. Aşağıdaki beyit buna örnek verilebilir:

Ḥod şabâdan umar iken feyz ol
Aç gözün gör e nergisi ma’lûl (53)

Günlük konuşma dilini yansıtan sözcüklerden biri olan “hele” sözcüğü de İntizâmî tarafından aşağıdaki örnekte olduğu gibi 6 kez kullanılmıştır:

Acı tatlu dinildügin ço hele
Mey yüzün ekşidürdi nâ-ehle (2263)

“Pes” sözcüğü de Çeltik’in üslup belirleyen sözcükler arasında gösterilmiş olup *Tuhfetü’l-İhvân*’da da bu kelime 30 kez kullanılmıştır:

Eyledi kendü ile pes ‘ahdi
Eyleyüp haylî sa’y ile cehdi (3541)

Çeltik, Rumeli şairlerinin yukarıdaki söyleyiş özellikleri yanında, şiirlerinde günlük konuşma dilinde yer alan söz varlığı ve deyimsel ifadelere sıkça yer verdiklerinden dolayı, Arapça ve Farsça terkiplere görece daha az yer verilen sade bir dil tercih ettiklerini bir sonuç olarak ortaya koyar.²⁹⁴ *Tuhfetü’l-İhvân*’da da dil kullanımını burada yapılan tespite oldukça uymaktadır. Şair aşağıdaki beyitte olduğu gibi Türkçe asıllı sözcüklerin yoğun olduğu, dolayısıyla kullanılan dil bakımından eserin belli bir entelektüel çevre içinde kalmayıp geniş bir toplum kesiminde de dolaşımına girmesini sağlayacak birçok beyte yer vermiştir:

Ḥâr dutmışdı güllerün yirini
Bülbül inlerdi yerini yerini (33)

Yaklaşık olarak 2650 kadar Farsça yapılı tamlamanın kullandığı eserde, Farsça yapılı tamlamanın yer almadığı yüzlerce beyit örneği bulunmaktadır. Buna karşın eserde; aşağıdaki örneklerde olduğu gibi Türkçe yapılı isim tamlamalarına çok sıklıkla başvurulduğu görülmektedir:

294 Çeltik, *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, s. 268.

‘**Ālemün hālî** oldu çünkü tebeh
Lâlenün bağırı taldı hūn-ı siyeh (31)

Ĥāşılı özge **hālî var dehrūn**
Yitdi pergâr u merkezi devrūn (56)

Tuhfetü'l-İhvân'da yer verilen karşılıklı konuşmalar ve jargon ifadeler de eserin söyleyiş bakımından dikkat çeken özellikleri arasında yer alır. Bu anlamda serhat boylarındaki gazilerin kültürüne ayna tutup bunların terminolojisine dair ipuçları veren bölümlerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim İntizâmî'nin kendisi *Sûrnâme*'deki başarısını farklı mesleklerdeki temsilcileri kendi jargonları ile konuşturabilmesine dayandırmaktadır. Aşağıda örneklerde yer verilen “başı etekde, cânları elde ve eyekleri belde” ölümü göze alan gaziler için kullanılmıştır:

Mîr İshâk idince böyle cevâb
İki üç merd-i çâpük itdi şitâb
Baş etekde vü cânları elde
Tîg boyunda vü etek belde
Bâd-ı şarşar gibi olup püyân
İrüp ol püşte farkına perrân (2112-14)

“Gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmek” anlamındaki sapmaların şiir dilinin oluşumunda önemli katkısı bulunmaktadır. Doğan Aksan'ın ifadesiyle, sanatçı bu sapmalarla dile yeni bir güç kazandırmayı, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmayı, okuyan/dinleyeninin zihninde yeni değişik tasarımlar ve duygu değerleri oluşturmayı amaçlar.²⁹⁵ Sözcüksel, dilbilgisel, sesbilimsel, yazımsal, lehçesel adı verilen bu sapma türlerinin bir kısmı, eseri edebî açıdan incelediğimiz kısımda belâgat terimleriyle ele alınmaya çalışıldı. Burada Aksan'ın bölge ağızlarına özgü kullanımlar bağlamında değerlendirdiği sapmalar bağlamında *Tuhfetü'l-İhvân*'daki bir dil sapması üzerinde durmak istiyoruz. Özellikle deyim-sel ifadeler noktasında mahalli öğelere sıklıkla yer veren İntizâmî, tespit

295 Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 165.

edebildiğimiz kadarıyla eserinde iki sözcüğü Rumeli coğrafyasındaki söylenişle yazıya aktarmıştır. Bunlardan birisi ortak dilde “büsbütün” olarak yazılan sözcüğün “büzbütün” (بوزبتون) olarak yazılmasıdır. Sözcüğün böyle bir hâl almasında Balkan dillerinin etkisi olduğunu düşünüyoruz.²⁹⁶ Bahsi geçen kelime şu beyitte geçmektedir:

Nîm-cân kendü atları durğun
Sefer âlatı **büzbütün** bozğun (3518)

Bir diğer kelime de Arapça asıllı “zemîn” kelimesidir. Şairin bu kelimeyi de bir yerde “zemün” şeklinde seslendirdiği görülmektedir.

Geminün cümle kaydı görildi
Zemüne vardı menzilin buldı (3487)

Sözdizimsel sapmalar açısından *Tuhfetü'l-İhvân*'a baktığımızda, beyitlerin ekseriyetle Türkçenin standart söz dizimine uygun olarak kurulduğunu söylemek mümkündür. Başta gazel nazım biçimi olmak üzere sanat gayesinin öncelikli olduğu edebî ürünlerde şiirselliğin sağlanmasında söz dizimi noktasında yapılan sapmalara daha fazla yer verildiği görülür. Bunun neticesinde Türkçe yapıyla oluşturulan cümlelerin asli yapıları bozularak öğelerin standart dizimdeki yerleri ters yüz edilir. Böylece beyit/lerde verilmek istenen anlam oldukça mübhem bir hâl alır; okuyucu/dinleyici bu anlamı ortaya çıkarmak için bozulan bu yapıyı onarmakla işe başlar. *Tuhfetü'l-İhvân*'da, kimi fiillerin öncelenmesi, ya da Türkçe yapılı bazı isim tamlamalarında tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi şeklinde tezahür eden bazı sözdizimsel sapmalar olsa da cümlelerdeki öğeler genellikle Türkçedeki standart söz dizimine uygun olarak sıralanır. Dolayısıyla eserde sözdizimsel sapmalardan kaynaklı mübhemiyet ya da ta'kid derecesindeki kapalılık örneklerinin çok sınırlı olduğu söylenebilir.

Pes bu hâli görüp niçe yârân
İdelüm bâğı didiler seyrân

296 Nitekim İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* isimli romanında da yer verilen Türkçe asıllı kelimelerden biri, bu örnekteki benzer olarak “bezbelli” şeklinde geçmiştir. Bk. İvo Andriç, *Drina Köprüsü*, (çev. Hasan Ali Ediz; Nuriye Müstakimoğlu), İletişim Yay., İstanbul 2019, s. 351.

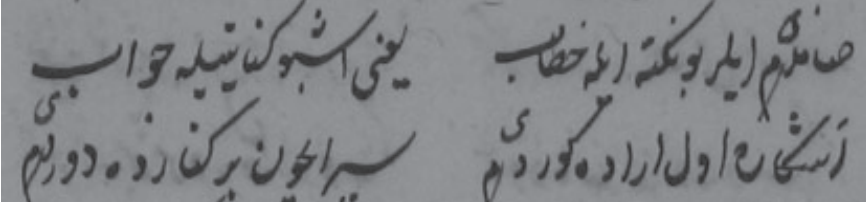
İtdiler hâl-i 'âlemi çü me'âl
 Bâğdan aldı her biri bir hâl
 Birbiriyle tekellüm eylediler
 Dehr-i dündan tazallum eylediler
 Zevçî dehrün deger mi hiç gamına
 Sükker ü şehdi zehr-ile semine
 Bir dem eylerse yüzüne hânde
 Bir nefes râhatı kırmaz sende
 Hod şabâdan umar iken feyz ol
 Aç gözün gör e nergisi ma'lûl
 Serv âzâde olayın şandı
 Durduğı yerde göre pâ-bendi
 Cûy pâ-bûs idüp temelluk ider
 Dehr zencîrle ta'alluk ider
 Hâşılı özge hâli var dehrün
 Yitdi pergâr u merkezi devrün (48-56)

Otobiyografik bir metin olup Osmanlı ben anlatıları içerisinde önemli bir yeri olan *Tuhfetü'l-İhvân*'da kullanılan anlatım dili, benzeri birçok ben merkezli anlatıda olduğu gibi genellikle üçüncü şahıs anlatımıdır. Bir okuyucu eserin ortasından okuyacak olursa anlatılan hikâyenin bir ben anlatısı değil de üçüncü şahsa ait bir sergüzeştin anlatıldığını düşünebilir. Bununla birlikte, aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi bir iki örnekte kanaatimizce farkına varmadan birinci şahıs anlatımına da geçtiği görülmektedir.

Diñledi çün cevâbumı yârân
 Didi zâyî' olur mı hiç 'irfân (96)
 Her sözi bir kitâbdur **gördüm**
 Vâkı'â feth-i bâbdur **gördüm** (104)

Eserin yazması üzerinde farklı amaçlarla yaptığımız inceleme neticesinde bu birinci şahıs anlatımına geçişlerin istemsizce yapıldığını belgeler nitelikte verilerle karşılaşılmıştır. Eserin İntizâmî tarafından yazılmakla

kalmayıp sonradan yine kendisi tarafından tashih edildiğini düşündüğümüz AE nüshasında, şairin yaptığı bazı tashihlerin birinci şahıs anlatımını üçüncü şahıs anlatımına dönüştürmek şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Eserin bütününde birkaç defa yapılan bu tashihlerin, aşağıdaki görselde üç defa üstüste yapıldığı görülmektedir:

SONUÇ

Osmanlı edebiyat geleneğindeki ben merkezli metinlere yönelik bilimsel çalışmaların tarihi çok geriye gitmez. Son 10-20 yıl içerisinde gözle görülür bir ivme kazanan bu çalışmalar kapsamında, türe dâhil edilebilecek birçok metin tespit edilip neşredilmişken konunun tahlilî olarak ele alındığı bazı çalışmalar da yayımlanmıştır. Gelinen noktada, Osmanlı edebiyat geleneğinde türlü şekillerde görünüm kazanan “ben” olgusu, oldukça rağbet gören bir özgünlük alanı olarak değerlendirilip konuyla ilgili makale, kitap ve tez düzeyinde bilimsel çalışmalar artarak devam etmektedir. Son olarak bu konuda oluşan birikimi değerlendirip ileriye yönelik çalışmalara yön vermek amacıyla düzenlenen *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları*²⁹⁷ başlıklı çalıştayda ekseriyeti Osmanlı döneminde kaleme alınmış birçok ben anlatısı tanıtılıp konunun önemi üst perdeden yeniden gündeme getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılda Rumeli coğrafyasında ulaşabildiği uç sınırlara yakın bir bölgede, Foça'da doğup hayatının önemli bir kısmını bu coğrafyada tüccar ve bürokrat olarak geçiren İntizâmî'nin (ö. 1611'den sonra) ana çizgileriyle hayatını tahkiye ettiği *Tuhfetü'l-İhvân* adlı otobiyografik metnini, muhteva ve edebilik yönünden inceleyip tenkitli neşrini esas alan bu çalışma da yukarıda bahsi edilen literatürün bir parçası olarak meydana gelmiştir. Çalışmanın tekamüle ermesi için yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde, neşri yapılan *Tuhfetü'l-İhvân*'ın Osmanlı ben anlatıları içerisinde merkezî bir konumda olduğu sonucuna varılmıştır. Bu neticeye varırken eserin birkaç hususiyeti belirleyici olmuştur. Öncelikle bu eser yazılış amacından başlayarak içeriği, dili ve anlatımıyla klasik Türk edebiyatı geleneğinde sergüzeştname adı verilen türün bariz bir temsilcisi olarak Osmanlı edebiyat geleneğindeki ben anlatılarının dolaysız bir örneğidir. Bu anlamda başka gayeler öncelenerek yazılıp da araştırmacıların dolaylı olarak ben anlatıları bağlamında değerlendirmeye çalıştığı örneklerden farklı olarak bu çalışmaya konu edilen eser, yazarının söylemi ve yapılan içerik analizinin de gösterdiği üzere öncelikli olarak bir ben anlatısı

297 Çalıştayın raporu için bk. Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı Liteartüründe Ben-Anlatıları Çalıştay Üzerine Rapor”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2020, s. 8-11.

oluşturmak gayesiyle yazılmıştır. Eserin bu özelliği, bizzat şairi tarafından da klasik Türk edebiyatında ben merkezli anlatılara işaret eden birçok terimin defalarca kullanılmasıyla vurgulanmış ve eserin özgünlüğü bu niteliği üzerine temellendirilmiştir.

Öte taraftan eldeki eser bütünlüklü bir yapı arz etmesi bakımından da örnekleri arasında temayüz etmektedir. Başka bir eserin parçası ya da parçalar hâlinde oluşup dolaylı olarak ben olgusuyla ilişkilendirilen örnekleri yanında *Tuhfetü'l-İhvân*, klasik Türk edebiyatının uzun anlatılar için kullandığı nazım biçimi olan mesnevi formunun geleneksel tertibine uygun bir bütünlük içinde ve müstakil bir yapıda; bir Osmanlı bireyinin çocukluk yıllarından başlayarak yetmişli yaşlarına kadarki hayatını ana çizgileriyle anlatmaktadır.

Eserin anlatım tarzı da *Tuhfetü'l-İhvân*'ın dolaysız bir ben anlatısı kategorisine dâhil edilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bilindiği üzere, başta gazel olmak üzere gerçekliğin idealize edilip mecaz örtüsü altında saklanarak okuyucuya takdim edildiği klasik Türk edebiyatı geleneğindeki metinlerde dolaylı ve örtük bir biçimde yer alan “ben” olgusu, kimi zaman oluşturulduğu örtük yapının ardında keşfedilmeyi beklemiş kimi zaman da “ben”in ifadesi noktasında muhatabı olduğu araştırmacıları ikna edememiştir. İntizâmî'nin eseri, günlük konuşma diline mal olmuş deyimsel ifadeler bir yana, lafzın hakikatini önceleyen bir anlatım ve dile getirilmek isteten anlamı/hikâyeyi mübhemiyet örtüsüne büründürmek bir tarafa bu anlamın açık ve anlaşılır bir dille ifadesinin etkisini artırmaya yönelik mecaz ve teşbihlerle dile getirilmesi bakımından “ben”in dolaysız görünüm kazandığı bir metindir.

Eserin Ali Emîrî'nin kütüphanesinde yer alıp müellif hattı olarak tespit ettiğimiz ve yazarın tashih çalışmalarının ürünü olarak birçok notu havi olan nüshası da (AE) yazma kültürü araştırmaları için kıymetli veriler sunduğu gibi eserin “ben” ile olan ilişkisini daha dış yapısından itibaren başlatıp güçlendirmektedir.

Bu çalışmayla birlikte 4379 beyitten müteşşekil olan hacimli metni de neşredilen *Tuhfetü'l-İhvân*, yakın zamana kadar III. Murad'ın oğlu

III. Mehmed için tertip ettiği sünnet düğününü tasvir ettiği *Sûrnâme*'si ile bilinen İntizâmî'nin hakkında bilinenlere oldukça geniş bir çerçevede paha biçilmez eklemeler yapmıştır.²⁹⁸ Eser; sadece doğumu, ölümü, meslekî kariyeri gibi temel biyografik bilgiler açısından değil aynı zamanda şahsiyeti ve insani boyutuna dair de cömertçe bilgiler sağlayıp çeşitli çıkarımlara elverişli alanlar oluşturarak İntizâmî'nin *Sûrnâme* dışında *Tuhfetü'l-İhvân* ve *Budin Şehrengizi* adlı önemli iki eserinin daha olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Böylece İntizâmî'nin edebiyat tarihindeki konumlandırılmasının köklü bir şekilde değişmesine vesile olduğu gibi edebiyat tarihini -en azından- ciddi bir güncellemeye icbar eden metinleri gün yüzüne çıkarmıştır. Öte taraftan İntizâmî'nin diğer iki eseri olan *Sûrnâme* ve *Budin Şehrengizi*'nin oluşum safhasını ayrıntılı olarak vermesi bakımından da *Tuhfetü'l-İhvân* Osmanlı telif geleneği için araştırmacılara değerli bilgiler sunarken bir ben anlatısı içerisinde başka bir “ben” alanı açmaktadır.

Yapılan muhteva incelemesi sonucunda, *Tuhfetü'l-İhvân*'ın bir Osmanlı bürokratının geniş bir coğrafyaya yayılan ayrıntılı ve sürükleyici hayat hikâyesini kahir ekseriyetle kronolojik bir düzende verdiği görülmüştür. Tam bir otobiyografik görünüm arz eden eserde İntizâmî çocukluk yıllarından başlayarak kocayıp gözden düştüğü yıllara kadar hayatını büyük oranda macera eksenli kesitler üzerinden anlatır. Bu itibarla eserde; sibyan okulunda uğradığı haksızlık, ilim yoluna niyetlenmişken kendisine verdiği sözü tutamayıp ticaret hayatına geçişi, bir iftira ve nifak sonucunda tıklandığı hapis hane koşelerinde unutulması, kumaş dükkanının yanıp kül olması neticesinde büyük bir hayal kırıklığına uğraması, devlet adamları yanında uzun yıllar kâtip olarak çalışması, koçu ile seyahat ederken uçurumdan düşüp parça parça olmaktan, donmuş Tuna nehrinin üzerinden geçmeye çalışırken boğulmaktan ve Foça'daki evine dönüşü sırasında karlar altında kalıp donmaktan son anda kurtulması, bir hatuna gönül kaptırıp yaptığı kaçamaklardan kadın kılığına bürünerek kurtulması, uçbeyleriyle

298 Biri inşâ geleneğinin bir örneği olarak manzum-mensur, ikisi manzum olmak üzere bugün elimize üç eseri ulaşan İntizâmî'nin XVI. yüzyıl tezkireleri başta olmak üzere klasik biyografik kaynaklarda yer almaması olağan bir durum gibi görünmez. Özellikle de padişah tarafından çok beğenilen *Sûrnâme*'si çok ciddi bir bütçe harcanarak tezhip ve minyatürlerle süslenmişken, bu eseri karşılığında divan kâtipi olarak görevlendirilmişken biyografi yazarlarının dikkatini celb etmemiş olması alelade bir durum gibi görünmemektedir. Acaba şairin de eserinde bahsettiği gibi imparatorluğun merkezinde bulunan ulemâ ve fuzalâ tarafından “dili dönmez bir Rûmeli” olarak görülüp kale alınmaması böyle bir durum oluşmasına sebep olmuş olabilir mi?

akınlara çıkması, Darüssaâde'de yeni bir hayata başlaması, *Sûrnâme* kitabını yazıp padişaha sunması, Eğri seferine katılıp sefer dönüşünde türlü türlü zorluklarla karşılaşması, ahir ömründe kalabalık ailesiyle birlikte zorluklarla boğuşması gibi geniş yelpazedeki birçok hadise tahkiye edilmiştir. Eserde, bir Osmanlı bürokratinin gençlik coşkusu, heyecanı, hayal kırıklıkları, kötü alışkanlıkları, dibe vurmaları, başarıları ve tabii ki pişmanlıklarını dram tadında görmek mümkündür.

Muhtevası üzerinde dikkatlice durulduğunda, *Tuhfetü'l-İhvân*'ın yüzyeyle daha net olarak görünür olan hikâyenin ardında başka bir hikâyenin izleri de görülebilir: Bu sanatçı kimiliğiyle kendisini ispat etmiş bir Osmanlı bürokratinin himaye arayışının hikâyesidir. İntizâmî aşama aşama hâmisinin mertebesini yükseltip nihai kerteyle dolaylı bir biçimde de olsa ulaşılacak en üst hâmi olan padişahın (III. Murad) dikkatini ve muvakkatan himayesini kazanabilmiştir. Eserinin sonundaki ifadeleri dikkate alınırca himayenin zirvesini gördükten sonra dramatik bir şekilde bu zirveden tepetaklak aşağı yuvarlanmıştır. Bu itibarla Osmanlı edebiyat geleneğindeki hâmi-sanatçı ilişkisini gözlemlemek ve araştırmak bakımından kayda değer bulduğumuz eser, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin yönetim kademelerinde hâkim ve etkin olmaya başlayan Sokullu ailesini de bariz bir şekilde görünür kılmaktadır. Osmanlı tarihinde, başarılı ve istikrarlı bir sadrazam olarak adından söz edilen Sokullu Mehmed Paşa'nın devşirilip idarî yapıya dâhil edilmesiyle birlikte paşanın da girişimleriyle aynı aileden başka kişiler de Osmanlı idarî kademelerine dâhil olmuştur. Sokullu Mehmed Paşa'nın amcasının oğlu Mustafa Paşa ve Sokullu'nun oğlu Kâsım Bey bunların başında gelmekte olup bunlar yaptıkları hayratlar ve sanatçılara kol kanat germeleriyle tarihte iz bırakmışlardır. İntizâmî de Budin beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada Mustafa Paşa'nın himayesinde bulunmuş, sipariş ettiği şehrengizi yazdıktan sonra paşanın cömert ihsanlarına nail olmuştur. Çalışmamızın ilgili kısmında da değinildiği üzere Budin'de yaptığı imar faaliyetleri muhtelif araştırmalara konu olan ve devşirilmesini merkeze alan bir biyografik metnin konusu olan bu paşaya dair *Tuhfetü'l-İhvân*'da yer alan veriler, mevcut bilgileri teyit etmektedir. Sokullu'nun oğlu Kâsım Bey'in yanında da bir müddet bulu-

nan İntizâmî onun ölümünden sonra yaşadığı derin hüznü bir mersiye ile dile getirip babasının acısını paylaşmaya çalışmıştır. Tüm bunlar *Tuhfetü'l-İhvân*'ın Sokullu ailesi ile ilgili araştırmalar bakımından da kayda değer olduğuna işaret etmektedir.

Öte taraftan İntizâmî, eserinin 2914-54 beyitleri arasında bahsi geçen Mustafa Paşa'nın hâmi kişiliğini özel olarak kaleme almıştır. Paşa'nın Nağmî mahlaslı bir şaire ihsanını ve himayesini anlatan İntizâmî kendisinden övgü dolu ifadelerle bahsettiği bu şaire dair belge niteliğinde bilgi verirken himaye anlayışına dair de ilgili araştırmalar için önemli bilgiler verir. Aşağıdaki beyitlerle veciz bir şekilde özetlediği bu himaye anlayışından sonra İntizâmî Mustafa Paşa'nın çok zor durumda kalan bu "Ser-ğad-âyîn" şairi nasıl rahatlattığını anlatır:

Tab'ın atına kâmcıdur ihsân
 Kanda kâşd itseñ eyler ol cevân
 İltifât âdemi ğayür eyler
 Ğam ile ğuşşasın sürür eyler
 Şâ'iri medh göklere uçurur
 Kadh illâ ki yirlere geçürür (2931-33)

Eldeki nüshaları üzerinde yaptığımız inceleme, *Tuhfetü'l-İhvân*'ın iki ayrı versiyonunun kurulmuş olabileceğine işaret etmektedir. Bu anlamda; güçlü karinelerin işaretiyle AE nüshasının birinci versiyonun müellif hattı nüshası, Nasuh Paşa'yı konu alan bir zeyli barındıran B nüshasının ise ikinci versiyonun müellif hattı bir nüshadan ya da müellif hattından çoğaltılan bir nüshadan kopyalandığı tahmin edilmiştir.

İntizâmî mesnevi nazım biçiminde kaleme aldığı eserine toplamı 43 beyit tutan 4 kıta, 3 müfred, bir kaside ve bir gazel dâhil etmiştir. Tamamı kendisine ait olan bu şiirler, İntizâmî'nin günümüze ulaşan eserleri dışında başka şiirlerinin de varlığını belgeleyip bir divanının olabileceğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Osmanlı telif geleneğinde örnekleri sıklıkla görüldüğü üzere eserin kalem alınışı dostların talebine bina edilmişse de sebep-i telif bölümü dikkatli bir okumaya tâbi tutulduğunda *Tuhfetü'l-İhvân*'ın sadece dostların talebi üzerine yazılmadığını, şairin bu eseriyle yaşlılık döneminde içine girdiği ekonomik darboğazdan çıkmasını sağlayacak bir hâmi bulma amacını da güttüğünü düşünüyoruz.

Öncelikli gayesi otobiyografik bir anlatıyı söze dökmek olan İntizâmî, eserini manzum olarak yazmaya karar vererek tabii bir surette edebî bir iddia da gütmüştür. Bununla birlikte eserde konu şiirsellik için araç edilmemiş, tersine mesnevi formu konunun işlenmesi için bir araç hâline getirilmiştir. Sahip olduğu ses ve âhenk yapısı ile sözün şekle sokulması/kalıba dökülmesi bakımından güçlü bir manzume olduğu hâlde *Tuhfetü'l-İhvân*'ın sözün mecazla ilişkisi, “garîb” değerindeki özgün teşbih kullanımları ve şiirselliğin meşru gördüğü makul düzeyde mübhemiyet oluşturma bakımından daha sınırlı bir kabiliyetin ve çabanın ürünü olduğu sonucuna varılmıştır. Eserinde Türkçe asıllı sözcükleri sıklıkla kullanmaya elverişli bir zemin oluşturmak üzere açık/kısa heceleri daha fazla olan bir vezin tercih ettiğini düşündüğümüz İntizâmî, aruzu eserde müzikal bir yapı oluşturmak noktasında genel olarak başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu anlamda eserinde çok fazla Türkçe asıllı kelime kullanmasına karşın düşük bir ortalama ile imâle-i maksûreye başvurarak eserinin ses yönünü güçlü tuttuğu görülmüştür. Öte taraftan imâle-i memdûde uygulaması genel olarak değerlendirildiğinde gazel nazım biçiminde gösterilen ihtimamın *Tuhfetü'l-İhvân*'a yansımadağı, şairin imâle-i memdûde kullanımında görece daha rahat bir tavır sergilediği görülmüştür. Ancak uzun anlatılara araç olarak kullanılan mesnevi nazım biçimiyle yazılan birçok metinde de görülen bu uygulamayı İntizâmî'nin bireysel bir tasarrufu olarak görmemek gerekir düşüncesindeyiz.

Genel olarak klasik kafiye bilgisine uygun hareket eden İntizâmî, sözün âhengini artırıp manayı şekle sokmak bakımından kafiyeyi çok etkin ve başarılı bir şekilde kullanmıştır. Redif olgusundan daha sınırlı düzeyde yararlanan İntizâmî'nin Arapça ve Farsça asıllı kelimelerle yaptığı kafiye-lerde aynı vezindeki kelimeleri seçmeye gayret ederek kafiye alanından elde

edebileceği en yüksek âhenk değerini yakalamaya çalıştığı görülmektedir. Böyle bir yönelimle birlikte bahsi geçen sözcüklerde sadece kelimelerin son harflerinde değil kelimelerin bütününde küllî bir tekrarı sağlamıştır; ancak Türkçe asıllı sözcüklerde ise aynı âhenk değerini yakalamada zorlandığı ifade edilebilir. Her ne kadar dülbendi/talbındı, vızıldı/sızıldı gibi kimi örneklerde benzeri bir başarı yakalamışsa da Türkçenin yapısı gereği bu sözcükler fazla bulunmadığından Türkçe kelimeleri kafiye yaptığında daha ziyade redif yinelemeleri ile yaptığı ses tekrarını güçlendirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Arapça ve Farsça asıllı sözcükleri kafiye olarak seçtiği durumlarda oldukça az kafiye hatası yapan şair, Türkçe asıllı kelimeleri tercih ettiği beyitlerde ise klasik kafiye bilgisine göre kusur olarak değerlendirilen tasarruflara başvurmadan kendisini kurtaramamıştır. Ancak bu inceleme de göstermiştir ki mesnevi geleneği bağlamında Türkçe asıllı sözcüklerin kafiye uygulamasına dâhil edilip kullanılması müstakil bir çalışmayı hak etmektedir.

Hem bir âhenk unsuru olarak kullanılması hem de bir kelime oyunu olarak hüner gösterisine elverişli olması dolayısıyla şairlerin aynı anda birden çok fonksiyon yükledikleri cinasa *Tuhfetü'l-İhvân*'da yoğun olarak başvurulmuştur. İçinde bulunduğu dönem edebiyatının rağbet gören bir unsuru olarak kelime oyunlarına düşkün olduğu gözlemlenen İntizâmî'nin cinasının her türünden örnekler verdiği görülmektedir.

Tuhfetü'l-İhvân, manzum olarak kaleme alınmış bir mesnevi olmakla birlikte, özellikle çift kahramanlı aşk hikâyelerini tahkiye eden kimi mesnevilere kıyasla mecazlı anlatım bakımından daha sınırlı olan bir eserdir. Bunda yazarın metni kurmaktaki amacı önemli rol oynamıştır. Zira eldeki eser, gazel, kaside ya da kimi mesnevilerde olduğu gibi sanat kaygısının öncelikli olduğu bir metin değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki eserini kaleme alırken tabii olarak metnini türlü yollarla edebileştirme kaygısı taşımakla birlikte İntizâmî'nin birincil amacının, başından geçen hadiseleri nazım yoluyla kaleme alıp dolaşıma sokma, daha özeldir ise bu eser sayesinde sesini bir hâmiye duyurmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amacına binaen zihnini “anlat”maya ve tahkiye etmeye yoğunlaştıran şairin kurduğu metni, sözün hakikat anlamı dışındaki kullanımlarına yoğun olarak başvurup

edebileştirmesi, özellikle ses ve lafız açısından yaptığı edebileştirmeye oranla daha sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Dolayısıyla İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ını mecazi anlatım bakımından bütün olarak dikkate aldığımızda, anlama erişmenin daha basit ve dolaysız olduğu, bundan dolayı zihnin daha az çaba sarf ettiği orta düzeyde bir eser olarak değerlendirmek mümkündür. Eserin bütününde hakim olan anlatım, dolaysız olup mecaz-ı mürsel, kinaye, teşbih ve istiare gibi ifade yollarına görece daha az başvurulmuştur. Eserde teşbih-i belîğ ve istiare kullanımının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Başvurulan bu teşbih-i belîğ ve istiarelerin de genellikle özgünlük değerleri sınırlı olup XVI. yüzyıl edebiyat geleneğinde yaygınlaşan kullanımlar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İntizâmî'nin, eserinde kullandığı mecaz ve teşbihlerin onun anlatımını mübhemleştirmek, dolaylamak bir tarafa ifadenin daha açık ve kolay bir şekilde anlaşılmasına hizmet ettiği çıkarımında bulunmak mümkündür. Kanaatimizce İntizâmî, tahkiyeye odaklandığından dolayı özgün hayaller, görülüp işitilmemiş benzetmeler peşine düşmek yerine hazır malzemededen yararlanmayı yeğlemiş gibidir.

İntizâmî'nin eserini başvuru teşbihler bakımından daha özgün bir edebî değere yükselten anlatım yollarının temsilî teşbih ya da mezheb-i kelami sanatlarıyla ilintilendirilebilecek ifade tarzları olduğunu söylemek mümkündür. Eserin tasvir bölümlerinde yoğunlaşan bu teşbihler, tek tek kavramların birbirine benzetilmesinden ziyade bir durumun bir hâlin başka bir durum veya hâle benzetilmesini mümkün kılarak örneklendirme, somutlama ve canlandırma işlevlerini yerine getirdiği müşahade edilmiştir. İntizâmî eserin birkaç yerinde, başta mesnevi geleneği olmak üzere klasik Türk edebiyatında sıklıkla başvuru bir sanatlı ifade tarzı olarak aynı durumu farklı teşbihlerle örneklendirme yoluna gider. *Tuhfetü'l-İhvân*'ın beyân ve bedî açısından kanaatimizce en güç olduğu kısımlar, daha ziyade hüsn-i ta'lîl sanatının yoğun olarak kullanıldığı tasvir ağırlıklı bölümleridir. Bu kısımlarda şairin hüsn-i ta'lîl başta olmak üzere kimi beyân ya da bedî sanatlarını kullanarak var olan gerçekliği idealize etmeye çalıştığı, böylece edebî bir anlatım ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Hayatının son demlerini kaleme aldığı bölümlerde oldukça ağır ve ciddi bir tutum içinde olduğu görülen İntizâmî, gençlik dönemlerini ele aldı-

ğı kısımlarda ise daha coşkun bir ruh hâli içerisinde olup yer yer mizahî bir dil kullanır. Muhtemeldir ki arkadaşları arasında şakacı ve latifesefer biri olarak da tanınan İntizâmî eserinde de birkaç latifeye yer verdiği gibi, kimi tasvirlerinde mizahî bir dil kullanmıştır.

İntizâmî'nin eserine edebî değer katmak için başvurduğu bir ifade yolu, ekseriyeti lafız sanatlarından oluşan kelime oyunlarıdır. Eserin kaleme alındığı XVI. yüzyılda birçok şair tarafından oldukça rağbet gören bu lafız sanatlarının, diğer sanatlara kıyasla anlama katkısı daha sınırlı olarak edebî metinlerde yerlerini aldıkları görülür.

Tuhfetü'l-İhvân'daki dil ve söyleyiş kullanımlarını incelediğimizde eserde, birbiriyle bağlantılı yerleşme/mahallileşme ve Rumeli tarzı adıyla klasik Türk edebiyatı incelemeleri literatürüne dâhil olan iki üslubun açık izlerine rastlanmıştır. Sözdizimsel sapmaların daha az ve sınırlı düzeyde gerçekleştiği eserde anlatım dili şairin birkaç yerde istemsiz olarak birinci şahıs anlatımına başvurması dışında, Osmanlı ben anlatıları geleneğinde baskın anlatım dili olan üçüncü şahıs anlatımıdır.

Çalışmamızı oluştururken yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde, İntizâmî ve eserinin türü, muhtevası, otobiyografik değeri ve edebî yönüne dair genel olarak yukarıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı ve hacmi gereği eserin bu yönlerine dair yapılan incelemelerle iktifa edilmiştir; ancak *Tuhfetü'l-İhvân*'ın araştırılmaya değer ve muhtaç başka birçok yönünün de olduğuna dikkat çekmek isteriz. Bunlardan biri “ben”in eserdeki tezahür biçimidir. Hayatının bütününe yayılan birçok hadiseden bahsetse de İntizâmî'nin “ben”ini dışarıya/okuyucuya yansıtırken bir sınır gözetmiş midir? Eserde, babasının vefat etmesi, annesinin kendisini Eğri seferine iştirak etmeye teşvik etmesi, eşi ve bebeğiyle tehlikeli bir yolculuğa çıkması örneklerinde olduğu gibi ailesinin dolayısıyla da “harem”inin oldukça silik bir biçimde yansıtılması bu soruya cevap vermeye çalışırken anlamlı bir veri gibi durmaktadır.

Osmanlı ben anlatıları sahasında yaptığı öncü çalışmalarla konuya ilişkin artmasında önemli rol oynayan Cemal Kafadar, dört Osmanlı bireyinin ben merkezli anlatılarını ele alıp tahlili bir incelemeye tâbi tut-

tuğu yazılarını *Kim var imiş biz burada yoğ iken* başlıklı kitapta bir araya getirmiştir. “Mütereddî Bir Mutasavvîf: Üsküplü Asiye Hatun’un Rüya Defteri” başlıklı bölümde, tespit edilebilen Osmanlı ben anlatılarında içe bakışın zayıflığını şu cümlelerle dile getirir:

Batılılaşma devrinden önce yazılmış, şimdiye kadar görebildiğimiz birinci şahıs metinleri arasında bir tek Asiye Hatun’unki baştan sona tereddütle örülmüştür. Diğerlerinin hiçbirisi buradaki gibi kendini sorgulayan bir içe bakış, hatta suçluluk duygusuyla karışık bir “itiraflar” havası yansıtmaz.”²⁹⁹

Bahsi geçen çalışmasının girişinde farklı türdeki birçok ben anlatısını tanıtan Kafadar, doğal olarak henüz keşif süreci tamamlanmamış İntizâmî’nin *Tuhfetül-İhvân*’ından habersizdir. İnceleme fırsatı bulsaydı, Kafadar’ın İntizâmî’nin metnini de Âsiye Hatun’un metnine yaklaştırebileceğini düşünüyoruz. Zira İntizâmî’nin eserine yansıyan “ben”, yer yer Kafadar’ın ifade ettiği “içe bakış” a açık alanlar da ihtiva etmektedir. Onun sergüzeşti oldukça hareketli ve aksiyon dolu bir çizgide sunulmuşsa da şairin ara ara nefeslenip kendisini bir muhasebeye çektiği görülür. Yaptığı hatalarla yüzleşmekten çekinmediği anlaşılan İntizâmî’yi kimi zaman tabiri caize gaza gelip toylukla hareket ettiği için kendisiyle alay eder bir vaziyette görürken kimi zaman insani zaaflarına yenik düşüp meşru olmayan bir ilişkinin peşinde ölüm tehlikesi atlatırken görürüz. İntizâmî, eserinde afyon ve esrar bağımlısı olup bu bağımlıktan kurtulmak için başvurduğu yolları samimi bir eda ile anlatır. Önce çok bilmiş bir arkadaşı katrân gibi bir ilacı kendisine içirip şekilden şekle sokarken bir diğer arkadaşının tavsiyesiyle esrar ve afyon bağımlılığında kurtulmak için bu sefer içki mübtelası olup çıkmasını anlatır. “Niçe” yıl bu bağımlılıkla âdeta dibi gören şair, yeşilçam filmlerindeki meşhur sahneleri aratırcasına evine gelip hizmetkarına içkisini hazırlatmışken ani bir kararla “aydın”lanıp bu bağımlılıktan kurtulmaya karar verir. Eserde yer alan benzeri örnek hadiselerde, tüm insani yönleriyle İntizâmî’yi “muterif” bir birey olarak görmek mümkündür.³⁰⁰

299 Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 126.

300 İntizâmî ile aynı yüzyılın farklı dönemlerinde yaşamış olan Za’îfî’nin sergüzeştini neşreden Vildan Serdaroğlu Coşkun’un, Batı geleneğine ait bir tür olarak “otobiyografi” ile İslâm medeniyetinin bir ürünü olarak “sergüzeşt”i mukayese ettiği ve bir iki bilimsel çalışma ile de desteklediği aşağıdaki görüşlerinin de Za’îfî için anlamlı olsa da tümüyle İntizâmî’ye teşmil edilmesi güç saptamalar olduğunu düşünüyoruz:

Vildan Serdaroglu-Coşkun'un aktardığı üzere sergüzeştânâmeler her ne kadar kişisel özellikler taşısa da özellikle hatıra türü sergüzeştânâmelerde toplumsal hayata ve yazıldıkları dönemin sosyal olaylarına dair zengin malzemeler bulmak da mümkündür.³⁰¹ Çalışmamızda *Tuhfetü'l-İhvân*'ın yazıldığı dönemdeki siyasal olaylara dair verdiği bilgileri inceleme fırsatı bulmuş olsak da eserin “çevre tarihi”³⁰² ile ilişkilendirilen sosyal hayat ve maddi kültür unsurlarına dair kısa bir inceleme bile yapamadığımızı itiraf etmek isteriz. Eserin, günlük hayat, savaş kültürü, coğrafi koşullar, yolculuk kültürü ve zorlukları, ölüm ritüelleri gibi vechelerden yapılacak incelemelere açık olduğunu belirtmek isteriz. Aşağıdaki örnekte bir ara esrar ve afyona mübtela olan İntizâmî'ye bu bağımlılığının **pahalya** mal olduğunu görürüz:

Berş ü afyona mübtelâ oldı
Kendü kendüye bir belâ oldı
On diremden ziyâde idi ğidâ
Rûz-merre bu idi haqq-ı edâ

Aşağıdaki beyit ise on yedinci yüzyılın başından itibaren tütünün bir mesele hâline geldiğini belgelendirmektedir:

Tütün ğod bir belâ-yı nâ-gehâni
Lûlesi ğod kazâ-yı âsümâni (4049)

Eserin Osmanlı zihniyet dünyasına da ışık tutacak bilgiler verdiği ya da bu yönde çıkarımlar yapmaya elverişli alanlar sunduğu söylenebilir. Bu noktada kadına ya da kadınla yolculuk yapmaya bakışın çok açık olarak ifade edildiği aşağıdaki beyitlerde tezahür eden anlayışın ne kadar bireysel

Batı'da otobiyografiden anlaşılan Doğu'da sergüzeştânâmeden anlaşılanla aynı değildir. Çünkü otobiyografide ferdi olan merkezde ve daha geniştir. Sergüzeştânâmelerde ise bu alan daha dar kalmakta ve toplumsal olan alan öne çıkmaktadır.

Otobiyografide içe bakış metodu uygulanırken sergüzeştânâmede toplumla olan bağ, yani dışı vurum ön plandadır.

Otobiyografide amaç kendini anlatmak olduğu halde sergüzeştânâmede kendi hayatından örnekler üzerinden daha toplumsal bir konuya vurgu yapılmaktadır.

(Bk. Vildan Serdaroglu Coşkun, *Zaifi'nin Sergüzeştânâmesi: "Sergüzeştüm Güzel Hikayettür"* İSAM Yayınları, İstanbul 2013, 19-20).

301 Serdaroglu Coşkun, *Zaifi'nin Sergüzeştânâmesi*, s. 22.

302 Çevre tarihiyle ilgili olarak bk. J. Donald Hughes, *Çevresel Tarih Nedir*, (çev. Fatih Çalışır), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019.

ne kadar toplumsal olduğu başka verilerle birleştirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır:

Hîç ibn-i sebîl olur mı nisâ
 Seyri için mezâr yeter aña
 İşidürseñ benüm sözümi ebed
 Bile bir mesken anı bir de lahid
 El söz atar kızar senüñ kelleñ
 Suç degüldür aluñ beni esleñ
 Göze itme yaşağı hey gözi kör
 ‘Avratuñ yüri evde zabt idegör
 Dîv-ñûdur çıkarsa taşra eger
 Mekri eyler ol ân saña zarar (2705-09)

Son olarak eserinde hemşehrilik vurgusu açıkça gözlenen İntizâmî'nin kendisinden yaklaşık üç asır sonra yaşamış olan hemşehrisi, nobel ödüllü İvo Andriç'in âdeta bir öncüsü olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Rumeli'de yaşadığı yıllarda Andriç'in Drina Köprüsü romanındaki anlatıya benzer şekilde İntizâmî'nin de her seferinde yolu başta Tuna olmak üzere coşkun ve taşkın sularla kesişir. Ayrıca kurgusallık zırhına bürünüp İntizâmî'nin yaşadığı dönem Osmanlısına dair bilimsellikten yoksun pek de hoş olmayan bir algı yaratsa da Andriç'in Drine ve Tihutin Nehri ile yöre insanını tasvir ettiği cümleler de, İntizâmî'nin beyitlerini anımsatmıyor değildir.

TENKİTLİ METİN

TUHFETÜ'L-İHVÂN

BOSNALI İNTİZÂMÎ

Hazırlanan Tenkitli Metinde Takip Edilen Usûl

1. Metin birbirini tamamlayan AE ve B nüshaları üzerinden kurulmuştur.
2. Metnin nüshaları hakkında bilgi verilen bölümden de anlaşılacağı üzere, AE'de yoğun olarak eklemeler, silmeler/eksiltmeler ve tashihler yapıp bazı nüsha farkları verilmiştir. Bunların bir kısmı nüshaların normal sayfa ebadının kenarında iken bir kısmı da tashihin yapıldığı kelimenin üstünde, altında veya yanında yapılmıştır. Nerede olduğu fark etmeksizin yapılan tüm silmeler, eklemeler ve tashihler birer ayrı nüsha olarak değerlendirilip AE1, B nüshasında ise bunlar B1 rumuzu ile verilmiştir.
3. Metin kurulurken AE1'in müellife en yakın nüsha olduğu varsayılmıştır. Dolayısıyla metnin aldığı son hâl tercih edilip tashihten önceki hâlleri, okunabilmişse Latinize edilerek okunamamışsa ilgili kısmın görüntüsü kopyalanarak aparatta fark olarak gösterilmiştir.
4. AE ile B arasındaki farklarda tercih edilen varyant/farkın rumuzu gösterilmeyip sadece ikinci varyant/farkın rumuzu yazılmıştır.

Örnek: Seni şahîh: şahîh seni B (AE'deki "seni şahîh" varyantının tercih edildiğini, bu varyantın B'de ise "şahîh seni" şeklinde olduğunu göstermektedir).

5. Ancak AE1 ya da B1'in devreye girdiği tüm farklarda, karışıklığı engellemek için hem tercih edilen hem de fark olarak gösterilen varyant/farkın rumuzu ayrı ayrı gösterilmiştir.

Örnek:

713 AE1: -AE, B (713 numaralı beytin AE nüshasının kenarında eklemeler olarak yer aldığı; ancak AE ve B nüshasında yer almadığını göstermektedir)

Yüce AE1: ulu AE (AE nüshasında önce "ulu" olarak yazılan sözcüğün sonradan üzeri çizilerek "yüce" sözcüğüyle yeni bir eşdeğerinin yazıldığını, bu yeni eşdeğerinin de metin kurulurken tercih edildiğini göstermektedir)

6. Gerek AE gerekse B'de “نسخ” kısaltmasıyla ya da bu kısaltma olmaksızın gösterilen nüsha farkları aynı şekilde kurulan metne aktarılmıştır. Şairin bu farkları gösterirken önceki varyantın üzerini çizmemesine uyarak biz de ilk varyantı tercih edip ikinci varyantı da AE1 ya da B1'in varyantı olarak aparatatta gösterdik.

Örnek:

MİRİDEN B, AE: evvelâ AE1 (AE ve B nüshasında “MİRİDEN” olarak yazıldığını; kelimenin üzerinde/üstünde/yanında “evvelâ” hâlinin fark olarak gösterildiğini göstermektedir)

7. Anlam ya da vezin gereği yapılması gerekli olan eklemeler, metin tamlamaları “var dur[ur]” örneğinde olduğu gibi köşeli parantez içerisinde gösterilmiş, herhangi bir şekilde okunamayan kelimeler, (...) işaretiyle belirtilmiştir. Okunduğu hâlde anlamlandırılmasında şüphe duyulan kelime ya da ibarelerin altı çizilip sonrasında (?) işareti konulmuştur.
8. İ- fiili, “ile” edat/bağlacı ve “içün” edatının çeviriyazımında, Arap harfli yazımına bakılmıştır.
- a. Eğer söz konusu fiil ve edatlar birleşik yazılmış ise çeviriyazımda (-) işaretiyle eklenmiş olduğu kelimeyle birlikte yazılmıştır. Ör: ‘aşk-i-miş, ‘aşk-ıla, ‘aşk-içün.
- b. “İle” üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra gelip de vezin gereği başlarındaki ünlü olmaksızın okunacaksa, bu durumda da (-) işaretiyle birlikte eklendiği kelimeye birleşik yazılmıştır. Ör: ‘aşk odı-la, çevgâni-la
- c. Bu tür birleşik yazımlarda arada “y” kaynaştırma sesi bulunursa, bu sesin iki tarafına da (-) işareti konulmuştur. Ör: Sevdâ-y-ıla, sevdâ-y-ımış, sevdâları-y-içün
9. “Durur” biçiminde gelen bildirme eki her zaman ayrı ve “durur” şeklinde yazılmıştır. Ancak yazmada da birleşik yazılmışsa (-) işaretiyle birlikte eklendiği kelimeye birleşik yazılmıştır.
10. Noktalama işaretlerine başvurulmamıştır.

11. Metnin çeviriyazısında, klasik Osmanlı Türkçesi imlası esas alınmıştır. Bu anlamda Türkçe asıllı ek ve köklerin yazımında Faruk Kadri Timurtaş'ın *Eski Türkiye Türkçesi* kitabı kaynak alınmıştır.
12. Farsça asıllı ek ve kelimelerin imlasında, eklerin kelimelerle birleşimlerinde İsmail Ünver'in tekliflerine bağlı kalınmıştır. Bununla birlikte Türkçeleşip kalıplaşmış kimi kelimeleri bu kuralın dışında bıraktık: dilber, peygamber, ezber, rehber; beyhûde, sermâye, naqşibend; cefâkâr, vefâkâr, şebnem gibi.
13. Kâmurân, rûzigâr gibi sözcüklerin imlasında Ünver'in muhayyer bırakmasına uygun olarak kimilerinde ünlü türetilirken kimilerinde türetilmemiştir.
14. -sitân eki yer bildirdiğinde bitişik; "cân-sitân" örneğinde olduğu gibi "alan, alıcı" anlamlarında olduğunda "–" işareti ile yazılmıştır.
15. "Nâ" ve "bî" olumsuz eki ile "be-" eki bitiştiği kelimedenden tire işareti işareti ile ayrılmıştır.
16. Ser-â-ser gibi Farsça yapılarda "–" işareti kullanılmıştır
17. Arapça asıllı kelimelerin seslendirilmesinde, elden geldiğince hangi vezinden geliyorsa o veznin seslendirilmesine göre yazılmıştır. Bu noktada, mümkün/mümkün örneğinde olduğu gibi, yine elden geldiğince Arapça asıllı kelimelerin Türkçeleşmiş seslendirmeleri tercih edilmemiştir.
18. "bihî" örneğinde olduğu gibi, harf-i cerlerden sonra gelen Arapça zamirler bitişik yazılmıştır.
19. Sâ'il, mâ'il gibi aslen hemzeli yazılan kelimelerin hemzeli mi yoksa yâ'lı mı yazılması noktasında, esas alınan nüshanın Arap harfli metindeki yazılışlarına bağlı kalınmıştır.
20. "bismillâh" örneğinde olduğu gibi, "Allâh" lafzının olduğu tamlamalarda normal tamlama yazım kuralları iptal edilip herhangi bir işaret kullanılmadan "Allâh" lafzı birleştiği kelimeyle birlikte yazılmıştır.

21. Özel isim yerinde kullanılanlar hariç Allah'ın sıfatları büyük harfle yazılmamıştır.
22. Özel isim durumunda olan kelimer büyük harfle yazılmış, kitap isimleri de büyük harfle birlikte eğik (italik) yazılarak vurgulanmıştır.
23. Özel isimlere getirilen ekler, kesme işareti ile ayrılmıştır.
24. İktibaslar Latin harfleriyle yazılıp sadece italik olarak vurgulanmıştır. İktibas metinleri içerisinde vurgulanması gereken bir durum olursa kalın/bold olarak yazılmıştır.
25. Metinde yer alan âyet, hadis, kelâm-ı kibâr, mesel ve diğer Arapça cümle ya da ibareler, metinde eğik olarak vurgulanmış, bunlarla ilgili açıklama notları dipnotta verilmiştir.
26. Âyet mealleri <http://www.kuranmeali.com> adresli siteden tespit edilip burada yer alan meallerden Diyanet Vakfı'nın yeni meali alınmıştır. İktibaslar hadis ise, çevirileri yine tırnak içerisinde verildikten sonra, bulunabilirse hadisin kaynağı verilmiştir.
27. Vezin bozukluğu, kafiye problemleri veya vezin farklılığı gibi özel durumlar dipnotta izah edilmiştir.
28. İmâle-i maksûre ya da imâle-i memdûde ile uzatılması gereken bir hecenin vezin gereği kısaltılması olan zihaf ve iki ünlünün birbirine katıldığı vasl/ulama şekli çeviriyazıda gösterilmiştir. Zihaf uygulaması, zihaf uygulamasının bulunduğu sesin eğik yazılmasıyla, vasl (ulama) uygulaması da katılan seslerin arasına alt tire işareti konmasıyla gösterilmiştir.
29. Metnin çeviri yazımında teşdîd ve tahfif uygulamalarına dikkat edilmiştir.
30. Oluşturulan metinde varsa nüsha farklılıkları da gösterilmiştir. Nüsha farklılıkları hangi kelimedeyse o kelimeye dipnot konularak gösterilmiştir. Nüshalardaki farkların tercihinde, şiirsel özellikler, aruz, kafiye ve gramer özellikleri belirleyici olmuştur.

TUHFETÜ'L-İHVÂN

[1b]

Bismillâhirrahmanirrahîm

- 1 Hâmd-i bî-ḥad o yüce Sübhân'a
Ol Kerîm ü Raḥîm ü Raḥmân'a
Birdür ol birligin iden inkâr
Olur âḥîr maḳâm u menzili nâr
Hîlye-i 'aḳl-ile virüp zînet
İtdi insânı zübde-i ḥillḳat
Oldı çün lâyıḳ-ı kemâl ü kelâm
Bihter-i ḥalḳ-ı 'âlem oldı enâm
- 5 Nuḳḳ-ile âdem oldı zü'l-miḳdâr
Nuḳḳ-ile maḥrem-i gül oldı hezâr
Ṭûtî nuḳḳ-ile ḳand-perverdür
Bunca terġîb-ile sühânverdür
Nuḳḳ odur kim vifâḳa ola ḳarîn
Ol degül kim nifâḳa ola ḳarîn
Yâ ilâhi 'inâyet eyle bize
Luṭfuñ-ile hidâyet eyle bize
Bizi ehl-i nifâḳa yâr itme
Keydine düşürüp nizâr itme

Ḥazret-i Resûlullâh ṣallallâhu 'aleyhi ve sellem³⁰³ün Medḥi Beyânındadır.

- 10 Ol ḥabîb-i İlâh'a nâ-ma'dûd
Ola dâyim taḥiyyet-ile dürüd
Ol-durur ol güzîn ü faḥr-ı enâm
Aña dâyim ṣalât birle selâm

303 ṣallallâhu aleyhi ve sellem: "Allah'ın selamı O'nun üzerine olsun" mealinde Hz. Peygamber için yapılan dua cümlesidir.

Ḥayrū'l-āline ehline her bār
İntizāmī dūrūd ola hezār

Çār yāruñ muḥibbi bendesiyüz
Kulları içre eñ figendesiyüz

Yā ilāhī kemāl-i luṭfuñ için
Dāyim ehl-i 'uşāta 'afvuñ için

15 Yā ilāhī be-ḥaqq-ı ḥubb-ı ḥabīb
Eyle bize şefā'atini naşīb

[AE 2a]

**Pādişāh-ı İslām Sultān Aḥmed bin Sultān
Muḥammed'ün Vaşfi³⁰⁴ Beyānındadır**

Pādişāh-ı cihāna şubḥ u mesā
Dāyimā idelüm du'ā vü şenā

Ḥusrev-i berr ü baḥr Ḥān Aḥmed
Erşed ü emced a'del ü es'ad

Zıkr ü fikri menāhıden perhız
Ḥubb-ı dünyā katında ḥod nā-çiz

Mürtekib olmayup menāhıye
Mültefit olmayup melāhıye

20 Ḥān bin ḥān şāh bin şehdür
Ġayrı şehler nücüm ol mehdür

Taḥt-ı İslām'a mihr-i tābende
Çār-deh mehdür irdi on dörde

Mekke vü hem Medīne ḥādimidür
Niçe şeh ḳapusı mülāzımıdur

Şehler içre taşaddura lāyık
Ferr ü şevketde cümleden fāyık

Zıll-ı memdüdü melce'-i fużalā
Ṭab'-ı maḳbūlı mercı'-i 'uḳalā

- 25 Sāye-i Kirdigār u zıll-ı Hudā
 Şıgınur kapusına bay u gedā
 Şer'e her gāh inkiyādı dürüst
 Emr-i ma'rūfa i'tikādı dürüst
 Ber-devām ide devletini Hudā
 Rūz u şeb bu durur du'āmuz aña

Şıfat-ı Hazān

- İrdi bir [de]m meger ki vaqt-i hazān
 Yile virdi bahārı bād-ı vezān
 Servüñ aşlā yoğ-idi reftārı
 Fāhte eylemezdi güftārı
- 30 Bād-ı şubh irdi gam eşerleri-le
 Bāğa irdi şovuk haberler ile
 [AE 2b] 'Ālemün hāli oldı çünki tebeh
 Lālenün bağı tıoldı hūn-ı siyeh
 Bāğdan bülbül olup āvāre
 Bir gül öksüzi gibi bī-çāre
 Hār dutmışdı güllerün yirini
 Bülbül inlerdi yerini yerini
 Dil uzadurdu hār u has bāğa
 Yüz ururdu benefşe toprağa
- 35 Serv iderdi tezervden nefret
 Bülbül ü gülde var idi hicret
 Cūybāra çü düşdi 'ālem-i ter
 El yumışdı hayātdan 'ar'ar
 N'oldı bilmem sipihr-i gaddāra
 İtdi tūmār-ı zanbağı pāre

- Bâgbân yil mi esdürürdi güle
Tünd-bâd uş düşürdi elden ele³⁰⁵
- Bâd kef urur-idi gül yüzine
Mîl çekmişdi nergisün gözine
- 40 Zaḥmet-i şar‘ı var-imiş muḥkem
Yüzi döndi benefşenüñ ol-dem
- Lâle itmişdi câmesini ḳabâ
Olsa çigdem ‘aceb mi başı ḳaba
- Cüybâr u şabâ iderdi cidâl
Süsen ü ḥâr iderdi ḥarb u ḳitâl
- Bülbülün yirin almış-idi ḡurâb
Perde ardında gül çekerdi ḥicâb
- Nergis egri baḳardı niteki lüc
Ḳolı dutmaz ḳaranfülün meflüc
- 45 Şöyle dem-beste ḥaste ḥâli ḥarâb
Ġonca aḡzına üşmiş-idi zübâb
- Ḥaylî bârid esüp şavurdı şabâ
Ġonca ḡuşın dutup iderdi ibâ

[AE 3a]

Gördi ter düşdi ḥâlin ezhâruñ
Bu gibi mâcerâsı enhâruñ

**İntizâmî Yârânı İle Bâğa Varup Bâḡuñ Ḥazânından
Ḥâl Anlayup Dünyânuñ Eşedd-i Miḥnetinden
Ḥaber Şorup Yine Kendü Eşahḥ Cevâb Virdügidür**

Pes bu ḥâli görüp niçe yârân
İdelüm bâḡı didiler seyrân

İtdiler ḥâl-i ‘âlemi çü me’âl
Bâḡdan aldı her biri bir ḥâl

305 38 AE1: “Gör benefşe riyyâzet ehli geçer / Ġoncası mîm-i erba‘ini çeker” AE.

- 50 Birbiriyle tekellüm eylediler
 Dehr-i dūndan tazallum eylediler
 Zevḳi dehrūn deger mi hīç ğamına
 Sükker ü şehdi zehr-ile semine
 Bir dem eylerse yüzüne ḥande
 Bir nefes rāḥatı ḳomaz sende
 Ḥod şabādan umar iken feyz ol
 Aç gözün gör e nergisi ma'lūl
 Serv āzāde olayın şandı
 Durduğı yirde göre pā-bendi
- 55 Cūy pā-būs idüp temelluḳ ider
 Dehr zencirle ta'alluḳ ider
 Ḥāşılı özge ḥāli var dehrūn
 Yitdi pergār u merkezi devrūn
 Anlara didüm iy ulü'l-elbāb
 Bir su'alüm var eyleñ aña cevāb
 İşbu ālemde eñ kem³⁰⁶ āfet ne
 Cāna te'sīr ider nedāmet ne
 Kimi didi ki faḳr u fāḳa durur
 Dāğ-ı derd ādemün diline urur
- 60 Kimi didi seḳāmet-i ğurbet
 Kimi deyn ü felākete ülfet
 Didüm anlara ben eyā iḥvān
 O degüldür bu derd-i bī-dermān
- [AE 3b] Olmadı hīç bu su'āle cevāb
 Dimedı birinüz cevāb-ı şavāb
 'Öşrde 'aşrınun 'aşiri degül
 Anı bilmez o kim esiri degül

- Zîre in‘âm-ı Hâk-durur bunlar
 Hâk kuluñ şabrın imtiḥân eyler
- 65 Her ne kim vârid ola Bârî'den
 Anı kendüñe añla yârîden
- Bil nifâk oldu özge derd ü belâ
 Tağlar eylemez taḥammül aña
- Aña duş gelmek özge miḥnetdür
 Evveli derd ü şoñı zilletdür
- Mübtelâ dirseñ aña âvâre
 İntizâmî ḥazîn ü bî-çâre

**Yârân Cevâbına Pesend İdüp Kendü Menâkıbın
 Nazma Getürmegi Teklif İtdükleridür**

- Didiler ḥâk bu sözlerün ḥâkdur
 Andan özge elem daḥı yokdur
- 70 Ser-güzeştün senün ‘acâyibdür
 Ğayra beñzer degül Ğarâyibdür
- Vaşf-ı ḥâlün velî çü bula niḫâm
 İştihâruñ cihânda ola tamâm
- Söz ki ola güher mişâli şemîn
 Yaraşur ‘ıkd-ı nazm aña hemîn
- Kışsa-i derdün özgedür ğâyet
 Cümleden ḥişşedür ğarâz ğâyet
- Ser-güzeştünde vardur anca nazâr
 Zîre çekdün hezâr ḥavf u ḥaḫâr
- 75 Râz-ı pinḥânuñ eyleyüp ifşâ
 Eyle mecmû‘a-i güzîn inşâ
- Her elif şıdk-ı ḥâle dâl olsun
 Düşmenün şâhib-ibtizâl olsun

[AE 4a] Ma'nzde resmi ile haḳ bu hemîn
Bîñ bir adına H̄aḳḳ' uñ ide yemîn

Bî-günāh olduḡuña vire ḥaber
Rāstî ṭoḡruluḡa bes o eṣer

Piç ü tāb içre dāyimā ola cīm
Ol aradan sürile dīv-i racīm

80 Dāl-i devlet ola ser-i her dāl
Āḥir el vire rif'at ü iḳbāl

Rā çü izhār kıla bu rāyı
Deng ü lāl ide ḳamu bed-rāyı

Sîn ehl-i nifāḳa diṣ bileye
'Özrünü ehl-i ḥālden dileye

Şād yārāna aḡlaya ḥālün
Ṭañlaya her kim añlaya ḥālün

Ḳıṣṣa-i miḥnetün diye çün kāf
Her kim işitse baḡrın ide şikāf

85 Hā ḳasem ide her dü-dide ile
Añladup ḥālünü ceride ile

Ehl-i 'İrfān bî-Raḡbet ve Cühelā bā-Raḡbet Olduḡlarınınun Beyānındadır

Didüm ey yār-ı mūnis ü maḥrem
Dil bu fikri veli ḳılır her dem

Söz güher olsa ḳıymetin bulmaz³⁰⁷
Devlet ol ḳāyile ki yār olmaz

Mesnedün varsa di ekābirden
Yohsa dem urma h̄iç aṣāḡirden

Şimdilik ḳadr mülk ü māl iledür
Ekṣerī i'tibār erāziledür

307 ḳıymetin bulmaz AE1: mu'teber olmaz AE.

90 Näs-ile raġbeti libās bulur
 Şimdi *en-nāsu bi'l-libās*³⁰⁸ olur
 Şüret uğrusı Şimdi raġbetde
 Anlayup bilmeyenler ʿizzetde
 Olur-iseñ eger feridü'd-dehr
 Bulmazsın cihāndan hiç behr
 Dürr-i meknün her sözüñ olsa
 Hoş³⁰⁹ kelāmuñla bu cihān ʿolsa

[AE 4b]

Ġayrınıñ yeg behāda pileveri
 Őayrafidür yine bilen güheri
 95 İstinādı ulu yire ide-gör
 Dir-iseñ her sözüñ ola manzür

Yārānuñ İʿtirāzı Beyānındadır

Diñledi çün cevābumı yārān
 Didi zāyiʿ olur mı hiç ʿirfān
 Hāl-i gerdün-ı dūn budur ezel
 Tāb^c-ı ihvāna vire mi o kesel
 Ehl-i ʿirfānadur bizüm sözüümüz
 Hiç nādānı görmesün gözümüz
 Cāhil olan ʿidāddan olmaz
 Ehl-i ʿirfān yanında yüz bulmaz
 100 Ehl-i ʿirfān bilür kemāl ehlin
 Lābüd elbet³¹⁰ bulur kemāl ehlin
 İbrişim kirm-i pilenün ʿameli
 Sinegün kayyıdur görüñ ʿaseli
 Beyne'l-insān o püŐiŐ-i a'lā
 Őamunuñ ʿatlusı durur bu ğidā

308 *en-nāsu bi'l-libās*: “İnsanlar elbiseleri ile deġerlendirilir” anlamında bir meseldir.

309 hoş AE1: ger AE.

310 Lābüd elbet AE1: Kāmil olan AE.

‘Âkıl itmez libās-ile faḥrı
Tatlu şandığıñ ‘âlemün zehri

Hîçe alma şatulsa bir cāhil
Kām ile başda yir ider kāmil

105 Ağız açmayicek şadef yek mū
Lü’lū’-i şāhvārdan el yu

Dürr kıymet mi bula deryāda
Kışı devlet mi bula rü’yāda

Her ki nazmıyla ilerü geldi
Pîş ü pes baḥr-ı ta‘na çok taldı

Bā’iş olmak revā mıdur cühelā
Güng ü lāl ola zümre-i şu‘arā³¹¹

**Yārānuñ İltimāsın İntizāmī Cāyiz Görüp Hazmen
li-nefsihī İ’tizārı Beyānındadır**

[AE 5a]

Her sözi bir kitābdur gördüm
Vākı‘ā fetḥ-i bābdur gördüm

110 İltimāsına i‘tirāf itdüm

Dāl olduğu vādīye gitdüm

Ḥaḫ’dan olursa ger didüm iḥsān
Luṭf-ı iḥvān³¹² u himmet-i yārān

Şad hezār ‘özü ile ‘ubūdiyyet
Her kemāl ehline idüp minnet

Eyleyüp iltimās yārāna
Cān u dilden ‘aziz iḥvāna

Luṭf u iḥsānı ideler³¹³ izhār
Ḥufte ṭab‘umı eyleyüp bīdār

311 şu‘arā AE1: fuzalā AE.

312 iḥvān AE1: ‘irfān AE.

313 ideler AE1: eyleyüp AE.

115 Sehv ü ‘ayb ola ger maḳālümde
 Fevt ola zerre ger mecālümde
 Bir yiri olur ise ger ma‘yüb
 Luṭf-ı iz‘ân ile idüp mergüb
 Setr iden ‘aybını kemālinden
 Nesne fevt ola mı kemālinden
 Sözüümüz el-ḥaḳ ehl-i ḥâl-iledür
 Ḥaḳ budur şâḥib-i kemâl-iledür
 Fazl işi muḳtezâ-yı fâzıldur
 Vaż‘-ı bâṭıl şifât-ı câhildür

120 Ḥod kerīmüñ kerem kerâmetidür
 Ol kerâmet ezelden ‘âdetidür
 Ḥâk-i pâyi olaruñ ‘izzetdür
 Cân u başda şafâ vü rif‘atdür
 Güş uruban maḳâl-i yârâna
 Kıl tecâhül cevâb-ı nādâna
 Pâreler olsa seng ile başuñ
 Gözüñ üstinde var dime ḳaşuñ

İntizâmî’nün Vaşf-ı Hâline Şürû‘ıdur

Ḥaḳ’dan olur-ise eger iḥsân
 Luṭf-ı Yezdân u himmet-i yârân

[AE 5b] 125 Naẓm idüp ḥâlümi gedâyâne
 Eyledüm ben ḥavâle ihvâna
 Metn-i ḥâlüñ şürûḥını diyüben
 Ser-güzeştüñ fütûḥını diyüben
 Gerçi ber-ser sözüme dir ḥâme
 Rû-be-rü ḥâlüm añladur nâme
 Lik miḥnet-pezîrdür ḥâlüm
 Key ḳatı nâ-güzîrdür ḥâlüm

Ser-güzeştüm füzündan efzün
Hâlden taşra kâlden birün

- 130 Adına dindi *Tuhfetü'l-İhvân*³¹⁴
Ola hâdi 'inâyet-i Subhân

**İntizâmî'nün Vaşf-ı Hâline Āgâz İdüp ve Kendü
Nefsini Kadh Eyledügidür**

Söyle ey bülbül-i maḳâm-şinâs
Bu maḳâmı mecâza eyle ḳiyâs
İşfahân u 'Irâḳ'dan geḳelüm
Bir dem 'Uşşâḳ'dan ḥadîş açalum

Nâyveş dil yine hevâya düşer
Beñzi âḥir çü berg-i sâza döner

Sine-küb ol kef ur ayaḳ şıvup (?)³¹⁵
Göz ḳulaḳ ol def ü celâcil olup

- 135 Ḳaddi ḥam çengveş fiḡân iderek
Şavt ide nâle zâr idüp her reg

Rûmili'nde var idi bir dânâ
İntizâmî dinirdi maḥlaş aña

Hem müsemması ismi İbrâhîm
Ḥaylî üstâddan alup ta'lim³¹⁶

Ṭâlib ü râḡıb-idi 'irfâna
Cânını yoḳ dimezdi yârâna

Muḳtezâ-yı cihânı çün gördi
Herkesüñ ayaḡına yüz urdı

- 140 Vâlideynüñ rızâsın ister-idi
Şeyḫ ü şâba ri'âyet eyler-idi

314 ihvân AE1: irfan AE.

315 kef ur ayaḳ şıvup: Anlamından emin olamadığımız söz grubu, yazmada “” şeklinde yazılmıştır.

316 137 AE1: -AE

- İ'tibârı erâzile yoğ-idi
Ol sebep ayağın alur çoğ-idi
- [AE 6a] Müttehemsiz niçesine dir-idi
Böyle hazır cevâba kâdir³¹⁷ idi
Hamdülillâh dir idi ol Yezdân
Âb-ı rû eyledi bize ihsân
Olmışam 'âr u şeynden 'ârî
Zevk-ıla geçdi 'ömrümün varı
- 145 Az da'vâ degül çü lâf-ı keşir
Ulu söz söylemek günâh-ı kebîr
Âdeme her belâ ki geldi ise
Kendü nefsinden oldu bildi ise
Dimesün kimse kim şalâhum var
Nefse dik gelmege silâhum var
Nefsün işbuyla var çü taqşiri
Pend-ile aña eyle ta'ziri
Yokdur andan cihânda hiç küstâh
Kendü öz nefesine ola meddâh
- 150 Durmaz efkâra düşdi hemvâre³¹⁸
Hâşılı ol gedâ-yı bî-çâre
Kaşd kıldı diyâr-ı ğurbet için
Ğurbet içre kemâle vuşlat için
- Naşihat**
- Gülsitân*'ında Şeyh Sa'dî meger
Ğurbet için dimiş ğarîb haber
Eyledi çün seyâhate ta'zîm
İtdi beş kimseye anı taqşîm

317 kâdir: metinde "hâzır" şeklinde yazılan kelime; anlam, gereksiz tekrar ve cinas oluşturma karinelerinden hareketle bu şekilde tamir edilmiştir.

318 150/1 AE1: İntizâmî hâkîr ü âvâre AE // 150/2 AE1: 150/1 AE.

‘İlmün Tergîbi Beyânındadır

Evvel ol kim sülük kaçdın ider
Aña lâzımdur elbet ‘ilme haber

155 Nağd-ı ‘irfânı eyledükçe nişâr
Arta eksilmeye hezâr hezâr

Ne ğam-ı sâriķ u ne bîm-i hâlel
Ne hirâs-ı gezend ü fikr-i cedel

[AE 6b]

Ola şarf eyledükçe dahı ziyâd
Sîm ü zer gibi olmaya berbâd

Ola hâlķa-be-ġuşı her gül-ruķ
Sözün añlaya dinleye pâsuķ

Açıla ġonca-femler ide cevâb
Aġzuña baķa eyledükçe hıķâb

160 Zülfi sünbüller ide başda yirün
Göklere rif’at ile ire serün

Serv-i âzâdı dehr bâġında
Mîve-bâr ola çaķ çağında

Ṭatlu sözlerle idicek pendün
Ney-şeker ola bir kemer-bendün

Hûb-nefesün Tergîbi Beyânındadır

Hûb-âvâz-iseñ de ruķşatdur
İtme ârâm seyre furşatdur

ġülşenün bir ġarîbidür bülbül
ġuş ider naġmesin velî her gül

165 Ĥoş şadâ-y-ile baķsaña nâya
Leb-be-leb oldu her şeker-hâyâ

Defle itseñ terennümâta heves
Ĥün-celâcil kulaķ ura herkes

Serve mâyl olalı gör rûdı
 Dâyim eyler şadâ-yı Dâvûdî
 Fâhte olduğı için hoş-dem
 Serv çoynında cây ider her dem

Taḥşîl-i Mâluñ Beyânındadır

Ġayrı olmazsa bārī māl gerek
 Māl şartında bî-vebāl gerek

- 170 Māl elinüñ deri gerek ancaḡ
 Mâni^ç-i âb-ı rû degül el-ḡaḡ
 Mâl odur kim h̄ç olmaya saña bār
 Râziḡuñ saña añdura her bār

[AE 7a]

Virdüğine sipâs u ḡamd idesin
 Ḳurb-i Ḥaḡḡ'a anuñla ceḡd idesin

Bu degül kim anı şanem idesin
 ‘Âlem añladuğıñ elem idesin

Az ile çoḡ bir ola yanuñda
 Ḥamd-ı Râziḡ ola nihâduñda

- 175 İḡtiyâcuñ anuñla def^ç idicek
 Burḡa^ç-ı iztirârı ref^ç idicek

İtmeye izdiyâdına hevesi
 Şükr-i Rezzâḡ'a aça her nefesi

Piḡe-kâr Olanlaruñ Tergibi ve Zür-Bâzûnuñ Vaşfi Beyânındadır

Piḡede mâhir olasın yâḡud
 Tâ ki ḡurbetde el vire maḡşûd

Kâsib için ḡabîb-i Ḥaḡ dinilür³¹⁹
 Erüñ anuñla ḡıymeti bilinür

319 Kâsib için ḡabîb-i Ḥaḡ dinilür: Şair burada “Çalışıp kazanç elde eden Allah'ın sevgili (kulu)dur.” Anlamına gelen “el-kâsibu ḡabîbullâhi” lafzında meşhur söze atıfta bulunmaktadır. Kimi kaynaklarda hadis olarak geçse de bu lafızda bir hadis bulunamamıştır. Nitekim İntizâmî “dinilen” kelimesiyle sözün daha ziyade mesel boyutuna işaret etmiş gibidir.

- Bilezik lâzım-ise altundan
Yürü eğlenme birini öğren
- 180 Başına olayın diyen sulţān
Olma bī-kār işe dur her ān
İstiķāmetle idegör hareket
Bulasın her işüñde tā bereket
İşüñ elde dilüñde tevĥīdüñ
Gicede vird ü zıkr ü temcīdüñ
Seni bir yire iledür elbet
Efķar-ı nās iseñ virür miknet
Bu degül başuñ aşāğa idesin
Ĥaķ buyurmaduğı yola gidesin
- 185 Ćünkü vaķt-i ezān irüp oķuna
Ķulađuña o ĥoş şadā doķuna
Āb-deste taķayyüdüñ yoğ-ise
Ķayd-ı dünyāya diķķatüñ çoğ-ise
Anuñ-ile caĥīm ĥāşıl olur
Özge zecr ü elīm ĥāşıl olur
[AE 7b] Şan'atuñ işle ķoma ta'atüñi
İtme eksük Ĥaķ'a 'ibādetüñi
Böyle şan'at hidāyete yetürür
Dünyevī uhrevī ĥamuñ götürür³²⁰
- 190 Ĥāşılı İntizāmī-i mezbür
Naķd-ı vaķt-ile ĥālini Ćü görür
Kendüye yine kendü itdi ĥiķāb
Ķıldı bu vech-ile su'ale cevāb³²¹

320 189: +“İntizāmī'nün İ'tizārı ve Kemāl ü Ma'rifete Heves İtdügidür.” AE

321 191 AE1: “Didi ey yār-ı müşfik ü hem-dem /Baña pendün şafā virür her-dem” AE

Anlarıñ biri bende yok hâzır
 Olmışam cümlesinde hod kâşır
 ‘İlmi tercih cümleden ideyin
 Şimdiden girü ol yola gideyin
 Anı terğib idüp şürü^ç itdi
 El çeküp cümleden rücü^ç itdi
 195 Oldı çünkim teheccîye³²² şâri^ç
*Rabbi yessir*³²³ didi gelüp tâli^ç
 İtdi seb‘a’l-meşân’ye çü şürü^ç
 Luţf-ı Hâk hamdülillâh itdi tülü^ç
 Kavl-i mezbûr ile olup ‘amil
 Mağşada irmek istedi hâşıl

**Ticâret Bahânesiyle Geşt ü Güzâr İtdüğü Yirlerde
 Ehl-i Kemâle Mülâkâtı Beyânındadır**

Çıldı kâşd-ı sefer ticâret-ile
 İbtidâ itdi aña gâyet-ile
 Ehl-i tüccârdan olup ma‘dûd
 Seyr-i emşâr-idi garâz mağşûd
 200 Eyleyüp bir bahâne seyrânı
 Mağşad idindi ehl-i ‘irfânı
 ‘İlm ocağın arayu çünki bula
 Ol dahı bir yanar çerâğı ola
 Yâr-ı münis kitâb-idi elde
 Fikr-i sūd u ziyân-idi dilde
 [AE 8a] Geh tefekkürden eyleyüp ihsân
 Geh taşavvurdan eyleyüp hüsrân
 Cem‘ ide ‘ilme şarf için mâli
 Ğayrıdan fikrin eyleye hâlî

322 oldı çünkim teheccîye AE1: Pes teheccîye oluban AE.

323 *Rabbi yessir*: “Allah’ım kolaylaştır”.

- 205 Kānda bir ehl-i ma'rifet gördi
 Yanına vardı hizmete tırdı
 Fāris-i fūrs olana at şaldı
 Az zamān içre öndülin aldı
 Ol ki olur derūndan t̄alib
 T̄añ mı üstāda ger ola ğālib
 Şi'r okunduğda eyledi işğā
 Levḫa-i ḳalbine idüp inşā
 Türkī vü Fārisī Nevāyi hem
 Ḥātırına ḫuṭūr idüp her dem
- 210 Nazm u neşr-ile āşinā oldu
 Dīde-i zihni rüşenā oldu
 Bir mu'ammā-küşāyi kim buldı
 Nāmını bildi t̄alibi oldu
 Raḳamuñ ḳapusını çün açdı
 Defter ile ḫesābına geçdi
 Çün mu'ammāyı fetḫe ḳıldı sürü'
 Nām çıḳardı ğayra itdi rücü'
 İtdi inşāya vaḳti-kim ḫarekāt
 Ağzını açdı baḳa-ḳaldı devāt
- 215 Meşnevī vü ğazel ḳamu eş'ār
 İtdi beytü'l-ferāḫda ḫüb iş'ār
 Diḳḳati itdi 'ilm ü 'irfāna
 Ḳaṭreves yüz ururdu 'ummāna
 İşbu uslūba gezdi anca bilād
 Niçe ma'müre vü ḫarāb-ābād
 Cān u dil ḳamudan olup menfūr
 İtmedi ḫātıra birisi ḫuṭūr

- Kimi âb u hevâ ile mezmûm
Ekşerî âdemîsinüñ maḥmûm
- [AE 8b] 220 Kiminüñ ḥalkı ğâyet ehl-i hevâ
Hiç ârâm olur mı anda revâ
Olmadı muḳtezâsı hiç biri
Cümleden bi'z-zarûrî oldı berî
Rûm'da Hersek'i idüp terciḥ
Meylini aña eyledi taşriḥ
Vâқи'â gördi ḳamudan aḥsen
Zikri dilde ḥadiş-i *ḥubb-ı vaṭan*³²⁴
Foça şehrini eyleyüp me'vâ
Göñlini egler idi âb u hevâ
- İntizâmî Seyr ü Sülûkında Yine Kendü Vaṭanı Olan
Foça Şehrini Terciḥ İdüp ve Şehr-i Mezbûruñ Âb u
Hevâsı vü Bâğ u Râğı Beyânındadır**
- 225 Nice şehr ol ki bâğ-ı pür-zînet
Anuñ-ile toḳuz olur cennet
Çâr erkânı bir güzel yirdür
Heşt cennetle behçeti birdür
Her yiri bir maḳâm-ı nûr-efzâ
Şöhre-i dehr ü şehr-i dil-ârâ
Seyr iden şarḳ u ğarbı ibn-i sebîl
Devr-i emşâr iden cihânda cezîl
Yoḳ dir âb u hevâsınuñ mişli
Ḥaḳ Te'âlâ'nuñ ulu bir fazlı

324 ḥubb-ı vaṭan: "Vatan sevgisi imandan gelir" mealindeki bu hadisin lafzı "ḥubbu'l-vaṭanı mine'l-îmâni" şeklindedir. Sağânî ve Albânî hadisin mevzû olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Haḳfâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İştēhere mine'l-Eḥâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, c. I, Dâru İḥyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932, s. 145.

- 230 Dâhîlinde var iki nehr-i 'azîm
 İçse bulur şifâ mizâcî 'alîl³²⁵
 Şehrûn altında buluşur ikisi
 Cân-fezâdur ikisinün de sesi
 Biri **Tihütin** ü birisi **Dirin**
Dirin'ün lezzetine şad taşîn
 Öte yanında tağ u taş ağlar
 Bağlaruñ altı nehr aķup çağlar
 Bu şuyuñ bir 'azîm seyri olur
 Yaz gelüp kış nihâyetin çü bulur
- [AE 9a] 235 Yüce³²⁶ dağlara niçe kişi varur
 Niçe tomruķ keser³²⁷ behâya alır
 Uçurumdan şalarlar ol nehre
 Kış mühimmi için gelür şehre
 Her birinde nişanı var kesenün
 Herkesün bellü bu benüm bu senün
 Hıylî kazuk kaçup gelen ilişür
 Gidecek³²⁸ yol bulımayup ilişür
 Gerüsinden gemi ile sürilür
 Cümle aşhâbı ilerü dirilür
- 240 Yirine çün gelür nişanı ile
 Bulınur cümlesi zamâni ile
 Odun ıssı kış âteşin kayırur
 Kendüye yararın bulur ayırur

325 230: Beyitte kafiye uyumsuzluğu bulunmaktadır.

326 Yüce AE1: ulu AE

327 niçe tomruķ keser AE1: ulu tomruķları AE

328 Gidecek AE1: gelicek AE

- Şuyuñ üsti odunla māl-ā-māl
 Bî³²⁹-nişân üzre haylî ceng ü cidâl
- Qanda maḥbûbı var-ise şehriñ
 Cem^c olurlar maḥalline seyrüñ
- O şığanmış topuq açuq kollar
 Ol efendilere kamu kullar
- 245 Nīm cān-ile gelmede ‘uşşâq
 Yılına dek çekilmede bu firâk³³⁰
- Bu bahâne ile odunuñ ayrı
 Ayrı her hûb-çehrenüñ seyri
- Yıl orucın dutan o günde açar
 Hâzır ol seyre bir hümâdur uçar
- Hûblar cümle *laḥmuke laḥm*³³¹
 Kimi cevr itmede kimi raḥmı
- Kāküli kelle-püşdan çıka ger
 ‘Akl-ı³³² ‘uşşâkı tağıdur yek-ser
- 250 Her kılında niçe gönüller esir
 Bir durur yanlarında bay u faķır
- Qarışuq³³³ cümle ‘aşık u ma’suq
 O günüñ seyre hîç mâni’i yoq
- [AE 9b] Ne dem üstinde keşti ide delâl
 Haq bu şu qoymaya eline hilâl
- Seyr-i mâhî vü ‘umq çün deryâ
 Mîl güyâ derün-ı kıble-nümâ
- Âb-ı şâfide dürlü mâhî-i ter
 Sîm-i nâb içre balgāmî gevher

329 bî AE1: her AE

330 yılına dek çekilmede bu firâk AE: Yıl tamâmına uzanur bu firâk AE1

331 *laḥmuke laḥm*: “Etin etimdir / Tenin tenimdir”.332 ‘Akl-ı AE1: cem^c-i AE

333 Qarışuq AE: muhteliq AE1

255 Şâf u terdür o cüy-ı hoş dil-cû
 Pâyına âb-ı Hızır kıoymaya şu
 Mürde-diller ol ideli ihyâ
 Tâñ mı çekse harâreti ger aña

**Tihutin Nehri'nün Vaşfi ve Civânânun Şuya Girüp
 Şafaları Beyânındadır**

Tihutin şehirden ider güzeri
 Şehre Hâk şu ile imiş nazarı
 Yir yirin köprü başları dirnek
 Söylenür anda lâf eger gerçek
 Zevke dâyir mesîresi vâfir
 Yir yirin ehl-i dilleri hâzır

260 Çemeni şuffalar kenârı çolu
 Cem' olur her zamânda kiçi ulu
 Mağsilün her birinde âvîze
 Hîç kâbil mi anda perhîze
 Sâde-pehlü güzellerün seyri
 Şeyh ü şüfî[y]i deng ider fevrî
 Hüblar şuda birlige bitmiş
 Burc-ı âbîde gün qarâr itmiş
 Kimi hem-pehlî kimî leb-ber-leb
 Kimi bûs u kenârda bu 'aceb

265 Birbirini laţîfe ile kıucar
 Göricek İntizâmî 'aklı uçar
 Kimi âğüşa mû-miyân almış
 Kimi boynına kıolların şalmış
 Gizlü esrâra vâkıf olmağın âb
 Mużtarib-hâl geh gehî şad-âb

- [AE 10a] Birbiri ile ter mu'âmelede
 Çarşu 'aşıqları mücâdelede
 Yoğ yire olma anlara dehrî
 Bir şü bir kendüler bilür sırrı
- 270 Meyzeri bilde şâhid-i şehriün
 Şan buluğ irdi nişfına bedrün
 Taşra çıkuğça her o meh-pâre
 Dökilür der yirine seyyâre
 Ayağı şuyın almağa gün iver
 Âb-ı rüyü anuñla hâşıl ider
 Giyinüp başlayınca reftâra
 Nâz ider birbiriyle güftâra
 Biribirini görmemiş geçinür
 Sü'-i zannından illerün kaçınur
- 275 Şu şafâsın çıkınca kıanda bulur
 Hep şuyun mâcerâsı unudılır
 İrişince zamân u vaqt-i bahâr
 Niçenün kârı işbudur her bâr
 Şayd-ı mâhî için kurup ağlar
 Şuyun içinde yolların bağlar
 Gice ile iderler ol şaydı
 Kâr idinmiş niçesi bu kaydı
 Şubh-ı şâdığ irince ol leb-i mâ
 Mâhler bey' olunmada her câ
- 280 Her tarafda mesireler haqqâ
 Degme ğam-ğine zevk ider ilğâ
 Cem'-i 'irfân tolu her cânib
 Halkınıuñ çoğı kâmil ü kâtib

Luṭf-ı ṭab' -ile âdemîsi zarîf
 Dâyimâ âbı vü hevâsı laṭîf
 Bâğ u bâğçe ne cânibe baksañ
 Âbı kevşer ne yire kim aḳsañ
 Hep ğanî vü faḳîri müstağnî
 Her birisi ğayûr u gönli ğanî

- [AE 10b] 285 Her biri bir mesîreye ṭâlib
 Oḳuyup yazmağa ḳamu râğîb
 Devhalar ṭolsa ṭañ mı hûb elhân
 Fâhte ṭolu şâh ile aḡşân (?)³³⁴
 Çâr-ṭâkı begün ḥod a'lâdur
 Ḳaşr-ı Ḳayşer yanında ednâdur
 Ḥod **Geniz** (?) şuyı bâğ ḳurbinde
 Dobro vodası ṭağ ḳurbinde
 Hem şovuk ḳardan ü hem hâzım
 Yoḳdur eksülmesi aḳar dâyim
- 290 Aña benzer mesîresi ḥaylî
 İtmesün mi gönül aña meyli
 Ekşerî ṭâlibinün ehl-i kemâl
 İçi devletlülerle mâl-â-mâl
 Her biri ehl-i ḥayr u zü'l-iḥşân
 Şâhib-i ḳadr u râğîb-ı 'îrfân
 Ḥod Muḥammed Beg ol ki nâzırdur
 Ḥaylî luṭfı bu şehre şâdırur
 Feyz-i emvâli zeyn idinmişdür
 Ḥayr u iḥşânı deyn idinmişdür

334 aḡşân: şeklinde imlâ edilen kelimenin, “şâh” kelimesiyle eş ya da yakın anlamlı bir kelime olması gerekir; ancak başvurduğumuz sözlüklerde bu yazılıştta bir kelime bulamayınca anlam karnesi ile kelimeyi bu şekilde tamir ettik.

295 Cûdına Hâtem'ün o hod gâlib
 Dîn-i İslâm'a olmağın râğib
 Kâfirün cûdı ne yâ kendüsi ne
 Küfri gâlib o cûd anuñ nesine
 Niçeler deyn ile olup memlû
 Virdi sermâye itdi devletlu
 Hod niçe niçe efkar-ı nâsuñ
 Qatı muhtâc ehl-i iflâsuñ
 Virdi kızın everdi hem oğlın
 Ancağ Allah bilür-iken hâlin

300 Göñli alçağ bülend-himmetdür
 Qadd-i bâlâsı mağz-ı devletdür
 Yapdurup haylî mescid ü mekteb
 Luğf-ı Yezdân'ı eyleyüp mağlab

[AE 11a]

Virdi revnağ 'azîm bu şehre
 Buldı herkes yanında bir behre
 Yâ İlahî be-ħaqq-ı nûr-ı Resûl
 Fer'î maħlûqa oldur aşl-ı uşul
 Mâlik itdün çü hayr u ihsâna
 Müstaħağ eyle anı gufrâna

**İntizâmî'nün Ticâret Tarîki İle Tahşil İtdügi Mâlî
 Yine 'İlm ü Ma'rifete Şarf Eylemegi Niyet İdüp ve
 Niyetinde Nağş-ı 'Ahdi Beyânındadır**

305 İntizâmî pes eyledi sevgend
 Sîm ü zer hâşıl oliceğ her çend
 Olmayup ol tarîkde güm-râh
 'İlm yolında fî-sebîlillâh
 Kesbe qaşd itdi 'ilme gayret-ile
 Beyne'l-aqrân bu ħamiyyet ile

- Şeyh Sa'dî'den aluben pendî
 Diğkāt u ihtimām idüp kendi
 Hîç bir yirde itmeye sekenāt
 Tâ medârisde itmedin harekāt
- 310 Dâhil ü hârice girüp çıka ol
 Niçe dârü'l-ḥadîşde söz açā ol
 Var 'ömrini 'ilme şarf ide tā
 Cidd ile kâmetini ide dü-tā
 Şubḥa dek çıkarup muṭâla'asın
 Yirine kıoya vaḳt-i zâyi'asın
 İde ta'ṭilde daḥı taḥşil
 Rûz u şeb vaḳtin itmeye ta'ṭil
 Kümme³³⁵ ile ide muşâḥabeti
 Ehl-i 'irfân ile muvâneseti
- 315 İde her fenne meyl ola ṭâlib
 Şerre ḥayrını eyleye ğâlib
 Ḥubb-ı dünyâdan eyleye iğmâz
 Kıomaya dilde zerre hırş ile âz
- [AE 11b] Oldı kâlbінде işbu naḳş-ı nigâr
 Ğayrı efkârı eyledi inkâr
 Râh-ı tüccârda ṭarîḳ sürüp
 Herkesün maṭlabın arayu düzüp
 He ne kim ḥâṭıra iderdi ḥuṭûr
 Maḥzar-ı ṭâlibe iderdi zuhûr
- 320 Kimi dîbâ-yı Rûm u Çîn ü Yemen
 Kim ḥarîr-i 'Irâḳ u Şâm u 'Aden
 Her yirün tuḥfesin idüp icâd
 Göricek nice ölmesün ḥussâd

335 kümmel AE1: eyülerle AE

- Ne metâ‘ kim olur-idi kem-yâb
 Anda ister bulurdu şeyh-ile şâb
 Buldı tüccâr içinde ‘unvânı
 İrdi dilden ezelki peymânı
 Artdı gündən güne çü sermâye
 Mûm-iken kalbi oldı taş kıya
 325 ‘Ahd-i sâbık dilinden itdi firâr
 Hıubb-ı sîm ü zer itdi dilde kıarâr
 Göz göre oldı meyli sîm-ile zer
 Çıkısa gözden birisi yaşı aklar
 Biri nâ-geh ki harca varur-idi
 Hâsret-i mihri beñzin alur-idi
 Rû-be-rû gelmeyince zer yüzine
 Şaruluğ ‘illeti düşer gözine
 Kîsenün ağzın³³⁶ açmağa menfûr
 Mûm idi seyrin itmege memhûr
 330 Sîm ü zer her kim idine vefret
 Hırş u âz irişür-imiş keşret
 Zer taleb-kârınuñ yüzü şararur
 Aqça derc idenün gözi kıararur
 Böyledür böyle hâlet-i dünyâ
 Tâ ezelden bu ‘âdet-i dünyâ
 Buldı faqr içre ‘ilmi tâlib olan
 Rağbeti cândan itdi râğıb olan³³⁷
 [AE 12a] İşbu üslûba niçe ay-ile yıl
 Hâşılı haylî mâl idüp taşşil

336 ağzın AE1: harcın AE

337 333 AE1: +“Şâh olanlar cihân gedâlarıdır / Ol serir anlarıñ serâlarıdır” AE

335 Başladı şoḥbet-i mu'ārefe pes
 Ülfet-i 'ārifāna itdi heves
 Şehre ehl-i kemāl gelse eger
 Cānına şevḳi eyler-idi eşer
 Dinleyüp herkesün muşāḥabetin
 Gözleyüp vaz'ınuñ münāsebetin
 Aḥz iderdi kemāl-i yārānı
 Reşk iderdi kelām-ı 'irfānı
 Kāmilün baḳ kemāline sözine
 Cāhilün ḥod kelāmı ne sözi ne

**Bir Sūḥte Gelüp Felāketin ve Fakrın İzhār İdüp
 İntizāmı'den Bir Kitāb Murād İtdügidür**

340 Geldi bir gün meger ki bir sūḥte
 Maṭbah-ı miḥnet içre bes puḥte
 İtdi fetḥ-i kelām her yirden
 Açdı söz her maḳām u her yirden
 Oldı āḫir sözi şuña müncer
 Didi göñlüm durur ḳatı muḡber
 Geldüm işbu diyāra ve'l-ḥāşıl
 Tā ki taḥşil-i 'ilm ola ḥāşıl
 Şimdi nār-ı ḥamiyyet-i yārān
 Ḥırmen-i şabrum eyledi sūzān

345 Fakr u fāḳa olup durur baña yār
 Zillet-ile key ittiḥādum var
 Yoḳ mütün u şürūḥa ḥod ḳudret
 Sım ü zer naḳdine ḳanı miknet
 Tālib-i 'ilm ü rāḡıb-ı 'irfān
 Aḳçasuzlıḳdadur ten-i bī-cān

- Giceler içre zerre yok lem'î
Meger ola sirâc-ı meh şem'î
- [AE 12b] Kimse hâl anlamaz nesine yarar
Fağrumı görse meskenüm mi şorar
- 350 Būriyâdur diyü ider igmâz
Münhaşırdur haşîre dir nâ-sâz
Ağniyâ hâl-i fağrı hîç bilmez
Derdlüi görse ger devâ kılmaz
Bilmezem nice idüp yâ neyleyeyin
Miñnetün kağısını söyleyeyin
Hâlini anlayup göyüندی özi
İltimâsına döyimedî yüzi
Feth-i bâb itdi yanına³³⁸ oğudı
Mağşadı bir kitâb imiş bildi
- 355 'Āriyet birle virdi niçe zamân
Diñle aḥvâl-i gerdiş-i gerdân
Lu'bet-i dehri gel temâşâ kııl
Qışsa-i zūr u zârı inşâ kııl

**Gice İle Sühtenün Gıtdüğinden Haber Alup Kitâbı
Talebine Gıtdügidür³³⁹**

Bir şeb ol-kim kulüba virdi zulem
Dâr-ı nūrın şuduruñ itdi 'adem
Bir şeb ol-kim cihâna virdi sevâd
Qara baht ile dutmuş idi devâd
Tünd olup yazmaq için aldı qalem
Cevr-i dehri 'Uṭârid ide raqam

338 feth-i bâb itdi yanına AE1: yanına feth-i bâb idüp AE

339 Gıtdügidür AE1: varduğıdur AE

- 360 Dehr tebdil-i ders kılmış-idi
 Dav²-ı³⁴⁰ mişbâhdan çökelmış idi
 Hurde-dân olayın diyü gerdün
 Gâh menşür oğurdu geh mevzün
 Bâ'ış-i in ceride-i hayret
 İntizâmî-i bî-fer ü servet
 Ol gice hânedede oturmuş-idi
 Dersi-çün ittılâ⁶a durmuş-idi
 Geh kitâbet gehî tilâvet idüp
 Vâz⁶-ı 'irfânı hoş ri'âyet idüp
- [AE 13a] 365 Cânibeyni havâş birle şürüh
 Şâyed işkâle ola feth ü fütüh
 Halkâ-i bâba kimse virdi tanîn
 Dağk-ı bâb eyledi şahîn şahîn
 Hâtırına şadâ çü itdi huşur
 Muhtarib oldı aña dâr-ı huzur
 Bilmedi cin mi itdi anda şadâ
 Hâtif-i ğaybden mi irdi nidâ
 Sühte gitmek diler didi bu şeb
 Nüşhañı varup andan eyle taleb
- 370 Düşdi arayı-gitdi ol yârı
 Başda bilmez ne yazunuñ varı
 Yola düşdi tefekkür eyleyürek
 Hâl-i dehri tezekkür eyleyürek
 Sâhil-i nehr ile aqup gitdi
 Gör ne hâle şataşdı gör n'itdi

340 Dav²: M.

Sûhtenûn Ma'rokesine Râst Gelüp Ol Firâr İtmekle İntizâmî Giriftâr u Mecerûh Olmasıdır

Yolda bir hüy u hâya duş geldi
Kendüyi baħr-ı ħayrete şaldı

İrdi güşına na'ra-i rencür
Ya'nî âvâz-ı sũhte-i mezbür

375 Bir niçe kimse başına üşmiş
Vâkı'â özge ħâlete düşmiş

Niçe ħol gitmiş anca baş şınmış
Niçenûn ħaşı gözine inmiş

Başdan ayaġa ħayret aldı anı
Eyle ħayret ıar itdi câna teni

Dest-res oldı irişüp ânî
Ol aradan rehâ idüp anı

ĶıpĶızıl ħana olup âlûde
Tütegi³⁴¹ geydi ol ħarañuda

380 Anı ni'me'l-bedel dutup fevrî
Oldı bi'se'l-bedel velî zecrî

[AE 13b]

Başına düşdi kũh-ı ġam nâ-geħ
Kimse yok İntizâm'ı'den âgeħ

341 Tütegi: Derleme sözlüğünde “Çekici, parlak (renk için)” anlamı verilen “tütek” sözcüğünden türemiş bir kelime olduġu anlaşılmaktadır. Kelimenin bu kullanımıyla başka şairlerce de kullanıldığı görülmektedir. Âşık Çelebi'nin Andelibî maddesinde kaydettiġi şu beyitlerde “câme-i tütegi” olarak yer almaktadır:

Andelibî'ye öte tur didiler
Râzı olmadı urdılar köteġi
Sebzî anı görüp zarâfet ile
Giydi fi'l-hâl câme-i tütegi'

Bk. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, (hzl. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, c. II, s. 1129.

“Âsümânileri göklere uçurup ol harâretle yüzleri kızup tüteğiler geyürdiler...” önrğinde olduġu gibi İntizâmî aynı kelimeyi *Sûrnâme*'de de kullanmaktadır. Bk. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düġünleri ve Şenlikleri II - İntizâmî Sûrnâmesi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, s. 153.

- Şöyle k̄ara_idi ol ūeb-i deyc̄ur
 Rehber-i d̄iv ü ḡül olur renc̄ur
- Kesdi ümm̄idi t̄atlu c̄ânından
 H̄od yumıūdı elini k̄anından
- Kimi dir gel bu dem baūın keselüm
 İdelüm yoĝ olası cism̄ini güm
- 385 Kimi dir gel rev̄ân ūuya atalum
 Öli diri ölilere k̄atalum
- İtdi bir nev'a her biri kelim̄at
 C̄ân acısından eyleyüp harek̄at
- Eyledi ol k̄adar olarla cid̄âl
 Anlayup cüz'î kendüs̄inde mec̄âl
- Sekiz âdem üūüp dutardı anı
 Nice itsün h̄alâū c̄ân u teni
- Sürüdi cümlesin ol eūnâda
 H̄aylî yir aūdı böyle ğavĝâda
- 390 Cümlesin ūarūup atdı bir yanına
 İrmesün diyü bir ūazar tenine
- N̄im bismilveū eyle t̄albındı
 T̄arum̄âr oldı baūda d̄ülbendi
- Baūını n̄â-geh itdiler p̄âre
 R̄âst farkında açdılar ȳâre
- İntizâmî'nün Baūı Mecrūh Olmasıdır**
- Seyr-i miħnetde ūanki ol demde
 Ḡül t̄aķındı bu ḡülūen-i ĝamda
- Kerbela deūti ūevķi ile ȳah̄od
 Baūına na'l kesdi ol b̄i-h̄od
- 395 ūormaĝ-içün ȳâ derdine çâre
 Aĝız açdı baūındaki yara

Yoḥsa seyrān-içün dil-efgāra
 Başda ol-dem açıldı nezzāre
 [AE 14a] Zāyi‘ olmaya yoḥsa ol şeydā
 Urdı ser-bendine felek ʔamga
 Hıaṭṭ-ı ‘ömrün mi saṭrını kazdı
 Sūre başını surḥ-ile yazdı
 Yoḥsa ol dārū-gırde yek-ser
 Surḥ zerden geyürdi bir miğfer
 400 Üns-i Ferhād’a Bī-sütün’da yā-ḥod
 Lāle açılmış-idi ḥūn-ālūd
 Yaḳdı başında dehr anuñ meger od
 Oldı peydā ‘alevleri bī-dūd
 Kāra başı çü kan-ile yundı
 Rūy-ı zerdı kızıl güle döndi
 Yā ḥarāretle dīg-i ser ʔaşdı
 Ḥūn-ı dil geldi başdan aşdı

**Ol Şeb-i Tārda İntizāmī İdügin Bilmeyüp Şoñra
 Māhuñ ʔulū‘ı İle Vākıf Olduḳlarında Peşimān Olup
 ‘Özrleri Beyānındadır**

Nā-geh irdi delil-i güm-rāhān
 Ya‘nī itdi ʔulū‘ meh-i tābān
 405 Şem‘-i ḳudret sirāc-ı bī-‘illet
 Feyz-i nūr itdi ‘āleme ḳat ḳat
 Gördi maḳlūma ḳālim itdi ḥücüm
 Geldi imdāda irdi māh u nücüm
 Kim durur göre bā‘iş-i ḡavḡā
 Mūmla arar-idi nücüm-ı semā
 Leyl-i muḳlimde ḳulm idüp ḳaleme
 Kāḡı maḳlūmı düşürür eleme

- Mâh-tâb irmek-ile sırr-ı nihân
Açılı-düşdi oldu gündən 'ayân
- 410 Geldi irişdi çün meh-i enver
Hâkimü'l-leylveş öninde fener
İşbu da'vâ sorulur olsa eger
Şâbitât ile anda hâzır kâmer
- [AE 14b] Târfetü'l-'aynda görüp yüzini
Bir ağız kim işitdiler sözünü
El çeküp i'tizâra başladılar
Çok nedâmetle zâra başladılar
Geçmiş-iken kollarına pâ-bendi
Şalmış-iken özine çok fendi
- 415 Şaşduğundan elini şeşdi biri
Önce rû-mâle dutdı reh-güzeri
Ma'siyetden çok i'tizâr itdi
Didi oldu olan giden gitdi
Bir haţâdur haţâ'en oldu saña
Bizden oldu haţâ sen eyle 'aţâ
Saña her kim ki ide bed-nazarı
Tiz 'aynıyla çıka çeşm-i teri
Bed-kelâm eyleyen haķuında lisân
Güng ü lâl ola gonca gibi hemân
- 420 Çeng ü sâ'id ki ceng için durıla
Çeng-mânend regleri dürile
Togrulup fikr-i bed iden câhil
Kec me'âliyle kâla pâ-der-gil
İtdi gerçi huţûr hâţıradan
Gâflet itdük velî muhâţaradan

Ğayrıya intikâm idem dir-iken
 Cehd-ile ihtimâm idem dir-iken
 Zehrini nüş idüp ğamın yir iken
 Biñe çıkdı görüñ belâ bir iken
 425 İttifâķī burada durmuş-idük
 Hşşmumuz-çün kemīn ħurmuş-idük
 Bir ħazâdur ki bu ħadar geldi
 Geldi tīr-i ħader yirin buldı
 Bu ħarâķa ħarīkuña döşemek
 Darımuşdur yoluñda hżç bī-şek
 Ğam rehin geçmege yoluñda imiş
 Böylelük şanma kim elüñde imiş

[AE 15a]

Şanmağıl saña biz bize itdük
 Gör ħazâ-y-ile n'eyledük n'itdük
 430 Olur iseñ eger bu yolda ħamül
 Raħmet ider saña Hūdâ vü Resül
 Her kişi itdüğini ħod bulısar
 Başa ne kim yazıldısa geliser

İ'tizârların Ķabül İdüp Hūdâ-yı bī-Niyâza Hāvâle İtdügidür

İntizâmī gedâ-yı âşüfte
 Dermend ü ħazīn ü âlüfte
 Hāķķ'a tefvīz kıldı bu ħâli
 Şanmasun kimse kimseyi ħâlī
 Derd-i dilden ki âh ide mażlüm
 Hâl-i zâlim nice_ola ħod ma'lüm
 435 Ķalb-i mü'min-durur çü beytullâh
 Anı vīrân idince bir güm-râh

Hâk muḳarrer olur ğarīm aña
Aña irişdürür yağında belâ

Hâk mu‘îni-durur çü mazlûmuñ
Ğam degül zulmi olsa bir ŝumuñ

İmtihân itmek için ‘âlemde
Hâk meşâyib ḳomıřdur âdemde

Enbiyâya irer eşedd-i belâ³⁴²
Mü’minin dağı itmez andan ibâ

440 Mezra‘-i âhiret durur dünyâ
Biter anuñla ḥâřılı ‘uḳbâ

Kâşki herkes itse bize cefâ
Ecr-içün raḥmet-i Hâk olsa ‘aṫâ

Her ḳademde urulsa ger yolumuz
Hâk çü luṫf eyleyüp alur elümüz

Öykesin her kişi geçürse bize
Nâ-sezâ sözlerin ḳaçursa bize

Mazhar olup ğazüb-ı gerdüna
Maḥrem olup rızâ-yı Bî-çün’a

[AE 15b] 445 İşümüz bağlu olsa ‘âlemde
Feth-i bâb ancaḳ olsa şon demde

Zilletüñ ba‘zı ‘ayn-ı ‘izzet olur
Kimse yanında itdüği mi ḳalur

Sicn-i mü’min-durur bu dünyâ³⁴³ çün
Muḳtezâsıdur olavüz maḥzün

342 Eşedd-i belâ: “Belâların en şiddetlisi peygamberleredir; daha sonra Allah’a yakın velileredir.” Hadisine bir telmihtir. Hadisin metni için bk. Suyûtî, *Câmi’u’-Sagîr min Ehâdisi’l-Beşir ve’n-Nezîr*, el-Matbaa-tü’l-Meymeniyye, Kahire 1321, c. I, s. 35.

343 Sicn-i mü’min-durur bu dünyâ: şair bu sözlerle “ed-dünyâ sicnü’l-mü’mini ve cennetü’l-kâfir” lafzındaki hadise atıfta bulunmaktadır. “Dünya müminin zindanı kâfirin cennetidir.” Mealinde olan hadis için bk. Ahmed Davudoğlu, *Sahib-i Müslim Tercemesi ve şerbi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980, c. II, s. 423.

Dünye bir ândur şafâsı nola
Tiğ-i bürrândur vefâsı nola

**Nâzır Muhammed Beg'ün Evşâf-ı Hamîdesi ve
Yolına Gelüp Anı Mecrûh İdenleri Hakk'a Havâle
İdüp ve Hüseyin Paşa'nun Hersek'ün Sancağına Beg
Olduğudur (Menkıbet-i Nâzır Muhammed Beg)³⁴⁴**

Hâşılı ol hâzîn ü dil-dâde
Çün ol aradan oldı âvâre

450 İtdüğün her kişi bulur Hakk'dan
Bildi anlar ki oldılar reh-zen

Bir Hudâvendigâr kullarıdur
Cây-ı mezkûr evleri önîdür

Herkese nîk-h'âh u rif'at-cû
Nîk nâmı cihân tolu her sû

Râğıb-ı 'ilm ü şâhib-i 'irfân
Kefi bahr-ı sehâvet ü ihsân

İntizâmî'ye luţf idi kârı
'İvâzın eyleye anuñ Bârî

455 Kendü öz oğlı gibi sevmiş-idi
Hep münâfıklar anı bilmiş-idi

Luţf-ile yâd idüp anı her bâr
Gâh hil'at virüp gehî destâr

Ġayrılardan anı idüp tercîh
Eyler-idi muhabbetin taşrîh

Fikr idüp bildi işbudur elyağ
'Afv-ı 'özr ide anlara muţlağ

Eyledi kendü hâlini te'hîr
Tâ ki göre ne gösterür tağdîr

[AE 16a] 460 Ol zamân varmış-ıdı ol maḥdüm
A'nî Nâzır Muḥammed ol merḫüm

Ba'zı mîrî meşâlihiyle o dem
Südde-i devlet ü sa'âdete hem

Gideli bir yıla ḳarîb olmış
Neysel maḳşûdı cümleten bulmuş

Mîr-mîrân Hüseyn Paşa'nuñ
Beyne'l-aḳrân ol 'Alî-şānuñ

Şılasıydı vilâyet-i Hersek
Ḳāyil olmışdı olmağa aña beg

465 Mañşıbına mülâzemetde iken
'Arz-ı ḥālî müdâvemetde iken

Bulışur nâzır ile bir nevbet
Ḳaylı luḳ eyler 'izzeti ḳat ḳat

'Arz olınuḳda zümre-i ümerā
Hersek'ün sancağına dikdi livā

Hersek'e vālî oldı şād u şen
Ḳātırından gider mi ḥubb-ı vaṭan

**Ehl-i Nifāk Olan Melā'ın Müşārun-İleyhe³⁴⁵ Mektüb
Gönderüp Vāşıl Olduḳda Ḳaylı bî-Ḳuzūr Olup
Foça'ya Teveccüh İtdügidür**

Ol dem ehl-i nifāk olan nekebāt
Bādî-i zecr ü bā'ış-i āfāt

470 Şüret-i şıḳda ekāzîbi
Setr idüp 'unf-ile merāğîbi

Bir büyük kâğıda idüp inşā
Arada ṭoḒru ḥarf yok ḥāşā

- Hem-rikâb iken iki devletlu
İdüp aşılmalu başılmalu
- Dillerine gelen kamu mestür
Tığrusı hep kelâm-ı Hağ mestür
- Nâ-gehânî biri gelüp şundu
Okuyup cismi meyyite döndi
- [AE16b] 475 Ğâyibâne tereddüde düşdi
Hayret arusu başına üşdi
- Şıdğ u kızbi nice ide temyîz
Haylî şetm itdi ta'n u levn-âmîz
- Hayberün şıdğa kızbe var hamli
Nice biline fer'î vü aşlı
- Gâh inandı vü gâhî itdi gümân
Az zamân içre yola oldu revân
- Bu nesak birle geçdi niçe zamân
Şöyle mestür kaldı râz-ı nihân
- 480 Berü hussâd bir yire geldi
Şeytanet bahrine kamu taldı
- Hiç gayret midür ki tek duravuz
Lâzım oldu ki da'vîyi sürevüz
- Yek-sere aña bir oyun şalalum
Dest-res bulup ayağın alalum
- Bize inanmaz ol aña inanur
Bir kelâm aña dimege utanur
- Bizi mücrim ider o tığrı çıkar
Bir cevâbıyla cümlemüzi yağar
- 485 Gelmedin aña idelüm Ğarazı
Hiç ömrinde oñmaya marazı

Ehl-i Nifâkuñ Mezemmeti Beyânındadır

Var-idi üç kimesne şehr içre

Eyle müzi yoğ-idi dehr içre

Her biri kâse-lis-i şehr ü serâ

Ol durur bî-ḥayâ olana sezâ

Birisi nâm ile Baba Ca'fer

Başdan ayağa kibr ü kîn yek-ser

Zindegânisi cümle zilletle

Ḥâtem'ün zıddı idi ḥissetle

- 490 Koltuğında çıkaşı³⁴⁶ (?) ḥâcî geçer
Hem mü'ezzin ü hem du'âcî geçer

[AE 17a]

Ḥüb bilmişdi rafz u ilḥâdı

Fenn-i şerrüñ geçerdı üstâdı

Ḥayliden tekkelerde gezmiş-idi

Hep ışıklarla yoldan azmış-idi

Ḳulağın pîr-i tekye delmiş-idi

Tâzeluğında çak geçürmiş-idi

Ḥalkasın eylemişdi müsta'mel

Ḥayderiler yolında key erzel

- 495 Âḥirü'l-emr gör felâketini
Dünyeden gitmede helâketini

Gider-iken yolınca ol aḥmaḳ

İtdüğü yolına gelür el-ḥaḳ

Bir ḥarâret olup o dem peydâ

İtdüğüne cezâ didi bu saña

Dildeki 'illetinden ayrulmaz

Şoñ yatacaḳ yirin arar bulmaz

346 Çıkaşı “”: Başvurulan lügatlerde bu yazılıştta bir kelime bulunamamıştır.

Bağar iken bağırđı mişl-i ħimâr

İtdi teslîm-i rûĥ o seg nâ-çâr

Dubrovnik Emîni Aĥmed'ün Vaşfı Beyânındadır

500 Birine daĥı olmış Aĥmed ism

Aña ol nâm-idi katı ulu işm

Buğz-ile kîni eyleyüp iş güç

Çaddinün qaşrı ile şan Ye'cüc

Ĥışn-ı Dubrovnik'ün emîni iken

Millet-i 'İsevî rehîni³⁴⁷ iken

Mübtelâ oldı ol da bir rence

Urdı bâz-ı ecel aña pençe

Meyyiti niçe def'a defn oldı

Hîç bilinmedi aña noldı

505 Atđı üç def'a taşra anı zemîn

Böyle anı görenler itdi yemîn

Selver Ĥasan'ün Vaşfı Beyânındadır

[AE 17b]

Birinün hem Ĥasan idi nâmı

Zişt mel'un u dehr bed-nâmı

Lağabına dinür-idi Selver

Dâyim eylerdi şirreti ezber

Az zamân içre ol da mürd oldı

Eyledügin üçü daĥı buldı

Bundan özge cihânda yoğ devlet

Ĥaşmuña ire göz göre nekbet

510 Ĥağ Te'âlâ ırağ ide kılını

Şağlaya buğz u kînden dilini

Ehl-i Nifâkuñ İttifâkı İle Mahzar-ı Kâdiye Varup Şirretleri Beyânındadır

Ol zamânda varup ol üç ebter
İtdiler kaçd-ı İntizâmî meger

Eyleyüp dürlü dürlü mekr ü âl
Tâli'ine irişe diyü zevâl

Tıoğru ol sen nihâdı kecden geç
İtdügin her kişi bulur er geç

Didiler böyle fırsat olmaya hiç
Dest-i cevr-ile eyleyüp ser-piç

515 Şimdi ğaybettedür çün ol sühte
Reng çekilmek gerek o bed-bahta

Sühtesi nitdi neyledi gelsün
Yirde gökde anı bize bulsun

Çünkü ehl-i fesâda baş koşdı
Nâr-ı ifsâdı 'âleme düşdi

Sühte ayrılmaz-idi hiç andan
Hod getürdi vilâyete kıandan

Kiminün başın eyledi päre
Kiminün kıolın eyledi yare

520 Ğaybet itdürdi bir fesâd ehlin
Ol bilür mebde'-i fesâd aşıln

Anı ağz itmege yeter bu sebeb
Sühteyi andan eyleyincede taleb

[AE 18a]

Anuñ ihzârına degül kıadır
Ele ol girmez ise bu hâzır

Burada yok şuçı anuñ bî-şek
Kendümüz kıurtarı-bilelüm tek

Andan evvel biz idelüm da'vâ
 Oğçı evvel uran durur meşelâ
 525 Evvel andan taleb olunsa kefil
 'Ârı gâlibdür olur anda hacil
 Cem' olup şehriñ âdemisi kamu
 Mağzar-ı kâdîye idince gülü
 Piş-rev oluban ol üç ebter
 Gör nifâk âdemi ne hâle koyar
 Niçe dürlü kelâm eylediler
 Anlara Hâk garim ola meger

**Kâdî ki Allah Andan Râzî Olmaya Rüşvetlerin Alup
 Ğaraż-ı Fâsid İtmekle Ol Maħalde Maşrû' Olup Yüzi
 Üzre Yıķılıp bî-Hod Olduğudur**

Diñledi kâdî sözlerin bir bir
 İntizâmî cevâbda hâzır
 530 Hâk bilür zerre yok burada hilâf
 Buña munşif-durur zevi'l-inşâf
 Bir Ğaraż ideyin diyü kâdî
 Ceħd idüp ya'nî hâlet-i mâzî
 Ola müstaķbel anuñ emri ile
 Nefy ü işbatı cümle vire yile
 İde icrâ kaziiye-i mâ-fât
 Nefye nefy iricek olur işbat
 Didi ol mebd'e'-i havâdiş-i bed
 Ya'nî ol bâ'ış-i fesâd-ı ebed
 535 Kandıdur diyü haşm u diķkatle
 Kej nazâr itdi özge hiddetle
 İntizâmî'ye irdi çünki cevâb
 Didi ey 'âlim-i haķâ vü şavâb

[AE 18b]

Töğrudan ayrığa mecâl kıanı

Şıdıkdan ğayrı hoş hişâl kıanı

Töğruluk kim görüp durur ola kec

Râst irer hağ er irerse de geç

Sen müyesser kııl ey ulü'l-elbâb

Bu günehkârdan cevâb-ı şavâb

540 Senden ayrığa istinâdum yok

Fi'lden kıavle izdiyâdum yok

Başdan ayağumuzı el ala dir

Başa kaşd idüp ayağa şala dir

Bunca dikkat berây-ı hâtırdur

Çok mezellet belâ-yı hâtırdur

Töğrusı kec-rev eylemez farkı

İder ibtâl anuñ-içün hağkı

Egriden hağkı seçmeyen bâtil

İtdi nîrânı hâşılı hâşıl

545 Bize isnâda istinâd nola

Zâyid aqvâle izdiyâd nola

Dutalum sühte oldu hor u zelil

Başdan aña boyun mıyam yâ kefil

Bilmez-idüm adın meger şorsam

İki olurdu bir dahı görsem

İşbu vâdide Hağ delilümdür

Uşta boyun Hudâ kefilümdür

Olmış-iken bana o deñlü sitem

Neden olsun cihâna böyle 'alem

550 Âh-ı serd itdi karşıu germ oldu

Gözleri kıanlı yaş-ile tıldı

Yâ İlähî didi sen a'lemsin
 Kenzü'l-esrâra cümle maḥremsin
 Ne diyem cümle hep saña ma'lûm
 Bellü yanuñda zâlim ü mazlûm
 Dādum al dād-gersin ey Mevlâ
 Yoḡ günâhum burada ḡod aṣlâ
 [AE 19a] İṣbu seccâde-i Resûl ḡaḡḡı
 Her ḡaḡûba dil-i ḡamûl ḡaḡḡı
 555 Ḥürmeti ḡaḡḡı bunca âyâtuñ
 Aña ma'mûl olan rivâyâtuñ
 Yâ İlähî be-ḡaḡḡ-ı ḡuṭb-ı 'izâm
 Ğavṣ u maḡrûn-ı³⁴⁸ ṣâhibü'l-ikrâm
 A'lemü'l-âlimînsin yâ Rab
 Aḡkemü'l-ḡâkimînsin yâ Rab
 İṣbu ḡâḡî-i mürteṣî-i ṣarîḡ
 Ola oturuḡı yirinde faẓîḡ
 Çün ḡarâz birle eyledi bed-râ
 İṣbu maḡzarda eylegil rüsvâ
 560 Sûz-ı dilden ki âḡ ide mazlûm
 Ḥâl-i zâlim nice_ola ḡod ma'lûm
 Bu teveccühde iken âvâre
 Dermend İntizâmî bî-çâre³⁴⁹
 Baḡdı ḡâline ḡâḡî-i ṣehrûñ
 Oldı vâḡıf ḡusûfına bedrûñ
 Dest ü pâyı muḡarref alandı
 Ṣarṣar-ı sar'a ya'nî çalındı

348 maḡrûn-ı: abdâl-i AE1.

349 561: Bu beyitten sonra üç dört satırlık bir başlık boşluğu mevcuttur.

Kec-dehân oldu ağızı köpürdi
Râstî kendüyi yire urdı

- 565 Şar'ı var idi hadd-i zâtında
Dutdı ammâ tamâm vaqtinde
Puhte ser gibi dişleri sıridur
Hâm şammâ'a bu belâ yiridür
Tuhfe³⁵⁰ (?) murğ oldu ol sitem-perdâz
Döndi şekl-i ğurâba ol ğammâz
Şekl-i çübânî ile şüret-bâz
Ol kıyâfetle oynadur katı az (?)

[AE 19b]

- Kuruda mâhiyâne talbındı
Târumâr oldu başda dülbendi
- 570 Gevri indi boğazına kat kat
İp sürenler irişdi³⁵¹ ol sâ'at
Ya'nî geldi dirüldi huddâmı
Tâñladılar görüp o bed-nâmı
Didiler bu degül bizüm maħdüm
Yoğ-idi anda böyle lehçe-i şüm
Yüzi toğrı idi sözi kec ise
Dükenür şanma irtişâyı yise
Ağızı köpürdi kurudı kanı
Meyyite döndi kalmadı cânı
- 575 Kendüyi yire urdı ol câda
Vâh ne kurtuldu kütlu seccâde
Cinnetîlükler eyleyüp câhil
Ekdügin biç şanmayup hâşıl

350 Tuhfe: M, "tuhaf, garip" anlamında olmalıdır.

351 irişdi AE1: görince AE

- Uğradı özge hâle el-kışşa
 ‘Âkıla bes degül mi bu hişşe
- Hâzır oldı imâm isķâta
 Döşediler bisâtı evsâta
- Şu koyucu yüzün göre özenür
 Geldi ğassâl fuţasın düzenür
- 580 Şanduğı ҡoltuğında cüz-h’ānuñ
 Herkes eyler ümîdin ihsānuñ
- Ol ki yasın ҡılır dir ‘amme nevā³⁵²
 Hıatmin Allāh *tebāreke ve te’āl*
- Hıayr-ile ide ‘afv ide cürmin
 Bunda olanlar añmaya zulmin
- Hıaşılı ol marazdan itdi vefāt
 Ölmesi virdi niçesine hıayāt
- Hıüsni-hāl-i o çār ‘anîd budur
 Efđahın hıod beyāna kim getürür
- 585 Hıāşā-lillāh ki olavüz zemmām
 Hıasb-ı hālîdür anlaruñ i’lām
- [AE 20a] Gelmeyicek olunca inşāfa
 Mā-şadaķ düşdiler bu evşāfa
- Baña yoķ yire itdilerdi ğaraz
 Ğaraz imiş kişiyi özge maraz
- O maraz dāsınuñ devāsı ecel
 Göz göre oldı işbu müşkil hāl
- Anı görünce düşdiler vehme
 Ƙılıç altından irdiler sehme
- 590 Ƙāđī bir āhdan yire düşdi
 Miħnet arusı başına üşdi

352 ‘amme nevāl: Allah’un lütuf ve ihsanı herkesi kapsar.

Devirür bād-ı âh köklerimiz
Ġarķ olur baħr-ı zecre yüklerimiz

Bunu bilmezmişüz şaķınmaludur
Şabruñ âyinesi baķınmaludur

Hâşılı bu durur eyü tedbîr
İşbu da'vâyı idevüz te'hîr

Gele çün bunda şâhib-i huddâm
Ola andan bu cür'ete iķdâm

595 İşbu hâl üzre geçdi niçe zamân
Düşdi her ķalbe dürlü dürlü gümân

**Deġme Kimesne Yâr-ı Vefâ-dâra Râst Gelmeyüp Bi-
vefâlardan Şikâyeti Beyânındadır**

Ey gönül gel tefekkür eyleyelüm
Hâl-i dehri tezekkür eyleyelüm

Keşretün eyle terk 'âlemini
İhtiyâr it tecerrüd 'âlemini

'İş ü 'işretde çok olur hem-dem
Uġramaz görse hüzünü bir dem

Var durur ba'zı yâr-ı h'ân u ni'am
İrgürür şöhet ü kelâmı nidem

600 Cân yidürseñ olur mı hîç mâni'
Mâ-melek virdüğün ķamu zâyî'

Âb-ı rüyuña teşnedür ķanmaz
Kendü yüzi şuyına hoş şanmaz

[AE 20b]

'İş ü nûşa eger şalâ diyesin
Ġan yudup hizmetinde ġam yiyesin

Taşra çıķdıķda şanma medhün ider
Her nevâlün 'uyubın ide gider

- Vāy eger sürçe³⁵³ ayağın bir dem
Dīv-ḥūdur saña dimez âdem
- 605 Vāy eger ‘arz-ı ihtiyâc itseñ
Elün almaya ger düşüp yitseñ
Âşinâ rüşenâ iken evvel
Dūsta düşmen baqışlıdur aḥvel
Dūstuñ başa ger berâber ola
Dest-res bulsa ayağın ala
Saña bir vaz’-ile nümâyiş ider
Ḥilm nāmında çok yavuz iş ider
Ḥiç ḥaḳîkatden özge yok ni’met
Gönül alçaqlığındadır rifat
- 610 Gör seḥâvet sefâhet oldı be-nâm
Ni’meti naḳmet itdi ba’zı enâm
Zâhir a’dâdan ihtirâz âsân
Gizlü düşmenden ol velî tersân
Yüzüne gülerek ayağın alur
Saña itdügin aña şanma ḳalur
Bed-nihâduñ ne mümkin işlâḫı
‘Ömri olduḳça olmaz iflâḫı
Bu meşeldür ki itme bulmayasın
Gözün aç paraya utulmayasın
- 615 Eylügi şuya şal dime o yiter
Dâne bir saç gör e hezâr biter
- Yārân-ı Bî-vefâdan Şekvâsı Beyânındadır**
- Ḥâşılı virdi el nuḥûset çün
Dil ser-â-pây yek-sere maḥzûn

- Ey niçe āşinā olan aḳdem
Noldı bā'ış ki yād olur bilsem
- [AE 21a] İntizāmı'ye gör felek nitdi
Ṭālî'i döndi devleti gitdi
Kendü özine eyledi nazarı
Ḳalmamış vaz'-ı sâbıḳuñ eşeri
- 620 Minḥati oldı miḥnete tebdil
Nî'meti itdi naḳmeti taḥşil
'Aḳl u hüşî vedâ'a başladılar
Cism ü cānı nizâ'a başladılar
Dâğ-ı dil ağız üşürüp yir yir
Ağıza geldügin didi bir bir
Eşk yaḳalayup giribânın
Urdı yüzine 'ahd u peymânın
Gördi yoḳ anda şabr ile ārām
Pây-ı reftâra eyledi iḳdām
- 625 Āteşin āh ile dil-i sengin
Dehre çaḳmaḳdadur anı her ḥin
Her ser-i mü teninde reh-zen idi
Pister-i cism ṭolu süzen idi
Gördi ser-keşlük itdi her evbâş
Ayağı daḥı olmadı pādâş
Āba çeşm âteşe gönül mu'tād
Ḥāk şaçdı başına durmaz bād
Zârılık cümle çeşm-i terden idi
Hep o ḳan aḳlamaḳ cigerden idi
- 630 Zerre mihrini dehr ḳıldı nihân
Ebr şaçın çözüp iderdi fiḡân

Gördi kim geldi başa bunca nizâ^c
İtdi a'zâ biri birini vedâ^c

Her ne dinse yanında bu yüzden
Beñzi alınur-idi bir sözden

Merdüm-i dîdesi görüp ğaltân
Kendü kendüden el yudı insân

Dîde bâğına virmeyüp seyrân
Hârdan hâvlı çekdi gör müjgân

[AE 21b] 635

Yoğ hevâdâr âhdan ğayrı

Mağremi hâk-i râhdan ğayrı

Merdüm-i dîde hâline bağdı

Şu gibi hâk-i pâyine ağdı

‘Abd-ı fermân lisâna yâ noldı

Çarşu dil aña uzadur oldı

Her reg olmışdı ayağı bağı

Yüregi top³⁵⁴ cigerle kan³⁵⁵ yağı

İşbu hüzn-ile olmağın giryân

İle parmağla gösterür müjgân

640

Bekleyi-düşdi her yanın anı

Eşk-i çeşmine çor-idi kanı

Hâne-i ten yıkılur-idi nizâr

Müy ger yir yir olmasa mismâr

Rüz-ı kadrine irdi diyü zevâl

Gösterür parmağıyla anı hilâl

Dehr anuñ kim işin yaman eyler

Hep tenäsüb teğâlufe başlar

354 Top AE: ğod AE1

355 kan: M. Anlam karinesinden hareketle bu şekilde tamir edilmiştir.

- Oldı abdâl-i tekye-i ğamgîn
 Bir deriye şarıldı cism-i ħazîn
- 645 Görđi her vech-ile dilin mecrūĥ
 Dağlar acıyup ħatı mecrūĥ
 Umar-iken ki ide dermānın
 El de alurđı il gibi yanın
 Ten ħişārın top aldı ‘asker-i ğam
 Cān bedenden utulmağ istedi hem
 İki dillülük eyleyüp ħāme
 İki yüzlülük eyledi nāme
 Tā‘ne taşın urur idi herkes
 Añma ne vaz‘ itdügin nākes
- 650 Āĥ ħaldı hemān hevādārı
 Hem-demi ğam-küsārı vü yārı
 Cān ditrerken üstine dir dir
 Ağız üşürđi yāreler yir yir
- [AE 22a] Dehr ayağa saldı ger el-ħağ
 Dest-gīri³⁵⁶ idi Ĥudā muğlağ
 İstinādı anuñ ki ola Ĥudā
 ‘Avn-ı Bārī’den ola mı o cüdā
 Ĥağğ’a bil bağladı ‘ināyet anuñ
 Mesnedi ol durur ħimāyet anuñ
- 655 Olsa yāruñ ‘ināyet-i Bārī
 İde her ħâlde saña yārı
 Ola çün-kim Ĥalil’ine Ĥağğ yār
 Gülsitān olsa tañ mıdur aña nār

**Yâr-ı Gârı Olan Kâtib ‘Ömer’üñ Naşîhat Yüzinden
İntizâmî’ye Ba‘zı Kelimâtı Beyânındadır**

Yârı var-idi hoş-nihâd el-ḥaḳ³⁵⁷
Göz kulaḳ tıtmada olup muṭlaḳ

Şeb-pere gibi gündüzin gelmez
Kimse aḥbâr uḫurduḡın bilmez

Gelse bir maşlaḫatla yanına ger
Ḥavf-ile baḳınup yanına kaçır

[B 1b] 660 Her ne efvâhdan ola şâdır³⁵⁸
İle ihbâra dâyimâ ḥâzır³⁵⁹

Bir ḫaber virür uğrasa öñine
Fevrî kıçın kaçır baḳup yanına

Cânı yoḳ bir sâ‘at³⁶⁰ yanında tura
Vây ḫod³⁶¹ kimse ger ḳatında göre

Adı Kâtib ‘Ömer o yâr-ı ḳadîm
İde raḫmet aña ‘aliyyü’l-‘azîm³⁶²

Virdi ehl-i nifâḳ ḫaylî elem
Geldi ehl-i vifâḳa daḫı nedem

665 Nâ-gehân geldi bir gün ol yârı
Cümle cân u cihândan varı

Buldı fırsat biraz kelâm itdi
Didi ḫayfâ senüñ işüñ bitdi

Gel berü ey gedâ-yı küy-ı melâl
Nice eylersin işbu ḫâli ḫayâl

357 657/1 AE1: Bir iki yârı var idi el-ḥaḳ AE.

358 B nüshası bu beyitle birlikte başlamaktadır.

359 ḥâzır: nâzır B

360 sâ‘at: sa‘at B

361 ḫod: ḫo B

362 663: 665 B // ‘aliyyü’l-‘azîm: Ḥudâ-yı ḳadîm B

- [AE 22b] Herkes eyler saña yavuz nazarı
Senden eyler kamu cihân hazeri
- Saña kaçd oldu muhkem itme direng
Şimdi³⁶³ ger lāzım-ise ʿār ile neng
- 670 Bir zamān varup eyle kalb-i mekân
Sâlik ol berr ü baħra niçe zamān
- Ger qarârūn firāra ola bedel
Lāyık olan budur ki ola maħal
- Yâ ticāret tarīki ile yūri
Ġayrı bir şehre eyle var güzeri
- Peşşe vü pîl olur mı hem-pençe
Ġudretün yoċ taħammül-i rence
- Sende yoċ ol kadar nevāle hemîn
Her segün şavtın idesin teskîn
- 675 Zîr-i desti-durur anuñ herkes
Çoċ³⁶⁴ sebebsüz ġaraz ider nâkes
- Aña muhtâcdur kamu ʿâlem
Ġuru ġayretde yoċ-durur ʿâlem
- Mürtekib olsa küfre ger muhtâc
Egri yola ʿudül iderse ger³⁶⁵ ac
- İztirārî dinür aña muztar
Bellü hâlün neye olur müncer
- Kimse yanuñda dursa ger bir ân
Bir bahâneyle ide kalb-i mekân³⁶⁶

363 Şimdi AE1: saña AE, B

364 çoċ: ģod B

365 iderse ger: iderseñüz B

366 679: -AE

680 Diş sırtıduğına elün alma³⁶⁷
 Ađzuñ arar sözün dile alma³⁶⁸
 Bağma hâk olduğını allâşa
 Eli irmezse apınur aşa
 urş-ı nân itdüğüne sen i'ā
 aşd ider aş-ile irüre aā
 Bir nağar itse ca'l idüp farzā
 Bir yaña göz ıpar³⁶⁹ ayađuñ ala

[B 2a] Kendüñ elden şovut bu-dem nā-ār
 Dilüñi ısıcağda tut her-bār

685 Cüst ü cü eyle 'aql u fikretle
 ıl mücerreb özüñi ğurbetle

[AE 23a] Şerr-i te'ħiri ğayra ola bedel
 İşbu tafşili eyle gel mücmel
 Anlayup hep ğaıat-ı ğālī
 'Ālemi ün ki ğörevüz ğālī
 Gelmek āsān ki kendü şehrüñdür
 Meğeke³⁷⁰ nağd-i fikretüñ urađör³⁷¹

anda varsañ ri'āyetüñ ğāzır
 Öñde şoñda vilāyetüñ ğāzır

690 Ğod Ğudā-yı müheymin ü mütē'āl
 'Ālim-i cümle ger³⁷² muğill ü muğāl

Zerre zerre bilür her eşyāyı
 Āħir eyler ğacil bed-rāyı

367 alma: bağma AE

368 sözün dile alma AE1, B: dil uzadur olma AE

369 ıpar: ıpar ki B

370 Meğeke: vezin gereği muhaffef okunmuştur.

371 urağör: urığör B

372 cümle ger: cümle-i B

**Yine İntizâmî'nün Mezkûr Kâtib 'Ömer'e Cevâb-ı
bâ-Şavâbıdur**³⁷³

- Dîñledi çün cevâb-ı yârânı
 Nice yârân tenindeki cânı
 Didi ey cümle hâlüme vâkıf
 Sırr-ı pinhânıma olan 'arîf
 Her sözüñ baña bir kitâb oldı
 Her kelâm anca faşl ü³⁷⁴ bâb oldı
 695 Cândan sevgülü cihândan 'azîz
 Hıylî müşkil degül mi nâm-ı gürîz
 Buldı sizden devâyı işbu 'alîl
 Meger Allâh vire ecr-i cezîl
 Ğuşşa vü hüzne düşse bir kişi ger
 Luţf-ile bir kelâm câna deger
 Kendü luţfuñdan itdüñ in'âmuñ
 Oldı ma'lûm cümle i'lâmuñ
 Ğayret-içün nola çekülse³⁷⁵ cefâ
 Ğayret-ile ölüm olursa revâ
 700 Kime n'itdüm baña yâ n'olsa gerek
 Her kişi itdüğini bulsa gerek
 Bana hâşâ ki Hâk ide zulmi
 Dotalum şimdi hâk ide zulmi
 Kuluñ işi efendisi iledür
 Şıdkı râh-ı hidâyete iledür
 Tığrı iseñ teveccüh eyle aña
 Raħm ider tığrı kuluña Mevlâ³⁷⁶

373 Yine İntizâmî'nün ... bâ-şavâbıdur: Ol Naşihat İle İntizâmî'nün Cevâbıdur Mezkûr Kâtib 'Ömer'e B.

374 faşl u: faşl-ı B

375 nola çekülse: çekülse nola B

376 702-703: -B

[AE 23b] Hâlıkıdur çü³⁷⁷ cism ile cānuñ
 Cümle pinhān ‘ayānıdur anuñ
 705 H̄od kaçā vü kader muḳarrerdür
 Ḳadri her kişinüñ muḳadderdür
 Nā-gehān istene pederden üzüm
 Bāde virmek yeg ola iki gözüm
 Dutalum oldı şimdi³⁷⁸ bunca nifāk
 İntizāmī h̄ç ola mı ola ‘āk
 Bu meşeldür ḥesāb kim ola pāk
 Muḥtesibden ne bīm ider yāḥū³⁷⁹ bāk

[B 2b] Āḥir oldı cevābı böyle anuñ
 Ḥazret-i Ḥaḳ’dur istinādı anuñ
 710 Dürlü fikr-ile İntizāmī ḥāzīn
 Gönli ğamgīn ü gözleri nemgīn
 Kendüye geh ḥiṭāb ider geh ‘itāb
 Kendü eyler³⁸⁰ yine su’ale cevāb
 Ḳaldı bu ḥāl üzre niçe zamān
 Gör ne kār itdi gerdiş-i devrān³⁸¹

**İntizāmī’ye Şehr Subaşı Mir-Livā Ḥüseyn
 Paşa’nuñ Mektübın Virmesi Beyânındadır³⁸²**

Baḥr-ı fikre ğarīḳ iken her dem
 Başdan aşmış-idi lücce-i ğam³⁸³
 Nā-gehān irdi geldi subaşı
 Rind-i āfāk u dehr ḳallāşı

377 çü:-B

378 Dutalum oldı şimdi: T̄utalum şimdi oldı B

379 yāḥū: yā ne B

380 eyler: virür B

381 devrān: gerdān B

382 İntizāmī’ye ... Beyânındadır: Subaşı Açmazdan İntizāmī’ye Açmazdan Ḥüseyn Paşa’nuñ Mektübın Virüp Evinde Ḥabs İtdügidür B.

383 713 AE1: -AE, B

715 Ezeli var-idi³⁸⁴ münāsebeti
 İde şandı yine³⁸⁵ müvāneseti
 Hānesinden yaña idüp da'vet
 Kendi önince eyleyüp 'avdet
 Lā-tekellüf süre süre gitdi
 Hāşılı menziline çün yetdi
 'İzz ü ta'zimi zāhirā çoğ-idi
 Lik evvelki hāleti yoğ-idi
 Yüzi döymez sözini söyleyemez
 Ağız açar diyem diyü diyemez

720 Gāh tağyir-i vaz' ider gāhī
 Girür ü taşraya çıkar gāhī

[AE 24a]

Şundi aḥir eline bir tūmār
 Ya'nī mektüb-ı vālī-i şehvār

Menkıbet-i Hüseyn Paşa³⁸⁶

Vālī-i 'ahd-ı şāhib-'unvānuñ
 Emri ya'nī Hüseyn Paşa'nuñ
 Van'dan olmış-idi ol ma'zül
 Hersek'ün sancağını itdi kabül
 Mevlid ü mürzi-di anuñ³⁸⁷ zīrā
 Şıla hem vācibi idi farzā

725 Çünkü 'unvānın açicek baqdı
 Qara şu indi gözine aqdı
 Haṭṭı miḥnet sevādı idi hemīn
 Dūdesi dūd-ı nār-ı ḥaşm-ile kīn

384 ezeli var idi AE1: var idi ḥod ezal AE, B

385 şandı yine: şanur aña B

386 Menkıbet-i Hüseyn Paşa: AE1, B1: -AE, B

387 mürz-idi anuñ: mürzi idi ol B

- Her satır mişl-i³⁸⁸ hancer-i bürrân
 Kara bahtından özge virdi nişân
 Tırveş her elif olup pertâb
 Yâ gibi cîm itdi pîç-ile tâb
 Sîn-i dendânesi çü erre idi
 Oğuyınca etini çekdi yidi
- 730 Şâd göz kıpdı³⁸⁹ gerçi kim pinhân
 ‘Ayn ağız açup ‘aynın itdi beyân³⁹⁰
 Kâf bağrın şikâf idüp bārî
 Yaralu qalbe eyledi yârî³⁹¹
 Mîm varmış sükûta açmaz fem
 Yaşarup çeşmi hânuñ olmuş nem
- [B 3a]
 Anda kim derd ü gam mürekkeb ola
 Başda kara yazu olsa nola
 İhtimâm olmuş ol kıadar hâşıl
 İşbu mektüb oliceğiz³⁹² vâşıl
- 735 Qayd-bend idesin fülânı dimiş
 Hem fülân-zâde vü fülânı dimiş
 On nefer kimse eylemiş taştîr
 Ad-ile her birin idüp tahtîr
 Her biri anlaruñ hasîb ü nesîb
 Cümleñüñ ağızı hod ‘acebden ‘acîb³⁹³
 Ehl-i gayret qamusı ‘âr ehli
 Böyle yârâna kim ider dağlı

388 mişl-i: çünkü B

389 kıpdı: kapdı B

390 beyân: ‘ayân B

391 731: -AE

392 Oliceğiz: olicek AE

393 Cümleñüñ ağızı hod ‘acebden ‘acîb: Qamunuñ ağızı hod garîb ü ‘acîb B

[AE 24b] Hıfz idüp muhkem ihtimâm idesin
Sa'ý ü iqdâmı bi't-tamâm idesin

740 Geldüğümde ola su'âl u cevâb
Ola teftiş hep haţâ vü şavâb³⁹⁴
Bunuñ ol sühte idi bâ'ışı ger
Ġayra bâ'ış yoğ-idi zerre kadar³⁹⁵
İntizâmı'ye olmağın yârân
İhtilâţ oldı bâ'ış-i zindân
Vâdî-i vaḥdet özge vâdidür
Reh-revân-ı hużûra hâdidür
Kıyâd-ı âherle olma âlûde
Dâyimâ³⁹⁶ ḥâlün ola âsûde

**Zıkr Olan Mektubuñ Mazmûnında İntizâmı'nûñ
ve Yârânınuñ Ḥabs Olunması Sipâriş Olunup
Mezkûrlar Dahı Emre İmtişâl İtdüklerinüñ
Beyânındadır³⁹⁷**

745 İntizâmı bu ḥâli çün bildi
Ya'nî alınmayup biraz güldi
Sürdi yüzine vü baş³⁹⁸ üzre qodı
Emrine cümlemüz muṭî' didi
Emr ü fermân ne oldısa ber-ser
Ḥabse virdi rızâyı hep yek-ser
Kendü ḥâlinde şâh-iken yârân
Boynı bağılu kul oldılar ol ân³⁹⁹

394 740: -B

395 741-744: B'de 760. beyitten sonra yer almaktadır.

396 dâyimâ: cümleden B

397 Zıkr Olan ... Beyânındadır: Ḥabsden Nükül İtmeyüp Ḥabse İrâdetiyle İntizâmı Rızâ Virdügidür
B

398 vü baş: başı B

399 ol ân: bir ân B

- Deftere kayd olana oldu haber
 Ğaybet iden yirine geçdi peder
- 750 Şer'e varulmadın ne⁴⁰⁰ bunca sitem
 Geldi her işiden kişiye nedem
 Tañlayup bunlaruñ irâdetine
 Maħbesüñ geldiler ziyâretine
 Mescid ü ħânķāh idi maħbes
 Maħbesi gel ziyâret it sözi kes
 İş ü güç hep namâz u zıkr-i Ĥudâ
 Ğayra meyl eylemez biri ebedâ
- [AE 25a] Kılınur hep cemâ'at ile namâz
 Zîre zencîr infirâda ķomaz
- 755 Sübħa idindi ķamu zencîri
 Terk ider mi o virdi hiç⁴⁰¹ biri
 İtdiler şavm-ı dâyime niyyet
 Ķâyimül'-leyle eyleyüp cür'et
 Birinüñ yok dilinde hiç 'illet⁴⁰²
 İşleri Ĥaķķ'a şükr ile⁴⁰³ minnet
 Şâm u fecrûñ namâzını maħzûn
 Bir vuzû' ile ķıldılar⁴⁰⁴ yidi gün
 Daħı seksen biñ okıyup ihlâş
- [B 3b] Tâ ki vire Ĥudâ bulara ħalâş
- 760 'Âlemüñ her biri ferîdi geçer
 Ekşerî şuyı ħod üfürür içer⁴⁰⁵

400 ne: -B

401 hiç: hem B

402 'illet: ğıybet B

403 şükr ile: dâyimâ B

404 Bir vuzû' ile ķıldılar: Ķıldılar bir vuzû' ile B

405 760: B'de bu beyitten sonra yer alan 4 beyit 740-745 beyitleri arasındaki beyitlere denk gelmektedir.

Nağş-bend-i belâ ki durmuş-idi

Niçe zencîreler geçürmüş-idi

Olmadın yâd dahı dâmen-gîr

Yağasın aldı cümleñün zencîr

Her biri merdüm ü kişi-zâde

Çayd-ı ğamdan çamusı âzâde

Boynı bağlu ayağı bend içre

Başı ğällü çolı kemend içre⁴⁰⁶

765 Çalıbi âhense de ğörüp pâ-mâl

Biri birine ğirdi ğod⁴⁰⁷ ağlâl

Oldı zencîre cümle ğalka-be-ğuş

Ele viren boğazın oldı ğamüş

Vird ü tesbîhe cümle durmuş-idi

Çamusı ğalkada oturmuş-idi

Şöyle⁴⁰⁸ ta çîm ider biri birine

Kim oturur kimesnenün yirine

Lâ-tekellüf olur otursa biri

Biri oturmaz-idi dursa biri

770 Üştür-âsâ çatârdan çıkılmaz

Hıç birisi mehârdan çıkılmaz

[AE 25b]

Çanı ol-dem ki diğkat-ile ğuşü^c

Ol teveccüh yâ riğkat-ile ğuzü^c

Ol dağâyık ki eyler-idi zuhûr

Ol ğağâyık ki eyler-idi şudûr

Her ne deñlü ki eylese vesvâs⁴⁰⁹

Bulmaz-idi orada yir ğannâs⁴¹⁰

406 764: -B

407 biri birine ğirdi ğod: ğirdi biri birine pes B

408 Şöyle AE: çünân AE1

409 Vesvâs: -B

410 ğannâs: -B

- Cümle oldu o ma'bede mu'tād
Şüretâ ḥabs u ma'nide âzād
- 775 Reşk iderdi o ḥalete yārān
Maḥbes añlardı bilmeyen nā-dān
Gündüzin şâyim ü gice kıyım
Geçdi bir ay bu vech-ile dâyim
Gel kulaḫ dut bu güşmâle dilâ
Zevḫ-i rûḫānî idi bunca belâ
Aç gözün ol başiret üzre bu⁴¹¹ dem
Rif'ate bâ'ış oldu niçe nedem
Yüri şābit-ḫadem olup bir ayak
Tâ vifāḫa mübeddel ola nifāḫ
- [B 4a]
- 780 Dest-res bul bir el ḫaḫîḫate gel
Ṭañ mıdur 'aksin añlar-ise ger el
Fahır ider Yūsuf ile ger zindān
Girü anuñla Yūsuf-i⁴¹² Ken'ān
Enbiyāya⁴¹³ irer eşedd-i belâ⁴¹⁴
Mü'min olan ider mi andan⁴¹⁵ ibā
Bu degül her belâ-keş ola veli
Merd-i ma'şüm-ı pākdür o deli
Dār-ı dünyā miḫen maḫalli durur
İttifāḫ-ı zevi'l-ḫuḫül budur
- 785 İmtihān itmek için 'ālemde
Ḥaḫ meşâyib ḫomışdur ādemde

411 bu: bir B

412 Yūsuf-ı: Ḥusrev-i B

413 Enbiyāya: Evliyāya B

414 Eşedd-i belâ: "Belâların en şiddetlisi peygamberleredir; daha sonra Allah'a yakın velileredir." Hadisine bir telmihtir. Hadisin metni için bk. Suyûtî, *Câmi'u's-Sağır min Eḫādîsi'l-Beşir ve'n-Nezîr*, el-Matbaa-tü'l-Meymeniyye, Kahire 1321, c. I, s. 35.

415 andan: hiç B

Ol ki şabr itdi ni'me'l-'abd oldı

Çalbi nūr-ı şafâ ile çoldı

Rūz u⁴¹⁶ şeb bu durur du'āmuz hep

Zümre-i şābirinden it yā Rab

[AE 26a]

Her ki terk itdi rāḥat-ı dünyā

Buldı ol 'izz ü devlet-i 'uqbā

Aña kim mesned ola 'avn-i Hūdā

Ṭañ mı Hāḫ yolda olsa cānı fedā⁴¹⁷

**Maḥbūslaruñ Ḥasb-ı Hāli ve Bahār Eyyāminuñ
Zamānı Olup Her Biri Fūrādā Esirgeyüp Hāṭır-ı
Fātırların Tesellī İtdükleri Beyānındadır⁴¹⁸**

790 İrdi nā-geh dem-i gül ü gül-nār

Cennete döndi devḫa vü gülzār

Muṭṭalı' olmağın bu aḫvāle

Şāḫsār-ı şecer dönüp⁴¹⁹ dala

Sübḫa-gerdān idi orada kirās

Dāne dāne iderdi Hāḫḫ'a sipās

Gül görüp gūşmāl-i yārānı

Çulağında küpe kıılır anı

Çudreti yoḫ ki ide dest-yārī

Bülbül eylerdi taşradan zārī

795 İşbu maḥbes çü geldi ḫāṭırına

Çan otur[m]ışdı ğoncanuñ diline

Şāḫ şāḫ oldı servüñ endāmı

Oturur gördi niçe nā-kāmı

416 u: -B

417 Ṭañ mı Hāḫ yolda olsa cānı fedā: cānı yolında ṭañ mı olsa fedā B // Ṭañ mı Hāḫ yolda olsa cānı fedā
AE: Ṭañ mı her bir belāya virse rızā AE1, B

418 Maḥbūslaruñ ... beyānındadır: Şıfat-ı Bāğ u Bisāt u Vaḫt-i Gül-nār Olup ve Aḫvāl-i Rüzğardan
Esirgeyüp Tesellī İtdükleridür B

419 dönüp: tıttup B

- Yer bulımazdı jâle ser-gerdân
 Böyle demde güli görüp ĥandân
 Çeşm-i nergis bükâdan ağarmış
 Ğonca boğazını ele virmiş
 Süsenüñ ne dili var ide niyâz
 Sünbülün kaç başı var ide nüvâz
- 800 Verd çâk-i kabâ idüp oturur
 Rûd yüz urup ayağın götürür
 İrdi kan ağlayu ol araya gül
 Geldi gömgök dere batup sünbül
 Lâle görünce bağı ĥün oldı
 Ğoncanuñ kalbi kan⁴²⁰ ile tıldı
 Gel beru gör⁴²¹ kıranfüli ser-bâz
 Merĥabâya kıolını itdi dırâz
- [AE 26b] Ellerini du'âya dutdı çınâr
 Görđi yârânı derd-ile nâ-çâr
- 805 Āh-ı serd idüp ağladı jâle
 Bağı yufka idi acıdı lâle
 Cüybaruñ da mâcerâsı mı var
 Virdi zencire boğazın nâ-çâr
 Görđi yârânı silsile-gerdân
 Ter müselsel oğurđı âb-ı revân
 İntizâmî kılup me'âl-i güzîn
 Bu temâşâda otururđı ĥazîn
 Olmış-iken bu ĥüzn-ile kıadi ĥam
 Şundi bir kimse bir benefşe o dem

420 kıan: ĥün B

421 Gör AE1, B: + AE

**Benefşeye İntizāmî Hıtaben Kendü Derdine
Dermānı Mülâhazasıdır⁴²²**

- 810 Hâline eyledi orada nigâh
Tâli' ü bahtın añup eyledi âh
Didi mâtem-ķabâ nedür sende
Bu siyeh âbile nedür tende
Perde-i sebzi yüzüne dutduñ
Tâs tās zehr-i 'âlemi yutduñ
Bu lisānuñ ķafāya ne çıķdı
Başuñı yâ sünüye kim tākdı
Ķanda bulduñ külüng-i Ferhād'ı
Kim saña oldı kühdan⁴²³ hādī
- 815 Tağı Ferhādveş mekân itdün
Cân-i şirīnüñi revān⁴²⁴ itdün
Düşdügi-çün yolına her hāruñ
Silleden⁴²⁵ gömgök oldı ruhsāruñ
Var cerīdeñde diķķat ü hālet
Var sevād-ı hātuñda çok hālet
Yüzün üstine ābveş düşdün
Noldı baħr-ı siyeh gibi tākduñ
Bu temelluķla ser-keşün kimdür
Ķara baħtuñda mehveşün kimdür
- [AE 27a] 820 Ķāmetün ħam tenün naħif⁴²⁶ olmış
Cism ser-geşte vü za'if⁴²⁷ olmış

422 Benefşeye ... Mülâhazasıdır: İntizāmî'nün Benefşeye Hıtab İdüp Kendü Derdine Dermān Mülâhazasıdır B. şeklindedir. Ayrıca B'de başlıktaki "kendü derdine dermān mülâhazasıdır" ibaresi önce "hâlin i'lām itdügüdür şeklinde yazılıp daha sonra üzeri çizilmiştir.

423 kühdan: kühda B

424 revān: mekân B

425 silleden: sille B

426 naħif: za'if B

427 za'if: naħif B

- Dūd-ı āha boyanu-ķalmışsın
Baħt-ı bedveş uyanu-ķalmışsın
İstināduñ ‘aşāya Mūsāvār
Var derūnuñda şimdi özge şerār
Bir şerer var gibi dilūñde meger
Dūd-ı āhuñ depeñden itdi güzer
Yoħsa bir serve oluban pā-māl
Başdan yirūñ oldı şaff-ı ni‘āl⁴²⁸
- 825 Eyledūñ derd ile yāħud nāle⁴²⁹
Şubħ-dem ağzuñı arar jāle
Sırruñı dimeden var eyle ħazer
Dilūñ eñseñde çıkaralar eger
Mest-i ‘ışķa olalıdan pey-rev⁴³⁰
Şeb-külāhuñ bu vech-ile kec-rev
Ĥāletūñ baħtumuñ nümūnesidür
Tālī‘ūñ dūd-ı āhumuñ nesidür
Ĥaşmuña çāre eyle ejdervār
Çün elūñde ‘aşā-yı Mūsā var
- 830 Ceyş-i ħam nice eyleye saña kār
Çüb-ı dest ü siper elūñde ki var
Olmadı hiç cevābına ķādir
Bir kelām andan olmadı şadır
Ķara şalını düzdi⁴³¹ tā ki ħiye
Vardı boynın egüp murāķabeye

428 824: + “Yoħsa göz dikdi istiķāmetde /Böyle ķalduñ ħamīde ķāmetde” AE, B

429 824-870 arası beyitler, kopukluktan dolayı B nüshasında almamaktadır.

430 Mest-i ‘ışķa olalıdan pey-rev AE1: Mest-i ‘ışķa **sen olalı** pey-rev AE

431 Düzdi AE1: vardı AE

**Ahşam İrişüp İntizâmî K̄ara Bahtın Giceye İ'lâm
İdüp Hasb-i Hâli Beyânındadır**

İrmiş idi meger ki vaqt-i mesâ
K̄araya irmiş-idi fülk-i semâ

Şâl-ı nîliyi geydi bürdi cihan
K̄ara pus idi İntizâmî ol ân

[AE 27b] 835 Bahtın aındı çü hey'etin gördi
Cânda yir itdi aña yol sürdi

Didi ey bizden özge bî-çâre
Noldı bahtuñ⁴³² bu vech-ile k̄ara

Noldı olduñ bu vech-ile güm-râh
Saña el k̄ara gibi baht-ı siyâh

Rağm-ı⁴³³ ağıyardan çü hâlîsin
Milket-i Zengibâr'a vâlîsin

K̄ara tağuma mı mişâl olduñ
Böyle derd-ile bî-mecâl olduñ

840 Tîre-dilsin ne hâtıruñ vardur
Böyle vüs'atde tarlığuñ vardur

Böyle bārik-bīn iken her geh
Görinür hâlden olmaduñ āgeh

Baña öykünmek oldı ise murād
Yoğ durur sende öyle şabr u nihād

Ol dağı virmedi cevāb ašlā
Oldı hāmūş u eyledi imā

Şem'e Hıttābı Beyânındadır

Otururken bu vech-ile maḥzūn
Şem' ṭoğruldı yanına meftūn

432 bahtuñ AE1: ḥālūñ AE

433 rağm-ı AE1: reşk-i AE

- 845 Āteşin-ṭab^ç u ḥiddeti vardır
 Sûz-ı dilden ḥarâreti vardır
 Çıkmış-idi dütüni çaḳ depeden
 Bilmezin âh-ı âteşini neden
 İtdi yanup yaḳılmada diḳḳat
 Baḡrı yufḳaydı eyledi riḳḳat
 Āhını gördi âh ile ṭoldı
 Beñzini gördi zerd-rû oldu
 İstiḳâmetle urmuş ‘ışḳa ḳadem
 Çün-ḳalender şoyunmuş idi o dem
- 850 Bend ile dehr aña geçüp pâ-bend
 Ol daḡı silsileyle key ḥursend
 T̄añlalyalum bu ḥâl-i şem‘i nedür
 Hem yanar oda hem mekânı şudur
 Örü-durdı vü ḥâline yandı
 Yanmada hiç mişli yoḳ şandı
 İntizâmî ile olup⁴³⁴ tenhâ
 Münferid oldu tâ ola güyâ
 Ḥâlin anuñ çü istimâ‘ itdi
 Kendünüñ sūz-ı derdin unuttı
- 855 Olmadı bir kelâma hiç ḳâdir
 İtmedi çün teselli-i ḥâtır
 Bir aḡız sūz-ı derdine døyimez
 Yanḡunından cevâbını diyimez
 Ol daḡı ḥâle olmadı vâḳıf
 Ḳufl-ı esrârı olmadı kâşif
 Derd-i dil olmadı anuñla çü def
 İtdi andan daḡı ümîdini ḳaṭ^ç

434 Olup AE1: ḳalup AE

Bildi âhir muḥakḳak 'âlemde
Yâr bulmaz kimesne buñ demde

- 860 İntizâmî cihânda her ne ki var
İñleyüp kendü derdini ağlar
Gördi şem' yangununuñ ötesi yok
Kendünüñ yangunu daḫı artuḳ

Pervâneye Hiṭâbı Beyânındadır

İşbu eṣnâda geldi pervâne
Bir nemed bürinüp gedâyâne
Tâc u hırḳayla Mevlevî-kirdâr
Geldi itdi semâ' dilinde şerâr
Tekye-i 'ışḳuñ özge abdâli
Diline alup emr-i zî-bâli

- 865 Yüce yirlerden eyleyüp perdâz
Raḫm idüp oldı İntizâmî-nüvâz
Özi göyüñdi eyledi diḳḳat
Riḳḳat-i ḳalb-ile idüp cür'et

[AE 28b]

Sende var didi miḫnetüñ eṣeri
Baña billâh ṭoḡrı vir ḫaberi
Bir yaluñ yüzlüye mi dil virdüñ
İḫtiyârüñla oda mı girdüñ
Gerçi miḫnet-pezir dünyâdur
Ḳâdir-iseñ efendi dön yâ dur

[B 23a]

- 870 Bir cefâ-kâra bende ger olduñ
Beynel-ʿuṣṣâḳ pâyeñi bulduñ
Beni gel⁴³⁵ gör ki nâr-ı⁴³⁶ miḫnetde
Ḳarşu illerle yâr şoḫbetde

435 gel: bir B

436 nâr-ı: bâr-ı B

Çün ʔulû´ ide şem´ olan mâhum
Şevk-ile boyanur göge âhum

Başdan el virse baña ger⁴³⁷ vuşlat
Bir dem ârâma yok-durur miknet

Pervâne İle Münâzarası Beyânındadır

İntizâmî didi ey âvâre
Bâl u per yakduğun senün yâre

875 İktizâ ışka ol zarûridür
Hırz-ı cân ıaŝıkuñ kuşuridur
Beni gör ıŝk u ıaŝık arada yok
Lik bâb-ı kazâ dem-â-dem açuk
Şer´e varılmadın ne bu ağlâl
Cürm isnâdı hod hayâl-i muhâl

Şehre bir yol eri gelüp gitmiş
Ger karar eylemiş ü ger yitmiş⁴³⁸

İntizâmî anuñ kefilî midür
Daʔvâsin itmege vekîlî midür

880 ışka beñzer degül bu miñnetler
Ğayra beñzer degül bu ıilletler
Varmadın şer´e gitmemüz habse
Zulm-i fâhiş gelür kamu nâsa
Niçe mañzûrı def´ ider bir Ğam
Elemün zımnına ferañ müdĞam

[AE 29a]

Bir güneş eylemez eşer fevrî
Ğayrı yirlerden irişür eşeri
Kamu Hağ virdüğine şükr iderüz
Şoñra ecr-i cezîlî fikr iderüz

437 baña ger: ger baña B

438 yitmiş: gitmiş B

885 Senüñ oduñda yoq benüm şererüm
Kendü nefsumden añlarum zararum

Vuşlat-ı yâr ümîdi var sende
Lik zecr-i nifâq var bende

Bâl u per yaqduğun vişâl ötesi
Zâf-ı hâlüñdür⁴³⁹ mecâl ötesi

Virmedi ol dahı tesellisin
İtmedi def-i dâ³-i aşlîsin

Mâh-tâba 'Arz-ı Hâli Beyânındadır⁴⁴⁰

İtdi nâ-geh tulu^ç meh-i tâbân
Çarh-ı evvelde eyledi cevân

890 Kendü öz hâlin eyledi⁴⁴¹ işrâb
İtdi bu yüzden aña dahı hîṭâb

Noldı bir yirde hiç qararuñ yoq
Hâlün añlaya ğam-küsaruñ yoq

Dâğ-ı sînem gibi dilün âzer
Eşk-i çeşmüm nücümüña beñzer

[B 23b]

Geh teraqqîde geh tedennîde
Gâh müstağnî geh temennîde
Dilde sūzuñ gönülde var şererüñ
Var gibi hâl ü kâlden haberüñ

895 Ğam-küsâr ol harâretüm def^f it
Sūzişim gör melâletüm ref^f⁴⁴² it

Çeşmi bîdâr olanda hâlet var
Tâli'i huftede nedâmet var

439 hâlüñdür: hâlüne de B

440 Mâh-tâba 'Arz-ı Hâli Beyânındadır: Mâh-tâba Hîṭâb İtdügidür B.

441 eyledi: eyleyüp B

442 ref: def B

Gök kapusu küşâdedür her şeb

Gözi açuqlara odur maṭlab

Gördi itmez kelâmını iz‘ân

Ol dahı ḥayret-ile ser-gerdân

[AE 29b]

Kimsenüñ kimse ḥâlini bilmez

Ağlayan ğayrınıñ yaşın silmez

Ḳurbân Bayramı İrişmekle Sâyiri Âzâd Olup

İntizâmı’ye Ziyâde Cefâ Olduğudur⁴⁴³

900 Gel bir özge beyâna başlatalum

İşbu sırrı ‘ayâna başlatalum

‘İd-i adḥâ zamânı irdi meger

Ṭaşradan geldi ğuşına bu ḥaber

Oldı şādân cümle-i gerdün

Andan ayruk⁴⁴⁴ yoğ-idi bir maḥzûn

Ḥabsi anuñ belâ-yı ḥâṭır idi

Ġayrınıñ ḥod berâ-yı ḥâṭır idi

Aña yâr olduğı çoğı⁴⁴⁵ ğayruñ

Bu günâhı o niçe hem-‘aşruñ

905 Çekdi yârân cefâyı ḥâṭır için

Kimse şormadı ḥabs olındı niçün

Anlara zâhirâ cefâ oldı

İntizâmı’ye ḥod şafâ oldı

Olsa maḥbesde fırça-i yârân

Gülşen olsa ‘aceb midür zindân

Ḥalkḫ fâḥir libâs ile ḥandân

Kendü mâtem-ḳabâ ile giryân

443 Ḳurbân ... Cefâ Olduğudur: ‘İd-i Adḥâ İrüp Sâyiri Âzâd Olup Ḥabsde Feryâd u Fiğân İtdüğüdür B.

444 ayruk: artuḫ B

445 çoğı: şuçı B

Herkes eylerdi mālını işār
Ol iderdi sirişk-i eşki nişār

- 910 Halk varup gelmede biribirine
Cānı gelmez veli⁴⁴⁶ anuñ yirine
Dest ü pā-beste otururdu⁴⁴⁷ şariḥ
Boğazın virmiş-idi mişl-i zebīḥ
Eşk-i hūnini dem-be-dem ğaltān
Şanki cārī idi dem-i ķurbān
Her kişi şalınurdu yāri ile
Hālın ol aĝlar idi zārī ile
Her gören kirpüğini hūn-bālā
Yağdı engüştine sanur hınnā⁴⁴⁸

- 915 Herkes āzāde yār-ile ḥandān
Aĝlayuban o silsile-gerdān

[AE 30a]

Bir yaña ḥūzn-i ğayret-i yārān
Bir yaña reşk-i şoḥbet-i ihvān
Lāleveş çāk çāk idüp dilini
Eylemiş⁴⁴⁹ ḥam benefşeveş bilini

**Cefā'en Ellerine Muḥkem Bend Urlup İntizāmī
Daḥı A'zā vü Cevāriḥi İle Münāķaşa İdüp Felāket-
Me'āb Olduĝunuñ Beyānındadır**⁴⁵⁰

İtdiler emr nā-gehān birine
Sā'idin ala merḥabā yirine
Baĝladı ellerini ol t̄aĝī
Ol daḥı oldu bir ayaķ baĝı

446 veli: daḥı B

447 otururdu: oturur B

448 914: -AE

449 Eylemiş AE1: +ol AE (üzeri çizilmiştir)

450 Cefā'en Ellerine ... Beyānındadır: Cefā'en Ellerine Muḥkem Bend Urlup Sāyir Yārān Āzād Olup İntizāmī Daḥı A'zā vü Cevāriḥi İle Münāķaşa İdüp Felāket-Me'āb Olduĝunuñ Beyānındadır B. "Daḥı A'zā vü Cevāriḥi İle Münāķaşa İdüp Felāket-me'āb Olduĝunuñ Beyānındadır" B1: "İntizāmī-ye Zecr ü Cefā Olduĝudur" B (üzeri çizilmiştir)

920 Aña ğāyet cefā idi çü murād
 İtdiler sāyirin o gün āzād
 Yaluñuz kaldı eyledi feryād
 Oldı bu vech-ile aña bī-dād
 Oldı derd-ile yüregi ħünin
 Hecr-i yārān ile ıatı ğamġin
 Üşdi başına miġnet ü endüh
 Taġlar çökdi baġrına çün-küh
 Aġız üşürdi yāreler yer yer⁴⁵¹
 Tā tesellī-i ħātır eyleyeler

925 Aña mātem-serāye irmiş idi
 Āh-ı miskīn siyāha girmiş idi
 Noldı bāış aña idüp tezvīr⁴⁵²
 Boġazın dutdı ħallıa-i zencīr
 Aña ğāyetde buġz idüp aġlāl
 Ayaġın alup eyledi pā-māl
 İtdi ğam cāna şöyle teng tenini
 ıomadı oturup durur birini
 Sūz-ı dilden ıatı fiġān itdi
 Cān u dil⁴⁵³ āteşin ‘ayān itdi

930 Didi ey pādīşāh-ı kevn ü mekān
 Dest-res ol baña ıılup dermān

[AE 30b]

Baña bu maġbes olmadı zillet
 Oldı yārān firıatı miġnet
 Gönlüm eglerdi iltifātları
 Cāna ‘izzet virürdi zātaları

451 yer yer: Metnin bütününde “yir” olarak seslendirdiğimiz kelime bu beyitte kafiye dolayısıyla bu şekilde seslendirilmiştir.

452 tezvīr AE1: bidād AE

453 cān u dil āteşin AE1: nār-ı cān u dili AE, B

Gitdi gözden liqâ-yı ihvânum

Gitdi cândan şafâ-yı yârânum

İttifâkı bu idi ihvânuñ⁴⁵⁴

Aşdıķâ vü 'azîz-i yârânuñ

935 Başıñ olsa hezâr eger miskîn

Ger birin kırtarur-iseñ taşsîn

Kimi dir derd ile bu Mañşürvâr

Ķağı gün olısar 'aceb ber-dâr

Kimi Ferhâd gibi dirdi meger

İrgirür kendü kendüzine zarar

Neyki 'illet yâ fikr-i maṭlûbı

Kim çeker böyle şabr-ı Eyyüb'ı

Ķağ bu kim ba'zı yâr-ı cân-ı qadîm

Andan artuğ çekerdi ḥavf-ile bîm

[B 24b]

940 Olmamışlardı vâkıfu'l-aḥvâl

Kimi ihmâl⁴⁵⁵ ider kimi imhâl

Ķavrine irmeyince bir ḥâlûñ

Bağma zu'mına qalb-i meyyâlûñ

Ķaldı ḥavf u recâda hep yârân

Gâh şâd u feraḥ gehî nâlân

**Müşârun-ileyh Hüseyin Paşa Şehre Gelüp Meclis-i
Şer'e İntizâmî İhzar Olunup Mazlûm Olduğı Zâhir
Olup ve Zâlimler 'Özrlerin Diledükleridür⁴⁵⁶**

Nâ-gehân geldi beg o dem şehre

Şavletin şaldı cümle-i dehre

Şehr ahâlisi olicek⁴⁵⁷ me'mûr

Bir ulu maḥzar itdiler cumhûr

454 ihvânuñ: devrânuñ B

455 ihmâl: iğmâz B

456 Müşârun-ileyh ... Diledükleridür: Begün Şehre Gelüp 'Azîm Cem'ıyyet Emr İdüp ve Şâhib-ḥuddâm Peşimân Olduğıdur B.

457 olicek AE1: cümleten AE, B

945 İntizâmı'yi itdiler ihzâr
Kızb ü şıdķ ola tâ aña⁴⁵⁸ izhâr

Eyledi her su'âle niçe cevâb
Geh hiṭâb-ı güzîn ü gâh 'itâb⁴⁵⁹

[AE 31a]

Her su'âle cevâbı hâzır idi
Tıoğruya Hâķ mu'ın ü nâşır idi

Sözleri bellü idi tarzından
Ķapar alur cevâbı ağzından

Her ne kim iddi'ası müş'ir idi
Cümleye hep cevâbı hâzır idi

950 Gerçi söylediler velî diñmez
Tıoğrudan ġayrı bir sözi bilmez

Yedi gün oldu böyle cem'iyet
Her gün ilzâm idi anı niyyet

Mülzem olmadı ayağın başı
Ķodı ferdâya da'vıyi aşdı

Bunca cem'iyet ol Ķadar enbüh
Bunca ġavġâ vü ol Ķadar endüh

Cümle da'vâ neticesi sühṭe
Hâm olanuñ kelâmı nâ-puḥṭe

955 Hüs-n-i hulķı o dem olup meşhüd
Hâķķa şükr eyledi Resül'e dürüd

Pes yaķın bildi şâhib-i huddâm
Aña cebren irüp⁴⁶⁰ durur âlâm

Bildi ehl-i nifâķdan idügin
İtdi tekzîb anlaruñ didügin

458 tâ aña: anda tâ B

459 946: 955 AE

460 irüp: idüp B

Cümlesi i'tizāra başladılar
 Bā'ış olanı ḥaylī taşladılar
 Kāmusı oldu anda ḥor u ḥākīr
 Gördi hep cümle anda bay u fakīr

960 Eyledi İntizāmī'ye rağbet
 Zūlm ucından ziyāde ḥod 'izzet

İntizāmī Habsden İtlāk Olduğudur⁴⁶¹

Anı bendden ḥalāş eylediler
 Bī-günāh olduğunu söylediler

[B 25a] Rū-siyāh oldu cümle ehl-i nifāk
 Şād u ḥandān oldu ehl-i vifāk

[AE 31b] Eylediler nifākı hep ikrār
 Dilediler 'özürlerin tekrār

Yā ilāhī ne özge miḥnetdür
 Özge āmāl u özge zilletdür

965 Nesnenūn kim nifāk ola nāmı
 Kār idinmez anı meger 'āmī

Añlamaz mı zamīrini ḥāsīd
 Aña rāci' girü aña 'āyid

Ḥūs-n-i zann ile rāygān gitmez
 Eylügi eyle şuya şal yitmez

Kimseye kimse idemez zararı
 İtdüğün nefsünedür it ḥazeri

Kuyı kazan boyınca kazma gerek
 Tā ḥalāş ide kendü özini tek

970 Ḥāşā-lilāh nifāk ide 'aķıl⁴⁶²
 Buğz-ile kīnden kaçır kāmīl

461 İntizāmī Habsden İtlāk Olduğudur: -AE

462 'aķıl: 'āmīl B

**Şıfat-ı Seher ve Budun Ser-ḥaddi Terğib Olunup Ol
Canibe Gıtdügidür⁴⁶³**

Bir seher şeh-süvâr-ı mihr-i cihân
Tevsen-i çarḥ-ile olup püyân

Miğfer-i zerri başına aldı
Cümleten dehre pertevin şaldı

Aldı düşına bir siper çini
Çaşı feth ide Rüm-ile Çini

Başka boy çekdi ‘âlemi dutdı⁴⁶⁴
Raḥş-ı gerdüna bindi vü gitdi

975 Zengibârı kamu kı lup ğâret
Heybetin şaldı ‘âleme kat kat

Girdi çarḥa vü çıkdı meydâna
Dileyüp⁴⁶⁵ ḥaşmı durdı merdâne

İtdi ḥâver-zemîni hep tâbi^c
Rüm’dan oldı miḥneti dâfi^c

Çırdı kırırn çerisini⁴⁶⁶ o şeci^c
Şarḥ-ile ğarbtı tâbi^c itdi serî^c

[AE 32a] Feth idüp cümle ‘âlemi ol-dem
Burc-ı ḥışn-ı sipihre dikdi ‘âlem⁴⁶⁷

980 Yedi kat kullerin alup yek-bâr
İtdi dördünci burcı üzre qarâr

Geydürüp kamu ‘âleme ḥil^cat
Çarḥa ihsânı eyledi kat kat

463 Şıfat-ı Seher ... Gıtdügidür: Şıfat-ı seher AE.

464 dutdı: tutdı B

465 dileyüp: dayanup B

466 çerisini: şeci^cini B

467 dikdi ‘âlem AE1: başdı qadem AE

Yazılıp ḥall-ile aña menşūr

Oldı ser-dār idügi meşhūr

**Yārān İntizāmī'ye Sipāhīluġı Medḥ ve Şehirlülüġı
Ḳadḥuñ Beyānındadır⁴⁶⁸**

[B 25b]

Bir⁴⁶⁹ gün oturmuş-idi çaḳ⁴⁷⁰ yārān

Nice yārān zümre-i ihvān

İntizāmī olarla hemvāre

Ḳulaġın tıtar-idi güftāre

985 Biri yād itdi ol 'iḳābların

Ya'nı maḥbesdeki 'itābların

Yoḳ sipāhiye didi böyle sitem

Her zamānda⁴⁷¹ çeker şehirlü nedem

Pādişeh ḳulı olmayan ādem

Hıç bir sāt idemez 'ālem⁴⁷²

Kim oḳur ḥālını yā kim diñler

Olur olmaz kimesne cebr⁴⁷³ eyler⁴⁷⁴

Yeg sipāhiye olasın bende

Māl-i Ḳarūn olmadan sende

990 Māl-i Ḳarūn-ile şehirlü olan

Bunca esbāb-ile faḥırlu olan

Zır-i desti durur sipāhīnün

İşbudur zevḳi cāh u temkinün

468 Yārān ...Beyānındadır: İntizāmī Budun'a 'Azımet İdüp ve Budun'un Vasfı Beyānındadır ve Yārān Sipāhīluġı Medḥ ve Şehirlülüġı Ḳadḥ İtdükleridir B.

469 Bir AE1: ol AE, B

470 çaḳ: çoḳ B

471 her zamānda AE1: böyle demde AE, B

472 987: 988 B.

473 cebr: şabr B.

474 988: 987 B.

- Pâdişeh kulluğın şıyānet iden
 ‘İrz u nāmūsını ri‘āyet iden⁴⁷⁵
- Fî’li vü kıavli vażı⁴⁷⁶ hūb gerek
 Hâkķını vire kulluğınun tek
- Yoħsa dirlik aña helāl olmaz
 Bed-aşıl bir maħalde yir bulmaz
- 995 Senden olmazsa rāzī ger maħdūm
 Bed-du‘āsı kıılır seni⁴⁷⁷ maħrūm
- Ķul olur iseñ istiķāmet ile
 Bulasın ‘izzeti sa‘adet ile
- İtdiler bunca⁴⁷⁸ Üngürüs vaşfın
 Ķaylı çok itdiler Budun medħin⁴⁷⁹
- İşbu ortada eyle uç yoķdur
 Ol aralarda ġāzīler çoķdur
- Yā kıılıç yā kıalem gerek elde
 Tā hūnerver olasın ol ilde⁴⁸⁰
- 1000 Mīr-mīrānı luţfa māyildür
 Hâķ su‘āl u cevāba kıāyildür⁴⁸¹
- Nāmın anuñ şorar iseñ eger⁴⁸²
 Muşţafā’dur o kımyā-manzar
- [AE 32b] Şāhibü’l-luţf Muşţafā Paşa
 Kımseyi nā-murād ide hāşā

475 992-996 AE1, B: -AE

476 vażı: vaşfı B

477 kıılır seni: seni kıılır B

478 bunca: Ķaylı B

479 Ķaylı çoķ itdiler Budun medħin: ħadden efzūn Budun’un medħin B

480 999: +“Saña kimden (...?)olur dirseñ / Mīr-mīrānı kim durur dirseñ” AE

481 1000-1001 B, AE1: -AE

482 nāmın anuñ şorar iseñ eger: baña nāmın anuñ şorarsañ eger B

Çapusunda murād alur herkes
‘Âkıl olan ider o mîre heves⁴⁸³

Ber-murād eyler ol seni elbet
Ehl-i ‘irfâna cân virür gâyet

**Naşihatlerin Câyiz Görüp Budun Semtine Varup
Çal’aya Dâhil Olduğudur⁴⁸⁴**

[B 26a] 1005 Pes o yârân sözün görüp ma’kül
Gördi haqqâ kelâmını maqbûl

Üngürüs hâtıra olunca aña⁴⁸⁵
Pes Budun oldu maqşad-ı aqşâ

Bir niçe kimseye olup hem-râh
Ol vilâyetden olicek⁴⁸⁶ âgâh

Maqşada irdi oluban vâşıl
Çal’anuñ içine girüp hâşıl

İç hişârını eyledi seyrân
Ol temâşada oluban hayrân

Vaşf-ı Çal’a-i Budun⁴⁸⁷

1010 Özge çal’a durur o hışn-ı haşîn⁴⁸⁸
‘Âd bünyâdudur o metn-i metîn

Ceng eri her bedende itse çarâr⁴⁸⁹
Ayla yıl ola niçe niçe hezâr⁴⁹⁰

483 ‘âkıl olan ider o mîre heves AE1: Câh ü temkînini bulur herkes AE, B

484 Naşihatlerin ... olduğudur: İntizâmî Budun’da varup karâr itdüğüdür B

485 Üngürüs hâtıra olunca aña: Üngürüs oldu hâtıra çü aña B

486 olicek: olmağa B

487 Vaşf-ı Çal’a-i Budun: Medh-i Çal’a-i Budun ve Budun Mesîrelerinin Beyânıdır B (1014. beyitten sonra)

488 1009-1015 AE1, B: -AE. Bu beyitler üzerinde birçok tashih yapılmış olup bunların bir kısmı sayfa kenarının dökülmesi sebebiyle okunamamaktadır.

489 Ceng eri her bedende itse çarâr AE1: “Dursa her bir bedende bir âdem” AE

490 Ayla yıl ola niçe niçe hezâr AE1, B1: Ola yüz biñden artuğ iy dildâr AE, B (AE’de üzeri çizilmiş)

- Altı yedi kıat evleri bālā
 Yonma taşdan idüp anı⁴⁹¹ bennā
 Kıbbe hep ‘arşı yok şecer (..) ⁴⁹²
 Dikine tavla cümle rāh(..) ⁴⁹³
 Bunca yıldan uşanmayup muhkem ⁴⁹⁴
 Göricek hayrete varur ādem
- 1015 Mişli nādir cihānda bī-mānend
 T̄arz u üslüb-ı h̄üb ile ⁴⁹⁵ h̄ursend
 Her kıapusunda dürlü h̄ālātı
 Her biri pehlivān ālātı
 Her cilāsın kıomiş nişānesini
 Añdura şofıra tā zamānesini
 Kıal‘a hışn-ı h̄aşındür yek-ser
 T̄āk-ı Keyvān’a kıulleler hem-ber
 Her bir ev berk kâfirī-bünyād
 Andan almış nümūnesin Şeddād
- 1020 Her biri dürlü naķş-ile mersūm
 Her evün kethudāsı bir maħdūm
 H̄od muķarnaslu kıubbeler zībā
 Şan cilāsını zārdur dibā
- [AE 33a] Yā ⁴⁹⁶ şanem-h̄ānedür nuķūş-ile pür
 Dürlü taşvīr-ile muşavverdür
 Kār-gīri esās-ile bünyād
 H̄üb sā^catde olmağın ābād ⁴⁹⁷

491 idüp anı: anı idüp B

492 1013: AE’de son kısmı kesik olan bu beytin B’de ise sadece mısra başı kelimeleri yazılmış, sonrası boş bırakılmıştır.

493 Dikine tavla cümle rāh(..) AE1: Dikine tavla vü yolları (..) AE

494 Bunca yıldan uşanmayup muhkem B, AE1: T̄aşdan (?) uşanmayup muhkem AE

495 tarz u üslüb-ı h̄üb ile B, AE1: şevket ü ‘izz ü kıadr ile AE

496 Yā: Hep B

497 ābād B, AE1: bünyād AE

Yedi sultân aña olup vâli
Eylemişler niçe sarây 'âlî

- 1025 Her biri maṭbaḥ eylemiş icād
Hâşşaten kendüye idüp âbād
'Örf imiş bunlaruñ arasında
Salṭanat ehlinüñ yöresinde
Tâ ki dīvân-hâne vü maṭbaḥ
Biri birinden eyleyüp⁴⁹⁸ aṣlaḥ
Devlet ü ni'metüñ ola dâli
Ola ma'rûf anuñla her vâli

[B 26b]

- İç sarâyında on iki burcı
Şanasın zeyn ider güher dürci
- 1030 Her biri bir maḥalde cilve-nümâ
Nür-baḥşende çün-nücüm-ı semâ
Şekl-i cevzâ müdevver ü mevzûn
Devr-i çarḥ-ı sipihr için maḥrûn
Hod esed bişezâr-ı gerdünü
İtdi şayd-ı vuḥûşdan ḥûnî
'Akrübüñ nişine virür merhem
Çarḥ eṭibbâsı oturur mübhem
Hüt yaruñ qaşî hilâli ile
Reşk idüp eglenür ḥayâli ile
- 1035 Geçdügince yanın yanın sereṭân
Şanki gerdünü geşt ider ğalṭân
Sünbüle kûy-ı yârda cârüb
Oldı müjgânuma meger mensüb

Şevr tahtın şu deñlü itmiş zeyn
Oturur şanki şâh-ı Zül-karneyn

Kef-i mizân güherle olmuş pür
‘Aynı ile iki⁴⁹⁹ gözüm gibidür

[AE 33b]

Delv-i Yüsuf tehî baқақalmış
Ol zamāndan berü taña qalmış

1040 H̄od h̄amel h̄aḍravātına h̄ayrān
Māder-i dehre itmede⁵⁰⁰ efgān

Bir evi çün-cinān idüp bünyād
Eylemişler nazîre h̄āne-i ‘Ād

Qanda baqsān kemāle zeyni
Çin şanem-h̄ānesidür ‘aynı

Zîb ü zînetde hep der ü divār
İzdiyād üzre behceti her-bār

Servler yir yirin qalem-kārī
Görse T̄übā olur nigünsārı

1045 Eylemişler birin caḥīm-mişāl
Her zebānī elinde bir çengāl

Her biri bir maḥūf şekl-i ğarīb
Beñzemez birbirine özge ‘acīb

Ilıcalar Vaşfidur⁵⁰¹

Niçe germ-ābesi yeñi icād
Girse ğamgīn çıkar yine dil-şād

Her o germ-ābeye giren ḥalvet
Oldı mecnūn-ı bir perī elbet

499 iki: -B

500 dehre itmede: dehr inceden B

501 Ilıcalar vaşfidur: -AE.

- Hübları 'arızına mâyildür
Tek yüzün yire ura kıyıldür
- 1050 Ferşi zībā vü 'arşı bī-hem-tā
Ma'nıde tāk-ı 'ālem ü yek-tā
Lüleler olmuş anda lü'lü'-bār
Eşk-i 'uşşâkı akıdur ğam-ı yār
Sâğar-ı yârda mı gördi ħabâb
Tās tās yarılurdu cām-ı kıbâb
- [B 27a] Reşk ider ħadd-i yāre tıyuldu
Şimdi germ-ābe yola kıoyuldu
Hüblar yatur içre cilve-künân⁵⁰²
Nīm meh-tāb ebr içinde nihân⁵⁰³
- 1055 Āb-ı Hızr'uñ budur diyü 'aynı
Bağa-ķalmış tıurur ħabâb 'aynı
- [AE 34a] Ferş idüp pâyine özin mermer
Seng-dil yāre⁵⁰⁴ cān revān eyler
Eşk mâyil ol 'arızı āba
Düşmesün ter igende germ-ābe
Yāre varın viren çıkar yüz urur
Müflis 'aşık pişer gibi kızarur
Tāşra çıkıduķda her o ğonca-i ter
Gül tulu her birinde⁵⁰⁵ ğonca-i ter
- 1060 Seyr-i refāt idince her maĥbüb
Bağa-ķalır ħabâb göz belürüp

502 yatur içre cilve-künân B, AE1: meyzerün içinde 'ayân AE

503 nihân: hemân B

504 seng-dil yāre B, AE1: Yār-ı sengine AE

505 birinde: birinde bu B

- Çeşm-i hübân idüben tezvîr
Mest türk eline virüp şemşîr
- Ṭarfetü'l-‘aynda ğazâlâne
Duracağ yir kıomaz hizebrâne
- Her biri ğamze-kâr⁵⁰⁶ kıılıç eri
Çeşmi âhû yıķardı şîr-i-neri
- Vaşf-ı⁵⁰⁷ hübâna yoķ durur çäre
Neylesün İntizâmî âvâre⁵⁰⁸
- 1065 Añıcek hâṭırı perîşâne
Añmasa hâli müstemendâne⁵⁰⁹
- Her taraf zîb ü zînet ile ṭolu
Hüb dilberler ile ḥod memlû
- Şeh-levend ol yirün kıamu hûbı
Degmenün var elinde dest-çûbı
- Ağzı egrilerün nihâyeti yoķ
Hiç perî-rûlarun ħimâyeti yoķ
- Gül Baba Zâviyesinün Vaşfi⁵¹⁰ Beyânındadır⁵¹¹**
- Gül Baba-nâm âsitânesi hûb
Ol ilün arasında key mergûb
- 1070 Zâyiri eksük olmayup bir dem
Vecd ü ḥâl ehline virür ‘âlem
- Anı dâyim ziyâret eylerler
Ulu kıçı ri‘âyet eylerler

506 ğamze-kârî: ğamze-kâr B

507 vaşf-ı: vaşl-ı B

508 âvâre: bî-çäre B1

509 1065:-AE

510 vaşfi AE: medḥi AE1

511 Gül Baba ... beyânındadır: Gül Baba tekyesinün evşâfidur B

- Ġâzler gitse bir yire sefere
Nezr ü kırbân ile⁵¹² varup ol ere
- [AE 34b] Şıdķ ile andan idüp istimdād
Rûh-ı pākinden irişür imdād
Her tarafından nüzür u kırbânı
Gelür eksük olur mı mihmānı
- 1075 Bay u yoġsul ne deñlü gelse kıonuk
Fevrî ġāzır ta‘āmı eksügi yoķ
Ķonduġı sâ‘at ol yire yol eri
‘Asel ile penîr mâ-ġāzârı⁵¹³
Ķonuk olsa ne deñlü keşretde
Şabāġ aġşam ta‘āmı vefretde
Bol ta‘āmı olur ‘imāretdür
Hem ‘imāret ü hem ziyāretdür
Her ġanîmetde ġişşe-i ġāyib
Evvelâ aña lâzım u lâzib
- [B 27b] 1080 Luġf idüp aña Muştafâ Paşa
Ĥaylî iġsân u luġf idüp i‘tâ
Yükler ile filori ġarc itmiş
Çaķ maġallinde şarfa derc itmiş
Çevirüp ġal‘a gibi dāyiresin⁵¹⁴
Aluben iġerüye zāviyesin
Mescidin⁵¹⁵ mektebin idüp ma‘mūr
Ĥaylî şarf eylemiş aña maķdūr

512 kırbân ile: kırbânları B

513 1075 AE1: -AE, B

514 Dāyiresin AE, B: tãbiyesin AE1

515 mescidin: mescid ü B

- Vakf idüp çok mezâri⁶ ü emlâk
Şarf olur bî-tereddüd ü bî-bâk⁵¹⁶
- 1085 Gel nazar kııl bu mecma⁶-ı nâsı
Özge devlet degül mi ihyâsı
Elde ser-deste baldurı çıplak
Sîne vü qolı dağlu her dazlak⁵¹⁷
Cümle ehl-i şalât u ehl-i huşû⁶
Aña tekye dime di dâr-ı hużû⁶
Kamu dervîşleri şalâh üzre
Degül âlûde hep felâh üzre
Tekyenün hîdmetine kâyimler
Hep mu⁶ayyen⁵¹⁸ işe müdâvimler
- 1090 Gerçek erdür o ser-ğade nâzır
Ehl-i İslâm'a himmeti hâzır

[AE 35a]

Cum⁶anuñ Vaşfı Beyânındadır⁵¹⁹

- Yapdı bir cum⁶a Muştafa Paşa
Bî-nazır ü şebîhdür haqqâ
Ferşi a'lâ vü 'arşı⁵²⁰ hûb u güzîn
Şâd u handân olur görürse hâzîn
Degme bir hâfızı maqâmında
Şanki bülbüldür aşiyânında
Minber üzre haţib edâsı faşih
Çarh-ı çârümde şanasın ki Mesih
- 1095 Tâğ-ı ebrû-yı yârdur mihrâb
Tâlib ü râğıb aña şeyh-ile şâb

516 bî-tereddüd ü bî-bâk: -B

517 dazlak: çorlak B

518 hep mu⁶ayyen: cümle mü'min B519 Cum⁶anuñ Vaşfı Beyânındadır: Budun⁶uñ ve Muştafa Paşa Câmî'inün Evşâfidur B

520 'arşı: tağı B

İns ü cin ma'bedi durur yek-ser
Gör Süleymân mührini yer yer⁵²¹

Hod⁵²² Budun Peşte seyrini gelegör⁵²³
Şan Sitānbul-ile Ğalaṭa durur⁵²⁴

Ḳulleler ḳarşu birbirin gözler
Yanlaşa diyü birbirin özler

Ṭoplar ağız açup tekellümde
Kendü hâlinde⁵²⁵ vü tazallumda

1100 Arada cısr olalı gerden-gİR⁵²⁶
Ejderüñ cā-nişinidür zencİR

Budun Beglerbegisi Olan Muştafa Paşa İntizāmı'ye
Budun Şehr-engizin Yazmağı Fermân İtdügidür⁵²⁷
(Menâkıb-ı Muştafa Paşa)⁵²⁸

Hâşılı eyleyüp Budun'da ḳarār
Oldı 'irfān maḫremi her bār

Buldı pes iştiḫār eş'arı
İḫtirām i'tibār⁵²⁹ güftarı

[B 28a]

Ehl-i divān-ı mİR-mİRāna
Terbiyetler idüp emİRāne

Ṭab'-ı mevzūnın eyleyüp taḫsİN
Luṭf-ile yād idüp anı her ḫİN

1105 Oldı fermān-ı Muştafa Paşa
Naẓm idüp vaşfin eyleye inşā

521 Yer: metnin bütününde "yir" olarak okunan sözcük burada kafye gereği "yer" olarak okunmuştur.

522 ḫod: gel B

523 gelegör: idegör B

524 Ğalaṭa'durur: Ğalaṭa'dur AE

525 kendü hâlinde AE1: Düşmen-i dinden AE, B

526 gerden-gİR: gerdün-gİR B

527 Budun ... fermān itdügidür: Budun Şehr-engizin Fermanı Beyānındadır B

528 Menâkıb-ı Muştafa Paşa AE1, B1: -AE, B

529 iḫtirām i'tibār: i'tibār iḫtirām B

[AE 35b] Dine ya'ni⁵³⁰ Budun'a şehr-engiz
 Hüb evşâf-ile bula ta'ziz
 Az zamân içre buldı çün⁵³¹ itmâm
 Haylî luṭf idüp eyledi in'âm
Şehr-engizün Medhi⁵³² Beyânındadır

Zib ü ziver tolu ma'anî-i hüb
 Oldı her beyti çün-cinân merğüb
 Ter⁵³³ libâsuñ içinde fi'l-ma'nâ
 Nükte ebkârı nitekim havrâ
 1110 Şanasuñ kim sevâdı içre nükât
 Karañuda mişâl-i âb-ı hayât
 Mışra'uñ her birisi ḳufl-ı cenân⁵³⁴
 Maḥrem olana fetḥ olur her ân
 Her elif serv-ḳad nigârâsâ
 Vâdî-i 'izzet⁵³⁵ içre cilve-nümâ⁵³⁶
 Lafz içinde ma'anî-i mevzün
 Şan şadef içre lü'lü'-i meknün
 Ter ma'anî kelâm-ı zâhirde
 Hüb dilber libâs-ı fâhirde
 1115 Maṭla'-ı nâmede o dem inşâ
 Oldı evşâf-ı Muştafâ Paşa
 Buldı revnaḳ anuñla şehr-engiz
 Tütz-i ṭab'⁵³⁷ oldı şekker-riz

530 ya'ni AE1: tâ kim AE, B

531 çün: pes B

532 medhi: vaşfi B

533 ter: bir B

534 Cenân: bağlamı içerisinde "cinân" olarak da okunmaya elverişlidir.

535 'izzet: vaḥdet B

536 1112: + "Çün suṭûruñ nümâyîşin göresin /Çeşme-i mihr mevc urur şanasın" AE (üzeri çizilmiştir)

537 ṭab': ṭab' B

**Şehr-engîzi Tamâm İdüp Müşârun-İleyhün
Dîvânına Götürüp Teslîmi Beyânındadır**⁵³⁸

Vardı dîvân-ı mîr-mîrâne

Şundi evşâfını emîrâne⁵³⁹

Dest-büs-ile rûy-mâl itdi

Hoş tevâzû'la 'arz-ı hâl itdi

Ol da iz'ân itdi ma'külî

Oldı külliyyet ile ma'qbülî

- [AE 36a] 1120 Gördi ebyâtda ğarîb nükât
Hızırveş buldı şanki âb-ı hayât
Gördi haţţ-ı sevâdını⁵⁴⁰ mergüb
Şandı nev-haţ nigârdur maĥbûb
Açup ol mecma'ı civânânı
Gördi bu kıţ'a-i şenâ-h'ânı

Ķıţ'a

[mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Hüseyn-i dil-rübâ derzi birisi

Yezîd aġyâr olupdur hem-celîsi

- [B 28b] 'Aceb mi Kerbelâ olsa naşîbüm
Beni dil-teşne öldürdi şabîbüm

**Müşârun-ileyhün Muţâyebe Yüzinden İntizâmî'ye
Kelîmâtı Beyânındadır**⁵⁴¹

- 1125 Oġuyıcaġ bu kıţ'ayı ol-dem
Didi ey h'âce saña gör ne diyem

538 Şehr-engîzi ... beyânındadır: Şehr-engîzi Yazup Teslim İtdüğüdür B

539 emîrâne: faķîrâne B

540 sevâdını: sevâdı B

541 Müşârun-ileyh ... Beyânındadır: Muţâyebe Yüzinden İntizâmî'ye Muşţafâ Paşa'nun Kelîmâtı Beyânındadır B

Çorqarın işbu dilberân-ı güzîn

Nâ-gehânî saña ideler kîn

İntizâmî'nün Müşârun-ileyhe Cevâbidur⁵⁴²

Didi ey server-i ser-efrâzân

Umarın her biri ide ihsân

Ĥüsn-i insâna ĥaṭṭ ĥâyil olur

Ĥaṭṭ-ile bunda ĥüsn çehre bulur

Cümlesi tâ kıyâmet olur yâd

Olmaz ol ĥüsn ĥırmeni⁵⁴³ ber-bâd⁵⁴⁴

1130 İtmişem ben olara çağ ihsân

Ĥizmetüm sebkat itdi ĥod bu zamân⁵⁴⁵

Ben o meh-pâreler ki⁵⁴⁶ medḥ itdüm

Medḥ-ile göge çıkarup gitdüm

Ĥüsn-i dilber fenâ bulur zâhir

İşbu defter velî qalur bâhir

Nükte-i medḥe ĥüsn-i ta'biri

Zemm ile kimdür ide tağyiri

[AE 36b]

Bağdı güldi şeṭâretini⁵⁴⁷ tamâm

Didi maqşûduñ eylegil i'lâm

1135 Ol daḥı maqşadın beyân itdi

Dildeki sırrını 'ayân itdi⁵⁴⁸

İtdi ihsân u eyledi taḥsîn

Beyne'l-aqrân qadrin itdi güzîn⁵⁴⁹

542 İntizâmî'nün ... cevâbidur: İntizâmî'nün Muşafâ Paşa'ya Cevabı ve Du'âsidur B

543 ĥırmeni: ĥürmeti B

544 1129: 1132 B

545 itdi ĥod bu zamân AE1: eyledi ey cân AE, B

546 meh-pâreler ki: meh-pâreleri B

547 şeṭâretini AE1: şeṭâret-ile AE, B

548 1135 B, AE1: -AE

549 1136/1: 1136/2 B // 1136/2: 1136/1 B

Mürde cismini eyledi ihyā
 Dağı bir dirlük eyledi i'tā
 T̄ab'ı bī-raḥnedür bakup göricek
 Virdi aña gönüllü bir gedücek
 'İllet-i dehre bulicek çāre
 Bā'ış oldu anuñla tīmāre

**Gönüllü Gedüğini İhsân İdüp Külli Luṭfına Mazhar
 Düşmekle Münāfiḳuñ Nifāḳı Beyânındadır⁵⁵⁰**

1140 Pes sipāhī olup sipās itdi
 Başına şāhdur kıyās itdi
 Var idi ḥizmetinde hem-şehrī
 Bu ḳadar luṭfa olicecek dehrī⁵⁵¹
 İttifāḳı idüp nifāḳ aña
 Zāhirā eyleyüp vifāḳ aña
 Dār-ı ğurbetde eylegil ḥazeri
 Saña hem-şehrüñ itmeye zararı
 Muṭṭali' oldu İntizāmī aña
 Ol ğaraz şāhibine ḳaldı ṭaña

[B 29a] 1145 Dest-res bulmadın aña ḥā'in
 Çekdi kūh-ı vaḳārveş pāyin⁵⁵²
 Dil uzatmadın aña buğz-ile ḥār
 Ğoncaveş sākit olup itdi ḳarār
 Mişl-i süsen dilin uzatmaya tā
 Çün-benefşe ḥamīde ḳaddi dü-tā
 Bir ḳapunuñ ki olasın ḥāki
 Püşt-i pāy-ı 'adūdan it bāki

550 Gönüllü ... Beyânındadır: Gönüllü Gedüğinden Tīmār İhsân İtdügi ve Çıḳup ber-Murād Olduğudur B

551 bu ḳadar luṭfa olicecek dehrī AE1: Böyle luṭf ile idicek seyri, AE B

552 pāyin: yanın B

Var mı dâreynde bu veche belâ
Nisbet iki evi yıkar meşelâ

Naşihat⁵⁵³

- [AE 37a] 1150 İtdi bir pîr baña bu pendî
Böyle bend içre mübtelâ kendi
Kim kulağ dutup olmağıl medhûş
Özüñ ola çü bende halka-be-güş
Devlet ehline çünki kul olasın
Şağın olmaya ki fuzül olasın
Varmadın fikr-i imtizâc eyle
Ba'dehû 'arz-ı ihtiyâc eyle
Dönme dönme (?) yâ varma evvelden
Kec-rev olma tedârük it erken
- 1155 Bacadan düş kovarsa ger çapudan
Yapu taşî kalur mı hiç yapudan⁵⁵⁴
Kıl mücerreb özüñi çahrî ile
Kıl mülemma' emini zehri ile
Geh halîm olduğı gehî ser-keş
Cânibeynidür⁵⁵⁵ âb-ile âteş
Şoşbet-i pâdişehden it perhîz
*Penbe-i huşkvâr zi-âteş-i tîz*⁵⁵⁶
Nür ile ger pür ola ol âteş
Seyr it ıraçdan ol emânda hoş
- 1160 Tûr-ı dilde zuhûr iderse şerâr
Yemde bulduñ necât Mûsâvâr

553 Naşihat: Naşihat, Ehl-i Nifâkuñ Hased İtdügidür B

554 1155 AE1: -AE, B

555 cânibeynidür: cânibeyndür B

556 *Penbe-i huşkvâr zi-âteş-i tîz*: "Kuru pamuğun çabucak yanan ateşten sakındığı gibi".

Ey hâlılüm çün olasın rüşen
Nâr-ı süzânı bulasın gülşen

**Zıkr Olınan Münâfıkuñ Nifâkından İhtirâzı ve
Anuñ Mezemmeti Beyânındadır**⁵⁵⁷

Cân u dilden gelün me'âl idelüm
İşbu hâli biraz hayâl idelüm

Cân fedâ idelüm dilâ gel bul
Yâr ağyârsız dikensiz gül

Var mı hâlvâ ki olmaya düdü
Var durur her Hâlıl Nemrüd'ı

1165 Ehl-i 'irfân dir bu kavlı-i celi
Şey' zıddıyla münkeşif ezeli

Fıkr-i şâyib kııup me'âl itdi
Ol münâfık sözün hayâl itdi

[AE37b] [B 29b] Bunca el tâfa mazhar olmış-iken
Şimdi iğmâz-ı 'ayn olındı neden

Buldı kendü dahı ger itdi aña
Ol yaķinde irişdi aña belâ⁵⁵⁸

Sâbıkâ⁵⁵⁹ 'âmil olmağın ol dün
Her zamânda yürür idi mağbün

1170 Haylı deyn idinüp⁵⁶⁰ çü mürd oldu
Çuķurı içre itdüğün buldı⁵⁶¹

Çırd Emîn-zâde nâmı Mūsâ'dur
Kibri Fir'avn u zu'mı tersâdur

557 Zıkr olınan ... Beyânındadır: Ehl-i Nifâk İntizâmı'yi Muştafa Paşa'ya Ğamz İtdügidür B

558 Ol yaķinde irişdi aña belâ: 'An ħarib irdi aña özge belâ B

559 sâbıkâ B, AE1: Bir zamân AE (üzeri çizilmiştir)

560 idinüp: idüben B

561 çuķurı içre itdüğün buldı AE1: Ölmedin çok felâketin gördi AE, B

Ölicek akrībāya degdi⁵⁶² belā
 Müflisün cānını meger ki ala
 Hıyaf ehl-i nifāka vā-veylā
 Çok getürmiş-durur başuma belā
 Çak⁵⁶³ mezellet-pezîr itdi anı
 Müntakımdür hele o yüce Ğanî
 1175 Senden öñdin ölürse düşmānuñ
 Ol haber müjdesine vir cānuñ
 Bir sâ'at şoñra dirlügün yilce
 Artuğın kıl hesāb her dilce⁵⁶⁴

**Mağşudı Hâsıl Olup Foça'ya Teveccühe Niyet
 İtdügidür⁵⁶⁵**

İdicek niçe dem Budun'da karar
 Eyledi fikr-i Hersek'i tekrār
 'İllet-i seyre oldı fikr ü nihād
 Ehl-i tımār olmağ idi murād
 Ber-murād olup eyledi 'avdet
 Cānib-i Hersek'e idüp cür'et
 1180 Kendü mağşudına ne dem bağıdı⁵⁶⁶
 Kūh u vādide şu gibi ağıdı
 Eyledi ya'nî arzū-yı vağan
 Aşuban niçe deşt ü niçe demen

Şıfat-ı Şitā⁵⁶⁷

Vağt-i berd ü şitā zamānı idi
 Hem seferden ibā zamānı idi

562 Degdi AE1: irdi AE; oldı B

563 çak: çok B

564 1175-76: -B

1176: Beytin anlamı muğlaktır.

565 Mağşudı ... İtdügidür: İntizāmî Vağanına 'Azîmet İtdügidür B

566 kendü mağşudına ne dem bağıdı AE1: zümre-i şehriyāndan çığıdı AE, B

567 Şıfat-ı Şitā: Şıfat-ı Şitā vü İztırabı Beyānındadır B

- Cümle eşyâ bürüdet üzre idi
 Kâmu 'âlem küdüret üzre idi
- [AE 38a] Âb-ı mir'atı jeng dolmış-idi
 Saht-rû berg-şüret olmuş-idi⁵⁶⁸
- 1185 Hod Tuna yaḡda rive beñzer idi
 Şişe içinde dîve beñzer idi
 Kalmış-idi hicâb içinde semâ
 Saht-rû olmuş-idi ḡod ḡabrâ
 Berf-i pervânelerle taldı zamân
 Ğâyib olmuşdı şem'-i mihr-i cihân
 Nefsehû nefsîdi kâmu 'âlem
 Birbirinden bezerdi çok⁵⁶⁹ âdem
 Aḡ rîgiyle taḡta-i ḡabrâ
 Yir yir döşenürdi remlâsâ
- [B 30a] 1190 Gülşen-i çarḡa irdi şanki ḡazân⁵⁷⁰
 Yâsemen yire dökdi bād-ı vezân
 Âsiyâb-ı felek dönüp tekrâr⁵⁷¹
 Pür-daḡıḡ oldu işbu şeş enbâr
 Mevc ü yaḡ mâcerâsı var ya'nî
 Naḡş geçdi şu üstine Mânî
 Setr-i ebkâr-ı çarḡ kıldı meḡer
 Hâdim olup şehâb perde çeker
 Seyl-i kühü dey eyleyüp mebhût
 Kâşkâtı ḡalup eyler-idi sükût
- 1195 Bes degül miydi cüyda zencîr
 Geçdi pâ-bend şitâ daḡı *çe güzîr*

568 1184: -B.

569 çok: ḡod B

570 Gülşen-i çarḡa irdi şanki ḡazân: B'de bu mısra iki defa yazılmıştır

571 tekrâr AE1: yek bâr AE; her bâr B

Her medâr oldı zergerüñ kafesi

Aşılur çevre gevherüñ niçesi⁵⁷²

Mışl-i ‘aṭṭār külb-i ḥaḍrā

Şardı⁵⁷³ kâfūra nâfesin ḡabrā

Ṭılsım-ile Sikender-i devrān

İtdi gencine-i zemîni nihān

Kımyā-yâb olup sipihr-i güzîn

Âşikâr itdi nuḡrenüñ ḡasedin

1200 Görme misin bu ḡılzet-i mâyı

Ḳaşkatı ḡaldı teşne-leb mâhî

[AE 38b]

Atı İle Buz Üzerinden Geçmek Murād

İdinmekle Buz Ḳırılıp Şuya Düşmesidür⁵⁷⁴

Düşdi yola İntizāmî nâ-geh

Mihnet-i deyden olmayup âgeh

Bir niçe kimse ile yola düşüp

Bād u berf⁵⁷⁵ birle niçe yaḡ dutuşup⁵⁷⁶

Eylemişdi Ṭuna şuyı tuḡyān

Yoluñ üstine eyleyüp güzerān

Ḥaylî yaḡ ḡaplayuban irkülmüş

Yanına niçe⁵⁷⁷ atlular ṭolmuş

1205 Kimse üstine⁵⁷⁸ uğrayup gelimez

Ma‘beri nerede⁵⁷⁹ durur bilimez

572 1196: 1200 B

573 şardı: şaldı B

574 Atı ile ...Düşmesidür: Foçaya Dâhil Olup İntizâmî Atı İle Buz Üzerinden Geçerken Buz Ḳırılıp Düşmesidür B

575 Berf AE1: dey AE, B

576 dutuşup: döğüşüp B

577 Niçe AE1: ḡaylî AE, B

578 Üstine AE, B: yanına AE1

579 nerede: nereden B

amu⁵⁸⁰ yolcu alay olup durdu
 Yanlarına bu daı at sürdü
 İntizâmî de durdu ol cāda
 Durmañuz ne didi bu arada
 Didiler bir er irse meydāne
 Ya'nî çābük-süvār merdāne
 Erlügin seyr itdürüp dursa
 İşbu seyl-āb ma'berin görse

- [B 30b] 1210 at almışdur atlarumuz hep
 Erlük izhār ider kim ola 'aceb
 Gel-e ey kendüsi vü atı yarar
 Saña mānend yo burada süvār
 Sende vardur řecā'atüñ eşeri
 Ne revā bundan idesin şazeri
 aylı dil-bend imiş meger o levend
 Yāreye řaldı⁵⁸¹ anı ol nuşsend
 Ya'nî tāze-heves sipāh-ı cedid
 İntizāmî atıyla oldu bedid
- 1215 Ol levendüñ sözine aldandı
 Bilmedi kim geçer aña pendi
 Yeñi yaa şehürlüden azmış
 Derd-i tımāra düşüben gezmış
- [AE 39a] Zire ebleh řecī' olur ekşer
 Cāhilāne niçe yarar iş ider
 ıkaca řālî fikrine almaz
 Düşecek çāhî 'aynına gelmez

580 amu B, AE1: şaylı AE

581 şaldı: Atdı AE1

- Nâ-gehân cāhilâne vaz' itdi
Eyle eblehlük-ile gör nitdi
- 1220 At depdi idem diyü cür'et
Buzuñ üstinde yürüdi bir çat
At aldı buz üzre bir niçe kām
Gözler idi kenārı h'āş-ile 'ām
At gögercin taqlasın atdı
Yan pertāvın idüben gitdi
Yek mu'allaq dönüp buz üzre feres
Şandı yatup alur buz üzre⁵⁸² nefes
Bağrı yufqa bulındı yaḥ⁵⁸³ ol-dem
Tı oldu rıkkatle 'aynı ānide nem
- 1225 Alayın şandı buzdur āgūşa
Başına çökdi seyl irüp⁵⁸⁴ cūşa
Şu sepüp yüzine anuñ seyl-āb
Yaḥ-fezā itdi nitekim tūlāb
Görđi āḥiratını kırtarımaz
Hiç bir cānibüñ yolın varımaz
Āḥirü'l-emr eyledi zārī
Anda Bārī kılaydı tā yārī⁵⁸⁵
Kimse yanına uğrayup gelimez
Dest-res oluban elin alımaz
- 1230 Āh-ı serd idüp eyledi feryād
Yaḥ baña eyledi bugün bī-dād

582 buz üzre AE, B: rüd AE1

583 yaḥ: yem B

584 irüp: idüp B

585 kılaydı tā yārī: şalaydı tatarı B

Virgil atuma ol-ğadar ıudret⁵⁸⁶

Beni ıurtarmağā ide cür'et

[B 31a]

Dest-giri Hudā idi ancak

El vere elin ala alacaı (?)

İntizāmı'nun Hāline Vākıf Olup Bir Sipāhinün

Merhameti Beyānındadır⁵⁸⁷

[AE 39b]

Var idi anda⁵⁸⁸ bir sipāhi⁵⁸⁹ meger

Eyler iken buz üzre eyle⁵⁹⁰ gūzer

Görūben hālini ıatı mağbūn⁵⁹¹

Dest-girūn ola didi⁵⁹² Bī-çūn

1235

Atdan dest ü pāyını alıamaz

Bezdi andan⁵⁹³ velik ıurtulıamaz

At başdurmuş-idi bir ayağın

Bir yañadan yah aluben ıayağın

Yüz belā ile biñ meşakıat ile

Üşdiler dōrt yanına diııkat ile

Āhirū'l-emr atdan ayrıldı

Nīm cān ile yāre sıyrıldı(?)

Şaşduğundan at eyledi diııkat

İtdi atıuban ıatı cür'et

1240

Ol dahı Hāı ināyetiyle nidem

Keçesin ıurtarup şudan ol-dem

586 ıudret: kuvvet B

587 İntizāmı'nun ... Beyānındadır: Atı ile şuya düşüp bir sipāhi bir nemed ihsān itdüğüdür B

588 var idi anda bir sipāhi AE1: var idi bir iki sipāhi AE, B

589 anda bir sipāhi: bir sipāhi anda B

590 eyle: anda B

591 görūben hālini ıatı mağbūn: hālini gördi ıaydı mağbūn B

592 didi AE1: yüce AE, B

593 andan: idi AE

Karşu at silkinüp durur yek-ser
Dermend İntizâmî dir⁵⁹⁴ ditrer

Karşu birbirine bakup durdı
Hâl diliyle hâlini şordı

Seni yaḥ dâma mı düşürmiş-idi
Ānide fikrünü şaşurmuş-idi

Bu gögün⁵⁹⁵ saña âli mi vardur
Yoḥsa fikr-i muḥâli mi vardur

1245 Bu seḥer nolduñ ey şabâ-reftâr
Geçe-yazduñ buz altına⁵⁹⁶ nâ-çâr

Deşt ü vâdîyi şevk ile aşduñ⁵⁹⁷
Dört ayaḡuñla dâma mı düşdün

Yaḥ mıdur ol yâ taḥta-i billür
Cüy-ı Belkîs kışşa-i meşhür

Birbirimize çâresüz kalduḡ
Şiddet-i deyde hişsemüz aldūḡ

Boynını burdı kaşkatı⁵⁹⁸ kaldı
Ayaḡın depdi kıyruḡın şaldı

[AE 40a] 1250 Her kılı bir dil oldu şekvâda
Senden oldu diyü o da'vâda
Pes zebün [idi] ikisi hemvâr
Bunda reftâr u anda yoḡ güftâr⁵⁹⁹
İntizâmî'de kalmadı reftâr
At zebün niçe eylesün güftâr

594 dir: dir dir B

595 Bu gögün: -B

596 Altına AE1: üstine AE; içine B

597 1246/1: 1246/2 B // 1246/2: 1246/1 B

598 kaşkatı: kâmeti B

599 1251-1252: -AE

[B 31b]

Geydügi toñdı cümle⁶⁰⁰ üstinde

Pâre-yağ uyan oldı destinde

**İntizâmî Zıkr Olinan Sipâhînüñ Mu'aveneti İle
Buzdan Şalâh Olup Helâke Qarib Olmağla Bir
Nemed İhsân İdüp Ba' de Envâ'-ı Belâ İle Bernivar-
Nâm Qal'aya Yetişüp Ārām İtdügidür⁶⁰¹**

Ol⁶⁰² sipâhi irüp o dem nâ-gâh

Hâlden cümle oluban âgâh

1255 Acıyup hâlini⁶⁰³ göyüñdi özi

Qanlu yaş-ile toldı iki gözi

Bir aña baqdı bir dağı atına

Geldi bî-ihtiyâr pes qatına

Gördi hâlini anuñ eyledi âh

Bumbuz olmışdı buzdan esb-i siyâh

Didi gel⁶⁰⁴ gâfil olma hey nâ-merdİkiñüz dağı şimdi aldı bu berd⁶⁰⁵

İndüri-gör libâsuñ üstüñden

Şimdi gel diñle esle sözümi sen

1260 Mişl-i berg-i hazân-idi lertzân

Bir nemed aña eyledi ihsân

Şoyunup çün qalender oldı ol ân

Bir nemed ihtiyârı oldı⁶⁰⁶ hemân

Anda qalmadı tãkat-ı reftâr

At durmaqla cãn virür nâ-çâr

600 Toñdı cümle: cümle toñdı B

601 İntizâmî ... İtdügidür: -B

602 Ol AE1: bir AE, B

603 hâlini: hâline B

604 gel: hâ B

605 şimdi aldı bu berd: aldı şimdi bu serd B

606 oldı: +ol AE (üzere çizilmiştir)

- Atın⁶⁰⁷ itdi yedek olup pūyān
 Ki süvār olup oldıdı lerzān
 İşbu hāl-ile çün yola girdi
 Birnüvār-nām ƙal'aya irdi
- 1265 Ol ilün 'ādeti meger bu-y-imiş
 Cümle aḥvālünün yegi o imiş
 Her kişünün var imiş anda tamām
 Germ-hāneleri mişāl-i ḥamām
- [AE 40b] Cān atup bir eve gelüp irdi
 Az cān-ile iĉerü girdi
 Şāḥib-i ḥāne⁶⁰⁸ ḥālını çü görür
 Cümle ḥuddāmına o dem yügürür⁶⁰⁹
 Ḥoş dutuñ istirāḥat eyleye tā
 İrmeye at u kendüzine⁶¹⁰ ḥaṭā
- 1270 Atına ḥizmet aña ḥürmet idün
 Żayf-ı kāmildür aña 'izzet⁶¹¹ idün
 Atalardan birisi gör ne dimiş
 Gerçi kim her geçen belürmez imiş
 Toḫuzunda ƙazanup it iĉdām
 Tā ki üçinde⁶¹² olasın ḥoş-kām
 Vaĉt-i dey iricek şitā ānı
 Ḥāneden yaña ata-gör cānı

607 atın: atı B

608 şāḥib-i ḥāne: şāḥibü'l-ḥāne B

609 yügürür: buyurur B

610 Kendüzine B, AE1: kendüsine AE

611 'izzet: raġbet B

612 üçinde: onında B

Hersek'ün irdi çünkü tağlarına⁶¹³

Geldi şimdi dahı kışuñ yerine⁶¹⁴

**Bir Tağa Çıkarken Atı İle Handeğa Düşüp Kar
Altında Kaldığıdır⁶¹⁵**

1275 Gice vü gündüz itmeyüp arām
Kar yağar yel eser toñar şu müdām

İz belürsüz kolayına gider at
Yolcu yoğ ferd olan bulur mı necāt

Bir tağuñ zeyline⁶¹⁶ çün oldı revān
Dümdüz olmış⁶¹⁷ dere tepe yek-sān

İntizāmī atıyla kat kaldı
Bî-haber hōd kış āfetin aldı

Düşdi bir uçurumdan atı ile
At helāk olmada anuñla bile

1280 Karuñ altında kaldı bî-dermān
Tağda göz açdurur mı bād-ı vezān

El ayak birbiriyle kavuşmaz
Cism-ile cān şovukdan alışmaz

Hep cevārih olup 'amel-mānde
Kendü qanda necāt hōd qanda

[AE 41a] Rūhı anuñ revāne olmağda
Çaç 'adem vād'sini bulmağda

İntizāmī ümīdi kat' itmiş
'Aklı vü hūşı yek-sere gitmiş

613 1274: 1275 B

614 Yer: Metnin bütününde "yir" olarak seslendirdiğimiz kelime bu beyitte kafiye dolayısıyla bu şekilde seslendirilmiştir

615 Bir ... kaldığıdır: Tekrār Atı İle Yār İçine Düşdüğüdür B; Bir ... kaldığıdır AE1: Giderken Kış Kıyāmetde Bir ... kaldığıdır AE

616 zeyline: fevkine B

617 dümdüz olmuş: düpdüz oldı B

- 1285 Oldı muzıarr u itdi Hakk'a niyâz
 Meded ey pâdişâh-ı bende-nüvâz
 Sen kabûl it du'â-yı muzıarrı
 İrdi Hakk'un 'inâyeti fevrî
 İlçi Dubrovník'ün harâcı bile
 Haylî âdemleri anuñla bile
 Yüzden artuğ kürekçi önce gider
 Atlu yayağ karuñ içinde yüzer
 Nîm cân-ile buldılar qarda
 Atı ile düşüp yatur yarda
- 1290 Kendüye atına idüp hizmet
 Tâze cân buldı Hâlık'a minnet
 Bile konağa aldılar anı
 Güç-ile geldi yirine cânı
 Çün halâş oldı bu belâlardan
 Nefreti itdi baır ile berden
 Bilmez-idi çü kıymetin hazaruñ
 Çeksün imdi belâların seferuñ
 Câmedür oddan⁶¹⁸ anlağıl seferi
 İhtirâz eyle oddan it hazeri
- 1295 Bâ-ıuşuş ol ki yaşın almışdur
 Binmeden inmeden de qalmışdur
 İktizâ eylemez anuñ seferi
 Ola ger hod ulüfeden de beri⁶¹⁹
 Hâşılı çekdi çün bu deñlü ta'ab
 İtmeyem didi taşrasını taleb

618 od: ot AE

619 ola ger hod ulüfeden de beri: toğrı al İntizâmî'den haberi B

Bir gün irişdi yine maqşadına
Foça dinen mekân u mevlidine

Hep ferâmûş kıldı ol eleme
Er olan buñda dâyimâ qala mı⁶²⁰

**Foça'ya Dâhil Olup Pederi vü Tevâbi'i İle 'Alâkası
Beyânındadır⁶²¹**

[AE 41b] 1300 Yine yârân-ı bā-şafâya irüp
Yine ihvân-ı bā-vefâya irüp

[B 32b] Ben de bildüm geçen belürmez imiş
Rûzgâr alduğın getürmez imiş

Şeyh ü şâbuñ çarîkine durdı
Ya'nî pîr ü civâna yol sürdi

Tâzelendi maḥabbet-i ezeli
Yeñilendi meveddet-i ezeli

Ḥod çün⁶²² irdi pezer ziyâretine
Cânı bezl eyledi beşâretine

1305 Şad niyâz ile biñ şafâ sürdi
Yüzini⁶²³ pây-bûsına urdı⁶²⁴

Vâlideyn itdi ḥaylî şükr ü sipâs
Ḥasretüñ vuşlatına var mı kıyâs

Hîç bir ni'mete degül beñzer
Hîç bir devlete degül beñzer

Gör ne rif'at durur kıyâs eyle
Şükr-i Yezdân idüp sipâs eyle

620 1299 AE1, B1: -AE, B

621 Foça'ya ... Beyânındadır: Foça'ya Gelüp Yârâna Mülâkâtıdır B

622 ḥod çün: çünki B

623 Yüzini AE1: yüz urup AE, B

624 yüzini pây-bûsına urdı: yüz urup pây-bûsına tırdı B

İki hasret kavuşsa birbirine
İki mehcür o demde-kim⁶²⁵ görine

1310 Her du‘âyı kabûl ider Allâh
Kimse bu yolda olmadı güm-râh⁶²⁶
Yeñiden şanki geldi dünyâya
Cân gibi yine buldı sermâye

**Ehl-i Sefer Olmadan Ferâgat İdüp Yine Ticârete
Heves İtdügidür⁶²⁷**

Eyledi çünkü bir zamân ârâm
Bir yire gitmek itmedi içdâm
Ol seferde çü böyle hâl oldu
İntizâmî’ye güşmâl oldu
Meheki râh olur-imiş her erüñ⁶²⁸
Ġurbetüñ hâlini ğaribe şoruñ

[AE 42a] 1315 Bildi ‘usret-pezîrdür bu cihâd
İtdi andan hâzerde⁶²⁹ meyl-i ziyâd
Yine kıldı ticârete âġâz
Ehl-i tüccâr-ile olup dem-sâz
Yine dürlü metâ‘a el kırdı
Ehl-i bâzâr yolına vardı⁶³⁰
Fikri bu kim sipâhî çün oldum
Mağşadumdı murâdumı buldum

625 kim: ki B

626 1310: +“Fetḥ-i bâb ola dâr-ı raḥmetde /Maḥv ola cümle zillet ‘izzetde” AE (üzeri çizilmiştir)
B nüshasında da bu iki mısraın başlarındaki şu kelimeler mevcuttur:
Fetḥ-i bâb..... / Maḥv ola cümle.....

627 Ehl-i Sefer ... İtdügidür: Yine Ticârete Heves İtdügidür B

628 meheki râh olur-imiş her erüñ: meheki râh oldu her yararuñ B

629 hâzerde: hâzer B

630 ehl-i bâzâr yolına vardı B, AE1: ol tarîḫ ehline çü yol sürdi AE

- Māni⁶³¹ olmaz ticāretüme dahı
 Manşibumdur yine⁶³¹ deminde ahi
- 1320 Herkes itdi muhabbetin izhār
 H^ı āb-ı gâfletden oldı şan⁶³² bîdār
 Herkesüñ gözleyüp münāsebetin
 Añlayup hālini muvānesetin
 Hāliline göre maṭlabın buldı
 Vaz^ına göre yüzine güldi
 İtdi qadrince her garibe ^ıatā⁶³³
 Zîre bu idi maqşad-ı aqşā
 Söylenür oldı ilde bu aḥvāl
 Oldı dükkānı niçenüñ ibṭāl
- 1325 Niçeler eyledi ḥasedle nifāk
 Zāhirā idüp ittiḥād u vifāk
 Geldi andan ne geldise başa
 Ṭañ midur baḥr-ı eşk eger ṭaşa
 Çak mezellet-pezîr itdi anı
 Çoq belāya esîr itdi anı
 Hem-dem itdi niçe felāket ile
 Maḥrem itdi niçe helāket ile
 Gāh qaşd itdi başa geh cāna
 Destini alup atdı yābāna
- 1330 Yā ilāhî be-ḥaqq-ı nūr-ı Ḥabîb
 Kāmu bîmāra itdüñ anı ṭabîb

631 yine: girü B

632 oldı şan AE1: oluban AE, B

633 1323: B'de bu beyitten itibaren yaklaşık 5 yapraklık bir kopmadan dolayı 1323-1789 beyitleri arası eksiktir.

Virgil ehl-i nifâka bir miñnet
Görmesün ‘ömri içre⁶³⁴ hiç minñat

[AE 42b]

Ġayra şandığı başına gelsün
Ölmedin dahı itdügin bulsun

**Foça’nuñ Bir Gice Çârşısı Tıtuşup İntizâmı’nun
Dükkânı ve Ġaylı Akmişe vü Metâ’ı Yanup Felâket-
Me’âb Olduğıdur**

İrdi bir dem meger şeb-i deycür
Eyle şebden gönül olur rencür

Qara bahtı gibi katı qara
Tañ mı derd ü belâ ger el qara

1335 Qılmıñ-idi zühal felekde qarâr
Eyler idi nüñhüseti işâr

Göz gözi görmez idi zülmetde
Rû-be-rû durdı derd ü miñnetde

Qara pus oldu cümle-i ‘âlem
Tütekî geydi (...?) u ‘âlem

Güiyâ merz-i Rûm’a geldi yaqîn
Leşker-i Hind şalmıñ-idi aqın

Ġ’âb-ı ğaffet cihânı almıñ-idi
Her kişi ħ’âbgehde qalmıñ-idi

1340 Ol dem-i ğaffet ü mezelletde
Ol şeb-i miñnet ü meşakqatde
Uyhuya varmıñ-idi şeyh-ile şâb
Kimse geldi vü itdi daqqı’l-bâb

Ra’dvâr itdi na’ra-i deryâb
İtdi bārân-ı eşkini seyl-âb

634 ‘ömri içre AE1: rüzgârda AE (çizilmiş)

İrdi çün İntizâmı'ye o şadâ

Özge âvâz-idi ğarîb edâ

Berkveş atılup örü-durdu

Şa'ş'a dutmuş 'âlemi gördi

1345 Kâdre irdüm diyü şitâb itdi

Maṭlabın 'add idüp hisâb itdi

Gök kebûd-iken al reng olmuş

Ḳamu âfâḳ cümle deng olmuş

[AE 43a]

Virür-iken felek zemîne ziyâ⁶³⁵

Şimdi yirden münevver oldu semâ

Didi âġâh oluñ ki vâ-veylâ

Uşta şehre irişdi ḥaşm-ı Ḥudâ

Çârsû oldu nâra hep süzân

Ġâfil olmañ ki yandı kevn ü mekân

1350 Ehl-i sük ehl-i nâr idügi meger

Ḥâṭırındaydı eskiden bu ḥaber

Şandı⁶³⁶ eyler bu nükte ile ḥiṭâb

Ya'nî işbu kinâyet-ile cevâb

Aşikâre ol arada gördi⁶³⁷

Seyr için bir kenârda durdu⁶³⁸

Herkesüñ bir ḥarâreti var idi

Yana yaḳıla yüregi eridi

İçi yanḳunı ile ehl-i dükân

Dökülürdi niteki berg-i ḥazân

1355 Cism ü endâma lerze düşdi o dem

Herkese gelmiş-idi başka nedem

635 Virür-iken AE1: ḥod virür-iken AE

636 Şandı AE1: şandum AE (çizilmiş)

637 Gördi AE1: gördüm AE (çizilmiş)

638 Durdu AE1: durdum AE (çizilmiş)

- Bād u nār eyler idi el oyunın
 Bu hevā ile çarḥa dutdı yönin
 Müşterī kızdururdu ehl-i dükān
 Şatılup her metā' kız oldu ol ān
 Rub'-ı meskūna bu belā düşdi
 Herkesün başına elem üşdi
 Eyü yatlu metā' şatuldı dilā
 Fi'l-meşel düşdi âteşe güyā
- 1360 Münḥarif oldu ḥāl-i ehl-i ḥiref
 Ḥarf atarken ḥarīf-i dehre selef
 Her dükān ejdehā-yı âteş-dem
 Nârdan dem urur-idi ol-dem
 Bunca yıldan şatulmayan esbāb
 Oldı fevrī şatuluban nā-yāb
 Odlu āh eyler-idi her dükkān
 Yana yakıla ḥāk-ile yek-sān
- [AE 43b] Külbeler secde itmede yir yir
 İntizāmī rukū'da ḥāzır
- 1365 Noldı bunca ḫumāşı irişenün (?)
 Aşdı endāzeden ziyānı anuñ
 Ḥod terāzū-pezīr olan esbāb
 Kef şaçar şāḥibin görüp nā-yāb
 Lu'b-ile cezb iderdi māl u menāl
 Māh-ı nev destine alup çengāl
 Mevc naḫşın ururdu ḥāreye dūd
 Tā ki sevdā-yı ḥāmı eyleye sūd
 Şūf pejmürde-ḥāl olup nā-geh
 Dūdmānından olmayup āgeh

1370 Nağş-ı zer-beftün oluban pā-māl
 Üstine nār resm ider eşkāl
 Tāfte pīç ü tāba düşmiş-idi
 Başka destāra miḥnet üşmiş idi
 Ḥod niçe sāde nağş-ı kemḥāyı
 Al iken dūd itdi ferşāyı
 Bağ Firengī ḳumāşı her dürlü
 İtdi mü'minleri ḡamıyla ṭolu
 Herkes iflāsa vardı boy egdi
 İntizāmı'ye daḡı pāy degdi

1375 Ḳaşḳatı kaldı çoḡı mişl-i ḡacer
 Niçenün baḡrı yandı çün aḡker
 Kendü dükkānı önine vardı
 Ḥāl diliyle ḡālını şordı
 Dökdi aña ḡarāretin vāfir
 Otlı gerçi cevābına ḡāzır

**Āteş Bir Miḡdār Sākin Olup Ba'zı Metā'ı Ḥalās
 Olmuşken Cümle Zir-i Zemīne Düşüp Helāk Olduḡı
 Beyānındadır**

Ṭāḡ-ı dükkān dūrüşüp yek-çend
 İrmesün diyüben metā'a gezend

[AE 44a]

Aldı āḡūşa ḡaylī dūrüşdi
 Zūr idüp āteş-ile ṭutuşdı

1380 Gördi hep nār başına üşdi
 Ḳurtarımayicek bile düşdi
 Şaḡlayup oddan irmemişdi zarar
 Gözi⁶³⁹ öninde itdi eyle hüner

- Kendü âteşden itmedi hâzeri
İrmesün tek metâ‘ına zararı
- Çünkü şoyundu nâr gavğâsı
Cümle iz‘ân olındı fehvâsı
- Nârdan ey hâlîl çün aşdı
Çüb-ı dest ile cüz‘î kül eşdi
- 1385 İntizâmî göricegiz her çend
İrmemişdi metâ‘a hîç gezend
- Pes hemânâ elin uzatdı aña
Didi ihsân-ı Hâk irişdi baña
- Herkese irdi bu kadar hüsrân
Bunca mâl u menâl olup süzân
- Bizi gâyet esirgemiş Bârî
Böyle buñ demde eyleyüp yârî
- Hâtıra bir gurûr olup nâşî
Herkesün aqđı hüd gözi yaşı
- 1390 Oldı şādî aña meger tārî
İldeki katı âh-ile zārî
- Zîr-i dükkân çâh imiş nâ-geh
Ol-dem oldı bu hâlden âgeh
- Düşdi hep cümle çâha añsuzdan
Hâli ayruqsı oldı bir yüzden
- Hüd kazâ vü kader muqarrerdür
Hep nişâb-ı naşîb muqadderdür
- Dutalum sa‘y-i hām ola gâyet
Olan olur imiş velî elbet
- 1395 Müflis-i pāk olup o demde yine
Dilerem böyle tâli‘ oda yana

[AE 44b]

Cümle sermâyeden çü el yundi
Devleti gitdi t̄alî'i döndi

Rûyı zerd itdi Һasret-i dīnār
Қалмаdı fūls-i aҺmeri deyyār

Hep 'avāyık 'alāyık-ı dünyā
Bi'z-zarūrī қамusı oldı hebā

Қoydı şu çoғınuñ ocaғına nār
Bād başına Һopraq itdi nişār

1400 Niçe müstağnī oluban mağrūr
Māl u emvāl-ile olup meşhūr

Қoydı bir Һālete felek anı
Nā-bedīd oldı ad-ile sanı

Oldı bay u gedā қamu yek-Һāl
Kimse itmezdi kimseye ifdāl

**Māl u Menālūñ Sebātı Olmayup Lāzım Olan
Ma'rifet ü Kemāl Olduğın İş'ar İder**

İntizāmī bu Һāli қıldı me'āl
İtdi bu nükteyi o demde Һayāl

Çeşm-i 'ibretle eyledi nazarı
Māl-i dünyādan eyledi Һazeri

1405 Gördi aşlā ğinā degül bāķī
Bu ğinādan 'anā қалur bāķī

Şābit oldı sebātı yoқ fānī
Māl u emvālī 'ālemūñ ya'nī

ĀҺir ifnā bulur imiş emvāl
Kenz-i bāķī gerekse saña kemāl

Bildi āҺir kemāl imiş lāzım
Şanma āҺir ki māl imiş lāzım

- Olmaz aşlâ kemâlde hüsrân
Olmaz ol nâr-ı miñnete süzân
- 1410 Gün geçer mi ki izdiyâdî degil⁶⁴⁰
Yüri ‘ilm ü kemâli kııl hâşıl
Erde lâzımdur elbet elde hüner
Ma‘rifet lâzım elde dilde hüner
- [AE 45a] Ol hüner k’irmez aña naķş u zevâl
Ġavrine vehm irişe mi yâ hıyâl
Ola müstaġnî cümle fâniden
Ola ‘âlî kıamu edâniden
[.....]
Yansa ‘âlem irişmez aña nedem
- 1415 Geçdi âhir cihân u mâlinden
Kıamu âmâl u kııl ü kıâlinden
Yâr-ı bākî gerek degül fânî
Tâ ki ol zâyil olmaya ânî
Güşmâl oldu bir daķı bu aña
Fıkr idüp kıaldı bu arada taña
Ma‘rifet elde olsa dilde kemâl
Olur âsân celb-i mâl u menâl
Çaķ ġanî olısar saña muħtâc
Kimse ġod varuñ idimez târâc
- 1420 Naķş irişmez ne deñlü olsa nişâr
Ger ġanî eyler ise seni ne var
Ey Süleymân olma ġâtır-gerd
Öldürür bil ki genc-i bād-âverd

640 degil: Metin boyunca “degül” şeklinde okunan kelimenin, bu beyitte kafiye gereği “degil” şeklinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Oldur ölmez oğul bu 'âlemde

Bu's-sa'âdet binâ-i âdemde

Cünd-i a'dâdan ola hışn-ı haŝîn

Seni akrân içinde ide güzîn

Ola 'izzet-nişân u rif'at-şân

Bula anuñla 'izzet ü 'unvân

**İntizâmî Felâket-me'âb Olmağ-ile Ba'zı Ebnâ-i Cins
Andan Nefret İtdügidür**

1425 Yine bir hoş hikâyet eyleyelüm
Ser-güzeşti rivâyet eyleyelüm

Çünkü hüsrân komadı dilde mecâl

Gitdi sermâye yitdi mâl u menâl

Noldı evvelki fırsat u nuşret

Noldı evvelki ruĝŝat u 'izzet

[AE 45b]

Ehl-i iflâs kim sükârâ idi

Nekbet ü cimrilük de yârı idi

şatar oldu görünce istiğnâ

Anı almaz buçuğına farzâ

1430 Her cihet birle eyledi tedbîr

Neng ü 'âr oldu aña dâmen-gîr

Aña bir güşmâl idi oldu

Ķulağı nuş u pend ile tldı

'İlme şarf için olmağın ma'hûd

'Ahdi nisyân eyledi nâ-bûd

Ķamu fikrinden oldu bu elyağ

Üngürüs 'azmin eyleye muṭlağ

Yine ol semte Ķaviŝup vara ol

Yâd idüp aŝınâların göre ol

1435 Ğam degül oliccek elinde kemāl
 Geldi gitdi egerçi māl u menāl
 Eşk-i çeşmi gibi şitâb itdi
 Yüz urup yola niçe gün gitdi
 Rûz u şeb gitdi eyledi iğdām
 Çaç hazāna qarīb-idi hengām

**Bâğ u Râğûñ Beyānı ve Üzüm Bahānesiyle Külli
 Fesāduñ Zuhûrıdur**

İrdi bir yire bâğ kenārı ile
 Her kişi seyr iderdi yarı ile

1440 Da'vî-i merd iderdi duhter-i rez
 İki yürekle geldi dehre bu kez
 'İş ü 'işretde 'ālemi çü görür
 Üzüm üzüme göre dir qararur
 Yir yir engüştine yaqup hınnā
 'İd u sūr irmiş-idi şanki aña
 Aşma pencāreden çıkardı başın
 İçerüden görem dir idi taşın
 Perde çekmiş niķābdan çıkmaz
 Âşikāra hicābdan çıkmaz

[AE 46a] 1445 Güşına aşdı şalkımı mengüş
 'Ālemi itdi cümle hālķa-be-güş
 Şanki āb-ı mu'allāķ-ı ğabğab
 Tāze ter dilber olmuş-idi 'ineb
 Boğazın şıķmaķ isteyüp sākī
 Dir idi girü hürmetüñ bākī

Bula özüm diyü fer ü tâbı
Duĥter-i rez geyerdi ‘unnâbî⁶⁴¹

İntizâmî revân olup ol-dem
Ĥaylî kimseyle bilece ĥurrem

1450 İtdi nâ-geh birisi dest dirâz
Vardı tâ kim üzüm ĥopara biraz

Bâĥbân itdi na‘ra vü feryâd
Şanasın oldı bir ulu bî-dâd

Üni irişdüĝi yire ol-dem
Çârsü taldı yek-sere âdem

Dâmen-i küh imiş meger ol cây
Taĝ için yanĥulatdı hüy-ile hây

Aldılar araya pes ol taĝı
Niçe ehl-i şenâ‘at u taĝî

1455 Bir bahâne idi olara murâd
Cüz’î nesneyle oldı ulu fesâd

Ĥarye Ahâlîsi Üzerlerine Hücüm İdüp Külli Ĥavĝâyâ Bâ‘iş Olmasıdır

Taĝ içine ĥazâ çü inmiş-idi
Her aĝaç bir ‘aşâyâ binmiş-idi⁶⁴²

Kim sebeb oldı rezme diyü meger
Biribirine girmiş-idi şecer

Tıoĝru çıĥmaĝ-ıçün meger ‘ar‘ar
Örü-durdı bulardan itdi ĥazer

Bî-‘aded ĥad uruldı çoĥ kişkiye
Şer‘ ü ĥânûna kim baĥar ne diye

641 1439-49 beyitleri arasına denk gelen dokuz beyit, “Âmeden-i Mîve-Fürûşân” başlığı altında küçük tertip farklarıyla *Sûrnâme*’de de yer almaktadır. Bk. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düĝünleri ve Şenlikler 2: İntizâmî Surnamesi*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2009, s. 167.

642 1456: Bu beyit *Sûrnâme*’de de yer almaktadır. Bk. Arslan, *Osmanlı Saray Düĝünleri ve Şenlikler 2*, s. 168.

1460 Hıylı baş şındı niçe kıl gitdi
Dâne-i engürı gör neler itdi

[AE 46b] İşbu ümmü'l-*habâyiş*⁶⁴³ itdi neler
Kızı⁶⁴⁴ böyle anası⁶⁴⁵ dağı beter

Şaklayup İntizâmî hırkasını
Bî'z-zarûrî dutardı arkasını

**İntizâmî'nün Yoldaşlarından Biri Bir Ra'yyeti
Ol Şavaşda Şiş İle Mecrûh İdüp ve Dutup Bege
İletdikleri Beyânındadır**

Geldi yoldaşınıñ biri ol ân
Birin urdı şış ile koptı figân
İtdi bir darb ile anı mecrûh
Oldı darbı niçe gönül mecrûh

1465 Yire düşdi vü ğarq-ı hün oldı
Dâmen-i küh kan-ile tıldı
Lâlezâra dönüp o sünbülzâr
Ya'nî pür-yara her biri nâ-çâr
Başına üşdiler o yârânuñ
Gerdişin gör sipihr-i gerdânuñ
Yüz belâ ile biñ meşakkat-ile
Cidd ü cehd-ile bunca rıkkat-ile
Kurd tâciyla ayı postı ile
Nîze vü tiğ ü çüb-destî ile

1470 Atı yanınca idüp anı yedek
İte ite iletdiler bege dek
İşbu hengâme vü bu ceng ü döğüş
Şehr-i İzvornig'ün civârı imiş

643 *ümmü'l-*habâyiş**: “kötülüklerin anası” anlamında olan bu söz, “ictenibü ümme'l-*habâ'işe...*” lafızıyla başlayan hadise istinaden içki için kullanılan bir ibaredir.

644 kız AE1: anası AE (çizilmiş)

645 Anası AE1: kız AE (çizilmiş)

Çün giriftâr gördiler anı
 Hep firâr itdi bunca⁶⁴⁶ yârânı
 Kimse yanında kalmadı deyyâr
 Yâr u ihvânı oldu hep ağyâr
 Sürdiler mîr ü kâdîñnün önine
 Şorula hâl u mâcerâsı dine

1475 İntizâmî görüp göyüñdi özi
 İltimâsına⁶⁴⁷ döyimedî yüzi

[AE 47a]

Bilmez idi adın meger şorsa
 İki olurdu bir dağı görse
 Sâyeveş yanına düşüp gitdi
 Mîr ü kâdîye çıkmadın yetdi
 İddi'â için itdiler ihzâr
 Eylediler huşûmeti izhâr
 Eylediler tefahhuş u teftiş
 Toldı âdemle maḥkeme pes ü pîş

1480 Kimi şahid kimi huşûmetde
 Yoğ cevâzı velî hükümetde
 Hâşılı oldu söz şuña müñcer
 Tâ ki te'ḥîr ola o gün maḥzar
 Habs için oldu ol gice me'mûr
 Şarf ola cidd ü cehd ile maḥdûr
 Ağlayuban didi ne müşkil hâl
 Geldi âḥîr selâsil ü ağlâl
 Bâ'îş-i ḥarb u ḍarb olan hâ'ib
 Ol ki olmışdı cengde gâlib

646 Bunca AE1: cümle AE (çizilmiş)

647 İltimâsına AE1: i'tizârına AE (çizilmiş)

1485 Ehl-i ‘örf itdi maḥbese mihmân
 orḥusından o ḥod ten-i bî-cân
 Ellerin bend ıldı ol āḡi
 Ol daḥı oldu bir aya baḡı

**İntizāmî Mezkûra Şefkat İdüp Bege ve ādîye Bile
 Varup Cüz’i Nesne İle urtarup Ḥalâş İtdügidür**

İntizāmî biraz me’âl itdi
 Diat-ile o dem ḥayâl itdi
 Şer’e oldu ḥavâle çün aḥvâl
 Eyledi ḥâl-i ādîyi de me’âl
 Birine ḥâl-i keyfini şordı
 Kendü ḥâlince ḥizmete durdı

1490 Ard apudan nihânîce vardı
 Yeg öninden memerr idi ardı

[AE 47b]

ādî gördi vü itdi redd-i selâm
 Ayaḡın alkup eyledi ikrâm
 ādî dervîş-nihâd imiş nuḥsend
 Bir ġurûşa⁶⁴⁸ boynın egdi itmedi red
 Cüz’i rüşvet virildi def’i aña
 oḡru yol varanuñ ne nef’i aña
 Olta yutdı nihânî ol câda
 Bir o bildi vü bir de seccâde

1495 arb-ı mecrûḥı görüp itdi ḥiṭâb
 ıldı arb-ı meşelle redd-i cevâb
 Oldı eṣ-şulḥu ḥayr⁶⁴⁹-ile dem-sâz
 Şer’uñ ‘aynından eyledi iḡmâz

648 ġurûşa: kelimenin sonundaki hece vezne fazla gelmektedir.

649 eṣ-şulḥu ḥayr: “Sulh hayırlıdır.” Nisâ, 4/128.

- Çün kitāba mürāca'at itdi
Bāb-ı şulhuñ merātibin dutdı
Hıle-i şer'î bābına baqdı
Anı icrāya şu gibi aqdı
Ya'nî arar mesā'ili durmaz
Göz göre gözlük-ile de görmez
- 1500 Da'vî görmege yoq-durur mededi
Görme misin gözindeki remedi
Darbdan cān çekişini görmez
Cānı çıksa ol alduğın virmez
Nesne yoq didi bunda hiç meşelā
Böyle quru şudā' bize ne belā
Gizlü sırrı diye melek gelmez
Ġayr-ı Hāq kimse Ġayibi bilmez
Görmedüm darbı diyü 'aynı ile
Aña iğmāz iderdi 'aynı ile
- 1505 Qadd-i dü-tāsı ile boylar-idi
Tıoğru oturu egri söyler-idi
İntizāmī bu hāli çün gördi
Maḥzar-ı qāḍide örü-durdı
Töhmeye didi yoqdur istihkāk
İtdi ol şahşı qayddan itlāk
- [AE 48a] Beş filori virüp cerimesine
Vardı begden temessük almasına
Yunup arınup oldu eyü kişi
Aqça her bir qapuda işler işi
- 1510 Ol filoriye rehn için o herif
Bir dizi incü virmiş-idi laṭif

- Eyle şahşuñ aşılması yeg-idi
 Eyle ğavġā başılması yeg-idi
 Bir iki gün geçince ol bed-kîş
 Qalmadı hâṭırında bir teşviş
 Qonaġın İntizâmı' nün şoricek
 Buldı dikildi yanına göricek
 Didi sende emānetüm vardur
 İssine ol emāneti ṭaşur
- 1515 Rehn añıcek didi ne söylersin
 Ne emānet hıyānet eylersin
 İntizāmı çü şirretin gördi
 Ol daḡı şirrete örü-durdı
 İncüsin çünki eyledi inkār
 Altunun ol da eyledi ikrār
 Alduġın virdi virdügin aldı
 Yüzi qarası kendüye qaldı
 Gör ṭama' ādemi ne hāle qoyar
 Ṭālī'-i bed yanınca nice uyar
- 1520 Eyle inşāf bā'ış-i zūrī
 Gör ne hāl itdi dāne-engūrı
 Olma yārān degme bed-baḡta
 Olma hām İntizāmı' ol puḡte
 Cins ü aqrānuña muvāneset it
 Ehl-i 'irfān-ile münāsebet it
 Ṭālī'-i bed senüñle ḡod biledür
 Seni her-dem qazālara iledür
 Ehl-ile dāyim eyle tedbiri
 Bildüñ aşḡāb-ı Kehf ü Qıṭmır'i

[AE 48b] 1525 İtme nâ-cins-ile münâsebeti
 Kıl hâzer eyleme müvâneseti
 Hüb-kirdâr⁶⁵⁰ olam dir-iseñ eger
 Bed-aşıldan dem-â-dem eyle hâzer
 Bir oñulmaz belâ durur bu tama'
 Bir yeñilmez 'anâ durur bu tama'
 Yüri 'ibretle baq o mehcûra
 Baş vire-yazdı dâne-engûra
 Az tama' çok belâya bâ'ışdür
 Çak şafâ var cefâya bâ'ışdür

1530 Eylügi itme degme nâ-dâna
 Yoq dime cânuñ ehl-i 'irfâna
 Şürete baqma sîrete nazâr it
 Aç gözün ehl-i ğayrete nazâr it
 Şekl-i insânda var niçe hayvân
 Buldı temyîzi 'aql-ile insân

Yoldaşlarından İntizâmî Nefret İdüp Yaluñuz Yola Düşdügidür

İntizâmî başına ğam üşdi
 Vardı vaḥdet diyârına düşdi
 Yaluñuz düşüp eyledi güzeri
 Cümle 'âlemden eyledi hâzeri
 1535 Eşk-i çeşmi gibi şitâb itdi
 Yüz urup yola niçe gün gitdi
 Pes Ösek kal'asına çün irdi
 'Avn-i Hâk idi dildeki virdi
 Olmış-idi Tuna deñiz deryâ
 Lücce-i bahra kef urur âyâ

650 hüb-kirdâr AE1: hüb-fercâm AE (çizilmiş)

Ey niçe tîz-per tıyûr-ı güzîn
Bâl u per dökdi at alup ol hîn

aylı ocaa Şu oyup seyl-âb
Uu-gördi o hânümânı arâb

1540 Oldı çok tāk-ı kâfirî-bünyâd
Hey müselmânlar arâb-âbâd

[AE 49a]

Bar-ile olmış-idi Şanki ıbâb
âneler yiryirin mişâl-i abâb

avf-ı ar-âbdan olup tersân
ağ başından baardı mihr-i cihân

Burc-ı âbiye irişüp âver
Menzil-i hütudan umar yâver

Vâdz-i ayrete düŐince abâb
Lücceler Şuda oldı küh-nişâb

1545 Düşdi bir yol bir el o dem olına
Geldi bir ma'ber ol zamân yolına

Kimse yüzine bamayup mellâh
od una badurur mı ol küstâh

Müzd-i destine açalar yetmez
Degme bir aça ile iş bitmez

Şarp olup-durdı her kişinün işi
Açasıyla belâ alurdı kişi

**İntizâmî Ösek al'asına Gelüp una'nuñ
Ziyâde uğyanı ve Gemide Çekdükleri Âlämuñ
Beyânındadır**

alk-ıla bir gemi leb-â-leb olup
Gitmek üzreydi lengerini alup

1550 Bir niçe kimse önine sürdi
Zür-ıla ıçda yir bulup durdı

Ƙan yudup ol arada ğam yir-iken
Ol geçidden geçivirem dir-iken

Seyr idüp keştî çünki itdi delâl
Burc-ı âbiye vardı şanki hilâl

Çünki ayruldu yârdan bir ân
Âb-ı aĝyârveş koyuldu hemân

Oldı nâ-gâh lücceler peydâ
Oldı ğarķ-âb deşt-ile beydâ

1555 Taşdı⁶⁵¹ köpürdi nâķaveş seyl-âb
Kef şaçup uğraduĝın itdi ħarâb

[AE 49b]

Ehl-i keştî figâna başladılar
Zârî kılup emâna başladılar

Uşanup-durdu çoĝı cânından
Niçeler el yumışdı ķanından

Nışfa varınca kıçdan u önden
Girdi şu dutdı 'âlemi ucdan

Unuduldu kürek dümen ħaldı
Ħıçdan önden şu öñlerin aldı

1560 Âb u gözyaşı tıoldı ol mâ-beyn
Şan gemi oldu mecma'ul-baħreyn

Şaķınup kendü kürkini herkes
Çoķ nemed dıtdılar şu öñine pes

Çın seħerden çü irdi vaķt-i duħâ
Güneş irişdi tâ be-fevķ-i semâ

Bâd itdi biraz o dem ârâm
Gitdi şandı o cândaĝı âlâm

Aldı keştîyi yil çü götürdi
Bir şıĝa yirde çökdı oturdu

651 taşdı AE1: taştı AE (çizilmiş)

1565 Bir iken derd ü ğam biñ oldu bu kez
 Böyle ārām eyledi çü biraz
 Ol zamân bāng eyleyüp mellâh
 Didi ger kimse ister ise felâh
 Şarf-ı maqđür eylesün herkes
 Diğğat u ihtimām idelüm bes
 Bizi irgürdi çün gemi buraya
 Biz dağı anı alalum araya
 Nevbet irdi biz anı götürevüz
 Neysel maqşad ol araya sürevüz

1570 Cümlesi şuda çok belâ çekdi
 Yanına üşdi başına çökdi
 Dayanacağ yire oturu bağar
 Pirdür şan ‘aşâ ile kalker
 Ne kürek kaldı ne dümen ol ân
 Bâl u per aşdı murğ-ı bî-dermân

[AE 50a]

Qaldı bār-ı girân-ile köpürür
 Nâğaveş ayağın çöküp oturur
 Yüz belâ ile biñ meşakğat ile
 Şuya irüldi bunca diğğat-ile
 1575 Çün qarīb oldu vü görindi kenâr
 Herkes itdi biri birini kenâr
 Ösek’ün arası vü Qadzköyi
 Günde bir kez varur gelürdi gemi
 Ol da bunca belâ vü miğnet ile
 Hıylî diğğatle özge ğayret-ile
 Ecel ile anuñ arası hemân
 Tahta idi o dağı köhne yaman

- Ma'bere gelse 'asker-i İslâm
Gemiye girmege idüp iḳdâm
- 1580 Fıkr ider şanma ğarḳa varmağı
Yâhod ol anda boğulmağı
Ḳatı yüklü gemi Ṭuna taşşın
Keşret içre re'ıs igen şaşşın
Gördi birdür kenârı ortası
Geminüñ bulanurdı şafrâsı
Ṭağ kadar lücceye yürek mi döyer
Nûh tûfânına kürek mi döyer
Geh yoḳuşda gehi inişde gemi
Gemiye binsün isteyen eleme
- 1585 Eyle perhîzi İntizâmî şudan
Ceyş-i ğam seni başmasun pusudan
Şuya varup yine su⁶⁵²suz gel tek
Ḳarada sürçe düşe zahmet çek
Şu ki dizden yuḳarudur 'umḳı
İlter insânı oraya ḥumḳı
İntizâmî çıḳup çün oldu revân
Cânı tekrâr cisme geldi hemân
Elvedâ' didi ey sefine yüri
Uğramasun izüñe hzç yol eri
- [AE 50b] 1590 Gördük âḫir şuya ṭayanduşunu
Rûzgâra özün inanduşunu
Keştî vü âb seyri bes her ân
Kâğıd üstinde bardağ içre hemân

652 Su: Metinde standart imlasından farklı olarak “س” harfi ile yazılmıştır.

- İntizâmî o havfî dut ma'zûr
 urtarup keçeñi şudan aça-gör
- Degme bir cûdan oluban hâşî'
 Âb-ı rüyuñla ol yûri anı'
- Böyle seyl-âba uğrama tekrâr
 Murğ-ı âbî misin ne kâruñ var
- 1595 Kendü hâlûñde ol yûri örü-dur
 Şudan el çek maall-i tehlükedür
- Hâşılı güşmâl oldu aña
 Ditrer endâmı ger sefine aña
- Ger serâba ilişür olsa gözi
 İki günlük yola açardı özi
- İntizâmî hevâya yeltenme
 Degme bir rûzgâra aldanma
- Böyle tâlî'le seyri eyleme çok
 Bir yirde oturmadan yigi yok
- 1600 ıı' a-i nârdur sefer⁶⁵³ dirler
 Nâr bir ıı' adur velî zi-sefer
- aşra bād-ı semûm u şu ıssı
 uraca yir bulur mı şu ıssı
- Gün ısıca hevâ yanar âteş
 Ejderâsâ semûmı hod dem-keş
- Gündüzin var mı tâat-ı reftâr
 İtizâ itdi otura nâ-âr

653 ıı' a-i nârdur sefer: Şair bu sözlerle "es-seferü ıı' atun mine' n-nâri" hadisine telmihte bulunmaktadır. "Sefer ateşten bir açardır." Mealindeki hadis için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. I, 453.

**Sivrisiñegün Mezemmeti ve Ol Esnâda Çekdikleri
Âlâmuñ ve Ol Elemün Defi Beyânındadır**

Anda ārâm eyledi ol gün
Vaqt-i şâm irdi gün ıtolundu çün

- [AE 51a] 1605 Sivrisiñek didükleri küstâh
Bî-mecâl itdi çünki açdı cenâh
Burnın urdı vü güşmâl itdi
Uyhu uçurdu bî-mecâl itdi
K̄ara buluḡ gibi çü sizildi
İtdi sızıldı ile vızıldı
Yüze yapışdı ḡaylî cevri itdi
Burnına girdi vâh neler itdi
Şışdı kabardı herkes öyke ile
Atda t̄âḡat mı ḡaldı p̄ile-y-ile
- 1610 Cāna geçdi vü ḡanlar içdi
Zahımlar urdı yāreler açdı
Ġālib oldu vü ḡomadı t̄âḡat
ḡalmanı⁶⁵⁴ bir megesce h̄iç ḡudret
Ḳaçduḡınca yanaşdı yanlarına
Ardların aldı düşdi p̄āylarına
Beglere şatar imiş istiḡnā
Şāhı almaz bucuḡına farzā
Çoḡ fesād itdi anda ol t̄āḡī
Ol daḡı oldu bir ayak baḡı
- 1615 Rū-be-rū h̄iç şūrete gelmez
Vech-i ma'ḡūlı añlayup bilmez

654 ḡalmanı AE1: ḡomadı AE (çizilmiş)

Ulu derd oldu herkese ol-dem
Ol küçüklükle fitne-i 'âlem

Bu ta'accüb degül midür haylî
Çaldurur hortumı ile fili

İtdi cism-i naḥîfi ḥod ferbih
Ten ḥod evvây ürperür çün-bih

1620 Āḥirü'l-emr idüp niçe efkâr
Rû-be-rû şüret oliccek efgâr

Süz-ı germ ile âh-ı serd-ile
Def olındı özge derd-ile

Döymez imiş duḥân-ı âha meger
Defi ref oldu ol kazâ vü kader

[AE 51b]

İntizâmî süre süre nâ-çâr
Varup itdi yine Budun'da qarâr

Yine yârân-ile idüp ülfet
İtdi ârâm bir niçe müddet

1625 Ol-dem emn üzre idi hem 'âlem
İstirâhatde cümle-i âdem

Medḥ-i Sultân Selîm Ḥân ve Kıbrıs Aḥvâlinün Beyânındadır

Ol zamânda meger şeh-i İslâm
Server-i ferr ü ḥusrev-i ḥoş-kâm⁶⁵⁵

Ḥân Selîm-i zamân şeh-i devrân
Yüz sürer pâyına şehân-ı cihân

Kendüye râm itdi gerdünü
Heft iqlîm ü rub^c-ı meskünü

Niçe ser-keşleri esir itdi
Taḥt-iken yirlerin ḥaşîr itdi

655 ḥoş-kâm AE1: fercâm AE (çizilmiş)

- 1630 Niçe Behrām oldı emrine rām
 Niçe Cemşid sürdi bezmine cām
 Niçe Darā nuñ itdi yirini dar
 Oldı maḥkūmı cümle dār u diyār
 Ƙamu yirde Ƙudā çü yarıdur
 Berr ile baḥre ḥükmi cārīdür⁶⁵⁶
 Şāh-ı Efrenc yanında bir mellāḥ
 Dojd kerḥānesinde bir cellāḥ
 Bir zamān Kıbrıs aḥasın aḥşāb
 Tiğ-i āb-ile eyleyüp ğarḳ-āb
- 1635 Anca deyri mesācid itmişler
 Niçe nāḳūs ödini şıtmışlar
 Eylemişler imāret anca menār
 Niçe ay u yıl idüp anda ḳarār
 Dīn-i İslām kemālını bulmuş
 Gebr ü tersā zevālını bulmuş
 Naḳş irer nā-gehān kemāle meger
 Bir dem eyler bu ḥālet üzre güzer
- [AE 52a] Gebr ü tersā teğallüb eylemegin
 Merz-i Efrenc taḳarrüb eylemegin
- 1640 Düşdi küffār eline pes Ƙıbrus
 Çoḳ mināreye ḥaḳdılar nāḳūs
 İşbu ḥāl üzre geçdi niçe zamān
 Gör ne ḥāl itdi gerdiş-i gerdān
 Çün Selīm Ḥān devri irişdi
 Dīn-i İslām'a ḥaylī dūrişdi

656 *Tuhfetü'l-İhvân*'da II. Selim'in övgüsünde kullanılan 1626-33 numaraları arasındaki beyitler, *Sürnâme*'de olduğu gibi III. Murad'ın övgüsü için kullanılmıştır. Bk. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 122-23.

Her cihetle sehâya el kıardı
Câh u temkîni ehline virdi

Bâ-ıuşûşâ müşîr-i⁶⁵⁷ ekrem olan
Devlet-ile vezîr-i a'zam olan

1645 Nâm-ı mergûbı-kim Muḥammed'dür
Vaz'ı maḥmûd u luḫfi aḥmeddür

Bir gün 'arz itdi Ḥân Selîm'e meger
Baña irdi didi bir özge ḫaber

Ḳıbrıs aḫvâlin eyledi i'âm
Didi gayretdür ey şeh-i İslâm

Şimdi lâyıkdur idevüz iḳdâm
Ola Ḳıbrıs memâlik-i İslâm

İdelüm luḫf-ile ḫaleb anı
'Unf-ile girü istenür şânî

1650 Pâdişâh-ı cihân görüp ma'ḳûl
İşbu tedbîr didi key maḳbûl

**Veziir-i A'zam Olan Muḥammed Paşa Fireng
Pâdişâhı İle Barışını Bozup 'Askere Ḥarb ü Ḍarb
Fermân Olınuđıdur⁶⁵⁸**

Fevrî fermân-ı şâh ile düstür
Didi ğâzîlere bu dem destür

Cümle Efrenc ili ḫasâret ola
Mâl u emlâki ḳamu⁶⁵⁹ ğâret ola

Şâh-ı İslâm'a olmağın ḫâğî
Tiĝ kâfirle oldu ḳan yaĝı

Fevc fevc oldu ğâzîler peydâ
Mevc mevc urdı 'asker-i deryâ

657 Müşîr AE1: vezîr AE (çizilmiş)

658 Veziir-i A'zam ... Olınuğıdur: Menâkıb-ı Veziir-i A'zam Meḫammed Paşa / Venedik Doğdınûn 'İşyânı
Menâkıbıdur AE1

659 ḳamu AE1: cümle AE (çizilmiş)

[AE 52b] 1655 Üngürüs uçların koyup herkes
 ‘Azmi cezm itdi ğâziler aña bes
 Nevm-i ğafletden ‘âlem uyandı
 Ğâzler kılıcına tayıandı
 Kimi dirlik murādına gitdi
 Kim şehâdet ümîdine yetdi
 İntizâmî de ol-dem itdi me’âl
 Hiç câ’iz degül didi ihmâl
 Üngürüs’de ğazâ idi fikrûñ
 Her kazâyâ rızâ idi fikrûñ

1660 Hersek ucı-durur leb-i deryâ
 Mürde nâmuñı eyle var ihyâ
 Beg vezîr-zâde Mîr Kâsım’dur
 Şimdi kul olmañ aña lâzımdur
 Âb-ı rüy-ı ğazâvet olmışdur
 Şâhib-‘aql u şecâ’at olmışdur
 Bahır-ı cüd u sehâ vü kân-ı kerem
 Şâhib-i ‘izz ü luṭf u hân-ı kerem

**İntizâmî Seyre Giderken Pederinüñ Vefâtından
 Haber Alduğudur⁶⁶⁰**

Niyyeti bir gün itdi seyrâna⁶⁶¹
 Şek bu geñ seyri vaḳti yârâna

1665 Ol gün aşhâb-ı dil mu‘aşereti
 İrte şavm ayınuñ mübaşereti
 İrte evvel günü meh-i şavmuñ
 Vaḳt-i ta‘zîmi idi her kavmuñ

660 İntizâmî ... Alduğudur AE1: -AE

661 1664-1675 AE1: -AE

Gider-iken belürdi bir atlu
 Geldi virdi haber katı yatlu
 İntizâmı'ye didi sen şağ ol
 Şimdilik düşdi Foça'ya saña yol
 Pederün rihlet itdi dünyādan
 Tığrusı nefret itdi dünyādan
 1670 Saña budur vaşiyeti āhır
 Anda idüm o cem'de hâzır
 Hep helâl itdi kıldı hayr du'ā
 Yine senden du'âyı itdi ricā
 Vālideynün rızası 'izzetdür
 Bâ-ıhuşûşâ du'āsı devletdür
 Pederi hod ticāret ehli idi
 Māl itlâfı şâyed ola didi
 Didi yārāna el-vedā' sizi
 Yād idün hayr-bād birle bizi

1675 Pes süvār olup ata oldı revān
 Binmede hep du'āsı vird-i zebān

**Mir-livā-yı Hersek Olan Muḥammed Paşa'nun Oğlu
 Kāsım Beg'ün Kâtibi Olduğın Beyān İder**

Hâşılı geçdi bir niçe eyyām
 Geçdi seyr-i seferde çok ālām
 Āhırü'l-emr Hersek'e irdi
 Hızmet-i mîr-i ekreme durdı
 Kâtibi oldı eyledi hizmet
 İstiḳāmetde eyledi diḳḳat
 Luḫf-ile eyledi müvāneseti
 Cüd-ile eyledi münāsebeti

1680 Hıylı luḫ itdi eyledi iḫsân
 Hıç yanından ırmadı bir ân
 Ğâzilerle ğazâda hem-reh idi
 Encümüñ arasında bir meh idi
 Hıylı Efrenc-ile cidâl itdi
 Burnın urdı vü ğuşmâl itdi

[AE 53a]

Hıylı beg-zâde vü niçe begler
 Şâh-zâde dinen niçe segler
 Kimini ḫatlı idüp kimini esir
 Hıylı fetḫ ü ğazâlar itdi o mîr

**Dojd Olan Mel'un Kefere-i Fecere İle Müşâvere
 İdüp Beglerbegisi Olan Malatesta'nun Lâf u Güzâfi
 Beyânındadır.**

1685 Bir dilâver belürdi nâ-gâhı
 Mîr-mîrân idüp o güm-râhı
 Papadan gelmiş adı bellü la'în
 (...?) mülk şâhibi ol hîn⁶⁶²
 Şâh-ı Efrenc yanına almış
 Nâm-ı maḫzûlî 'âleme şalmış
 Şavletin bebr görse kan ḫaşanur
 Şîr pehlûya gelmege üşenür
 Adı çıḫmış Fireng içinde dilir
 Ḍarbına kimseler bulur mı güzîr

1690 'İş ü nüş oldı ḫaşdı dil-tengün
 Ya'nı şâh-ı Fireng-i bî-nengün
 Bir gün alup eline cām-ı şarâb
 Bâdede nâ-gehân belürdi ḫabâb

Şâh baqdı ħabâbuñ ‘âlemine
 Ol ħabâb u şarâbuñ ‘âlemine
 Pes tekellüm idüp didi begler
 Gör ħabâb işbu bâdede neyler
 Mülk ü tahtum deñizde vâkı‘dür
 Cân u dil ol ħam-ile ħâşî‘dür

1695 Kõrķum oldur benüm bu dem ħaķķâ

Taht u şehrüm olur ħabâbâsâ
 Zîre ‘Oşmânlılarla kim çıkışur
 Kõoç yigitlerle ķanguñuz toķuşur
 ‘Asker-i şâha yâ cevâb ola mı
 Böyle bu intikâmumuz ķala mı
 Bezmümüzdür egerçi şâhâne
 Bezme rezm elzem oldu merdâne

[AE 53b]

Bunca begler kırıldı oldu esîr
 Kimseñüz idebilmez aña güzîr

1700 Ħaylî çok⁶⁶³ begleri şehün var ħod

Cümlesi ‘askeri ile mevcüd
 Nice biz idevüz mu‘âmeleyi
 Ħân Selîm ile yâ mücâdeleyi
 Mîr Kâsım ki Hersek’ün begidür
 Her cihetle şecî’lerün yigidür
 Kendünün ‘askeri ile yaluñuz
 Fikr idüp işbu arada ķaluñuz
 Aldı bunca diyârumuz ķarbí
 Nâmi pür ķıldı şarķ-ile ħarbí

1705 El ķarup aldı ķara memleketin

Şimdi baħr-ı sefide şaldı aķın

663 ħayli çok AE1: niçe yüz AE (çizilmiş)

Bunca keştiler aldı toptolu māl
Ne deñiz aña tayanur ne cibāl

Aldı bunca kadırgalar memlū
Rū-be-rū āşikār ‘ayān bellū

**Mezbūr Mel‘ūnuñ Kendüyi Medh ve
Ġayrıyı Kadh İtdügidür**

MİR-mİRān ki Malatesta idi
Lāf urup qarşu şāha böyle didi

Āb-ı ‘izzi yüzi şuyına varam
Cümle dār u diyārın oda uram

1710 Baña Lāt u Menāt iderse himem
Şanma harb u kıtālden uşanam

Dār-ı İslām’a velvele bırağam
Edrine şehrine aķını şalam

Kimin oda urup kimini yıķam
Yaķa yıķa Sitanbul’ına çıķam

Bulduğum erkeğine tiğ urayın
Ġod dişisin esİR idüp süreyin

Çün mizācına göre itdi kelām
Nāķışu’l-‘aql olan o mest-i müdām

[AE 54a] 1715 Buldı yanında rağbeti dojdūñ
Ma’nşüz da’vşini Ġod gördūñ

Ol aralıķda oturan begler
Nice begler ‘aķūr olan segler

Çıķarup şapķasın kabā başlu
Durup ayağā ger kiçi ger ulu

Ġamumuz baş yoluñda kesdürevüz
Türk ķanda ķaçarsa bulduravuz

- Yazaruz her bir âdem on Türk'e
Şâyed işide gelmeye ürke
- 1720 Ulu Türk işide bu da'vîyi ger
Ser-fürû itse kim 'inâd eyler
Dojd hazzından oturup yirine
Birer ayağı şundi ellerine
Bezm-i meyde olardağı 'unvân
Bir kadeh virmedür ulu ihsân
Dojd çün-kim işitdi bu lâfi
Lâf ne cümle kizb idi şâfi
Öpdi elini itdi çok ihsân
'Askerün cem'in eyledi fermân
- 1725 Bunca keştî ile o ser-'asker
İtdi ser-ḥadd-i Hersek'e çü güzer
Resne dirler var idi bir ḳal'a
Aña evvel şalam didi ḥud'a
'Askerin dökdi ḳaraya o pelid
Şanasın cüş kıldı baḫr-ı sefid
Leşkeri ḡarḳ-ı âhen idi ḳamu
Hep müsellaḫ güzide ceyş-i 'adū
Kimi on kimi beş müselmāna
Yazılup da'vî ile merdāne
- 1730 Aña göre 'ulüfeye geçmiş
Ol melâ'ini yek-sere seçmiş

**Ehl-i İslām'uñ Cāsūsı Gelüp Malatesta'nūñ Resne
Ser-ḥaddine (AE 54b) 'Askeri İle Çıḳup Muḫārebesi
Beyānındadır**

İşbu yaña meger gelüp cāsūs
Didi Hersek begine kim efsūs

Resne'nün tağına bu deñlü sipâh
 Çıķup itdiler ol diyârı tebâh
 Tîz irişüp yetişmeñüz lâzım
 Olmayasız şon ucu tâ nâdim
 Beg aķın řaldı ceyš-i enbûha
 Geldi irişdi ķulle-i kûha

1735 Tağları ĥaylî şarp idi o yer⁶⁶⁴ün
 Her ağaç dibi merzi şîr-i nerün
 Baķdı vü gördi tağ u taş âdem
 Durup ârâm eyledi bir dem
 Berre dönmişdi rüy-ı baħr meger
 Ĥaylî keşti bıraķmağın lenger
 Aķdeñiz ķarası görünmez idi
 Bir ayak ĥâlî yir bulunmaz idi
 Her gemi bir hilâle beñzer idi
 Sür'at itse ĥayâle beñzer idi

1740 Biri birini göricek 'asker
 Her biri oldu nite-kim ejder
 Geldi ol seg yâ vire yâ ala baş
 Uludı şandı itdi meyl-i şavaş
 Ķaşd idermiş yarınki gün mel'ün
 Ceyš-i İslâm'a eyleye řebihün
 Ĥâşılı ol gün oldu ĥarb u ķitâl
 İki cânibden oldu ceng ü cidâl
 Rezmgeh oldu çün yem-i ĥün-âb
 Kelleler olmuş-idi mişl-i ĥabâb

664 Yer: Metnin bütününde "yir" olarak seslendirdiğimiz kelime bu beyitte kafiye dolayısıyla bu şekilde seslendirilmiştir.

1745 Rezmgehde cihānı dutdı duhān
 Yüzi çinin nice yusun kalkan
 Hıylı kan dökdüğü için hake
 Geldi ban başı tığ-i Dahhāk'e

[AE 55a]

Hak bu top askerün habercisidür
 İki başdan dağı yabancısıdur
 Çün girān-ser olup yirinde şolur
 Tozudursa fetil anı nic'olur
 Hâtırına yörendüğünca gubār
 Qalbi tolar harāret-ile şerār

1750 Top düşerdi tufengün üzre fetil
 Yüz ururdu öninde mişl-i fetil
 Her ne diseñ işitmez oldı meger
 Sūzen-ile kulağını açalar
 Hıylıden sinede cerāhati var
 Yaresine fetil ider tımār
 Her kişiye olur gehi maḥkūm
 Qundaq içinde nitekim ma'sūm
 Yimeyince gıdāsını gitmez
 Otı yirindedür qarār itmez

1755 Bir haber didi kulağına fetil
 Ol harāretle atılır ta'cıl
 Tende rüh-ı 'adüyı gördi gezer
 Şeşperün her peri yatağın arar
 Rezme 'uryān girür dilāverdür
 Hıyderi tāc-ile kalenderdür
 Qalb-i a'dāda hūn ola seyl-āb
 Her birinün yiri olur mizāb

Şâhdan geldi şanki buyruğ-ıla
Her sözini geçürdi yumruğ-ıla

1760 Nîzenün kıan boyınca akmış-idi
Dâmenini biline taşmış-idi

Sîl-i hûn-âbı cenk için geçe tâ
Bayrağın dâmenin dutardı şabâ

Nice kalmaya zulmet içre semâ
Nîzelerden yolın yitürdi şabâ

Hod sünü birbirine girmiş-idi
Başın ortaya koyuvirmiş-idi

[AE 55b]

Dil ağız bir iderdi nîze vü tîr
Yâ tokun yâhû ben tokundum dir

1765 N'eyki bir yirde itmez oldı karar
Tîrden şor ağız haberleri var

Çavs burcından atılurdu sihâm
Kalb-i a'dâda eyler-idi maķâm

Her girîbânı kim açar şemşîr
Fevrî dikerdi süzeni ile tîr

Tîr ü zihgîr ağız bir itmiş-idi
Yaykara-y-ile dehre yitmiş-idi

Gözedür şadırı rezmdede dâyim
Kalb yarmağda olalı kâyim

1770 Zırh alup ağız ölçüsün tîrûn
Kulağına dir-idi zihgîrûn

Bir kez atılsa kalb-i haşma eger
Olmaz illâ maķarrı şadr u ciger

Yâ kaşın çatdı haşmı var el-ħaķ
Başa baş vara düşmenin muṭlaķ

Ḳabzasına alup cihānı ol ān

Ḳalb-i a'dāya oldu tîr-efşān

Tîğ-i merdān olıcek terciḥ

Ġaybet itmişdi aradan mirrîḥ

1775 Rezmün oldu siper ḳafādarı

Başdı bağrına çok cihāndarı

Çok uzun fikr ider kemend meger

Ömr-i a'dāyı gāḥî ḳaşr eyler

Yanına bulduğın alup çü gider

İp olur çöpçe tozına kim irer

Şarmadan boynı çünki gire ele

Pehlivāndur kim aña ḳarşu gele⁶⁶⁵

Atıla çünki gerdenine bir el

Kimse pādaş olup ider mi cedel

1780 Tîğ ḳan dökdi ol ḳadar bî-bāk

Bir daḥı geldi şanasın Ḍaḥḥāk

[AE 56a]

Var zırıhda tevekkül-i muṭlaḳ

Yummaz oḳdan gözini hîç el-ḥaḳ

Cevşenün ḳalbi şāf āyñedür

Andadur şüreti mu'āyenedür

Gök demür geyse āsümān eger

Key iraqdan ider o rezme nazār

Kiminün kellesi olup gerdān

Kellesüz kim dönerdi ser-gerdān

1785 Kim muḥarref çalındı kimi dırāz

Gice tā irişince vaḳt-i namāz

İntizāmî görüp bu ğavğāyı

Eyler-iken ğazāya da'vāyı

665 ḳarşu gele AE1: ḳāyim ola AE (çizilmiş)

Da'vîye ma'nî ħod didi lâzım
 Furşatı fevt iden olur nâdim
 Vaqt-i cür'et şecâ'atüñ demidür
 Cân fedâ kı l sehâvetüñ demidür

[B 33a]

Cismi çevgân başuñı top eyle
 Vaḥş u ṭayrı tenüñle gel toyla

1790 Cân ḳurbân gerek bu bayrama
 'Aḳluñı divşür olma ħod-kâme
 Baş etekde gerekdür elde hüner
 Cümlenden elzem oldı erde⁶⁶⁶ hüner

Yâ ḳılıç yâ ḳalem gerek elde
 Tâ ki merġüb olasın ilde

Çün ḳalem birle ser-firâz olduñ
 Niçe işkâle çâre-sâz olduñ

Dü-zebân ḫâme vü dü-rü⁶⁶⁷ nâme
 Ḥâşa kim düşe ḫâşdan 'âma⁶⁶⁸

1795 Tiġ-ile yek-zebân ol elde iken
 Cür'etüñ zâhir eyle dilde iken

Seyl idüp ḳanı cân sebîl itdi
 Dürişüp cür'et-i cezîl itdi⁶⁶⁹

Mîr-i mezbûr daḫı nâ-gâhî
 İstinâd idüp 'avn-ı Allâh'ı

[AE 56b]

Ḳalb yarup niçe cihândarı
 Şıdı irüp 'inâyet-i Bârî

666 erde: elde B

667 Dü-rü: durur B

668 ḫâşdan 'âma: ḫavâşdan 'avâma AE; ḫavâşdan 'âma B. Her iki varyant da vezne halel getirdiğinden bu şekilde tamir edilmiştir.

669 1796: -B

- Niçesin kâfirün esir itdi
 Çoğı tamuya kellesüz gitdi
- 1800 Hâşılı şındı kâfirün çerisi
 Çarşu durmağa kalmadı birisi
 Her biri başı kaydını gördi
 Çak ʿademden yaña yolın sürdi
 Şındı hep cümle zümre-i tuğyân
 Yaluñuz kaldı güm-reh bu meydân
- ʿAsâkir-i Küffâr Münhezim Olup ve Malatesta
 Mecerûh u Giriftâr Olduğı Beyânındadır⁶⁷⁰**
- Ol zamânda meger cidâl içre
 Ol kadar harb-ile kıtâl içre
 Bir ʿazeb hür-şekl ü cismi nañif
 Andan özge dağı yoğ-idi zaʿif
- 1805 Daʿvî-i merd iden⁶⁷¹ o melʿunı
 Uricek taş-ile o mağbunı
 Urup ayağını⁶⁷² şikest itdi
 Tiz başını kesmege yetdi
 Şakalın dutdı hançer aldı ele
 Tâ ki melʿun kâdri nʼoldı bile
 Gördi âb-ı hayâtdan el yur
 Cismi bî-rûh dîdesi bî-nür
 Dir Malatesta-nâm ser-ʿasker
 İşbudur kıyma saña hayrum irer
- 1810 Sîm ü zerden murâduñ üzre virem
 Kıyma dînüñ-çün eyle baña kerem

670 ʿAsâkir ... Beyânındadır: Beglerbegisi Malatesta Ele Girüp Giriftâr Olduğıdur B

671 daʿvî-i merd iden: Malatesta dinen B

672 urup ayağını: ayağınıñ birin B

Ol dağı şād olup elin aldı
Mîr-i mezbûruñ önine geldi

Müjde olsun eyā zevi'l-ihsân
Malatesta esîrim oldu bu ân

[AE 57a, B 33b] Şād olup itdi mîr istihsân
Ol dağı qarşu eyledi şükran

Bez-i emvâl-i kâfir eylediler
‘Askeri cümle şâkir eylediler

1815 Kimine câh u manşıb u temkîn
Kimine mâl u mülk olup ta‘yîn

Ġâzîler oldu cümle zü'l-miğdâr
Bay idüp cümlesin ġanî settâr

Pes haķîr İntizâmî⁶⁷³ ye de o dem⁶⁷³
Mîr-i mezbûr itdi luţf u kerem

‘Arz-ı hâl itdi nezd-i şâh-ı cihân
Eyledi bir aġaluġı ihsân

Sedd-i İslâm ‘azeblerinüñ aña
Şânî aġalığını itdi ‘aţâ

1820 Yüz nefer ġâzîye emîr oldu
Tîġ u hâmeyle ġadrini buldı

Bî-şümâr itdi Haķķ’a şükür ü sipâs
Andan artuķ ki ‘aql ide ġiyâs

Câh u temkîn anuñ viren oldur
Genc-i ihsân u cûdı key boldur

Kimseden kimseye alup virmez
Kimse esrâr u remzine irmez

673 pes haķîr İntizâmî⁶⁷³ ye de o dem: İntizâmî⁶⁷³ ye dağı pes ol dem B

- Eyledi luṭf-ı Hâḫḫ'a şükranı
Yâd idüp her cihetde Yezdân'⁶⁷⁴
- 1825 Gâh aḫın şalar oldu a'dâya
İzdiyâd üzre ola tâ pâye⁶⁷⁵
- Gâh olurdu nefer dutardı esîr
Eyleyüp ḫaylî ceng ü dâr-ile gîr
Ḳan behâsın yiyen levend-i faḫîr
Götüren başını etekde ḫaḫîr
Ekşer ol nâ-murâd olur gördüm
Ben bu rü'yâyı niçe kez yordum
- [AE 57b] Dermend erlik idenüñ aşlâ
Adı añılmaz-ıdı hîç ḫaḫ'â
- 1830 'Arz olunduḫda ehl-i divâna
Yazılır müntesibler 'unvâna
Ġayra olur teraḫḫî vü iḫsân
Ol levend ḫâni' âferîne hemân
Ḫaḫ budur gel gel idelüm inşâf
Ḫaḫḫ-ı merdân çoḫ olur itlâf
Niçeden bî-ḫaber durur erkân
Hîç şormaz birin daḫı a'yân
Müsteḫaḫḫına tâ vire ḫaḫḫın
Merd ü nâ-merdüñ eyleye farḫın
- 1835 Dün-perver durur zamâne 'aceb
Ġâyet ednâ gerekdür aña sebeb
İster-iseñ tecävüz itmeyesin
Ṭoḫrudan egri yola gitmeyesin

674 1824: + "Şâhib-'arz oldu 'azl ü naşb ehlî / " AE (çizilmiş); "Şâhib-i 'arz
..... / Ṭumṭuraḫ u emâneti ḫaylî" B

675 1825 AE, B: -AE1

[B 34a] Manşıba řālib olma geç andan
 İster-iseñ naşihati benden
 İktizāsıdur olmağ ālūde
 Tālibi anuñ⁶⁷⁶ olmaz āsūde
 Fāriğ ol cümleden budur tedbīr
 İşbu rü'yāya bu durur ta'bīr

**Pādişāha 'Arz Olunduğda Haleb Beglerbegligin
 Hibe İtdügidür⁶⁷⁷**

- 1840 'Arz olındı çü pādişāha bu hāl
 Oldı telhış çün 'alel'l-icmāl⁶⁷⁸
 Eyledi āferin idüp taḥsīn
 Oldı tiğ-ile lāyık-ı temkīn⁶⁷⁹
 Yanlarınca bile Malatesta
 Geldi taht-ı revān-ıla ḥaste⁶⁸⁰
 İtdi iḥsān ḥil'at-i a'lā
 Tiğ-i zerrīn muraşşa' u zībā⁶⁸¹
 Daḥı beglerbegilügin Haleb'uñ
 Gör kemāl-i 'ināyetin Çalab'uñ
- 1845 Mīr-mīrānı ol diyāruñ ola
 Ol vilāyet 'adālet ile ṭola⁶⁸²
 Az zamān içre itdi 'azm-i Haleb
 Ol zevi'l-ḳadr ü ol ma'ālī-neseb
- [AE 58a] İrdi Ḳoştanṭiniyye şehrine çün
 Gör ne hāl itdi gerdiş-i gerdün

676 anuñ: hergiz B

677 Pādişāha ... İtdügidür: Ḳāsım Beg'e Haleb Beglerbegligi şadağa olunduğıdur B

678 oldı telhış çün 'alel'l-icmāl: ber-ṭaraf oldı çün cevāb u su'al B

679 1841: -B

680 1842 AE1: -AE, B

681 1843: -B

682 1845: -AE

Oldı şâhib-firâş u bî-ṭâḳat
 Ya'nî çiçek didükleri âfet
 Cismine çıkdı ol kadar vâfir
 Başsa döymezdi dide-i nâzır
 1850 Cism ü endâmı bir tulum oldu
 Varduğınca qarardı vü şoldı
 Anda imiş meger ki toprağı
 Şoldı berg-i cemâli yaprağı
 Şundi cām-ı ecel zamâne aña
 Oldı ol cām bir bahâne aña
 Rüzgâr itdi serv-i ḳaddini pest
 Şiše-i cismin itdi dehr şikest
 Tahtını tahtaya değışdi o şâh
 Bedr-iken ânizde tutuldu o mâh

Müşârun-ileyh İstanbul'a Gelüp Vefât İtdügidür⁶⁸³

1855 Nice kıydı o ḳazrete gerdün
 İtdi ḳullarını ḳamu maḫzün
 Ellerini tutup du'âyâ çinâr
 Ḥatm-i yâsîni eyledi tekrâr
 Bâğa geldi benefşe virdi ḳaber
 Eñsesinden dilin çıkardı seḫer
 Sûsenüñ ne dili var ide 'ayân
 Sünbülün kaç başı var anda beyân
 Zülfi yâdıyla sünbül itdi ğazâ
 Düdler itdi yiryirin peydâ

683 Müşârun-ileyh ... İtdügidür: Ḳasım Paşa Çiçekden Vefât İdüp ve Merşiyeyi Müş'ir Şıfat-ı Bahâ[r] u Ta'ziye-nâmedür B

- 1860 Dağdı⁶⁸⁴ boynına şubḥ-dem kefeni
Gördi bî-rûḥ çün o sîm-teni
- [B 34b] Bir avuç gil nice kıılır pinhân
Mihr-i ḥüsni olur-iken tâbân
- Yılduzı düşkün olmasın mı kıamer
Bunca yaşlar döküldi şâm u şehër
- [AE 58b] Tağ u taş geydi cümleten mâtem
Dîde kıalmadı olmaya tolu nem
- Süsen itdi kebûd câmesini
Şardı ‘Abbâsî-vâr ‘imâmesini
- 1865 Baş açup itdi⁶⁸⁵ velvele kühsâr
Taşlara urdı özini enhâr
- Gül ruḥını çü dutdı⁶⁸⁶ tebhâle
Ḥançere düşdi görüben jâle
- Ġusl için âfitâba dutdı semâ
Mâh-ı nev döker-idi delv-ile mâ
- Taş yürekle kefende görse cibâl
Mağsilinde atıla penbe-mişâl
- Şuyın alup yüzine⁶⁸⁷ süre diler
Şubḥ-ı şâdıķ ridâ elinde dutar
- 1870 Mâha aylarca bu idi maķşûd
Ola pâ-bûsı ile ḥâk-âlûd
- Bunca cem‘iyyet o kıadar enbûh
Cümlesini tağıtdı ol endûh

684 dağdı: tağdı B

685 İtdi: dutdı AE1

686 gül ruḥını çü dutdı AE1: ḥâl ü ḥaṭṭın çü sórdı AE, B

687 yüzine: gözine B

**Veẓîr-i A'zam Muḥammed Paşa'nun Medḥi
Beyânındadır**⁶⁸⁸

Pâdişâh-ı cihân u ḥân-ı zamân
Kisrî-i 'adl ü ḥüsrev-i ḥâḳân⁶⁸⁹

Devlet ü 'izz ü rif'at-ile o yıl
Edrine şehrin eyleyüp menzil

1875 Bile yanınca zümre-i a'yân
Yirlü yirince cümle-i erkân

Anda idi vezîr-i şâh-ı kirâm
Ulu düstür ol Muḥammed-nâm

Âşaf-ı sânz-i Süleymânî
Ya'nî evvel vezîr-i sulṭânî⁶⁹⁰

'İzz ü devlet-nişân u şadr-nişân
'Adli ile ṭolu zamân u zemîn⁶⁹¹

[AE 59a]

Her kime kim vezâret ola 'aṭâ
Re'yi şâyib ne ân ki ide ḥaṭâ

Yiri dîvânda bellü ḥükmi ḳavî
Ḥâmî-i şer' ü ḥükmi-i Muşṭafavî

1880 Çok vezîr illâ yok aña beñzer
Re'yi şâyib müşîr-i ḥoş-manzar

Âşaf-ı Barḥayâ aña nisbet
Şanasın kim vezîr-i bî-müknet

Âl-i Bermek göreydi meşveretin
Kendü re'yinde ide ma'zeretin

688 Veẓîr-i A'zam ... Beyânındadır: Pâdişâh Edirne'de Olup Meḥmed Paşa'ya Fevti Ḥaberi Vâḳi' Olduğudur B

689 ḥâḳân: devrân B

690 sulṭânî: ḥâḳânî B

691 1878: +“Çok vezîr illâ yok aña beñzer/ Şekli ḳo sîretine eyle nazâr” AE (üzere çizilmiştir; B nüshasında bulunmamaktadır)

Ger urā vü nevāhī vü aşabāt
 Ger bilād u vilāyet ehl-i cihāt
 Kendüye bilmesin idüp lāzım
 Cümleye vāıf olmada cāzım

- 1885 albi oldu defātir-i ālem
 Nireden gelse bir arīb ādem
 Oranuñ şordı hālını bir bir
 Dutdı cāsūs yoqlana her yir
 Fıkr ü re'yine dā'imā taħsın
 Her yirün hām̄sin idüp ta'yın
 Āl-i 'Oşmān vilāyetini amu
 Tābi' itdi omadı hi 'adū
 Oğlı yirini duta şanur-ıdı
 Dāyim anuñ-ile ıvanur-ıdı⁶⁹²

**Muhammed Paşa'ya Oğlı asım Paşa'nuñ Fevti
 Haberı Geldügidür⁶⁹³**

- 1890 āşid-ı tiz-rev şabā-āsā⁶⁹⁴
 Peyk-i sultān dāmet 'işmetühā⁶⁹⁵
 Geldi irdi elinde bir tūmār
 Zehr-i mātem içinde ef'ivār
 Şafha-i verd-i sürh şanma odur
 anlı yaş-ile nāme yazıludur

[AE 59b] Gördüğün şanma onca-i zanba
 Ta'ziye-nāme yazılı el-a

692 1878-1889: -B.

693 Muhammed Paşa'ya ... Geldügidür: -B

694 Āsā B, AE1: reftār AE

695 dāmet 'işmetühā: "Allah ismetini daim etsin".

- Okıyup derd-ile figân itdi
Sûz-ı derd-i dili ‘ayân itdi
- 1895 Her satır şanki hâncer-i bürrân
Bağrına açdı yâreler ol ân
Gözi mânend-i haç kararđı hemân
Beñzi zerd oldı mişl-i berg-i hazân⁶⁹⁶
- Ol oğul balına qalup maħrûm
İçi yağın eritdi niteki mûm
- [B 35a] Eşkini gözden aqıdup çün⁶⁹⁷ sil
Geldi İstanbul’a ‘ale’t-ta‘cîl
Görüp aqıtdı çoğ sirişk-i cezîl⁶⁹⁸
Qurretül-‘aynı çeşmi gibi ‘alil
- 1900 Ne ‘alil ol güzide-i tekrîm
Rûh-ı pâkini eylemiş teslîm
Murğ-ı rûhı meger olup tayrân
Olmış uçmağdan yaña perrân
Yâ ilâhî be-ħağğ-ı ħubb-ı Ĥabîb
Qamu bîmâra itdün anı tabîb
Ĥüzn-i Ya’qûb u şıdğ-ı Yûsuf için
Hecr ü firqatdağı te’essüf için
Nevħa-i Nûh u ġayret-i Yahyâ
Şabr-ı Eyyûb u sâħa-i ‘İsâ
- 1905 Mağfiretle mezârın it mergûb
Cârıdur ħazret-i Ebâ-Eyyûb
Zâyiridür güneş çü şâm u seher
Yiridür türbedârı olsa qamer

696 beñzi zerd oldı mişl-i berg-i hazân: ‘arızı zerd oldı mişl-i hazân B

697 gözden aqıdup çün: baħrvâr eyledi B

698 1899/1: -AE

Anı yâ Rab⁶⁹⁹ ğazabdan eyle emîn
Bu du'âya dutalım el âmîn

Şıfat-ı Şeb

Bir gice dil iderdi fikr-i daķık
İşbu hüznü kıılır-ıdı ta'vık⁷⁰⁰

[AE 60a]

Uçdı bizden çün ol hümâ-pervâz
Nireye kıondı dirken ol şeh-bâz

1910 Tütüz-i sebz-ıaıt u sükker-ıhâ
İtdi hâkı kıafesde çün me'vâ

'Ömri günine irdi çünki zevâl
Bedr-iken çün-hilâl oldu hıyâl

Dile hâtifden irdi bir âvâz
Ya'nî bu nazmı eyledi âġâz

Mersıyye-i Merhûm Kıasım Paşa⁷⁰¹

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Raġş-ı tâbüta süvâr oldu çü ol şâh-ı cihân
Geydi kıul önce piyâde kıara çullar şaf şaf

Teşne-leb tih-i ecelden gelüp irişdi diyü
Hür u ġilmân kıutar kâse-i kevşer şaf şaf

1915 Câme-h'âb-ı kefeninden uyarup baıt-ı sa'ıd
Elde havrâ götürür hulle-i aġzar şaf şaf

Deste deste gül-i şürî dökülüp ġülşende
Süsenî câme ile ġök durup aġlar şaf şaf

Elini yüze dudup kıulkıul ider körpe çınâr
Omuz ursa geçemez serv ü semenler şaf şaf

699 anı yâ Rab: yâ İlähî B

700 kıılır-ıdı ta'vık: -B

701 Merhûm Kıasım Paşa: -B

- Çaşır-ı cennetde kuşûrı kıomayup hür u melek
Zib ü zînetle aña karşı bezerler şaf şaf
- [AE 60b] Şemse yazmağ mı diler türbesine şems ü kamer
Zer varak kâse-i çinide ezerler şaf şaf
- [B 35b] 1920 Dide saqqaları yollarda karâbe-keş olup
Müje cârüb-ile ferşini ider ter şaf şaf
- Bu ‘azâ-nâmeyi irdürmege şark u ğarba
Bâl ü per açdı mu‘allağda kebüter şaf şaf
- Defterin dürdi kalem çekdi hağ-ı ‘ömrine dehr
Nâme-i ta‘ziyesin halk ider ezber şaf şaf
- Taş yürekle göyünüp özi yaşın eyledi seyl
Baş açup durdı figâna yüce tağlar şaf şaf
- Her gice dökdi fevâkih görinen şanma nücüm
Donadup sînî mezârında felekler şaf şaf
- 1925 Şu gibi şavt-ı hazîniyle revân ezber ider
Yüz urup taşu bu merşiyeyi cûlar şaf şaf
- Türbe öninde namâzına cemâ‘at mi turur
Kul kavuşmuşdur otağına yâ leşker şaf şaf
- Merhabâ diyübeni turdılar istikbâle
[AE 61a] Hayr-mağdem kamu ervâh-ı mu‘taahhar şaf şaf
- Düşdi tâbüt önine kulları çullarla yâhûd
Seyre çıkdı o kamu ğâşiye-der ber-şaf şaf
- İntizâmî gibi şimdi yüregın yardı suğur
Dürilüp kaldı elimde reg-i mıştar şaf şaf
- [fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]
- 1930 Fevtinün hâtif didi târihini
Eylesün Allâh rahmet cânına⁷⁰² (980)
(ایلسون الله رحمت جاننه)

**Ḳāsım Paşa Fevt Olmağla Ḥayl ü Ḥaşemi Perīşān
Olduğıdır**⁷⁰³

Ol zamān-ı belā vü miḥnetde
Ḥīn-i zilletde vaqt-i fūrkatde
Bunca cem'iyet ol kadar enbūh
Cümlesini tağıtdı ol endūh⁷⁰⁴
Oldı başı kayusı her kişinün
İrdi alnı yazusı her kişinün⁷⁰⁵
İntizāmī de itdi 'azm-i vaṭan
Aşicek anca kūh u deşt ü demen

1935 Foça şehrine bir dem irişdi
Yār u ihvānı ile görışdi

**Şafvet-i Bezm ü 'İş-i Yārān ve İntizāmī'nün Bir
Duhtere Gönül Virüp 'Aşık Olmasıdır**⁷⁰⁶

Bir gün olmışdı şöḫbet-i ihvān
Ter müheyyā ma'ışet-i yārān
Zevk çağı imiş şafā ānı
'İşret eyyāmı nūşun āvānı
Herkes elde dutar-idi ṭolu cām
Aluban böylece cihāndan kām
Geh ğabūķı şabūḫa irdürüben
Geh şabūḫı ğabūķa durğuruban

1940 Virmeyüp hiç aralık bir ān
İtdiler böyle 'iş niçe zamān

[AE 61b] Hiç ayak kalkmadın piyāle ile
Ya'nı deşt-i şafāda lāle ile

703 Ḳāsım Paşa ... Olduğıdır: Müteveffā Ḳāsım Paşa'nun Ādemleri Tārümār Olduğıdır B

704 1932: 1933 AE

705 1933: 1932 AE

706 Şafvet ... Olmasıdır: Şıfat-ı 'İş ü 'İşret B

- Câm ile sâķzler ider idi nâz
 Boy çeküben ider şürâhî niyâz
- [B 36a] Geh ‘araķ mā’zler geyerdî seķer
 Derleyüp şışeden iderdî nazâr
- Göz kıpar sâķzîye görince ĥabâb
 Hîç bu şüret tutar mı cây-ı şarâb
- 1945 Ol ĥum-ı mey dinen şabîb-i cihân
 Pîr-i ĥam-ķâmet içse ide⁷⁰⁷ cüvân
- Niçe sengîn-dilleri ide nerm
 Ey niçe şırça-ĥâtırını ide germ
- Ol zamân bir zamân idi meşelâ
 Hîç ‘ömrinde içmeyen zürefâ
- Bâde nâmın müselleş eyleyüben
 Kimi ben ķaynadupdurın diyüben
- Ĥâm bâdeyle itmeyüp ülfet
 Puĥteler puĥteye idüp cür’et
- 1950 Maşrabayla o meşreb-i şâfi
 Aralarında içülür kâfi
- Pîr-i şad-sâle yüz-be-yüz farzâ
 Biñ yaşaduķ diyü kıılır da’vâ
- Ol pîrûn ĥulķı ģam nedür bilmez
 Sîm ü zer ellerinde hîç ilmez⁷⁰⁸
- Eyle yârâna dâyimâ taĥsîn
 ‘İş iderler bu tarz-ile her ĥîn
- Mescide varup eyleseñ cür’et
 ‘Özr-i ‘işıyâna eyleseñ diķķat⁷⁰⁹

707 ide: ola B

708 1952: -B

709 1954: -B

- 1955 Vâ'izü'n hüy u hâyı bûşında
Râst hâfız maḳâmı nûşında⁷¹⁰
- Hod ayak seyrin eyleseñ bir dem
Az var arada bir⁷¹¹ ayıḳ âdem
- Şâh-ı nevrüzuñ irişüp devri
Çaḳ çağında 'âlemün seyri
- [AE 62a] Bunlara ol daḫı olup hemvâr
Bir uğurdan ḳoyuldılar yek-bâr
- Zevḳ u şâdide cümleten 'âlem
Hiç ğamgîn yoğ-ıdı bir âdem
- 1960 Hân Selîm'ün zamânı 'izzetde
Herkesün fikri 'iş ü 'işretde
- Böyle tiryâkzler görüp şevḳi
Ḳanı ḳururdı ḳalmayup zevḳi
- Beñzi şolmış ḫazâna dönmiş idi
Böyle ḫâle özi göyünmiş idi
- Böyle zevḳ u neşât-ı 'izzetde
Böyle şâdi vü şevḳ-ı 'izzetde⁷¹²
- Ol zamân İntizâmî'nün fikri
Nâ-gehân sevmiş-idi bir bikri⁷¹³
- 1965 Sevdi ammâ key istikâmet-ile
Ḫaḳ güvâhı durur şadâḳat-ile
- Olmamış-ıdı hiç dest-dırâz
Vaşl-ı dîdâra idi bunca niyâz
- Cânı ol duḫterün ḫayâlinde
'İşḳveş şarılur nihâlinde

710 1955: -B

711 Arada bir B, AE1: AE

712 1962-63: -AE

713 1964: "İntizâmî o demde ğam yir idi /Bir bikir duḫterün esiri idi" B

- Küy-ı dildâre meyl idüp durdı
Geldi kapusını açuk gördi
- Giricek ev içine kıldı nazar
Yaluñuz bir o vü bir ol duhter
- 1970 Cism-i bî-rûh buluşdı cânı ile
Kıl ü kâl itdi mû-miyânı ile
- [B 36b] Geldi nâ-gâh o dem⁷¹⁴ qarındaşı
Aña qardaş veli buña nâşî
- Daqq-ı bâb itdi girdi qatlarına⁷¹⁵
Düşdi havf u hirâs cânlarına
- Yaluñuz o şıgınacaq yiri yoq
Qamu yirde⁷¹⁶ qazâ kapusı açuk
- Dayanup bir haşîr divâre
Durur-ıdı⁷¹⁷ görünce bî-çâre
- 1975 Oturacaq zamân degül gördi
O haşîra şarılıban durdı
- Şâhib-i hâne girdi çün içerü
Bu haşîruñ içinde durur örü
- [AE 62b] Geldi oturdı yimek itdi taleb
Gör kulın nice şaqlar ulu Çalab
- Sazuñ içine kim bürünmiş-idi
Hâme içinde nâle dolmış-idi
- Zehr ola yidügin⁷¹⁸ nice o şüm
Yandı fânüs içinde niteki mûm

714 nâ-gâh o dem: nâgâh o dem B

715 qatlarına: yanlarına B

716 kamu yirde: her tarafda B

717 durur-ıdı: durur-ımiş B

718 yidügin: yiyecegin B

- 1980 İztırârî bu qarşuda qâyim
 Būriyâ habsine qatı nâdim
 Öksürükden şıgındı Allâh'a
 Yoq mecâli o demde bir âha
 Dutulup şaşta mâhẗveş mebhût
 İztırârî şamût olup ke'l-ħût
 Muhtaşar yidi itmedi taṭvîl
 Qodı ihmâli eyledi ta'cîl
 Geldi cân gitmesi ile anuñ
 Yüri bostânda mı biter cānuñ
- 1985 Şol ki zen-pâredür meded şeksüz
 Şan'atı andan öğrenür hırsuz
 Düşünür dürlü dürlü efkâre
 Vaşlına dilberüñ arar çäre
 Böyle çok dâmdan⁷¹⁹ rehâ buldı
 Dâne dükenmedin şafâ buldı
 Gâhî nisvân şekline girdi
 Gündüzin vardı maqşada irdi
- İntizâmî Bir Gice Duħterüñ Evine Varup ve
 Qarındaş Nâ-gâh Anda Bulunduğıdur⁷²⁰**
- İtdi bir gün teqâẗz-i didâr
 Ārzü itdi vuşlat-ı⁷²¹ dildâr
- 1990 Qalbden qalbe yol muqarrerdür
 Dilde maṭlûb ħod muşavverdür
 Qopdı yârüñ qarîħasından o dem
 Bundan özge olur mı ħiç kerem

719 dâmdan: varṭadan B

720 İntizâmî ... Bulunduğıdur: İntizâmî Duħterüñ Evine Varduğıdur B

721 vuşlat-ı: şoħbet-i B

- Niçe bir fûrkat içre sūz u güdāz
Şem'e pervâne eylesün pervāz
- [AE 63a] 'Andelībūn yiri-durur gülzār
Bā-ḥuşūş ola ol gül-i bī-ḥār
Çardaşum bu gice yabāna gider
İtme ihmāli ğaffeti ço gider
- [B 37a] 1995 Aḥşam oldı vü geçdi vaqt-i 'aşā
Kūy-ı dildāre oldı cilve-nümā
Çapu yanında anı bekler imiş
Gelmesi ile gönlin egler imiş
Görmedin bildi geldügin dildār
İki gönül bir olicek iy yār
Hiç ḥāyil ola mı⁷²² kevn ü mekân
Ehle açılır işbu sırr-ı nihān⁷²³
Dāyesi hem-nişini hem-rāzı
Bir hevāda iderdi pervāzı
- 2000 Çapuyı açup aldılar içerü
Çapadılar çapuyı berk girü
Didi ol duḥter-i melek-manzar
Çıl sükütı şamüt ol eyle ḥazer
Çardaşum evde ḥufyeten giregör
Başuña mıçrame alup⁷²⁴ örü dur
Ev çapusu öninde şoffadadır
Şekl-i nisvānda içerü giregör
Vālide yanın oturup bekler
Dürlü lāf-ile gönlini egler

722 ola mı: olur mı B

723 ehle açılır işbu sırr-ı nihān: āh-ile açılır bu sırr-ı nihān B

724 alup: koyup B

2005 Mümü nâ-gâh ben söyündüreyin
Sen eve gir öninde ben durayın

**İntizâmî Şekl-i Nisvânda Karañlukda Eve Girüp ve
Karındaşı Duhterüñ Āgâh Olduğudur**⁷²⁵

Eyle itdiler içeri girdi
Kendü boğazını ele virdi
İntizâmî oturdu çün oraya
Arkasın virmiş oldu pencereye
Otururken o şahş-ı nâ-ma'kül
Rağmı yok her cihetde rind ü füzül

[AE 63b]

Pencere arasından itdi nazar
Didi içerde er var ola meger

2010 Mümü diñdirdiler bunı diyicek
Ev kapusın kapadılar katı pek
Bir büyük balta al didi elüñe⁷²⁶
Zerre havfi⁷²⁷ getürme hıç dilüñe
Bir o biz dört aña garim oluruz
Yâ anı öldürür yâ biz ölürüz
Taşradan eyledi olara hitâb
Dürlü ta'n ile eyledükçe itâb
Didi kimdür içerde mihmānuñ
Dökerin şimdi yirlere kanuñ

725 İntizâmî ... Olduğudur: İntizâmî Şekl-i Nisvânda Gice Eve Girüp Duhterüñ Karındaşı Haberdar Olduğudur B

726 al didi elüñe: virdiler eline B

727 zerre havfi: zerrece havf B

**Duĥterüñ Anası Oĥlına Envâ^c-ı Mekk ü Ĥile İle
Cevâbı Beyânındadır⁷²⁸**

2015 Anası didi iy gözüm nürü
Baña ‘afv eyle işbu maĥzürü
Aĥşamuñ soñrasında ĥapumuza
Bir ĥadıncık irişdi ĥapumuza
Yaluñuz gönlek-ile ĥurtulmuş
Bir ĥolı ĥaçer-ile dürtülmüş
Ölmeden ĥurtulup bize cân atar
Ĥālını şormadum daĥı söz uzar
İşidicek kelâmın anasınuñ
Şıdĥ var ise ger sözüñde senüñ

[B 37b]

2020 İçerü gireyin didi anı
Er midür zen midür görem anı
Vâkı‘â eyle ise yoĥ sözümüz
Şübhe gider göricegiz gözümüz
Anası didi ey gözüm nürü
Gelme incitme işbu maĥzürü
Uĥramış cebre ehl-i perdedür ol
Yād elinden ĥatı ĥazer ider ol
Didi bir eñsesi yoĥun görürin
Yatmazın bunda şubĥa dek dururın

[AE 64a]

2025 İşüñüz bellü irte nice ola
Ĥaylıñden sü²-i ĥan idi bu baña
Furşatuñuz bulup şafâ sürdüm
Dimedin kimse zâhiren gördüm
İy oĥul didi sen şabî iken
‘Aĥlı nâĥış daĥı ĥabî iken

728 Duĥterüñ ... Beyânındadır: Vâlîde vü Duĥter Envâ^c-ı Mehr ü Ĥile İle Oĥlına Cevâbıdır B

Gâhî bir hâlet irişürdi saña
 Hıavf idüp kaçuban gelince baña

Dir-idüm n'oldı saña havfuñ ne
 Seni kim incidür yâ havfuñ ne

2030 Dir-idün bir büyük 'acib âdem
 Gâhî göründügince virür elem

Kimse yok bir hayâl imiş görünür
 Dağı şimdi o korkudur sürinür

**Duhterün Karındaşı Mekrine Aldanmayup Anasına
 Hıaşm-ile Cevâbı Beyânındadır⁷²⁹**

Didi girmez kulağumuñ birine
 Qoma gel beni ahmaquñ yirine

İntizâmî düşündi efkâra
 İrte ölmekden özge yok çäre

Dâra mı vara yoħsa çengäle
 Şuçı hep yığdı kalb-i meyyäle

2035 Geçdi temcîd şabâh qarîb oldı
 Niçe niçe dirildi vü öldi

Duhtere didi gayretün demidür
 İş güç oldı nedâmetün demidür

Biriñüz varuban öninde geçün
 Taşra kapuyı hufyeten bir açuñ

Vâkı'a eyle itdi çünki biri
 Bindi ayağa ol da öli diri⁷³⁰

Qapudan taşra atdı çün kendin
 Qurtarup gördi Haq anuñ kaydın

729 Duhterün ... Beyânındadır: Oğlı Anasına Hıaşm İle Cevâbidur B

730 ol da öli diri: bu da oldı diri B

2040 Eylemez şanma ey dil-i maḥzûl
Fi'l-i münkerde Hâḫ du'âyı ḳabûl

[AE 64b] Hâḫ ḳabûlı du'ası muḫṭarruñ
Şun'ı yoḫdur ol arada ğayruñ
Çün ḫalâş oldu bu belâlardan
Çıḳmaḫ üzreydi yoḫ yire serden

[B 38a] Nefsin itdi nedâmete âġâz
Bed 'ameldür didi bu 'ışḳ-ı mecâz
İtdi ḳat ḳat derûndan istiġfâr
Ḥufte idi vü oldu şan bîdâr

2045 Bâ'ış oldu nedâmet ıslâḫa
Sebeb olsa 'aceb mi iflâḫa

**A'lâcaḫişâr Begi İshâḫ Beg'ün İntizâmî'ye
Mektûbı ve Yanına Da'veti Beyânındadır⁷³¹.
(Menâkıb-ı İshâḫ Beg⁷³²)**

Şadr-ı meyḫâneye irüp bir gün
İntizâmî içüp mey-i gül-gün
Bâdeyi yüridürdi sâḳî durup⁷³³
Reşḳ iderdi bu ḫâli dehr görüp
Bir iki kimse girdiler içerü
Hiç baḳmayuban añaru berü
İntizâmî'yi şadrda göricek
Ol maḳâm-ı melâḫate iricek

2050 Şundılar ol dem aña bir tûmâr
Ya'nî mektûb-ı vâlî-yi şehvâr

731 A'lâcaḫişâr ... Beyânındadır: İntizâmî Mektûb İle İshâḫ Beg Kitâbete Da'vet İtdüğü ve Menâkıb-ı İshâḫ Beg B

732 Menâkıb-ı İshâḫ Beg B, AE1: -AE

733 durup: görüp B

İtdiler 'özü-ile orada şenā
 Mîr İshâk itdi saña du'ā
 Eyledi bizi bu araya revān
 Muntazırdur saña o niçe zamān
 Kātibi itdi dünyeden riḥlet
 Kıldı ni'me'l-bedel sizi elbet
 Cümle maqşūduñ anda ḥāşıl olur
 Her merāmuñ ḥuşūle vāşıl olur

2055 Mîr İshâk' un işidüp haberin
 Nova'ya varup itdügi seferin
 Emr-ile varduğın muḥāfazaya
 Az [u] çok māyil olduğunu meye

[AE 65a]

Kendü renginde añlayup anı
 Sevdi hem-meşreb olmağın cānı
 Yine mi didi zevk yine şafā
 Yine mi 'iş ü nüş şubḥ u mesā
 Gelmiş-idi gözine ḥālet-i mey
 Urmış-ıdı yüzine ḥālet-i mey

2060 Şundi ol kimseye ṭolu cāmı
 Didi luṭf-iledür anuñ nāmı
 Bende oldum degül aña kātib
 Olmışam ḥod derūndan rāğıb
 Yārdan ayru olmağ ister-idi
 Dāyimā ol elemle ğam yir-idi

**İntizāmī Da'veti İcābet İdüp Varup Müşār-un-İleyhe
 Mülākātı Beyānındadır**⁷³⁴

Gitmenüñ eyledi tedārükini
 Kōmadı hiç irteye o günü

734 İntizāmī ... Beyānındadır: İshâk Bege mülākâtdır B (2065. Beyitten sonra)

- Ol gelenlerle yollara düşdi
Az zamân içre vardı kavuşdı
- [B 38b] 2065 Emr-i ‘âlî ile meger ol mîr
Şâhib-i re’y-i şâyib ü tebdîr
Hıfzına gelmiş-idi ol Nova’nuñ
Gâzîler dağı söyler adın anuñ
İtdi ol ser-ḥadûñ hîrâsetini
Eyle taḥsîn dilâ ferâsetini
Her işe kim iderdi ol tebdîr
Her ne dem kim iderdi dâr-ile gîr⁷³⁵
Fikri dâyim muvâfîk olur-ıdı
Rû-be-rû ḥaşmı karşı görür-idi
- 2070 Çok ğazâ kıldı ḥaylî baş kesdi
Kılıcın ‘arş tākına aşdı
İntizâmî’ye eyledi⁷³⁶ ‘izzet
Her cihet birle eyledi raġbet
Ḥâline ḥâldeş u hem-meşreb
Buldı anı ol idi aña sebep
- [AE 65b] Bosna idi anuñ dağı aşı
İntizâmî’ye çıktı ḥod nesli
Ḥâlî olmazdı ‘ışden bir ân
Meger a’ dâya idicek⁷³⁷ cevân
- 2075 Bir namâzı kazâya ḳomaz-ıdı
‘İşden dağı ḥâlî olmaz-ıdı
Gâh olurdu ki âlet-i ḥarbi
Geyinüp taḳınup gelüp ḳarbi

735 dâr-ile gîr: dâr u gîr B

736 eyledi: itdi hoş B

737 idicek: idince B

Şaf-ı a'câdan ayırurdu birin
 Darb-ı vâhidle kaç' iderdi serin

Hem cüvân-baht u pîr-himmet idi
 Miğferi başda tâc-ı devlet idi

Böyle mîre kim olmaya çâker
 Habbezâ ol yire ki ola dâver

Laîfe

2080 Vâki' olmuşdı bir laîfe meger
 İrdi güşuma anda böyle haber

Çuğa dirler var idi bir vâdi
 İlde vü günde bu idi adı

Vâki' olmuşdı karşısu Nova'nun⁷³⁸
 Üsti yanı da⁷³⁹ bir depeydi anuñ

Anuñ ardında durmuş-ıdı bir at
 Zâ'fdan kâmeti olup iki kat

Açlıqdan dil uzadup yalanur
 Gözlerinüñ yaşı ile şulanur

2085 Kaşkatı olmuş ayağın bükemez
 Yatmağa kaç yıkılmadın çökemez

Çarğanuñ kim gelür kimisi gider
 Çuru kemük yinür mi diyü nider (?)

[B 39a]

Ditrer endâmı şalınur başı
 Zâ'fdan durma dökilür yaşı
 Girse ağzına ger meges ânî
 İlmeyüben bulur o bir yanı

[AE 66a]

Çulağı şoluban çü berg-i hazân
 Cism ü endâmı bîdveş lertzân

738 Nova'nun: Tuna'nun B

739 üsti yanı da: üst yanında B

2090 Dört ayağı olup birer çevgân
Başını top idüp durur bî-cân
Dutamaz başını şalar her dem
Za'fdan gözleri dem-â-dem nem
Şerhalar ağız üşürüp yir yir
Şerh iderlerdi za'fını bir bir
Kuyruğunu şalardı hâ durmaz
Kimse hâlince hâlini şormaz

**Ol Zamân Karavulcularuñ Gözlerine Bir Cibâl
Görinüp Küffârüñ 'Askeridür Diyü Hâber
Virdükleridür**

Bir sipâhî meger karavulda
Düşmeni gözleyüp sağ u solda
2095 Duş olur gözi kuyruğına meger
Virdi bir niçe yoldaşına hâber
Zînhâr irdi 'asker-i a'dâ⁷⁴⁰
Gördüm âlây bayrağın hayfâ⁷⁴¹
Kendü gibi niçe sefîhi bulur
Gâfil olmañ diyü yanınca şolur
Bırağur 'asker içre bir endüh
Mîr yanına geldiler enbüh
Eyle devletlü beg bize tedbîr
İşbu rü'yâmuz eylegil ta'bir
2100 Uşda irişdi kâfirüñ çerisi
Karaya ayağın qodı sürisi

740 a'dâ: düşmen B

741 hayfâ: dañi ben B

**Müşârun-İleyh Bu Haberî İştüdkde Vâkı'-i Hâl
Nice İdügin Bilmek İçün Âdem Gönderüp Ol
Görinen Hayâl Bir Derdmend Atuñ Olup Güneşe
Karşu Görünmesinden Haber Virdükleridür⁷⁴²**

Mîr ƙaldurdu başın itdi hıttâb⁷⁴³

Didi işbu durur kelâm-ı şavâb

Bunda düşmen ümîdine geldük

Başumuz ƙaydını görüp irdük⁷⁴⁴

[AE 66b]

Ƙanı ol rüz-ı devlet ü 'izzet

Ƙanı ol 'id-ı şevket ü rif'at⁷⁴⁵

Bu sa'adet degül midür şimdi

İsteneñ gökde yirde bulundu

2105 Bunca günlük yola ki biz gitdük

Ƙaşd-ı a'dâ diyü şittâb itdük

Olmasa mâni' arada deryâ

Varulıbilse düşmene âyâ

Yâ 'adü ƙanını iderdüm sil

Yâhu cānum iderdüm anda sebîl

Er şehâdet diler ƙılır iƙdām

Zîre oldur aña düğün bayram

Bu haber lîk 'aƙla hîç şıgmaz

Bunu ma'ƙüle ehl-i 'aƙl almaz

2110 N'ih'timâl eyleye 'adü cür'et

Ola anlarda bu ƙadar ƙudret

Ƙanı bir merd-i çâpük ü çâlâk

Bize anı⁷⁴⁶ haber ala bî-bâk

742 Müşârun-ileyh ... Virdükleridür: Düşmen Olduğına İshâk Beg'ün Te'essüfidür, Âdem Gönderüp Ol Görinen Hayâl Bir Derdmend Atuñ Olup Güneşe Karşu Görünmesi İmiş B

743 hıttâb: cevâb B

744 başumuz ƙaydını görüp irdük: harb ü ƙarbuñ tedârükün gördük B

745 2103: -B

746 anı: fevrî B

- Mîr İshâk idince böyle cevâb
İki üç merd-i çâpük itdi şitâb
Baş etekde vü cânları elde
Tîğ boyunda vü etek belde
Bâd-ı şarşar gibi olup püyân
İrüp ol püşte farqına perrân
- [B 39b] 2115 Gördiler kim o derdmend ü za‘îf
Ol teni müstemend ü cismi naḥîf
Ḳuyruğı imiş ol dinen bayraq
Yilesi hem o şalınan yapraq
Birbirine baḳup gülüşdiler
Bu laṭife ile buluşdılar
Mîr İshâk’a viricek ḥaberi
Zâhir oldı melâletüñ eşeri
Zîre cân virür-idi düşmâna
Hiç kıalmazdı baş-ıla câna
- [AE 67a] 2120 Āferîn böyle mîr-i ġâzîye
Cân viren dârû-gîr ġâzîye
Erde erlik gerek ḥamiyyet hem
Ḳudret ü şevket-ile⁷⁴⁷ ġayret hem
Ola rûz-ı rez(i)mde ġayretlü
Girü bezm-i şafâda şevketlü
Begler içinde böyle ġâzî yoḳ
Gerçi şâh ‘askerinde begler çoḳ
Varıcegiz ḳaravula ol mîr
Dir-idi bu durur eyü tedbîr

747 ḳudret ü şevket-ile: sa‘y ü iḳdâm birle B

- 2125 Şimdi beglik bir⁷⁴⁸ arada dursun
 Merdlik nic'olur 'adū görsün
 Ol leb-i bahra idicek güzeri
 Eyler-idi kamu 'adū hāzeri
 Dirler-idi zihī güzīn-i gāzā
 Kim virür erlük-ile mevte rızā
 İtdi geh 'ış ü nūş-ile bezmi
 Ceyş-i a'dā ile gehī rezmi

Şıfat-ı Şitā

- Kıış kıyāmet zamānı idi o dem
 Tāşra bakmağa havf ider ādem
- 2130 Aqdeñiz qarası ağarmış-ıdı
 Gök şitādan kıtā gögermiş-ıdı
 Bezmün āvānı vü deyün vaqti
 Hāylī müştedd olup dururđ kıtā
 Gösterüp dehr-i çarha vech-i 'abūs
 Tālı'-i sa'd-ı şems olup menhūs
 Tāşrada gice toñdururđ ayas
 Hāne mahmūd idi beyne'n-nās
 Tütekiler geyerdi mihr-i cihān
 Kıara pus idi cümle-i devrān
- 2135 Herkes ocağ başın idüp mihrāb
 Kıa'de-i 'āhire iderdi şitāb
- [AE 67b] Gāh kıar yağar-ıdı geh bārān
 Kımse görmezdi hoş hevā bir ān
 Gösterürdi velāyetin gūyā
 Şuya seccādesin döşetdi şitā

El bir etmiş şitâ ile bārān
Ol yağardı bu doñdururdu hemān

Tende pīrāhen oluban cevşen
H̄ançere dutmuş-ıdı mūy-ı ten

[B 40a] 2140 Bād-ı şarşarla berf olunca bedīd
Rīşi her nev-cüvānuñ oldı sepīd

Böyle h̄āletde bu felāketde
Kıış kıyāmetde vü nedāmetde

Mīr-i mezbūr berk idüp belini
K̄omadı bir gice k̄aravulını

**Küffār-ı H̄āksāra Cāsūs Gelüp Keşret-i ‘Askerden
H̄aber Virüp ve İshāk Beg’ün Dilāverligin İş‘ār İdüp
Kefereye Dehşet Geldügidür**⁷⁴⁹

Nā-gehān irdi düşmene cāsūs
Çok h̄aberler virüp didi efsūs

Fāyide yok durur k̄on̄ ikdāmı
Bunca⁷⁵⁰ askerle anca ibrāmı

2145 Lāt u ‘Uzzā⁷⁵¹ yüzi şuyın dökmeñ
Nār-ı nūr ocağına şu k̄oymañ

Mīr K̄āsım bilüni bükmiş iken
Bunca miḥnet başuña üşmiş iken

Key fūrümānde idi⁷⁵² aḥvālün
Oldı nā-yāb milket ü mālun̄

Yirine geldi ḥod H̄asan Paşa
H̄ilekār ile olmaya⁷⁵³ ḥāşā

749 Küffār-ı ... Geldügidür: Cāsūs-ı Küffār Keşret-i ‘Askerden ve İshāk Beg’ün Dilāverliginden H̄aber Virüp Kefereye Dehşet Geldügi B

750 bunca: ḥaylı B

751 Lāt u ‘Uzzā: Āb-ı ‘izzi AE

752 idi: oldı B

753 ḥilekār ile olmaya: ḥile yanında fi’li yok B

- Hıle vü âldür kamu kârı
Şimdi oldur bu ceş sâlârı
- 2150 İtmez ol âşikâre hârb u kıtal
Eyler illâ nihânî hıle vü âl
- [AE 68a] Yine⁷⁵⁴ âsân idi cevâb aña
Özge yardım gelüp-durur hâlâ
Şanmañuz kim ol uç kıala hâlî
Şimdi bir ğâzî mîr irüp ‘âlî
Nâmına dinilür anuñ İshâk
Ol senüñ tākatuñı eyler tāk
Begidür A’lâca⁷⁵⁵ hışaruñ ol
‘Askeri katl-i düşmene meşğül
- 2155 Her sipâhîsi ğayret-ile za‘ım
Beg kıadar her za‘ım hıllı kerîm
Bosna toprağı merdüm ocağı
Yüregüñe çok urısar dâğı
Tākınupdur⁷⁵⁶ yanına ğâzîlerin
Bosna vü Hersek’üñ yararların
Her biri bîşe-i ğazâ şîri
Her biri mülk-i ğayretüñ mîri
Hâşılı begler içredür mümtâz
Rüz-ı heycâda ol durur ser-bâz
- 2160 Hılm ü ‘izz ü vaķâr şâhibidür
Hep şağîr ü kebîr râğîbidür
- [B 40b] Mışır ilinde o mîr olmışdur
Luţfına halk esîr olmışdur

754 yine: girü B

755 A’lâca: alaca B

756 tākınupdur: hep alupdur B

Cündzlik ide çıksa ‘arşaya ger
 Kime itmez anuñ ciridi eşer
 Mâh-ı şebdiz-i çarha olsa süvâr
 Bilüp eksükligin ider mi qarâr
 Çarh kim zer kabağı dikdi nişân
 Kavş-ı mâh-ı nev itdi tîr-efşân

2165 Oldur omac iden anı her geh
 Eskidür birini anuñ her meh
 Yayını tāk-ı çarha aşmışdur
 Zûrı Behrâm-ı Gür’ı başmışdur
 Çüb-destindeki durûba göre
 Yiye burc-ı hamelde mâh-ı bere

[AE 68b]

Tîğ-i bürrânı ala çün eline
 Şala tîğını şağına şolına
 Bulmaya gökdeki hamel çäre
 Aça şevr-i zeminde yäre

2170 Aralamış durur ol arayı
 Şimdi fetḥ ide geldi burayı
 Eyle ğâzînün uc durur durağı
 Daḥı⁷⁵⁷ bilmez niyâm hîç⁷⁵⁸ yarağı
 Merd-i çâpük durur şecâ‘at eri
 Qorqarın fetḥ ide⁷⁵⁹ gelüp bu yiri
 Gel berü al delüden uşlu haber
 Başdan el virmedi saña bu sefer
 Gel tazarru‘ kıilup niyâz eyle
 Bu muḥâl işden ihtirâz eyle

757 daḥi: hîç B

758 hîç: anuñ B

759 qorqarın fetḥ ide: şüpheşüz fetḥ ider B

- 2175 Hân Selîm'e tazarru' it⁷⁶⁰ demdür
 Şimdi şâhib-ķırân-ı 'âlemdür
 'Özrünü dile şuçuñ eyle taleb
 Şâyed 'afv eyleye ol 'âlî-neseb

**Fireng Pâdişâhı Bu Haberden bî-Huzûr Olup Ol
 Gelen Kefereye 'İtâb İtdügidür⁷⁶¹**

- Şâha böyle diyince ol cāsūs
 Kaķıyup beglere didi efsūs
 İşbu kelbi dutuñ siyâset idüñ
 Zûr-ıla öldürüp⁷⁶² haķâret idüñ
 Şûret uğrusı dîni yok mel'ün
 Sihr ider mi bize yaĥûd efsün
- 2180 Baña Lât u Menât iderse himem
 Âb-ı 'izzi yüzi şuyına bu dem
 Rümili'ni hep ata çigledeyin⁷⁶³
 Hep yarar erlerini inledeyin
 Hep⁷⁶⁴ sevâhildağı kılâ'ı alam
 Çaç Sitanbul'a aķınımı⁷⁶⁵ şalam
 Beç'den irişdi niçe biñ 'asker
 Tonadup keştî aldılar leşker

[AE 69a, B 41a] Rim Papa 'askerine yok ĥad ĥod
 Cümle top u tûfeng-ile mevcüd

- 2185 Fırnaçe 'askeri yanar âteş⁷⁶⁶
 Leşker içinde eyle yok ser-keş

760 tazarru' it: tazarru'un B

761 Fireng ... İtdügidür: Fireng Begine Bu Haber Geldükde bî-Huzûr Olup Ol Gelen Kâfire Hiĥâb İtdü-
 gidür B

762 zûr-ıla öldürüp: öldürüp zûr-ıla B

763 çigledeyin: çignedeyin B

764 hep: çün B

765 çaķ Sitanbul'a aķınımı: taĥt-ı İstanbul'a aķın B

766 Fırnaçe 'askeri yanar âteş: 'Asker-i Fırnaçe ĥod yanar âteş AE

Nemçe vaqtâ kim eyleye hamle
Mülk-i İslâm'ı fetḥ ide cümle

Her birinüñ tüfengi çün ejder
Her nefes şaçar 'askere aḥker

Bu kadar bî-ḥisâb-iken 'asker
Kim ġarım ola yâ baña neyler⁷⁶⁷

Ḥaylî esdi şavurdu lâf urdu
Gördi cāsūs ayağın durdu

Cāsūsüñ Ol Muḳābelede Cevābı Beyānındadır⁷⁶⁸

2190 Didi iy pâdişâh-ı mülk-i Fireng
Olma böyle didüġime dil-teng

Acıdur ḥaḳ söz olmağıl güm-râh
Bu cevābumdan eyleme ikrâh⁷⁶⁹

Baña uruñ selâsil ü ağlâl
Tâ zuhûr eyleyicegiz bu ḥâl

Şādıḳu'l-kavl ḳullaruñ çoḳdur
Hiç cevābında bir ġalaṭ yoḳdur

Emr idüñ varup alalar ḥaberi
Görelere var mı bu sözüñ eşeri

2195 Şıdḳ u kizbüm ol arada göresin
Vâḳıf olup çü sırruma⁷⁷⁰ iresin

Eldeyin kizb-ise ḥaḳâret idüñ
Mâl u ehlüm ḳamu ḥasâret idüñ

İşidüp gördi sözini maḳûl
Beglere didi işbu söz⁷⁷¹ maḳbûl

767 yâ baña neyler: baña hey begler B

768 beyānındadır: -B

769 ikrâh: bed-ḥ'âh B

770 sırruma: kizbüme B

771 işbu söz: vâḳı'â B

Nova al'asında Dil Alma İin dem Gnderp Mnhezim Oldularıdır

Pes onatdı iki adıra ol n⁷⁷²
Didi varun aber alun pinhn⁷⁷³

[AE 69b]

Dil alun bize al'a-i Nova'dan
Ol boaz ire eglenn vadan

2200 Ola kim beglern birin alasız
Hi eglenmedin gir gelesiz⁷⁷⁴

Pes krek alup adılar yelken
Dutdılar al'a-ı Nova'ya dmen

Eyle anur-ımi⁷⁷⁵ meger sfeh
Bir uurdan dil ala b-perv

aru grndi al'a-i mezbr
Cmlenn oldu yregi menfr

op yirine kimesne hi varımaz
od tfengn ninına durımaz

2205 arb-zen zarrı cna cebr eyler
ir  ti ama nice zecr eyler

al'a grinmez-idi askerden
Kim durur dil ala o lekerden

[B 41b]

asker erafa ayl onmi-ıdı
Dz bedenden iara dnmi-ıdı

ayl leker daı yetimemegin
Yolda birbirine irimemegin

askern ori yo-ıdı mevcd
yle itdi inyetin Ma'bd

772 ol n: o dem B

773 pinhn: bir dem B

774 gir gelesiz: aber alasız AE1

775 anur-ımi: anur-ıdı B

2210 Anlara biñ görünmiş-idi biri
 Kaçışup dirdi birbirine giri
 Biz şikâr olduq uş şikâre gelüp
 Ayağumuzla şaydgehde kalup
 Bu beter iş olur degül kışşa
 Bu kadar bes-durur bize hişşe

**Fireng Pâdişâhına Barışmağı Tergîb İdüp Ol Dağı
 Câ'iz Gördüğü Beyânındadır**

Hâşılı virdiler varup haberi
 Didiler eyle hüsrevâ hazeri
 Şulha bir çâre eyle kıl tedbir
 Saña ön soñ budur eyü ta'bir

[AE 70a] 2215 Ğayrı 'asker nider saña sözi kes
 Mîr İshâk 'askeri⁷⁷⁶ saña bes
 Kûh u şahrâ anuñla tolmuşdur
 Darb u harb ile nâm bulmuşdur
 Niçesinden rehâ bulam dirseñ
 Mülk ü tahtuñda ger qalam dirseñ
 Nâme yaz pâdişâha eyle niyâz
 Yana yaqıla eyle süz u güdâz
 Şimdi şâhib-kırânıdur dehrüñ
 Husrevi cümle berr-ile baħruñ

2220 Kıymaz emn ü emân taleb idene
 Gitmez ardınca kaçuban gidene
 Ne murâd idinürse vir mâluñ
 Tâ ki âsüde-ħâl ola ħâlüñ
 Bunı işitdi çünki şâh-ı Fireng
 Fikr idüp oldu bir zamân dil-teng

776 'askeri: leşkeri B

Hâşılı gördi ğayra yok çäre
Bir dağı fikre vardı hemväre

Maşlahatdur didi yazuñ nāme
Her sözine be-ser didi hāme

2225 Şuçını bildi i'tizār itdi
Yiñiden kulluķ ihtiyār itdi

Nāmede 'özri cürmine ğālib
Boynı bağlu kıl olmağa t̄alib⁷⁷⁷

**Fireng Pādişāhından İslām Pādişāhı Sultān Selim'e
Nāme Gelüp Pādişāh Dağı Ma'zeretlerin K̄abül
İtdüği Beyānındadır⁷⁷⁸**

Şāh-ı İslām'a 'arz olundu bu hāl
Pes t̄aleb kıldı anca māl u menāl

Niçe beg-zāde vü Paşa-zāde
Olmış-ıdı esir ol eşnāda

İtdi anları dağı cümle t̄aleb
İstedüğini virdiler k̄amu hep

2230 T̄oldı çavı simākden semeke
Kıbrıs'ın dağı aldı dōge dōge

K̄amu dār u diyāra emn oldı
Dehr şulh u şalāh-ıla t̄oldı

[AE 70b, B 42a] 'Askere oldı cümleten destūr
Emn içün dehre yazılup menşūr

Vardı herkes huzūr u rāhatına
T̄oldı zevk u şafa⁷⁷⁹ cihāna yine

Döndi pes sancağına MİR İşhāk
Dağı 'asker ki oldı idi otaķ

777 2225-26: -AE

778 Fireng ... Beyānındadır: Sultān Selim Hāna Nāme Gönderüp Pādişāh Dağı 'Özrlerin K̄abül İtdüği-
dür B

779 zevk u şafa: emn ü emān B

- 2235 Kanda kim bir mesîreye yitdi
 Bile zevk u şafâ ile gitdi⁷⁸⁰
 Kurdı otağın eyledi işret
 İntizâmı'ye itdi çok izzet
 Haylî in'âm u ihtirâm itdi
 Luṭf-ile hürri-iken gulâm itdi
 Hersek'ün tağlarına çün irdi
 Hüb âb u hevâya cân virdi
 Şâhlar birbirine girmiş-idi
 Her şecer bir aşâyâ binmiş-idi
- 2240 Kaşd-ı kâfir diyü meger ki çınâr
 Elin açmış du'â ider her bâr
 Serv karşı durup kıllur enîn
 İde⁷⁸¹ ümmet-i mü'minîni emîn
 Cümlesi eylemişdi kaşd-ı gazâ
 Virmiş-idi yetişmegine rızâ
 Gördiler kim sefer tamâm olmuş
 Emn ü âmân-ıla cihân ṭolmuş
 Dir çınâr eyleyüp gazâmuzı yâd
 Merhabâ merhabâ mübârek bād⁷⁸²
- 2245 Ğâzler geldüğünü çün gördi
 Nârven karşıda örü-durdu
 Her⁷⁸³ şanevber kıyâma durmuş⁷⁸⁴-ıdı
 Her şecer başka hayme kurmuş-ıdı

780 Bile zevk u şafâ ile gitdi: İntizâmî ile şafâ itdi B

781 İde: +Hak AE (üzeri çizilmiş), B

782 Çeviri: Mübarek olsun.

783 her: ḥod B

784 durmuş: düşmüş B

Fâhte serve idüben pervâz

Remz-ile eyler-idi ser-âgâz

Ĥamdüillâh zihî güzîn zamân

Mîr İřhaķ ola bize mihmân⁷⁸⁵

[AE 92a]

Miĥnetün çağı ‘işret eyyâmı

Alalum şimdiden ele câmı

2250 Vaķt-i gülnâr ola vü gül devri

‘işret esbâbını görüñ fevrî

Ol arada var-ıdı bir leb-i cû

Mîr-i mezbûra ol idi mercû

Mavçe-nâm söylenür dilde

Ĥaylî şöhretde idi ol ilde

Ferş-i sebzîn döşetdi anda çemen

Şaçdı üstine gevherini semen

Şundi çinî şürâĥsin süsen

Didi ‘işret zamânıdur şimden

2255 Lâle câm-ı Cem aluban eline

Şoķdı la‘lîn kabâsını beline

Ėonca geldi kabağı toptolu mey

Meclis ehlini tâ ki eyleye ĥay

Göz göre çeşmi şanasın rencür

Başı yařduķda nergisün maĥmûr

[B 42b]

Câm-ı zerrîn-ķadeĥ alup eline

Şevķ-ıla şundi şağına şolına

Meclisi germ görđi çün süsen

Didi ‘işret zamânıdur şimden

785 2248: AE nüshasında bu beyitten itibaren varaklar karışmış olup yazmadaki mevcut numaralandır-
maya göre 20 varak öteye, 92a’ya geçmektedir.

2260 Niçe bir cām-ı lāle devr olsun
 Şimdi çinî şürâhler yürüsün
 Sûz u sâz-ile taldı çün meclis
 İtdi neyzen baqışını nergis
 Çāk idüp cāme⁷⁸⁶ şevkine semenün
 Gül gülerdi şaçalına çemenün
 Acı tatlu dinildügin ço hele
 Mey yüzün ekşidürdi nâ-ehle
 Töluya dutma hânümânı harâb
 Sâķyē göz belürdür-idi habâb

2265 Zevķuñ eyyâmıdur bahâr irdi
 Başdan ‘ış ü nüş⁷⁸⁷ el virdi

[AE 92b]

Bülbül itdi bu nazmı çün tekrâr
 Uyħudan açdı gözlerin ezhâr
 Şiir⁷⁸⁸

[mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün]

Bu çeşmüm iki sâğar dolduruban tâ gezer meclis
 İki gözüm-içün görmiş degüldür böyle ter meclis
 Hâbâb igmâz-ı ‘ayn ider şürâhî kulkul itdükçe
 Meyün alunduğundan n’eyki bir hâlet sezer meclis
 Gider dilden ğubârı halka-i rindâna gel şüfi
 Göñül âyīnesinde çün kıomaz gerd-i keder meclis

2270 Tıtağı tebsür ‘uşşâķuñ şarılr hâr-ı miħnetle
 Şeker-lebler sehî-kadler öper sâğar kıocar meclis
 Kıyâmet kâmetin şöħbetde yâr ‘arz itmek isterse
 Ölümlü ğaste ‘uşşâķa meded virsün ğaber meclis

786 çāk idüp hāme: cāme çāk itdi B

787 ‘ış ü nüş: zevķ u ‘ış B

788 Bu şiir (2266-2275 arası beyitler)B’de mevcut değildir.

[AE 93a]

N'ola yıl zahmetinden ger şabâyı itse âzâde
 Bugün dârü'ş-şifâda Bû 'Alî Sînâ geçer meclis
 İçer ter büse-kârî çolular her kâmet-i tûbâ
 Ne şîrîn berg ü bâr olur viren böyle şemer meclis
 Hâsisi ço Mesîhâsâ çıkarur göge cevmerdi
 Hadîş-i mâl-i Kârûn'ı 'aceb yire gömer meclis

Seferden 'Avdet İdüp Ürgüp Kaşabasına Vâsıl Olduklarıdır

2275 'İş ü 'işretde bir niçe eyyâm
 Zevk u şevk-ıla kıldı mey-âşâm
 İrdiler böyle şehr-i Ürgüp'e
 Tâlib olan irişdi maṭlûba
 Lik Ürgüp didükleri şehrûn
 Vâki' olmuş kenârı bir nehrûn
 Yazda gâyet 'ufûnetûn kânı
 Kışda ammâ bürüdetûn kânı
 Serçeyi şıtma dutsa ger yiridür
 'Âqıl iseñ ol aradan berz dur

Şîfat-ı Seher ve⁷⁸⁹ İntizâmî Nâ-Gâh Haste Olup Ölüm Hâline Varup ve A'zâsınuñ Her Biri Başka Bir Belâya Mübtelâ Olduğudur

2280 Bir seher İntizâmî h'âbından
 Uyanup ditrer ıztırâbından
 Gözi yaşardı başı çigzindi
 Cânı daraldı gönli ṭalbındı
 Hîdmet iden belâ bu hîdmetkâr
 Hastelendi kim eylesün tîmâr

- Ğurbet içinde ol ki haste olur
 İl ocağında bî-mecâl kalur
 Ayağa binmesi muhâl oldu
 Az zamân içre bir hayâl oldu
 2285 Hep mefâşıl vedâ'ca başladılar
 Kâmu a'zâ nizâ'ca başladılar
 Her biri 'unşuruñ za'ifu'l-hâl
 Sürinür cismi yirde sâye-mişâl
 Nireden irişür diyü nâle
 Ağzına üşmiş-idi tebhâle
 [AE 93b] Başka şafrâ tezâhume düşdi
 Baħr-ı miħnet telâţuma düşdi
 [B 43a] Şaruluk anı zerd-rû itdi
 Tâk olup cümle tâkatı gitdi
 2290 Yatduğın göricek meges acıdı
 Bir kınadını altına döşedi
 Tiz gelüp geçdügin gör e pirenün
 Başmağa kıymaz üstine semenün
 Ten hemânâ inildüden bilinür
 Ol daħı olmasa neden bilinür
 Başı ımızduğını gördi meges
 El açup ovmağına itdi heves
 Zâ'fdan yaña iy şoran ħaberi
 Cismi şarılı üstüh'âne deri
 2295 Kolları ney gibi şaru dirsek
 Rîsmân bağlu bir düğüm bî-şek
 Bî-ħaber kendüden kâmu a'zâ
 Birbirin eylemiş vedâ'ca farzâ

Yimek içmek tedârüki gitmiş

Şağılur hâlinün işi bitmiş

Ne seķâmet idügi añlanmaz

Her gören irteye alur şanmaz

Mürde-şü bir işarete nâzır

ol şıgamış şu oyıcı hâzır

2300 Şu şalâsı mü'ezzinün fikri

Dili ucında şüf'nün zikri

Hâzır olmuş imâm isķâta

Varişün fikri mâlı ifrâta

Beñzine göre 'illet-i yerekân

Ditrer endâmı dir gören hafaķân

İntizâmı bi-'İnâyetillâh⁷⁹⁰ İfâķat Bulduğudur

Bir gice 'aķlı yirine geldi

Bin belâ ile kendüyi bildi

[AE 94a]

Key zebün idi gözlerin açdı

Hod görenler dir-idi bu geçdi

2305 Uyğudan şanasın ki uyandı

alkmak için eline ayandı

Âbdest alacak adar udret

Viridi Hâķ ol za'ife bî-minnet

Anca za'f-ile bunca miñnet-ile

Özge 'illette uru gayret-ile

İki rek'at namâzı çün ıldı

Luţf-ı Yezdân yetişdügin bildi

Yüz yire odı secde-i şükre

Şükr idenler alur mı bî-behre

2310 Göz yumup açıcak ‘ināyet-i Hâk
Luḫfını itdi dest-res el-ḫâk
Şıḫhate döndi bunca ‘illetler
Minḫate irdi anca miḫnetler
Her ne deñlü ‘alil ola insân
‘Avn-ı Hâk iricek olur âsân
Dāyim aña teveccühün olsun
Zıkr ü fikr-ile cān u dil ṭolsun
Dāyimā şükr-i ni‘met itme gerek
Şükre ni‘met çün irişür bî-şek

[B 43b] 2315 Oldı zirâ ki evceb ü elzem
Ni‘mete şükr ü şükre ni‘met hem
Şıḫhate oldı çün bedel ‘illet
Hiç ṭabīb ü ḫakīme bî-minnet

**Ürgüp’de Durmuş Dede-nām Meczūbuñ Menākıbı
Añılmağla Varup Görüp Münkir Olmağın
Rü’yasında Ziyāde Hâşmına Mazhar Düşdügidür.⁷⁹¹
(Menākıb-ı Durmuş Dede)⁷⁹²**

Ürgüp’ün bir gün ehl-i ‘irfânı
Söyleşüp irdi söz şuña ānī
Nāmı Durmuş burada bir meczūb
Hâş u ‘āmuñ ḫatındadur merğüb

[AE 94b] Ehl-i ḫacāta remz-ile söyler
Lîk az kişi remzini añlar

2320 Añılup cümle vaz‘ u eṭvârı
Remz-ile söyledüğü aḫbârı

791 Ürgüp’de ... Olduğudur: Ürgüp’de Durmuş Dede-nām Meczūba Münkir Olup Rü’yasında Hâşmına Mazhar Olduğudur B

792 Menākıb-ı Durmuş Dede AE1: -AE, B

Dâyim eyler kelâmını tağlîṭ

Gâhî ifrâṭ idüp gehî tefrîṭ

İntizâmî bunı çün işitdi

Anı görmeklige murâd itdi

Varuban göricek o meczûbı

Bu mı didi o ḥalk maṭlûbı

Kötürüm bir ışık velâyeti ne

Remz ü imâsı ne ‘alâmeti ne

2325 Bir avuç virdiler ḥaşıṣ evvel
Şâniyen ḥamr içürdiler bir el

Ba‘dehû sâğar-ile içdi ‘araḳ

Didi ehl-i velâyeti baḳ baḳ

Neyki serḥoş ışık ne söyleyiser

Remzi ne bilür ü ne vire ḥaber

Aña idüp ḥaḳâret-ile nazâr

Ṭa‘n u levîm-ile eyledükde güzêr

Varicek uyḥuya o gice meger

Bir mükellef eve idince nazâr

2330 Gördi ol evde bir ‘azîmü’ş-şân
Ḥaşm-ile eyledi aña nigerân

Ol oturduğı yire çün girdi

Giricek ulu ḥayrete irdi

Ol ışık şanduğı kimesne meger

Ḳabarup cismi ile ṭoldı maḳar

Anuñ-ile ol ev ṭolu oldı

Zîr ü bâlâsı yeksere ṭoldı

Ol evüñ küşesine şıḳdı anı

İzṭırâba düşürdi cân u teni

2335 İrdi hulkūma ıztırāb-ile cān
H'āb içinde iderken āh u fiġān

[AE 95a] Batdı kan derlere fiġān iderek
Geldi cānı yirine çün giderek
Şıçramışdur şu resme uyħudan
'Aqlını dehşet aldı kayġudan
İtdügiyçün nazār haķāret-ile
Öldüriyazdı bir işāret-ile
Varup 'özr-ile düşdi ayaġına
Büseġāh oldu baş ne ayaġı ne

[B 44a] 2340 Bendesiyem ki ola ehl-i nazār
Şūrete baķmadan ide o ħāzer
Ma'nāye i'tibār ider fuzālā
Şūrete raġbeti ider cūhelā
İntizāmī idelüm istiġfār
Şad hezārān hezār bār hezār
Cürm ü 'işyānı çāre mi inkār
İ'tizār eyle her nefes şad bār

**Şıfat-ı Seher ve Boġdan Begi 'Aşī Olup Üzerine
Varmaġı Rūmili 'Askerine Emr Olmaġla İshāķ Beg
Daġı Me'mūr Olup 'Askeri İle Revāne Olduġudur⁷⁹³
(Menāķıb-ı Boġdan Voyvodası⁷⁹⁴)**

Bir seher şehsüvār-ı mihr-i cihān
Raġş-ı gerdün-ile olup pūyān

2345 Şāh-ı ħāver meger kıilup fermān
Tā ki serheng-i şubġ ire ol ān

793 Şıfat-ı Seher ... Olduġudur: Boġdan Begi 'İşyān İdüp Rūmili 'Askeri Emr Olunup İshāķ Beg Daġı Revāne Olduġudur B

794 Menāķıb-ı Boġdan Voyvodası AE1: -AE, B

Vire menşūr-ı şāhı ilden ile
 Duta şark illerini fetḫi ile
 Aña tuğrā-nüvīs çarḫ-ı berīn
 Rīg-i zerrīni şaçdı çün-pervīn
 Emr-i maḫtūmı çün açıldı ‘ayān
 K̄aşdı Çīn fetḫi oldı bellü beyān
 Hem-rikāb olmış-ıdı aña hilāl
 T̄ağdı gūşına emri ḫalka-mişāl

2350 Leşker-i Çīn ki lengerin aldı
 ‘Asker-i kır karada k̄aldı

[AE 95b]

Ya ‘nī serheng-i şāhī irdi o dem
 Mīr-i mezbūr öñinde urdı k̄adem
 Didi fermān-ı şāh-ı ḫākānī
 Ya ‘nī mazmūn-ı emr-i sulṫānī
 K̄ara Boğdan ‘āşī olmışdur
 Leşker-ile cihān çolmışdur
 Virdi yardım Leh’ün Çeh’ün banı
 Nemçe’den ‘asker irişüp ānī

2355 Ol vilāyet ḫarāba yüz dutdı
 Rū-be-rū uş türāba yüz dutdı
 Mīr-i mīrān-ı Rūm’a emr oldı
 Deşt ü vādī cüyüş-ile çoldı
 Eyle ta‘cīl sen de ceşşūn-ile
 Ya ‘nī merdān-ı cān-baḫşuñ-ıla
 Mīr İshāk emr-i şāhī ile
 Furşat u nuşret-i İlāhī ile
 Cān atup durmadın revān oldı
 Zūr-bāzūda k̄ahramān oldı

2360 Sancağın açup eyledi ‘azmi
Bezme taq̄dīm eyledi rezmi

**Boğdan Seferine Giderken Bī-ārām Yağmuruñ
Keşreti⁷⁹⁵ Beyānındadır**

Ol zamān hikmet-i İlahī ile
Çün revān oldu beg sipāh ile

[B 44b] Yağmur ulaşdı seyl revān oldu
Gün başını alup nihān oldu⁷⁹⁶

Şöyle bārān yağardı hemvāre
Her buluṭ-pāre düşdi āvāre

Tutdı her cānibi şehāb tamām
Göze göstermez-idi dehri ğamām

2365 ‘Ayn-ı ‘āşık gibi hevāda ḥabāb
Çeşm-i dehri tumanladurdı şehāb

[AE 96a] Dehr ğarḳ-āb-ı seyl olup ānī
Şanki tūfān-ı Nūḥ idi şānī

Yiryirin oldu lücceler peydā
Oldı ğarḳ-āb deşt-ile beydā

Nāmına dinilür⁷⁹⁷ Timoḳ bir cū
Başdan ayağın uzadup her sū

Kef şaçup nāḳaveş köpürdi o şīr
Ser-hevāyī vü pāy-der-zencīr

2370 Aḳdı gitdi revān mīr ü sipāh
Kiçesin şuya alduran ider āh

Gird-bād u ḥabāb ḥālini gör
Tīre-dil gözleri ğubār-ile pūr

795 keşreti: -B

796 2362: +“Şanma iy dil şihābdur tābān / Yāḥūd ifrāt-ile yağar bārān” AE (üzeri çizilmiş olup B’de yer almamaktadır)

797 dinilür: dirilür AE

Oldı neknende (?) dü seyl-i enbüh
Rüstemî geydi Zâl-i deşt-ile küh

Külbe-i dehr ıoldı penbe ile
Ya'nî virdi şehâbı bād yile

Degme bir 'ayna göz dikerdi türâb
Sürmelenmişdi ya'nî çeşm-i habâb

2375 Gözleri cisr-i 'aynuñ âb ıolu
Başdan pür kırintı ile gülü
Herkesüñ fikri seyl ü ma'ber idi
Gel geçid vir ıatı sitemger idi
İntizâmî sözüñi uzatma
Gel geçen yağmura nemed dutma
Cündîlik neñ sefer ne maışşuduñ
Oturaıdur şafâ-yı bihbüduñ
Bu sefer degmenüñ degül kârı
Özge ğayretdür ide ne ârî (?)

2380 ıanı şî'r ü kitâbetüñ n'oldı
ıanı neşr ü tilâvetüñ n'oldı
Neyledüñ 'ahd-i sâbık u 'ilmi
N'oldı bunca taıammülüñ ğilmi
Küh-ı Elvend'i gör vaıarı ile
Bād-ı püyâna n'oldı yile yile

[AE 96b] Gör o şâbit-ıadem bu bunda bu kez
Bu eser şavurur yiler oñmaz
İntizâmî bu ğâli fikr eyle
Dâyimâ nâm-ı Haııı'ı zikr eyle

2385 Vaıı-ti lâf u güzâf bulmuşsın
Ya'nî ibn-i sebîl olmuşsın

Böyledür böyle hâl-i ehl-i sefer
Şıfır-ı vâhid ider hüd anı saçar

Mihnet içinde zevki iz'ân it
Bizi esrâruñ-ile hayrân it

Şi'r ü inşâ için bahâne degül
Ser-güzeştüñ-durur fesâne degül

**Ol Zamân Su Açılup ve Yağmur Ârâm İdüp ve
Mel'ûnuñ Giriftâr Olup Helâk Olduğı Haberidür**⁷⁹⁸

Hâşılı iki gün kıılup ârâm
Seyl ü bārân bulicek encâm

- [B 45a] 2390 Gitdi gökden hicâb-ı zulmânî
Geydi taş taş libâs-ı nūrânî
Seylden ceşş buldı cümle rehâ
Nilden şanki hâzret-i Mūsâ
Ebr ü ğayme çü buldı mihir ü güzîr (?)
Yirde gökde şehâba kalmadı yir
Yaşdı yasın kuzah ip oldu gider
Berğ-ı tığın niyâma katdı meger
Mihre zulmetden irişüp zerrât
Cemreye zemherîr virdi necât
- 2395 Gün toğuban açıldı çünki hevâ
Ceşş 'azm ide ol gün oldu revâ
Begler 'askerle çün revân oldu
Leşker-ile Doburca hep taldı
Sekiz ırmağ aşıldı mihnet-ile
Yüzdürüp 'askeri felâket-ile

798 Ol Zamân ... Haberidür: Yağmur Ârâm İdüp Mel'ûn Giriftâr Olup Helâk Olduğıdur B

Her birinde çekildi haylî elem
Birbirin çigledüğü⁷⁹⁹ özge sitem

[AE 97a]

Çarşuya çayandı çün 'asker
Çarşudan irdi bir süvâr meger

2400 Mîr İshâk'a irdi müjde ile
Öyle müjde ki virdi şabrı yile

Didi gâzilere idüp nuşret
Virdi Yezdân luţf idüp furşat

Oldı küffâr hâk-ile yeksân
Kelleler top gibi olup gâltân

Kimi mecrûh oldu kimi esîr
Ceyş-i küffâr oldu hezm-pezîr

İki beg bulunup sipâhî ile
Tâtâruñ bir niçesi dahı bile

2405 Başları oldu yeksere pâmâl
Def' olup ânîde bu harb u kıtâl

Begler itdi firâset ü fikri
Kesdiler ânîde başın fevrî

Çün o mel'ûna çâre buldılar
Dil kesüp yek-zebân oldılar

**İshâk Beg Ol Muḥârebeye Yetişmedüğine Ziyâde
Te'essüf İtdügidür**

Mîr-i mezbûr işitdi bu ḥaberi
Çalmadı 'arızında ḳan eşeri

Semtine gelmiş ayağıyla şikâr
Oḳlu şaydı idi ḥayf ki olar

2410 Cüş kıldı dem-i şecâ'ati pes
'İd-i ḳurbân idi murâd u heves

799 çigledüğü: çignedüğü B

- Bu⁸⁰⁰ haber ba‘za sūr u ‘âlem idi
 Ol civân-bahta rûz-ı mâtem idi
 Ol haberden çoğı şafâ sürdi
 Hayret içre o bir zamân durdı
 Ol gazâlâne-çeşm ü şîr-nazar
 Nâme-pîç oldı aldı çünki haber
 Dünki gün olmuş-idi ceng ü cidâl
 Olmuş-ıdı ziyâde harb u kıtâl
- 2415 Keşretinden haber viren dâna
 Elli üç biñ ‘adū kıılır inşâ
- [B 45b] Azı kaçmış çoğı kesilmişdür
 Oğ atup yayları yasılmışdur⁸⁰¹
- [AE 97b] Ol har için dü üstür-i ser-mest
 Eyleyüp her birine yek pâ-best
 Gerilüp çâr-miħa buldı cezâ
 Gördi hep cümle millet-i ‘İsâ
 Ān-ı vâhidde idüp anı dü nîm
 Ğâlibâ fevrî buldı cânı caħîm
- 2420 Oturağ itdi ol arada sipâh
 İtdiler emr-i pâdişâha niğâh
 Ol Babaşehri’nün civârı imiş
 Şarı Şaltuğ velî mezârı imiş
 Kûh u deşti müferriħ u mergûb
 İçi maḫlûb u taşrası maḫbûb
 Cân-fezâ âbı vü hevâsı laḫîf
 Kâmil ocağı âdemîsi zarîf

800 Bu B, AE1: ol AE

801 2415-16 B, AE1: -AE

Eñsesinde 'azîm ulu ıağı
Öni mergüb bāđı vü rāđı

2425 Hıod civānānı 'aşıkā meyyāl
Biniini görüben yüri birin al

Anda sevmek sevilmeğ 'adet imiş
Fāriđ olana key řabāhat imiş

Niçe gün itdiler orada řarār
Göz dutup emr-i řāha leyl ü nehār

**Müşārun-İleyh İřhāk Beg'e İcāzet Fermān Olunup
Sāyiri Oturağ Olduđlarıdır⁸⁰²**

Emr-i řāhī irişecek ol hīn
Mīr İřhāk'ı eyleyüp ta'yīn
Ėayrı beglerden eyleyüp mümtāz
İde řāhīn yuvasına pervāz

2430 'Askeri ile eylesün 'avdet
Ol dağı az geçmedin müddet
Varup Ürgüp'de eyledi ārām
İntizāmı'yle rüz u şeb hoş-kām
Hıayret ü fikre varicek ol ān
Hıubb-ı māzer dilin idüp sūzān

[AE 98a]

Mīr-i mezbürdan icāzetle
Şalb ü hıatır řafā irādetle

Az zamān içre irdi mevlidine
Tīr-i maşşüdi irdi maşşadına

2435 Durmadın itdi 'avdet-i mağdüm
Oldı fermān u emrine mağküm

802 fermān Olunup Sāyiri Oturağ Olduğlarıdır: ve Sāyire Oturmağ Fermān Olduğıdır B

Cümle ehl ü 'iyâli ile yine
 Buldı rağbet kemâli ile yine
 Az zamân içre Mîr İshâk'a
 Üngürüs serhadine müştâka
 Gula beglügin itdiler ihsân
 Durmadın oldılar⁸⁰³ o semte revân

Sivrisiñek Keşretinüñ Beyânındadur

İskele añılan Tuna'da hırâm
 Bir dem ârâm imiş orada harâm

- 2440 Hâşm-ı hağ iki yanına irmiş
 Hağ ol il ehline belâ virmiş
 Nâzil olur imiş zübâb-ı keşir
 Cismi gâyet şağir ezâsı kebîr
 Sızılurmuş belâ bölügi mişâl
 Râst geldüğine virür mi mecâl
 Rengi her nev' ezâsı her dürlü
 Hâl duş geldüğine bir dürlü
 Dideñe girse gözüne gelmez
 Hâşm⁸⁰⁴-ı Hağ'dur ki hiç amân bilmez
- 2445 Anda güyâ ki bir yağ⁸⁰⁵ çeridür
 Âdemün içi yağını eridür
 Ekşer at u tavara üşer imiş
 Yılda bir kerre böyle düşer imiş
 Böylece irüben bir ay miqdâr
 Ugraduğın bu kısım idüp bizâr

[B 46a]

803 Oldılar B, AE1: eylediler AE (çizilmiş)

804 Hâşm B, AE1: 'ayn AE

805 yağ: yaman B

- [AE 98b] Ol atun kıyruğın ki alur ele
 Yile virür mecâli yile yile
 Sâkin olsa hevâ yok olsa mażar
 Olmasa bir siñeg vızıldısı ger
- 2450 Ol ayak üzre bulunur elbet
 Āh cānuma geçdi ol nekbet
 Aña maḥşüş ğayrı yirde yok ol⁸⁰⁶
 Ğayra uymaz o müzî özge fużül
 Biñi bir kaçre cüşsesince degül
 Biri biñ kan ider velî ḥâşıl
 Kaṭı mel'ünü imiş ol cinsün
 Özge menfûrı cinn-ile insün
 Çam şakız gibi yapışur gitmez
 Bûy-ı kaçrânsuz kaçup yitmez
- 2455 Ele girmezdi gördüm anı hele
 Kaçre kaçrân teng-i sükker ile
 Issı olana bûy-ı kâmil idi
 Misk ü 'anber yanında bâṭıl idi
 Ba'zı yiri anuñla olsa tılâ
 Bulur atun rehâ anuñla belâ
 Andan artuķ zevâl aña⁸⁰⁷ yoğ-imiş
 Bundan özge devâ buña yoğ-imiş
 Bi'z-zarûri ol ele girmeyicek
 Dest-res bulup aña irmeyicek
- 2460 Bârî şevrûn gerek-durur kıyığı
 Def' ola anuñ-ıla tā o yağı

806 aña maḥşüş ğayrı yirde yok ol B, AE1: ğayrı yirde yok aña maḥşüş AE

807 zevâl aña: zevâl aña B

Atlar içinde dütsü eylesin

Gönlüñi anuñ-ıla egleyesin

Der-hemîn bul atuñ-ıla alma

Nâfe-i miski abbeye alma

Ey alilüm ol âzerüñ düdı

Def' ider ol zübâb-ı Nemrüd'ı

Dutmuş orman içini ol yağı

Degme bir mişenüñ ayak bağı

[AE 99a] 2465 Ola kim seradine irebile

Durgun olan at oldu yile yile

[B 46b]

Esb-i lâgar ıup yatur geçemez

aibi varsa yanına seçemez

İntizâmı' nün esb-i lâgarı hem

Silkinüp olar-ıdı gözleri nem

Elmaveş gözi ışmış olmaz bih

Cismi eyvây ürperür ün bih

Gözi yaşlu demin güç-ile çeker

anasın kim ecel derini döker

2470 Olmuş-ıdı ezel meger âfil

a'fı yek-pâre oluban zâyil

Lâgar-iken cesâmete irdi

andı ol dem kerâmete irdi

Öñi ardına uydı oldu semîn

Kendüyi şandı divşirür miskîn

alğıduça⁸⁰⁸ şanur-ıdı çâlâk

Dizgünin divşürür-idi bî-bâk

Kendüyi nâ-gehânî urdı yire
Az ıaldı ki cânın anda vire

2475 Nâka-mânend boynın itdi dırâz
Hâl diliyle itdi 'arz-ı niyâz

Uyanıyla o yanına bükdi
Yan virem diyü yanına çökdi

Perçemin çekdi geñzini dutdı
Çoq hâkîmâne nükteler gütdi⁸⁰⁹

Hele Baytâr-nâmeyi oquyan
Evvel anı şifâ-yı esbe kıoyan

Añlamamış bunuñ mu'âlecesin
Yazmamış kimse görmüşüz⁸¹⁰ niçesin

2480 Bî-ğabermiş meger o esb-i güzîn
Uğramış ol belâlara miskîn

Bir sipâhî bulundı yanında
Şanasın kim yir itdi cânında

[AE 99b]

Cüz'î kıatrân var idi anda hele
Bal çalup ağızına hoş-âmedle

Virüp itdi 'ilâc o miskîne
İrdi şādî o kıalb-i ğamğîne

Ol belâ deştine bulup pâyân
Kûh-ı ğam başdan ıruldı ol ân

2485 Çün selâmet yaqası göründi
Mîr-i mezbûr o vādîde kıondı

Durup itdi gelenleri seyrân
Yollarına gözün diküp ol ân

809 gütdi: itdi B

810 görmüşüz: görmemiş B

Kimi acır boz atın âh iderek
 K̄ara bahtın kimi gider sögerek
 Ağlayup rāh-ı dūrı kimi yider⁸¹¹
 Z̄a'fı var⁸¹² gidemez dorısın añar⁸¹³
 Kimi h̄urmāyı hecr-ile geçdi
 Temr-i hindî yirine zehr içdi

[B 47a] 2490 Kimi k̄ulacığum diyü ağlar
 Gūşmāl-ile yüregın tağlar
 Kimi Gülgūn añar kimi Şebdiz
 Niçe Şirīn-ile yayan Perviz

**Gula K̄al'asınūñ ve Vilāyetinūñ Medhī
 Beyānındadır⁸¹⁴**

Çün Gula'nuñ civārına girdi
 Ya'nī ol k̄al'a k̄urbine irdi
 İtdi eṭrāfına anuñ nazarı
 Seyr için bir yire idüp güzeri
 K̄al'ayı almış araya bir cūy
 Ya'nī bir nehr-i h̄üb u ter dil-cūy

2495 T̄olanur k̄amu cānibin Gula'nuñ
 Aḳkiriş dinilürmiş adı anuñ
 Yiryirin aḳıdup ol ırmağı
 Ola a'dāya tā ayak bağı

[AE 100a] Aḳıdup k̄al'adan anı yir yir
 Bend bend idüp ayağın bir bir
 Çoğı barmaḳlu menfezūñ pūlād
 Çūbdan kimini idüp üstād

811 yider: gider B

812 z̄a'fı var AE1: devrilüp AE

813 2488/2: -B

814 Gula ... Beyānındadır: Gula K̄al'ası Ve Gula Vilāyetinūñ Medhīdür B

Ol şular haylî virmiş istihkâm
 Qaradan düşmen idemez iqdâm

2500 Zire deryâ-mişâldür ol cü
 Şürîşi pür-şadâ-y-ile her sū
 Hiç sefineyle çâre yok kat'â
 Menfez-i âba rāh yok aşlâ
 Qal'anuñ şanki yoḥsul u bayı
 Sermiş eṭrāfa aṭlas-ı mā'ī
 Ya şanasın ki genc-i pür-gevher⁸¹⁵
 Pāsban ḥalka oluban ejder
 Şāhid-i sīm-sā'id anı yā ḥoş
 Eylemişdür kenārda āğūş

2505 Şir-i nerdür yāḥūd olup naḥçir
 Kef şaçar gāḥī pāy-der-zencir

Ol ucuñ pehlivānidur yā meger
 Bağlamış biline Dımışkī kemer

İç Qal'asınuñ Vaşfindadur

Qal'a-i enderūnı ḥod yekser
 Cismi yanuk qalendere beñzer
 Ḥaḳ budur ol qadar yimiş çarbi
 Darb olunduḳda nevbet-i ḥarbi
 Dīn muḥibbi yolında şādıḳdur
 Durduḳı yirde yoluḳ 'āşıḳdur

2510 Qal'a hemvār şanki pāre-i seng
 Dil-i pūlād-ı yārveş katı berg
 Zaḥm-ı ṭopdan yaḳup durur dāḡı
 Qadr-i engüşt teninde yok şaḡı

[AE 100b, B 47b]

- Țoplaruñ dânesin görüp yörenüñ
 Gözi ƣalmıř içinde şan görenüñ
 Durduğı yirde itmeyüp ser-piç
 Başı ƣaydın ƣayırmamıřdur hiç
 Od virem diyü gerçi göz dikmiş
 Niçe Țopilerüñ bilin bükmiş
- 2515 Dâmenin ƣâpükâne hoş dermiş
 Merd-i meydân olup gögüs germiş
 Her gören şimdi aña munşıfdur
 şüretâ görüp ol ki vâkıfdur
 Pây-ı bestini bařsañ anuñ ger
 Başr içinde sefine bâ⁸¹⁶-lenger
 Burc u bârûsı hem-ser-i Keyvân
 Țulle-i Țâf'dur esâsı hemân
 Ortasında ƣaƣ içerü bir ƣâh
 Hâvf ider aña kimse ide nigâh
- 2520 Dibi ƣa'ı zeminde ağzı anuñ
 Țal'a fevķında sicnidür oranuñ
 Țuyu içinde âdemüñ boyı şu
 Hâbs olan durdı anda dâyim örü
 Țıķarup ƣomaķ olduğınca murâd
 Țarhı Țolâbdur aña mu'tâd
 Ehl-i İslâm esirine küffâr
 Anda eyler şikenceyi her bâr

Taş demür döymeyen belāya beşer
Döyer olmaz zebūn zerre kadar

2525 Bu eḳālīm-i seb‘a seyrin iden
Heft peyker nazīri fikrin iden

Bāḡ u rāḡına reşk ider zīrā
Naḳş fi'l-mā ḥadīsidir mecrā

Deşt ü şahrāsı levḥa-i rengīn
Ḥaṭṭ-ı reyḥān-ile bulup tezyīn

Levḥa zībā mücedvel-i sīm-āb
Buldı mā'ī midād-ile fer ü tāb

[AE 101a]

Ol şahrāride ara ara ‘uyūn
Çün resāyil mücedvel ü mevzūn

2530 Baña şorar iseñ o nehri eger
Ṭu‘m u levni lezīz ü şāfi ter⁸¹⁷

Degme bīmāra ḳaṭresi kāfi
İy ṭabībūm cevābdur şāfi

Dürlü mähilerün leṭāfetini
Ṭatlu seyr ile gör melāḥatini

Meşrebi ḥızblaruñ levendāne
Mişli ‘ālemde var mı bir dāne

Her birisi kıya kıya baḳıcı
Ehl-i ‘işḳa derūndan aḳıcı

2535 Dilberinün ḳamusı yelkenlü
Nefret eyler mi senlü vü benlü

**Gula Serhaddinde Bekeş-nâm Kâl'a Yeñiden
Yapılmağa Fermân Olduğıdır**

[B 48a] Bir gün irişdi nâ-gehân kâşid
Emr-i sulţânî oluban vârid
Pâdişâh-ı cihân kılup fermân
Hâme çekmiş bu nev'-ile 'unvân
Bir yeñi kâl'aya urula esâs
Ola meşhûr ol ucda beyne'n-nâs
Mişli nâdir nazîri ola 'adem
Vire a'dâ-yı dîne haylî nedem

2540 Niçe begler esâsına me'mûr
Mîr-mîrâna irdi hem menşûr

Menâkıb-ı Ca'fer Paşa Mîr-Mîrân-ı Tımışvar⁸¹⁸

Mîr-mîrânı idi Ca'fer-nâm
Şâdıku'l-kavl ü hem kavî-İslâm
Devlet-ile gelüp Tımışvar'a
Başladı hüsn-i hulqı izhâra
Bir za'ım öldi düşdi maḥlûlı
Ölmesi zinde kıldı ma'zûlı
Kethudâya biri gelüp tenhâ
Biñ gurus işte didi kahve behâ

[AE 101b] 2545 Beni Paşa'ya şimdi 'arz eyle
Bu kelâmumu luḫ idüp sesle⁸¹⁹?
Kethudâ 'arz idince Paşa'ya
Didi olur mı böyle sermâye

818 Menâkıb ... Tımışvar B, AE1: -AE

819 sesle: söyle B

**Ca'fer Paşa'ya Bir Ze'âmet Maḥlûlî İçün Biñ Ğuruş
Teklif Olunduğda Qabûl İtmeyüp Bir Faqîr Ma'zûle
İḥsânı Beyânındadır⁸²⁰**

Biñ ğuruşa şatula bir kâğıd
Böyle bâzâra kim diye kâsid

Vir ḥaber naqđ-ı râyic-ile gele
Al ğuruşını kâğıdın vir ele

Geldi vü dökdi naqđ-ı ma'ḥûdı
Bağdı Paşa öninde mevcûdı

2550 Kethudâya didi zihî bâzâr
Müşterî böyle gelse tek her bâr

Lik maḥlûl düşmez olsa eger
Lâzım olur taşavvur ide zarar

Bunu şan'at idinürüz ammâ
Ayrıq andan kesilmezüz qaç'â

İḥtilâle düşer diyânetümüz
Her qapuda dinür ḥıyânetümüz

Pâdişeh dirligini ol ki şatar
Naqđ-ı vaqtini ḥâsirine qatar

2555 Didi ol ḥâlîbe bu naqđı yûri
Al götür bizi andan eyle berî

Bir faqîri varuñ idüñ âğâh
'Azl ü faqr itmiş ola anı tebâh

Var ise bir devâsı yok bîmâr
Bu ze'âmetle idelüm tîmâr

820 Ca'fer Paşa ... Beyânındadır: Ca'fer Paşa'ya Bir Ze'âmet Maḥlûlîna Biñ Ğuruş Teklif Olunduğda Almayup Bir Ma'zûle İḥsân Virdügidür B

Ġurşa⁸²¹ ıapar mı ‘abd-ı ‘Osmānī
Nāseredür nuķūd-ı ‘işıyānı

Bir maħall-i ħimāyet ü iħsān
Bir faķır ü ħaķır-i bī-dermān⁸²²

[AE 71a] 2560 Bulup itdi ze‘āmeti tevcīh
Ba‘dehū aña eyledi tenbīh

[B 48b] ‘Āķıl-iseñ ħıç ehl-i dīvāna
Virme bir aķçe olma dīvāne
İtdi ħarc-ı berātı hem in‘ām
Dāyimā ħāşıl eyledi eyü nām
Dutdı on altı yıl Tımişvar’ı
Oldı ol ser-ħadüñ nigeħdārı
İntizāmı’ye luţf idi kārı
Şoñ dem imān ide Ĥudā bārı

2565 ‘Adle māyil du‘āya lāyıķdur
Luţfi ġālib şenāya lāyıķdur
Bu kitāba sebeb şorulsa nedür
Niçe iħsān-dīde yādıdur
Ba‘dehū şarķa oliceķ me’mūr
Şarf ķıldı o serħade maķdūr⁸²³

Pādişāh-ı ġüzīn-i ‘Osmānī
İtdi a‘zam vezīr-i ‘Osmānī
Şarķ ilinüñ fütüħı olduķda
Ol vilāyet rüsüħı bulduķda

821 Ġurşa: Metinde “غروشه” şeklinde yazılmasına karşın vezne göre şairin kelimenin okuyuşunda böyle bir tasarruf yaptığı anlaşılmaktadır.

822 2559: AE nüshasında, bu beyitten sonra 101b sayfası sona ermiş, yapraklar karıştığından dolayı eserin devamı yazmadaki mevcut numaralandırmaya göre 71a’dan devam etmektedir.

823 2567-2575 arası: AE1

2570 Anı kodı Demürkapu'da vekil
 Bula Hâk'dan hemîşe ecr-i cezil
 Anda imiş meger ki toprağı
 Şoldı bāğ-ı vücûdı yaprağı
 Geldi vü gitdi kaldı hoş nâmı
 Şühedâ ile ola ârâmı
 Evveli hûb ola şonı mergûb
 İtmesün mi teveccüh aña kulüb
 Ne sa'âdet menâşib ehline
 Gırre olmaya hiç fi'line

2575 Dâyimâ 'adli ile yâd ola ol
 Baña gel böyle manşib ehlini bul

**Bekeş Qal'asına Mübâşeret Olunup 'An-Qarib
 İtmâmı Müyesser Olup ve Toplarının Evşâfi
 Beyânındadır**⁸²⁴

İy dil olmasun işbu kışşa dırâz
 Yine maqşûda idelüm âğâz
 Başladılar binâsına yek-bâr
 Zûr-bâzûyı itdiler izhâr
 Her biri çalışurdu nefsi ile
 Başka her kişi kendü cinsi ile
 İl üşüp qal'aya el urdılar
 Resm ü kernâmesini qurdılar

2580 Az zamân içre bulicek itmâm
 Ceng eri girüp eyledi⁸²⁵ içdâm
 Oldı ağalar u nefer ta'yîn
 Böyle içdâm u cür'ete taşsîn

824 Bekeş ... Beyânındadır: Bekeş Qal'asının İtmâmı ve Toplarının Evşâfidur B

825 eyledi: itmedi B

Đarb-zenler kuruldı pes yir yir
Ditreşürler fetiller dir dir

Her biri bir nişāna nāzırdur
Her biri bir kemīne hāzırdur

Bir ulu ʔop ʔonuldu fevʔında
Rāstī burc u bārū farʔında

[AE 71b] 2585 Bir ayaʔda ʔü şāhīn ol evbāş
Per büküp kürsīsinde hāzır-bāş

[B 49a] **Rahne-i ğārdan ʔü ejderhā**

Āteşīn dem-keşān u bī-pervā

Naʔrasından gehī cihān lerzān
Geh sükūnetdedür ʔü küh-ı girān

Şan şikārını şīr-i ner bekler
Yāhu genc üzre oturur ejder

Heybete gelse ʔop atıla cibāl
Rub^ʕ-ı meskūna irişür zilzāl

2590 İtdüm izʕān hāylī cest idüĝin
Ol aĝırlıĝla boş ʔomaz gedüĝin

Vāʔıf olduĝça hūy-ile hāya
Göz ʔulaĝ ʔuta semt-i a^ʕdāya

Hāşılı ʔondı cümle hep tertīb
Nāmı dindi Bekeş zihī terĝīb

Oldı Mirrih ʔarbe-zen Keyvān
Pāsbānı durur zihī ʕunvān

Ĥarbe-zenler ʕadūya ĝālibdür
Recm ider şan şihāb-ı şāʔıbdur⁸²⁶

826 Recm ider şan şihāb-ı şāʔıbdur: Saffat Suresi 10. ayet ile Mülk Suresi 5. ayete telmiḥ vardır.

2595 Cümle ağalar-ile kamu nefer
Dutdı her biri meskeninde maḡar
Yirlü yirine vardı hep ümerā
Muḡtarib oldı kâfir-i bed-rā

**Erdel Vilâyetinün⁸²⁷ Keferesi Bekeş Kal'asına
Segirdim Şalup ve Münhezim Olduklarıdır**

Gice gündüz nifâka başladılar
Ġayetî ittifâka başladılar
Ḳanda varsa fedâyî bir mel'ün
Niredeyse ġarîm-keş maġbün
İttifâk itdi zümre-i füccār
Başlu başına yıġuban aḡcār

2600 Ya'nî la'net taşın yıġup yek-ser
And içüp küfri oġıyup ezber

[AE 72a]

Zu'm-ı fâsidçe eyleyüp sevgend
Fikr-i fâsidçe 'ahd-ile peyvend

Kîşine⁸²⁸ andı içdi şeyḡ-ile şâb⁸²⁹
Didiler idelüm Bekeş'i ḡarâb

Burc u bārūyî tārūmār idelüm
Zūr ile 'askerini zār idelüm

Oġ gibi atılup kiriş aşalum
Yanına bir nişāneden düşelüm

2605 Ḳılıç uralum idelüm şebḡhün
Cüy-ı ḡün⁸³⁰ aḡa nitekim Ceyḡhün

Böyle ḡaşd ide düşdiler ḡayda
Ḥayl-i a'dā çoġaldı az demde

827 Erdel Vilâyetinün: Vilâyet-i Erdel B

828 andı içdi şeyḡ-ile şâb AE1: and çüp şüyüḡ-ile şâb AE

829 2602/1: -B

830 cüy-ı ḡün: ḡün çün B

Kesdi biçdi çeñeyle ol süfehâ
Birbirinden kesilmeyüp kaç'â

İlgâr idüp segirdim eylediler
Lâf-ile birbirini toyladılar

Ser-ḥadüñ yügrük fedâyileri
Bişe-i ḍarb u ḥarb şîr-i neri

2610 Her biri yazılırdı on Türke
‘Âkıl olanı degme dir vir gürke

Mîri İshâk beg-durur Gula’nuñ
Uğramañ yanına ırak tolanuñ

Söylenür nâmı niçe dillerde
Ḥaylî meşhûrdur bu illerde

[B 49b]

Bu cevâbı işidicek küffâr
Küfri ezber okıdılar tekrâr

Çarşu durmaz bize beg ü paşa
Biri ondan yüzün döne ḥâşâ

2615 Çurdılar bezmi itdiler içdâm
Ṭolu içildi itdi devrin cām

Dile ne geldi mest olup didiler
Otururken çok ‘askeri şıdılar

Da‘vî-i merd itdi her birisi
Bir ere degmez idi hep sürisi

**[AE 72b] Küffâr-ı Ḥâksârüñ Segirdüm Eyleyüp Mîr
İshâk Ḥaber Alup Ardlarınca Gula ‘Askeri İle İlgâr
İdüp ve Niçe Dillerüñ Alındıgıdır**⁸³¹

Bir gün irişdi Cum‘a hengâmı
‘İd-i mü’min sa‘id bayramı

831 Küffâr ... Alındıgıdır: Küffâr-ı Ḥâksâr Segirdüm İdüp Mîr İshâk İlgâr İdüp Diller Alındıgıdır B

- Zuhr irişdi vü⁸³² geldi vaqt-i namāz
 Kıldı herkes şalāt u itdi niyāz
- 2620 Eyler-iken du‘a haṭīb ol hīn
 Cümle ḳuddūsiyān diyüp āmīn
 Ğulğuleyle pūr oldı dervāze
 Toldı kevn ü mekāna āvāze
 Şā‘ıka ḳopdı vü şadā-yı şedīd
 Ra‘d-ı bī-ebri-i na‘ra itdi bedīd
 Heybet irdi simākine felekūn
 İrdi zilzāl ḳalbine semekūn
 N’oldı yā Rab bu hūy u hā dir-iken
 Velvele ğulğule şadā dir-iken
- 2625 Ol meger kim sitīze vü ser-keş
 Tīz-reftār u cābir a‘dā-keş
 Şaf-şiken tīz-rev ‘adū-perdāz
 Şīr-i ğarrān u ejder-i mümtāz
 Mār-ı ejder-ḳıyāfet ü kirdār
 Dem-keş ü ejdehā-yı āteş-bār
 Bekeş’ün topı ya‘nī itdi şadā
 İşidüp mīr-i ğāzī-i hoş-rā
 Miğferin geydi oldı cevşen-püş
 Çün-sütün nīzesin alup ber-düş
- 2630 Sür‘at idüp segirdüme düşdi
 Ğāzler der-peyin sürüp üşdi
 Dāyim ol serḫadūn bu ‘ādetidür
 Top şadāsı ne dem kim işidilür

832 zuhr irişdi vü AE1: vaqt-i zuhr irdi AE, B

Beg olan atlanur gider fevrî
Dirlik ehli olan u ger ğayrı

[AE 73a]

Kimse almaz bularda adetd r
Ger alursa ulu h y netd r⁸³³

 n Bekeş urbine irişdi o m r
Ceş-i k ff ra oldu anda h b r

**K ff r-ı H ks r Başların urtarmak İ n Bir Şuya
Gel p K pr sin Bozup H l ş Olduqlarudur⁸³⁴**

2635 K fire iriş r varur c s s
M r-i ğ z  uş irdi dir efs s

Kim d yer arbına o ğ z n n
Kim durur z r-b z sına anuń

Şaydı fikr iderek Őik r oldu
aşd-ı z r ide ide z r oldu

Uyur ejder dümine gel bařmań
Ğ r-ı Ő r-i jiy na yol kesmeń

[B 50a]

Ğ z lerde fer d odur Şimdi
Heybeti ber-mez d odur Şimdi

2640 Z l-i a d ya ań mı virse sitem
P y-k bına d yimez Rüstem

Dest- pını yise ger⁸³⁵ Behr m
Göre c n atup eyleye  r m

ahram n görse anı rezminde
ahr  ile olur ser-efgende

833 2633: AE'de bu beyitten sonra dalğınlıkla olsa gerek yeniden yazılan 2629 ve 2639 numaralı beyitlerin üzeri izilmiştir.

834 h l ş olduqlarudur: -B

835 yise ger: ger yise B

Ger Ferîdün göreydi şavletini
Diye budur ferîd-i dehr anı

Câm-keş bendesi durur Cemşid
Sâde-rû bir gulâmıdur Hürşid

2645 Vaşfı ile o hür virince hayât
Millet-i 'İsevîye düşdi memât

[AE 73b]

Başları yüz ağartmayınca hele
Tıoğrusı döndi tersine cümle

**Müşârun-İleyh Dağı⁸³⁶ Ol Şuya Dek Segirdüp
Geçüde⁸³⁷ Dermân Bulmaduğıdur**

Bu yañadan çün aldı mîr haber
Server-i gâziyân Ğazanfer-fer

Sa'y idüp itdi ol kadar iqdâm
İtmeyüp iki gün gice⁸³⁸ arâm

'Askerini önine hep katdı
Çağ görünür yirine dek çatdı

2650 Gördi küffâr âlâyın ırağdan
Hod bu idi tazarru'ı Hağ'dan

Bebrveş tıoldı hün-ile çeşmi
Artdı varduğça şirveş haşmı

Oldı âteş-feşân çün-ejderhâ
Hâmlerinden kim ola bula rehâ

Kurd koyun gördi şanki bâdiyede
Yâhod 'uğkâb şaydı vâdiyede

Kâfirün oldu târumâr âlâyı
Bozulı düşdi kaçdılar çolayı

836 dağı: -B

837 geçüde: geçüdine B

838 gün gice AE, B: rûz u şeb AE1

2655 Birbirin başdı pāymāl oldu
 H̄ayl-i⁸³⁹ küffāra özge hāl oldu
 H̄amle-i evvel idüp ol ġāzī
 T̄oldı dehr Allāh Allāh āvāzı
 Kimi ƙatlı oldu vü kimisi esīr
 Oldılar anda cümle hezm-pezīr

Jaƙa Ƙal'asınuñ Civārına Varduƙlarıdır

Bir ulu nehr-idi yaƙında meger
 İlerü bulınan aña cān atar
 Köprüsinüñ öte yanını bulup
 Ƙaşƙatı kendüsi vü atı ƙalup
 2660 Bulmayup andan ayruƙa çāre
 Münhezim oldılar çü yek-pāre

[AE 74a] Ol maħal Jaƙa'nuñ civārı imiş
 Hep yarar kâfirüñ medārı imiş
 Jaƙa ĥod key metīn bārūdur
 Varmamış kimse anda söz budur
 Olmasa ol şu arada ammā
 Kâfirüñ biri bulmaz-ıdı rehā

[B 50b] Ƙal'aya dek segirdüm eyler-idi
 Ƙal'aya yetişen bulur mededi

2665 Bozdılar köprü başın ol sâ'at
 Buldı anuñla birƙaçı rāħat
 Oldı mānī' bu mācerāya çü şu
 Geçidin ĥod aradılar her sū
 İtmeyüp şuyı yüzmege cür'et
 Bu berü itdi ol öte 'avdet

839 ĥayl-i: Cünd-i AE1, B1

Döndi ğazîler ile Mîr İshâk
 Uyħudan lik oldu tākāt tāk
 Meger atdan düşer giceyle biri
 Uyumış düşmeden de yok ħaberi

2670 Biri dürter sırık ucıyla anı
 Yatduğı yirde dir ço baña beni
 Atumuñ eşmesi budur ancağ
 Virme baña elem be-hey alçağ
 Püşt-i pâyıyla biri dağı urur
 Nirede yatduğın bu kerre görür
 Atı eşmiş yatur bu yurdında
 Sürçe düşdüğü uyħu derdinde
 Mîr-i devlet güzide-i rütbet
 Gula'ya çünkü eyledi 'avdet

2675 Furşat u nuşret ü ğanîmet ile
 Şevket ü 'izzet ü sa'âdet-ile
 İtdi cümle ğanîmeti teslîm
 İntizâmî de aldı ħişşe-i sîm
 Tütulan kâfirün yararını hep
 Gönderüp ħapuya o 'âlî-neseb

[AE 74b]

Oldı şadr-ı şecâ'ate lâyığ
 Oldı ħaylî ri'âyete lâyığ
 İtdi taħsîn cümle-i erkân
 Kıldı sâbâş zümre-i a'ÿân

2680 Niçenün devletine oldu sebeb
 Luğf-ı Ħağ irüben 'inâyet-i Rab
 Ħâlin itdi çü luğfına teslîm
 İntizâmî de ol dem oldu za'ım

- Eyle şâhib-sa'âdete kûl ol
 İde hâkkuñda luţfını mebzûl
- Hâk budur gel gel idelüm inşâf
 Şanmañuz bu sözümi lâf u güzâf
- Çanı mânendi Mir İshâk' uñ
 Begler içre güzîni âfâkuñ
- 2685 Gerçi virür şudâ' kelâm-ı tavîl
 Buña şâhid durur Hudâ-yı cemîl
- Çanda nân u nemek ki yetmiş ola
 Dilde aña du'â gönülde şenâ
- Laħmuke laħmi*⁸⁴⁰ oluban yidi yıl
 İntizâmî'ye itdi luţf-ı cezîl
- Añar anı du'â ile her ân
 Hiç unutturmaz itdügi ihsân
- Şıla semtine gitdi pes fikri
 Vaçanuñ düşdi qalbine zikri
- 2690 Gönli vahdet maqâmın itdi heves
 Didi iy dil hevâ yeter sözi kes
- [B 51a]** Yidi yıl 'ış ü nüş-ile geçdi
 Baq gör inşâfdan bu ħod aşdı
- İtdi nâ-gâh o demde fikr-i daķıķ
 Bildi dünyâ şebâtı yok taħķıķ
- Niçe bir rûz u şeb te'essüfler
 Dâyim ârâm-süz tekellüfler
- Mañsıb için mülâzemet qapusu
 El qapusu ekâbirüñ qapusu
- [AE 75a]** 2695 Çaldı yek-ser biline zeyl-i ferâğ
 El çekem didi cümleden bir ayağ

840 *Laħmuke laħmi*: "Etin etimdir."

**İntizāmī Müşārün-ileyhden Mücâz Olup Şılasına
Ehl ü 'İyâliyle Teveccüh İdüp⁸⁴¹ Giderken Niçe
İzтіrâba Uğraduğlarınıñ Beyânındadır⁸⁴²**

MİR-i mezbürdan pes oldı mücâz
Añlanicek haqıķat ile mecâz

Oldı ehl ü 'iyâl birle revân
Mümkin olduqça itdi qalb-i mekân

Ol vilâyetde bu imiş 'âdet
Ger revân olsañ eyleseñ 'avdet

Herkes olur qoçınuñ üzre süvâr
Anda budur tarıķ-i dâr u diyâr

2700 Begden anca görince luţf-ı cezil
İtdi ta'zîm-ile elin taqbil

Ol daħı qoşdı bir niçe âdem
Hıdmet ideler olmayup mülzem

Var belâlar seferde gerçi keşir
İtmesün Hâķ 'iyâl ü ehle esir

Bir gün anlarla eyleme seferi
Ol yola uğramaqdan it hâzeri

Çâr dîvâr içinde vir qutu
Bes durur çıķa taşra tâbütı

2705 Hiç ibn-i sebîl olur mı nisâ
Seyri içün mezâr yeter aña

İşidürseñ benüm sözümi ebed
Bile bir mesken anı bir de lahid

El söz atar kızar senüñ kelleñ
Suç degüldür aluñ beni esleñ

841 Teveccüh İdüp: -B

842 Uğraduğlarınıñ Beyânındadır: Uğraduğlarıdır B

Göze itme yaşağı hey gözi kör
 ‘Avratuñ yüri evde zabı idegör

Div-hüdur çıķarsa ıaşıra eger
 Mekri eyler ol ân saña zarar

[AE 75b] 2710 Olmayan bir zenün zebünü meger

Zabı ider er veli kanı bir er

Evlü olan selâmlıkda nider

Evlü evine ol içeri gider

Olsa hem-h’abuñ ayruğa gitme

Sâz-ile hûb-rüya meyl itme

Ėayrınıñ ıoynına dime gireyin

Yâd bostânda gülleri direyin

[B 51b]

Eyle def-i hevâ mücerred iken

Batmasun tâ ki ayağına diken

2715 Hıoş gelen nesne cânuna her gâh

Cânı var Ėayrınıñ da eyle nigâh

Evlülük hoşdur ehl-i ‘ırz olana

Hürmet ıssı helâlini bulana

Ėoçınıñ Şınduğı ve Çekdikleri Ėlâmuñ ve Miñnetün Beyânındadır

Bir niçe gün bu yüzden oldu revân

Dinç atlarla ıoçı oldu devân

Nâ-gehân hâ diyen sefih Ėulâm

Varuban hayret uyhusına tamâm

Ėaflate varuban⁸⁴³ düşürdi zimâm

Ol vilâyetde aña Kipil(?)-nâm

843 Ėaflate varuban: Ėaflat-ile varup B

2720 Kendü ma'şûmın elde dutar-iken
 Eglenüp cāna cān kıatar-iken
 Atlar köpürüp çü nāka-i mest
 Hāyil olmadı ne cibāl ü ne deşt
 Añsuzın bir yaña götürdi ayak
 Ān̄de oldılar ikisi de 'aķ
 Kıanda bıraķduđını h̄ıç bilimez
 Şaşuban bir nefes demin alımaz
 Üstine oturup meger ğāfil
 Gitmiş idrāki 'aķlı h̄od zāyil

[AE 76a] 2725 Hāķ te'ālā 'ināyetiyle o dem
 Bunca cān olmaķ üzre iken 'adem
 İntizāmī görüp bu aħvāli
 Eyleyüp hayl̄i cür'et-i 'ālī
 Nā-gehānī eline girdi zimām
 Olmış-iken kıamunuñ işi tamām
 Yek-sere çekdi başların atlar
 Gör H̄udā kıulını nice şaķlar
 Atlar durup etmedi h̄areket
 Sākin oluban itmedi cür'et

2730 Durduğı yirüñ altına baķdı
 Başı çigzindi vü yaşı aķdı
 Vehm ider baķmaķ ol yire insān
 Ol gedā nice olmasın tersān
 Ya'n̄ Nehr-i Dirin kenārı imiş
 Ol 'adem semti reh-güzārı imiş
 Bir yañada iki feres ser-keş
 Şir-i ğarrāna her biri beñdeş

- Bir yaña cüy-ı hevlñāk-i ‘azīm
Eyle taşkun ki virür ‘āleme bīm
- 2735 Bir yaña uçurum ki göz kamaşur
‘Āķıl uzaķ yire anı ıolaşur
Ġayret-i ehl-ile ‘ıyāl-ise ħod
Cümleden özge eyledi bī-ħod
Bir yaña meyyite dönüp maşüm
Böyle olur olunca řāli‘ şüm
- [B 52a] Yüzi şuyına tıfluñ ol Yezdān
Yiñi cān itdi cümleye iħşān
Āb-ı rüyına anuñ iy dil Ĥaķ
Nice ķurtardı ol elemden baķ
- 2740 Şaķlamış Ĥaķ o tıflı luşfından
Gördi evvelki gibi şağ u esen
Bunca esbāb ‘alāyık u eşķāl
Olmasun mı müşevveşü’l-aĥvāl
- [AE 76b] Bir tekerlek hemān-dem oldı şikest
Ĥāli‘-i fāyık oldı āñde pest
Bi’z-żarūrī inüp o vādiyede
Yoķ durur bir mu‘īni çāre ide
İnce yiri tekerlegüñ şınmış
Şağ u şol řismānlar inmiş
- 2745 Üç ayak nice pāyidārı ola
Mişl-i tevsen çü reh-güzārı ola
Ĥaķ te‘ālā ırağ ide ķulını
Şaķlaya eyle ķoçiden yolını
Ķoçi ıurmaķla beynisi döndi
Yüridi cānibine hem ķondı

Hâline ol tekerlegün baqdı
 Her şınuq yire rîsmân taqdı
 Âdem olmak gerek belâya hamûl
 Olmaya 'izzete irince fuzûl

2750 İztırâr âdemi cerî eyler
 Degme ihmâlden berî eyler
 Kişiye hûd ehemdür 'aql-ı ma'âş
 Ceht it ehl-i cihâda ol yoldaş
 Yol erinün belâların gel gör
 Her birinden netîce hâşıldur
 Ol ki oldı tedârûke kıabil
 Oldı cümle fûnûnda kâmil
 İntizâmî belâ-keş ü maḥzûn
 Yiñi yiñi elemlere meftûn

2755 Göricek ṭab'ı oldı ṭoṭolu hezm
 Aşşı ne eyleye şanâyî'-i nazm
 Oқыyup yazmadur leṭâfet-i nâs
 Pusuda qaldı hâme vü kırtâs
 Dü-zebân hâme durdı bî-harekât
 Ağızını açdı baqaqaldı devât
 Menfa'at virmedi orada biri
 Cümleden bi'z-zarûrî oldı berî

[AE 77a]

Hâşılı bunca derd ü miḥnet-ile
 Geldi İzvorniğ'a çü gayret-ile

Қоçиден Нefreti Beyânındadır

2760 İy қоçi didi el-vedâ' saña
 Seni şimden girü her ol ki aña
 Yâ benüm cânibümden ide heves
 Yâ ṭaleb-kâr oluban ura nefes

Pâyı senden beter şikest olsun
 Böyle pāmāl pāyeñi bulsun
 [B 52b] Kötürüm ola yolda kat kıalsun
 Tevsen-i ğam mecālını alsun
 Ola dāyim şikeste ser-geşte
 Rīsmānveş ğüsiste vü beste

2765 Evvelā seni eyleyen peydā
 Derdden hālī olmasun ebedā
 Tevsen-i derde oluban pāmāl
 Gerdeninden ırulmasun aḥmāl
 Az bahāneyle kötürüm oliccek
 Bes durur derdüñ ādeme öliccek
 İrdi aña ‘ināyet-i Yezdān
 Oldı at u meḥāfe ile revān

**Bir Uçurumdan Meḥāfe Düşüp Ma‘şüm Tıfl-ı Şaġiri
 Bir Derenüñ İçine Düşdügidür**

Bir ulu taġa eyledi çü güzer
 Uçurum altına kim ide nazar
 2770 At meḥāfe ile yıķılı düşdi
 Gör ne özge elem başa üşdi
 Dāyesinüñ elinden ol ma‘şüm
 Düşdi kıundaķla ḥod elem ma‘lüm
 Tıflı şandı ki oldı yüz pāre
 Cānı tenden ıruldı ne çāre
 Bu düşiş nice olduġı zāhir
 Gör ne luḫf itdi ol yüce Kādir

[AE 77b]

Varicek uçurum nihâyetine
‘Acabâ⁸⁴⁴ tıfluñ anda hâleti ne

2775 Gördi sağ u esen zihî devlet
Luṭf-ı Hâkḳ’a hz̄ç ola mı gâyet
Özge derd idi bu da def’ oldı
Yiñi cân buldı bîmi ref’ oldı
Geh eyü gâh yatlu oldı revân
Geh enîs oldı derdüñe dermân
Kendüyi gördi Foça şehrinde
Yâr u ihvân işitdise kıanda
Cümlesi geldiler idüp ülfet
Başlu başına itdiler da’vet

2780 Çün tamâm oldı da’vet-i yârân
Nice yârân zümre-i ihvân

Nâzır Muḫammed Beg’üñ Ziyâfeti vü İltifâtı Beyânındadır

Sâlifü’z-zikr olan Muḫammed Beg
Da’vet-i hâş idüp kıamudan yeg
İtdi haylî ri’âyet ü rağbet
Oldı dâyim anuñla hem-şoḫbet
Gâh çiftlikde bağ u bağçede gâh
‘İş ü nüş itdiler geh ü bî-gâh
Geldi andan daḫı çü kıalbe ğınâ
Cümleden lâylıḫ oldı câna ‘anâ

**İntizâmî'nün Kendüye Hıtabı vü Dünyâdan Nefreti
Beyânındadır**⁸⁴⁵

2785 Kendü kendüye lâ-büd itdi hıtab
Özi kıldı⁸⁴⁶ yine su'ale cevâb

Ötesi yok bu dünyevî zevkuñ
Aşlı yokdur bu 'arizî şevkuñ⁸⁴⁷

[B 63a]

Gâh zevk u şafâ vü gâh elem
Hiç gelmez mi hâtıruña nedem

İşbu dünyâ için ne gam yirsin
Lâ-büd encâmına irem dirsın⁸⁴⁸

[AE 78a]

Yarıcuñ Hağ refıkuñ ola Hudâ
Kimse kâr eylemez saña ebedâ

2790 Hıdmet-i Hağğ'a bağla berk bilüni
Zıkr-i Bârî'ye münis it dilüni

Bunca dünyâyâ ne ta'alluğdur
Yâhod ehline ne temalluğdur

Ehl-i dünyâ ile maşâfuñ ne
Bunca lâfuñ nedür güzâfuñ ne

Bî-muhaşşal hikâyet eylersin
Hâl-i dehri rivâyet eylersin

Gel hevâdan ferâgat eyleyigör
Çurş-ı şabra kanâ'at eyleyigör

2795 Niçe bir idesin ricâ ğayra
İstinâd idüp ilticâ ğayra

845 İntizâmî'nün... Beyânındadır: İntizâmî Kendü Kendüye Hıtab İdüp ve Dünyâdan Nefreti Beyânındadır B

846 Özi kıldı B, AE1: kendü itdi AE

847 2786: B nüshasında, yapraklar birbirine karıştığı için bu beyitten sonraki bölüm yazmadaki mevcut numaralandırmaya göre 63a'dan itibaren devam etmektedir.

848 2788/2 B, AE1: Yâ nifâk ehlini añup inlêrsin AE (çizilmiş)

Bînde bir itdügün niyâzı eger
 Yanuban yaqılup güdâzı eger
 Eyledügün temelluq u hidmet
 İstikâmetle hidmete diqqat
 Emre bunca içâ'at eyledügün
 Nehye bunca ri'ayet eyledügün
 Ol huzû' u huşû'-ıla bir dem
 Bu huşûşa Hudâ durur a'lem

- 2800 Toğrılup Haqq'a iltimâs itseñ
 Şıdķ-ıla hamd idüp sipâs itseñ
 Her merâmuñ Hudâ iderdi qabûl
 Ol qapudan döner mi kimse melûl
 Qomaz-ıdı seni tehî-dest ol
 Der-be-der gezdürür midi ma'zûl
 Çâre itmezdi saña ehl-i nifâķ
 Herkesün qalbi ıolar-ıdı vifâķ
 Kâtib olan hemîşe zaķmetde
 Eger 'uzletdedür ger 'izzetde
- 2805 Şan'atı kâtibün qalem iledür
 Şanma âsân velî elem iledür

[AE 78b]

Mañşıbında yazudan el mi deger
 'Azli hâlinde kesbidür yâ nider
 Bunca yıl hidmet oldı cümle hebâ
 Virmedi elde devlet-i dünyâ
 'Ömr-i nâzûk hebâya gitdi dirîğ
 Ceħd bād-ı hevâya gitdi dirîğ
 Nâzenîn 'ömr qanı qanda şebâb
 Ger su'al olunursa hâl harâb

2810 Yâhû mefrûz olan kamu a'zâ
İddi'â eyler-ise vâ-veylâ

Furşat elde iken gerek tâ'at
Fevt olanlar kazâ ola⁸⁴⁹ nihâyet

[B 63b]

Dâma düşdün ayağın-ıla dirîğ
Yire geçdün tayağın-ıla dirîğ

Niçe bir ser-fürü cihâne neden
Saña maqbûl ola zamâne neden

Bir avuç hâk ü bād u âb-ile nâr
Ola 'acz ü ğam-ile ol dağı zâr

2815 Saña n'itsün murâda m'irgürsün
Cân u temkîni vire mi dirsün

Vardur anlarda senden özge belâ
Başa göre şudâ'ı var meşelâ

Yâ İlâhî 'inâyet eyle bize
Nür-ı luţfuñ hidâyet eyle bize

Cân u dilden gel eyle⁸⁵⁰ istiğfâr
İ'tizâr eyleyüp hezâr hezâr

Künc-i vahdetde mu'tekif olagör⁸⁵¹
Cürm-i 'işyâna mu'terif olagör⁸⁵²

2820 Kõl kavuşmak namâzda olsun
Örû-durmak niyâzda olsun

Meyl-i nâz u na'îmi terk eyle
Seng-i şabrı cenâna berk eyle

Eyleme gel şarâb-ı nâba heves
Saña şimdi sirişk eşribe bes

849 olanlar kazâ ola B, AE1: olan kazâsına AE (çizilmiş)

850 gel eyle B, AE1: idelüm AE (çizilmiş)

851 olagör B, AE1: olalum AE (çizilmiş)

852 olagör B, AE1: olalum AE (çizilmiş)

- [AE 79a] Gülşen-i çarha berg-i türre dime
 Mihr-i rahşân-ı dehre zerre dime
 Her kimüñ himmeti bülend oldu
 Qalbi nür u şafâ ile tıldı
- 2825 Ol ki 'âlemden ide kaç^c-ı nazar
 Nice ehlerinden itmeye o hazer
 N'ola hâlün çü nâme-i a'mâl
 Ola ma'lûm u biline aḥvâl
 Seyyi'ün zerre zerre ḥod mektüb
 Naḳd-i a'mâl cû-be-cû maḥsüb
 Ḥod debîreyn-i şahideyn-i kavî
 Eylemez naḳş u zâd ḳadr-i cevî
 Der-peyüñce ecelse ḥâzırdu
 Günde beş def'a saña nâzırdu
- 2830 Zâd-ile gel pür eyle hemyânı
 Cû'-ile yile virmegil cânı
 Zâd-ı şâlih 'amel durur didügüm
 Anuñ-içündür özge ḡam yidügüm
 Eyle bu'd-ı mesâfenün fikrin
 Ol uzaḳ yolda reh-zenün mekrin
 Lik hem-râh olursa ger imân
 Râh-zenden gelür degül ḥüsrân
 Ḥaylî ma'ber maḥûf var anda
 N'oldı fülk-i necât şor ḳanda⁸⁵³
- 2835 Baḫr-ı ḫayretde lücceler ḡâlib
 Keştî-i tense raḫne her cânib

853 Şor ḳanda: var anda B

[B 64a] Rûzgâr-ı muvâfıkuñ yiri yok
 Lenger-i pâyuñ ilişür yiri yok
 Yoğ durur sâhil-i necâta güzâr
 Gözden ırulı ıalsâ dâr u diyâr
 Hızır-ı ‘avn-ı Hudâ’ya cân atalum
 Gel du‘â-yı necâta el tatalum
 Derd-ile zâr-ıla du‘â idelüm
 ‘Özr-ile hamd idüp şenâ idelüm

[AE 79b] 2840 Olmadın pest ‘ar‘ar-ı kâmet
 Pây-ı reftâra bulmadın gâyet
 Dildeñ esmâ’-ı pâküñi ırma
 Bilümi ğavl-ı ğaflete virme
 Şoñ şarâb-ı racîmi virdirme
 Kandırursa_ol şarâba kâdurma
 Luţf it irdürmegil lisâna zeel
 İ‘tikâdına zerre deñlü halel

**Nâzır Muhammed Beg İntizâmî Fâriğ Olduğundan
 Haberdâr Olup ve Üveys Paşa’ya Budun
 Beglerbegliği Virildüğün İşidüp İntizâmî’yi Anuñ⁸⁵⁴
 Hizmetine Sevğ İtdügidür**

Bir gün oturdu İntizâmî meger
 Fikri bu kim cihândan ide hâzer

2845 Sâlifü’z-zikr şâhib-i huddâm
 Ya’nî Nâzır Muhammed ol hoş-nâm
 İntizâmî’yi eyleyüp da‘vet
 Saña lâzım sefer didi elbet
 Ne revâdur bu yirde sen ıalasın
 Ya’nî baħr-ı ferâğata ıalasın

Bil ki bu yirde zâyi' olmañdur

Nekbeti aqçeñ-ile almañdur

Bu ferâgat nedür sefâhet ne

Bu şikâyet nedür hikâyet ne

2850 Yoğ-ise harçlıguñ eger vireyin

Bu işüñ arasına ben gireyin

Saña nâ-ħağ cefâ kılunmışdur

Zulm u ħayfuñ kamu bilünmişdür

Ecrüñi eylemek murâdumdur

Belki ecrüñde izdiyâdumdur

Ma'rifet ehline muğârin ol

Bile ma'kûl ne yâ nâ-ma'kûl

Devr-i gerdünuñ özge cünbüşi var

Sa'de döndi nüĥüsetüñ hemvâr

[AE 80a] 2855 Müjde quddüsiyâna irdi yine

Ĥoş ĥaberler cihâna irdi yine

Bu hevâ ile Zühre nağme-serâ

Tâze şavt-ile tıldı köhne serâ

Bir müferriĥ ĥaber irişdi güzîn

Virdi tās-ı sipihr ĥüb tanîn

İşbu nağmeyle bülbülün sâzı

Gelmiş ağızına ĥoncenün râzı

Ĥonce-i zanbaquñ şabâ yek-bâr

Virdi maĥtûm destine tûmâr

[B 64b] 2860 El işâretleri ĥaranfülde

Ĥüb sem'-i ĥabûl var gülde

Gökden eyler hilâl işâretler

Ya'nî barmağ-ile beşâretler

Şafha-i çarha dehr virdi cilâ
Hoş zer-efşân kıldı mihr-i semâ

Oldı tuğrâ-nüvîs çarh-ı berîn
Hoş münakkaşlar eyledi Pervîn

Cây-ı vaqf oldı kevkeb-i dürrî
Tağdı başına mâh-ı nev emri

2865 Ya'nî yazdı debîr-i sulţânî
Hoş berât-ı güzîn-i hâkânî

Menâkıb-ı Üveys Paşa

Üngürüs mülkinün eyâletini
Şimdi merz-i Budun vilâyetini

Bir hıred şâhibinün adına
Vâcib-i 'izz ü luţf yâdına

Ma'rifet ehli şâhib-'izzetdür
Veys-i şânî-i karn-ı devletdür

Bağr-ı 'âlem ü güzîn-i cihân
Vâkıf-ı 'ilm ü hikmet-i devrân

2870 'Âlemi 'ilm-ile dutarsa revâ
Hağ bu Loğmân-ı şânî dindi aña

'İlme kaç'-ı menâzil itmişdür
Şoñra nehc-i kazâya gitmişdür

[AE 80b]

Ol tarîkuñ irüp nihâyetine
Pâye pâye varınca gâyetine

'İlm-i defter hisâbı üslûbın
Bilüp itmiş ifâde maçlûbın

Fazl u dânişle oldı defterdâr
Oliceğ ol tarafda zü'l-miğdâr

2875 Nesne yok bilmedüğü hîç anuñ
Hall ider cümle müşkilün o senün

İntizâmî saña o hüb-nihād
Hem mu'allim olur u hem üstād

Saña yanına varmağa lāzım
Ġāfil olma aña dek ol 'āzım

Ḥulf-i va'ade eyü degül bir dem
Niyyetün 'ilme idi ḥod aqdem

'İlme niyyet olur mı diqqatsüz
Saña lāyık mı dine ğayretsüz

2880 Ġāh āteş geh āb u bād u ḥāk
Bir gün eyler seni şaḥīḥ⁸⁵⁵ helāk

Her birinün 'alāmetin gördün
Çār 'unşur nedāmetin gördün

Ol Aristo-ḥıred ol āşaf-rā
Mecma'u'l-'ilm ü mefḥar-ı 'uqalā⁸⁵⁶

Ṭab'-ı veqqādı 'āleme meşhūr
Zihn-i naqqādı cümlede mezkūr

Şer' u qānūna zīb ü fer virdi
Bu ma'ārifle devlete irdi

2885 Her kim anuñ rikābına yüz urur
Māh-ı nev gibi gökde yir bulur

Ehl-i 'irfān mecma'ı qapusı
Devlet ü 'izzete sebep qapusı

[B 65a]

Ḥāk-i pāyine yüz uran insān
Ehl-i irfānda yir bulur āsān

Saña devlet olur refiḳ-ı şefiḳ
İdegör 'āqılāne fikr-i daḳiḳ

855 seni şaḥīḥ: şaḥīḥ seni B

856 'uqalā: fuzalā B

[AE 81a] Olma iy İntizâmî gel gâfil
 Olmasun işbu fırsatunu zâyil
 2890 ‘İlm ü fazl u kemâl-ile ‘irfân
 Andadur anda şimdi bellü beyân
 Devlet ü ‘izz ü şevket ü iqbâl
 Aña râci‘dur eyleme ihmâl
 ‘Adl ü fazl u şerî‘ate meyyâl
 Hâkimü’l-vaqt şâhibü’l-efzâl
 Ğamdan âzâd olur kul olan aña
 Pendi müş‘ir cevâbdur bu saña⁸⁵⁷

**İntizâmî Naşihatın Kabul İdüp Belğırad’a Varup
 Mülâkı Olup ve Kitâbeti Hıdmeti ile Budun’a Dâhil
 Olup ve Üveys Paşa’nuñ ‘Adâleti Beyânındadır**

İntizâmî işitdi bu haberi
 Eyledi hâtırına çün eşeri
 2895 Ol söz-ile varup Belğırad⁸⁵⁸a
 Oldı paşa kulu ol arada
 Kâtibi oldı hıdmetin gördi
 Hürmetin⁸⁵⁹ buldı devletin sürdi
 Çün Budun’a qarib geldiler
 Hâberin ulu kiçi aldılar
 Qarşu hep cümle çıqdı ‘izzet-ile
 Budun’a dâhil oldı şöhret-ile
 Gelüp oturdı eyledi dıvân
 Dest-büs itdi cümle pîr ü cüvân

857 2893/2 B, AE1: Eyleme var yüri ‘arz-ı hâl ana AE (çizilmiş)

858 Belğırad: Şair vezin dolayısıyla Belğırad kelimesini bu şekilde okumuştur.

859 hürmetin: hıdmetin B

- 2900 Geldi ma'zül olan mülâzımlar
İki biñden ziyâde idi olar
Şordı hâlini kamunuñ bir bir
Oldı anlardan işbu söz şâdır
Biz mülâzım kuluz kamu ma'zül
Mîr-mîrân du'âsına meşğül
Hıylâden eylerüz mülâzemeti
'Azl-ile itmişüz münâsebeti
- [AE 81b] Aṭ u ṭon mülk ü māl ḳalmadı
Raḥm idüp kimse sāye ṣalmadı
- 2905 Ehl-i inşāfa ḳaldı hep işümüz
Şāyed⁸⁶⁰ inşāfı göstere düşümüz
Biz gedāyuz meger yüce Ḳādir
Luṭfı ile bize ola nāzır
İşidüp sözlerini raḥm itdi
Anlaruñ 'azli cānına yitdi
İntizāmı'ye didi pes paşa
Cümlenüñ ismin eyle var inşā
Maṭlabın kamunuñ 'ale't-taṣīl
Defter idüp getür baña ta'cil
- [B 65b] 2910 Yedi şımf oldı yazılup defter
Bundan işsân olur mı hîç bihter
Ḳodı nevbet bulara dirlük için
Böyle tedbir itdi birlük için

860 Şāyed B, AE1: meger AE (çizilmiş)

Düşicek ger gedük⁸⁶¹ ü ger tîmâr
Virilür oldu böyle her ne ki var

Kimse itmiş degül bu tertîbi
Kim düzetmiş durur bu terkîbi

**Üveys Paşa'nun Ma'deleti ve Ehl-i İnşâf Olduğu
ve Nağmî-Nâm Şâ'irün Tabî'ati vü Kâbiliyyeti ve
Müşârun-İleyhün Aña İhsânı Beyânındadır**⁸⁶²

Nağmî dirler var idi bir şâ'ir
Nazm-ile neşrde katı mâhir

2915 Merd-i tîmâr idi velî ma'zûl
Cânı çıkmakda gözleyüp mahlûl

Hep libâsı kırık levendâne
Takya yelken başında rindâne

Üstine kim düşüre ma'rifeti
Ser-ğad-âyîn idi kamu ciheti

Bir yiri uymaz ehl-i 'irfâna
Faqr u fâkayla lâyıq ihsâna

[AE 82a] Kamu fenn-ile âşinalığı var
Ger uşul ü fûrû' her ne ki var

2920 Bilmiş anlamış eylemiş cehdi
Yoğ yire itmemiş telef 'ahdi

Cehl ü humşuñ marîzını göre ger
Fevrî nabzın dutup 'ilâcın arar

861 "Askerî alanda gedik, savaşı sınıftan sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıfların kadroları için kullanılmıştır. Bu rütbelerin efradı belli ve değişmez sayıdadır. Daha ziyade kale muhafızlarına tevcih edilen gedik tımarlar bu mânanın kapsamına dâhildir ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri vardır. Askerî mânada gedik tevcihlerine ilk döneme ait belgelerde rastlamak mümkündür." Ahmet Akgündüz, "Gedik", *DİA*, 1996, c. 13, s. 541-543.

862 Üveys Paşa'nun... Beyânındadır: Üveys Paşa'nun Ma'deleti ve Ehl-i İnşâf ve Nağmî-Nâm Şâ'irün Ta'rifî ve Müşârun-İleyhün Aña İhsânı Beyânındadır B

Neşredir neşri nazmı ĥod⁸⁶³ pervîn
Eli var mûsikîde şad taĥsîn

Sâzda bağlasa maĥâm u hevâ
Rûĥa virür ġidâ vü câna nevâ⁸⁶⁴

Bezmine meyli yok şaĥallularuñ
Ne faĥîrûñ ne adı bellüleruñ

2925 Degme nâ-sâz hem-demin çü görür
Barmaġına neyüñ ħamış yürüdür

Görse şeştâyı ħulaġını burar
Ķopuzuñ sînesine dâġ yaĥar

Sâde-rû olsa bezm-i mestâna
Rûĥın eyler revân cânâna

Kendü ĥâlinde vü şafâsında
Ne faĥîr ü ne aġniyâsında

Varicek anda ĥazret-i Paşa
Bir niçe şîrin eyleyüp inşâ

2930 Geldi vü şundı oġudı cümle
Ĥoş-durur söz ki düşe bir ehle
Ṭab'ıñ atına ħamçıdur iĥsân
Ķanda ħaşd itseñ eyler ol cevân⁸⁶⁵

İltifât âdemi ġayür eyler
Ķam ile ġuşşasın sürür eyler

Şâ'iri medĥ göklere uçurur
Ķadĥ illâ ki yirlere geçürür

863 ĥod: çün B

864 nevâ: şafâ B

865 2931-39 B, AE1: -AE

- [B 66a] Ğayret ehli ider ğayūr seni
 Ğayreti kıoma elden esle beni
- 2935 Lâzım olan kişiye ğayretdür
 Cāhile kııl nazār ğod ‘ibretdür
 Ehl-i tab‘uñ sözün ki ħāme yazār
 Diķķati ile kıılı kıırķ yarar
 Zāde-i tab‘ı düşmese yirine
 ‘Ömri düşdükçe vāliidi yirine
 Ħayf olur ol kelāma dūr ola ger
 Şayrafı olmasa ger ehl-i nazār
 Ħakķı setr eylemez kelām ehli
 Ħaylī müşkil bulur kelām ehli
- 2940 Gördi ħazz eyledi müşārun-ileyh
 Luţfınuñ sāyesi müdārun-‘aleyh
 Ħaylī taĥsīn idüp pesend itdi
 Cüz‘ī iĥsānı rīş-ħand itdi
 Geldi maĥlūl o demde bir tīmār
 Ger şatulsa ider filori hezār
 Luţf idüp eyledi o dem iĥsān
 Ol gedā oldı başına sulţān
 Mīr-mīrān Muştafā Paşa
 Gāh ki eyler-imiş aña ‘aţā
- [AE 82b] 2945 Biri bir ğün su‘āl ider ħālin
 İki beglerbeginüñ ef‘ālin
 Didi kim baña Muştafā Paşa
 Gāhī bir altun eyler-idi ‘aţā
 Eyleñ in‘āmını bunuñ iz‘ān
 Baña biñ altun eyledi iĥsān

İşiden haml idüp sefâhetine

Yoğ hisâbındaki nezâketine

Hîç beñzer mi bu 'aṭâda añâ

Ol kadar altun ide saña 'aṭâ

2950 Bu ḥasîs ol saḥî ola meşhûr
Beni didi gelûn dutuñ ma'zûr

Baña tîmâr eyledi iḥsân

Biñ filori behâ ider el-ân

Beni dirlikle ber-murâd itdi

Faḫrumı gördi ḥoş-nihâd itdi

Ağçe ol virdi illâ bu etmek

Bulınur ağçe dirlik olsun tek

Gelmemişdür bilûn şaḥîḥ anı

Budun'a böyle bir kerem kânı⁸⁶⁶

İntizâmî'nün Tamâm İstiḳâmetle Ḥidmeti Beyânındadır

2955 İntizâmî orada ḥâzır idi
Bunlaruñ sözlerine nâzır idi

Dâyimâ cândan eyleyüp ḥidmet

'İlm ü 'irfâna idüben diğḳat

Mañşıb u dirlik ağçe vü tîmâr

Derdine hîç düşmedi deyyâr⁸⁶⁷

[B 66b] Üç yıl içinde olmadı mülzem
Süḥan-ı serd işitmedi bir dem

866 2954: Bu beyitten sonra AE nüshasında, kenarda şu bilgi ve beyte yer vermiştir: vefâtına ḳarib bu beyti dimişdür

Dem-i âḫirde şanmañ menzilüm zir-i türâb itdüm
Günâhum çoğluğundan yirlere geçdüm ḥicâb itdüm

AE'de kenarda yazılan bu beyit B'de yoktur. Beyit Bosnalı şair Hasan Ziyâ'î'ye aittir. Bk. Divân, G. 272/1.

867 2957: +“Kân-ı dildi gümüş ne altun ne / Ḳalbi ferḫunde idi maḫzûn ne” AE (üzeri çizilmiş olup B'de yer almamaktadır)

Kaçan istense bulunur oldu
Ol mizâc-ile râğbetin buldı

- [AE 83a] 2960 Kimsenün hîç karşımadı işine
Kimse kârında ğayrınıñ işi ne
Rüşvet ol kâpuda iĝen⁸⁶⁸ münsed⁸⁶⁹
Aldurıvirmecik kâtı müşted
İstiķâmet ne oldısa oldu
Aña göre ri'âyetin buldı
Hiç yanından olmadı münfek
Ma'rifet birle behredâr ola tek

**Ba'zı Aşhâb-ı Ğarazuñ Üveys Paşa'ya 'Adâveti
Beyânındadır⁸⁷⁰**

- Var-idi ba'zı düşmeni kâpuda
Gedüĝe taş kôr-idi her yapuda
2965 Her ne kâr itse ğazret-i Paşa
Zâhir eylerdi 'aksini a'dâ
Müstaķimün saķim 'adûsı olur
'Aybına vâķıf olmaz-ise ölü
İl dilinden kimesne kurtulmaz
Hiç güneş balçıĝ-ıla örtülmez
Dâyim ararlar-ıdı fırsatını
Selb iderlerdi cümle ğayretini
Gör nifâķ ehlinün aña ĝarazın
Hiç oñulmayacak kâvî marazın
2970 Budun'ın kûrbi Cân Beg semti
Serĝadün eñ şedîdi vü saķtı

868 İĝen AE1: kâtı AE, B

869 Kâtı münsed: -B

870 Ba'zı ... Beyânındadır: Ba'zı Aşhâb-ı Ğaraz Üveys Paşa'ya 'Adâvetleri Beyânıdır B

Çetesi kâfirün gelür bir gün
 Tavaruñ ol yirün ider sürgün
 Budun'a top atıldı oldu haber
 Mîr-mîrâna virdi haylî keder
 Gâziler ardca cân atup irişür
 Birbirine yarağ-ile girişür
 İki yüzden ziyâde düşdi 'adû
 Alunan döndürüldi cümle girü

- [AE 83b] 2975 Peşte'nün kapudanı ol arada
 Bulınur gayrılardan ilerüde
 Atı düşmekle ol şehîd oldu
 Devlet anuñ katı sa'îd oldu
 Otuz ikisi dahı yoldaşınuñ
 Anuñ-ıla o dem bile eşenüñ
 Defter-i 'ömri nâ-gehân dürilür
 Hep şehâdet merâtibini bulur

**Üveys Paşa'ya A'dâ İsnâd-ı Mâ-lem-yekün
 İtdükleridür**

- İllâ ol kim 'adûsı idi meger
 Anlara irişince işbu haber
 2980 Olmayan nesneyi idüp isnâd
 Olmışı yok çamusı hep icâd
 Şaldılar velvele bu kizb-ile
 Şıhhatin kim şorar yâ kim bile
 İki biñden ziyâdesi Budun'uñ
 Hep za'ım ü sipâhîsi oranuñ⁸⁷¹

- [B 67a] Çatlı olup hâlî kaldı ol uçlar
 Mîr-mîrâni işiden suçlar

871 sipâhîsi oranuñ AE, B: sipâhî cümle bunuñ AE1, B1

Ġaraż-ı fäsidi iden a'dā
Küfri ezber oқıdılar hayfā

- 2985 Ba'ış oluban itdiler ma'zül
Çaldı ammā haқıķati mechül
Çanı bir merd-i çāpük ü çālāk
'Ālemi cümle geşt ide bī-bāk
Bula mişlin Üveys Paşa'nun
Ol 'Ömer-ma'celet 'Alī-şānuñ
Şubħdan şāma dek қаpusı açuқ
Çavuşun ger қаpucınuñ sözi yoқ
İki haşm irse aña rüy-be-rū
Da'vıde dursalar öñinde örü

- 2990 Oğına қardaşına raħm⁸⁷² itmez
Kimsenün haқķı kimsede yitmez

[AE 84a]

Mañıbuñ ħāli daħı böyle imiş
Kibr ü kīne hemān vesile imiş⁸⁷³

Mañıb u 'azl ikisi tev'³[emdür]
Dehr sāzında zır ile bemdür⁸⁷⁴

Olmayan kişi aña ālūde
Kendü ħālinde olur āsūde

Mañıb olsa ne deñlü şey'³-i қalıl
Yine ma'zül olanı ide 'alıl⁸⁷⁵

- 2995 İttifāķ idicek münāfiķlar
Ĥile vü ĥud'ada muvāfiķlar

872 raħm: meyl B

873 2991: AE'de bu beyit iki kere yazılıp birincisinin üzeri çizilmiştir.
2991-2994 B, AE1: -AE

874 2992: B'de bu beytin birinci ve ikinci mısraının ilk sözcükleri yazılıp gerisi boş bırakılmıştır.

875 2994: +“Mañıbuñ ħālin iden eyle kıyas / Olmaduğına eyle şükr ü sipās” AE (Üzeri çizilmiş olup B'de yer almamaktadır)

Ger sekâmet ger istikâmetdür
 Ger feşâhat ü ger fezâhatdur
 İttifâka göre olur ma‘mül
 Kim bakar şidka kizb hod maqbül
 İrteyi fikr iden ğaraž itmez
 Tıoĝru yoldan hılâfına gitmez
 Az u öz bir hikâyetüm vardur
 Pendi müş‘ir rivâyetüm vardur

Hikâyet⁸⁷⁶

- 3000 Mektebe İntizâmî varur-idi⁸⁷⁷
 Sebağın hocasından alur-idi
 Tıfl idi dağı on iki yaşda
 Hoca yanında oturur başda
 Olmış-ıdı halife-i şıbyân
 İki aqçe vazife yirdi hemân
 Hoca idüp qarındaşına murâd
 Qâđđdan ‘arz alup ider bî-dâd
 Bî-ğaber bu berâtın ol getürür
 ‘Âdetâ eski yirde bu oturur
- 3005 Ders-i şıbyâna idicek âğâz
 Ol hevâdan idem diyü pervâz
 Hoca geldi çü bağıdı öte berü
 Qardaşına didi gelüp dur örü
 Ol seğher bu imiş meger virdi
 Eline çün berâtını virdi
 İntizâmî’ye geldi pes ğayret
 Lâzım oldu yirin vire elbet

876 Hikâyet: -AE

877 3000-3017 B, AE1: -AE

- Şandüğün koltuğına aldı hemân
Mektebün taşrasına oldu revân
- 3010 Manşıbından oliceğiz ma'zül
Nefer olmağa nice ola hamül
Bir dem ârâm itmeyüp gitdi
Mektebe varmağı tamâm itdi
- [B 67b] Oğudı taşrada idüp gayret
Gice vü gündüz eyleyüp cür'et
Aña ol 'azli güşmâl oldu
Ehl-i 'ilmi ne yirde kim buldı
Oldı her birinün ayağı tozı
Eli göğsinde idi yirde yüzi
- 3015 Naẓm u neşrün kamunuñ ekşerine
Uğrayup vâkıf oldu her birine
Aña dinür egerçi cüz'ıyyât
Lîk külli şafâ virür bi'z-zât
Ma'rifet manşıbına tâlib ol
Olmayam dir-iseñ eger ma'zül
'Azli Haberî Geldügidür⁸⁷⁸
'Azlinün geldi Budun'a⁸⁷⁹ haberî
İtdi Dârü's-sa'ade'ye güzeri
Bilece geldiler Sitanbul'a
Melce' olan odur çü ma'züle
- 3020 Manşıbuñ zevki 'azline degmez
Ehl-i idrâk râygân almaz
Bildî zulm olduğın şeh-i devrân
Haleb'i eyleyüp aña ihsân

878 'Azli Haberî Geldügidür: Üveys Paşa'nun Haber-i 'Azlidür B

879 Budun'a B, AE1: nâ-gehân AE

Ba‘dehû virdi Mışr eyâletini
 Her cihetle idüp ri‘âyetini
 Mışr’ uñ olınca mîr-mîrânı
 Didiler yûri yap o vîrânı
 İntizâmî’ye eyledi teklîf
 Bile varmağı eyledi ta‘rif

3025 İtdüm İstanbul’ı didi mesken
 İtmişem ‘ahdi taşraya gitmen
 İşbu kürsî-i devlet-i İslâm
 Ola kim ola baña hayr-encâm

**Pâdişâh-ı İslâm Sulţân Murâd Merhûm Sulţân
 Bâyezîd’üñ ve Oğullarınıñ İntikâmı İçün Diyâr-ı
 ‘Acem’e ‘Asker Göndermege Tedârüki Beyânındadır**

[AE 84b]

Gel dilâ bir hikâyet eyleyelüm
 Hâl-i dehri rivâyet eyleyelüm
 Fahr-ı ‘Osmâniyân şeh-i İslâm
 Hân Murâd ol ğayür şâh-ı benâm
 Bir gün oturup ol güzîde-hişâl
 Hâl-i gerdünü itdi haylî me’âl

3030 Fikri varduqça hayrete düşdi
 Fâl-i maqşûdı ğayrete düşdi

Menâkıb-ı Sulţân Murâd⁸⁸⁰

Añdı Hân Bâyezîd ü evlâdın
 Kõmayam didi anlaruñ dâdın
 Ehl-i rafzuñ şehi dinen mel‘ün
 Baña ihsân iderse ger Bî-çün
 Kõmayam aña intikâm ideyin
 Var maqdüra ihtimâm ideyin

- Boynına tîğ-ile kefen ıta Kuban
 Őarķ'dan Rûm'a Şu gibi a Kuban
- [B 68a] 3035 Hâk-i pâyuma oğlı yâ kendü
 Gele gelmezse ol münâfık 'adü
 Emr idem bir kuluma tâ Sürhâb
 Cümle il ü diyârın ide harâb
 İŞbu fikr ile eyledi cür'et
 Kıldı fevrî bu ğayrete dikķat
 Emr idüp kıldı 'askere fermân
 Bu haberlerle tıldı kevn ü mekân
 Bunca 'askerle Muştafa Paşa
 Pâdişâh emrin eyledi icrâ
- 3040 Őarķ'a serdâr oliceķ ta'yîn
 Bî-tevaķķuf o dağı öpdü zemîn
 Rafz iline varup ura ŐemŐir
 Ol vilâyetde ola dâr u ğir
 Ola teŐhîŐ sünnî vü mülhid
 Ola temyîz muŐliĥ u müfsid
 Bunda tafŐile virelüm icmâl
 Darb u harb oldu bir niÇe meh ü sâl
- [AE 85a] Cünd-i İslâm'ın işidüp ğeliŐin
 Cân bâzârı viriŐin alıŐın
- 3045 Şâh nâ-büd oldu ke'l-evvel
 Ol muĥanneŐ o cümleden erzêl
 Tağ u taş oldu 'asker-ile tılu
 Sünnî her [bir] taraftan itdi ğulü
 İlleri Őarķuñ oldu zîr ü zeber
 On yidi yıl pey-â-pey⁸⁸¹ oldu sefer

881 pey-â-pey B, AE1: bu yüzdên AE

**‘Asker Diyâr-ı ‘Acem’de İken Sultân Muḥammed
Şehzâdeye Sûr-ı Sünnet Tedârüki Fermân
Olunduğınun Beyânındadır**

Şâh-ı İslâm sâye-i Bî-çün
Dügün emr itdi Hân Muḥammed için

Sûr-ı sünnet tedârüki oldı
‘İşret ü ‘İş-ile cihân taldı

3050 Rağm-ı a‘dâya şâd u şen oldı
Cümle ‘âlem murâdını buldı

Şâhı anda kaçurmada ‘asker
Bunda şâh u gedâ dügün eyler

Şarḫ ilinün çoğı çü feth oldı
‘İzz ü nuşret kemâlini buldı

Şâh-ı bî-dîn [ü] tãğî vü mülhid
Muşliḫ olanlara daḫı müfsid

Çünkü işitdi gitdi Tebrîz’i
Ġam tebinden nice_ide perhîzi

3055 Gitdi cānı Revân’ını acıdı
Ten-i bî-cāna çâre n’ola didi

Şîrvân ülkesin tıutup şîrân
Ol ḫanâzîre virmediler emân⁸⁸²

Gence vîrânına dili maḫzûn
Ejdere döndi ḫaşm-ıla ol dūn

Niçe ma‘müresi olup vîrân
Mâl u esbâb u mâ-melek tâlân

Kendü oliceğiz hirâsende
At başın çekdi çakḫ Ḥorâsan’da

[AE 85b] 3060 Şulh için başladı müdârâta
 ‘Özr-ile çâre buldı âfâta
 Bunca pîşkeşle kıardaşı oğlın
 Rehn için gönderince ol bî-dîn
 Pâdişeh didi bu idi ‘ahdüm
 Yirine geldi ‘ahdüm ü cehdüm⁸⁸³

**İntizâmî’nün Kâdî-‘asker Kâtibleri ile Şadr u
 Şaff-ı Ni‘âl Huşûşında Nizâ‘ları ve Anlara Tenezzül
 Eylemeyüp Kitâbetden Ferâgati İhtiyâr İtdügidür⁸⁸⁴**

[B 68b] İntizâmî meger o günlerde
 Kâtib olmuşdı kâdî-‘askerde
 Kâdî-‘asker idi Çivi-zâde
 Aña ol mansıb itdi âmâde
 3065 Anda kâtiblere taşaddur ider
 Ma‘rifet añlanur taşavvur ider
 Cümleden bir hitâba kâbili yok
 Kendü zu‘mınca lik bilüri çok
 Altı yanında oturan cühelâ
 Lecce başladı cümle-i süfehâ
 Didiler yok kemâlüne sözüümüz
 Saña degmez sürü ile yüzümüz
 Eskilük i‘tibârı var bizde
 Ma‘rifet var ise n’ola sizde
 3070 Özge miñnetdür âdeme pindâr
 Aña mâyil mi merd olan dîndâr

883 3062: AE nüshasında bu beyitten sonra kenara Acem fethiyle ilgili şu iki tarih beyti yazılmıştır:

Bundan özge nev dü târih edâ

‘Acemün fethi müyesser oldu

Şi‘ir ahîr oldu vü serdâra didi

Bir eksüklü târih bâ-ğayr-mağdem

884 ve Anlara Tenezzül Eylemeyüp Kitâbetden Ferâgati Beyânındadır: -B

Şadr-ı 'âkılda şadr u şaff-ı ni'âl
Bir durur gayrısı hayâl-i muhâl

Vâkı'â gördi sözi yolundan
Geçdi leccün 'ariz u tülünden

Ol mahalde görüp sükütı şavâb
Virmedi sözlerine hiç cevâb

Hıağ söze kimse bî-ğuzür olmaz
Bâtıluñ kavli rağbetin bulmaz

3075 Kalkdı fi'l-hâl ol aradan gitdi
'Azli gayretle ihtiyâr itdi

[AE 86a]

**İntizâmî'ye Sür-ı Hümâyünü Süleymân Efendi-nâm
Kâdî Yazmağa Sevğ İtdügidür**⁸⁸⁵
(Menkıbet-i Sür-ı Hümâyün)⁸⁸⁶

Sûrı şehzâdenüñ o demde iken
Pâdişâh 'askeri 'Acem'de iken

At meydânı seyrine yârân
İntizâmî bile olunca revân

Otururken o demde yârânı
Eyler-iken ol özge seyrânı

Bu's-Su'üd'ün mülâzımıninden
Ol tarıkuñ katı güzıninden

3080 Ol Süleymân Efendi nâmında
Fâyıq aqrânına zamânında

Kâdîlar arasında şöhretde
'İlmi ile 'amelde gâyetde

İntizâmî'ye anda itdi hitâb
Yaz bu sûrı ola bir özge kitâb

885 İntizâmî'ye ... İtdügidür B, AE1: İntizâmî'ye Sür-ı Hümâyünüñ Yazılması Sevğ Olinmağla Pâdişeh-
den İstizân ile Yazuyı İtmâmı Beyânındadır AE (üzeri çizilmiş)

886 Menkıbet-i Sür-ı Hümâyün AE1: -AE, B

Ol bahâneyle olasın âsân
Beyne'l-aķrân kâtib-i dîvân

Himmet itdi saña kamu yârân
Lâyıķuñdur o mecma'-ı 'îrfân

3085 Kendüñüñ daķı ĥod murâdı idi
Bu işâret girih-küşadı idi

Bir günün seyrini ķalil ü keşîr
İtdi bir kâģıd üstine taştîr⁸⁸⁷

Ĥasan Aģa toģancı başına pes
Viridi vü didi itdüğini heves

[B 69a]

Pâdişeh tâ göre edâlarını
Yâd ide luţf-ile gedâlarını

Ĥod eger olmaz-ise maķbûlı
Bir işâretle bile ma'ķûlı

Yoķ yire çekmeye o tâ emegi
Bu taķayyüddür âdeme geregi

3090 Bunca zaĥmetler anca derd ü 'anâ
Çekesin yoķ yire degül mi belâ

[AE 86b]

Olıģör yüri 'aķıbet-endiş
Kendü kendüñi gizlü ķıl teftiş

Pâdişâh aña eyledi çü nigâh
Didi ol kâtibi idün āģâh⁸⁸⁸

Evvelinden bu sûrı tâ âķir
'An-ķarîb eylesün yazup ĥâzır

Çün bu ĥidmet tamâm ola ĥâşıl
Ola maķşûdına o hem vâşıl

887 Taştîr AE, B: taĥrîr AE1, B1

888 3092 AE, B: -AE1 (üzeri çizilmiş)

3095 İntizâmî çün aldı bu haberi
 Şevk cânına eyledi eşeri
 Seyrini her günün 'ale't-ta'şîl
 Yazdı aşlı ile 'ale't-ta'cîl⁸⁸⁹
 Çün bu hizmet tamâmına irdi
 Bir müdevven kitâb idüp virdi
 Pâdişâhuñ olınca maqbûl
 Hâşılı hâşıl oldu me'mûl
 Didi divânda kâtibüm olsun
 Ma'rifet ehlidür yirin bulsun

**Tekrâr Sür-ı Hümâyün Mufaşşalan Meclisleri ile
 Taşvîr Olunup Üç Yüz Bin Akçe Maşraf Virilüp
 ve İntizâmî ile Hâzinedâr-başınuñ Münâkaşası
 Beyânındadır⁸⁹⁰**

3100 Pes bu yüzden mürûr idüp üç yıl
 Ol tarîka vuķûf idüp hâşıl
 Döndi devr-i felek çü bu yüzden
 Oldı fermân-ı şâhî añsuzdan
 Sâbıkâ sûri yazan ol kâtib
 Rütbe-i ehl-i fenni ol râtib
 Virsün icmâl-i sûra ol tafşıl
 Kanda ise buluñ 'ale't-ta'cîl
 Çıkdı haţt-ı şerîf divâna
 Şordılar meskenini ihvâna

[AE 87a] 3105 İrdi çün İntizâmî'ye bu haber
 Kula mevlâsı hoşdur itse nazar

889 3096: +“Beşyüz ehl-i hîref dilince hemîn /” AE (çizilmiş).

890 tekrâr ... Beyânındadır B, AE1: Tekrâr Taşvîrleri ve Meclisleri ile Mufaşşalan Yazılması Fermân Olinup ve İtmâmı Beyânındadır AE (çizilmiş)

Her hüner ehli neyle gelmiş ise

Pîşesinde ne fenni kılmış ise

Hep fūrādā ola birer meclis

Nağş ola ‘aynı ile her meclis

Her birinde hem At meydānı

Her yiri yazıla vü her yanı

Cümle mîri muşavvir ü nağğāş

Mānī olmazdı birine pādāş

[B 69b] 3110 İtdiler çünkü cümleyi taşvîr
‘Aynını resm eyleyüp birbir

Resm ü taşvîr ile kitâbetini

Buldurup cümleye nihâyetini

Rûz u şeb oldu sa‘y-ile iqdām

Az zamān içre bulicek itmām

İtdiler İntizāmî’ye çü haber

Pādişeh luţfin ol haberde sezer

Hāzin-i pādişāh olan ağa

Didi fermān kıldı zıll-ı Hudā

3115 Ne dilersen kabul-ı hazretdür

Olma gāfil bu ulu fırsatdur

İntizāmî didi kalem ehli

Yine eyler o semtine meyli

Dilerem bir bölük kitâbetini

Umaram pādişeh himâyetini

Didi cāyiz didi eger nā-geh

‘Azlüm işidüp olsañuz āgeh

Define hiç var mıdur çäre

Ṭālîbi ger çıkarsa el vara

- 3120 Didi yok didi ey kerem kânı
Baña neyler bu manşıb-ı fânî
Didi mîrîden oturağ şadağât
Yâ selâtin zevâyidine berât
- [AE 87b] Virilüp el nuğûdı mäh-be-mäh
Rüz u şeb ol du'acı devlet-ğ'âh
Didi zâbiğ eger müşâhereyi
Virmeyüp⁸⁹¹ itse ger mükâbereyi
Câbî yâ şeh-r-emînine iğdâm
Diğğat ü ihtimâm-ıla ibrâm
- 3125 İdüp alunması mu'aveneti
Hiç kâbil midür muzâhereti
Didi olmaz didi a sulţânüm
Eger olmazsañuz nigejbânüm
Hâşılı bunda nesne yok hâşıl
Mümkin olmaya ħabbeye vâşıl
Didi evvel düşen ze'âmeti al
Esb-i mağşüduñu o yollara şal⁸⁹²
Didi iy devlet ıssı rüşen-rây
Her sözüñdür kelâm-ı dil-ârây
- 3130 Ulular ħapusında çok bîmâr
Derd-i tîmâr ile belâları var
Hod re'isün⁸⁹³ nişâncı paşanuñ
Niçe devletlü vü 'alî-şânuñ
Hâyli noğşânı var düşinde 'ulüvv
Düşmedin dağı niçesi mercüvv

891 Virmeyüp: virmese B

892 3126-28 B, AE1: -AE

893 Re'isün: re'is ü B

Çanda anlar yâ çanda bu ednâ
 Hâtıra geldi lik bir ma'na

Bir koyun defterin idün ihsân
 Ber-murâd ola bende-i fermân

3135 'Arz olundu vü çıktı haţt-ı şerif
 Ber-murâd olduğına emr-i laţif

[B 70a]

Hil'at-ı fâhireyle şâh-ı cihân
 Ol koyun defterin idüp ihsân

Üç yük akçeydi defterün şemeni
 Gönlü bād-ı hevâdan oldu ganî

**İntizâmî'ye Hizmeti Mukâbelesinde Koyun Hakkı
 Defteri Virilüp Sipâhilerün Beglerbegi Ğavğasında
 Müyesser Olmaduğı Beyânındadır**

Defter ucından ol zamân meşelâ
 Eylediler sipâhler ğavğâ

Artdı ğavğâ fesâd oldu bedîd
 Oldı beglerbegi orada şehid

3140 Çatl olundu yanınca defterdâr
 Oldı dīvânda haylî girüdâr

Çün halâş oldu ğül⁸⁹⁴-ile vüzerâ
 Dir dir ditreşür-idi küberâ

Her taraftan fesâd çün üşdi
 Her kişi baş kayusına düşdi

[AE 88a]

Defter-i 'ömri dürilüp olaruñ
 Başına hâl geldi niçelerün

İntizâmî görünce bu hâli
 Çıkdı gözinden 'alemün mâli

- 3145 Didi iy nefsi-i şüm-ı dūn-ṭālī⁶
 Hāḫḫ-ı zimmīde ne didi şārī⁶
 Hāşr olup oliceḫ ḫisāb u kitāb
 Hāḫ ḫatında olup su'āl u cevāb
 Şarḫar imāna istemez mālın
 Zālīmūn var ḫiyās it ḫālın
 Bu senūn didüḡün ḫoyun ḫāḫḫı
 Zehr-i ḫātil durur ḫudā ḫāḫḫı
 'Āmilūn uğrama izi tozına
 Ḫāyil olmaz uyan (?) iki yüzine
- 3150 Zehr-i ḫātil degül midür o ziyād
 Eylece sīm ü zer ola ber-bād
 Ehl-i küfrün gözi yaşıdur ol
 Ger naşīb olmadı ise me'mül⁸⁹⁵
 Hāḫḫ'ın ol saña bil hidāyetidür
 Ulu devlet delim 'ināyetidür
 Bunda maḫrūm ol orada merḫūm
 Ğayr ḫāḫḫında ḫışsa ḫod ma'lūm
 Resm-i aḡnāmı cem' iden zāleme
 Düşüren ḫāḫḫı zulm-ile eleme
- 3155 Her ḫoyunuñ derisini yüzse
 Cümleñün 'ömri defterin büzse
 Şāḫibine ne ḫala ḫiç dimez
 Yine ḫor kendünün adını yimez
 Virse eksük didüḡinün birisin
 Eyle cellāddur yüzer derisin

895 olmadı ise me'mül: olmadıysa olma melül B

Mürdenün hiç kalmamış eşeri
 Kendünün yine defterinde diri

[B 70b]
 [AE 88b] 3160 Mü'min olan bu hizmet almaz
 Kimsenün haqqı kimsede kalmaz

Rûh cismüni çün vedâ'a gider
 Nâmuñı ol kitâb zinde ider

Ne kitâb ol ki haqtı zer-endüd
 İşidüp anı ölmesün mi hasüd

Mîrden aña iki biñ altun
 Oldı maşraf zihî kitâb-ı fûnün

Pâdişâhuñ hazînesine sezâ
 İntizâmî⁸⁹⁶ o şükri eyle edâ

3165 Gezdi divân içinde elden ele
 Anı görüp⁸⁹⁷ nifâk ider cehele

Nice hazz ide anlamayan anı
 Meyli ednâya ide-geldi denî

Ger selâîndür ü ger vüzerâ
 Eger ağalar u eger ümerâ

Her birisi görüben itdi pesend
 Gelmesün didi⁸⁹⁸ ellerüne gezend

Dâyimâ luţf olur kelâm-ı laţif
 Hiç leţâfet bulur mı tab'ı keşif

896 İntizâmî AE, B: anı görüp AE1

897 Anı görüp: görme misin B

898 DidiB, AE1: hiç AE (çizilmiş)

İntizâmî Tiryākî Olup Kesilmege Murād İdinüp ve Kesilmesidür⁸⁹⁹

- 3170 Yine bir kışşayı beyân idelüm
 Vaşf-ı hâl-i dili ‘ayân idelüm
 ‘Aqlına hiffet olmadın ilķā
 İntizâmî iderdi haylî şafā
 Düşmedin daħı ‘aqlına mābeyn
 Alnı yazusı virmedin daħı şeyn
 Berş ü afyona mübtelā oldı
 Kendü kendüye bir belā oldı
 On diremden ziyāde idi ğidā
 Rūz-merre bu idi haķķ-ı edā
- 3175 Bir heyülā idi hemān cismi
 Kalmış eşbāhınuñ hemān resmi
 Gördi bir gün bir ehl-i dil hālın
 Kendü hālinde olan ihmālin
 İntizâmî’ye hayli itdi cefā
 Didi hey derdmend vā-ħayfā
 Mevt yigdür daħı bu dirilükden
 Kişi kırtulsa hoş durur buñdan
 Şeyħ Bālī Efendi terkibi
 Yidi eczāya virdi tertibi
- 3180 Hāḷḷ idüp anlar-ile kıtrānı
 Ad virmişdür aña kıtrānī

899 İntizâmî ... Kesilmesidür: İntizâmî Tiryākî Olup Şeyħ Hāsan Efendi’den Bey’ati beyânındadır. Kesilmege Murād İtdügidür B (B’deki başlık AE’de nüshasında bulunan bir sonraki başlığı da kapsayacak şekildedir)

AE nüshasında başlık ile 3170-3212 beyitleri arası 88b-89a sayfalarının kenarında yazılmıştır.

- Bedel olur ğıdâña eczâsı
 Tâlib olmağdur anuñ evlâsı
 İşidüp eyledi sözini kabûl
 Bârekallâh didi zihî mağbûl
 Aldı eczâsını idüp mevzûn
 Kıldı terkîb ü eyledi ma'cûn
- [B 71a] Kâmu eczânuñ ekşeri kaṭrân
 Ol ğıdâyı nice yisün insân
- 3185 Berş ü afyonu aña itdi bedel
 Cism ü cânına ḥaylî geldi⁹⁰⁰ ḥalel
 Esnese şanki ayrılır çeñesi
 Dıtdı dünyâyı aḫsuruqla sesi
 Gözi yaşarur el ayağ dutmaz
 Yavı kılmış ḥuzûrını bulmaz
 Mübtelâ oldı bir belâya daḫı
 N'oldı bilmem o mübtelâya daḫı
 Biri geldi vü gördi çün ḥâlin
 Gör anuñ daḫı kıl-ile kâlin
- 3190 Yoğ bu terkîb-ile ḥalâşa mecâl
 Bâde nüş eyle eyleme ihmâl
 Cândan anı uşandırur ma'cûn
 Ḥayretinden yürür-idi meftûn
 Aña daḫı mübâşeret itdi
 Müdmin-i ḥamr oldı vü⁹⁰¹ gitdi
 Gâh 'arağ gâh bâde eyledi nüş
 Yatağı âsitân-ı bâde-fürüş

900 ḥaylî geldi: geldi ḥaylî B

901 Oldı vü AE, B: olup daḫı B1

- N'itsün uşanmış-idi cānından
Nice cān el yumışdı ƙanından
- 3195 İtdi ƙatrānı bādeye tebdil
Çekdi ol miḥneti daḥı niçe yıl
Geldi dīvāndan eve bir gün
Bāde iḥzārına olup meftūn
Bāde-āver isimlü ḥidmetkār
Aña maḥşuş o ḥidmeti her bār
Sırran al gel didi o ma'ḥūdı
Şāyi' itmeye ya'nı maḥşūdı
Gitdi ol ƙaldı bu tefekkürde
Hep ƙabāḥatlerin tezekkürde
- 3200 Kendü kendüye böyle itdi ḥiṭāb
Haẓm-ı nefis eyleyüben itdi 'itāb
Ḥaḳ'dan utanmaz elden utandı
Sırruñı gizlü ƙala mı şandı
Fıkr idüp baḥr-ı ḥayrete ƙaldı
Bāde ƙarfin alup yire ƙaldı
Bir zamān añdı rüz-ı 'uḳbāyı
Gözlerin açdı gördi dünyāyı
Eyle şanurdı olımaz ansuz
Zindegānı ider mi ten cānsuz
- 3205 Sā'atinde Ḥudā çü luṭf itdi
İçerü vālidesine gitdi
Sekerāta didi olup tā'ib
Mā-mezā def'idür baña vācib
O daḥı itdi şükr Yezdān'a
Ölmedin irdüñ işbu iḥsāna

İbtilâ bir belâya olmaz ‘aceb
 urtulan itmek anı girü⁹⁰² taleb

Özge gaflet ‘aceb fezâhatdur
 İzine uğramak kabâhatdur

[B 71b] 3210 Eyle iy İntizâmî şükr-i Hudâ
 Çekmedüğüñ cihânda var mı belâ

Ol kerîme dem-â-dem eyle niyâz
 Hâk du‘â-yı derûnı yirde omaz

Baħr-ı lufına yok kenâr aqlâ
 Dergehinden kesilmegil a‘â

**İntizâmî Dünyâdan Fâriğ Olup Şeyh Hasan
 Efendi’den Bey‘ati Beyânındadır**

Aql-ı maşûda idelüm âgâz
 Ol hevâdan gönül ura⁹⁰³ pervâz

İntizâmî cihândan itdi hâzer
 ‘Âleme püşt [ü] pây urup yek-ser

3215 Geçdi ‘âlemden ü şafâsından
 Her cefâsından u vefâsından

Didi bir pîre eylesem bey‘at
 Vaqt-i şeyhûhate gerek ğayret

Düşine yatdı istiâre ile
 anĝı şeyhe yüz urmasını bile

İtdi bir şaş bu sözi tekrâr
 Hiç durma Hasan Efendi’ye var

Dört münzel kitâb yâdında
 Lafzan u ma‘nen öz nihâdında

902 girü: yine B

903 Ura: ide B

- [AE 89a] 3220 Gündüzün muḳdim ü gice bîdâr
 Ḳāyimü'l-leyli şâyimü'l-enhâr
 Şâmdan şubḫa dek 'ibâdetde
 Bir demi geçmeyüp ferâgatde
 Şânî-i Bâyezîd taḳvâda
 Bu's-Su'ûd-ı zamâne fetvâda
 'İlm-i zâhirde fâyiḳu'l-aḳrân
 'İlm-i bâtıında sâbıḳu'l-meydân
 Rûmili topraḡı ḳaviyyü'd-dîn
 Diḳḳat ü ihtimâmına taḫsîn
- 3225 Yolın arayu gezmiş eṣrâfı
 Zâyir olup mezâr-ı eṣrâfı
 Bilmez 'ömrinde hîç ta'tîli
 Olmuş anca 'ulüm taḫşîli
 Başdan ayaḡa nûrdur cismi
 Hüsni-i ḫâline dâldür ismi
 Şevḳ-ıla bey'at eyleyen andan
 Şıdḳ-ıla tevbeḳâr olan cândan
 Şıdḳı ile hidâyete irişür
 Ol hidâyet vilâyete irişür
- 3230 Uyanup toldı ḳalbi şevḳi ile
 Ğayrı efkârı cümle virdi yile
 Hâk-i pâyına rüymâl itdi
 Lâ-büd ol didügi yola gitdi
 Hâlvetiler yolına başdı ḳadem
 Cümle itdüklerine çekdi nedem
 Mâ-mezâ geldügince ḫâtırına
 Ğuşşa çekmekde nâ-sezâlarına

- Münkerâta te'essüf eyler-idi
 Müskirâta telehhüf eyler-idi
- 3235 Mümkün olduğça vardı meclisine
 Ğayrınıñ va'zı ne yâ meclisi ne
- [B 72a] Şâyed ola ṯarıkine⁹⁰⁴ āgāh
 Vardı aldı du'āsını geh gāh
- [AE 89b] Kendü kendüye eyledükçe hıṭāb
 Her su'āline işbu idi cevāb

**'Avāyık-ı Dünyādan İntizāmı'nın Ferāgate Meyli
 Beyānındadır**

- İntizāmı didüm saña tekrār
 Mā-mezāya çü itdün istiğfār
- Rāh-zendür cihāna itme heves
 Eyle kaç'-ı 'alāyık u sözi kes
- 3240 Kişi ālüde olsa dünyāya
 Hıylı noqşān götürür 'uqbāya
- Kendi_elinün derini eyle taleb
 Eyle kārūñ olur cināna sebep
- Hāmeye eyleyüp mürāca'atı
 Eyle kırıtās-ile münāsebeti
- Māl elinün deri gerek āyā
 Müzd-i dest-ile yek-ser eyle şafā
- Ger ḳanā'at ḥazīnesin bulasın
 Dāyimü'd-dehr kāmran olasın
- 3245 Māluñ olsa zekāta dāyirdür
 Virmez-iseñ cezāsı ḥāzırdur

904 Şâyed ola ṯarıkine B, AE1: ḳāl-ile ḥālden olup AE (çizilmiş)

Ne ḳanā'at ki *kenz-i lā-yefnā*⁹⁰⁵

Şāh olur vāşıl olsa aña gedā

'Ahd ü güft itdi kendü nefsi ile

Oturup dura ya'nî cinsi ile

Naḳd-ı kırtāsı eyleyüp maṭlab

Dilleşe ḫāme ile rûz u şeb

Yanına ger gelürse ḫācetmend

Dimeyüp hîç aña çün u çend

3250 Luṭfına ḳoya maşlaḫatları

Lecc ü bâzār idenden ola berî

Cümleden ön o mecma'a irişüp

Ḳamudan şoñra gitmege dürişüp

İntizāmî bu ḫālet üzre iken

Cidd ü cehdi bu ḡāyet üzre iken

**[AE 90a] Bevvāblar Kethudāsı Fermān-ı Şāhî ile
Cümle Dīvānuñ Rāygān Ḥidmetlerinden Mu'af
Olduḡı Beyānındadır**

Emr idüp pâdişāh-ı devr-i zamān

Geldi pes⁹⁰⁶ kethudā-yı bevvābān⁹⁰⁷

İntizāmî Kerīm'dür⁹⁰⁸ aña laḳab

Kendü ḫālinde ola rûz u şeb

3255 'Afv olup rāygān-ı ḫidmetden

Dinç ola ḳulaḡı o miḫnetden⁹⁰⁹

905 Özellikle tasavvufî kaynaklarda hadis olarak gösterilen ancak farklı kaynaklarda farklı kimselere atfedilen "el-ḳanā'atü kenzün lā-yefnā" sözünden mülhem "Kanaat tükenmez bir hazinedir" anlamındadır. Bk. Mustafa Çağrırcı, "Kanaat", *DİA*, c. XXIV, s. 289.

906 Geldi pes AE1: gelicek AE (çizilmiş); pes: -B

907 3253: + "Didi ḳurbān-ı pâdişāh-ı zamān / İşbudur iy mekārīm-i dīvān" AE

908 Kerīm'dür: Sadece AE nüshasında yer alan sözcük "KERİM" şeklinde yazılmıştır. Kâf harfinden sonraki harf, yazının genel karakterine göre daha ziyade hâ-i resmî gibi durmaktadır. Yazmada râ harfi daha fazla uzatılarak yazılmaktadır. Bu durumda "Kerīm'dür" şeklinde okuduğumuz kelimenin "ki yemdür" şeklinde okunması da mümkün olabilmektedir. Bu durumda anlam bakımından biraz muğlaklık söz konusu olsa da vezin bakımından daha uygun bir okuma tercihi ortaya çıkmaktadır.

909 miḫnetden: şikletden B, AE1

- Nevbetüñ hîdmetinden ola berî
 Ola ebnâ-yı cinsi mu‘teberi
 Her kişi böyle velvele şalmaz
 Gerçi a‘dâ anı kıla almaz
 Pâdişâhuñ ziyâfeti gitdi
 Ol düğünler nihâyete yitdi⁹¹⁰
 Sûr-nâme ki aña ad olmuş
 Aşlı vü fer‘i hoş-nihâd olmuş⁹¹¹
- 3260 Ol kitâb-ı güzîn⁹¹² didi ‘işret
 Mîve-i cennete virür lezzet
 Yindügince bulur degül noķşân
 Nitekim mîve-i lezîz-i cinân
 Görenün hâtırında kañğı yiri
 Dura yâdında idicek güzeri
 Lik ol⁹¹³ fer‘ aşlı gayretini
 Hiç ketm eylemez gör ‘iffetini
 Hep hasebler nesebler efrâdı
 Yâdına oldu bâ‘iş ü bâdi
- 3265 Zâyil olmaz ol izdiyâdı bulur
 Dîde-i kalb-ile habîbi görür
 Her okuyan du‘âyı ger okusa
 Tâlibün haķķını yirine kosa
 Kendü hem olısar şevâba sebep
 Bir du‘âdur ‘ivaz olunsa taleb
 Her yazıldıķça yeñi câme geyer
 Naql-ı şüretle bir cemâle güyer

910 3258: B nüshasında bu beyitten 3265-3283 beyitleri arasına denk gelen bir kopma olmuştur.

911 3259 AE1: -AE

912 Ol kitâb-ı güzîn AE1: lik işbu kitâb AE (çizilmiş)

913 Ol AE1: bu AE (çizilmiş)

[AE 90b]

Çamu seyrângehi ol âvânuñ
Şöhreti cümle zîr ü bâlânuñ

- 3270 Gel nazâr kııl çamusu hâzırdur
Böyle şöretlü sür-ı nâdirdür
Fâzılı kâмили Sitanbul'uß
Ehl-i nazmı bu şehri-i mergûbuñ⁹¹⁴
‘Add olunsa hisâba hıç gelmez
Rümili halkını⁹¹⁵ pula almaz
Böylece mişli yok ‘azım düğün
Çaşd idüp arasañ cihânı bütün
Olmamışdur ferîd-i ‘âlemdür
Nâdir iken vuķū‘ı gel bir gör⁹¹⁶
- 3275 Kimse aña teķayyüd eylemeye
Yazmasıyla dilini añlamaya
Gele bir Rümili dili dönmez
Degme ca‘lî pesende alunmaz
Hıaķ te‘âlâya hamd-ı bî-pâyân
İtdi bu hıdmeti aña ihsân
Ger bahâne bulursa bir zeyrek
Yazsun ol birini daķı yigrek
Gel gel ey yolsuz eyleyen daķlı
Olayın dirseñ ol tarîķ ehli
- 3280 Munşif iseñ gel eyle inşâfi
Eyle inşâf işbu vaşşâfi
Aña şahid degül mi bunca hıref
Dillerince çamuya virdi şeref

914 mergûbuñ: Maķbûluñ AE1

915 Halkını AE1: âdemin AE (çizilmiş)

916 3274 AE1: -AE

- Biş yüz ehl-i şanāyi' uñ amusın
 Bir iki üç degül amu sürüsün
- Eyleyüp dillerince ta'birı
 İtmeyüp hz birine tayiri
- [B 53a] Hep 'ibarati cümle yadında
 Dilde anca degül nihadında
- 3285 İltifatuñ ulı durur insân
 ul ider hürri olanı hüd ihşân
 Yazdı dāyim şikāyet akāmın
 Tā otuz yıla sürdi⁹¹⁷ encāmın
- [AE 91a] Kimse işin omadı te'hire
 Lāzım ola meger ki tedbire
 Nesne şorana virdi hüb cevāb
 Durdı rāh-ı şavāba bula şevāb
- İntizāmı'nun Tefāsir Kitābeti Beyānındadır**⁹¹⁸
- Olmayicek kitābet-i dīvān
 Yazdı tefsir-i Bü's-Su'ud'ı her ān
- 3290 İşbu hāl-ile yazdı dört tefsir
 Hi vaz'ını itmedi tayir
 Şal'am⁹¹⁹ bir yirinde yazmadı bu
 Şalavātı tamām yazdı amu
 Her ne yirde yazuldısa aşāb
 Ger şair ü kebir ü şeyh ü şāb
- Raziyallāhu 'anhu* terkibin
 Bozmadı hi *razlehü* tertibin

917 Tā otuz yıla sürdi AE1: niyyet eyleyüp (...). AE (çizilmiş)

918 İntizāmı'nun ... Beyānındadır: İntizāmı Yazduı Tefāsir Beyānındadır B

919 Şal'am: şallallāhu 'aleyhi ve sellem (صلی علیه و سلم) ibaresinin kısaltması.

Bir zamānda birisi küttābuñ
Nağşın eyler bir ulu elķābuñ

3295 Yazduğı bir ulu kimesne imiş
Dünye ne ehl-i (...?...) ne imiş⁹²⁰

Redd-i dīvān olup ʿitāb olunur
Zecri müşʿir niçe hıṭāb olunur

Gelüñ inşāf idelüm iy aḥbāb
Fāḥr-ı ʿālem eger ü ger aşḥāb

Kim ola eyle vācibü't-ta'zīm
Mişli mānendi lāzımü't-tekrīm

Şal'am'ı ihtiyār iden kātib
Nağşını ibtidā iden ğāşib

3300 Ol şe'āmetle kaṭ'-ı yed olmuş
Ḥaḫ bu kendü cezāsını bulmuş

Eşref-i Ādem ü ḥabīb-i Ḥudā
Na't-i pākine cānlar ola fedā

Na'tine her ne deñlü ta'zīmi
Nāmına her ne deñlü tekrīmi

[AE 91b]

Eyler-iseñ şevābı mücibdür
Nağş iderseñ ʿazābı mücibdür

**Akrībasından Olan ʿOşmān Efendi Kesret-i Kitābet
Göze Zārar İdügi İş'ār Olunup⁹²¹ Üslüb-ı Hikem ile
Cevābıdır**

Nāmı ʿOşmān bir büyük kādī
Ola andan yüce Ḥudā rāzī

3305 Aña ihvān idi o sābıklar
Ol Süleymān kādī ile ʿÖmer⁹²²

920 3295/2: -B

921 idügi iş'ār olunup: idügin müş'ir naşihat B

922 3305 AE1: -AE, B

Hem hayır-h'âhı hem muhibbi idi
İntizâmî'ye şefkat-ile didi

Akrībāsından olmağın ol 'aziz
Raḥm idüp didi eylegil perhiz

Göz döyer mi bu keşrete her bār
Seni za'f-ı başar başar nā-çār

İntizâmî bu yüzden itdi cevāb
İtmedün bunda fikr ü re'y-i şavāb

- 3310 Bî-ḥabersin didi murādumdan
Niyyet olan budur nihādumdan
Başlayicek kitābet-i tefsīr
Nūr-ı çeşmüm-çün itmişem tedbīr

[B53b]

İbtidā şafḥasın sürüp yüzüme
İşbu niyyetle dutuban gözüme

Gözümün nūrına vire kuvvet
Zarar itmeye itdügüm diḳḳat

Ḥaḳ du'âmı kabül idüp anı
İrdi fi'l-hāl Ḥaḳḳ'ın iḥsānı

- 3315 Aşdı 'ömr-i 'aziz seb'ini
Luḫfına Ḥaḳḳ'ın eyle taḫsīni
Gözlüğe hiç itmedi muḫtāc
Başaruñ artdı kuvveti gözün aç
'Āriyet gözine ḳomadı çü yir
Bulagör luḫf-ı Ḥaḳḳ'ı devlete ir
Nādim oldı didüğine mezbūr
Didi luḫf ile ḫut sözüm ma'zūr⁹²³

923 Didi luḫf ile ḫut sözüm ma'zūr AE1: Fevri def' oldı didügi maḫzūr AE, B

İntizāmī'nün Kānā'ati Beyānındadır

Hāşılı İntizāmī diğkatde

Hîç kuşûrî komadı ğayretde⁹²⁴

- [AE 110a] 3320 Olmayup hîç t̄alib-i dünyā
 Mañşiba itmedi heves ciddā
 Eyleyüp i'tikādı Rezzāk'a
 Her işin kodı luṭf-ı Hallāk'a
 Gerçi ehl ü 'iyāl ğayreti⁹²⁵ çoğ
 Elde t̄imār-ile 'ulūfesi yoğ
 Olur oldı 'asir aña yesir
 Göñli dāyım ğanī vü gözleri sir
 H̄ağ aña virmiş-idi bir ğayret
 İtdi ol ğayret-ile ḥod ülfet
- 3325 Bir gün ehlümle ne yiyem dimedi
 İrte ḥarcına hîç ğam yimedi
 Rūz-merre filori⁹²⁶ ḥod lāzım
 Luṭfına H̄ağk'uñ olmağın cāzım
 H̄ağk'uñ iḥsānını gör ayruğı қо
 Şabrı olana rızq irer qarşu
 H̄ağ naşibin virür-idi elbet
 Yazunuñ buldı⁹²⁷ nef'ini kat kat
 'Ömri içinde mañşib u dirlik
 İtmedi zabṭ irdi tā p̄irlik
- 3330 H̄āme ile çün eyledi ḥareket
 Buldı kedd-i yeminden bereket

924 3319: AE'de varak karışmasından dolayı bu beyitten sonra metin 110a'de devam etmektedir.

925 ğayreti: niçesi B

926 Filori AE1: kırk elli AE (çizilmiş), B

927 Yazunuñ buldı AE1: buldı kırtaş AE (çizilmiş); buldı: gördi B

Hîç kanâ'atdan özge yok ma'den
 Ğâflet ider beşer niçün bilmen
 Ol ki kendin urur terâzûye
 Döyebilür bu zür-bâzûya
 Fûls-i aḥmer idinmeyüp deynin
 Kız çıkardı everdi hem oğlın
 Kızınıñ oğlınıñ hem evlâdın
 Oḥşayup aldı ağızınıñ dadın
 3335 Kişi evlâdı olsa ḥayr-ı ḥalef
 Bezri ol kişinün olur mı telef
 Zîre şoñında ḥayru'l-evlâdı
 Ḥayr-ile yâdına olur bâdî

[AE 110b]

[B 54a]

Dâyimâ⁹²⁸ yâd olur anuñ nâmı
 Geçe ḥayr-ile şubḥı vü şâmı
 T̄ayy ider defterini şanma felek
 Yazılur nesli inḫitâ'ına dek
 Bî-kes olan kimesne ebter olur
 Kendü a'mâli defteriyle ḫalur
 3340 Yüce Ḥaḫ vâlideyn ü ecdâduñ
 Tâ ile'l-inḫırâz evlâduñ⁹²⁹
 Nef'i görinen ehl-i iḥsânuñ
 Bize üstâd olan aḥibbânuñ
 Cümlesine Ḥudâ ide raḫmet
 Ehl-i dillerden umaruz himmet
 Oḫuyup yazmadan murâd du'â
 Cümledenün ḫâcetin Ḥaḫ ide edâ

928 Dâymâ B, AE1: ḥayr-ile AE (çizilmiş)

929 3340-43 B, AE1: -AE

**Ebnâ'-ı Sipâhiyân Ağası Üveys Ağâ⁹³⁰ Kesret-i
Ehl ü 'İyâliyle İstanbul'a Geldügin Ta'yîb İdüp ve
İntizâmî'nün bî-Ĥuzûrluğla Cevâbı Beyânındadır**

İdelüm yine özge ĥâle şürü^c
Bî-mühâbâ degül eşahh-ı vuķû^c

3345 Evvelâ geldüğünde bu şehre
Ĥâmeden bulmadın daĥı behre

Bölük ağası Veys idi aña nâm
Yeñi devletlü eskiden ĥod-kâm

'İd-i ekberde niçe hem-şehri
Anuñ-ılaydı cümlenüñ faĥrı

Varicek kıamusı ziyâretine
İntizâmî'ye gör 'ibâreti ne

Cümlenüñ şordı ĥâlini bir bir
Hep mücâb oldılar kıamu yir yir

3350 İntizâmî'ye geldi çün nevbet
Sü'-i zu'mından irişüp ĥâlet

Didi sözüüm geçeydi saña eger
Ĥâtırımdan benüm bu şimdi geçer

Saña ururdum iki yüz çapraz
'Ârı yok ĥayreti yok utanmaz

Bunda ehl ü 'iyâl-ile geldün
Çâresüz maşrafuñda kıat kıalduñ

Şehri İstanbul'uñ⁹³¹ gedâ yiri mi
Ne şanursın bu bî-nevâ yiri mi⁹³²

930 Üveys Ağâ: olan ağâ B

931 Şehri İstanbul'uñ: şehri-i İstanbul B

932 3354: Varak kıarışması dolayısıyla AE'de metin bu beyitten sonra 102a'da devam etmektedir.

- [AE 102a] 3355 İntizâmî'ye bu kıatı geldi
 Nâvek-i 'âr yüregini deldi
 Didi saña ziyârete geldüm
 Şanma cerre şikâyete geldüm⁹³³
 Yeñi devletlûsin a sulţânım
 Eski bendeñ degül miyem hânım
 Beni gördüñ mi hîç felâketde
 Kîse vü ceybi boş nedâmetde
 Rûzgâruñ şikâyetin mi_itdüm
 Bî-nevâlar hikâyetin mi_itdüm
- [B 54b] 3360 Hele zâhirde ğayretüm vardur
 Şanma bir zerre hayretüm vardur
 Ceybini kimse kimsenüñ bilmez
 Pârasın kimse kimsenüñ ilmez
 Kellesi kızdüğını çün gördi
 İ'tizâr-ile üstine sürdi
 Dotalum didi yok ğam-ı ferdâ
 Şabruñı eyleye ziyâde Hudâ
 Ehl-i manşib ğanî yiridür bu
 Sende yok biri kıuru ğayreti kıo
- 3365 Didi aña ki hây sulţânım
 Hîç benüm añlamaduñ iz'ânım
 Zıll-ı zâ'il degül midür manşib
 Añladuğınca bu mıdur manşib
 Manşib oldur ki olmaya 'azli
 'Azline degmeye bunuñ ca'li
 Gelse bir kışi kıarız için saña ger
 Ger kefilî var-ise sözi geçür

933 Şanma cerre şikâyete geldüm B, AE1: Şanma iflâs birle kıat kıaldum AE (çizilmiş)

Dirsin anuñ kefilî eyü kişi
Tiz döner hânesine biter işi

3370 Râzık Allâh benüm kefilümdür
Hâk resüli sözi delilümdür
Haylî mülzem olup sözi kesdi
Gerçi haylî şavurdı vü esdi

[AE 102b] **İntizâmî Dîvân Kâtibi Olduğın Beyân İder**⁹³⁴

Luṭf-ı Yezdân idi hep fikri
Ni'ete şükr idi kamu zikri
İrtesi bayramuñ olup mesrûr
Olmış-idi kitâbete me'mûr
'İd-i aḫḫâ yine çün irişdi
Zebḫ-ı kurbâna ḫalk girişdi

3375 Vardı yârânı ile yine aña
Et'ime yindi dindi şükr-i Ḥudâ
Herkesüñ ḫâlin itdi çün teftiş
Baḫdı anı vü gördi bî-teşvîş
Ḥüsn-i ḫâline ruḫları şâhid
Ne kelâm eylese sözi vârid
Ḳalbine âdemüñ irişse feraḫ
İRse maḫşûda zâyil olsa teraḫ
Şekli vü sözi vaz'ı ḫurrem olur
Aña her kim söz ata mülzem olur

3380 Açmadın bir söz aña ḫâlinden
Añmadın kimse ḫîl ü ḫâlinden
Didi bir yârı eyleyüp âgâh
Oldı dîvân kâtibi nâ-gâh

934 olduğın beyân ider: olduğudur B

- Didi kimün şefâ'ati oldu
 Didi Hâkķ'ın 'inâyeti oldu
 Vâsiṭa aña didi kim oldu
 Ma'rifetle didi yirin buldı
 Didi kim 'arz kıldı Hünkâra
 Didi kendüyi kendü hemvâre
- 3385 Didi kim itdi aña istizân
 Didi oldu kitâbdan iḥsân
 Oḳunur mı didi kitâbı meger
 Didi bi'z-zât şâh-ı dîn-perver
- [B 55a] Muṣṭafâ-nâm ḥaṭṭ-ile ma'rûf
 Her ḳalemde liyâḳati mevşûf
- [AE 103a] Mîriden⁹³⁵ kâğıd aldı sultânî
 Yazdı Yaḳûṭ ḥaṭṭına şânî
 Nâmı 'Oşmân dinürdi bir naḳḳâş
 Mânî olmaz-idi aña pâdaş
- 3390 Naḳş u taşvîrine idüp⁹³⁶ iḳdâm
 Her cihet birle itdiler itmâm
 Ehl-i 'irfâna himmetün yok mı
 Bu kitâbet o ḥidmete çok mı
 İki biñ zerr-i eşrefî maşraf
 Oldı şehden aña yeter bu şeref
 Halk iden rızḳınıñ kefilî durur
 Ḳaydını cümle aşlı ile görür
 Kimsenün kimse yimesün ğamını
 Derdini viren ol ḳılur emini

935 Mîriden B, AE: evvelâ AE1

936 taşvîrine idüp B, AE1: taşvîrin eyledi AE (çizilmiş)

3395 K̇ul efendi k̇apısına varicek
 Ğayrılar ṫapısından el çekicek
 Ber-murād eyler anı Mevlāsı
 Ğayrı terk eylemekdür evlāsı

**Sultān Muḥammed Bir Gūn Vūzerāya Babam Sultān
 Murād Sultān Bāyezīd İntikāmı ile ‘Asker Gönderüp
 Niçe Vilāyeti Feth İdüp Sultān Süleymān’a Beç’ūñ
 İtdügi İhānetin Sebeb Düşürüp İntikāma Kaşdı
 Beyānındadır**⁹³⁷

Virelüm yine bir laṭif haber
 Ehl-i idrāke lā-būd eyler eşer
 Çünki Sultān Muḥammed itdi cülūs
 Pāy-ı taḥtını devlet eyledi būs
 Didi⁹³⁸ babam ‘Acem vilāyetine
 Gönderüp ‘askerini ğāretine

3400 Aña bā’iş ne idügi ma’lüm
 Aldı bunca vilāyetin merḥūm
 ‘Āķıbet şāhı eyledi mağlūb
 K̇ul gibi itdi kendüye mensūb
 Nām taḥşīlidür ulu devlet
 Pādişāh olana gerek ğayret

[AE 103b] Kendüden şoñra ḥayr-ile ola yād
 Varmaya nāmı ḥırmeni berbād
 Baña el virdi çün bu dem devlet
 Lāzım oldu baña daḥı ğayret

3405 Ḣān Süleymān ki varmış-ıdı Beç’e
 K̇asdı bu idi öte daḥı geçe

937 kaşdı beyānındadır: kaşdıdır B

938 Didi B, AE1: didüm AE (çizilmiş)

Kış kıyâmet irişmegin o zamân
 ‘Askerün ‘avdeti olup fermân
 Ol zamânda meger ki ol haşerât
 Didi nâmın o Ʒal‘anuñ heyhât
 Aña haylî ihânet itmişler
 Beç’i koyup gerüye gitmişler
 Şoñra hiç kimse itmedi cür’et
 Bu deme dek Ʒalupdur ol ğayret

3410 Baña lâzımdur eyleyem iƷdâm
 Gele yanumca ‘asker-i İslâm
 Ceş-i İslâm olup Ʒamu me’mür
 Niyyeti feth-i Ʒal‘a-i mezbür
 Hân Muhammed o semte oldı revân
 ‘Askeri ile Ʒoldı kevn ü mekân
 Ʒal‘a-i Egri toğru yolda idi
 Evvelâ feth idelüm anı didi
 Yoldan ırulsun ol ayak bağı
 Girüde hiç Ʒalmasun yağı

[B 55b]

3415 Vâkı‘â vardı anı feth itdi
 Egri’nün rāstî işi bitdi
 İntizâmî’nün anası nâ-gâh
 Bu seferden o dem olup āğâh⁹³⁹
 Gördi kim hiç sefer tedârüki yoƷ
 Lik Ʒuramaz hâzar tedârüki ƷoƷ
 Vâlide didi ey oğul hayfâ
 Sefer olmaz mı Ʒalbüne ilƷâ
 Ʒul efendiden ayrılır mı hiç
 Hîdmetinden ider mi yâ serpiç

- 3420 Pâdişeh kâtibi olan kimse
 ubbe altında h ame-zen kim ise
 G zles n anda ise erk nı
  tmes n hi terk d v nı
 V kır a gördi sözleri mak l
 H k u ger halk atında gey mab l
  ntiz m  dahil bile gitdi
 Hi arazsuz az ya meyl itdi
 S de sult n i dirlik   tim r
 Hep az  niyyetine varı ni r
- 3425 Vardı h sb  elinde dirliği yo
 almaz ill  anu n ki erliği yo
 H n Muammed Hud 'ya itdi niy z
 H k der n  du 'ay  yirde omaz
- [AE 104a] H k 'a idüp tazarru'ı v fir
 Oldı anda vel yeti z hir
 Cem' olmudı anda yidi ıral
 Ehl-i küfr-ile olu det   cib l⁹⁴⁰
 Cümlesi t b r  taa sun idüp
 H ile v  hud'ay  tefennün idüp
- 3430  n de itdi t b ru n fethin
 o o taf ili n'idelüm erhin
 Gerek erler yitidi itdi n z l
 Oldı yüz bi nden artuğı mat l
  ntiz m  orada yazdı arih
 Fethine bir aide v  t rih
 P di ha oundı  n mazm n
  tdi ihs n yigirmi dört altun

Mülemma' tārīh-i Egri

Ḥān Muḥammed toğrılıp fetḥ itdi Egri ƙal'asın
Beç ƙıralı bağrına uruldı bir tārīh-i dađ⁹⁴¹

3435 Bir felâketde idi ol maḥzūn
Her biri anda degdi biñ altun⁹⁴²

Kimse ḥālin görür mi hīç bir ferd
Her bir altunı genc-i bād-âverd

Ma'rifet kimseyi yabanda mı ƙor
Yüri taḥşil-i ma'rifet idegör

**Egri'nün Fethi ve Ṭaburuñ İnhizāmı Olduđdan
Şoñra 'Asker-i İslām'un 'Avdeti ve İntizāmı'nün
Ḥademesi Atlar-ile Firārı Beyānındadır⁹⁴³**

[B 56a]

Ƙıř irişdi vü döndi çün 'asker
At u ḥuddām ƙahrı cāna yeter
Kimi atın arar kimi çādırın
Kimi nāmıyla çağırur nökerin

3440 Şubḥa dek her gice bu ḥāy-ile hū
Uyḥu mı sende ƙor bu cüst-ile cū

İntizāmı'nün anda ḥuddāmı
Ƙaçdı atlarla gör bu ālāmı

Ol maḥal anda eyle bir yir idi
Kimsenün kimse mi ğamın yir idi⁹⁴⁴

Bir atı var yanında bir ƙoçısı
Biri yoğ daḥı tā ola ƙoşısı

Var-idi birinün ƙolında atı
Ḥaylı yirden aña çağırdı ƙatı

941 3434 AE1: -AE, B

942 3435 AE, B: -AE1

943 İntizāmı'nün ... Beyānındadır: Egri'nün Fethi ve Ṭaburuñ İnhizāmı ve 'Asker-i İslām'un 'Avdeti ve İntizāmı'nün Ḥademesi Atlar-ile Firār İtdüği B

944 Kimsenün kimse mi ğamın yir idi AE, B: Ṭođ açuñ hiç ğamını mı yir idi AE1

- [AE 104b] 3445 Kõçiye ben dahı atum kõşayın
 Bile binmekde ben saña uyayın
 Pâdişeh göçi 'askerün gidişi
 Yâd iden kimdür orada bilişi
 Kimi yurdında itmede zârı
 Ğâret olmış metâ'ınuñ varı
 Kimi mecrûh u kimisi haste
 Kõdreti yok bir âha dem-beste
 Nefse nefsi idi göçen gitdi
 Ol kişi İntizâmî'ye yetdi
- 3450 Kõçiye bindiler çalup kãmçı
 Biribirine oldılar şançı
 Bir sâ'at imtizâc itmediler
 Egri şuyından öte gitmediler
 Ol gelen çıkdı atına bindi
 Göricek İntizâmî de indi
 Kõçinün içi toptolu eşkâl
 Kendü oldı piyâde kâlbi melâl
 Kõçisi durdı şu kenârında
 Kãmı âyende reh-güzârında
- 3455 Vaqt-i 'aşr-ıdı kıldı Hakk'a niyâz
 Didi iy pâdişâh-ı bende-nüvâz
 Elümi al ayağa düşmişüñem
 Yolum uzak ırağa düşmişüñem
 Kim baçar baña luţfuña kaldum
 Hâlüm ağlaya eşkümi şaldum
 Görinüp karşı bir Tatar atlu
 Atlu ammâ katı mürüvvetlü

- İki atı yiderdi kolında
Biri sağında biri şolında
- 3460 Elli altun yanında cāyiz idi
Belki artuḡ ƣatında ḡāyiz idi⁹⁴⁵
Didi atlar ziyādesin baña şat
Ḥālūmi şorma ƣalmışam ƣatı ƣat⁹⁴⁶
- [AE 105a] Altı altun didi ikiye behā
Ölmişe irdi şan dem-i ‘İsā
Her birinüñ behāsi üç altun
Virilüp altunı alundı şatun
Atları aldı ƣoçıye ƣoşdı
Ḥaḡḡ’a şükr itdi vü yola⁹⁴⁷ düşdi
- [B 56b] 3465 İki gün bindi ƣoçi oldı revān
İrtesi oldı cümle bī-dermān
Lāşeler kendü kendüden ‘āciz
Cüz’i diḡḡatle ölmesi cāyiz
İntizāmī yayan hevā bārid
ƣoçi yanınca bir yalan şāhid
Segedin ƣal’asına çün geldi
Ṭunadan yaña kendüyi şaldı
ƣoçinüñ bārgīri durmış-ıdı
Aña dek biñ elemle sürmiş-idi
- 3470 Herkese kendü boğazı bir yük
Yüki ƣo nāzükāne ol çāpük
Birine virdi rāygān ƣoçisin
Añma ḡod hīç ṭabanınuñ acısın

945 3460: 3461 B

946 3461: 3460 B

947 vü yola AE1: yollara AE (çizilmiş); itdi vü yola: eyleyüp yola B

Sepedin hürdesini hammâle
Yükledüp bakmadı çok eşkâle

At anı itdi ol atı âzâd
Oldı cümle geçen elem berbâd

**Seferden ‘Avdet İdüp Segedin Kırbine Gelüp
Tuna’da Gemilerün Tâlibinün Keşreti ve
Ol İztirâb u Miḥnetün Elemindeydir**

Ḥaylî keştî Tuna kenârında
Yâr u aġyâr ḥaylî yârında

3475 İrişüp İntizâmî ol yâre
İtdi ârâm orada bir pâre

Aḥşam irdi nice ola ḥâlî
Döküli ḳaldı yirde eşkâlî

[AE 105b]

Biñ nefer her geminün içinde
Kimi öninde vü kimi kıçında

Her biri mîrîye dutulmuş-ıdı
İçi taş ḥalkına ḳatulmuş-ıdı

Bir gemi buldı illâ şâḥibi yok
Şâḥibi yok velî mülâzımı çok

3480 Ne re’îsi ne ḥod kürekçisi var
Gemi yataḳta cümleden bîzâr⁹⁴⁸

İntizâmî baḳınca kıçında
Gördi bir cüz’î furça içinde

Didi iy benden özge şaşkunlar
Tuna’dan çok ziyâde taşkunlar

Ben sefîne levâzımına kefil
Navlunun soñra tek ḳıluñ taḥşil

948 Gemi yataḳta cümleden bîzâr B, AE1: gemünün içi kendüden bîzâr AE (çizilmiş)

Ger re'îsi vü ger kürekçilerün
Cümle huddâmı vü dümencilerün

3485 Maşrafı ola cümleñün andan
Bu tedârük şamu ola benden

Virdiler hep bu ittifağa rızâ
Eylediler şamusı hayr du'â

Geminün cümle şaydı görildi
Zemüne vardı menzilin buldı

[B 57a] Hâline göre herkes itdi 'ağâ
Hâşılı cânibeyn buldı rızâ

**Belğırad'dan Atı ve Seyişhânesi ile Hidmetkârsuz
Yola Düşüp Çekdüğü Âlämuñ Beyânındadır⁹⁴⁹**

Oldı andan Belğırad'a vâşıl
At seyışhâne eyleyüp hâşıl

3490 Yaluñuz yola düşdi yoldaşsuz
Hâli fikr eyle n'ola hâldaşsuz

Yağmuruñ balçıguñ ço keşretini
'Askerün izdiñâm u vefretini

Gördi bağıdı bir ulu şu taşmış
Çıkuban yola köprüyi aşmış

[AE 106a] Üştür ü ester ü seyışhâne
Yıkılup kim bağar hod oğlana

Şu ki tuğyân ide inişde ola
Yolcınıñ hâli anda bellü n'ola

3495 Her seyışhâneyi iki âdem
Geçürince çekerti haylî nedem

949 Belğırad'dan ... Beyânındadır: Belğırad'dan Atı ve Seyişhânesi ile Yaluñuz Yolda Çekdüğü Âlämı Beyândur B

İki atlu birin geçürmekde
 İşiden bir olur mı görmekde
 Yaluñuz kimse görmesün o günü
 Atı n'itsün yanınca yâ yüküni
 İntizāmī o demde ğayret-ile
 Uğradı bi'z-zarūrī hayret-ile
 Bir belā kıoldaki seyishāne
 Kıçı düşdi o döndi bī-cāne

3500 Yoldaşı yok ide mu'āveneti
 Oğlanı yok ide muķāvemeti
 Şaşduğından derūnī eyledi āh⁹⁵⁰
 Sen bu dem dest-gīr ol iy Allāh
 Yok hīlāfum burada Hāķ hāzır
 Şıdķ u kızbine kıullaruñ nāzır
 Bir kez atıldı şuya batmış-iken
 Kıçları şu içinde yatmış-iken
 Hāylī yir taşra atılup durdı
 Hāyrete vardı vü çün anı gördi

3505 At işi bu degül Hudā işidür
 Kıuluñ 'aczini görür işidür
 Kıondı şahrāda her gice yaluñuz
 Böyle tüklānına taña kıaluñuz
 Yolcınıñ kıonduğın kı görür-idi
 Bir kenāra kıonar oturur-idi
 Nesne şan zāyi^c eylemişdür arar
 Kendü yoldaşlarını ya'nī şorar

950 Şaşduğından derūnī eyledi āh B, AE1: Ortaya geldi çün seyishāne AE (çizilmiş)

Görmedük diyü çün cevâbın alur
 Çonar eydür olar da ardca gelür

[AE 106b] 2510 O yaluñuz at iki yükde belâ
 Yüki yükletmek istese meşelâ
 Çaldurup yükledince bir yanın
 Dayadup yükledür o bir ğayrın
 Kendüye atlara şu ğod lâzım
 N'itsün esbâbı olsa ger 'âzim

[B 57b] Ellerün şuya girdüğün çü görür
 Atları bir maṭâra ile virür
 Yandurur birkaç aḳçeyi eline
 Gice ḳalkar gider girü yolına

3515 Yaluñuz yükledüp eger şaldı
 Ayağa bindi vü ṭaban çaldı
 Böylelükle Sitanbul'a geldi
 At yanınca piyâde ḳat ḳaldı
 Oldı ehl ü 'iyâline vâşıl
 Ol seferden şevâb idüp ḥâşıl
 Nîm-cân kendü atları durğun
 Sefer âlâtı büzbütün bozğun⁹⁵¹

Bî-mecâl Atların Şatmağa Gönderildüğdür

Birine didi atlarımı şatuñ
 Aḳçesin aḳçeme gelince ḳatuñ

3520 Gitdi bâzâra sürinüp er geç
 Bâri yedilse binmesinden geç
 Atı pâdaş⁹⁵² gören edeplü (?) şanur
 Bir adım yürise velî uşanur

951 Sefer âlâtı büzbütün B, AE1: hep sefer âleti ḳatı AE (çizilmiş)

952 Pâdaş: pâdaşı B

- Müşterî yîni na'lini gördi
 Bir şikâr añlar üstine sürdi
 Dışın açmağa bulmadı çâre
 Perçemin çekme düşer el vare
 Biri toqsan birisi otuz ider
 Şatan alan evine gitmek iver
- 3525 Küllî 'aybıyla itdiler bâzâr
 Gelmeye cânibeyne tâ âzâr
 Ucuz aldum diyü alan sevinür
Eksirek (?) itdügin görüp döğünür⁹⁵³
 Yularıyla o yana çekse eger
Bün (?) boyun başı kıoysa toğru ħar (...?)
 Adımın atmaz ilerü yürimez
 Kendüye kıalsa kıyruğın sürimez
 Yağırı çok kıamusı bir görünür
 Arқа şan bir kıızıl meşin yürinür
- 3530 Aqçe alan çü köstegi üzdi
 Gövdesin virdi yuların çözdü
 İp olup kaçdı pây-bend itdi
 [...]rıyup yüz aqça ħod gitdi
 Zâhir alan derisini almış
 Kırgalar ardına aqın şalmış
 İntizâmî bu kerre uşlandı
 Bunca miĥnet ki çekdi añlandı
 Seferün adın añmadan kıaldı
 Baĥr-ı rāhatda lengerin şaldı
- 3540 Seferün defterini tayy itdi
 Şehrden taşranuñ işi bitdi

953 3526: 3526-3572 arasına denk gelen bölüm kopukluktan dolayı AE nüshasında mevcut değildir.

- Eyledi kendü ile pes ‘ahdi
Eyleyüp haylî sa’y ile cehdi
- [B 58a] Kendüye oturağ idüp ta’yîn
Cümleden fâriğa idüp taḥsîn
Oturağ didüğüm ferâgatdür
Bir yire çıkmamağ nezâketdür
Meyl-i dünyâya keşret-i efkâr
İder insânı cândan bîzâr
- 3545 ‘Azle degmez zamâne manşıbı ḥod
Ulu ğam ḥod kişiyeye zu‘m-ı ḥasüd
Keşret içinde vaḥdet ehli olan
Eñ şoñ oldur maḳâşidını bulan
Ol ki kâni‘dur anda yoğ âzı
Tañ mı a’lâya itse pervâzı
Cümle manşıbları biriktürdi
İhtiyârıyla ğayra bildürdi
Tevbe itdi yine ider şad bār
‘Ahd kıldı niçe niçe tekrâr
- 3550 Manşıbuñ hiç añmaya adın
Diline hıç getürmeye yâdın
Dursa manşıb ḥurûfı ger gözine
Çarşu dursa yâ rû-be-rû yüzine
Varağ-ı digeri murâd idine
Bunı her ğâh i’tiyâd idine

**İntizāmī Dünyādan El Çeküp ve Ehlinden İhtirāz
İdüp Bir Pīrūn Naşihat-ı Dil-pezīr Kelimātınuñ
Beyānındadır**

Bir gün ihvānına idüp taqrīr
Kendü rü'yāsın eyleyüp ta'bir
Özin almış-iken ğam-ı efkār
H'āb-ı ğaffetden oldı şan bīdār

3555 Hātif-i ğaybdan irişdi nidā
Ne nidā bir 'acīb özge şadā
İntizāmī cihāna meylün yoķ
Hīç eyü yatlusına meylün yoķ
Fāriġu'l-bāl olup sükūṭ itdüñ
Gerçi bir özge vādīye gitdüñ
Dār-ı dünyāya püşt-pā urduñ
Her tārīķuñ mezelletin gördüñ
Gör menāşib ecānib-ile ṭolu
Ne kiçi bellü oldı ne ḥod ulu

3560 İtdi her manşib ehl olana vedā^c
Hāķ kelām olur oldı kıru şudā^c
Şadr u şaff-ı ni'al farķ olmaz
Manşıbı gör ki ehlini bulmaz
Nıyyeti yoķ kimesnenün ḥayra
Kendü öz nefsine degül ğayra
Aķ saķallu ger ihtiyār olasın
Şimdi şanma ki baḥtiyār olasın
Tāzeler ṭutdı 'ālemi yekser
Cins cinse meyil ider⁹⁵⁴ ekşer

954 Cins cinse meyil ider: *el-cinsü ile'l-cinsi yemilü* lafzındaki Arapça mesele telmih vardır.

3565 Pîr olanlar kamu mezelletde
 Tâzeler anları mezemmetde
 Tâze devriydi diyü niçe pîr
 Anlarıñ arasında bulmağa yir
 Aq şağalın siyâh-reng eyler
 Kendüye bilmez özge reng eyler

[B 58b]

Qara kılına uydurur rişin
 Görme misin fikr-i bed-binin
 Mü'mine aq şağal rütbeddür
 Hâk'ın ihsanı ulu ni'metdür

3570 Eyledüğine Hâk vaqarı virür
 Mü'min olan kılına 'arı virür
 Şimdi 'alem bir özge hâl oldı
 Hamdülillâh şafâ ile taldı
 Vaşf-ı hâlin Murâd Paşa'nun
 Muhtaşar kıl o bahtı zî-şānuñ

Menâkıb-ı Hâzret-i Murâd Paşa

[AE 107a]

Muhtaşar didüğü müfid olsun
 Söz maħallinde tek yirin bulsun
 'Aqıl olan alur işâretden
 Taldı âfâk bu beşâretden

3575 Köhne dünyâ şanasın oldı cedid
 'Adl ü inşâf el-hâk oldı bedid
 Anı câyiz ki ideler âgâh
 Bâ'ış ola tezekküre geh gâh
 Tâli'ün huftedür olur bîdâr
 Tâñ mı hem-şehrîlükde nisbeti var
 Mağdemi virdi 'äleme ğayret
 Hâk-şinâs olduğı yeter devlet

Kime luṭf eyleyüben ide niger
Kîmyâ bilür anı ehl-i nazâr⁹⁵⁵

Ol Neşâyihî Hüsni İ'tikâdla Kâbul İtdügidür

- 3580 İntizâmî'ye itdi bu söz eşer
Ġayrı efkârdan idince hâzer
Hâmeye didi eyle vaşfını yâd
Dili şakḳ oldu eyledi feryâd
Zire meddâhı çok vaḥîd-i zamân
Niçe vaşşâfî var ferîd-i cihân⁹⁵⁶
Güneşün vaşfın ide mi zerre
Behreyi bahre vire mi kaṭre
Az öz vaşfın eyle gel ḥasbî
Bir du'âdur murâd ḥod kesbî⁹⁵⁷
- 3585 İşbu sözden hıç olmadı mülzem
Didi vaşfı durur anuñ elzem
Yazan anca kütüb iden inşâ
Âḥirinde murâdı ḥayr du'â
Köprü mescid ribâṭ u zâviyeler
İden andan du'â-yı ḥayr diler
Geçdi 'ömr-i 'azîz seb'îni
İdegör bu zamâna taḥşîni
Ḥamdülillâh sürûra irişdük
Şükr Ḥaḳḳ'a ḥuzûra irişdük
- [AE 107b] 3590 Yoḳ yire geldük 'âleme dimezüz
Ölmek olursa daḥı ḡam yimezüz

955 2579: +“İşidüp pendini kâbul itdi / Anı sevḳ itdügi yola gitdi” AE

956 AE'de 2573-82 arası beyitlerin üzeri çizilmiştir.

957 3584 AE1: -AE, B

- Pir-i rüşen-zamîr ü hoş-tedbîr
Ne dil-ile anı idem ta'bir
- Devletin gör Murâd Paşa'nun
Ulu düstürü Âl-i 'Osmân'un
- Pāye pāye menāşiba çıkmış
Her tarîka yolu ile gitmiş
- [B 59a] Şarḡ u ġarbuñ eyāletin sürmiş
Ġayretin çekmiş 'izzetin görmüş
- 3595 Pādişāhuñ kamu vilāyetini
Ger bidāyet ü ger nihāyetini
- Görüp olmuş kamusu ma'lūmı
Farḡ ider zālîmi vü mazlūmı
- Âşaf-i Berḥiyā aña nisbet
Şanasın kim vezîr-i bî-müknet
- Âl-i Bermek göreydi meşveretin
Kendü re'yinde ide ma'zeretin
- Ḳalbi olmuş defâtir-i 'ālem
Nireden gelse bir ġarîb âdem
- 3600 Oranuñ şordı ḡālîni bir bir
Dutdı cāsūs yoḡlana her yir
- Hod meḡādîr-i nāsı ḡüb bilür
Ḳamu işkālî re'yi ḡall ḡılır
- Pādişeh yolına virür cānın
Unıdur mı veliyyü'l-iḡsānın
- Ne Yemen ne Ḥaleb ne Mıṡr ne Şām
Ḥāşılı hep vilāyet-i İslām
- Gördüġi bildüġi kemālî ile
Ger deñizdür ü ger ḡarası bile

3605 Cümlede var durur vuḳūfi tamām
Nice olmaya vācibü'l-ikrām

Diḳḳat ü ğayret-ise ancaḳ olur
Dīn ü 'uḳbāsını anuñla bulur

[AE 108a]

İlçisi vü ḥarācı küffāruñ
Ṭālī'-i sa'dı oldı serdāruñ

Ol ki idindi vaşfinı maḳşūd
Şüphesüz oldı ṭālī'i mes'ūd

**Re'is-i Küttāb Olan Mecd Efendi'nün Vaşfi
Beyānındadır**⁹⁵⁸

Diñle bu nüktesini eslāfuñ
Aña teslīmi vardur eşrāfuñ

3610 Devlet āsān ele girür ammā
İlde düğünde bu durur da'vā

Merd-i ḥidmet-güzāruñı müşkil
Ger mülāzım durur u ger ḥod ḳul

Ele kim gire ulu devletdür
Nice devlet sa'ādet 'izzetdür

Şāhibin ḥayra sevḳ ider dā'im
İstiḳāmetle oliceḳ ḳāyim

Devletüñ eñ mühimmi kātibdür
Ḳadrini bilür ol ki rāğıbdur

3615 Mecd Efendi mücidd ü muḳdimdür
Ḥaḳḳa sevḳ eylemekde mübrimdür

Ol oliceḳ re'is-i küttābı
Ḳamu āmāde devlet⁹⁵⁹ esbābı

958 vaşfi beyānındadır: vaşfidur B

959 Devlet AE, B: ḥidmet AE1, B1

- Mu‘tekid aña hazret-i serdâr
Nevm-i gâfletden olmağın bîdâr
Hâzrete nite hüsrev-i devrân
Münhâşır mağdemine bu meydân
Sevğ ider ehli ehle niçe melek
[B 59b] Çarh uraldan berü bu devr-i felek
- 3620 Fikr-i naqqâdı şarf olup hayra
Re’yde ihtiyâcı yok gayra
Câh u temkînine olup gâlib
Hayr u ihsâna dâyimâ tâlib
Ehl-i hâcât yâd ider luftın
Kimse görmüş degül anuñ ‘unfin
- [AE 108b] Erde lâzım durur kılıç yâ kalem
Ser-firâz olup ilde ola ‘alem
İkisi dağı anda hâzırdur
Gün gibi tecrübeyle zâhirdür
- 3625 Hâmenüñ virdi haqqını kat kat
Tırde sa’y u tığde diğkat
Bâğ-ı temkînde ola berhurdâr
Bu du‘âyı kıılır şığâr u kibâr
Günü günden yeg ola devletde
Görevüz dâyim anı ‘izzetde
Ravza-i⁹⁶⁰ ‘ömrinüñ nihâlini hem
Tâze vü ter ide şabâ her dem
Gülşen-i ‘ömri goncasına bir ân
İrmesün dest-bürd-i bād-ı hâzân
- 3630 İntizâmî gel eyle istizân
Pây-büs-ı vezîr-i şâh-ı cihân

Ol cüvân-baht re'yi pîrâne

Bir bahâne ara hüd ihsâne

Dâyim olsun du'â-yı hayr-ile yâd

Bi'n-nebiyyi ve âlihi'l-emcâd

**Nemçe ve Beç⁹⁶¹ Kırallarınıñ Teba'iyeti ve
İlçilerinüñ Beyânındadır**

Yine bir kışşayı beyân idelüm

Özge aḥvâli gel 'ayân idelüm

Kışşadan ḥişşedür ğaraz ğâyet

Var mı kıuru fesânede lezzet

3635 Hân Süleymân çekdi çün leşker

Üngürüs'e idüp 'azîm sefer

Karşu geldi kıral-ı bî-idrâk

'Askeri ile şındı oldu helâk

Macar'uñ cinsi Nemçe'ye tapdı

Ol tarîk-ile yolını şapdı

Nemçe kıralın eylediler kıral

'Uhdeye cizyesin alup her sâl

[AE 109a]

Âl-i 'Oşmân-ile idüp 'ahdi

Bir zamân şulḥa eyleyüp cehdi

3640 Her taraf emn-ile emânda iken

Ḳomamışdı yol üzre kimse diken

Nemçe kıralı idicek tuğyân

Ol vilâyetler eyledi 'işyân

Emn ü âmânı kendüler bozdı

'Uḳde-i şulḥı kendüler çözdi

Ḳamu Leh Çeh vilâyet-i Erdel

Boğdan Eflâk cümleten muḥtel

- [B 60a] Yek-dil ü yek-cihet olup yek-ser
 İnqılâb üzre oldı baır u ber
- 3645 Hârb u dârbı idüp on altı yıl
 Her tarafdan qarıldı ceş-i cezil
 Bunca serdârlar gelüp gitdi
 Herkes ‘aqlınca diqqati itdi
 Defi vaqtine oluban merhûn
 İşbu üslûba devr idüp gerdün
 İhtilâli çü gâyete yitdi
 Bir hıred ehlin iktizâ itdi
 Felegüñ var imiş kemîni meger
 Kim çıkar ol kemînden eyle nazâr
- 3650 Tîğ-i gâyet kime şunulmuşdur
 İşbu cür’et kime konulmuşdur
 Rağş-ı gâyet ‘aceb kime ola râm
 İşbu meydânda kim ola be-nâm
 Pes zuhûr itdi bir dili âgâh
 Rûmili toprağı bi-ğamdiğlâh
 Kim durur dir-iseñ Murâd Paşa
*Yesserallâhu mâ-yürîd ü yeşâ*⁹⁶²
 Herkes işidicek şadâretini
 Hüsni-i tedbîr-ile vezâretini
- 3655 Ehl-i haq çün murâdını buldı
 Bâılûñ bağı kan-ile taldı
- [AE 109b] Tâcı başına teng olup kıraluñ
 Oldı baş kayusu o muhtâlûñ

962 *Yesserallâhu mâ-yürîd ü yeşâ*: “Allah dilediği ve arzu ettiği işi kendisine kolaylaştırırın.” anlamında bir dua.

- Gerçi şâhib-firâş-idi çokdan
Varluğı ĥod berü idi yoğdan
- Ol kaşâvetle mürd olup mel'ün
Ķaldı oğulları budur mazmün
- Yirine biri geçdi oldu kıral
Tıptolu oldu Ķalbi fikr-i muĥâl
- 3660 Ķruna⁹⁶³ kim tâcdur kıral olana
Cüz' ü küldür o devleti bulana
- Ķıral olan varuban⁹⁶⁴ Belğırad'a
Ķrunasın geymese ol arada
- Bulmaz âyınlerinde ol şüret
Aña elbet gerek durur ğayret
- Hân Süleymân kıralı Ķatlı idicek
Macariden kırallık gidicek
- Beg ü begzâde çok Ķamusı fuğül
İtmeyüp beglüge birini Ķabül
- 3665 Her biri kendü başına buyruğ
Ĥükme lâyıĶ⁹⁶⁵ arada ĥç bir yoğ
- Üngürüs mülki Ķaldı mihtersüz
Şanki bir keştî idi lengersüz
- Nemçe'ye âĥir oldılar tâbî'
Böyle maĥküm olana kim mâni'
- Tâ ile'l-ân ĥâl böyle Ķalır
Virdügin virür aldüğını alır

963 Ķruna: Yazmada “قرونه” şeklinde yazılan kelime, Batı dillerinde “kırallık tacı” anlamına gelmektedir. Macarca'da “korona” şeklinde yazılıp yazıldığı gibi üç hece olarak telaffuz edilen kelime, Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça gibi Balkan dillerinde ise “kruna” şeklinde yazılıp iki hece olarak telaffuz edilmektedir. İntizâmî'nin kelimeyi Balkan dillerindeki iki hece olarak telaffuz edip vezne uydurduğu anlaşılmalıdır.

964 Varuban: varup B

965 Ĥükme lâyıĶ B, AE1: ĥâkim olmağa AE (çizilmiş)

Nemçe gâretger ü Macar hod-bîn
 Hażm olunur mı bu iki âyîn

3670 Nemçe oldı çü izdiyād üzre
 Zulmi evvelki i'tiyād üzre

[B 60b] Şabra yoķ çäre zulme hıç tâķat
 İş güç oldı ķalmadı rāhat⁹⁶⁶

Hüküm ider Nemçe'ye vü Macar'a hem
 Lâ-cerem Macar'a irişdi nedem

Ķıraluñ idi zulmi hod muħkem⁹⁶⁷
 Herkesüñ sürü oliceķ mâtem

Mużtarib-hâl olup ķamu Macar
 Hırmen-i şabrına düşer âzer

3675 Ķardaşın hâķim eylemişdi Beç'e
 Zabt iderdi tütüeyi iki gice

Ķıral⁹⁶⁸ işyânı şâh-ı İslâm'a
 Her taraf töldü ulu hengâme

Egri ile Ķaniye ķal'aları
 Anlara tâbi' olan illeri

Mülk-i İslâm'a oliceķ ilhâķ
 Tâķati oldı ehl-i küfrün tāk

İllerinün eyü yiri ol idi
 Billerin büken anlaruñ bu idi

966 3671: AE nüshası bu beyitle birlikte kopukluktan dolayı sondan eksik olarak sona ermektedir.

967 Ķıraluñ: Bu kelimededen sonra vezne fazla gelen "olmuş" kelimesi bulunmaktadır.

968 Ķıral: Metinde "kıraluñ" yazılmışsa da bu hâliyle vezne uygun değildir.

**Esterğon Qal'ası Köhne Olup Meremmete Muhtâc
Olmağın Kefereye Ta'miri İçün Teslîm Olunup
Ma'mûr Olduğda Quvvet-i Qâhire ile Fetḥ Olduğdur**

- 3680 Estreğon qal'ası ki köhne idi
Eyle vîrâne çok zamâne idi
İhtiyâcı var idi ta'mîre
'Arza muhtâc idi vü tedbîre
Ehl-i küfr almış idi bu haberi
Ortaya geldi kamu ol uç eri
Her yirün kâfiri çeküp asker
Kûh u şahrâ idi tolu leşker
Qal'ada bulunan şağîr ü kebîr
Ehl-i timâr u ger nefer ger mîr
- 3685 İtdi hep cümlesi müşâvereyi
Göricek taşradan muhâşarayı
Qal'a ta'mîre olmağın muhtâc
Bir hücum ile ḥod olur târâc
'Âkıbet vire ile virdiler
İçine müşrikîn girdiler
Girüp içine tutdılar mesken
Kendüler cân olup der oldı beden
Eylediler evelkiden muḥkem
Oldı hışn-ı ḥaşîn-i müstaḥkem
- 3690 Cümle yirini itdiler ma'mûr
Rûz u şeb ḥaylî şarf idüp maḥdûr
Ġâzîler niçe kerre itdi hücum
Ya'nî top u tüfeng birle rücûm
Eylediler bu kez kavî iḳdâm
Geldi irişdi asker-i İslâm

- ‘İrk-ı ğayret çün eyledi hareket
İtdiler özge sa’y ile diğķat
- İdicek bunca darb-ile ħarbi
Ķal’ayı āħir aldılar darbī
- [B 61a] 3695 Kāfirūn her zamānda taķviyeti
Ķamu meclisteki muşāħabeti
- Estreğon idi iftiħārları
Biribirine i’tibārları
- O dahı gitdi cānları çıķdı
Tıp-ı miħnet bedenlerin yıķdı
- Bir yaña Nemçe zulmi ğāyetde
Urma vü tıtması nihāyetde
- Macar’uñ cinsi şulħa ķāyil idi
Nemçe tuğyāna lik māyil idi
- Ķıral-ı Mel’ūn Mürd Olup Oğullarınıñ Biribirine
Nifāķıdur**
- 3700 Aralarına düşdi ħaylī nifāķ
Ehl-i İslām ile Macar’da vifāķ
- Beçe ħākimdi ķardaşı ķıraluñ
Sū’-i fikrin görüñ o muħtālūñ
- Āl-i ‘Oşmān’a bu itā’atde
Ol ‘inād üzre idi ğāyetde
- Kesdi andan ümīdi boy çekdi
Vaķt irince nice çigin (?) ekdi
- Ķırala_itdi barışmağı teklif
Şulħuñ itdi fevāyidin ta’rif
- 3705 Olmadı şulħa rāzī itdi ‘inād
İtdi ħaķķ-ı uħuvveti berbād

Budun'un hâkimine virdi haber

Beni inandırabilürseñ eger

Beç'i taht idinüp kıral olayın

Tâci yirinde başuma alayın

Nemçe kıralı uymaz ise baña

Tiğ-i şamşâmı urayın ben aña

Budun Beglerbegisi 'Alî Paşa'ya İlçi Geldügidür

Çâdżzâde o dem 'Alî Paşa

Budun'a virmiş idi neşv ü nümâ

3710 Şadr-ı a'zam Murâd Paşa'nuñ

Ol şecr' u gayür 'Alî-şânuñ

Nâmzed oluban kerîmesine

Çaşd u fikri murâda irmesine

Şadr-ı a'zamlâ müttehid gördi

İçdi andını [...] durdı

Pes güzîde otuz biñ 'asker ile

Çondı Beç taşrasında Macar ile

İşidüp kıral bî-ñuzür oldı

Çardaşuma didi 'aceb n'oldı

3715 Baña 'âk oldı dînden çıçdı

Şıdı nâmusı hâñırum yıçdı

Gördi meylini ehl-i İslâm'a

Küfri ezber oçur o ħod-kâme

Şadr-ı a'zam kim olduğın bildi

Rim papa ile meşveret kıldı

Ehl-i İslâm ile muşâlahayı

Gördi câyiz çoyup mücâdeleyi

Çıral-ı bî-dîn ħâli ħod ma'lûm

Mest-i mağrûr dâyim ol meyšüm

3720 Kim idügin bilürdi paşanuñ
Ulu düstürü Āl-i ‘Osmān’uñ

[B 61b]

Tācı başına teng olup kıraluñ
Aşlı yoqdur didi bu ef’ālūñ

Cürmini bildi diledi ‘özrin
Rim papasına virüben nezrin

Bunca yıllık harācın elçisini
Boynına her yıl aldı cizyesini

Pişkeşin düzdi elçisin koşdı
Cümle edyāna velvele düşdi

3725 Nāmede ‘özri cürmine ġālib
Pādişāha kıl olmağa t̄ālib

İ’timādı yoğ-idi h̄iç ġayra
Dirdi yoq şimdi çalısur ġayra

Lik paşaya i’tikād itdi
İ’tikādına i’timād itdi

Bunca tedb̄ir ü anca re’y-i ġüz̄in
Ĥazretüñdür hezār şad taşs̄in

Dağı kaqmadın o ş̄ir-i nerri
Geldi her cānibūñ ġod ilçileri

3730 Kanda ġākim var ise yā vālī
İtmediler ġarāca ihmālī

Velvele şaldı ġayreti dehre
Hep kıla’ u kura ile şehre

Ber-ţaraf itdi Rūmili seferin
Bundan özge işit dağı ġaberin

**İbni Pülâd' uñ Tuğyānı ve Hıle vü Hud' asınuñ
İntihāsı ve Derbendlere Ādem Koyup Fikr-i Fāsidi
ve Vilāyet Ahālīsiniñ Şekvāsı Beyānidur**

İbni Pülâd Şām' ı vü Haleb' i
Zabı idüp gayrı almada talebi

Kanda mel' ün fedāyī varsa nedid
Kürd ü A' rābī vü gezende ' anid

- 3735 Kimi Çingān u kimisi Etrāk
Hıle vü hud' ada kama çālāk
Elli biñden ziyāde ehl-i şakā
Kaşdı hep illeri yağa vü yıka
Saltanat fikrin idüp ol mel' ün
Haqq-ı nān u nemekde ol mağbün
Adana illerini hod Cemşid
İtdi virān o fikri zulmi şedid
Anı ikisi dağı fikr itmiş
Hıle vü hud' a semtine gitmiş

- 3740 Kama derbendlere koyup ādem
Gelene mehli⁹⁶⁹ virmeyüp bir dem
Haylī top u tüfeng ile duralar
Geçeyin diyene kılıç uralar
Berüde olmağın o derbendler
' Asker anda gelince nice geçer

[B 62a]

Kimse orada itmeye güzerān
Geçmeden geç hiç itmeye nigerān
Mışr u Şām u Halep kama o diyār
Āl-i ' Oşmān vilāyeti ne ki var

3745 Ola zabtında Ka'be yolu kıla
 Ehl-i İslâm'a ola ulu belâ
 Ka'be'ye gitmeden kıla huccâc
 Böyle zulm itmemiş durur Haccâc
 Ger vilâyet eger emâretdür
 Ger hârâbe vü ger 'imâretdür
 İtdi tevzi' oturduğu yirde
 Adın aındura baħr-ile berde
 Hıııbeyi kendü nâmına oğuda
 Fitnenün ejderin diler uyuda

3750 O diyâra irişdi çünkü haber
 şadr-ı a'zam o semte 'azm eyler
 Cem' olup aña didiler hıııtabâ
 Evvelâ lâzım oldu şimdi saña
 Āl-i 'Oşmân'un 'askerin şıyasın
 řońra ol re'ye muřır olasın

**Serdâr Hâzretleri İbni Pülâd'un Hâmilerinden
 Hâberdâr Olup Dostluğ Renginde Mektüb-ı
 Dil-firib İrsâl İtdügidür**

Ba'zı hâmişi olmağın şapuda
 Kimi yıķmađda vü kimi yapuda
 Setr idüben cinâyetin olaruń
 Dâyim idüp řıyânetin olaruń

3755 Mâl-i mîri ki yılda cem' olunur
 Gör olaruń da artuđı alınur
 Mîr-mîrânıdur o ĥod Haleb'ün
 Benderi ger 'Acem ü ger 'Arab'un⁹⁷⁰

970 3756: Bu beyitten sonra metnin akışına uymayan şu Arapça beyit yer almaktadır:
Cerâbatu's-sinâni lehâ iltiyâmu velâ yeltâmu mâ-ceraĥal-lisânu "Mızrak yarısının tedavisi vardır da dil yarısının ilacı yoktur" anlamındadır.

İtdi serdâr anı çün iz'ân
 Tıtdı ƣalbinde işbu sırrı nihân
 Otağın ƣapısını şarƣa açup
 Ba' dehû niçe kûh u vādī geçüp
 Yazdı mektûb İbni Pülād'a
 Başdı bir sikke ƣalb-i pülâda

3760 Sürh-ser illerine niyyet ile
 Ben revân oldum 'âlî himmet ile
 Sen de oğlumsın eyleme ihmâl
 Benüm ardumca itmedin imhâl
 'Asker ile yetişmeñüz lâzım
 Olduğ uş şarƣ iline biz 'âzım
 Bize lâzım gelüpdür isti'câl
 Siz dağı şoñra itmeñüz iğfâl
 Eben-'an-ced siz Âl-i 'Oşmân' uñ
 Dosta dostı 'adūsı a'dānuñ

3765 Sürh-ser dinilen o mel'ûnuñ
 Mezhebi yoğ o râfizi dūnuñ

[B 62b]

İşi çün bite ola feth-i fütüh
 Kimi râciğ olup kimi mercüh
 Vech-i te'yid ile vezâret-ile
 Bunca ta'zîm ile ri'âyet-ile
 O vilâyet saña olur ihsân
 İtmişem pâdişehden istizân
 Göreyin seni var mağdûrı
 Şarf idüp hâyir itme mağzûrı

3770 Şimdilik yanumuzda az 'asker
 Gele me'mûrı şoñra ire meger

Sizedür şimdilik tayandüğumuz
Ġayretünüz durur yaşandüğumuz

Gelüp ‘askerle baña kavuşasın
Sa‘y idüp anca küh u deşt aşasın

Çün bu mazmünü okudı cümle
(...?...)971 buña az gelür ‘aqla

Çodı ol evvel itdügi ħaddi
Beyne beyne972 (?) idüp kamu cehdi

**Serdâr Ĥazretleri ‘ale’l-Ġafle Şark Semtine Otağın
Ĥırmışken Ĥalep Semtine Dönderüp Zülfiķâr
Paşa’ya Topları Derbendlerden Geçürmegi İş‘âr
İtdügidür**

3775 Berüden anı eyledi serdâr
Ĥaleb’ün semtine dönüp yek-bâr
Mîr-mîrân Zülfiķâr’a hemân
Didi var ħurma ilerüye bir ân
Yüri toplaarla geç o teng yiri
Yüri var ġayret ile ol diri
Biz dahı arduña düşüp gelevüz
Ötesinde tağun sizi bulavuz
Diķķat ü ihtimâmı şubh ile şâm
Cân atup ħaylî itdiler iķdâm

3780 Şarp u teng olmağın kamu yollar
Omuz üstinde geçdi hep toplar
Ötede ol ‘anîd ü ol tağî
Ol münâfîķ-mişâl ol yağı
Gele serdâr anda şanmaz idi
Diyenün sözine inanmaz idi

971 Sadece B nüshasında yer alan beyitteki bu kelime “” şeklinde olup okunamamıştır.

972 Beyne beyne: Metinde şeklinde yazılan ibareden emin olunamamıştır.

Geldi mektûbı virdi serdâruñ

Aşlı yoq sizdeki bu güftâruñ

Ba'dehû söz tevâtüre yitdi

Ṭâğz vü bâğznün işi bitdi

3785 Bildi serdâr geldügin mel'ün

Düşdi başı kıyasına mağbün

Ṭâğz geldi vü eşdi dindükde

Tâ ova cânibine indükde

H'âb-ı hargüş idi yire yüridi

Hârbe kaçd itdi ğayrı fikri kıodı

Âl-i 'Oşmân'a eyledi 'işyân

Ya'nî 'işyânı şanub[en] âsân

Üstine varuban müşârun-ileyh

Ol vilâyet olup müdârun-aleyh ⁹⁷³

3790 [.....]

[B 5a]

Ger ferâğat u ger hâkâret idüñ

Eldeyüz şâh işigine geldük

Merhamet ider ol bilâda didük

O dağı şâha eyledi i'lâm

Dimiş⁹⁷⁴ aşhâb-ı sebbe kııl içdâm

Dinümüz ger iderler-ise kabûl

Żayfumuzdur oları eyle kabûl

Şâh zâhirde gerçi eyle didi

Lik ma'nide haylî ğuşsa yidi

3795 Emr-i şâh-ile ol dağı telkîn

İdicek şad hezâr aña nefrîn

973 3789: Bu beyitten sonra metin B nüshasında 5a'da devam etmektedir. Metnin akışından arada bir kopukluk olduğu anlaşılmaktadır.

974 dimiş: didi B1

- Tâcı cümle kabûl eylediler
Sebb-i aşhâba gör ne eylediler
- Anda İbni Kâlender ü sâyir
Dîni vü mezhebi yoğ ol hâsir
- Tâcı geydiler itdiler sebbi
Gördi anı Şa‘îd ol harbî
- Didi İbni Kâlender’e iy dün
Cümle edyânda yiri yoğ mel‘ün
- 3800 Gerçi itdüm kıamu günâhı kabûl
Sebb-i aşhâbı görmezem ma‘kûl
- Türkisin sen Anađoluñ bî-dîn
Nâ-halef râfîzî vü bed-âyin
- Ƙopdı sizden bu deñlü şerr ü fesâd
İtdüñüz halk-ı ‘âleme bî-dâd
- Sebb-i aşhâb ider mi ibni ‘Arab
Sebbe lâyığ mıdur o ulu neseb
- Diyicek üşdiler başına kıamu
Yarağ-ile idüp kıamusı gülü
- 3805 Gör Şa‘îd’i sa‘âdete irdi
Şıdķı ile şehâdete irdi
- Bu kıadar kıatl u bu kıadar husrân
Viridi hubb-ı çehâr yâra çü cân
- Bâ‘iş oldı şehâdetine anuñ
İşbu sırr-ı Hüdâda taña kıaluñ
- O selâtime kim ki dil uzada
Yâ derünî murâd iden hâsede
- İki ‘âlemde irer aña belâ
Hışmı olur anuñ Resûl-i Hüdâ

Serdâr Arz-i Rûm'da Kışlamağa Niyyet İtdügi

- 3810 Berüde çünki hazret-i serdâr
 O müşîr-i 'azîm hoş-kirdâr
 Qaşd kılmışdı Arz-ı Rûm'a vara
 Kışlayup anda 'askerini dire
 Şâhı şımış idi o dem Özbek
 Uluyı döndi gelmiş idi o seg
 Haylî za'f üzre imiş o mülhid
 Cümle edyândan beru müfsid
 Şîrvân hâlî idi ol demde
 Hâkimi Emre Hânı şeh-bende
- 3815 Qaşd kılmışdı hazret-i serdâr
 İşbu fırsatda at şalup hemvâr
 'Acem'ün illerin ide pâ-mâl
 Kıla sünnî olanları hoş-hâl
 Rûmili 'askeri gelür şandı
 İrmeyicek derûndan yandı
 Bayburd'da oturdu niçe zamân
 Geldi kış haylî gitdi vaqt-i hazân
 Rûz-ı Qasım'da irdi bir 'asker
 Anı sâlâr o demde qanda çeker
- 3820 Vâh fırsat diyü te'essüfde
 İşiden ehl-i Hâk telehhüfde
 O zamân ki Kalendaroğlı zebûn
 Düşdi Şîrvân ülkesine o dūn
 Emre Hân'ı idince istiqbâl
 Yüze va[r]maz yanınca ehl-i dālâl
 Cem' olup bir araya genci ulu
 İtdi ser-'askere qamusı gūlū

[B 5b]

- İrdi çünkim tevâtüre bu haber
Cümle serdâra didiler yek-ser
- 3825 At u esbâbı idelüm tecdîd
Vardı bî-dîn yedine çünki Yezîd
‘Azmümüz şarka idi hûd evvel
Mâni⁶ olmuşdı bir niçe erzel
Yine evvel bahâr vaqtinde
Pâdişeh kûlı var ise kanda
Cem⁶ olup emre imtişâl iderüz
Kanda fermân olur ise giderüz
Ne kızılbaşı koyavüz ne anı
Eger ihsân iderse yüce Ğanî
- 3830 Sözlerini işitdi çün serdâr
H’âbdan oldu şanasın bîdâr
Haqq’a zirâ teveccüh üzre idi
Sözlerine cevâbı böyle didi
Görelüm pâdişahuñ emri nola
Yegregın rûzî kıla yüce Hudâ
Geldi nâ-gâh emr-i sulţânî
Oldı zâhir (...?)⁹⁷⁵ Yezdânî

Serdâr Hâzretleri Emr-i Pâdişâhî ile Seferden ‘Avdet İtdügidür

- Pâdişâh-ı cihân o hân-ı zamân
Hüsrev-i berr ü bahr idüp fermân
- 3835 Sen ki serdârum u vezîrümsin
Rây u tedbîrde müşîrümsin

975 Sadece B nüshasında yer beyitteki bu kısım yazmada “” şeklinde olup okunamamıştır.

Görüp ol ser-ḥadûn levâzımını
 Eger a'lâ vü ger mekârimini
 Kıo yirüñde Naşûḥ Paşa'yı
 Hıfz kılsun oñat ol arayı
 Gel ki bi'z-zât idüp müşâvereyi
 Anlayup bilmişem muşâdereyi (?)⁹⁷⁶
 Sañadur i'tikâd ğayra degül
 Seni buldum cihanda ḥâlîş kul

3840 Ḥaber aldı bu emri çün 'asker
 Yir yirin her biri du'âlar ider
 'Askerün re'yine muvâfık olup
 İşüñ evlâsına muṭâbık olup
 Gördi serdâr o ser-ḥadûn kaydın
 Yine kıomadı eşkiyâ şaydın

[B 6a]

Geldüğü yirde kıalmayup ḥâlî
 Zâlimün kıatli dâyim eşğâli
 Kıanda kıondı kıazdı niçe kıuyu
 Ele girenden ellerün yüri yu

3845 Üsküdâr'a çü geldi devlet-ile
 Geçdi İstanbul'a sa'âdet-ile
 Pâdişâh emri ile hep erkân
 Kıarşu çıkmışdı cümle pîr ü civân
 Ḥalk-ı 'âlem du'âya el açdı
 Raḥmet-i Ḥakk'ı kıudsler şaçdı
 Dilde şükr-i Ḥudâ dürüd-ı⁹⁷⁷ Resül
 [.....]⁹⁷⁸

976 Okunuşundan emin olunmayan kelime yazmada şeklinde yazılmıştır.

977 Metinde "درود و" şeklinde yazılmıştır.

978 3848/2: Metinde bu mısra unutulmuştur.

- Geldügin her gören beşâretde
Yolına cân atup ziyâretde
- 3850 Vaşlını çün müyesser itdi Ğanî
Virdi herkes du‘â hediyyesini
Gelmesün mi ziyaretine melâk⁹⁷⁹
Bunca a‘dâ-yı dîni itdi helâk
Şadr-ı ‘âlî çü buldı şâhibini
Hâl diliyle didi menâkıbını
İtdi a‘dâ ile müdârâtı
Düstân ile hem muşâfâtı
Kimsenün itdüğine kalmadı ol
İtdüğüñ didi var Hudâ’dan bul
- 3855 Ol zamânda ki hâzret-i paşa
Oldı İstanbul içre donanma
Ol mübârek-ka-dem o tâlî‘i hûb
Kamu eylük ki var aña mensûb
Geldi şehre ğanîmet ile bile
Mağdemi kamu zulmi virdi yile
Herkesün karnı vü gözi taldı
Hûb tarz⁹⁸⁰ içre ‘âlemi koydı
Cümle ğamnâk şâz u şen oldı
Şehr-i İstanbul’a şafâ taldı
- 3860 Eşkiyâsı Anaçolu’nı yir yir
Yine ifsâda oldılar hâzır
Şâkire şâkî eyledi ğalebe
Degme bed-baht şatar oldı cebe

979 Melâk: “Melâ’ik” kelimesinin muhaffefidir.

980 Tarz: Metinde “tarza” şeklinde yazılmıştır.

Mîr-mîrân olanlar ihmâli
 Manşib ehlinün özge iğfâli
 Ba'zı ili düşürdi ğavġāya
 Döndi şehir ü ħurāsı şahrāya
 Aydın ilindeki Yūsuf Paşa
 Kendü emrini itmede icrā

3865 İtmiş ol ili özine tâbi'
 Mâl taḥşîli kendüye râci'
 Şaḳalın virmiş eşkiyā eline
 Ğayrılar tâ ki gelmeye iline
 Sedd-i İskender olup oturmuş
 Şa'b siperler tedârükin görmüş
 Muşlî Çāvuş daḫı olup ser-keş
 Hiç 'inād içre yok aña beñdeş
 İtdi Canik taġların mesken
 Her maġarası 'askere me'men

3870 'Azle ḳā'il degül ele girmez
 Başını virür ol ili virmez
 Bir yañadan Ḳınalı-zāde foḍül
 Anuñ āline kimler ola ḫamül

[B 6b]

Bir yaña Tekye⁹⁸¹-oġlı bî-pervā
 Aña Sivās ili olup me'vā
 Başına buyruḳ 'azle yok meyli
 Zu'mı özge nezāketi ḫaylî
 Zorba nāmında yir yirin eşḫāş
 Tiġden ol ki olmuş idi ḫalāş

- 3875 İtdiler yine cür'eti zaleme
 Âşikâr oldu urma vü tutma
 Pâdişeh almış idi bu haberi
 Didi serdâra hîç durma yüri
 Âl-i 'Osmân'a hizmetün sâbık
 Her cihetden ri'âyete lâyıķ
 İşün olalı hasbeten lillâh
 Oñarur her işüni yüce-Allâh
 Hizmetün hep bilindi oldu kabûl
 Re'y ü fikrün kâmusı hep ma'kûl
- 3880 Üç hücum ile eyledün diķķat
 Üç aķın şalup eyledün cür'et
 At başını Halep'de bir çekdüñ
 Bir daķı şâh ülkesin çapduñ
 Eyledün çün üçincide cür'et
 Geldün İstanbul'a zihî ğayret
 Saña her kim ki itdi buğz u ğaraz
 İde-geldün ri'âyet-ile 'ivaz
 Sende vardur teyemmün ü ğayret
 Ehl-i İslâm'a hizmet ü diķķat
- 3885 Sañadur i'timâd ğayra degül
 Seni buldum cihânda şâdık ķul
 Çıķarup otağuñ yüri şarķa
 Seyf ile vir o yirleri ğarķa
 Eşķiyâ kanda ise gizlü 'ayân
 Kâtl idüp virme hîç emân u zamân
 Kâlmasun hîç birisinün eşeri
 Sañadur ehl-i ğayretün nazarı

- Ba‘dehü şark iline eyle sefer
İşbu gayretle bahri eyle güzer
- 3890 Ol maħalde çü ħazret-i serdār
Ol ħayūr u ‘aziz ü ħoş-kirdār
İtdi ħaṭṭ-ı şerife çok ‘izzet
Ehl-i dīvāna itdi cem‘iyyet
Kır‘at⁹⁸² olındı emr-i sulṭānī
Hep bilindi murād-ı ħāḳānī
‘Askere eyledi ħimāyetler
Yollu yolınca hep ri‘āyetler
Velvele şaldı şark-ile ħarba
Niyyeti itdi ħarb ile ħarbe
- 3895 ‘Askeri ile Üsküdār’a geçüp
Otaġuñ ħapusını şarka açup
Eyledi kendü re‘yini telġiş
Ĥaḳ ile bāṭılı idüp teşġiş
Didi iy ħüsrev-i ‘azimü’ş-şān
Kuluña çünki eyledün fermān
Bir ayak gitmedin otaġumdan
Ṭaşraya gitmedin yataġumdan
- [B 7a] Aḳ şaḳalumu yirlere süreyin
Ol mübārek livāya yüz urayın
- 3900 Sebb-i ser-bāġġyān ki zıkr oldı
Zulm ü ifsādı ‘āleme ṭoldı
Cümlesi ħāk-i päye yüz ursun
Az zamān içre pädişeh görsün

982 Kır‘at: “Kırā‘at” kelimesi vezne uygun olarak muhaffef okunmuştur.

- Anlara bir işâretüm kâfi
 Himmet-i pâdişâh hod vâfi
 Da'vî-i merd iden olur serdâr
 İşbu ma'nîyi söyledi tekrâr
 Hâk katında du'âsı oldu kabûl
 Luţf-ı Yezdân cihâna kıldı nüzûl
- 3905 İtdi ser-keşler[e] eşer haberi
 Eylediler ırâk yaqın hazeri
 Eyledi her birisi cem'iyet
 Qamusı geldi itdi teb'iyet
 Bir sefer her birine lâzım iken
 Herkesün re'yi buña câzım iken
 Hâk'ğa iden teveccühi her ân
 Cümle müşkilleri olur âsân
 Geçe-gör yûri kibr ile kînden
 Tatlu sözle yılan çıkar inden
- 3910 Mâ-mezâdan geçüldi [.....]⁹⁸³
 İşbu cür'etle qamu iş bitdi
 Her gelen geydi hil'at-i fâhîr
 'Askeri ile hizmete hâzır
 Havf u haşyetden oldu çü[n ki] berî
 'Ahd-i paşaya itdiler nazarı
 Oldı her biri manşiba vâşıl
 Her birisi murâd idüp hâşıl
 Tevbe idüp günehlere kat kat
 Emn ü amâna buldılar furşat

983 3910/2: Mısraın gerisi eksiktir.

3915 Anda kim var-idi cibillî fesâd
 Oldı evvelkiden 'inâdı ziyâd
 Her birisi tağıldı bir semte
 Eksük olmaz ğam eyle bed-bahta
 Bârekâllâh zihî mübârek dem
 Bundan özge olur mı luţf u kerem
 'Askerüñ ekşeri zebûn iken
 Deyni yilden bile füzûn iken

[B 7b]

Cümlesi itdi emre teb'iyet
 Çekdügi cümleñüñ ulu ğayret

3920 Oldı serdâr vâkıfu'l-esrâr
 Eyledi cümle 'askeri hoş-ğâl⁹⁸⁴
 Pâdişehden bulara mehl ildi
 Didi bu yıldağı sefer ıaldı
 Cünd-i İslâm idüp huzûrı bu yıl
 Pâdişeh luţfı kullarına cezil
 Başlu başına herkes itdi du'â
 Rûz-ı Kâsım karib olup farzâ
 Hoş hevâlar [.....]⁹⁸⁵
 İ'tidâl ihtilâle oldı bedel

3925 Herkesüñ şu çıķınca ardından
 Var mı ârâm seyl derdinden
 İki yol seyl yıkdı ğaymelerin
 Başa dar eyleyüp oturmaların
 Kimi atın arar kimi ıatırın
 Kimi [yır]inde bulmayup çadırın

984 3920: Beyitte kafiye sesleri birbirinden farklıdır. Bu farklılığın bilinçli bir tercih mi yoksa zühul eseri olarak mı gerçekleştiğı net değildir.

985 3924/1: Mısraın gerisi eksiktir.

- Kiminün şuda [.....]⁹⁸⁶
 Hep ser-â-pây geydügi ıslak
 Çok şarık şuda üzdi mişl-i habâb
 Düşdi şu ile toprağa şeker-âb
- 3930 Eger üçinci nevbet uğraya şu
 Mâ-melekden kamuya di el yu
 Sevğ-i Rabbânî olsa serdâra
 Tâñ degül ‘arz iderse hünkâra
 Kalmadı çünkü gelmedük tãğî
 Hîç kalmadı bir ayak bağı
 ‘Askerün hâli oldu diğer-gün
 Berr ü bahra sefer idüp her gün
 Billerin bükdi kayıkuñ harcı
 Nâzı kayıqçınıñ ulu şancı
- 3935 Gemide istirâhat ola nite
 Ecel ile arası bir tahta
 Kamunun işbudur murâdâtı
 Hâk kabûl ide cümle hâcâtı
 Dâyim eyle du‘âsını hasbî
 Ma‘rifet ehlinün odur kesbi
 Luţf ide-geldi cümle[ye] paşa
 Hîç ferâmüş olına mı⁹⁸⁷ hâşâ
 Yine andan durur kamuya ümîd
 Bahrı geçmekdür özge luţf-ı cedîd

986 3928/1: Mısraın gerisi eksiktir.

987 Olına mı: ideler B1

İntizāmî'nün Hasb-i Hâli ve İ'tizârı Beyânındadır

[B 8a]

- 3940 Hâmdülillâh ki bu demi gördük
 Hâk-i pâyine yüzümüz sürdük
 Binde bir yazılır degül vaşfi
 Düşdi vaşşâfa pîrligün za'fi⁹⁸⁸
 Mihrden zerre bahırdan kaçre
 Dindi buldı menâkıbı şöhre
 Yazmadan hod garaž ğazâsıdur
 Dağı elzem olan du'âsıdur
 İntizâmî du'âcı bendesidür
 Dâyim o kapunuñ figendesidür
- 3945 Aşdı seb'ini za'fa yüz tutdı
 Neylesün böyle bir demi gütdi
 Gele bir ehl-i hayr zü'l-ihsân
 Müşkili şâyed eyleye âsân
 Tâzeler devri pîre yir yokdur
 Raḥm ider aq şakala bir yokdur
 Az kalmış durur aña aqrân
 Olalıdan o kâtib-i divân
 Hâmeden ğayrı istinâdı mı var
 Yazudan ğayra i'tibârı mı var
- 3950 Hâme za'fin benânınıñ gördi
 Kaşkatı kaldı hayrete vardı
 Zâhir olduqça za'f-ile harekât
 Ağzın açdı baqa-kaldı devât

- Müzmin oldu nüşü'ı beyne'n-nās
 Durdı yüzün çevirdi hem kırtās
 Çāre künc-i ferāğata yokdur
 Hırcı lāzım 'iyāli hōd çoğdur
 Dirliği yok recāda kalmışdur
 Kudretince du'āda kalmışdur
- 3955 Fağrdan ger şikāyeti yokdur
 Zā'fı müş'ir hikāyeti çoğdur
 El ayak sağ olup ger olsa mecāl
 Böyle şekvāsı olur idi muhāl
 Teng-destlük idüp durur bīmār
 Aña dirlikle olsa ger tīmār
 Zā'fı olur idi kuvāya bedel
 Hep cevārih olurdu şahib-‘amel
 Niçe bir İntizāmī bu şekvā
 Hasb-ı hālūn işide ger paşa
- 3960 Nā-murād eylemez seni elbet
 Pāy-būsına eylegil cür'et
 Pirdür pīre meyli rağbeti var
 Ehl-i inşāfdur hem ehl-i nazar
 Hālūni bilüp ide merhāmeti
 Zā'fuñ işidüp ide mekremeti
 Cümle ehl ü 'iyāl-ile her bār
 Rūz u şeb kııl du'āsını tekrār
 Saña sedd-i ramağ iderse 'atā
 Aña ecr-i cezil vire Hudā

İntizāmî'nün Tazarru'ı ve Kitābının İhtitāmıdır

- 3965 Yâ ilâhî kemâl-i luṭfuñ için
Dāyim ehl-i 'uşāta 'afvuñ için
- [B 8b] Kullarunun saña niyāzı ḥaḳı
Bendeñün raḥmetüne āzı ḥaḳı
- Kāyimü'l-leyl olan 'ibāduñ için
Şālih olana i'timāduñ için
- Şıdḳ-ıla kılinan namāz ḥaḳı
Ehl-i derd itdügi niyāz ḥaḳı
- Yırde gökde olan du'ā ḥaḳḳı
Derdlüye itdügün devā ḥaḳḳı
- 3970 İntizāmî kuluñ ayakda ḳoma
Cürm ü 'işyān anı düşürdi ḡama
- Luṭfuñ itmiş durur anı maḡrūr
Dil-i vīrānın eylegil ma'mūr
- Yüzi kara şakalı aḳ ḳuldur
Raḥmet it aña raḥmetün boldur
- Nefs elinden ḳatı zebün oldı
Defter-i ma'siyet ḳatı ṭoldı
- Ḳula raḥm itmez ise mevlāsı
Var mı bir ḡayr yire varması
- 3975 Saña ma'lūmdur ḥod ey Mevlā
Ḥubb-ı dünyāya meyli yok ḳat'ā
- Lik nefsuñ zebünıdır ḡāyet
Luṭfuñ itmezse anı bir ḥālet
- Ḳanḳı ḳapuda dilesün 'özrin
Kime 'arz ide kendünün 'özrin

- Pırluk irdi hod nihâyetine
 ‘Ömr ise irdi şimdi gâyetine
 Āh hulkūma iricek cānı
 Rūzī kıl aña dīni imānı
- 3980 Münker ile Nekīr ide çü su’āl
 Luṭfuñ olmazsa yoḡ cevāba mecāl
 Çün terāzū kırıla maḡşerde
 Hep ḡesāb ola merd nā-merde
 Zerre luṭfuñ irerse keffesine
 Seyyi’esi kıamu ola ḡasene
 Gidicek dūnyeden eyā ma’būd
 Bir du’ādur kıamudan [ol] maḡşūd
 Kendünün ḡasb-i ḡālī dur[ur] eger
 Oḡuyandan du’ā-yı ḡayr diler
- 3985 ‘Āriyetden kıamusıdur ‘ārī
 Söz alup şatma olmadı kārı
 Kendü derdini kendüye aḡlar
 Çekemez çekdügin anuñ taḡlar
 Cāyiz ola ki bir ḡayırlu kışı
 Ola her ḡāh Ḥaḡḡ’a yarar işi
 Oḡuyup diye raḡmet ide Ḥudā
 Ḥaḡ kıatında kıabül ola bu du’ā
 Luṭfına Ḥaḡḡ’uñ az bahāne gerek
 Kıul efendi kıapusını bile tek
- 3990 Tā’ate iḡtiyācı yoḡ anuñ
 Luṭfı çoḡ mücrimīne insānuñ
 Naẓm u neşr ehli itdügi tek bu
 Her muşannif murādıdur bu kıamu

[B 9a]

Kendü gitdükde ala bir eeri
 Andan ol yazılan vire aberi
 Bā-uūā Murād Paa' nuñ
 Ol müşir-i 'azīm-i zī-ānuñ
 Ola nām-ı mübāreki metūr
 Ola dillerde umarum mezkūr

3995 Ol ecilden ounması ābil
 Cān u dilden du'āya yo hāyil
 Fānzur bu cihān degül bāī
 Devlet-ile dutarsañ āfāı
 'Āıbet cümlesi olur fānī
 Boyledur oñat eyle iz'ānı
 Cümle enfüs amu hebāya gider
 oñ nefes āzır olmaz iseñ eger
 Evveli o gereklu ātimedur
 Eyuler gitdugi yola gide-gor

4000 urtaran oñ nefesde imānı
 Aña irer udā'nuñ isānı
 Ehl-i imāna ramet ide udā
 Ouyuban yazana ide du'ā
 Bizi yād eyleyen du'ası ile
 Ber-murād ola a rızāsı ile

Temme bi'l-ayr

mefā'ılun mefā'ılun fe'ulun

Müşir-i a'zamuñ gorup azāsın
 a'a ukr idup eylerdum niyāzı

Nie serdār 'asker ekdi gitdi
 Bu buldı cumlesinden imtiyāzı

4005 Aña iden ta‘aşşub yâ ihânet
 Meded âhından itsün iħtirâzı
 Zamânını ‘adûnuñ ide kûtâh
 Aña virsün Ĥudâ ‘ömr-i dırâzı
 Efendi bir ziyâde ‘izzet-ile
 Didi hâtif yazuñ (?) târiħ-i “ğâzî⁹⁸⁹”
 (غازي) sene 1017

mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün

Bi-ħamdillâh yine devletle geldi
 Murâd Paşa vü ‘âlem oldu ĥurrem
 ‘Urûķın eşķiyânuñ kesmededür
 Şükür Ĥaķķ’a biraz düzeldi ‘âlem

4010 Egerçi eşķiyâ zûlm itme[de]dür
 Velî ĥâmî olanlar daħı azlem
 Şorarsañ ĥâş u ‘âma cümlesi dir
 Du‘â-yı ĥayrıdur ĥamudan elzem
 Diyiser çarħ ta‘zîmen yiridür
 Aña târiħ yaza hem muķaddem

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

[B 9b]

Cihâni luţfi Paşa’nuñ tıttırdur cümleten yek-ser
 Düşerse işbu aħķar tañ degüldür luţfına mażħar
 Bir emrûn himmetün isminde ger ma‘nî zühür ide
 Daķâyıķ ĥall olup fetħ ola-y-ıdı anca müşķiller

4015 Ĥaķîrûn kendü ĥatıı oldı taħşîş olıcaķ fermân
 Velî tebdîli ķâbildür ‘inâyet itse paşa ger
 ‘Umûm üzre yazılardan ‘inâyet eylese tañ mı
 El ayaķ tıttımayan demde olurdı dest-res ekşer

989 Tamiyeli olan bu tarihin çözümü şöyledir: “غازي” kelimesini oluşturan harflerin toplamı 1018’dir. Beyit-
 teki “bir ziyâde” ipucundan hareketle bu sayıdan 1 çıkarıldığında istenen tarih olan 1017 elde edilir.

Ru'usuñ şüreti koynumda kaldı bir hamâyıldür
 İçinde derc olan luṭf ile ihsân gönlümi egler
 Aşup seb'ini hâme ile gerçi hem-zebân oldum
 Ne diller şaḳḳ idüpdür ol bugündür çok ḳavî yıllar
 Tazarru' pîrlükdedür recâ bîmârlıḳ vaḳti
 Kühûlet geldi irişdi fu'ada ḳalmadı hıç fer

- 4020 Otuz yıldan berü sa'yüm ki beytü'l-mâle olmışdur
 Bu deñlüye bizi lâyıḳ görür inşâfa mâyiller
 Yüzüm alup ele düstür-ı ekrem luṭfi yâdıyla
 Tazarru'-nâme ile 'arz-ı hâlüm eyleyüp ezber
 Ne cüz'î bu ḫaḳîrûn ber-murâd olması yanında
 Cihâna luṭfi şâmildür gedâyı kâmrân eyler
 Ṭabî'at ehline ol âferîn kim ola ma'nîdâr
 Olur iy İntizâmî her dem iz'ânı teraḳḳiler
 Temm.⁹⁹⁰

[B 10b]

Vezîr-i A'zam Naşûh Paşa yessera'llâhu mâ-yürîd
ve-mâ-yeşâ⁹⁹¹ nuñ Ba'zı Menâḳıbı Beyânındadır
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Ḥudâ'nuñ luṭfına yoḳ ḫadd u ḡâyet
 İdelüm cân u dilden şükr ü minnet

- 4025 Resüline dürüd-ı bî-nihâyet
 Ḳamu aşḫâb u âline temâmet
 Selâṭîn-i cihândur sâye-i Ḥaḳ
 Olaruñ 'adli virür dehre revnaḳ
 Ḥuşûşâ şâhumuz⁹⁹² sulṭân-ı 'âdil
 Ḳamu re'yi rezîn ü fikri kâmil

990 4023: Bu beyitle sona ermiş gibi görünen eser, B nüshasında 10b'den itibaren Nasuh Paşa bahsiyle devam etmektedir.

991 Çeviri: Allah her dilediğini nasip etsin.

992 Şâhumuz: "شاهموزك" M.

- Gice⁹⁹³ gündüz menâhiden müberrâ
 Şalâh üzre melâhiden mu‘arrâ
 Olup şer‘-i şerîfe inkiyâdı
 Dem-â-dem emr-i Hâk‘dur i‘tiyâdı
- 4030 Rızâ bî-dâda virmez zulme ruhşat
 Hemîşe tâbî‘-i emr-i şerî‘at
 Cihân halkı koyup inşâfi elden
 Hevâya tâbî‘ olup cân u dilden
 İderler haml devrine sipihruñ
 Olar muhtell ola şu‘ı ne ‘aşruñ
 Diyüpdür *lâ-tesübbü‘d-dehre*⁹⁹⁴ Hâzret
 Qulûbuñ inkişâbıdur bu fetret
 Hîç ummaduğıñ oñmaduğ ser-efrâz
 Yoğ-iken ad u sanı oldı mümtâz
- 4035 Edâniden e‘âlî farq olunmaz
 Menâşıb hod ecânibden alınmaz
 Yıkıkuğ ocağ-erinüñ hânümânı
 Çekerken ‘azli qalmış qılca cânı
 Yarar olup nice başlar kesenler
 Zirâ‘at itmek-ile gönlin egler
 ‘Ulûfesin hâzîneye koyanlar
 Berât itmek için tîmâr alanlar
 Keş-â-keşden nice kırtara tîmâr
 Muqarrer nâmelerden cânı bîzâr
- 4040 ‘Ulûfe gitdi tîmâr elde qalmaz
 O ma‘zûlı kimesne hîçe almaz

993 Gice: Gice vü M

994 *lâ-tesübbü‘d-dehre*: “Dehre sövmeyin, çünkü dehr Allah’tan başkası değildir.” anlamındaki hadisin ilk parçasıdır. Hadis için bk. Abdullah Karahan, “Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XVII, sy. 2, 2008, s. 463-518.

Niçesi atın itdi gāva tebdil
 Zirā'at bi'z-zarūre itdi taḥṣīl
 Niçesi ehlinün şatup cihāzın
 Ƙatı nā-çār olup besler boğazın
 Ƙınından çıkmaz anuñ-kim Ƙılıcı
 Şecī' nāmı ile da'vā Ƙılıcı
 Söz atar Zāl'e Rüstem dir kenārem
 Tehemten baḥşini eyler dem-ā-dem

4045 Ne dem ki şarḫ iline vara 'asker
 Evinde sürḫ-serden cānı ditrer
 Sefer yoḫ baña dir defterlüyem ben
 Velī defter kimüñdür hiç bilmen
 İçüp Ƙahve yiyüp berş ile afyün
 İder tül-i emel efzūndan efzün
 Keser biçer Ƙıvāmında cihānı
 Mezemmet itmede pīr ü civānı
 Tütün ḫod bir belā-yı nā-gehānı
 [B 11a] Lzlesi ḫod Ƙazā-yı āsümānı

4050 Dimāğ u beyni nice_olmaya muḫtel
 Cehennem düdesi vü tu'mı mühmel
 Yasağ ide anı kim ide nā-būd
 İki 'ālemde raḫmet ide Ma'būd
 Yirinde yıl eser şāhib-vaḫāruñ
 Maḫāmı Ƙapu ardı iḫtiyāruñ
 Ne yire tāze varsa şadı gözler
 Müsinn olan Ƙişiler Ƙapu özler
 Dirīgā vü dirīgā vü dirīgā
 Ma'arifden ḫaber virilmez aşlā

**Rûzgâr-ı Nâ-hemvârûn Şikâyeti ve Naşûh Paşa'nun
Zuhûrî Beyânıdır**

- 4055 Meded bir merd-i şâhib-hûş u tedbîr
Gelüp bu bid'ati eyler mi tağyîr
Çalur mı yoğsa böyle işbu bozğun
Ferağ hîç bulmaya mı kalb-i mağzûn
Kime ola müyesser işbu devlet
Naşîbi kimûn ola işbu 'izzet
Kime ide hidâyet yüce Allâh
Bu ğâfletden kim ola merd-i âgâh
Kim ire bu bahâneyle şevâba
Kimûn ma'mûrî ola bu harâbe
- 4060 Kim ide zulmet-i dünyâyı rûşen
Kim ide bu harâb-âbâdı gülşen
Eyüyi yatlıdan kim ide mümtâz
Kim ide düşmüş olanı ser-efrâz
Faķîrûn hâline kim ola vâķıf
Ġanînûn 'illetin kim ola kâşif
Zâ'if olan kavîden câna geçmiş
E'âlîye edânî ağız açmış
Filorisi olandur sikke-şûret
Bulur her yirde i'zâz ile hürmet
- 4065 Kimûn ihsânı ola def-i miñnet
Ulu devlet durur def-i meşakķat
Bu niyyet birle her kişi du'ada
Münâcat eyleyüp hakk[ı] edâda

**İntizâmî'ye Düşinde Bir Pîr Naşûh Paşa'nun
Geleceğin Haber Virdügidür**

Bu re'yi eyler-iken h'âba vardum
Yanuma geldi bir pîr anı gördüm

Didi her miḥnetüñ oldu oranı
Gidüp ednâ gelür a'lâ zamânı

Bilenler bilmeyenler bula farkı
Pür ide bu şadâ ğarb ile şarkı

4070 Uyanup h'âb-ı miḥnetden efâzil
Kemâ-kân bula rağbet merd-i kâmil

Bi-hamdillâh cihân taldı meserret
Zihî devlet zihî âvân-ı 'izzet

Ṭulû' itdi felekde mihr-i iḳbâl
Ayağa düşdi pâmâl oldu cühhâl

[B 11b]

Feleklerde melekler bu şadâda
Yir ü gök ehli cümle bu nevâda

Ḥudâ luṭf eyledi yine cihâna
Bulur üslûb-ı sâbiḳ bu zamâne

4075 Varup cühhâl eski yirlerine
Ma'ârif ehli vara yirlerine

Bi-ḥamdillâh yirini buldı ḥâtem
Aḥibbâ şad u şen a'dâda mâtem

Kim olduğın şorarsañ ol mükerrem
Naşûh Paşa durur serdâr-ı a'zam

Ḳılıcı ile olmışdur şadâret
Bi-ḥamdillâh yirin buldı vezâret

Gice uyḥusı yoḳ gündüz ḥuzûrı
Diler kim kimse incinmeye şürî

- 4080 Gele dīvānına çün bay u dervîş
 Kimi maẓlûm u zâlim kimi dil-rîş
 Faķire iltifâtı artuķ eyler
 O bî-çâre anuñla gönlin egler
 Temelluķda hemānâ hâk ile yeg
 Anuñ re'yyinde 'âciz Âl-i Bermek
 Zamânında eger Âşaf geleydi
 Anuñ fikri ile raġbet bulaydı
 Ƙılıcı kendüye râm itdi gördi
 Hjarâba varmadın ocaġı sürdi
- 4085 Olar kim itmedilerdi iṭâ'at
 Murâd idenlere haṭṭ-ı icâzet
 Didiler biz yarara cân virürüz
 Ger emri âteşe atsa girürüz
 Ƙılıçdandır bize dâyim ma'îšet
 Yararadur bizüm yirlerde raġbet
 Ger ol ki hân [u] ger mîr-i 'aşîret
 Ƙulı olmaġa Ƙıldı cümle cür'et
 Yararadur didiler i'tibârı
 Varup Ƙulı olalum ihtiyârî
- 4090 Ƙamu Gürci vü Taġıstân açuķ baş
 Hücûmına anuñ olmaya pâ-dâş
 Öñinde iki haşm itdükde da'vî
 Ulu kiçi Ƙatındadır müsâvî
 Ƙomaz mübhem ider faşl-ı huşûmet
 İder haķķâ[ne] icrâ-yı hûkûmet
 İki haşmuñ biri haķ biri bâṭıl
 İder haķķı haķ u bâṭılı bâṭıl

Hemân öz nefsinedür i'tikâdı
İşün ğavrine irer ictihâdı

4095 O kim kânûna şer'e kâyil olmaz
Başın kırtarmağa bir çâre bulmaz
Öñine gelmez o kim şübhelüdür
Halâş ola mı o kim ölmelüdür
Başiret ehlidür evvel nazarda
Bu luḡfi kılmış aña Hâk kâderde
Dir 'âlem muşlihi tiğ ü kâlemdür
Olaruñ terki dünyâya sitemdür
Nizâ'a düşse dirnek yâḡîz tîmâr
Getürür defteri öñine her bâr

4100 Bozar bir kıydı birin ider ibkâ
Hudâ itmiş aña bu luḡfi ilkâ

[B 12a]

O kim yıllarla itmişdür nizâ'ı
Biri birine virmişdür şudâ'ı
Bu gün bu ider ol irte muḡarrer
İksinüñ daḡı ḡâli mükedder
Ol ider ber-ḡaraf bir ân içinde
Kıomadı zerre muḡtel bir işinde
Öñinden hiç gitmez kimse maḡrûm
Yanında fâsidün ḡod işi ma'lûm

4105 Olar kim velvele şaldı cihâna
Ne bilür zâbiḡi ne âsitâne
Neyâmed defterinde ismi mevcûd
Şalâḡını olaruñ kıldı maḡşûd
Naşîḡat eyledi yola getürdi
Kâbûl itmezi defterden götürdi

Seḫāvetde odur s̄anī-i Ḥātem
 Şecā'atde Nerīmān ile Rüstem
 Degüldür şöhret ü 'unvān esīri
 Dinilmez vaşfınuñ h̄z̄c bīnde biri
 4110 Ne devletdür ne 'izzetdür ne rağbet
 O dervişāne vaz' u 'ālī rütbet
 T̄aşa itse nazār la'l ola rengin
 Ḥamül ehl-i vaqār u ehl-i temkīn
 Anuñdur fırsat u nuşret Ḥudā'dan
 Berīdür dāyimā kibr ü riyādan
 Uyanup eyledüm Ḥaqq'a tazarru'
 Ḥudā'dan bu-y-idi zīrā tevaqqu'
 Mu'abbirler idüp ta'bīr ḥ'ābum
 Gidüp miḫnet feraḥ buldı [bu] cānum

Merḫūm Murād Paşa'nuñ Vaşfi ve Vefātıdur

4115 Murād Paşa o dem ki oldı bīmār
 Eṭibbā gördiler yoq aña tīmār
 Muqarrer bildi ol-dem rıḫletini
 Qoyısar ğayrılara devletini
 Sefer kıılır bu fānīden beqāya
 Gider hep cümleten sa'yi hebāya
 Naşūḥ Paşa'ya itdi ḥaylī ta'zīm
 Ne kim mīri var ise kııldı teslīm
 Ger 'askerdür ḥazīne ger vilāyet
 Didi virdüm saña cümle emānet
 4120 Benümdür bu seferlerde bidāyet
 Bula sa'y-i cemilünle nihāyet
 Bu ḫizmet 'uhdesinden sen gelürsin
 Bu 'asker qadrin aḫvālin bilürsin

[B 12b] Ümîdüm var durur devletlü hünkâr
 Güzîn-i Âl-i 'Osmân 'âlî-miḳdâr
 İder mühr-i şerîfi saña erzân
 Saña olur umarum işbu ihsân
 Bunı didi vü itdi rûhı teslim
 Yirin buldı kamu te'hîr ü taḳdîm

4125 O gözün yumdı baḳa-ḳaldı hâtem
 Kimine sūr olup kimine mâtem
 Tedârük oldı techîz ile tekfin
 Emânet ḳodılar yirine ol hîn

**Naşûh Paşa Hazretlerine Hâtem-i Şerifün İhsânı
 Beyânındadır**

Düşüp 'asker içine ḳaylî fetret
 Kime virilü dinür[di] şadâret
 Kimün başına ḳona tâc-ı devlet
 Müyesser ola kime bu sa'âdet
 Hümâyün ḳaḫt-ile irdi ḳaberler
 İdüp ihsân şâhib-ḳaḫt u efser
 4130 İçinde mûnderic bu idi mazmûn
 Naşûh lâlâma luḳf eyledi Bîçün
 Hâḳ' un virgüsidür işbu sa'âdet
 Anuñdur hâtem ü ulu vezâret
 Anı Hâḳ 'askere çün ḳıldı sâlâr
 Gözi açuḳlar itsün anı bîdâr
 Hârim-i hâşda perverde olmış
 Vezâret manşıbın yoluyla bulmuş
 Aşağıdan yukaru pâyelerde
 Menâşıb içerü vü ḳaşralarda

- 4135 Sürüp kılmış taşarruf ‘âkılane
 Kılıcı çavı tolmışdur cihâna
 Yarar erdür kılıçdur gayreti var
 Başiret ehli ‘âkıl çeşmi bidâr
 Eline virmişümdür ihtiyârı
 Mu‘îni ola dâyim yüce Bârî
 Vekil-i muḫlaḫumdur hükmi cârî
 Hidâyet ide her hâlinde Bârî

**Sa‘adetlü Pâdişahuñ Naşuḫ Paşa’ya Hüsn-i İ‘tikâdı
 Beyânıdır**

- Şu dem ki geldi hâtem devlet-ile
 Cihân hep karşı çıkdı ‘izzet-ile
- 4140 İdüp ta‘zîm ile tekrîm ü ‘izzet
 Kâmu a‘yân u erkân itdi hürmet
 Eline geldi çün-kim ol mübârek
 Didî luḫf itdi baña Hâḫ *tebârek*
 İşidüñ bilüñ iy erkân u a‘yân
 Çü bu iḫsânı kıldı baña Sübhân
 Hudâ ḫaḫḫı ki yokdan var idüpdür
 Bu ḫul kim işbu elḫâfa irüpdür
 Bu ni‘met şükri aḫşâ-yı murâdum
 Ecelden ger emân vire efendüm
- 4145 O dem ki şâh işigine yüz u ram
 Gerekdür pâdişeh ḫulın ḫayıram
- [B 13a] Düşüp maḫlûl dirlük yâḫû tîmâr
 Aña olmaya anlar kim sezâvâr
 Virilmeye virile lâyıḫına
 Ziyâde ide şükri ḫâlîḫına

Bölük halkı yeñiçeri şorıla
Ġarazla ‘azle idenler görile

Meded hiç böyle var mı zılm-i zâhir
Revâ gör[ür] mi anı yüce Ġâdir

4150 O kim mücrim degül yirini bekler
Anuñ dirlügi alınsun mı begler

Eger zılm eyler ise mîr-mîrân
Emânı virmeyüben aña bir ân

Alınanı idüp aşhâbına red
Ola zâlim mezâlim cümle mesned

Emân virilmeye zılmı olana
Ġalâşına hiç olmaya bahâne

Şu kim biñ yıl ‘ibâdet eylemişdür
Ġağ’uñ emrin şiyânet eylemişdür

4155 Yiğ andan ħâkimüñ bir ân ‘adli
Niçün ħükm ehli kılmaz aña meyli⁹⁹⁵

Ġaraz kalķup cihândan ħ’âh u nâ-ħ’âh
Şeh-i ‘âdil ola her yirden âgâh

Bunu diyüp du‘âlar oldu yer yer⁹⁹⁶
Eyü nâmı cihân tıldı ser-â-ser

Naşûħ Paşa Ġazretlerinüñ ‘Adâletidür

Yeñilendi anuñ re’yiyle ‘âlem
Mezâlim yarasına urdı merhem

995 4154-55. beyitlerde bir hadise telmih yapılmıştır. ‘adlu sâ’atin hayrun min ‘ibâdeti sittine sene lafzında ve “Bir saat adaletle hükmetmek altmış sene ibadet etmekten daha hayırlıdır.” mealindeki bu hadis merfû olarak değerlendirilip farklı lafızlarla birkaç farklı kaynaktan geçmektedir. Bk. Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-Âdilîn mine'l-Vulât ve men En'amü'n-Nazar fı Hali'l-Ammal ve's-Suat*, (thk. Ebu Ubeyde b. Hasan Al-i Selman), Dârü'l-Vatan, Riyad 1997/1418, s. 117.

996 yer yer: Metnin bütününde “yir” olarak seslendirdiğimiz kelime bu beyitte kafiye dolayısıyla bu şekilde seslendirilmiştir.

- Zihî devlet zihî ‘izz ü sa‘âdet
Maḥall u lâyıķın buldı şadâret
- 4160 amu yirlerdedür her ḫâle vâķıf
Anuñ-çün müşkilâtı oldu kâşif
Zırırıh zâhrında kılıcı belinde
Bir elde tiğ u etmek bir elinde
Şecî‘dür nefsi ile ġâzî erdür
Başiret ehli vü şâḫib-naẓardur
Gedâ olana istiğnâyı itmez
Yanından kimse hıç maḫrûm gitmez
Muķâbil olsa düşmen ‘askerine
oyup kendin levend ġâzî yirine
- 4165 Müretteb âlet-i ḫarbi zırırıh-püş
Belinde terkeşi vü nîze-ber-düş
‘Adûnuñ baķmayup çoğ u azına
Alâyı görünür olsa gözine
Ne mümkün varmaya cümleden evvel
Duraķı qarşusunda cünd-i erzel
Keser biçer kırar geçer alâyı
Dem-â-dem budur işinüñ kolayı

**Etrâfda Olan Pâdişâhların İnķiyâdı Naşûḫ Paşa
Ḥazretlerine İ‘tikâdlarıdır**

[B 13b]

- amu âfâķa vardı bu ḫaberler
İrişdüirdi bu aḫbârı çeterler (?)
- 4170 Ḥuşuşâ pâdişeh dâmâdı oldu
O ‘izzetler amu yirini buldı
amu Leh Çeh Fireng ü Nemçe Tâtâr
Venedik Papa Dubrovnikle Çasar

- Diyâr-ı Erdel'ün ban-oğlı banı
Olaruñ kim añılır ad u sanı
Ulusla Moskov u Boğdan u Eflâk
Kızılma Macar u Deşt-i Qıpçaq
İdüp birbirine irsâl-i nâme
Ne kim emr oldu ise yazdı hâme
- 4175 (....?....) (?) Beç Alaman
Qamusı eylediler 'ahd u peymân
Sitanbul'a o dem ki vara serdâr
İdelüm uyğudan cümleyi bîdâr
*Mübârek bâd*⁹⁹⁷ a elçi gönderelüm
Yeñiden qulluğumuz bildürelüm
Hedâyâ vü tuhaf ki ola nâdir
Virilsün kim neye olursa qâdir
Anuñ mânendi hîç gelmedi serdâr
Bu luğfında Hudâ'nuñ özge sır var
- 4180 Aña ta'zîm idüp Sulţân Aḥmed
Yanında hîç olmaz bir sözi red
Du'âsı-çün idindi anı dâmâd
O daḥı qulluğına oldu münqâd
Her ol-kim eyleye aña taḥallüf
Anuñ dâyim işi olur te'essüf
Qamu ser-ḥadlerümüz yoqlayalum
Bu 'abdi cân u dilden şaqlayalum
O kim 'ahde muḥâlîf kıla vaz'ı
İli alına qatlı olına def'î
- 4185 Qılıçdur keskün erdür hem bahâdur
Aña bu qulluğumuz kem-behâdur

997 *Mübârek bâd*: "Mübârek olsun"

- On onbeş yıldur ider şarkı tālān
 İdüpdür cümleten a‘dāyı nālān
 Sebeb kııup düğünine şacıuy
 İdelüm peşkeş için cüst-ü-cüyü
 Kıızılbaşuñ çañına ot tıķupdur
 İlin tālān idüp şehrin yaķupdur
 Diyār-ı bekr’e varduķda o ğāzī
 Dil ü cāndan idüp Hāķķ’a niyāzı
- 4190 Muķaddem ol ili ki şāh alupdur
 Bulup hālī aķınlar kim şalupdur
 Bulınmadı o vaķtden bir ğayūr er
 Çeke ol illeri almağa ‘asker
 Cihānı dar ide şāhuñ gözine
 Uyup ‘aķıllaruñ vārid sözine
 Yaķup yıķup diyārın ide tālān
 Arayu gide şāhı tā Hōrāsān
 Varanları idüp kizb ile mağrūr
 Kııla lāyıķ mı bu vech-ile maķzūr
- 4195 Muħaşşal bu imiş her ğāh fikri
 Dilinden gitmez imiş şāh mekri

[B 14a]

Naşūh Paşa Hāzretleri Serdār ve Dāmād Olduğudur

Bu devlet çün Hudā’dan oldu iħsān
 Müyesser oldu tenkīh ‘aķd-ı sulţān
 Hāber virdi gelüp cāsūs şāha
 O sürh-ser olan baħtı siyāha⁹⁹⁸
 Didi şāhum gözün aç olma ğāfil
 Derūnunda ķoma hżç fikr-i bātil

998 4197: Mısrada vezin bir hece eksiktir.

Şeh-i 'âdil güzîn-i Âl-i 'Osmân
Şehinşâh-ı cihân maqbûl-i devrân

4200 Naşûh Paşa'yı görüben sezâvâr
Virüp hâtem idüp dâmâd u serdâr

Muraşsa' tîğ ü altun bozdoğanı
Virüp işlâh kıl didi cihânı

Tenin hürd eyle ser-keşlük idenün
Başın kes egri yollara gidenün

Sa'na ben kılmışumdur i'tikâdı
Kamu hâlüne idüp i'timâdı

Senün re'yün benim re'y-i rezinüm
Muṭâbık re'yüne fikr-i güzînüm

4205 Muḥaşşal aña olmuş cümle tefvîz
Anuñ emrine kim eyleye ta'riz

Şâhuñ 'Ahd-nâme vü Elçi Gönderdügidür

İşidüp sürh-ser tafşil-i hâli
Dilinde lerze yok tende mecâli

Zebūnumdur didi serdâr olanlar
Benümle cenge bu ile gelenler

Dürûğ-âmîz re'yüm bilmediler
Gönül mir'atı jengin silmediler

Bu pâ-bendi kamuya itmişem ben
Velikin buña hergiz çâre bilmen

4210 İpek 'ahdinde reng-âmîz re'yüm
Birisi bilmedi âlüm ne hâlüm

Nihâyet buldı efsâne funün hem
Ezel hâlüm bilür ḥod şadr-ı a'zam

Kamu hilelerüm yanında muḥtel
Gerekdür baña bir 'âkıl muḥaşşal

- Kiyâsetde feşâhatde mükemmel
Cevâbın virse söz olsa mü'evvel
- Fününüñ ekşerin 'ilmüñ niçesin
Söz alup virmenüñ bula sezâsın
- 4215 İki şâh işini görmekde kâmil
Te'ennîsüz ide çat'-ı menâzil
- İki cânibden emn ola emân hem
Varup 'ahdüñ esâsın ide muhkem
- Şahîha kizb-i evvel ola tebdil
Görüñ bir 'âkıll u dānāyı ta'cıl
- [B 14b] Re'âyā rāhatına ola bā'ış
Ola tebdil-i 'adle zulm-i hādiş
- Olar kim evvel itmiş sebb-i aşhâb
Cihāndan gitdi cümle oldı nā-yāb
- 4220 Muhibbüz cümleten aşhâb u âle
Bedel oldı edānī hūsn-i hāle
- Mu'āhiz olmayalum cürm-i ğayra
Bedel itmekdeyüz hōd şerri hayra
- İtāle ol selātine kim itsün
Meded bizden o sū'-i zann gitsün
- Kimi idindi yār ol ulu sulţān
Hilāfet kimlere virdiyse 'unvān
- Hilāfın añlamağ-imiş hamākat
Buña biz eylerüz hūsn-i şehādet
- 4225 Bu dem buldı şadāret çünki yirin
Bize lāzım vefā-yı 'ahd-ı dīrīn
- Muhibb-i Āl-i 'Osmān'uz ezelden
Ne bitsün bunca lecc ile cedelden

Nemüz var Āl-i 'Osmān'a sezāvār
Murādumuz 'ubūdiyyetdür izhār

Şuçumuz 'afv ide luṭf ide zāhır
Ağır peşkeşle giden ola hāzır

Elçinüñ Hedâyâsı⁹⁹⁹ ve İ'tizârı Beyânıdur

Var imiş h'ācesi vü müft'isi hem
Deründan i'tikâdı aña her dem

4230 Anı ta'yîn idüp serdâra nâme
Ne didilirse taşvîr itdi hâme

Şehinşâh-ı cihâna nâme mahtûm
Kamu ta'zîm ü tekrîm ile mersûm

Şorulsa ne derûn-ı nâme mazmûn
'Ubūdiyyet-ile rıkkatle meşhûn

Günâhından ziyâde i'tizârı
Degüldür ihtiyârı ıztırârı

Yanınca niçe hâna itdi fermân
İdeler tâ ki varup derde dermân

4235 Ri'âyet ideler haqq-ı civârı
Niçe bir görmeye 'asker medârı

Eger serdâr iderse luṭf u ihsân
Araya gire ide 'ahd u peymân

Vezâret hâtemi ola mübârek
Ayağı tozı başda tâc [u] târek

Hedâyâsın tedârük itdi gördi
Atuñ pâ-mâlinüñ olmaya yurdu

İpek kim evvel olmuş idi ma'hûd¹⁰⁰⁰
[.....]

999 Hedâyâsı: harâcı B1.

1000 4239: Sonraki mısrayla kafiye uyumsuzluğu ve reddadeye nazaran metinde bir kopukluk olduğu anlaşılmaktadır.

- 4240 [.....]
[B 15a] İşâbet eyledi şöhretde herkes
 Cebe-hâne çü mîrîden açıldı
 Du‘â gevherleri yir yir saçıldı
 Zırırh cevşen cebe geydi yararı
 Kuşūr itmedi řâhib-ıktidârı
 Giyimlü atlar u (...?) tâzlar
 Silâhı ile geldi her dilâver
 Atın oynatdı vü kıldı selâmı
 Yirinde tırdı kıldı ihtirâmı
- 4245 Kemân-ebür bahâdır niçe kavvâs
 Oğın yire düşürmez mişl-i Vağğâş
 Anuñ kim var elinde tiğ-i¹⁰⁰¹ Dağğâk
 İki başlu bir ejderdür sehemnâk
 Sehî-kâmet mükellef nîze-bâzân
 Hezârân şöhret ile kıldı cevân
 Geyindi vü kuşandı zübde-i nâs
 Bölük bölük kâmu envâ‘ u ecnâs
 İdüp bir birine şöhretde ğayret
 Zamân ile zemîne irdi dehşet
- 4250 Varılıp elçi istiğbâl olındı
 Olup¹⁰⁰² ta‘zîm ü tekrîmi kılındı
 Anuñla çok haşem haylî firāvân
 Murâdı būs-ı taht-ı Âl-i ‘Oşmân
 İñen çok kâtır u nâqa vü atlar
 ‘Acem tarzı ile şüretde yek-ser

1001 Tiğ-i Dağğâk: tiğ u Dağğâk M

1002 Olup: idüp B1.

Bu kerr ü ferri elçi itdi taḥsîn
 Zihî şâhâne cür'et zînet ü zîn
 Ta'accüb itdi didi ḥânlarına
 Bu ıarızı görmedi hergîz kimesne

4255 Niçe serdâr itdi gerçi şöhret
 Biri göstermedi bir böyle zînet
 Sefer dönmiş tağılmış ekşer 'asker
 Nereden çıktılar bunca dilâver
 Emân re'yinde şâh itdi işâbet
 Bize ma'nide gösterdi velâyet
 Kâalur mıydı Ḥorâsân ile Ğazvîn
 Ri'âyet olmasa ger 'ahd-ı dîrîn
 Ne lâyıkdur ańıla şâh nâmı
 Yeg andan Āl-i 'Oşmân' uń ğulâmı

4260 Çü oldılar gelüp serdâra vâşıl
 İki cânibden oldı rây ḥâşıl
 İdüp serdâr birle yol yarağın
 Sitanbul'dan yaña açup otağın
 Ne yire kim gelüp uğradı serdâr
 Kimesne kimseden görmedi âzâr
 Şoruldu her kónaqlarda mezâlim
 Tereddüdsüz sezâsın buldı zâlim
 Ma'an-oğlına Seyf-oğlına ol-dem
 Ḥazîne bâkzisine şaldı âdem

4265 Ulaşdurup kómayalar kuşûrı
 Vilâyet ide vü anlar ḥuzûrı

[B 15b]

Serdâr Hazretlerinüñ Haleb'de Teftiş ü Tefahhuşı beyânıdır

Haleb semtine çekdi bārgāhı¹⁰⁰³

Çamu hükâm oldu hâk-i rāhı

Ne yirde kim fesād ehlin işitdi

O varmadın çamunuñ işi bitdi

Bulup tãġi ile bāġi cezāsın

O kim haç üzredür virdi cezāsın

Çomadı kimsede bir da'vî muhtel

Kimesnenüñ işi kalmadı mühmel

4270 Sa'adetle Haleb semtine geldi

Çamu eşrafı istikbâl kıldı

Oranuñ dağı hâlin kıldı teftiş

Çomadı bir yirinde hiç teşviş

O kim taḥşili lâzım māl-i mîri

Alındı vü görildi yirlü yiri

Halâş olmadı hîç tãġi olanlar

Başın kurtara mı bāġi olanlar

Haleb yine yeñiden fethe döndi

Du'â-yı devleti yir yir oqındı

4275 Kimesnenüñ haçı olmadı zâyil

Edāni vü e'ālî haçka kâ'il

Haleb kim ulu bender bir şehirdür

Mükellef h'âcelerle top-çoludur

Bulup hâlince her biri ri'âyet

İdüp 'ırz ile nāmūs[1] şiyânet

Gedâlar bay u bay oldu şafâda

Kimesne kalmadı hergiz cefâda

1003 Bārgāhı B: çün otağı B1.

Eger ibni sebîl ü kârbân hem
Şahârî vü cibâli aşdı bî-gam

4280 Giceyle pâsbânlar hâba vardı
Olup râhat miyân-bendin çıkardı

**Ba'zı Zürbâ Âsitândan Yaña Çekilüp Tevbe-kâr
Olduklarıdır**

Felek şirine hem-pençe uranlar
Cihâna heybet ü şavlet şalanlar

Çü nâminı ırâk yirden işitdi
Yanından eşkiyâsın hep tağıtdı

Silâhından bezüp atdan uşandı
Yayağ olup beyâbânı töländi

Kimisi eyledi tebdîl-i şüret
Kimisi eyledi tağyîr-i kisvet

4285 Yire geçmez göge uçmaz nice_itsün
Başı korqusı-y-ıla kanda gitsün

Çamu yirlerde vardur dîde-bânı
Çurâ vü şehirlerde pâsbânı

[B 16a]

'Acem ser-hadlerin hod dutdı başdan
Fesâd ehlin çıkardı tağ u taşdan

Avum diyü dehre şaldı çavın
Sitanbul'a düşürdi sürgün avın

Anuñ kim luğf-ı Yezdân ola yarı
Ayağına gelür oğlu şikârı

4290 Aña kim tevbe kapusı açıldı
Halâş oldı [vü] suçından geçildi

Ulu devlet durur 'afv-ı şehinşâh
Zihî şefkat mürüvvet bârekallâh

O kim şimdi girü eyleye tuğyān
Bulur qahr-ı Hūdā vü haşm-ı sulţān

Olur maḥkūmı cümle ins ile cān¹⁰⁰⁴
Aña kim virile mühr-i Süleymān

Serdār Hazretleri Haleb'den İstanbul'a Teveccühi Beyānidur

Haleb'den çün Sitanbul 'azmin itdi
'Adāletle t̄ariḫ-i H̄aḫḫ'ı t̄utdı

4295 Re'āyayı görüp ḫālını şordı
O kim mazlūm durur zulmini gördi

Ḳonup göçüp cihāna virdi rāḫat
Faḫīrūn ḫālını kıldı şiyānet

Ne yire geldi ḫalḫ itdi du'āyı
Ne yirden geçdi kıldılar şenāyı

O kim vīrān idi ma'mūr oldı
Cihāna cümle şīt-i¹⁰⁰⁵ luḫfı t̄oldı

Hūdā'ya eyledi ḫaylī münācāt
Dil ü cāndan idüben 'arz-ı ḫācāt

4300 Didi yā Rab ḫuluñ kemter kemīne
Görüp lāyıḫ vezāret ḫātemine

Efendüm ḫapusu maḫlūbum iken
Rikābı būsese meclūbum iken

Ḳomayup 'uḫde ḫall idüp meşākil
Dönüp 'askerle ḫaḫ' idüp menāzil

Girüde ḫomayup t̄āḡī vü bāḡī
Şaḫī olanlara virdüm ferāḡı

1004 İns ile cān B: div ü iḫsān B1.

1005 Şıyt-i : şıyt u M

Re'âyâ vü berâyâ oldu hoşnûd
 amu re'yüm şavâb eyledi Ma'bûd

- 4305 Anuñ kim zülmi var virdüm cezâsın
 Eyüye yaılıp virdüm sezâsın
 Yaın geldi çü şâh-ı kâmrâna
 O mudim gâzî ol şîr-i yegâne¹⁰⁰⁶

Serdâr Hazretlerine İstikbâl İdenlerüñ Şöhretidür

[B 16b]

Şehinşeh itdi hep erkâna fermân
 İdeler ihtirâm u 'izz ü 'unvân
 İdüben yir yirin ta'zîm ü iclâl
 Ekâbir cümle kılmadılar ihmâl

- 4310 Bölük ile ağalar şöhret ile
 amu envâ' [u] ecnâs 'izzet ile¹⁰⁰⁷
 Şehüñ yanında oldu sa'yi meşkür
 Şehinşeh eyledi taħsîn-i mevfür
 Du'â-yı pâdişâha oldu mazhar
 Anuñ-çün oldu her yirde muzaffer
 Bilür iseñ nedür ha-ı Hudâ'yı
 Velî-ni' metden alıgör du'âyı
 amu 'örf ü izâf-ile mevâlî
 Müretteb lâyıı ile e'âlî
- 4315 Ru'ûsâ vü 'azeb topcı gemici
 Yeñiçeri vü bostancı cebeci
 amusı dürlü dürlü şöhret ile
 Çıup karşıladılar 'izzet ile
 Ğazâ kıtlu ola diyü du'âda
 Yir ü gök ehli hep cümle şenâda

1006 4306: Bu beyit az bir değişiklikle başlıktan hemen sonra da yer almaktadır.
 1007 4311-13: B1

Çü pây-ı taht-ı şâhı itdi rû-mâl
 Şorıldı vü bilindi cümle ahvâl
 Görüp hizmet getürdi mâl-i vâfir
 Su'âl ile cevâbın itdi hâzır
 4320 Şehinşâh-ı cihân sulţân-ı 'âdil
 Kâmu re'yi rezîn ü 'âklı kâmil
 Kâmudan özge itdi iltifâtı
 Hâşûduñ görüben uçdı hayâtı
 Libâs-ı hâşdan hil'atler ile
 Temâmet 'izzet ü hürmetler ile
 Ne kim 'arz itdi şâha oldı maqbûl
 Ziyâd oldı o kim olmışdı me'mûl
 Mücâz oldı vü öpdı pây-ı tahtı
 Evelkiden¹⁰⁰⁸ ziyâde artdı bahtı

**Vezîr-i Aşzam Hâzretleri Dîvâna Dâhil Olup Envâ'-ı
Hüsn-i Tedbîridür**

4325 Çıķup vardı yirinde itdi dîvân
 Ser-â-ser ehl-i dîvân buldı 'unvân
 Çü buldı şâhibini taht-ı 'âlî
 Zebân-ı hâl ile itdi maķâlî
 Ne gördi ne işitdi kıldı iş'âr
 Hudâ'ya eyledi şükrini tekrâr
 Olar kim olmış idi evvel 'ahdi
 Getürmege yirine kıldı cehdi
 Tecâvüz itmedi kimse sözinden
 Gözine kuhl idüp izi tozından

1008 Evelkiden: "ازلكیدن" M.

- 4330 Olar kim virdidi dīvāna teşvīş
Yolından şaşmadılar bî-kem ü pīş
Kurılmaz oldu dīvān içre bāzār
Bilindi ehl-i dīvān ile tüccār
Sebük âdemler ararken faķīri
Olur iken beş on aķça esīri
Kiminde tezkere kiminde defter
Faķīri şaķlamaķ ķaydını yoķlar
Olardan ‘āciz iken ehl-i hācāt
Gezerken elden ele hep mühimmāt
- [B 17a]
- 4335 Bu def’a cümlesi ‘arza yapundi
Dimege kendü hācātın şaķınıdı
Gezerken kātib olan kā’inātı
Elinde hāme vü bilde devātı
Bıraķdı kāğıd u hāme elinden
Devātın kīseye ķodı bilinden
Kime ķānūn u şer’i itsek izhār
Ķo ma’lūmātı şatma dir yūri var
Hiç aşlā ķalmamışdı ķayda rağbet
‘Aceb bu kim bir olmuş *āmed ü refi*¹⁰⁰⁹
- 4340 Sefih olmuşdı ehl-i ‘ırzuñ adı
Cihānuñ gitmiş idi ağızı dadı
Velī gör yirini buldı sefāhet
‘Ayān oldu fezāhatla feşāhat
Taķılmış pīr olana köhne nāmı
Bu dem gör köhnelerde iķtirāmı

1009 *āmed ü refi*: Maliye ve rüsūmat idarelerinde, defterlerle kayıt işareti olarak kullanılır tabirlerdir. Far-
şça “āmeden” ve “reften” masterlarından gelen bu kelimeler “geldi” ve “gitti, kaydı silindi” anlamında
kullanılmaktadır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 55.

- Okurdu yirlerinde yine küttâb
Edânî aradan hep oldu nâ-yâb
İşin hep kendü gördi ehl-i hâcât
Degüldür bi'l-vesîle cümle bi'z-zât
- 4345 Çarışmaz kimse kimse işlerine
Gelenler buyruğ oldu başlarına
Sühûlet birle hall oldu meşâkil
Yine mişkârını buldı efâzil
Saña ey İntizâmî dahl idenler
Bu taqrîr itdügüni işidenler
Murâd idinselerdi seni tekzîb
Bu şekvâda idenler saña ta'yîb
Su'âl itsün dağı bir ğayrılardan
Beyâna gelmemişdür biri ondan
- 4350 Vezîr-i a'zama ol yürî dâ'î
Kâtı çok söyledün virme şudâ'î
Otuz kırk yıl olup tîmâra me'nûs
Berât olmağda dağı şüret-i rûs¹⁰¹⁰
Kimi tîmâr yir kimi 'ulûfe
Meh-i 'ömrün senün vardı kûsûfa
Çuğurda ayağün hiç olma ğamgîn
Saña manşîb yeter techîz ü tekfîn
Olur paşa çü pîr olana hâmî
Hâmûş olup sözi kes İntizâmî
- 4355 Edâ ide niçe vaşşâf vaşfîn
Yâ hâme nice ketb eyleye medhîn

1010 Rûs: Şair "Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, tumar ve zeâmet sâhipleriyle vilâyet kadıları gibi üst kademede görevlilerin dışında kalan bütün devlet memurlarının tâyin işlemlerini gösteren resmî yazı" anlamına gelen "rû'ûs" kelimesini bu şekilde vezne va kafiyyeye uygun hâle getirmiştir.

[B 17b]

Olupdur dâyimâ bi'z-zât memdüh

Gerekdür yâd ola evşâfi meşrüh

Dinilmişdür dime 'aşr-ı 'aşîri

Gelüpdür intiḥâba biñde biri

Serdâr-ı 'Âli-şâna İntizâmî'nün Du'â vü Recâsı
Beyânıdır

Çü geldi 'izz ü devlet birle ḵondı

Sitanbul cennet-i a'lâya döndi

Du'âsın almada a'lâ vü ednâ

Ḵabül ide yüce ḥayy u tüvânâ

4360 İrişdüre Ḥudâ 'ömr-i ṭavîle

Ulaşdura elin luṭf-ı cezîle

Müşerref ḵıldı dünyâyı ḵudümü

Giderdi hep hümümü vü ğumümü

Cihândan şerri itdügince zâyil

Şevâb-ı dü cihânı ide ḥâşıl

'Adüsü eyleye tebdil-i aḥlâḵ

Aḥibbâsı ile pür ola âfâḵ

Şeref virdükçe dehre mihr-i raḥşân

Sa'âdet birle ola şâḥib-'unvân

4365 Şeb ü rüz eyledügince mürürü

Ziyâd ola sürürü vü ḥuzûrî

Şefîḵ olduḵça bay ile gedâya

Ta'alluḵ eyleye 'avn-i Ḥudâ'ya

Zamânında cihân olduḵça ḥoş-ḥâl

Edânî vü esâfil ola pâ-mâl

Bula 'ahdinde çün 'adl izdiyâdı

Mürüvvetdür dem-â-dem i'tiyâdı

- İder pîr olana her gâh rağbet
Aña Allâh ide luṭf ile raḥmet
- 4370 Du‘âsın İntizâmî eyle tekrâr
Ḳamu ehl ü ‘iyâlün ile her bâr
Murâd Paşa ki saña itdi iḥsân
İde rûḥına raḥmet Ḥaḳ Te‘âlâ¹⁰¹¹
Yigirmi dört aḳçayla teḳâ‘üd
Yetişmez maşraf u ḥarcuña lâ-büd
İderse ḥâzret-i Paşa ger iḥsân
Ten-i fersûdeñe ire yeñi cân
Yigirmi dördü irüşdürse kırğa
Ġam u ġuşşa ser-â-ser vara ġarğa
- 4375 Ne cüz’î luṭfi yanında bu maḳşûd
Anı Ḥaḳ luṭf için ḥalk itdi Ma‘bûd
Hediyemüz aña dâyim du‘âdur
Du‘âsı rûz u şeb ḥaḳḳ[1] edâdur
- [B 18a]** İder pîr olana çok iḥtirâmı
Murâda ṭañ mı irse İntizâmî
Şadâkatle bilüncü çünki ḳadri
“Azîm” (عظیم) oldu anuñ ṭarih-i şadri (sene 1020)
- 4379 Geldi Naşûḥ Paşa virdi cihâna revnaḳ
Yazıldı ḥüb târiḥ “bâ-‘izzet ü sa‘âdet”
(با عزت و سعادت) (sene 1021)

1011 4371: Beyitte kafiye sesleri birbiriyle uyumsuzdur. Arada iki satırlık bir unutmaya olması kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLFETTAH Muhammed el-Hulv. *el-Cevherül-Esnâ fi Terâcimi veş-Şuarâi Bosna*, Hecr li't-tıbaa ve'n-nur, Kahire 1992/1413.
- ANDRİÇ, İvo. *Drina Köprüsü*, (çev. Hasan Ali Ediz; Nuriye Müstakimoğlu), İletişim Yay., İstanbul 2019.
- AFYONCU, Erhan. "Sipahi", *DİA*, c. 27, s. 256-58.
- AFYONCU, Erhan. "Sokullu Mehmet Paşa", *DİA*, c. 37, s. 354-57.
- AFYONCU, Erhan. "Sokulluzade Hasan Paşa", *DİA*, c. 37, s. 366-68.
- AFYONCU, Erhan. "Zeamet", *DİA*, c. 44, s. 162-64.
- AFYONCU, Erhan. AHISKALI, Recep, "Kâtip", *DİA*, c. 25, s. 53-55.
- AHISKALI, Recep. "Ruûs", *DİA*, c. 35, s. 272-73.
- Ahmed Resmi. *Halifetü'r-Rüesa*, Tıpkıbasım-İndeks: Recep Ahıskalı, Önsöz: Mücteba İlgürel, 1992.
- Ahmet Rifat. *Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 2004.
- AK, Mahmut. "Tiryaki Hasan Paşa", *DİA*, c. 41, s. 205-207.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. "Ebüssuûd", *DİA*, c. 10, s. 365-71.
- AKSAN, Doğan. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.
- AKTEPE, Münir. "Babadağı", *DİA*, c. 4, s. 371-72.
- AKÜN, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı", *DİA*, c. 9, s. 389-427.
- ALTINDAĞ, Ülkü. "Darüssaâde", *DİA*, c. 9, s. 1-3.
- ARSLAN, Mehmet. "İntizâmî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Madde Yazım Tarihi: 28.05.2014.
- ARSLAN, Mehmet. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 2 - Manzum Sürnâmeler*, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şuarâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- ATASOY, Nurhan. *1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*, Koçbank, İstanbul 1997.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay. İstanbul 1996.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Yay., İstanbul 1996.
- BABİNGER, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
- BATİSLAM, Hanife Dilek. "Tarih ve Kültür Kaynağı Olarak Hasb-i Haller", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, sy. 22, (Niğde 2007), s. 29-42.

- BAYRAM, Fatih. “Feridun Ahmed Bey’in Nüzhet-i Esrar’ında Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa”, *Avrasya Etüdüleri*, sy. 56, (2019), s. 203-219.
- BEK, Kemal. “Divan Şiirinde Eda ve Söylem: Divan Şairleri Birbirine Benzemez”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, hzl. Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 335-348.
- BİLGE, Sadık Müfit. “Macaristan’da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *OTAM*, sy. 11, 2001, s. 33-81.
- BİLGE, Sadık Müfit. *Osmanlı’nın Macaristanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2010.
- BOSTAN, İdris. “Azab”, *DİA*, c. 4, s. 312-13.
- BOSTAN, İdris. “Preveze Deniz Muharebesi”, *DİA*, c. 34, s. 343-45.
- BOYRAZ, Şeref. “Sûrnâme-i Hümayûn’da Folklorik Unsurlar”, Erciyes Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1994.
- BURCKHARDT, Titus. “Dini Sanat, İslam Sanat Felsefesine ve İlkelerine Bir Bakış”, (Avani Gulamzade), *Hikmet ve Sanat*, İnsan Yay., İstanbul 1988.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, hzl. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay. Ankara 2000.
- BÜKE, Himmet. “Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. VII, sy. 13, Aralık 2015, s. 481-501.
- CEYLAN, Ömür; YILMAZ, Ozan. *Bir Sürgün Şaheseri Mihnetkeşan*, İstanbul 2007.
- COŞKUN, Menderes. *Bosnalı Muhtesin Manzum Seyahatnâmesi; Delilül-Menabil ve Mürşidül-Merabil*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Kanaat”, *DİA*, c. 24, s. 289-290.
- ÇAPAN, Pervin. “Otobiyografi Geleneğinde Veciz Bir Örnek: Kâtip Çelebi Biyografisi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Mine Mengi Özel Sayısı, yıl 2, sy. 5, 2016, s. 45-62.
- ÇELTİK, Halil. *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2013.
- ÇETİN, Nihat. “Arap Edebiyatı”, *DİA*, c. 3, s. 286-93.
- DARKOT, Besim. “Kıbrıs”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1967, c. 6, s. 672-76.

- DAVID, Geza. "Arad ve Gyula Sancakbeyleri", (çev. Eşref Bengi Özbilgen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 120, 1999, s. 55-70.
- DAVID, Geza. "Budın", *DİA*, c. 6, s. 344-48.
- DAVID, Geza. "Eğri", *DİA*, c. 10, s. 489-90.
- DAVUDOĞLU, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.
- DEMİREL, Şener. "17. Yüzyıl Sebki Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Somutlaştırma veya Alışılmamış Bağdaştırmalar", *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebki Hindî*, (hzl. Hatice Aynur vd.), Turkuaz Yayınları, İstanbul 2006, s. 34-88.
- DIVNA DJURIC-Zamolo. "Belgrad", *DİA*, c. 5, s. 407-08.
- DİLÇİN, Cem. "Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma", *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- DJURDJEV, Branislav. "Bosna-Hersek", *DİA*, c. 6, s. 297-305.
- DOĞAN, Muhammet Nur. "Fuzulinin Türkçe Divan Mukaddimesinin Bugünkü Dile Çevirisi", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 13-16.
- Ebü Nuaym el-İsfahânî. *Fazîletü'l-Âdilîn mine'l-Vulât ve men En'amü'n-Nazar fi Hali'l-Ammal ve's-Suat*, (thk. Ebu Ubeyde b. Hasan Al-i Selman), Dârü'l-Vatan, Riyad 1997/1418.
- Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs ammâ İştêhere mine'l-Ebâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932.
- EMECEN, Feridun. "Ağıl Resmi", *DİA*, c. 1, s. 467-68.
- EMECEN, Feridun. "Alacahisar", *DİA*, c. 2, s. 314-15.
- EMECEN, Feridun. "Mehmet III", *DİA*, c. 28, s. 407-13.
- EMECEN, Feridun. "Süleyman I", *DİA*, c. 38, s. 62-74.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan. "Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 35 (2016), s. 67-116.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi I-IX*, (Yayına hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay. İstanbul 1996-2005.
- EYİCE, Semavi. "Budın'de Türk Eserleri", *DİA*, c. 6, s. 348-52.
- EYİCE, Semavi. "Gül Baba Türbesi", *DİA*, c. 14, s. 228-30.

- GIBB, Elias John Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi, I-II*, (çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999.
- GÖKALP, Haluk. *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Kitabevi, İstanbul 2009.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip. “Mehmed Paşa Sokullu”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1970, c. 7, s. 595-605.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip. “Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578-80)”, *Tarih Dergisi*, c. 2, sy. 3-4, 1950/51, s. 17-34.
- GURYEVIÇ, Aron. *Ortaçağ Avrupasında Birey*, (çev. İlnur İgan, Zeynep Ülgen), Afa Yayıncılık, İstanbul 1995.
- GUTMAN, Huck. “Bir Benlik Teknolojisi: Rousseau'nun İtirafları”, *Kendini Bilmek*, (çev. Gül Çağalı Güven), Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 76-102.
- GÜRGENDERELİ, Müberra. *Hasan Ziya'i: Hayatı Eserleri Sanatı ve Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet. “Sırbistan”, *DİA*, c. 37, s. 121-125.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph Freiherr von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VII. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- HAMZAOĞLU, Yusuf. *Sırbistan Türklüğü*, Logosa Yay, Üsküp 2004.
- İÇLİ, Ahmet, “Harîmî'nin Manzum Mektubu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 123, sy. 243, s. 251-278.
- İLGÜREL, Mücteba. “Ahmed I”, *DİA*, c. 2, s. 30-33.
- İLGÜREL, Mücteba. “Canbolatoğulları”, *DİA*, c. 7, s. 144-45.
- İLGÜREL, Mücteba. “Kalenderoğlu Mehmed”, *DİA*, c. 24, s. 256-57.
- İntizâmî. *Tuhfetül-İhvân*, Atatürk Kitaplığı Belediye, 108.
- İntizâmî. *Tuhfetül-İhvân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, 1150.
- İPEKTEN, Haluk vd. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.
- İPEKTEN, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1999.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Çivizade Muhyiddin Efendi”, *DİA*, c. 8, s. 348-49.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Kazasker”, *DİA*, c. 25, s. 140-43.
- İŞBİLİR, Ömer. “Kuyucu Murâd Paşa”, *DİA*, c. 26, s. 507-08.
- İŞBİLİR, Ömer. “Manoğlu Fahreddin”, *DİA*, c. 32, s. 427.
- İŞBİLİR, Ömer. “Nasuh Paşa”, *DİA*, c. 32, s. 426-28.

- İZ, Fahir. “Macuncuzade Mustafanın Malta Anıları: Sergüzeşt-i Esiri-i Malta”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1970, s. 69-122.
- İZ, Fahir. “*Makale-i Zindancı Mahmud Kapudan*” *Türkiyat Mec.* XIV, İst.1965, s. 111-150.
- JAVELIDZE, Elizbar. “Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipolojisi Üzerine”, çev. M.Şakir Yılmaz, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul1999, s. 179-186.
- KAÇALİN, M. Sinan. “Gülbaba”, *DİA*, c. 14, s. 227-28.
- KAFADAR, Cemal. *Kim var imiş biz burada yoğ iken. Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- KALAYCI, Mehmet. “7./13.Yüzyıl Anadolu’sunda Yaşamış Bir Hanefi Alimin Ferağ Kayıtlarında Saklı Otobiyografisi: Ala-i Ahlati ve Mecmuası”, *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2017, c. 20, sy. 52, s. 9-31.
- KAPAL, Nurefşan. “Uzun Firdevsî’nin hayât-nâme’si (İnceleme-metin)”, İstanbul Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.
- KARA, H. Fahrünnisa Ensari. “Eyüpte Yatan Büyük Devlet Adamı Sokullu Mehmet Paşa”, *Eyüp Sempozyumu X*, 12-14 Mayıs 2006, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s. 201-37.
- KARA, Mustafa. “Bali Efendi”, *DİA*, c. 5, s. 20-21.
- KARAHAN, Abdullah. “Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII, sy. 2, 2008, s. 463-518.
- KARATAŞ, Ahmet. “Bir İnebahtı Gâzisinin Esâret Hâtıraları: Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmûd”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 37, 2011, s.17-48.
- KARATAŞ, Ahmet. *Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmûd, İnebahtı Gâzisi Hindî Mahmûd ve Esâret Hâtıraları*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- KARPAT, Kemal. “Dobruca”, *DİA*, c. 9, s. 482-86.
- KARPAT, Kemal. “Erdel”, *DİA*, c. 11, s. 280-83.
- KARTAL, Ahmet. *Doğunun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.
- KARTAL, Ahmet. *Doğunun Uzun Hikayesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

- KAYA, Hasan. “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XLVIII, sy. 1, 2003, s. 71-113.
- KAYABAŞI, Bekir. “Kafzâde Fâizi'nin Zübdetü'l-Eş'ârı”, İnönü Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1996.
- KIRAN, Batuhan İsmail. “Sarayda, Seferde ve Ölümde Aileyi Hatırlamak: İç Oğlanları ve Aile İlişkileri”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, sy. 4, 2018, s. 286-96.
- KIRBIYIK, Mehmet. *Filibeli Avni: Tuhfetü'l-hükkam*, Konya 2008.
- KİEL, Machiel. “Sarı Saltuk”, *DİA*, c. 36, s. 147-50.
- KİREMİT, Mehmet. *Seydi Ali Reis, Miratü'l-Memalik*, Ankara 1999.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Divan Edebiyatı Antolojisi*, (hzl. Ahmet Mermer), Akçağ Yay., Ankara 2006.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım, Ötüken Yay. İstanbul 1980.
- KREUTEL, Richard F. *Die Autobiographie des Dolmetschers Osman Ağa aus Temeschwar*, Cambridge 1980.
- KRLEŽA, Miroslav. *Enciklopedija Jugoslavije*, Izdonjei Naklada Leksikozrafisk, Zagreb 1962, c. 5, s. 610.
- KUT, Günay. “Esiri, his “Sergüzeşt” and Other Works”, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S.10 (Cambridge 1986), s. 235-44.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir. “Lala Mustafa Paşa”, *DİA*, c. 27, s. 73-74.
- LEVEND, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984.
- LEVEND, Agah Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.
- LİVİNGSTON, Ray. *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, İnsan Yayınları, çev. Necat Özdemiroğlu, İstanbul 1998
- MAHİR, F. Banu. “Minyatür, Osmanlı Minyatürleri”, *DİA*, c. 30, s. 121-23.
- MAXİM, Mihai. “Tuna”, *DİA*, c. 41, s. 371-74.
- MAZIOĞLU, Hasibe. *Fuzuli, Divan-ı Farisi*, Tahran 1995.
- Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmani*, yayına hzl. Nuri Akbayar, çeviri yazı: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- MOACANIN, Nenad. “Foça”, *DİA*, c. 13, s. 166-67.

- MOACANIN, Nenad. “İzvornik”, *DİA*, c. 23, s. 553-54.
- MORAN, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- MUM, Cafer. “Kadı Burhaneddin’in Şiirlerinde Cinasin Yeri”, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, yayına hzl. Yunus Koç, Serdar Sağlam, Cahit Gelekçi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006, s. 153-164.
- Mustafa Nâimâ Efendi. *Târih-i Nâimâ: (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Abbâri'l-Hafkayn)*, c. II, (hzl. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Mühimme Defteri*: 82, Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 47, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım- Proje Yöneticisi Dr. Yusuf SARINAY, Yayına Hazırlayanlar Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara. 2000, Sayı 2.
- MÜLAYIM, Selçuk. *Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, Kaknüs, İstanbul 1999.
- Nahîfî Mehmed Efendi. *Cevâhirü'l-Menâkıb: Sokullu Mustafa Paşa'nın Hayatı*, hzl. İbrahim Pazan, Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- NECİBOĞLU, Gülru. *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Nev'izâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*, hzl. Suat Donuk, ed. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2017.
- OLGUN, İbrahim. “Anı Kaynakçası”, *Türk Dili*, Mart 1972, c. XXV, sy. 246, s. 662-82.
- ONG, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözü'nün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Doğancı”, *DİA*, c. 9, s. 487-89.
- ÖZTEKİN, Nezahat. *Kara Fazlî, Gül ü Bülbül*, Akademi Kitabevi, İzmir 2002.
- ÖZTUNA, Yılmaz. *Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

- ÖZYILDIRIM, Ali Emre. “Sergüzeştnameleler Üzerine Hasbihal veya Hasbihalın Sergüzeşti”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebi Türler*, İstanbul 2009, s. 135-65.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre. *Mâşîzâde Fikrî Çelebi ve Ebkâr-ı Efkâr’ı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 2004.
- PAPP, Sándor, “Segedin”, *DİA*, c. 36, s. 306-9.
- PAPP, Sandor, “Zitvatorok Anlaşması”, *DİA*, c. 44, s. 472-74.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. “Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, V/8 (İstanbul 1953), s. 77-84.
- Peçevi Tarihi*, hzl. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- PROCHAZKA-Eisl, Gisela Maria. *Das Sûrnâme-i Hümâyûn: Die Wiener Handschrift in Transkription, mit Kommentar and Indices Versehen*, İstanbul 1993.
- PÜRCEVADİ, Nasrullah. *Can Esintisi-İslamda Şiir Metafiziği*, çev. Hicabi Kırılancı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)*, hzl. Namık Açıköz, Kültür Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017.
- ROTHACKER, Erich. *Tarihte Gelişme ve Krizler*, çev. Hüseyin Batuhan ve Nermi Uygur, İstanbul 1955.
- SAHİLLİOĞLU Halil. “Akçe”, *DİA*, c. 2, s. 224-27.
- SAHİLLİOĞLU Halil. “Akdeniz’de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi’nin Mektubu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 17, (1962), s. 241-256.
- SAMARCİC, Radovan. *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam: Sokullu Mehmed Paşa*, çev. M. Gaspıralı, Sabah Kitapları, İstanbul 1995.
- SARAÇ, Ahmet Emin. “Fuzulî’nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2018.
- SARAÇ, M. Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 3. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.
- SARAÇ, M. Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim, Ölçü, Kafiye*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2013.

- SCHİCK, İrvin Cemil. *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: Türk İllerinde Esaret Anlatıları*, İstanbul 2005.
- SENNETT, Richard. *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- SERDAROĞLU-COŞKUN, Vildan. *Zaîfî'nin Sergüzeşt-nâmêsi: "Sergüzeştüm Güzel Hikayetdür"*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- SUNGUR, Necati. *Tacizade Cafer Çelebi, Hevesname*, Ankara 2006.
- Suyûtî. *Câmi'ü's-Sagîr min Ehâdisi'l-Beşîr ve'n-Nezîr*, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire 1321.
- Şemsettin Sami. *Kamus-ı Alâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla; KARTAL, Ahmet. *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah İstanbul 2004.
- TAKATS, S. *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler*, çev. Sadrettin Karatay, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1970.
- TANINDI, Zeren. *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1996.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- Tarih-i Selaniki*, hzl. Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1989.
- TARLAN, Ali Nihat. "Fuzuli, Farsça Divanın Önsözü", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999, s. 9-12.
- TAŞKIN, Gülşah. "On Altıncı Yüzyıla Ait Otobiyografik Bir Eser: Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilani", *Turkish Studies*, c. 8/4, 2013, s. 1339-1350.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal. "Ayrılığın Terennümü: Türk Edebiyatında Fırakameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V/10 (İstanbul 2007), s. 197-220.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal. "Sergüzeşt-nâme", *DİA*, c. 36, s. 559. bundan sonra şu künyeye de yer verelim:
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl: Gramer - Metin - Sözlük*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977.
- TOLASA, Harun. *Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları*, Akçağ Yay., Ankara 1986.
- TOLASA, Harun. "Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibâce)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, hzl. Mehmet Kalpaklı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 229-244.

- TUMAN, Mehmet Nail. *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (hzl. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000.
- TURAN, Şerafettin. “Dubrovnik”, *DİA*, c. 9, s. 442-44.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- ÜNVER, İsmail. “Mesnevi”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel sayısı II, Divan Şiiri*, 1986, s. 415-17.
- ÜNVER, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi C. 11, sy. 1 (1993), ss. 51-89.
- ÜZGÖR, Tahir. *Türkçe Divan Dibaceleri*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.
- YILDIZ, Murat. “Havsa’daki Şehit Mehmed Paşazade Kâsım Paşa Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, Haziran 2014, s. 97-114.
- YILMAZ, Mehmet Emin; GÜNEL, Gökçe. “Sâhibül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa”, *OTAM*, 38 (Güz 2015), s. 219-252.
- YİĞİT, Osman. “Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.

Dijital Kaynaklar

lugatim.com

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://www.almaany.com/ar>

EK 1: *Tuhfetü'l-İhvân*'daki Özel İsimler Dizini

İsim	Beyit Numarası
Adana	3738
Akkiriş	2495
Alaman	4175
Âl-i Bermek	1882, 3598, 4082
Âl-i ' Osmân	1888, 3592, 3639, 3702, 3720, 3744, 3752, 3764, 3788, 3877, 4122, 4199, 4226, 4227, 4251, 4259
Ali Paşa (Kadızaâde, Budun Beylerbeyi)	3709 (başlık), 3709, 3710
Anaâtolu	3801, 3860
Arişto	2882
Arz-i Rüm (Erzurum)	3810 (başlık), 3811
Âşaf	1877, 1881, 2882, 3597, 4083
Aydın	3864
Babaşehri	2421
Bayburd	3818
Bâyezid	3027 (başlık), 3222, 3397 (başlık)
Bayfârname	2478
Beç	2183, 3397 (başlık), 3405, 3408, 3434, 3633 (başlık), 3675, 3701, 3707, 3713, 4175
Bekeş Kalesi	2536 (başlık), 2576 (başlık), 2597 (başlık),
Behrâm	1630, 2166, 2641
Belğrad	2894 (başlık), 3489 (başlık), 3661
Berhiyâ	3597
Boğdan	2344 (başlık), 2361 (başlık), 3643, 4173
Bosna	2073, 2156, 2157
Bu's-Su' üd	3079, 3222
Budun	971 (başlık), 997, 1005 (başlık), 1006, 1010 (başlık), 1097, 1101 (başlık), 1101, 1106, 1177, 1623, 2844 (başlık), 2866 (başlık), 2894 (başlık), 2897, 2898, 2954, 2970, 2972, 2982, 3018, 3706, 3709 (başlık), 3709
Cân Beg (semt)	2970
Canik Tağları	3869
Cafer Paşa	2541 (başlık), 2547 (başlık),
Cemşid	1630, 2644, 3738
Cemşid (isyankar)	3738
Ceyhün	2605
Çasar	4171
Çeh	2354, 3643, 4171
Çin	320, 973, 1042, 2348, 2350
Dağhâk	1746, 1780, 4246
Dârü's-sa' âde	3018
Demürkapu	2570

Deşt-i Kıpçak	4173
Diyâr-ı bekr	4189
Dobruca*	2396
Dubrovnik	500 (başlık), 502, 1287, 4171
Durmuş Dede	2317 (başlık)
Ebâ Eyyüb	1905
Edirne**	1711, 1874
Eflak	3643, 4173
Emre Hân	3814, 3822
Erdel	2597 (başlık), 3643, 4172
Esterğon Kâlf'ası	3680 (başlık), 3680, 3696
Eyyüb	938, 1904
Ferîdün	2643
Fırnaçe	2185
Fireng	1373, 1651 (başlık), 1689, 1690, 2177 (başlık), 2190, 2213 (başlık), 2222, 2227 (başlık), 4171
Foça	224, 225 (başlık), 469 (başlık), 1177 (başlık), 1298, 1300 (başlık), 1333 (başlık), 1668, 1935, 2778
Ğazanfer	2647
Ğazvîn	4258
Gence	3057
Gula	2492 (başlık), 2492, 2495, 2611, 2618 (başlık), 2674
Gülgün	2491
Gürçi	4090
Haccâc	3746
Haleb	1840 (başlık), 1844, 1846, 3021, 3603, 3733, 3744, 3756, 3775 (başlık), 3775, 3881, 4266 (başlık), 4266, 4270, 4274, 4276, 4294 (başlık), 4294
Hân Bâyezîd	3031
Hân Murâd	3028
Hân Selîm	1627, 1646, 1701, 1960, 2175
Hâsan Ağa	3087
Hâsan Efendi	3213 (başlık), 3218
Hâtem	295, 489, 476, 4108, 4125, 4127 (başlık)
Hersek	222, 449 (başlık), 464, 467, 468, 723, 1177, 1179, 1274, 1660, 1676 (başlık), 1677, 1702, 1725, 1731, 2157, 2238
Hôrâsan	3059, 4193, 4258
Hurşîd	2644
İbni Kâlander	3797, 3799
İbni Pülâd	3733 (başlık), 3733, 3753 (başlık), 3759

* Metinde nazım tekniği dolayısıyla "Doburca" şeklinde yazılmıştır.

** Metinde nazım tekniği dolayısıyla "Edrine" şeklinde yazılmıştır.

İntizâmî	12, 48 (başlık), 68, 109 (başlık), 124 (başlık), 131 (başlık), 136, 190, 225 (başlık), 265 (başlık), 305 (başlık), 305, 340 (başlık), 373 (başlık), 381, 404 (başlık), 432, 454, 511, 529, 536, 561, 618, 657 (başlık), 692 (başlık), 707, 710, 713 (başlık), 742, 745 (başlık), 745, 808, 810 (başlık), 833 (başlık), 834, 853, 860, 865, 874, 879, 900 (başlık), 906, 918 (başlık), 943 (başlık), 945, 960, 961 (başlık), 983 (başlık), 984, 1064, 1101 (başlık), 1125 (başlık), 1127 (başlık), 1144, 1201, 1207, 1214, 1233 (başlık), 1241, 1252, 1254 (başlık), 1278, 1284, 1313, 1333 (başlık), 1343, 1364, 1374, 1385, 1403, 1425 (başlık), 1449, 1462, 1463 (başlık), 1475, 1487 (başlık), 1487, 1506, 1513, 1516, 1521, 1533 (başlık), 1533, 1549 (başlık), 1585, 1588, 1598, 1623, 1658, 1664 (başlık), 1668, 1786, 1817, 1929, 1934, 1936 (başlık), 1964, 1989 (başlık), 2006 (başlık), 2007, 2033, 2046 (başlık), 2046, 2049, 2063 (başlık), 2071, 2073, 2236, 2280 (başlık), 2280, 2303 (başlık), 2322, 2342, 2377, 2384, 2431, 2467, 2564, 2676, 2681, 2687, 2696 (başlık), 2726, 2754, 2785 (başlık), 2844 (başlık), 2844, 2846, 2876, 2889, 2894 (başlık), 2894, 2908, 2955 (başlık), 2955, 3000, 3008, 3024, 3063 (başlık), 3063, 3076 (başlık), 3077, 3082, 3095, 3100 (başlık), 3105, 3113, 3116, 3138 (başlık), 3144, 3164, 3169, 3171, 3177, 3210, 3113 (başlık), 3214, 3238 (başlık), 3238, 3252, 3254, 3289 (başlık), 3306, 3309, 3319 (başlık), 3319, 3344 (başlık), 3348, 3350, 3355, 3372 (başlık), 3416, 3423, 3432, 3438 (başlık), 3441, 3449, 3452, 3467, 3475, 3481, 3498, 3533, 3553 (başlık), 3556, 3580, 3630, 3940 (başlık), 3944, 3959, 3965 (başlık), 3970, 4023, 4067 (başlık), 4347, 4354, 4358 (başlık), 4370, 4377
İsâ	1904, 2418, 3462
İşhâk	2046 (başlık), 2143 (başlık), 2344 (başlık), 2408 (başlık)
İstanbul	1855 (başlık), 1898, 3025, 3344 (başlık), 3354, 3845, 3859, 3882, 4294 (başlık)
İzvornîg	1471, 2759
Jağa Kalesi	2658 (başlık), 2661, 2662
Qahramân	2642
Qalenderoğlı	3821
Qal' a-i Egri	3413, 3434, 3438 (başlık), 3451, 3677
Qanije	3677
Qara Boğdan	2353
Keyvân	1018, 2518, 2593
Qıbrıs	1626 (başlık), 1640, 1647, 1648, 2230
Qınâli-zâde	3871
Qızılma	4173
Qoşantiniyye	1847
Kûh-ı Elvend	2382
Quşa	2081
Lât	1710, 2145, 2180

Leh	2354, 3643, 4171
Loḳmân	2870
Macar	3637, 3663, 3669, 3672, 3674, 3699, 3700, 3713, 4173
Malatesta	1685 (başlık), 1708, 1731 (başlık), 1803 (başlık), 1809, 1812, 1842
Mânî	3109, 3389
Ma‘an-oḒlı	4264
Mecd Efendi (reisül-küttâb)	3609 (başlık), 3615
Meḩmed Paşa (Sokullu)	1872 (başlık), 1890 (başlık), 2781 (başlık)
Menât	1710, 2180
MıŒır	2161, 3022, 3023, 3603, 3744
Mîr İŒhâḳ	2112, 2248
Mîr Ḳâsım	1661, 1676 (başlık), 1702, 1890 (başlık), 1913 (başlık), 1931 (başlık), 2146, 3923
Mosḳov	4173
Murâd Paşa	3572, 3573 (başlık), 3592, 3653, 3710, 3993, 4008, 4115 (başlık), 4115, 4371
MuŒlî ÇâvuŒ	3868
MuŒtafâ (Ḩattât)	3387
MuŒtafâ Paşa (Sokullu)	1002, 1080, 1091, 1101 (başlık), 1105, 1115, 2944, 2946, 3039
Münker	3980
NaḒmî	2914 (başlık), 2914
NaŒûḩ Paşa	3837, 4024 (başlık), 4055 (başlık), 4067 (başlık), 4077, 4118, 4127 (başlık), 4139 (başlık), 4158 (başlık), 4169 (başlık), 4196 (başlık), 4200, 4379
Nâzır Meḩmed Beg	2781 (başlık)
Nehr-i Dirin	2732
Nekîr	3980
Nemçe	2186, 2354, 3633 (başlık), 3637, 3638, 3641, 3667, 3669, 3670, 3672, 3698, 3699, 3708, 4171
Nemrûd	1164, 2463
Nerimân	4108
Nova	2055, 2066, 2082, 2198 (başlık), 2199, 2201,
Nûḩ	1583, 1904, 2366
‘Acem	3027 (başlık), 3048 (başlık), 3076, 3399, 3756, 3816, 4252, 4287
‘Alî	463, 2987, 3710
‘Alî Paşa	3709 (başlık), 3709
‘OŒmân (nakkaŒ)	3389
‘OŒmân Efendi	3304 (başlık), 3304
‘OŒmâniyân	3028
‘Ömer	657 (başlık), 663, 692 (başlık), 2987, 3305
Ösek	1536, 1549 (başlık), 1576

Özbek	3812
Papa	1686, 4171
Pervin	2863
Pervîz	2491
Resne	1726, 1731 (başlık), 1732
Revân	3055
Rîm Papa	2184, 3717, 3722
Rûm	222, 320, 973, 977, 1338, 2356, 3034, 3810 (başlık), 3811
Rûmili	136, 2181, 2344 (başlık), 3224, 3272, 3276, 3652, 3732, 3817
Rüstem	2372, 2640, 4044, 4108
Rüstem	2372, 2640, 4044, 4108
Sa'îd	3798, 3805
Sedd-i İskender	3867
Segedin K'al'ası	3468, 3474 (başlık)
Seyf-oğlı	4264
Sivas	3872
Sultân Bâyezîd	3027 (başlık), 3397 (başlık)
Sultân Mehmed (III)	3048 (başlık), 3397 (başlık), 3398
Sultân Süleymân	3397 (başlık)
Sultân Mehmed	3048 (başlık), 3397 (başlık), 3398
Sultân Selîm	1626 (başlık), 2227 (başlık)
Süleymân	1096, 1421, 1877, 3305, 4293
Süleymân Efendi	3076 (başlık), 3080
Sürhâb	3036
Şâm	320, 758, 3603, 3733, 3744
Şark	2346, 2569, 3034, 3040, 3052, 3762, 3775 (başlık), 3889, 3895, 4045, 4185
Şebdîz	2491
Şîrîn	2491
Şîrvân	3056, 3814, 3821
Ṭağîstân	4090
Tatar	3458
Tebrîz	3054
Tehemten	4044
Tekye oğlı	3872
Timoq	2368
Ṭımışvar	2541 (başlık), 2542, 2563
Ṭuna	1185, 1203, 1537, 1546, 1549 (başlık), 1581, 2439, 3468, 3474 (başlık), 3474, 3482
Üngürîs	997, 1006, 1433, 1655, 1659, 2437, 2866, 3635, 3666
Ürgüp	2275 (başlık), 2276, 2317 (başlık), 2317, 2431
Üveys Ağa	3344 (başlık)
Üveys Paşa	2844 (başlık), 2866 (başlık), 2894 (başlık), 2914 (başlık), 2964 (başlık), 2979 (başlık), 2987

Vakḳāş	4245
Venedik	4171
Yaḥyā	1904
Ya' ḳūb	1903
Yemen	320, 3603
Yūsuf	781, 1039, 1903, 3864
Yūsuf Paşa	3864
Zāl	2372, 2640, 4044
Zühre	2856
Zülfikār Paşa	3775 (başlık), 3776

EK 2: *Tuhfetü'l-İhvân*'daki Deyimsel İfadeler

Deyimsel ifade	Kullanım sayısı	Örnek beyit
(birisinden) yüzünü dönmek	1	Çarşu durmaz bize beg ü paşa Biri ondan yüzün döne hâşâ (2614)
(kulağına) küpe/güşmâl ol/it	6	Aña ol 'azli güşmâl oldı Ehl-i 'ilmi ne yirde kim buldı (1313)
Adı çıkmak	1	Adı çıkmış Fireng içinde dilir Darbına kimseler bulur mı güzîr (1689)
Adını andırmak	1	İtdi tevzîr oturduğu yirde Adın ańdura baħr-ile berde (3748)
Adını anmak	2	Seferün adın ańmadan ğaldı Baħr-ı rāħatda lengerin ğaldı (2539)
Ağız açmak	5	Toplar ağız açup tekellümde Kendü hâlinde vü tazallumda (1099)
Ağız bir etmek	2	Dil ağız bir iderdi nize vü tîr Yâ toğkun yāħz ben toğkundum dir (1764)
Ağız üşürmek	4	Cān ditirerken üstine dir dir Ağız üşürdi yâreler yir yir (651)
Ağzı eğri	1	Ağzı egrilerün nihâyeti yoğ Hiç perî-rûlaruñ ħimâyeti yoğ (1068)
Ağzı ölçüsünü almak	1	Zırh alup ağzı ölçüsün türün Kulağına dir-idi zihĝîrün (1770)
Ağzına bal çalmak	1	Cüz'î kaçrân var idi anda hele Bal çalup ağzına ħoş-âmedle (2482)
Ağzından kapmak	1	Sözleri bellü idi țarızından Çapar alur cevâbı ağzından (948)
Ağzını aramak	2	Diş sırtıduğına elün ğalma Ağzuñ arar sözün dile alma (680)
Ağzının tadı gitmek	1	Sefîh olmuşdı ehl-i 'ırzuñ adı Cihānuñ gitmiş idi ağzı dadı (4340)
Ağzının tadını almak	1	Çızınıuñ oĝlınuñ hem evlādın Oĝşayup aldı ağzınıuñ dadın (3334)
Ak sakalını yerlere sürmek	1	Aĝ şaĝalımı yirlere süreyin Ol mübârek livâya yüz urayın (3899)
Aklı (hûşu) gitmek/uçmak	3	Birbirini lañife ile ğucar Göricek İntizâmî 'aĝlı uçar (265)
Aklı yerine gelmek	1	Bir gice 'aĝlı yirine geldi Biñ belâ ile kendüyi bildi (2303)
Aklına düşmek	1	Düşmedin daħı 'aĝlına mâbeyn Alnı yazusı virmedin daħı şeyn (3172)
Aklını almak	1	Şıçramışdur şu resme uyħudan 'Aĝlını dehşet aldı ğayĝudan (2337)

Aleme dolmak	1	Sebb-i ser-bâğzyân ki zıkr oldı Zulm ü ifsâdı ‘aleme taldı (3900)
Aleme düşmek	1	Çünkü ehl-i fesâda baş koşdı Nâr-ı ifsâdı ‘aleme düşdi (517)
Aleme korku vermek	1	Bir yaña cüy-ı hevlâk-i ‘azîm Eyle taşkun ki virür ‘aleme bîm (2734)
Aleme nam salmak	1	Şâh-ı Efrenc yanına almış Nâm-ı maḥzûlî ‘aleme şalmış (1687)
Arada sürülmek	1	Piç ü tâb içre dâyimâ ola cîm Ol aradan sürile div-i racîm (79)
Asker (leşker) çekmek	4	Hân Süleymân çekdi çün leşker Üngürüs’e idüp ‘azîm sefer (3635)
At başını çekmek	1	At başını Halep’de bir çekdüñ Bir daḥı şâh ülkesin çapduñ (3881)
Ateş saçmak	1	Oldı âteş-feşân çün-ejderhâ Ḥamlesinden kim ola bula rehâ (2652)
Ava gidip avlanmak	2	Biz şikâr olduḡ uş şikâre gelüp Ayağumuzla şaydgehde ḳalup (2211)
Ayağa binmek	3	Vâkı’â eyle itdi çünki biri Bindi ayağa ol da öli diri (2038)
Ayağa durmak	1	Çıkarup şapḳasın ḳabâ başlu Durup ayağa ger kiçi ger ulu (1717)
Ayağa düşmek	1	Ṭulü’ itdi felekde mihr-i iḳbâl Ayağa düşdi pâmâl oldı cühhâl (4072)
Ayağa salmak	2	Dehr ayağa saldı ger el-haḳ Dest-giri idi Hudâ muṭlaḳ (652)
Ayağı çukurda	1	Çukurda ayağın hiç olma ğamġin Saña manşib yeter techîz ü tekfîn (4353)
Ayağı suyu	1	Ayağı şuyın almağa ġün iver Âb-ı rüyî anuñla ḥâşıl ider (272)
Ayağı tozu	2	Oldı her birinün ayağı tozu Eli göġsinde idi yirde yüzi (3014)
Ayağına (pâyine/hâk-i pâyine) Yüz sürmek	1	Hân Selîm-i zamân şeh-i devrân Yüz sürer pâyına şehân-ı cihân (1627)
Ayağına düşmek	1	Elümi al ayağa düşmişünem Yolum uzak ırağa düşmişünem (3456)
Ayağına düşmek	1	Elümi al ayağa düşmişünem Yolum uzak ırağa düşmişünem (3456)
Ayağını (pâyini) çekmek	1	Dest-res bulmadın aña ḥâ’in Çekdi küh-ı vaḳarveş pâyin (1145)
Ayağını almak	5	Yek-sere aña bir oyun şalalum Dest-res bulup ayağın alalum (482)
Ayağını basmak	3	Mülzem olmadı ayağın başdı Ḳodı ferdâya da’vîyi aşdı (952)

Ayağını götürmek	1	Verd çäk-i kıbâ idüp oturur Rûd yüz urup ayağın götürür (800)
Ayağıyla gelmiş olmak	1	Semtine gelmiş ayağıyla şikâr Oğlu şaydı idi hayf ki olar (2409)
Ayak bağı	6	Her reg olmuşdı ayağı bağı Yüregi top cigerle kan yağı (638)
Ayak sıvamak	1	Sîne-küb ol kef ur ayak şıvup Göz kulağ ol def ü celâcil olup (134)
Ayakta koymak	1	İntizâmî kuluñ ayakda kıoma Cürm ü işyân anı düşürdi ğama (3970)
Ayn iğmâz etmek	5	Oldı es-sulhu hayr-ile dem-sâz Şer'un 'aynından eyledi iğmâz (1496)
Bağrı kan (hün) dolmak	3	'Âlemün hâli oldı çünkü tebeh Lâlenün bağrı taldı hün-ı siyeh (31) Ehl-i hağ çün murâdını buldı Bâılun bağrı kan-ile taldı (3655)
Bağrı yanmak	1	Kaş-katı kaldı çoğı miş-i hâcer Niçenün bağrı yandı çün ahker (1375)
Bağrı yufka olmak (bulunmak)	3	Âh-ı serd idüp ağladı jâle Bağrı yufka idi acıdı lâle (805)
Bağrına basmak	1	Rezmün oldı siper kafâdarı Başdı bağrına çok cihândarı (1775)
Bağrına dağ vur(ul)mak	1	Hân Muhammed toğrulup fetğ itdi Egri kal'asın Beç kıralı bağrına uruldı bir târih-i dağ (3434)
Bağrına dağlar çökmek	1	Üşdi başına miñnet ü endüh Tağlar çökdi bağrına çün-küh (923)
Bağrına yareler açmak	1	Her satır şanki hançer-i bürrân Bağrına açdı yareler ol ân (1895)
Bağrını yarmak (şikâf etmek)	2	Kışsa-i miñnetün diye çün kâf Her kim işitse bağrın ide şikâf (84)
Bâl ü per asmak	1	Ne kürek kıaldı ne dümen ol ân Bâl u per aşdı murğ-ı bî-dermân (1572)
Baş etekte (olmak)	2	Baş etekte gerekdür elde hüner Cümleden elzem oldı erde hüner (1791)
Baş(ın)a üşmek	8	Üşdi başına miñnet ü endüh Tağlar çökdi bağrına çün-küh (923)
Baş/cana kalmak	1	Zîre cân virür-idi düşmâna Hiç kıalmazdı baş-ıla cânâ (2119)
Başdan ayağa	3	Başdan ayağa hayret aldı anı Eyle hayret tar itdi cânâ teni (377)
Başı çigzinmek	2	Gözi yaşardı başı çigzindi Cânı daraldı gönli talbındı (2281)
Başı göğe ermek	1	Zülfi sünbüller ide başda yirün Göklere rifat ile ire serün (160)
Başına buyruk	2	Her biri kendü başına buyruk Hükme lâyıq arada hç bir yok (3665)

Başına dar gelmek/olmak	2	Tâci başına teng olup kıraluñ Oldı baş kayusu o muhtâlün (3656)
Başına devlet tacı konmak	1	Kimün başına kona tâc-ı devlet Müyesser ola kime bu sa'âdet (4128)
Başına hâl gelmek	1	Defter-i 'ömri dürilüp olaruñ Başına hâl geldi niçelerün (3143)
Başına na'l kesmek	1	Kerbelâ deşti şevki ile yâhod Başına na'l kesdi ol bi-hod (394)
Başına toprak (hâk) saçmak	2	Âba çeşm âteşe gönül mu'tâd Hâk saçdı başına durmaz bād (628)
Başına üşmek	7	Rub'-ı meskûna bu belâ düşdi Herkesün başına elem üşdi (1358)
Başlı başına	2	İttifâk itdi zümre-i füccâr Başlu başına yığuban ahcâr (2599)
Başta yer etmek	1	Hiçe alma şatulsu bir câhil Kâm ile başda yir ider kâmil (104)
Başta yer etmek	2	Hiçe alma şatulsu bir câhil Kâm ile başda yir ider kâmil (104)
Baştan aşmak	3	Yâ harâretle dîg-i ser taşdı Hün-ı dil geldi başdan aşdı (403)
Baştan el vermek	2	Gel berü al delüden uşlu haber Başdan el virmedi saña bu sefer (2173)
Belini bükmek	4	Mîr Kâsım bilüni bükmiş iken Bunca miñnet başuña üşmiş iken (2146)
Beni bana koymak	1	Biri dürter sınık ucıyla anı Yatduğı yirde dir ço baña beni (2670)
Beyni dönmek	1	Koçi turmaqla beynisi döndi Yüridi cânibine hem kındı (2747)
Boğazını beslemek	1	Niçesi ehlinün şatup cihâzın Kâtı nâ-çâr olup besler boğazın (4042)
Boğazını ele vermek	3	Oldı zencire cümle halka-be-güş Ele viren boğazın oldı hamüş (766)
Boy çekmek	3	Başka boy çekdi 'âlemi dutdı Rağs-ı gerdüna bindi vü gitdi (974)
Boynu bağlı kul olmak	2	Nâmede 'özri cürmine gâlib Boynu bağlı kul olmağa tâlib (2226)
Boynuna almak	1	Bunca yıllık harâcın elçisini Boynına her yıl aldı cizyesini (3723)
Boynunu eğmek/burmak	3	Kara şalını düzdi tâ ki giye Vardı boynın egüp murâkabe (832)
Buçuğuna almak	2	Şatar oldı görince istiğnâ Anı almaz buçuğuna farzâ (1429)
Can atmak	9	Dest-çüpını yise ger Behrâm Göre cân atup eyleye ârâm (2641)
Can bedenden utulmak	1	Ten hişârın top aldı 'asker-i gam Cân bedenden utulmağ istedi hem (647)

Can çekmek	1	Đarbdan cân çekişini görmez Cânı çıksa ol aldığın virmez (1501)
Can feda kılmak/etmek	2	Vaqt-i cür'et şecâ'atûn demidür Cân fedâ kıl şehâvetün demidür (1788)
Can gelmek	1	Geldi cân gitmesi ile anuñ Yüri bostanda mı biter cânuñ (1984)
Can revan eylemek	3	Ferş idüp pâyine özin mermer Seng-dil yâre cân revân eyler
Can u dilden	9	Eyleyüp iltimâs yârâna Cân u dilden 'aziz ihvâna (103)
Can vermek	8	Ber-murâd eyler ol seni elbet Ehl-i 'irfâna cân virür gâyet (1004)
Can yedirmek	1	Cân yidürseñ olur mı hiç mâni' Mâ-melek virdüğün şamu zâyî' (600)
Cana can katmak	1	Kendü ma'sûmın elde dutar-iken Eglenüp cânâ cân katar-iken (2720)
Cana can katmak	1	Kendü ma'sûmın elde dutar-iken Eglenüp cânâ cân katar-iken (2720)
Cana eser eylemek	1	İntizâmî çün aldı bu haberi Şevk cânına eyledi eşeri (3095)
Cana teni dar (teng) etmek	2	Başdan ayağa hayret aldı anı Eyle hayret tar itdi cânâ teni (377)
Cana teni dar etmek	1	Başdan ayağa hayret aldı anı Eyle hayret tar itdi cânâ teni (377)
Canda yer etmek	1	Bahtın añdı çü hey'etin gördi Canda yir itdi aña yol sürdi (835)
Candan ... eylemek	1	Dâyimâ cândan eyleyüp hidmet 'İlm ü 'irfâna idüben diğkat (2956)
Candan usanmak	3	Uşanup-durdı çoğı cânından Niçeler el yumışdı şanıdan (1557)
Canı bezl eylemek	1	İrdi çün irdi pezer ziyâretine Cânı bezl eyledi beşâretine (1304)
Canı boğazına gelmek	2	İrdi hulqûma ıztırâb-ile cân H'âb içinde iderken âh u figân (2335)
Canı bostanda mı bitmek	1	Geldi cân gitmesi ile anuñ Yüri bostanda mı biter cânuñ (1984)
Canı çıkmak	4	Đarbdan cân çekişini görmez Cânı çıksa ol aldığın virmez (1501)
Canı daralmak	1	Gözi yaşardı başı çizindi Cânı daraldı gönli şalbıdı (2281)
Canı elde	2	Baş etekde vü cânları elde (2113) Tiğ boyunda vü etek belde
Canı gelmek	1	Halk varup gelmede biribirine Cânı gelmez veli anuñ yirine (910)
Canı gitmek	1	Gitdi cânı Revân'ını acıdı Ten-i bî-cânâ çâre n'ola didi (3055)

Canı kalmamak	1	Ağzı köpürdi kurudıkanı Meyyite döndi kalmadı canı (574)
Canı sebil etmek	2	Seyl idüpkanı cân sebil itdi Dürüşüp cür'et-i cezil itdi (1796)
Canı tenden ırılmak	1	Tıfı şandı ki oldı yüz päre Cânı tenden ırıldı ne çäre (2772)
Canı titremek	1	Ne dem ki şark iline vara asker Evinde sürh-serden cânı ditrer (4045)
Canı yerine/cismine gelmek	3	Halk varup gelmede birbirine Cânı gelmez veli anuñ yirine (910)
Canına geçmek	1	Ol ayak üzre bulunur elbet Ah cânuma geçdi ol nekbet (2450)
Canına yetmek	1	İşidüp sözlerini rahım itdi Anlarıñ azlı cânına yitdi (2907)
Canında yer etmek	1	Bir sipâhi bulundu yanında Şanasın kim yir itdi cânında (2481)
Canını sebil etmek	1	Yâ adu kınanı iderdüm sil Yâhu cânım iderdüm anda sebil (2107)
Canını yok demek	1	Talib ü rāğib-idi irfāna Cânını yok dimezdi yārāna (138)
Cefa/zahmet/mihnet/belâ/ ta'ab/elem çekmek	3	Gayret-içün nola çekülse cefā Gayret-ile ölüm olursa revā (699)
Cevabı ağzından kapmak	1	Sözleri bellü idi tarzından Kapar alur cevābı ağzından (948)
Cihanı gözüne dar etmek	1	Cihānı dar ide şahuñ gözine Uyup aķıllarıñ vārid sözine (4192)
Çam sakızı gibi yapışmak	1	Çam şakız gibi yapışur gitmez Büy-ı kaķrānsuz kaķcup yitmez (2454)
Çanına ot tıkmak	1	Kızılbaşuñ çanına ot tıķupdur İlin talān idüp şehrin yaķupdur (4188)
Dağlar başına çökmek	1	Üşdi başına miħnet ü endüh Tağlar çökdi bağrına çün-küh (923)
Dama (tuzağa) düşmek	1	Dāma düşdüñ ayağūñ-ıla dirīğ Yire geçdüñ tayağūñ-ıla dirīğ (2812)
-dan kesilmek	3	Bunı şan'at idinürüz ammā Ayrık andan kesilmezüz kaķ'a (2552)
Defterin büzmek	1	Her koyunuñ derisini yüzse Cümlenüñ ömri defterin büzse (3155)
Defterini dürmek	1	Defterin dürdi kalem çekdi haķ-ı ömrine dehr Nāme-i ta'ziyesin halk ider ezber şaf şaf (1922)
Defterini tayy etmek	2	Seferüñ defterini tayy itdi Şehrden taşranuñ işi bitdi (3540)
-den geçmek	8	Toğru ol sen nihādi kecden geç İtdüñ her kişi bulur er geç (513)
Dest dıraz etmek	1	İtdi nā-geh birisi dest dıraz Vardı tā kim üzüm kōpara biraz (1450)

Devleti gitmek	2	İntizâmî'ye gör felek nitdi Tâlî'i döndi devleti gitdi (618)
Dil (gönül) vermek	2	Bir yaluñ yüzlüye mi dil virdüñ İhtiyârüñla oda mı girdüñ (868)
Dil almak	4	Eyle şanur-ımuş meger süfehâ Bir uğurdan dil ala bî-pervâ
Dil ensede çıkarmak	2	Sırruñı dimeden var eyle hâzer Dilüñ eñseñde çıkaralar eger (826)
Dil kesmek	1	Çün o mel'ûna çäre buldılar Dil kesüp yek-zebân oldılar (2407)
Dil olmak	1	Her kılı bir dil oldu şekvâda Senden oldu diyü o da'vâda (1250)
Dil uzatmak	7	Dil uzatmadın aña buğz-ile hâr Goncaveş sâkit olup itdi karar (1146)
Dilde (gönülde) karar etmek	1	'Ahd-i sâbık dilinden itdi firâr Hubb-ı sîm ü zer itdi dilde karar (325)
Dili dönmek	1	Gele bir Rümili dili dönmez Degme ca'li pesende alunmaz (3226)
Dil-teng olmak	2	Didi iy pâdişâh-ı mülk-i Fireng Olma böyle didüğüme dil-teng (2190)
Diş bilemek	1	Sin ehl-i nifâka diş bileye 'Özrüñi ehl-i hâlden dileye (82)
Eğri oturup doğru söylemek	1	Qadd-i dü-tâsî ile boylar-idi Togru oturu egri söyler-idi (1505)
Eğri yola gitmek	2	İster-iseñ tecävüz itmeyesin Togrudan egri yola gitmeyesin (1836)
El ayak tutmak	2	Gözi yaşarur el ayak dutmaz Yavı kılmış huzürını bulmaz (3187)
El bir etmek	1	El bir etmiş şitâ ile bârân Ol yağardı bu doñdururdu hemân (2138)
El çekmek	6	Anı terğib idüp şürü' itdi El çeküp cümleden rücü' itdi (194)
El karmak	5	Noldı olduñ bu vech-ile güm-râh Saña el kara gibi baht-ı siyâh (837)
El oyunu	1	Bâd u nâr eyler idi el oyunın Bu hevâ ile çarha dutdı yönin (1356)
El vermek	6	Dâl-i devlet ola ser-i her dâl Âhir el vire rif'at ü iqbâl (80)
El yumak	12	Merdüm-i didesi görüp galğan Kendü kendüden el yudı insân (633)
Elden ele düşürmek	1	Bâgbân yıl mi esdürürdi güle Tünd-bâd uş düşürdi elden ele (38)
Eli göğsünde olmak	1	Oldı her birinüñ ayağı tozı Eli göğsünde idi yirde yüzi (3014)

Eline su koymak	1	Ne dem üstinde keştî ide delâl Hâk bu şu kıoymaya eline hilâl (252)
Elini almak	4	Kimse yanına uğrayup gelimez Dest-res oluban elin almaz (1229)
Elini almak	1	Elümi al ayağa düşmişünem Yolum uzak ırağa düşmişünem (3456)
Elini yüzüne tutmak	1	Elini yüze dudup kulkul ider körpe çınâr Omuz ursa geçemez serv ü semenler şaf şaf (1917)
Ensesi yoğun	1	Didi bir eñsesi yoğun görürin Yatmazın bunda şubha dek dururın (2024)
Eser etmek	1	İtdi ser-keşler[e] eser haberi Eylediler ırağ yakın hâzeri (3905)
Etek belde	1	Baş etekde vü cânları elde Tığ boyunda vü etek belde (2113)
Ettiğini bulmak	2	Hâyli deyn idinüp çü mürd oldı Çukuri içre itdüğün buldı (1170)
Fitnenin ejderini uyutmak	1	Hıttbeyi kendü nâmına oğuda Fitnenün ejderin diler uyuda (3549)
Gaflet uykusundan uyanmak	1	Nevm-i gafletden 'âlem uyandı Gâziler kılıcına tayandı (1656)
Gam/gussa yemek	11	Yoğ yire geldük 'âleme dimezüz Ölmek olursa dağı gam yimezüz (3590)
Gamını yemek	2	Kimsenün kimse yimesün gamını Derdini viren ol kıtur emini (3394)
Gayret çekmek	2	Cümlesi itdi emre teb'iyet Çekdügi cümleñün ulu gayret (3919)
Göge çıkarmak	2	Ben o meh-pâreler ki medh itdüm Medh-ile göge çıkarup gıtdüm (1131)
Göğüs germek	1	Dâmenin çâpükâne hoş dermiş Merd-i meydân olup göğüs germiş (2515)
Göklere uçurmak	1	Şâ'iri medh göklere uçurur Kadî illâ ki yirlere geçürür (2933)
Gökte ararken yerde bulmak	1	Bu sa'âdet degül midür şimdi İsteneñ gökde yirde bulundı (2104)
Gönlü talbinmek	1	Gözi yaşardı başı çigzindi Cânı daraldı gönli talbındı (2281)
Gönlünü eğlemek	6	Foça şehrinde eyleyüp me'vâ Göñlini egler idi âb u hevâ (224)
Gönül alçaklığı/gönlü açık	2	Göñli alçak bülend-himmetdür Kadd-i bälâsi mağz-ı devletdür (300)
Gönül/hatır yıkmak	1	Baña 'âk oldı dinden çıkıdı Şıdı nâmusı hâtırım yıkıdı (3715)
Göz kamaşmak	1	Bir yaña uçurum ki göz kamaşur 'Âkıl uzak yire anı tolaşur (2735)

Göz kıpmak	3	Bir nazar itse ca'1 idüp farzâ Bir yaña göz kıpar ayağın ala (683)
Göz kulak olmak	1	Sine-küb ol kef ur ayak şıvup (?) Göz kulağ ol def ü celâcil olup (134)
Göz kulak tutmak	2	Yarı var-idi hoş-nihâd el-ħağ Göz kulağ tutmada olup muṭlağ (657)
Gözden çıkmak	1	İntizâmî görince bu hâli Çıkdı gözinden 'âlemün mâli (3144)
Gözü açık	2	Anı Ħağ 'askere çün kıldı sâlâr Gözi açıklar itsün anı bidâr (4131)
Gözü kararmak	1	Zer taleb-kârınun yüzi şararur Ağça derc idenün gözi kararur (331)
Gözüm nuru/ nûr-ı ceşm	3	Anası didi iy gözüm nûrı Baña 'afv eyle işbu maḥzûrı (2015)
Gözün üstünde kaşın var	1	Pâreler olsa seng ile başuñ Gözün üstünde var dime kaşuñ (123)
Gözüne (aynına) gelmek	1	Çıkacağ hâli fikrine almaz Düşecek çâhı 'aynına gelmez (1218)
Gözüne durmak	1	Dursa manşıb hurufi ger gözine Karşu dursa yâ rû-be-rû yüzine (3551)
Gözüne gelmek	1	Dideñe girse gözüne gelmez Ħaşm-ı Ħağ'dur ki hiç amân bilmez (2444)
Gözüne kara su inmek	1	Çünkü 'unvânın açicek bağdı Kara şu indi gözine ağdı (725)
Günü gününden yeg olmak	1	Güni günden yeg ola devlette Görevüz dâyim anı 'izzetde (3627)
Hâk ile yeksân olmak	1	Oldı küffâr Ħâk-ile yeksân Kelleler top gibi olup ġalṭân (2402)
Ħâk olmak	1	Bağma Ħâk olduğunu ħallâşa Eli irmezse çapınur taşâ (681)
Hâk-i pâyına akmak	1	Merdüm-i dide ħâline bağdı Şu gibi Ħâk-i pâyine ağdı (636)
Hâlini ağlamak	2	Şâd yârâna ağlaya ħâlün Tañlaya her kim añlaya ħâlün (83)
Ħalğa-be-güş olmak	4	Ola ħalğa-be-güşü her gül-ruḥ Sözün añlaya dinleye päsuh (158)
Hanümanı yıkık	1	Yıkuğ ocağ-erinin ħânümânı Çekerken 'azli ħalmış kılca cânı (4036)
Harf atmak	1	Münħarîf oldı ħâl-i ehl-i ħiref Ħarf atarken ħarîf-i dehre selef (1360)
Hatırdan geçmek	1	Didi sözüm geçeydi saña eger Ħâtırumdan benüm bu şimdi geçer (3351)
Hayret almak	1	Başdan ayağâ ħayret aldı anı Eyle ħayret tar itdi câna teni (377)
Hevâyâ düşmek	1	Nâyveş dil yine hevâyâ düşer Beñzi âḫîr çü berg-i sâza döner (133)

Hiçe almak	2	Hiçe alma şatulsu bir câhil Kâm ile başda yir ider kâmil (104)
Hiçe almak	2	Hiçe alma şatulsu bir câhil Kâm ile başda yir ider kâmil (104)
İçi yağın eritmek	2	Ol oğul balına şalup maħrûm İçi yağın eritdi niteki mûm (1897)
İhtiyarı eline vermek	1	Eline virmişümdür ihtiyarı Mu'ini ola dâyim yüce Bâri (4137)
İki dillilik etmek	1	İki dillülük eyleyüp hâme İki yüzlülük eyledi nâme (648)
İki gönül bir olmak	1	Görmedin bildi geldüğin dildâr İki gönül bir olicek iy yâr (1997)
İki yüzlülük etmek	1	İki dillülük eyleyüp hâme İki yüzlülük eyledi nâme (648)
İş bitmemek	1	Müzd-i destine aççalar yetmez Degme bir açça ile iş bitmez (1547)
İşi bitmek	5	Seferün defterini tayy itdi Şehrdan taşranuñ işi bitdi (3540)
İyilik yap suya sal	2	Hüsni-zann ile râygân gitmez Eylügi eyle suya şal yitmez (967)
Kafasından duman çıkmak	1	Çıkmış-idi düttüni çak depeden Bilmezsin âh-ı âteşini neden (846)
Kalem çekmek	2	Defterin dürdi kalem çekdi haç-ı 'ömrine dehr Nâme-i ta'ziyesin halk ider ezber şaf şaf (1922)
Kameti iki kat olmak	1	Anuñ ardında durmuş-ıdı bir at Za'fdan kâmeti olup iki kat (2083)
Kametini dü-tâ etmek (beli- ni iki büklüm etmek)	2	Var 'ömrini 'ilme şarf ide tâ Cidd ile kâmetini ide dü-tâ (311)
Kan ağlamak	2	Zârlık cümle çeşm-i terden idi Hep o kan ağlamak cigerden idi (629)
Kan ağlamak	2	Zârlık cümle çeşm-i terden idi Hep o kan ağlamak cigerden idi (629)
Kan dökmek	3	Haylî kan dökdügi için hâke Geldi ban başı tîg-i Dahhâk'e (1746)
Kan eseri kalmamak	1	Mîr-i mezbûr işitdi bu haberi Kalmadı 'arızında kan eşeri (2408)
Kan etmek	1	Biñi bir kaçre cüşşesince degül Biri biñ kan ider veli hâşil (2452)
kan ile dolmak	4	Lâle görince bağı hûn oldu Goncanuñ kalbi kan ile taldı (802)
Kan kaşanmak	1	Şavletin bebr görse kan kaşanur Şir pehlûya gelmege üşenür (1688)
Kan oturmak	1	İşbu mahbes çü geldi hâtırına Kan otur[m]ışdı goncanuñ diline (795)
Kan tere batmak	1	Batdı kan derlere fiğân iderek Geldi cânı yerine çün giderek (2336)

Kan yağı	2	Her reg olmuşdı ayağı bağı Yüregi top cigerle kan yağı (638)
Kan yağı	2	Her reg olmuşdı ayağı bağı Yüregi top cigerle kan yağı (638)
Kan yağı olmak	2	Şâh-ı İslâm'a olmağın tağı Tiğ kâfirle oldu kan yağı (1653)
Kan yutmak	2	İş ü nûşa eger şalâ diyesin Kan yudup hizmetinde gam yiyessin (602)
Kanı kurumak	2	Ağzı köpürdi kurudı kanı Meyyite döndi kalmadı cânı (574)
Kanı kurumak	2	Böyle tiryâkzler görüp şevki Kanı kururdu kalmayup zevki (1961)
Kanı sel etmek	1	Seyl idüp kanı cân sebîl itdi Dürüşüp cür'et-i cezil itdi (1796)
Kanını sel etmek	2	Yâ 'adû kanını iderdüm sil Yâhu cânum iderdüm anda sebîl (2107)
Kanlar içmek	1	Câna geçdi vü kanlar içdi Zahmlar urdı yâreler açdı (1610)
Kapı özlemek	1	Ne yire tâze varsa şadı gözler Müsinn olan kişiler kapu özler (4053)
kapıdan kovsan bacadan girmek	1	Bacadan düş kıovarsa ger kapudan Yapı taşu kalur mı hiç yapudan (1155)
Kapının (eşiğin) toprağı (hâki) olmak	1	Bir kapunun ki olasin hâki Püşt-i pâ-yı 'adûdan it bâki (1148)
Kapısı açık (olmak)	3	Şubhdan şâma dek kapısı açuk Çavuşuñ ger kapucinuñ sözi yok (2988)
Kapısına sığınmak	1	Sâye-i Kirdigâr u zıll-ı Hudâ Şığınur kapusına bay u gedâ (25)
Kara baht	7	Bir şeb ol-kim cihâna virdi sevâd Kara baht ile dutmuş idi devâd (358)
Karşı çıkmak	4	Karşu hep cümle çıkdı 'izzet-ile Budun'a dâhil oldu şöhret-ile (2898)
Kaskatı kalmak	5	Köprüsinün öte yanını bulup Kaskatı kendüsü vü atı kalup (2659)
Kaskatı olmak	1	Kas katı olmuş ayağın bükemez Yatmağa çak yıkılmadın çökemez (2085)
Kaşı gözüne inmek	1	Niçe kol gitmiş anca baş şınımış Niçenün kaşı gözine inmiş (376)
Kat kalmak	6	Kat kalmışdur atlarumuz hep Erlük izhâr ider kim ola 'aceb (1210)
Kellesi kızmak	1	El söz atar kızar senün kelleñ Suç degüldür aluñ beni esleñ (2707)
Kendi başına sultan olmak	3	Başına olayın diyen sultân Olma bî-kâr işe dur her ân (180)

Kendi derdine ağlamak	2	İntizâmî cihânda her ne ki var İñleyüp kendü derdini ağlar (860)
Kıla almak	1	Her kişi böyle velvele şalmaz Gerçi a'da anı kıla almaz (3257)
Kılca canı kalmak	1	Yıkıık ocağ-erinün hânümânı Çekerken 'azlı kalmış kılca cânı (4036)
Kılıcı kınından çıkmak	1	Kınından çıkmaz anuñ-kim kılıcı Şecîc nâmı ile da'vâ kılıcı (4043)
Kılıcına dayanmak	1	Nevm-i gâffletden 'âlem uyandı Gâziler kılıcına tayandı (1656)
Kılıcını arşın takına asmak	1	Çok gaza kıldı haylı baş kesdi Kılıcın 'arş taqına aşdı (2070)
Kıpkızıl kana bulanmak	1	Kıpkızıl kana olup âlüde Tüteki geydi ol karanıuda (379)
Kıya kıya bakmak	1	Her birisi kıya kıya bakıcı Ehl-i 'ışka deründan açıcı (2534)
derisini yüzmek	2	Virse eksük didüginün birisin Eyle cellâddur yüzer derisin (3157)
Kökünü (urûkın) kesmek	1	'Urûkın eşkiyânun kesmededür Şükür Hâkık'a biraz düzeldi 'âlem (4009)
Kulağı dolmak	1	Aña bir güşmâl idi oldı Kulağı nuş u pend ile taldı (1431)
Kulağına girmek	1	Didi girmez kulağumuñ birine Koma gel beni ahmaķuñ yirine (2032)
Kulağına küpe kılmak	1	Gül görüp güşmâl-i yârânı Kulağında küpe kılar anı (793)
Kulağını delmek	1	Kulağın pîr-i tekeye delmiş-idi Tâzeliğında çaķ geçürmiş-idi (493)
Kulak (güş) tutmak	6	İntizâmî olarla hemvâre Kulağın tutar-idi güftâre (984)
Kulak vurmak	1	Defle itseñ terennümâta heves Çün-celâcil kulaķ ura herkes (166)
Kuru gayret/efsâne/sudâ'	5	Aña muhtâcdur kamu 'âlem Kuru gayrette yok-durur 'âlem (676)
Kuyu Kazmak	2	Kuyı kazan boyınca kazma gerek Tâ hâlâş ide kendü öziñi tek (969)
Küfrü ezber okumak	4	Ya'nî la'net taşın yigüp yek-ser And içüp küfri okıyup ezber (2600)
Mumla aramak	1	Kim durur göre bā'ış-i gavgā Mūmla arar-idi nūcūm-ı semā (407)
Murâd almak	1	Çapısında murâd alur herkes 'Âkıl olan ider o mîre heves (1003)
Namusu sımak	1	Baña 'âķ oldı dînden çıkdı Şıdı nâmusı hâtırūm yıkdı (3715)
Nedem çekmek	3	Hâlvetiler yolına başdı kâdem Cümle itdüklerine çekdi nedem (3232)

Ocağına su koymak	3	Ƙoydı Şu çođunuñ ocağına nâr Bâd başına toprağ itdi niĒâr (1399)
Oda (v)urmak	2	Âb-ı ‘izzi yüzi Şuyına varam Cümle dâr u diyârın oda uram (1709)
Oda girmek	1	Bir yaluñ yüzlüye mi dil virdüñ İhtiyârıñla oda mı girdüñ (868)
Oda yanmak	1	Ʀañlalyalum bu hâl-i Şem’i nedür Hem yanar oda hem mekânı Şudur (851)
Olta yutmak	1	Olta yutdı nihânî ol câda Bir o bildi vü bir de seccâde (1494)
Otağ çıkarmak	1	Çıkarup otađıñ yüri Şarka Sev̄ ile vir o yirleri ğarka (3886)
Ölmez oğul	1	Oldur ölmez oğul bu ‘âlemde Bu’s-sa’âdet binâ-i âdemde (1422)
Ömrümün varı	1	OlmuŐam ‘âr u Şeynden ‘ârî ZevĒ-ila geĒdi ‘ömrümün varı (144)
Ömrümün varı	1	OlmuŐam ‘âr u Şeynden ‘ârî ZevĒ-ila geĒdi ‘ömrümün varı (144)
Özü göyünmek	6	Hâlini añlayup göyündi özi İltimâsına döymedi yüzi (353)
Pervâz urmak	1	AŞ-ı maĒŐüda idelüm âĒâz Ol hevâdan gönül ura pervâz (3214)
Pula almak	1	‘Add olunsa hisâba hĒ gelmez Rûmili hâĒkını pula almaz (3272)
Reng çekilmek	1	Şimdi ğaybettedür çün ol sühte Reng çekilmek gerek o bed-bahta (515)
Reng eylemek	1	AĒ ŐaĒalın siyâh-reng eyler Kendüye bilmez özge reng eyler (3567)
Sabır çekmek	1	Neyki ‘illet yâ fikr-i maṡlûbı Kim çeker böyle Şabr-ı Eyyüb’ı (938)
Sabit-kadem olmak	1	Yüri Şâbit-ĸadem olup bir ayak Tâ vifâĸa mübeddel ola nifâĸ (779)
Saçını çözmek	1	Zerre mihrini dehr ĸıldı nihân Ebr saçın çözüp iderdi fiĒân (630)
Sakalı ak	1	Yüzi ĸara ŐaĒalı aĒ ĸuldur RaĒmet it aña raĒmetün boldur (3972)
Sakalına gülmek	1	Çâĸ idüp câme ŐevĒine semenün Gül gülerdi ŐaĒalına çemenün (2262)
Sakalını eline vermek	1	ŐaĒalın virmiş eŐĸiyâ eline Ēayrılar tâ ĸi gelmeye iline (3866)
Senli benli	1	Dilberinün ĸamusu yelkenlü Nefret eyler mi senlü vü benlü (2535)
Sıfır-ı vâhid etmek	1	Böyledür böyle hâl-i ehl-i sefer Şıfır-ı vâhid ider ĸod anı Őakar (2386)
Simâkden semeke	1	Ʀoldı çavı simâkden semeke ĸıbrıs’ın dağı aldı döge döge (2230)

Sinesine dağ yakmak	1	Görse şeytâyı kulağını burar Kopuzun sinesine dağ yaçar (2926)
Söz açmak	2	Dâhil ü hârice girüp çıka ol Niçe dârü'l-ḥadîzde söz aç ol (310)
Söz almak	2	‘Âriyetden kâmusıdır ‘ârî Söz alup şatma olmadı kârî (3985)
Söz atmak	4	El söz atar kızar senün kelleñ Suç degüldür aluñ beni esleñ (2707)
Söz uzamak	1	Ölmeden kırtulup bize cân atar Ḥâlini şormadum daḥî söz uzar (2018)
Sözü geçmek	2	Didi sözüüm geçeydi saña eger Ḥâtırımdan benüm bu şimdi geçer (3351)
Sözünü geçirmek	1	Şâhdan geldi şanki buyruğ-ıla Her sözünü geçürdi yumruğ-ıla (1759)
Su gibi akmak	5	Kendü maḫşûdına ne dem baḫdı Küh u vâdide şu gibi aḫdı (1180)
Suya varıp susuz gelmek	1	Şuya varup yine susuz gel tek Ḳarada sürçe düşe zaḫmet çek (1586)
Takatini tak eyler/olmak	4	Nâmına dinilür anuñ İshâḫ Ol senün ṭâkatuñı eyler ṭâḫ (2153)
Talii dönmek	2	İntizâmı’ye gör felek nitdi Ṭâli’i döndi devleti gitdi (618)
Talii huftede (uykuda) olmak	1	Çeşmi bîdâr olanda ḫâlet var Ṭâli’i huftede nedâmet var (896)
Taliine zeval erişmek	1	Eyleyüp dürlü dürlü mekr ü âl Ṭâli’ine irişe diyü zevâl (512)
Taze can bulmak	1	Kendüye atına idüp ḫizmet Tâze cân buldı Ḥâlık’a minnet (1290)
Tendeki can olmak	1	Diñledi çün cevâb-ı yârânı Nice yârân tenindeki cânı (692)
Uyur ejder kuyruğuna basmak	1	Uyur ejder dümine gel başmañ Ġâr-ı şîr-i jiyâna yol kesmeñ (2638)
Uyuyan yılanın kuyruğuna basmak	1	Uyur ejder dümine gel başmañ Ġâr-ı şîr-i jiyâna yol kesmeñ (2638)
ümidini kesmek	5	Kesdi ümmîdi tatlu cânından Ḥod yumışdı elini ḫanından (383)
Üstüne titremek	1	Cân ditrerken üstine dir dir Aḡız üşürdi yâreler yir yir (651)
üzerine titremek	1	Cân ditrerken üstine dir dir Aḡız üşürdi yâreler yir yir (651)
Yakıp yıkmak	3	Elli biñden ziyâde ehl-i şaḫâ Ḳaşdı hep illeri yaḫa vü yıḫa (3736)
Yana yakılmak	3	Odlu âh eyler-idi her dükkân Yana yaḫıla ḫâk-ile yek-sân (1363)
Yayını tak-ı çarha asmak	1	Yayını ṭâḫ-ı çarḫa aşmışdur Zürî Behrâm-ı Gür’ı başmışdur (2166)

Yel estirmek	1	Bâğbân yil mi esdürürdi güle Tünd-bâd uş düşürdi elden ele (38)
Yele vermek	7	Zâd-ile gel pür eyle hemyanı Cû'-ile yile virmegil cânı (2830)
Yeni can bulmak	1	Özge derd idi bu da def' oldu Yiñi cân buldı bîmi ref' oldu (2776)
Yer etmek	3	Hıçe alma şatalsa bir câhil Kâm ile başda yir ider kâmil (104)
Yere geçmek	1	Dâma düşdün ayağun-ıla dirîğ Yire geçdün tayağun-ıla dirîğ (2812)
Yerinde yel esmek	1	Yirinde yil eser şâhib-vağaruñ Mağâmı kapu ardı ihtiyaruñ (4052)
Yerini bulmak	10	Bi-ğamdillâh yirini buldı hâtem Ahibbâ şad u şen a'dâda mâtem (4076)
Yerini dar etmek	1	Niçe Darânuñ itdi yirini dar Oldı mağkümü cümle dâr u diyâr (1631)
Yerlere geçirmek	1	Şâ'iri medğ göklere uçurur Kadğ illâ ki yirlere geçürür (2933)
Yıldızı düşkün (olmak)	1	Yılduzı düşkün olmasın mı kamer Bunca yaşlar döküldi şâm u seher (1862)
Yol eri	2	Yol erinün belâların gel gör Her birinden netice hâşıldur (2752)
Yol kesmek	1	Uyur ejder dümine gel başmañ Ğar-ı şir-i jiyâna yol kesmeñ (2638)
Yol sürmek	2	Bahtın anđı çü hey'etin gördi Cânda yir itdi aña yol sürdi (835)
Yol sürmek	2	Bahtın anđı çü hey'etin gördi Cânda yir itdi aña yol sürdi (835)
Yola düşmek	5	Yola düşdi tefekür eyleyürek Hâl-i dehri tezekkür eyleyürek (371)
Yola getirmek	1	Naşihat eyledi yola getürdi Kâbul itmezi defterden götürdi (4107)
Yola koyulmak	1	Reşk ider hadd-i yâre tıyuldu Şimdi germ-âbe yola koyuldu (1053)
Yoldan azmak	1	Hayliden tekkelerde gezmiş-idi Hep ışıqlarla yoldan azmış-idi (492)
Yolunda baş kestirmek	1	Çamumuz baş yolunda kesdürevüz Türk kanda kaçarsa bulduravuz (1718)
Yönünü çarha tutmak	1	Bâd u nâr eyler idi el oyunın Bu hevâ ile çarha dutdı yönin (1356)
Yüreği erimek	1	Herkesün bir harâreti var idi Yana yakıla yüregi eridi (1353)
Yüreğine dağ (v)urmak	1	Bosna toprağı merdüm ocağı Yüregüne çok urısar dağı (2156)
Yüreğini dağlamak/yarmak/ delmek	3	Kimi kulacığum diyü ağlar Güşmâl-ile yüregin tağlar (2490)

Yüz (v)urmak	17	Dil uzadurdi hâr u has bâğa Yüz ururdi benefşe �oprağa (34)
Yüz ağartmak	1	Başları yüz ağartmayınca hele Togrusı döndi tersine cümle (2646)
Yüz bulmak	1	Câhil olan �idâddan olmaz Ehl-i �irfân yanında yüz bulmaz (99)
Yüz parça olmak	1	Tıflı şandı ki oldı yüz päre Cânı tenden ıruldi ne çäre (2772)
Yüz tutmak	2	Aşdı seb�ini za�a yüz tıtdı Neylesün böyle bir demi gütdi (3945)
Yüzini pây-büsına urmak	1	Şad niyâz ile bîn şafâ sürdi Yüzini pây-büsına urdı (1035)
Yüzü dönmek	1	Zahmet-i şar�ı var-imiş muhkem Yüzi döndi benefşenün ol-dem (40)
Yüzü döymemek	2	Hâlini anılayup göyindi özi İltimâsına döymedi yüzi (353)
Yüzü kara	1	Yüzi kara şakalı a� kıldur Ra�met it a�a ra�metün boldur (3972)
Yüzü karası	1	Alduğın virdi virdüğin aldı Yüzi �arası kendüye �aldı (1518)
Yüzü sararmak	1	Zer taleb-kârınun yüzi şararur A�ça derc idenün gözi �ararur (331)
Yüzü suyu	4	�b-ı rüyu�a teşnedür �anmaz Kendü yüzi şuyına hoş şanmaz (601)
Yüzü Üzre Yıkılmak	1	Ol Ma�alde Maşr� Olup Yüzi Üzre Yıkılup b�- �od Olduğdur
Yüzü yerde olmak	1	Oldı her birinün ayağı tozi Eli gögsinde idi yerde yüzi (3014)
Yüzüne bakmak	1	Kimse yüzine ba�mayup mellâ� �od Tuna ba�durur mı ol küstâ� (1546)
Yüzüne gelmek	1	Rü-be-rü gelmeyince zer yüzine Şarulu� �illeti düşer gözine (328)
Yüzüne gülmek (hande etmek)	2	Bir dem eylerse yüzüne hande Bir nefes râ�atı �omaz sende (52)
Yüzünü çevirmek	1	Müzmin oldı nü�ü�ı beyn�n-nâs Durdı yüzün çevirdi hem kırtâs (3952)
Yüzünü ekşitmek	1	Acı tatlu dinildüğin �o hele Mey yüzün ekşidürdi nâ-ehle (2263)

